

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

3 (104)

Душанбе – 2023

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С.М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур - доктори илмҳои филологӣ

Ғаффоров Абдушукӯр Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ

Каримов Шухрат Бозорович - доктори илмҳои филологӣ

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - номзади илмҳои филологӣ

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ

Мухторӣ Қутбиддин - доктори илмҳои филологӣ

Саидмуроди Хоҷазод - доктори илмҳои филологӣ

Саломӣён Муҳаммаддодовуд Қайюм - доктори илмҳои филологӣ

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих

Қаҳҳори Расулиён - доктори илмҳои таърих

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзади илмҳои таърих

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С.М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур – доктор филологических наук

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктор филологических наук

Каримов Шухрат Бозорович - доктор филологических наук

Косими Саъди Абдулкодир - кандидат филологических наук

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук

Мухтори Кутбиддин - доктор филологических наук

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук

Каххори Расулиён - доктор исторических наук

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo - Doctor of Historical Sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Sanginzod Doniyor Shomahmad - Doctor of Law Sciences, professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Muborakiyon S.M.

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences

Karimov Shuhrat Bozorovich - Doctor of Philological Sciences

Qosimi Sadi Abdulqodir - Candidate of Philological Sciences

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences

Mukhtori Qutbiddin - Doctor of Philological Sciences

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences

Yakubov Yusufsho - Doctor of Philological Sciences

Qahhori Rasuliyon - Doctor of Philological Sciences

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Philological Sciences

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСИ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Гадоев Н. Воҳидҳои фразеологии соматӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии минтақаи Кӯлоб	7
Ашӯрова М. А. Таҳлили маъноии вожаи “ишқ” ва муродифоти он дар “Маснавии маънавӣ”	12
Ҷонмардов З. А., Ҳамроев М. А. Соҳтори синтаксисии ҷумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ дар мисоли ҷумлаҳои шартии навъи якум ва дуҷумла	18
Бекназарзода М. Н. Таҳаввули ибораҳои фразеологии феълӣ дар матбуот	23
Бойматова Д. М. Истилоҳоти хешутаборӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсагӣ	27
Раҳимдҷонова З. К. Моделҳои образони слоғных бинарных (двохкомпонентных) слоv в таджикском и английском языках (на материале «Воспоминаний» С. Айни)	32
Слепцова С. В., Акинишина И. Б., Авилова И. А. Телескопные образования с элементом «bio» в языке современной французской публицистики	40
Табаров Х. Н. Мақоми Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ дар рушду нумуи забони адабии тоҷик	46
Холназаров Р. М. Таъсирпазирии забони қирғизӣ аз забони тоҷикӣ (дар мисоли маводи антропонимҳои ноҳияи Лахш)	53
Асламов И. А. Вожаҳои марбут ба ҳӯрок дар луғатҳо ва паремияҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ	57
Мананова П. И. Структурный анализ наименований лиц по профессии в сфере медицины в английском и таджикском языках	63
Дҷумаева Г. С. Теоретическое исследование анатомических синонимия в таджикском и корейском языках	70
Раҳмонов Б. Н. Номҳои паёмбарон дар “Таърихи Бухоро”	76
Файзиева С. А. Глаголы эмоционального состояния – рефлексоры ассоциации эмоций	81
Бобомуродова М. У. Роҷеъ ба кулолгарии лексикаи он дар Саразми бостон	88
Анварӣ С., Шоева Г. Вожаҳои иқтибосии баёнғари мафҳуми сухан	93
Охонвалиева Ш. С. Когнитивный подход к определению гастрономической метафоры в таджикском и английском языках	100
Насимова П. А. Место заимствованных терминов, относящихся к дикорастущим лекарственным растениям в словарном составе таджикского и английского языков	106
Каримова М. Д. Вожаҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаи Лахш	112
Джабарова К. И. Взаимная последовательность главных членов в повествовательном предложении	118

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Худойдодов А., Рустой М. М. Хусусиятҳои бадеии ашъори Сайид Нодиршоҳи Каёнӣ.....	125
Қўчарзода А., Раҳмонова Г. С. Нигоҳе ба таърихи эҷоди романи манзуми «Фарзанди ҳукумат».....	132
Шоев А. А. Ҷойгоҳи жанри рубой дар эҷодиёти Воизи Қазвинӣ	138
Раҳимӣ М. Р. Ҷанбаҳои хунари шеърӣ замони истиқлол дар тасвири симои зан-модар (дар заминаи шеърӣ Раҳмат Назрӣ).....	145
Валиева Ҳ. С. «Сихоҳ-ул-фурс» - маъҳази муътамади абёти шоирон	151
Муҳаммадохирова Ҳ. И. Вижагиҳои мавзӯ, мундариҷа ва хунари ҳикояҳои Сорбон	157
Рахимов Б. Г. Литературная критика и мысли Аскара Хакима.....	162
Қурбоназаров А. Х. Аз таърихи тарҷумаи адабиёти классикии тоҷик ба забони русӣ	166
Тағоев С. С. Таъсири эҷодиёти шифоҳии халқ ба осори бачагонаи Аминҷон Шукӯҳӣ	171
Олимӣ Х. Ҳ., Иброҳимов Ф. Омӯзиши осори Аҳмади Дониш дар адабиётшиносии муосир	177
Исанов С. А. Симои Аҳмади Дониш дар романи «Ситорае дар тирашаб»-и Расул Ҳодизода	182

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Хусайнов А. К. Роль энергетики в построении социального общества в Таджикистане.....	191
Абдукадыров А. А. К вопросу международного и регионального сотрудничества в сфере профессионального образования	200
Вохидова М. А. Республика Таджикистан как один из учредителей Шанхайской организации сотрудничества.....	208
Негматов Д. Н. Операции «Тайфун» и её провал в битве при Москве	213
Турсунов Т. Х., Сафаров У. Ш. Заминаи созишномавию ҳуқуқии ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон	221
ва Покистон (с. 1992-2004)	
Умаров А. К., Ходжаев М. П. Дипломатические отношения Тимуридского двора с династии Мин	229

ТДУ 809.155.0

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СОМАТӢ ДАР ГӢЙИШҲОИ ҶАНУБИИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ

Гадоев Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, аз ҷумла дар гӯйишҳои ҷанубии минтақаи Кӯлоб, таъбирҳои дучор шудан мумкин аст, ки ба гурӯҳҳои ҷудогонаи луғавӣ иртибот дошта, ба соҳаҳои гуногуни рӯзгори мо дахл доранд. Аз ин рӯ, онҳо хусусият, руҳия, мақсаду ният ва амалиётҳои мухталифи мардумро дар худ инъикос менамоянд, ки дар онҳо ҷузъи асосӣ воҳидҳои луғавӣ ифодакунандаи номи аъзои бадани инсон – «дил», «гӯш», «чашм», «даҳон», «даст», «рӯй» ва амсоли ин мебошанд. Чунин ибораҳои фразеологӣ дар маҳалҳои номбурда дар ҳар қадам дар забони соҳибони лаҳҷа корбаст шуда, сухани онҳоро бою рангин менамоянд ва аз лиҳози мазмуну мундариҷа дар пояи баланд меистанд. Онҳо маъноҳои ифода менамоянд, ки ба паҳлӯҳои мухталифи зиндагӣ иртибот дошта, руҳия, кайфият, хусусиятҳои фардӣ ва мақсаду мароми мардумро ифода менамоянд. Дар нутқи соҳибони лаҳҷа таъбирҳои мазкур ҳамчун муродифи калима, ибора ба кор рафта, ба нутқ тобишҳои гуногуни маъноӣ бахшида, онро образноку таъсирбахш мегардонанд.

Дар лаҳҷаи мавриди назар дар таркиби ибораҳои фразеологӣ исми яке аз ҷузъҳо аз исми ифодакунандаи узви бадани инсон (дил, чашм, чигар, лаб, абрӯ, пой) бошад, ҷузъи дигари онҳо одатан аз сифат иборат мешавад: дили сия, димоғи сухтагӣ, пойи қач, абрӯи камон, чашми чор ва ғайра. Дар иборати «димоғи сухтагӣ» ҷузъи дуюм на аз сифат, балки аз сифати феълӣ ташкил шудааст. Азбаски таъбирҳои номбурда маъноӣ яқлухт доранд, онҳо ба қисматҳои алоҳидаи семантикӣ ҷудо намешаванд. Аз ҳамин ҷиҳат агар онҳо дар таркиби ҷумла биёянд, як аъзои ҷумла шуморида мешаванд.

Инчунин ибораҳои фразеологӣ бо калимаҳои ифодагари номи аъзои бадани инсон, аз ҷумла вожаи «даҳон» дар таркиби таъбирҳои ҳамчун маводи тайёр дар муоширати мардум истифода бурда мешаванд. Дар онҳо тобиши ҳиссиву муассирӣ фаровон буда, тобиши қиддият, киноя аз ҳазро низ басо равшантар, барҷастатар нишон медиҳанд.

Вожаи «**даҳон** (даҳон)» - номи узви бадани инсон буда, вазифаи муомилаву муошират ба уҳдаи ӯст. Воқеан ҳам, дар зиндагӣ даҳон нақши муҳим дорад. Дар гӯйишҳои мардуми ҷанубии Кӯлоб фразеологизмҳо бо калимаи «даҳон» низ хеле зиёданд. Дар лаҳҷаи номбурда даҳонро ҳар хел ном мебаранд. Масалан дар лаҳҷаҳои Шурубод, Ҳамадонӣ «даҳон», дар минтақаи Тағнов «дан», дар ҳуди шаҳри Кӯлоб «даҳон» мегӯянд. Мавзӯҳои ифода кардани онҳо гуногун буда, доираи фарроҳи истеъмоли доранд ва дар забони соҳибони лаҳҷа гардиш меҳӯранд. Ин намуди воҳидҳои фразеологӣ ҳам дар шакли иборати фразеологӣ ва ҳам дар шакли ҷумла ба чашм мерасанд.

Ҳоло дар навбати аввал таъбирҳои мебинем, ки дар шакли иборати фразеологӣ омада, дар ҷумла мавриди истифода қарор мегиранд.

А). Таъбирҳои, ки ба воситаи ин калима сохта шудаанд, инҳоянд: **даҳани қасе хоридан** (ба нафси қасе расидан, ӯро ба гуфтани ҷиё муноқишае водор кардан): **Даҳан-ъм хорид**, ки яғум гап-ъш бёғум, бо ай ра-м гаштъм (П), **авои даҳан қадан** (худситой намудан, мағрурона сухан кардан), **даҳан ях қадан** (мулзам шудан, ҷавоб наёфтан): И қа авои даҳан нақъ, ҳиҷ ки ай тъ наметарса (Пор): **Даҳан-т-а воз нағи**, ки ама бесоишъқори-т мекънан (Ёл), даҳан-а воз нағръфтан (хушёрӯ зиракиро аз даст надодан), **даҳани хънък** (баддаҳани, бадгуфторӣ дағалӣ): **Даҳани хънък-ът** дар гур бърава, бас къ (П): **даҳан-а чамъ қадан** (андеша, мулоҳиза қарда гап задан, муомила намудан), **Дан-т-а чам къ** бо паша надъроя (П): **даҳан-а пеши хъдӣ гъръфтан** (муродифи «дан-а чамъ қадан»): Дар марақа доим **даҳан-т-а пеши хъдӣ бъғи** (Ш): даҳан панҷа рафтан (як суханро такрор ба такрор гап задан): **Даҳан-ъм**

панча рафт, ки-ра гӯш мекънӣ тъ (X), **ай дан (дахан) бъруман** (сухане, ки беихтиёр ба забон меояд): Яке ки **ай даҳан-ъм бърумад**, мекъшим, медори-м ихтиёр-ът (Т): **д-се дан гап** (сухани кӯтоҳ, гапи сари кӯча): камтар бест амуча, йаг даҳан гап-ът доръм (Ш).

Чи навъе ки мушоҳида кардем, дар ҷумлаҳои боло ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ ба маънои умумии таъбирҳои иртиботи маъноӣ доранд. Аз ин ҷост, ки дар онҳо обуранги бадеӣ ва ҷаззобияти сухан камтар ба назар мерасад.

Б). Ҷумлаҳои, ки онҳо ҳамчун воҳидҳои фразеологӣ пурра ба маънои маҷозӣ омада, мазмунҳои нав гирифта, гуфтори мардумро таъсирноку нишонрас гардонданд. Ин намуди воҳидҳои фразеологӣ ба гурӯҳи идеомаҳо шомил буда, маъноӣ ҷузъҳои онҳо ба мазмуну мундариҷаи умумии онҳо ҳеҷ алоқамандие надорад. Онҳо сухани соҳибони лаҳҷаро ҷаззобу таъсирбахш гардонда, баъзан нутқи онҳоро образноку пурчило мегардонанд. Дар мисолҳои поён воҳидҳои фразеологӣ бо вожаи «дахан» бо қору фаъолияти одамон алоқамандӣ дошта, дар шакли ҷумла мавриди истифодабарӣ қарор доранд ва аз тобишҳои маъноии гуногун бархурдоранд: **Ай даҳан-ъш буйи шир мийоа** (ишора ба одами тамоман ҷавон, таҷриба надоштагӣ, беҳабар аз қору бори дунё): Оли камтар бест, **ай дан-ът буйи шир мийоа**, калун ки шиди, бад ама-ра мефами (П): **дар даҳан ов гъръфтан** (хомӯш мондан, мулзам шудан дар ҷавоби савол), чиба гап намезанӣ, **дар дан-ът ов гъръфтай**. (Ш): **дар дан зада-ш намешава** (нисбат ба зани зебову соҳибҷамол), Фариди-ра **дар даҳан зада-ш намешава**, лубой мардак ба у ошғк мешава (X): **панҷ- панча-ра йағбора дар даҳан дохта намешава** (ҳамаи қорҳоро яғбора ба сомон расондан имкон надорад): қор-ъ бори зъндағи-ра ама-ш-а яғбора буд қада намешава, чи хеле ки меган **панҷ –панча-ра дар дан дохта намешава** (Т): Ба дан-ът ниго қън-ъ бад гап бъза (аввал андеша, баъд гуфтор): Э мардак, тъ иқа авои дан накъ, **ба дан-ът ниго қън-ъ бад гап бъза** (Й): Ҷун-ъм дар дан-ъм умед (азобу ранҷи кашидан ҳангоми иҷрои қор): Дар афтови тез қор қадан-а **ҷун-ъм дар ҳалқ-ъм умед** (М): **Ови даҳан рафтан**(ҷизеро орзӯ намудан, ҳавас қардан): дъсторхуни мора дид, **ови даҳан-ъш рафт** (Ҷ.К), Ови даҳана ҷамъ қарда намешава. (Муодили таъбири «**Ови даҳан рафтан**»), Дан-т-а қалуши қуна мегардунъм (як навъ дуғу пуписа): Озир мийом **дан-т-а қалуши қуна мегардунъм(Ҷ.К)** ва ғайраҳо

Бояд хотирнишон қард, ки ҷумлаи охири ба ибораҳои фразеологӣ ташбеҳӣ шомил буда, даҳон ба «қалуши қӯҳна» ташбеҳ қарда шудааст, яъне ҷунон мезанам, ки дар натиҷа даҳонат мисли қалуши қӯҳна медараду сурати аслии худро аз даст медиҳӣ.

Чи хеле ки мебинем, дар гӯйишҳои ҷанубии минтақаи Қӯлоб ҷумлаҳои фразеологӣ бо қалимаи «дан (дахан)» ҳам доираи васеи истеъмоли доранд. Онҳо барои кӯтоҳу муҷаз ифода намудани фикр ва образнокии сухани соҳибони лаҳҷа имкониятҳои фаровон доранд.

Унсурҳои луғавии «**дъст (даст)**» низ дар лаҳҷаҳои мазкур фаъол аст. Аз ин рӯ, фразеологизмҳои бо қалимаи «даст (дъст)» суратёфта ба таври фаровон истифода мешаванд. Ҷуноне ки меонам, «даст» номи узви асосии бадани инсон аст. Қариб ҳама қору фаъолияти одам тавассути даст иҷро қарда мешавад. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ҷунин маъноҳои он нишон дода шудааст: 1. Даст узви бадани инсон аз шона то нуғи ангуштон, қар ва панҷаи даст: 2.Маҷозан ҷавр, бедод, таадӣ (аз дасти замона): 3.Сӯй, тараф, қониб, дасти рост, дасти қар(105,154) ва ғайра. Қайд қардан ба маврид аст, ки забоншинос Маҳсумова Б. доир ба накши вожаи «даст» дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ бо номи «Ибораҳои фразеологӣ бо қалимаи “даст”» мақолаи илмӣ навиштааст. Дар он муаллиф воҳидҳои фразеологӣ феълӣро дар таркибашон вожаи “даст” доранд, аз асарҳои бадеӣ ҷамъоварӣ намуда, мавриди баррасӣ қарор додааст. Вожаи «дъст» низ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ба маъноҳои ғайриасосӣ омада, мазмунҳои мухталифро ба қар қардааст, ки таркибан ихчаму бутун ба назар мерасанд. Ҷунин ибораҳо дар ду намуди фразеологизмҳо – воҳидҳои фразеологӣ изофӣ ва воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ба назар мерасанд. Ин ҷо мо мазмуну мундариҷа ва хусусиятҳои онҳоро ба назар гирифта, фразеологизмҳои номбурдаро ба ҷунин гурӯҳҳо тасниф намудем.

1.Воҳидҳои фразеологӣ, ки дар он вожаи «даст» ҳамчун муайяншаванда омада, ба худ муайянқунанда қарбул намуда, дар алоқаи изофӣ меоянд. Дар ин ҳолат ҷузъҳои таркиби ибора маъноӣ аслии худро аз даст дода, маъноӣ маҷозӣ қарбул меқунанд ва соҳиби маъноҳои қарбуранги суфтаву рехта мегарданд. Барои мисол ибораи «**дъсти қар**»-ро меқирем. Ин ибора дар шакли ибораи изофӣ омада, қар ду ҷузъи он маъноӣ маҷозӣ гирифта, ифодагари

маъное шудааст, ки ба мазмуни маънои калимаҳои таркиби ибора ҳеҷ алоқамандӣ надоранд: Оли (ҳоло) амича бӯд-ъ ба назар-ъм дъсти чап рафт.

Дар ин ҷумла иборай «дъсти чап» маънии **адои қазои хочат**-ро дорад. Иборай «**дъсти кам**» шаклан мисли иборай номбурда маънои камбағалӣ, нодорӣ ва бечорагиро ифода мекунад, аммо ин ибора аз нигоҳи образнокӣ ва обуранги сухан аз иборай фразеологии аввала тафовут дорад. Дар иборай «**дасти чап**» образнокӣ ва ҷаззобияти сухан ба мушоҳида намерасад. Вай мисли як унсури луғавии муқарарӣ ба макон далолат мекунад. Баръакс иборай «**дасти кам**» маънои камбағалию нодориро қасб намуда, сухани гӯяндаро образноку нишонрас мегардонад. Масалан, дар ҷумлаҳои: Дӯо мекънем, ки ҳиҷ вахт **дъсти кам-а** набинӣ. Дъсти кам-а хӯдо ҳиҷ вахт ҳиҷ ки-ра нишун ната (Т). Ин ҷо «**дасти кам**»-дастест, ки соҳиби он ниҳоят муфлисӯ нодор буда, имконияти бурдани зиндагии муътадилро надорад. Аз ин рӯ, вай ҳамарӯза ба дастгирӣ муҳтоҷ аст ва ҷунин тарзи зиндагӣ ба вай даст намедихад, ки мақсади худро амалӣ намояд. Одатан мардум ба шахсони шиносу ношинос ҷунин дуои нек медиханд : Худо ҳеҷ гоҳ дасти кам-а набинӣ.

Ибораҳои фразеологии поён ҳам аз ҳамин қабиланд: **Дъсти қалб доштан** (киноя аз одами дузд), **Ҳами бачае**, ки тӯ иқа тариф-ъш мекънӣ, **дъсти қалб дора** (П). **Дъсти рост будан** (ёрдамчӣ, ҳамдами касе будан). Биё, **дъсти ростӣ мӯ бӯша**, ишоло, ки руз-т-а миёвӣ (К): **дъсти мӯ-вӯ думани тӯ** (домани маҳбубаи худро сар надодан): Мӯ дига тӯ-ра иҷ ҷо намебун-ъм-ът бӯрай, **дъсти мӯ-вӯ думани тӯ** (Х): **ай дъсти тӯ** (аз ҷабру азоби ту): Хурди дӯл-ъ ҷигар-м-а, тӯ мардак, ай дасти тӯ-ра хӯди-м-а ов-да мепартом (Т): **дъсти кӯшод** (олиҳимматӣ, саховатмандӣ): **Ҳичи дъсти кӯшод-ш-а** надидем (Х-ҷо): дъсти тайи сангдошта (киноя аз тангдастӣ ва аз касе, ки вайро имконияти қор қардан намедихад): **Йагум илоҷ надорӯм**, **дъсти тайи санг дорӯм** (К): **дъсти норас** (нотавонӣ, камбағалӣ): **Ҳамай и ай дъсти норас-ай** (Х): **дъсти кута** (муродифи « дъсти норас»), **дъсти сабӯк** (киноя аз табиби ҳозик): **Халифа Давлат дъсти сабӯк** дошт, касали-ш дар дӯ руз рағардун мешид (Х): **Бӯра дар тайи дъсти Мадёр қор кӯ** (Т) ва ғайраҳо.

2. Воҳидҳои фразеологии феълӣ, ки дар онҳо ҷузъи асосӣ – унсури луғавии «**даст (дъст)**» қорбаст шудааст ва дар муоширати соҳибони лаҳҷа нақши муҳим дорад. Ин навъи ибораҳо дар гуфтори мардум бештар гардиш меҳӯранд ва мазмуну мундариҷаи баландтареро соҳибанд ва дар таъсирбахшию мӯҷъазбаёнии нутқ нақши муҳим доранд. Ибораҳои фразеологии феълӣ «**дъст-а болои дъст бундан**» (бекор ба гӯшае нишастан): **Дъст-а болои дъст набун-ъ** бӯра дар йагум ҷо қор кӯ (К): **дъст шиштан** (ноумед шудан): Мӯ кайҳо ай у **дъст шиштам** (П): **дъст дъст-а шинохтан** (киноя аз одами макқору ҳилағаре, ки байни худ хариду фуруш мекунанд): Э бӯродар, **дъст – дъст-а мешӯноша**, бӯфора-т нами нафора-т ихтиёр-ът (П): **дъст нӯмӯк надоштан** (подошти неқиро барнағардондан): Нав фаҳмидӯм, ки **дъст-ъм нӯмӯк надора** (Х): **дъст берун ай гур бӯдан** (навмедона аз дунё даргузашта, қори ба сомон нарасидаи бисёр доштан): Бӯмбӯрӯм бӯрам ни **дъст-ъм берун ай гур-ай** (П): Ай барои хӯдо чи ҳол-ай дар сари мо як мр **дъст-ъм дар тайи сангай** (Т): дъст алол қадан (хатна қардан): Бодурбек **дъсти бача-т-а алол кай?** (Т) **дъст-ъ по вазмин шидан** (ҳомиладор шидан): Аму вахто нав Ҳалима-ра **дъст-ъ по-ш вазмин шида бӯд** (Х): **сари дъсти касеро гӯрӯфтан** (ба касе ёрӣ расондан): Шавқат **сари дъсти ака-т-а бӯги** (П): **дъст хоридан** (ишора ба соҳиби пул шудан): **дъст расидан** (имконият доштан): **Дъст-ъм бӯраса**, ага дар тайи ҷӯнори Сари Деи Порвор йаг тавақ нун мекънӯм (Х): **ба дъсти чап хестан** (дар давоми рӯз барор нағрифтани қор): Намедунӯм, ки имруз **ба дъсти чап хеста бӯдӯм**, ки хичи қор-ӯм барор нағрӯфт (К): **дъст-а сабӯк қадан** (ба касе зарар расондан): **Дъст-м-а сабӯк кен бӯгу**, товун-ш-а ай ҷакқай сар-тун мегирӯм (Ш): **дар дъст задан** (ба даст афтодан): Баши (барои) дъздиқъни ба хунайи мардак-а дӯрума-н , **неки дар дъст задан** (Т): **дъст ба дъст қор қадан** (дастчамӯна қору фаъолият намудан): **дар таи дъсти касе қор қадан** (киноя аз тангдастӣ, ғуломӣ, фақирӣ).

3. Маълум аст, ки воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун унсури луғавӣ дар дохили ҷумла нашӯнамо мекунад, маънояшро дигар мекунад, суфтаю муъҷаз мегардад. Масалан, ҷумлаи «Дъст дар почӯки бӯнӣ умадан»-ро мегирем, ин ҷо маҷоз саросари ҷумларо фаро гирифтааст. Образнокӣ пуробурангии сухан дар дараҷаи баланд аст. Ҷумлаи мазқур ду маъниро дорост.

1. Ба хонаи касе бе дастовез омадан. 2. Баъди барор нағрифтани қор навмедона бараштан.

Ҷунон ки ишора намудем, аксари воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун як унсури луғавӣ ва

маводи тайёр дар чумла адои вазифа мекунад. Онҳо метавонанд, дар чумла ба вазифаи як аъзои чумла омада, ба он тобишҳои маъноӣ бахшад. Аммо воҳидҳои фразеологӣ поён дар шакли чумлаҳои содаи яктаркиба ва дутаркиба омада, образнокии суханро таъмин менамоянд. Баъзан чумлаҳои фразеологӣ метавонанд дар байни худ муайянкунанда, ҳол ва дигар аъзоҳои чумларо қабул намоянд. Чунончи: То имруз-а **дъсти къшоди** и мардак-а надидем (П): Дар ин ҷо ибораи «**дъсти къшод**» маъноӣ одами олиҳиммат ва саховатмандро далолат мекунад. Чумлаҳои дигар низ ҳамчун чумлаҳои содаи яктаркиба ва дутаркиба омада, дар муомилаву муоширати мардум вазифаҳои гуногунро иҷро менамоянд: **Чун ай дъст-ъ по бърумадан** (наздиқ расидани аҷал, ниҳоят саҳт тарсидан): Поҳо-ш хънък шидан, **чун ай дъст-ъ по-ш бърумаст** (Т): **дъст-ъ по-ра хурданӣ шидан** (саҳт гурусна мондан): То Кӯлоба расидем, ки **дъст-ъ по-ма хӯрданӣ шидем** (К): **дъст-ъ по шъкастан** (ба сари касе омадани мусибатро ишора мекунад) **Акъ тамом, дъст-ъ по-м шъкастан** (Т): **дъст пеши кор намерава** (аз ғаму ғуссаи зиндагӣ ба кор кардан хуш надоштан): Ами хели шидам, ки дига **дъст-ъм пеши кор намерава** (Х): **ай тай дъст бъруман** (шогирд тарбия кардан): Амай мо **ай тай дъсти** маълими Асрор бърумем (П): **дъст-а дар косаи тар наздан** (кор накардан, бекор дар гӯшае нишастан): Ёаг бор намеपर्си-ш, ки чиба **дъст-ш-а дар косаи тар намезана** (Й): **лачум-ш-а дар дъст гъръфтан** (касери дар итоати худ нигоҳ дштан): **Лачуми шу-т-а дар дъст-ът бгӣ** (Т): **дъст-а дар ови хънък наздан** (муродифи «хода ранг қадан»): Бахчи **дъст-а дар ови хънък намезани?** **таи дъст-ъ по ҳақ-а гъръфтан** (саросемавор, дар мудатти кӯтоҳтарин қорери ё фаъолиятери ба сомон расондан) ва ғайраҳо аз лиҳози образнокӣ ва ҷилоҳои услубӣ дар пояи баланд истода, дар муомила ва муоширати соҳибони лаҳҷа самаранок мавриди истифода қарор доранд. Инчунин дар байни чумлаҳои фразеологӣ чумлаи «Дъст-а бгӣ-ш ага, ай оринч-ът меқапа (чӣ қадар додӣ, ҳеч сер намешавад)» дар шакли чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави шарт омадааст. Дар ин чумла ҳамаи воҳидҳои луғавии дохили он маъноӣ маҷозӣ касб намуда, тобишҳои гуногуни маъноиро далолат мекунад ва маъноӣ ҷузъҳо ба маъноӣ умумии чумлаи фразеологӣ ҳеч иртиботе надорад.

Ихтисораҳо:

Анҷ-Анҷирав
Т-Тағнов
Р-Роғ
С.М.-Саримағзор
Й-Йол
С.Н.-Саринамак
Н-Новачун

Ҳам.-Ҳамадонӣ
Ф- Фарҳор
Ч-К-чануби Кӯлоб
Ш-Шурообод.
П.-Порвор
Д-Ч - Даштиҷум
Паш.- Пашадара

Адабиёт

1. Гафарова К. Т. Структурно-семантический анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках. - Душанбе, 2010. - 122 с.
2. Гаффаров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. – Душанбе: Дониш, 1966. - 225 с.
3. Дустов Х. Воҳидҳои фразеологӣ таибеҳӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 158 с.
4. Жуков В.П. Русская фразеология. - М.: Высш.шк., 1986. – 310 с.
5. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии // Уч. зап. ГЛУ, сер. филол. наук, вып. 24. - 1956. – С. 82-84.
6. Қодиров Д.С. Структурно - грамматическая характеристика диалектной фразеологии (на материале дарвозного говора таджикского языка). Душанбе, 2007. - 24 с.
7. Ливиц В. А. Согдийские слова в таджикском языке // Известия отд. обществ. наук АН Тадж. ССР. - № 12. - 1957. - С. 314.
8. Маджидов Ҷ. Фразеологическая система современного таджикского языка. - Душанбе, 2006. - 406 с.
9. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1959. – 293 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», ҷ.1. – Душанбе, 2010. - 996 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», ҷ.2. – Душанбе, 2010. - 1095 с.
12. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон адабии ҳозираи тоҷик. (фарҳанги фразеологӣ), ҷ.1. – Душанбе, 1963. - 952 с.
13. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон адабии ҳозираи тоҷик. (фарҳанги фразеологӣ), ҷ.2. - Душанбе: Ирфон, 1964. - 802 с.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СОМАТӢ ДАР ГУҶИШҲОИ ҶАНУБИИ МИНТАҚАИ КУЛОБ

Дар мақола муаллиф вижагиҳои воҳидҳои фразеологӣ бо калимаҳои ифодакунандаи номи аъзои бадани инсон, аз қабили «дахон» ва «даст»-ро, ки аз рӯи мазмуну муҳтаво ба паҳлуҳои гуногуни зиндагӣ, урфу одати мардум иртибот доранд, ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Онҳо дар нутқи соҳибони лаҳча ҳамчун маводи тайёр корбурд шуда, дар худ тобишҳои махсуси ҳисси-муассирӣ зоҳир намуда, ҳақиқату ҳачву истехзоро ифода менамояд.

Калидвожаҳо: фразеология, ҳачв, дахон, даст, забоншиносӣ, лаҳча, нутқ, диссертатсия, вижагиҳои услубӣ, тобишҳои маъноӣ.

СОМАТИЧЕСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ЮЖНОМ ДИАЛЕКТЕ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

В статье автор рассматривает особенности фразеологических единицы со словами обозначающее члены органов человека, рот и рука которые по содержанию связаны с различными сферами жизни и быта и выражают различные действия людей. Они в речи представителей диалекта используются как готовые средства в речи приобретают особую эмоциональность-обаятельность, серьёзность, сатиру и намёк.

Ключевые слова: фразеология, сатира, рот, рука языкознание, диалект, речь, диссертация, стилистические особенности, смысловые оттенки.

SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE SOUTHERN DIALECTS OF KULOB REGION

In this article the author analyzed features of phraseological reknits with words denoting members of human organs. mouth and hand wich in content areassasiated with different fears of life from their meaning and explain different activities of the person. They are used as a reday materials for the speakers of this dialect, and identifies figurativeness influence of the speech of the represantatives of the dialect.

Keywords: phraseology, dialect, saite, linguistics, speech. human organs, person. Content, dissertation, stylistic features, semantic shades.

Дар бораи муаллиф

Гадоев Нурхон

Доктори илми филология, профессори
кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба
номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.
Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 38 00 54

About the author

Gadoev Nurkhon

Doctor of Philology, Professor of the Department
of Theory and Practice of Linguistics
Tajik State Pedagogical University named after
S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki
Ave., 121
Ph.: (+992) 985 38 00 54

Об авторе

Гадоев Нурхон

Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 38 00 54

ТАҲЛИЛИ МАЪНОИИ ВОЖАИ “ИШҚ” ВА МУРОДИФОТИ ОН ДАР “МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ”

Ашӯрова М. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Мавлоно Чалолиддин Муҳаммади Балхӣ 30 сентябри соли 1207 дар Балх чашм ба олами ҳастӣ кушодааст ва бо таҳаллусҳои “Муллои Рум”, “Мавлавии Румӣ”, “Мавлоно”, “Мавлавӣ”, “Мавлои Рум”, “Мавлонои Румӣ”, “Румии Балхӣ” ва “Хомӯш” шинохта шудааст. Мавлоно аз зумраи он донишмандонест, ки дар инкишофи илму фарҳанги Шарқу Ғарб саҳми босазое гузоштааст.

Ба андешаи мавлоношинос Карим Замонӣ “Падари Мавлоно Баҳоуддини Валад аз пешравони сӯфия ва орифон буд ва гузаштаи ӯ ба Аҳмади Ғаззолӣ мепайваст. Дар улуми ирфон ва сулук собикаи дерин дошт. Ӯ аҳли кашфу завқ буд ва олиме комил, ки дар ҳамаи улум ва фунуни замони худ ба мақоми устодӣ расида буд”:

Буд андар ҳама фунун устод,

Ҳақ ба вай илмо тамомат дод [8, с 2].

“Падари Мавлоно Баҳоуддини Муҳаммад ибни Ҳусайн ибни Аҳмад Хатиби Бакрӣ, фаровон аз суннатҳои падар дар арсаи рӯҳоният ва маърифат ба ирс бурд. Ӯ аз ҳарду сарват яъне ҳам сарвати моддӣ ва ҳам маънавии падарро ба мерос бурда буд. Баҳоуддини Валад дар рӯзгори худ марде бас фозилу ориф шинохта шуд ва ба “Султон-ул-уламо” мулаққаб гашт. Дар замони таваллуди Мавлоно соли 1207/604 ҳичрии қамарӣ Баҳоуддин панҷоҳу нух сол дошт ва дар авҷи кудрату маҳбубият буд”. Таъсири ӯ дар сирри рушди шахсияти Мавлоно ба ҳадде аст, ки ӯро ҳамчун орифи фозил дар арсаи ҷаҳон ба тамоми Шарқу Ғарб шиносонид ва ӯро машҳур кард.

Аз Баҳоуддин Валад асаре бо номи “Маориф” иборат аз ҷаҳор чилд ба мо расидааст. Мавлоно дар зери тарбияи ҷунин падар ба воя расидааст.

Мавлоно то пеш аз мулоқот бо Шамс дар соли 642-юми ҳичрии қамарӣ низ ба далели шуҳрати хонаводагӣ ва баргузории нишастҳои омӯзишии улуми ирфонӣ, аз афроди саршиноси рӯзгори хеш буд, аммо ин дидор ба нуқтаи бозгашт ба зиндагии ӯ бадал шуд ва Шамс даричаеро ба рӯи Мавлоно гушуд, ки таъсири он бар рӯҳу ҷонаш, ӯро ба таҳқиқ ва ҷустуҷӯ дар бораи хештан водошт. Аз он замон таъби баланд ва завқи салими ӯ дар шеърӣ шоирӣ шукуфо шуд ва ба таълифи ашъори пуршӯро ҳоли ирфонӣ пардохт. Шамс ба Мавлоно чӣ гуфту чӣ омӯхт ва чӣ фасонаву фусуне сохт, ки саропо дигаргунаш кард? Ин муаммоест, ки «кас нагшуду накшоёд ба ҳикмат ин муамморо» [5. с. 6].

Орифонро шамъу шоҳид нест аз беруни хеш,

Хуни ангурӣ нахӯрда бода-шон аз хуни хеш.

Ҳар касе андар ҷаҳон маҷнуни лайлое шуданд,

Орифон лайлои хешу дам ба дам маҷнуни хеш [2, с. 98].

Мавлоно инсоне аст мутафовит, ки ҷаҳонбинияш бо фалсафа, мантиқ ва илм фарқ мекунад, зеро Мавлоно на дар пайи истидолол аст ва на думболи баҳси ақлонӣ ва на ҳам таҷрибаҳои ҳиссию ҷиддӣ мегирад. Бинобар ин тафовути ӯ бо дигарон, Мавлоноро ҳар чи бекаронатар ва бузургтар чилва медиҳад, ки фақат метавонад ин бекаронегии ӯ дар ирфон биғунҷад ва фаротар аз фалсафа ва илм, ҳастӣ ва ҷаҳонро бо рамзу розаш дарёбад ва ин рамзу розӣ олами ҳастиро Мавлоно на бо ақл, балки бо ишқ мехоҳад бидушояд. Осори Мавлоноро метавон дар ду дастаи манзум ва мансур табақабандӣ кард. «Девони кабир» ё «Куллиёти Шамси Табрэзӣ» [2] (ғазалҳо ва рубоӣҳо, ки маҳсули ваҷд ва шӯри ғаное ношӣ аз ҳамнишини бо шамс аст, ки беш аз чихил ҳазор байтро дар бар мегирад) ва «Маснави маънавий» осори манзуми Мавлоноро ташкил дода ва осори мансури ӯ низ шомили кутуби «Фихӣ мо фихӣ» [3] (маҷмуаи гуфторҳо), «Мактубот» (маҷмуаи номаҳо) ва «Маҷолиси сабъа» (маҷмуаи мавъиза ва маҷолис) [4] мебошад.

Маълумоти мухтасар дар бораи “Маснавии маънавӣ”. “Маснавии маънавӣ” аз бузургтарин ганчинаҳои адабиёти ирфонии ҷаҳон мебошад, ки дар муошират бо «Бурҳон Салоҳуддин» ва «Ҳисомуддини Чалабӣ» таълиф гардидааст. Китоби “Маснавии маънавӣ” аз шаш дафтар ва 25632 байт иборат аст: дафтари аввал - 4003 байт, дафтари дуввум - 3810 байт, дафтари сеум - 4810 байт, дафтари чаҳорум - 3855 байт, дафтари панҷум - 4238, дафтари шашум - 4916 байтро фаро гирифтааст.

Дақиқ гуфтан мумкин аст, ки “Маснавии маънавӣ” рисолаи мусалсали манзуми фалсафӣ-ирфонӣ ва мазҳабӣ-ахлоқӣ буда, дар пайравии дастгирии осори пешвоёну афкори донишмандони бузурги сӯфия, аз ҷумла, «Ҳақиқату-л-ҳадиқа»-и Ҳаким Абулмачди Саной (1080—1140) ва «Мантиқу-т-тайр»-и Шайх Аттори Нишопурӣ (1145—1221) гуфтаву навишта шудааст.

Бори нахуст матни илмӣ-интиқодии “Маснавии маънавӣ”-ро олими англис Р.А. Николсон дар солҳои 1925-1937м. ба таъб расонид, ки шомили 25632 байт мебошад. Дар Эрон матни комили асар ва қисматҳои алоҳидаи он чандин дафъа нашр гардид, ки матни таҳиякардаи доктор Муҳаммад Истеъмолӣ, доктор Абдулкарими Суруш ва матни дар заминаи матни Р.А.Николсон тайёрнамудаи Азизуллоҳи Косиб аз он ҷумлаанд. Дар Тоҷикистон «Ҳикояҳои халқии «Маснавӣ» соли 1963 дар интиҳобу таҳияи Расул Ҳодизода chop шуда, дар чанд шумораи маҷаллаи «Фарҳанг» дафтари аввали он дастраси ниёзмандон гардида буд» [5, с. 13]. Ҳамчунин ба хатти кирилӣ «Маснавии маънавӣ» бар асоси матни Рейнолд Николсон ва муқобала бо нусхаҳои дигар дар Техрон, нашриёти “Замон”, соли 2001 дар 728 саҳифа нашр гардидааст.

“Маснавии маънавӣ” соли 2008 ба ҳуруфи кириллии тоҷикӣ дар шаш дафтари алоҳида дар шаҳри Қуния ба таъб расид. Инчунин соли 2013 “Маснавии маънавӣ” дар се ҷилди силсилаи панҷоҳҷилдаи “Ахтарони адаб” нашр шуд. Матни комили “Маснавии маънавӣ” бар асоси матни Рейнолд Николсон ва муқобала бо нусхаҳои дигар бо ҳуруфи кириллии тоҷикӣ дар Душанбе, нашриёти “Адиб”, соли 2022 дар 688 саҳифа ба нашр расидааст.

Ба хатти арабӣ дар баробари матни интиқодии “Маснавии маънавӣ” шарҳҳои ҷомеъ хеле зиёд нашр шудаанд. Аз ҷумла шарҳи ҷомеи “Маснавии маънавӣ” дар ҳафт ҷилд аз Карим Замонӣ [8].

Китоби мазкур ба зумраи шоҳкориҳои адабиёти ҷаҳон дохил гардида на танҳо адабиётшиносони форсу тоҷик, балки шарқшиносону адабиётшиносон ва равоншиносони ҷаҳонӣ низ дар бораи он рисолаву мақолаҳои арзишмандеро таълиф намудаанд. Ин шаҳодат аз он мидеҳад, ки паҳно ва андешаи Мавлоно фаротар аз ҳудуди форсизабонон аст. Ҳамчунин ин асари безаволи Мавлоно дар сурати назм навишта шудааст ва яке аз намунаҳои баланди шеърӣ ирфонии олам маҳсуб меёбад. “Маснавии маънавӣ” асари таълимӣ, фалсафӣ, динӣ, ахлоқӣ ва ирфониву равоншиносӣ буда, дар баҳри рамали мусаддаси маҳфуз эҷод гардидааст. Ба воситаи ин китоб ба адабиёти форсу тоҷик истилоҳоти зиёде ворид шуд, ки қаблан камистеъмол буданд. Аз ҷумла истилоҳоти ирфонӣ дар “Маснавии маънавӣ” ба таври васеъ истифода шудаанд. Пеш аз ин ҳам шоирони бузурге ба монанди Санойи Ғазнавӣ ва Аттори Нишопурӣ чунин маснавӣ суруда буданд, ки як раванди оғози таҳавулотӣ истилоҳоти ирфонӣ буд, вале дар “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно мазмуну қорбурди ин истилоҳот мақоми хосаро соҳиб гардид.

Матни ирфонӣ ва истилоҳоти ирфонӣ, мероси навишташуда, хуввияти фарҳангию миллии ҳар сарзаминест, ки шарҳ ва бозкушоии онҳо дар воқеъ бозсозии хуввияти фарҳангии як кишвар аст.

Аз он ҷо, ки олами дарунии орифон қобили кашф барои умум нест бо тааммуле дар ашъор ва сурудаҳое, ки ҷилва ва дурахшҳое аз макнуноти қалби эшон аст, шинохти тавбам бо лаззатҳои маънавӣ насиби ҳоли ташнағони маърифат ва маънавият мегардад. Ирфон, баёни забонӣ ва истилоҳоти хоси ҳудахро дорад, ки ҳамин вижагӣ сабаби тафовути адабиёти ирфонӣ дар қаламрави дигар мавзӯҳои адабиёт мешавад. Ирфон дар қаламрави худ низ тафовутҳое дорад, зеро ҳар мактаби ирфонӣ тасарруфи забони мутафовит нисбат ба мактаби ирфонии дигар дар арсаи забон дорад ва ҳамин тавр ҳар ориф аз забон барои ироаи диди ирфониаш, истифодаи маҳсус ва вижаи худро дорад.

Зеботарин вожаи забони тоҷикӣ, ки то чанде пеш ҳама онро арабӣ медонистаанд ва дар шеърӯ адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва бавижа ирфон ҷойгоҳи баланд дорад, вожаи "ишқ" аст. Ин вожа решаи ҳиндуаврупой дорад ва пешинаи он бад-ин қарор аст:

Вожаи "ишқ" аз ішқа-и авестой ба маънии "хост, хоҳиш, майл" реша мегирад, ки он низ бо вожаи авестоии -іш ба маънои "хостан, майл доштан, орзу қардан, ҷустуҷӯ қардан" пайванд дорад.

Вожаи авестоии -іш дорои ҷудошудаҳо (муштакқот)-и зер аст:

-aēša: орзу, хост, ҷустуҷӯ;

- išaiti: меҳоҳад, орзу мекунад;

-išta: хоста, маҳбуб;

-išti: орзу, мақсуд.

Пасванди -ка низ, ки дар ішқа-и авестой вучуд дорад, қорбурди бисёр дорад ва барои намуна дар вожаҳои зер дида мешавад: mahrka марг; -araska рашк, ҳасад; -адқа ҷома, рӯпӯш; -huška хушк; -rasuka ҷаҳорпо, сутур; -drafska дирафш; - dahaka газанда (Заҳҳок).

Вожаи авестоии -іш ҳамреша аст бо:

дар санскрит: -eṣ орзу қардан, хостан, ҷустан; -icchā орзу, хост, хоҳиш; icchati меҳоҳад, орзу мекунад; -iṣta хоста, маҳбуб; -iṣti хост, ҷустуҷӯ; дар забони лаҳистонӣ: -icchaka хоҳон, орзуманд.

Ҳамчунин, ба андешаи забоншиноси паҳлавӣ Баҳром Фараҳвашӣ, ин вожа дар форсӣ-тоҷикии миёна "ба шакли ішт ба маънии хоҳиш, майл, сарват, хоста ва мол боз мондааст" [10].

Худи вожаҳои авестой ва санскрит ном бурда шуда дар боло аз решаи ҳиндуаврупой нахустин, яъне -ais ба маънии хостан, майл доштан, ҷустан меояд, ки шакли исмии он -aisskā ба маънои хост, майл, ҷустуҷӯ аст.

Берун аз авестой ва санскрит, дар чанд забони дигар низ гунаҳое аз вожаи ҳиндуаврупой нахустин -ais ҳифз шудааст, аз он ҷумла:

дар славянӣ куҳани калисой isko, isto "ҷустуҷӯ қардан, хостан"; iska орзу;

дар русӣ iskat "ҷустуҷӯ қардан, ҷустан";

дар литвиягӣ ieškau "ҷустуҷӯ қардан";

дар арманӣ aic "бозрасӣ, озмун";

дар лотинӣ aerguscare "хоҳиш қардан, гадоӣ қардан";

дар олмонӣ болоии куҳан eiscop "хостан, орзу доштан";

дар англисии куҳан ascian "пурсидан"

дар англисӣ имрӯз ask "пурсидан, хостан".

Аз онҳо, ки арабӣ ва ибрӣ ҷузви хонаводаи забонҳои сомианд, вожаҳои асили соми маъмулан дар ҳар ду забони арабӣ ва ибрӣ бо маъноҳои ҳамонанд иштиқоқ меёбанд. Ва ҷолиб аст, ки вожаи "ишқ" ҳамтои ибрӣ надорад ва вожае, ки дар ибрӣ барои ишқ ба қор меравад аҳау (ahav) аст, ки бо арабӣ ҳабба (habba) ҳешовандӣ дорад. Вожаи дигари ибрӣ барои ишқ "хашақ" (хашақ) аст ба маънои хостан, орзу қардан, васл қардан, часбонидан, лаззат, ки дар Тавротӣ аҳди атиқ борҳо ба қор рафтааст (барои намуна: сафари тасния 10:15, 21:11; Аввал подшоҳон 9:19; Хурӯҷ 27:17, 38:17; Пайдоиш 34:8).

Профессори Донишгоҳи Вашингтон Скотт Ногел дар китобаш "Wordplay in ancient Near Eastern texts" бар ин бовар аст, ки: "Вожаи ибрӣ хашақ хашақ ва арабии ашақа ашақ" ҳамреша нестанд. Воки "х" ибрӣ баробар "х" ё "х" арабӣ аст ва "ъ" ибрӣ баробар "ъ" ё "ғ" арабӣ, ва онҳо бо ҳам дар намеомезанд. Ҳамчунин, маъмулан "ш"-и ибрӣ ба "с"-и арабӣ тағйир мекунад ва баръакс. Хашақаи ибрӣ ба эҳтимол дар оғоз ба маънои "бастан" ё "фишурдан" будааст, он гуна, ки баробари оромии он нишон медиҳад.

Нуктаи дигар ин, ки "ишқ" дар Куръон наомадааст ва вожаи ба қор рафта дар он ҳамон масдари ҳабба (habba) аст, ки ёд шуд бо ҷудошудаҳои монанди шакли исми хубб (hubb).

Дар арабии имрӯза низ вожаи ишқ қорбурди бисёре надорад ва бештар ҳабб (habba) ва шакли ҷудошудаи он ба қор меравад монанди: хубб, ҳабиб, ҳабиба, маҳбуб ва дигарҳо.

Фирдавсӣ низ, ки барои посдорӣ аз забонӣ форсӣ-тоҷикӣ аз ба қор бурдани вожаҳои арабӣ огоҳона ва ҳӯшмандона худдорӣ мекунад (агарчи вожаҳои аз он забонро ба ногузир дар ин ҷо ва он ҷойи Шоҳнома ба қор овардааст) бо ин ҳол вожаи ишқро ба осонӣ ва рағбат ба қор мебарад ва бо онки озодии шоирона ба ӯ имкон медиҳад вожаи дигареро ҷойгузини ишқ кунад. Вожаи хубро, ки вожаи асли ва роиҷ барои ишқ дар арабӣ аст ва монанди ишқ низ як ҳичой аст ва аз ин рӯ вазни шеърро ба ҳам намезанад, ба қор намебарад.

Муаллифи китоби "Шоҳнома", бо он ки шинохти имрӯзини моро аз забон ва решаниносии вожаҳои ҳиндуаврупой надоштааст, ба эҳтимолӣ қавӣ медонистааст, ки ишқ вожаи форсӣ-тоҷикӣ аст. Вай аз ҷумла мегӯяд:

Набойд, ки бар хира аз ишқи Зол,

Ниҳоли сарафканда гардад ҳамол [12, с. 230].

Ин эхтимол низ вучуд дорад, ки Фирдавсӣ худ вожаи ишқро на бо "ъ", балки ба шакли "ишқ" навишта бошад, ки албатта пай бурдан ба ин нукта кори осоне нест, зеро куҳантарин дастнависи бозмондаи "Шоҳнома" дар ҳудуди ду садаи пас аз Фирдавсӣ бармегардад. Дақиқтар бигӯем, ин дастнависи нусхае аст, ки дар таърихи 15-уми майи 1217 мелодӣ иншо шудааст.

Ба таври хулоса, вожаи авестоии -iš, ки худ аз решаи нахустини ҳиндуаврупой, яъне -ais ба маънии "хостан, майл доштан, ҷустан" меояд, вожаи -iška ва баъд išk-ро дар форсии миёна падида овардааст ва сипас ба арабӣ роҳ ёфтааст, ки дар бораи чигунагии гузари ин вожа ба арабӣ низ метавон ду гунаи равишро тасаввур кард:

Нахустин имкон он аст, ки išk дар даврони Сосониён, ки эрониён бар ҷаҳони араб тасаллут доштаанд (бавижа, Баҳрайн, Уммон, Яман, ва ҳатто Ҳиҷоз) ба арабӣ ворид шудааст... [1, с. 87] (барои огоҳии бештар аз чигунагии таъсири форси бар арабӣ дар даврони пеш аз ислом нигаред ба китоби Азарташ Азарнуш "Роҳҳои нуфузи форсӣ дар фарҳанг ва забони тозӣ", ҷопи донишгоҳи Техрон, 1354).

Имкони дувум ин аст, ки ишқ шояд дар оғози даврони исломӣ ба арабӣ ворид шуда бошад ва аз он ҷо, ки луғатнависон ва нависандагони он давра аз хостагоҳи форсии ин вожа огоҳӣ надоштаанд, ки мафҳуми "хостан ва ҷустуҷӯ кардан"-ро дорад, онро бо арабӣ *ашақа*, ки ба маънии "ҷасбидан" аст, даромехтаанд.

Як нуктаи ҷолиб дар ин робита ҷустуҷӯ дар мафҳуми ишқ дар ирфони форсу-тоҷик аст, ки ишқро бо "ҷустуҷӯ" ва "ғаштан" пайванд медиҳад. Ба ёд оваред "Мантikutайр"-и Аттор ва ҷустуҷӯи мурғонро дар талаби Симурғ ва ё байти маъруфи Мавлоноро:

*Ҳафт шаҳри ишқро Аттор ғашт,
Мо ҳанӯз андар ҳами як кӯчаем.*

Нишондиҳандаи маънии вожаи ишқ бо решаии форсӣ-тоҷикии он яъне "хостан" ва "ҷустан" аст.

Дар "Фарҳанги забони тоҷикӣ" вожаи ишқ ба ҷунин маънӣ омадааст: "Ишқ - ҳисси дилбастагӣ ва дӯстдорӣ аз ҳад зиёд ба чизе ё ба касе, муҳаббат, шефтагӣ" [11, с. 518].

*Ошиқе, к-аз ишқи Яздон хӯрд қут,
Сад бадан пешаиш наярзад тарратут [5, с. 471].*

Дар "Фарҳанги Деҳхудо" бошад вожаи ишқ ҷунин тафсир шудааст: "Ишқ. [ъашақ] (исм) - ишқ овардан ва ҷира гардидани дӯстӣ бар касе (аз "Мунтаҳ-ал-араб"). Ошиқ шудан (Аламсодири Зузанӣ). Некшиғифтӣ доштан ("Тоҷ-ул-амасодир"-и Байҳақӣ). Тааллуқи қалб ба касе (аз Ақраб-ул-маворид). || Ҷасбидан (аз "Мунтаҳал-араб"). Илтисоқ ба чизе (аз "Ақраб-ул-маворид"). 'ishq, маъшақ. Ручуъ ба ишқ ва маъшуқ шавад". Ручуъ кунед ба "ашақа" [6, с. 2641].

Иштиқоқи "ишқ" аз "ашақа" гирифта шуда, дар луғат он гиёҳе мебошад, ки дар дарахт печидаву дарахтро зард карда бесамар мегардонад ва инҷунин барғҳояшро резонида хушк мекунонад [9]. Луғатноманависони суннатии мо вожаи ишқро ба вожаи *ъашақ* арабии (*ašaq'*) ба маънои "ҷасбидан" марбут кардаанд. Нависандаи китоби "Ғиёс-ул-луғот" мекӯшад миёни "ҷасбидан, илтисоқ" ва "ишқ" робита барқарор кунад ва менависад:

«Маразест аз қисми ҷунун, ки аз дидани сурати ҳусайн пайдо мешавад ва гӯянд, ки он маъхуз аз ашиқа аст ва он наботест, ки онро лаблӯб гӯянд, чун бар дарахте бипечад онро хушк кунад. Ҳамин ҳолат ишқ аст бар ҳар диле, ки торе шавад, соҳибашро хушк ва зард кунад» [7, с.67].

*Ишқ ҷӯшад баҳрро монанди дег,
Ишқ сояд кӯҳро монанди рег [5, с. 471].
Ишқ он шӯъласт, к-ӯ чун барфурӯхт,
Ҳар ҷӣ ҷуз маъшуқ, боқӣ ҷумла сӯхт [5, с. 418].*

Муаллифи "Фарҳанги форсии Амид" ишқро ҷунин тафсир кардааст:

- 1) ишқ /'ešq/ - дӯст доштан ба ҳадди ифрот;
- 2) шефтагӣ, дилдодагӣ, дилбастагӣ ва дӯстии муфрат;
- 3) (исм) [омиёна] маъшуқ.

Ишқ варзидан (масдари лозим) ишқ доштан, ишқбозӣ кардан [13, с. 1716].

*Ишқ баҳре, осмон бар вай кафе,
Чун Зулайхо дар ҳавои Юсуфе [5, с. 500].*

Дар "Фарҳанги форсии Муин", "Ишқ"- ҷунин шарҳ дода шудааст:

- 1) ба шиддат дӯст доштан;
- 2) (исм) шефтагӣ, дилдодагӣ;
- 3) лаззат [9, с. 947].

Ҳафт сол аз сӯзи ишиқи ҷисмпаз

Дар биёбон хӯрдаам ман барги раз [5, с. 472].

Синонимҳои вожаи ишқ дар забони тоҷикӣ: муҳаббат, меҳр, шефтагӣ, дӯстӣ, таашшук, хуллат, ҳаво, алоқа, маваддат, вадод (видод), хуб, муштоқӣ, дилдодагӣ мебошанд.

1. Муҳаббат (*вожаи арабӣ буда маънояш “дӯстӣ, ишқ, меҳр, дӯстдорӣ, дӯст доштани касе ё чизе, меҳрубон будан нисбат ба касе; дар тасаввуф ва ирфон маънии иҷро шавқи бисёр доштани солиқ барои расидан ба Худованд”*).

2. Меҳр (*вожаи форсӣ мебошад, ки маънояш “ишқ, муҳаббат, навозиш” аст*).

3. Шефтагӣ (*вожаи форсӣ буда чунин мафҳумҳоро ифода мекунад “орзумандӣ, дилбохтагӣ, дилдодагӣ, шайдоӣ, ошиқӣ, ишқӣ”*).

4. Дӯстӣ (*вожаи форсӣ буда маънояш “ошиноӣ, иродат, унс, рафоқат, самимият, ишқ, утуфат, муҳаббат, мувоқибат, меҳрубонӣ”*).

5. Таашшук (*вожаи арабӣ буда синонимҳои “ишқварзӣ, ошиқӣ, ишқ мебошанд”*).

6. Хуллат (*вожаи арабӣ буда маънояш “иродат, дӯстӣ, муҳаббат, ишқ, рафоқат, самимият” мебошад*).

7. Ҳаво (*вожаи форсӣ буда маънии “ишқ, орзу, майл, ҳавас, иштиёқ, муҳаббат”-ро дорад*).

8. Алоқа (*вожаи арабӣ мебошад, ки “дӯст доштан, робита, иртибот, дилбастагӣ” синонимҳои маънояш мебошанд*).

9. Маваддат (*вожаи арабӣ буда синонимҳои “дӯстӣ, муҳаббат, ишқ” ҳастанд*).

10. Вадод(видод) (*вожаи арабӣ буда синонимҳои “ишқ, дӯстӣ, муҳаббат, муваддат” мебошанд*).

11. Хуб (*вожаи арабӣ буда синонимҳои “дӯстӣ, хуллат, ишқ, муҳаббат, вадод, меҳр”*).

12. Муштоқӣ (*вожаи арабӣ буда маънояш “орзумандӣ, иштиёқ, ишқ, майл” аст*).

Синонимҳои калимаи “ишқ” (love) дар забони англисӣ: *devotion, adore, flame, cherish, fondness, emotion, charity, enderness, kindness, infatuation, admire, like, friendship, desire, passion, affection, longing* мебошанд.

Нақши осори сӯфиёна дар инкишофи забони адабии имрӯзаи мо басо назаррас буда, тадқиқ ва баррасии он дар забоншиносӣ аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Зеро осори ирфонӣ, забони адабиёро ба ҳадди беандоза сайқал дода, дар баробари густариш, ҳамчунин мукамал гардонид. Таърихи забони адабӣ дар асоси забони осори адабии бузург таҳия ва тадқиқ мегардад. Аҳли тасаввуф аз ибтидои воридшавии андешаҳои ирфонӣ ба адабу фарҳанги тоҷикон асарҳои барҷастаи насриву назмӣ эҷод кардаанд, ки яке аз бузургтарину ганитарин ганҷинаи адабиёти ирфонии мо ин китоби “Маснавии маънавий” мебошад.

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ яке аз шоирони пешсафи орифон буда, суҳанвари фарҳефта дар байни тамоми форсизабонон мебошад. Мавсуф бо таълифи асарҳои безаволаш тавре дар боло ишора намудем [2, 3, 4, 5] фарҳангу адаби моро беназиру оламгир гардондааст. Мавлоно дар олами тамаддун қабл аз ҳама чун ориф маъруф аст, табиист, ки мундариҷаю муҳтавои осори ӯро тасвиру тарғиби ақидаҳои ирфонӣ ташкил медиҳанд. Аз ин ҷост, ки корбасти истилоҳу ифодаҳои орифона дар ашъори шоир мақоми аввалиндараҷа дорад. Мавлоно бо таълифи ин асари бузург, истилоҳоти ирфонии зиёдеро ба забони адабии форсу тоҷик ворид намуд, ки қаблан камистеъмол буданд.

Адабиёт

1. Азарнӯи, А. Роҳҳои нуфузи форсӣ дар фарҳанг ва забони тоҷӣ / А. Азарташ. – Теҳрон, 2009. – 279 с.
2. Балхӣ, М. Ҷ. «Куллиёти Шамси Табрэзӣ»: Иборат аз 10 муҷаллад / М. Ҷ. Балхӣ; [Бо инзимоми шарҳи ҳоли Мавлавӣ ба қалами Бадеуззамон Фурузонфар]. – Теҳрон. : Амири кабир, 1391.–1570 с.
3. Балхӣ, М. Ҷ. Фиҳӣ мо фиҳӣ / М.Ҷ. Балхӣ; [Бо тасҳеҳ ва ҳавошии Б. Фурузонфар]. – Теҳрон: Заввор, 1386. – 353 с.
4. Балхӣ, М. Ҷ. «Мактубот» ва «Маҷолисӣ сабъа» / М. Ҷ. Балхӣ; [Бо муқаддимаи Ҷ. Салмосизода]. – Теҳрон: Иқбол, 1379. – 320 с.
5. Балхӣ, М. Ҷ. «Маснавии маънавий». М. Ҷ. Балхӣ; [матни комил]. - Душанбе, Адиб, 2022. - 688 с.
6. Деҳхудо, А. Лугатнома. Чопи дувум. Ҷ. 1-15 / А. Деҳхудо. – Теҳрон: Муассисаи лугатномаи Деҳхудо, 1377.
7. Ғиёсиддин, М. Ғиёс-ул-лугот. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров / М. Ғиёсиддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ. 1. – 480 с.
8. Замонӣ, К. Шарҳи ҷомеи «Маснавий»: Дар ҳафт муҷаллад / К. Замонӣ. – Теҳрон, 1384. – 1139 с.
9. Муин, М. Фарҳанги форсии Муин / М. Муин; Ҷилди 1. - Теҳрон 1382. – 1832 с.
10. Фараҳваши, Б. Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ / Б. Фараҳваши. – Теҳрон, 1381. – 571 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукӯров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 962 с.

12. Фирдавсӣ, А. Шохнома. / А. Фирдавсӣ; Ҷилди 1. – Душанбе. Адиб, 1987. – 480 с.
13. Ҳасан, А. Фарҳанги форсии Амид / А. Ҳасан. Ҷилди 3. -Техрон. Амири Кабир, 1375. – 2539 с.

ТАҲЛИЛИ МАЪНОИИ ВОЖАИ “ИШҚ” ВА МУРОДИФОТИ ОН ДАР “МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ”

Таваҷҷуҳ ба забон яке аз вижагиҳои осори Мавлоност. Дар тафаккури ирфонии Мавлоно, забон ва мафҳуми ирфонӣ нақш калидӣ дорад. Аз ин рӯ бар асоси он чи ки дар суннати ирфонӣ “забон дар мақоми таҳлил” номида мешавад, Мавлоно яке аз пешгомони ин ҷараён аст. Дар ин мақола танҳо мафҳуми “ишқ” дар “Маснави маънавий”-и Мавлоно Ҷалолиддин Балхиро таҳлилу баррасӣ намудем. Зеро яке аз муҳимтарин мавзӯҳои, ки орифон таваҷҷуҳи вижа ба он доштанд, вожаи “ишқ” аст, онҳо “ишқ”-ро бояд ва ҷавҳари аслии ирфон медонанд. Ирфон ва тасаввуф бидуни “ишқ” мафҳуме надоранд. Пас аз таҳлилу таҳқиқ маълум гашт, ки “ишқ” дар “Маснави маънавий” нақши меҳварӣ дорад. Вожаи “ишқ” яке аз маъмултарин ва серистеъмолтарин вожа дар “Маснави маънавий” мебошад.

Калидвожаҳо: Ҷалолиддин Балхӣ, “Маснави маънавий”, Николсон, лингвистика, тасаввуф, истилоҳоти ирфонӣ, ишқ, забон, орифон, матни ирфонӣ.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ “ЛЮБОВЬ” И ЕЁ СИНОНИМОВ В “МАСНАВИ МАЪНАВИЙ”

Внимание к языку — одна из особенностей работ Джалалиддина Балхи. В мистическом мышлении Джалалиддина Балхи язык и мистические концепции играют ключевую роль. Поэтому, основываясь на том, что в мистической традиции называется «языком в статусе анализа», Джалалиддина Балхи является одним из предшественников этого движения. В данной статье мы проанализировали и обсудили только понятие «любовь» в «Маснави Маънави» Джалалиддина Балхи. Поскольку одной из важнейших лексических единиц, которой мудрецы уделяли особое внимание, является слово «любовь», они считают «любовь» источником и сущностью знания. Ирфан и суфизм не имеют понятия без «любви». После анализа и исследования стало ясно, что ключевую роль в «Маснави маънави» играет «любовь». Слово «любовь» является одним из самых распространенных и наиболее употребляемых слов в «Маснави маънави».

Ключевые слова: Джалаладдин Балхи, “Маснави маънави”, Николсон, лингвистика, мистицизм, мистические термины, любовь, язык, мистика, мистический текст.

SEMANTIC ANALYSIS OF THE LEXICAL UNIT WORD “LOVE” AND ITS SYNONYMS IN “MASNAVI MA’NAVI”

Attention to language is one of the features of Jalaluddin Balkhi's works. In Jalaluddin Balkhi's mystical thinking, language and mystical concepts play a key role. Therefore, based on what is called in the mystical tradition "language in the state of analysis" Jalaluddin Balkhi is one of the precursors of this movement. In this article, we have analyzed and discussed only the concept of "love" in Jalaluddin Balkhi's "Masnavi ma'navi." Since one of the most important lexical units that the wise men paid special attention to is the word "love", they consider "love" to be the source and essence of knowledge. Irfan and Sufism without "love" have no concept. After analysis and research, it became clear that the key role in "Masnavi Ma'navi" is played by "love." The word "love" is one of the most common and most used words in "Masnavi ma'navi."

Key words: Mavlana Jalaluddin Balkhi, “Masnavi ma'navi”, mysticism, mystical terms, love, language, mystics, science, philosophy, mystical text

Дар бораи муаллиф

Ашӯрова Мунира Абдурахмоновна
Докторант аз рӯи ихтисос (Phd)-и кафедраи
забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 304 88 16

About the author

Ashurova Munira Abdurakhmonovna
Doctoral student (PhD) of the Department of
Linguistics and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 304 88 16

Сведения об авторе

Ашурова Мунира Абдурахмоновна
Докторант по специальности (PhD) кафедры
языкознания и сравнительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 304 88 16

СОХТОРИ СИНТАКСИСИИ ЧУМЛАҲОИ ШАРТӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ ДАР МИСОЛИ ЧУМЛАҲОИ ШАРТИИ НАВӢИ ЯКУМ ВА ДУЮМ

Ҷонмардов З. А., Ҳамроев М. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Чумлаҳои шартӣ бахши муҳими забоншиносӣ, ба вижа забони англисӣ, ба ҳисоб рафта, бо хусусиятҳои синтаксисии худ яке аз дигаре тафовути калон доранд. Дар мавриди хусусият ва сохтору истифодаи чумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ донишмандону забоншинос аз зумраи Б. Ниёзмухаммадов, Б. Камолидинов, М. Норматов, Ш. Рустамов, С. Д. Арзуманов, С. Нестеренко, Н. К. Муллағалиев, И. Г. Ахметзянов, ва А. К. Гараева, Ҷорҷ Ю., М. А. Гашина, Н. М. Василевская ва дигарон пажӯҳишҳои арзишманде анҷом додаанд.

Чумлаҳои шартиро дар забони англисӣ Conditionals меноманд, ки аз сарчумла ва чумлаҳои пайрав иборатанд. Дар муқоиса нисбат ба забонҳои дигар дар забони англисӣ типологияи чумлаҳои шартӣ вучуд дорад, ки бар асоси робитаи сохториву замонӣ бино шудааст. Чумлаҳои шартӣ аслан дар забони тоҷикӣ аз сифаҳои шартиву хоҳишмандӣ сарчашма гирифтаанд, ки муттаҳидкунандаи ду маъно буда аз ҳамин сабаб онро сифаи шартӣ хоҳишмандӣ меноманд. Мисол: *Дари бахти ту ҳам кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам мерасидам* [8, с. 18].

Аз лиҳози сохторӣ ва грамматикӣ метавон чумлаҳои шартиро ба «чумлаи шартии сифрӣ» (Zero Conditional), «чумлаи шартии навъи якум» (First Conditional), «Чумлаи шартии навъи дуум» (Second Conditional) ва «Чумлаи шартии навъи сеюм» (Third Conditional) ҷудо кард. Ба ғайр аз ин, «навъи омехтаи чумлаҳои шартӣ» (Mixed Conditionals) мавҷуд аст, ки метавонад ҷузъҳои таркибии навъҳои болоро дар бар гирад, вале одатан бо омехтаи чумлаҳои шартии «дуум» ва «сеюм» ифода мешавад» [14, с. 155].

Таҳлилҳо ва омӯзишҳои забоншиносӣ нишон медиҳанд, ки чумлаҳои пайрави шартӣ аз зумраи чумлаҳои мебошанд, ки мо онро дар нутқи шифоҳӣ ва гуфториямон хело зиёд истифода мекунем ва ҳамчунин заминаи қавии бадеиятро низ доро мебошанд.

Чумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ қоида ва тарзи бунёди худро дошта дар асоси он бино мешаванд. Онҳо аз ду чумлаи сода таркиб ёфтаанд (яъне аз ду чумлаи сода, ки дар якҷоягӣ як чумлаи мураккабро ба вучуд меоранд). Яке аз онҳо чумлаи пайраве мебошад, ки бо пайвандаки «агар» (if) ифода меёбад ва дигаре бошад сарчумла номида мешавад. Дар сарчумла бошад, натиҷаи амал нишон дода мешавад.

"Чумлаи шартии сифрӣ" метавонад танҳо замони ҳозираро дар бар гирад. Агар чунин ба назар гирем, ки дилхоҳ намуди чумлаҳои шартӣ аз сарчумла ва чумлаи пайрави тобеъ иборат аст, дармеёбем, ки чумлаи пайрави тобеъ аз чунин шаклҳои фарогири сохториву замонӣ мисли замонҳои Present Simple, Present Continuous, Present Perfect ва Present Perfect Continuous бунёд шуданаш мумкин аст. Дар бештраи мавридҳо истифодаи Present Simple, Present Continuous ба назар мерасад. Сарчумла одатан дар чумлаи мазкур бо истифодаи **Present Simple** сохта шуда, сохтори он дар замони мазкур баёнгари мушоҳидот, кунишу далелҳо ва бароҳине мебошад, ки аз лиҳози илмӣ воқеӣ буда, атрофи моро ихота кардаанд. Асосан намуди «чумлаҳои шартии нолӣ»-и модалияти воқеиро ифода намуда, куниши имконпазир, кунишҳои маъмулӣ, одатҳо, ҳақиқатҳои раднашавандаро нишон медиҳад.

"If you can't find your supervisor, ask Philip Spires" [6, с. 113] – *Агар шумо роҳбари худро ёфта натавонед, аз Филип Спирс пурсед* [6, с. 114]. Аз навиштаи мазкур бармеояд, ки муааллиф барои ифодаи дақиқтари ақидааш ба ҷои замони ҳозираи одӣ аз феъли модалӣ кор гирифта аст, ки ин тарзи сохтани чумлаи шартии сифрӣ низ дуруст мебошад. Тарҷумон ҳам тавонистааст, ки ақидаи муаллифро бидуни таҳриф тарҷума кунад. Аз ин чумла чунин хулоса баровадан мумкин аст, қисми дувуми чумлаи мазкур дар чумлаҳои нолӣ метавонад сифаи амириро гирад, аммо мавқеияти грамматикӣ ва сохтори маънои он иваз нахоҳад шуд. Формаулаи умумии чумлаҳои шартии сифрӣ чунин аст:

If + Present Simple, ... Present Simple.

«*If you have any question, ask your supervisor*» [6, с. 121]. «*Агар шумо ягон савол дошта бошед, ба роҳбари худ муроҷиат кунед*» [6, с. 122].

Ё тарзи дигари ифода, ки дар он сарчумла дар аввал омадааст: «*Ask your supervisor if you have any question*» [6, с. 121]. «Ба роҳбари худ муроҷиат кунед, агар шумо ягон савол дошта бошед» [6, с. 122].

Аз мисоли мазкур бармеояд, ки чумлаи овардашуда пурра қоидаи граматикии забони англисиро пайравӣ мекунад ва ягон ҳолати истисноиро нашофта он аз шарт ва ҷавоби шарт иборат мебошад. Дар ин ҳолат аниқ метавонем гӯем, ки агар шарт иҷро шавад натиҷаи он низ ба амал меояд. Яъне: -агар ӯ ягон савол дошта бошад ва аз устодаш пурсад ҳатман ӯ ҷавоб медиҳад. Дар чунин чумлаҳо мо метавонем пайвандаки «агар» (**if**) – ро ба **when** (вақте ки) иваз намоем. Ҳамчунин, метавонем феълҳои модалии *can*- тавонистан, «*may*- эҳтимол аст», «*should*» ро низ истифода барем. «**When** she goes to Moscow, she visits her sister. Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: Вақте ки ӯ ба Маскав меравад, (аниқ) хоҳарашро мебинад (муаллифон)».

Чумлаҳои шартии сифрӣ аз лиҳози синтаксисӣ чумлаҳои мебошанд, ки аз ду чумлаи замони ҳозираи оддӣ (дар забоншиносии тоҷикӣ замони ҳозираоянда меноманд) сохта мешаванд.

«*If she goes shopping, she buys very expensive clothes*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: «*Агар ӯ ба харид равад, либосҳои хеле гарон мехарад. (ин чунин маъно дорад, ки ӯ ҳамеша чунин мекунад)*». «*If I can't fall asleep, I read*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: «*Агар ман хоб рафта натавонам, китоб мехонам. (ман ҳамеша чунин одат дорам)*».

Навбӣ дигари чумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ **First Conditional** - ном дошта хангоме истифода бурда мешавад, ки амал ва ё ҳолат дар оянда ба вуқӯъ ояд. Ё ба вуқӯъ омадани он аз эҳтимоли зиёд ҳолӣ нест.

Ин ақиқаро забоншиносон Муллагалиев Н.К., Аҳметзянов И.Г. ва Гараева А.К. низ дар пайравӣ бо дигар забоншиносон таъкид кардаанд, ва онҳо аз чумлаи чунин овардаанд «*First Conditional*- аз ҳақиқат ва далелҳои собитшуда фосила гирифта ин навбӣ чумлаҳо ба оянда маътуф мешавад, кунини ё бурҳонери ифода мекунад, ки дар сурати иҷрои шароити хос аз қабилӣ пешбинӣ, оянданигарӣ, пешакӣ фаҳмидан, ва фарзияи иҷрои амал дар оянда иттифоқ меафтад [11, с. 56] .

Он аз замони ҳозираи оддӣ (ҳозираоянда) ва замони оянда сохта шудааст, ки мо метавонем Future Indefinite ҳамчун сарчумла ва чумлаи пайрав истифода барем. Агар «чумлаҳои шартии сифрӣ» модалияти воқеиро ифода намуда, кӯшиши имконпазир, кунинҳои маъмулӣ, одатҳо, ҳақиқатҳои раднашавандаро нишон медиҳанд, ва чумлаи шартии first conditional бошад, далели шартии бештареро пешниҳод мекунад, ки агар шартҳо иҷро нашаванд, имкони иҷроиши он далелҳо ва амалҳо низ зери шубҳа меафтад.

Аз ин лиҳоз эҳтимоли иҷроиши амал бештар нисбат иҷро накардани он аст:

If you make a move, they'll have to change your nickname from Assef the Ear Eater to One – Eyed-Assef; [15, с. 34].-Агар ҷунб бихурӣ маҷбуранд лақабатро аз Осифи ғӯшхур ба Осифи як чашм тағйир диҳанд [13, с. 20].

So unless you want to know exactly, when and how you will die, never talk to Anika Bloom [6, с. 113]. - Агар доништан нахоҳӣ ки, кай ва чӣ тавр мемирӣ, ҳеҷ гоҳ бо Аника Блум суҳбат накун [6, с. 114] . Аз мисоли мазкур бар меояд, ки қаҳрамон ба тарафи дигар шарт мегузорад, ки агар чӣ тавр мурданатро надонӣ бо Аника Блум суҳбат накун, дар ин ҷо муаллиф дар чумла аз оянданигарӣ ва пешбинӣ, ки хоси ҳамин навбӣ чумлаи шартӣ ҳаст истифода бурдааст.

Ё дар мисоли *digar*: *If you abuse the lunch policy, our hand will be tired...* [6, с. 117]. *Агар шумо қоидаи танаффусро вайрон кунед, дастӣ мо баста мешавад...* [6, с. 118].

Формулааш ба тариқи зайл ифода меёбад:

If + Present Simple, ... Future Simple.

«*If the weather is fine, we will go to the beach*» . Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: «**Агар** ҳаво хуб шавад, мо ба соҳили баҳр хоҳем рафт» «**We will go** to the beach **if** the

weather is fine. Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: -Мо ба соҳили баҳр хоҳем рафт, агар ҳаво хуб шавад».

Дар чумлаи мазкур гӯянда итминон дорад, ки «агар ҳаво хуб шавад, онҳо ба соҳили баҳр хоҳанд рафт», аммо эҳтимоле низ вучуд дорад, ки чун ҳаво хуб нашавад, онҳо наметавонанд бираванд.

Чумлаи пайрави шартӣ якум аз лиҳози синтаксиси аз пайвандаки If «агар» Present Simple (замони ҳозираи оддӣ) ва Future Simple (замони ояндаи оддӣ) таркиб ёфтаанд [3, с. 55].

«*She will stay in Moscow if she gets a job*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: «*Ў дар шаҳри Маскав хоҳад истод агар кор ёбад.*» «*If you buy some apples, I will make an apple pie*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: «Агар ту себ харид куни, ман як пироги себӣ омода хоҳам кард» «*If I have enough money, I will buy a new dress*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: « агар пули зиёд дошта бошам либоси (куртаи) нав хоҳам харид».

Дар чумлаи пайрави шартӣ дуввум сарчумла метавонад бо савол низ ифода ёбад: «*Will we take a taxi if it rains?*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: « Мо таксӣ киро хоҳем кард, агар борон борад? »

Одатан, дар сарчумлаи чумлаи пайрави шартӣ дуввум *Future Simple Tense* истифода мешавад, ки мо метавонем ба ғайр аз он феълҳои модалии *can (тавонистан), should (боястӣ), might (бояд, шояд)* ва ибораи *to be going to (ният доштан, мақсад доштан)*-ро истифода барем.

«*If it doesn't rain this afternoon, we can play tennis*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: «Агар имрӯз рӯзона борон наборад, мо метавонем ба бозии теннис машғул шавем». «*If it rains, we should stay home*». Чумлаи мазкурро чунин метавон тарҷума кард: «Агар борон борад, мумкин аст, ки хона бимонам.

Дар забони адабии тоҷик бошад, мо чумлаҳои пайрави шартиро ба замонҳо чудо намекунем, хусусияти фарқунандаи онҳо ин дорои бисёрмаъноӣ (полисемия) будани чумлаҳои шартӣ аст, ки хосси ҳамаи чумлаҳои пайрав дар забони тоҷикӣ мебошанд [4, с. 87].

Ҳамчунин, дар услуби бадеӣ пайвандаки муштарақвазифаи “**чун/ чу**” низ ба кор бурда мешавад, ки он метавонад синоними «агар» ба ҳисоб меравад:

Ба нармӣ чу гардан ниҳад рӯзгор.

Дуруштию гармӣ наёяд ба кор (Абушақури Балхӣ).

Чу узве ба дард оварад рӯзгор,

Дигар узвҳоро намонад қарор (Саъдӣ Шерозӣ).

Хусусияти дигари фарқунандаи чумлаҳои шартӣ забони тоҷикӣ аз англисӣ дар он аст, ки чумлаҳои шартӣ дар забони тоҷикӣ метавонанд бе пайвандак низ бо сарчумла алоқаманд шаванд, аммо дар забони англисӣ бошад, ин имконнопазир аст ва агар пайвандак дар он ҳазф шавад, чумлаи шарт аз байн меравад:

Роз гӯям ба халқ, хор шавам,

Бо тӯ гӯям, бузургвор шавам (Низомӣ).

Ба уштур савор шавӣ, роҳӣ дурро андеша кун (зарбулмасал) [5, с. 208].

Ниҳоятан, бояд ибраз дошт, ки чумлаҳои шартӣ англисӣ ва тоҷикӣ, ҳарчанд аз лиҳози маъно ба ҳам монад бошанд ҳам, вале қисман аз лиҳози сохтор аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки онро метавон фарқияти чузъӣ номид. Гуфтан мумкин аст, ки дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда чумлаҳои шартӣ вучуд дорад, аммо шумораи он дар ду забон яқхела нест. Аз омӯзишҳо ва таҳлилҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки чумлаҳои шартӣ сифрӣ бештар ҳоси китобҳои бадеист ва ифодагари воқеиятҳо мебошад. Аммо чумлаҳои шартӣ нолий бошад, ба замони оянда нигаронида шуда ва ифодагари куниш ва далеле мебошад, ки таҳти шароити вижае ба амал меояд, ки ин яке аз фарқиятҳои чумлаи шартӣ якум аз чумлаи шартӣ сифрӣ мебошад.

Адабиёт

1. Арзуманов, С.Д. Нестеренко, С. Забони тоҷикӣ / С.Д. Арзуманов, С. Нестеренко. - Сталинабад: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1938. - 384 с.
2. Арзуманов, С.Д., Джалолов, О. Забони тоҷикӣ: Учебник таджикского языка для высших учебных заведений / С.Д. Арзуманов, О. Джалолов. - Душанбе: Ирфон, 1969. - 415 с.

3. Арнольд, И.В. *Лексикология современного английского языка: учебник* / И.В. Арнольд. - М.: Высшая школа, 1986. - 295 с.
4. Бархударов, Л.С. *Структура простого предложения современного английского языка* / Л.С. Бархударов. - М.: Высшая школа, 1966. - 176 с.
5. *Грамматикаи забони тоҷикӣ*. - Сталинобод: Ирфон, 1973. - С. 279 - 282.
6. Даниел Орозко, *Дувоздаҳ ҳикоя (аз сислсилаи беҳтарин ҳикояҳои хурди амрикоӣ бо матни англисӣ ва тарҷумаи тоҷикӣ)* / Орозко Даниел. - Душанбе: 2021. - 140 с.
7. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис*. / Дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмӯҳаммадов. - Душанбе: Ирфон, 1970. - 318 с.
8. *Иқромӣ Ҷ, Духтари отаиш / Ҷ. Иқромӣ*. - Душанбе: Адиб, 2009. - 560 с.
9. Чамшедов П. *Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ*. / П. Чамшедов. - Душанбе: «Пайванд», 2005. - 680 с.
10. Мамадназаров А. *Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ* / А. Мамадназаров. - Душанбе. - 2011. - 1016 с.
11. Муллағалиев Наркиз Камилевич, Аҳметзянов Илдар Габдрашитович, Гараева Альмира Кадыровна *Модальность в системе условных предложений английского языка (на материале англо-американских художественных произведений)* // *Вестник Череповецкого государственного университета*. 2020. - №5 (98).
12. *Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ*. Ҷилди 1. А-Н. - Душанбе, 2008. - 950 с.
13. Холид Хусайнӣ. *Бодбодакбоз ба тарҷумаи форсӣ / Хусайнӣ. Холид*. - Техрон: Интишороти Хунари Порина, 1397 (2019). - 408 с.
14. George Y. *Oxford Practice Grammar*. - Oxford: Oxford University Press, 2016. - 280 p.
15. Khaled Hosseini. *The Kite Runner: (English edition)*. CreateSpace Independent Publishing Platform (June 10, 2015). - 212 p.

СОХТОРИ СИНТАКСИСИИ ҶУМЛАҲОИ ШАРТӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ ДАР МИСОЛИ ҶУМЛАҲОИ ШАРТӢ НАВӢИ ЯКУМ ВА ДУЮМ

Дар мақолаи мазкур оид ба сохтори синтаксисии ҷумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ дар мисоли ҷумлаҳои шартии навъи якум ва дуюм сухан меравад. Муаллифон иброз мекунанд, ки ҷумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ қоида ва тарзи бунёди худро дошта, дар асоси он сохта мешаванд. Дар забони англисӣ панҷ намуди ҷумлаҳои шартӣ вучуд дорад, ки ҳар яке бо вазифа ва замони қорбурд, тафовути сохторӣ ва грамматикӣ аз ҳам фарқ доранд. Дар мақолаи зерин оид ба ду намуди сохтори синтаксисии ҷумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ дар мисоли навъи якум ва дуюм сухан меравад. Ҳангоми муқоисаи ҷумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ин ҷумлаҳо дар адабиёти бадеӣ бештар мавриди истифода қарор доранд. Мақсади мақола аз таҳқиқи баррасии ҷумлаҳои шартӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ дар он аст, ки ин ҷумлаҳо як қисмати бузурги синтаксисии забонро фаро гирифта ба ҳамин восита муаллифон кӯшиш намудаанд, ки тарз ва усули сохтори бунёди онро ба аҳли илм дар шакли фишурда ва муқоиса нишон диҳанд. Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки ҷумлаҳои шартӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ серистеъмол буда, баъди ифодаи мақсад ва мароми гуногуни ғишварони забон дар замонҳои гуногун истифода мешаванд. Масалан дар натиҷаи омӯзиш ба мо маълум гаридид, ки ҷумлаҳои шартии сифрӣ бештар ба далелу арқоми собитшудаи илмӣ ба қор рафта ба замони ҳозира нигаронида шудааст ва ҷумлаҳои шартии якум бошад ба оянда ва қунишҳои марбути замони оянда нигаронида шудаду тахти шароитие ба амал меояд.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои шартӣ, синтаксис, забони англисӣ, ҷумлаҳои шартии навъи якум, ҷумлаҳои шартии навъи дуюм, ҷумлаҳои шартии нолий.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА УСЛОВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ НА ПРИМЕРЕ УСЛОВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ПЕРВОГО И ВТОРОГО ТИПА

В данной статье рассматривается синтаксическая структура условных предложений в английском языке на примере первого и второго условных предложений. Авторы подчеркивают, что условные предложения в английском языке имеют свои правила и способы построения. В английском языке существует пять типов условных предложений, каждый из которых отличается функцией и временем употребления, структурными и грамматическими отличиями. В следующей статье рассматриваются два типа синтаксической структуры условных предложений в английском языке на примере первого и второго условных предложений. Целью статьи является изучение условных предложений в таджикском и английском языках и того, что эти предложения охватывают большую часть синтаксиса языка, тем самым авторы хотели показать способ построения и структуру его построения в сжатой и сравнительной форме. Результаты исследования выявили, что условные предложения широко используются в английском и таджикском языках и служат для выражения различных целей и задач носителей языка в разное время. Например, в результате исследования нам стало ясно, что условные предложения большей частью ориентированы на доказанные научные факты и цифры настоящего времени. Первые условные предложения ориентированы на будущее и условности будущего времени.

Ключевые слова: условные предложения, синтаксис, английский язык, первое условное предложение, второе условное предложение, нулевые условные предложения.

SYNTAXIC STRUCTURE OF CONDITIONAL SENTENCES IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES ON THE EXAMPLE OF CONDITIONAL SENTENCES OF THE FIRST AND SECOND TYPE

This article discusses the syntactic structure of conditional sentences in English on the example of the first and second conditional sentences. The authors stressed that conditional sentences in English have their own rules and methods of construction. There are five types of conditional sentences in English, each of them differs in function and time of using, structural and grammatical differences. The following article discusses two types of syntactic structure of conditional sentences in English on the example of the first and second conditionals. The purpose of the article is to study the conditional sentences in the Tajik and English and that these sentences cover a large part of the syntax of the language, thereby the authors wanted to show building way and structure of its construction in a concise and comparative form. The results of the study revealed that conditional sentences are widely used in English and Tajik languages and are used to express different goals and objectives of speakers of the language at different times. For example, as a result of study, it became clear to us that the conditional sentences are mostly focused on the proven scientific facts and figures of the present tense. The first conditional sentences are focused on the future and the conventions of the future tense.

Keywords: conditional sentences, syntax, English language, first conditional, second conditional sentences, zero conditional sentences.

Дар бораи муаллифон

Чонмардов Зулфиқор Абдуфотехович
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 938 51 05 43
E-mail: jonmardov93@gmail.com

Хамроев Манучеҳр Алиаҳмадович
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 503 05 87
E-mail: m.hamroev@mail.ru

Об авторах

Джонмардов Зулфиқор Абдуфотехович
Соискатель кафедры языкознания и
сопоставительской типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 938 51 05 43
E-mail: jonmardov93@gmail.com

Хамроев Манучеҳр Алиаҳмадович
Соискатель кафедры языкознания и
сопоставительской типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 503 05 87
E-mail: m.hamroev@mail.ru

About the authors

Jonmardov Zulfikhor Abdufotehovich
Researcher of the Department of Linguistics
and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 938 51 05 43
E-mail: jonmardov93@gmail.com

Hamroev Manuchehr Aliahmadovich
Researcher of the Department of Linguistics
and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 503 05 87
E-mail: m.hamroev@mail.ru

ТАҶАВВУЛИ ИБОРАҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ ДАР МАТБУОТ

Бекназарзода М. Н.

*Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Матбуот яке аз манбаҳои асосии ташаккули худшиносӣ ва маданияти нутқи омма аст. Бинобар ин, забони ВАО бояд намунаи барҷастаи гуфтору суханварӣ буда, ба меъёри забони адабӣ ҳамеша мувофиқат кунад. Забони васоити ахбори омма инъикоскунандаи вазъи забони адабӣ буда, рушди онро дар давраҳои гуногун инъикос менамояд. Аз ин рӯ омӯзиши забони ВАО кори басо муҳим буда, барои илми муосир аз аҳамият ҳолӣ нест. Дар забони матбуот дар қатори воҳидҳои дигари забон воҳидҳои фразеологӣ мавқеи махсус доранд. Ибораҳои фразеологӣ дар жанрҳои публицистӣ якранг қорбаст намешаванд ва онҳо бештар дар жанрҳои очерк, мусоҳиба, қисса, мақолаҳо ва жанрҳои калонҳаҷм бештар ба назар мерасанд.

Воҳидҳои фразеологӣ дар системаи луғавии забон мақоми махсусе доранд. Ҳар як забон дорои захираи бойи таъбироти рехта мебошад, ки онҳо бо муҳит, тарзи зиндагӣ, урфу одат, фарҳангу маданият алоқаи қавӣ доранд. Аз ин рӯ, воҳидҳои фразеологӣ рӯҳ ва хусусияти миллии халқро дар худ инъикос менамоянд. Бе омӯхтани вижагиҳои забони онҳо донишмандони рӯҳ ва табиати забони миллии тоҷикӣ имконпазир нест. Дар ҳар забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ, ғайр аз калимаҳо як гурӯҳ ибораҳои устуворе ҳастанд, ки аз ҷиҳати ифодаи маъно бо калимаҳо баробаранд, ё наздиканд. Онҳо аз якҷанд калимаҳои алоҳида таркиб ёфта бошанд ҳам, маъноӣ яклухтро ифода мекунанд, ба ҳиссаҳо ҷудо намешаванд, бо ҳамин тартиб воҳидҳои фразеологӣ таркиби устувори лексикӣ доранд ва ин гуна воҳидҳои устуворро дар забон воҳидҳои фразеологӣ меноманд [3, с. 26].

Солҳои охир хусусиятҳои услубию лексикӣ, грамматикӣю фразеологӣ забони васоити ахбори омма диққати олимону забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Таҳқиқи баррасии унсурҳои лексикӣю грамматикӣ дар забони ВАО аз манфиати амалӣ ва назарӣ ҳолӣ нест. Омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ду давраи асосиро дар бар мегирад: Давраи пеш аз инқилоб ва давраи баъд аз инқилоб, ки асосан аз солҳои чилуми асри XX сар мешавад.

Давраи аввал бо он характернок аст, ки ҳарчанд фразеология махсус омӯхта нашуда бошад ҳам, бисёр ибораҳои фразеологӣ дар адабиёт ва луғатҳои тафсири гирд оварда шудаанд, ки муҳимтарини онҳо «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ (асри XI) «Адот-ул-Фузола»-и Қозихон Бадр Муҳаммади Дехлавӣ /асри XI /, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Инҷуи Шерозӣ /асри XVII/, «Бурҳони қотеъ»-и Ибни халаф АТ Табрзӣ /, «Баҳори Аҷам»-и Рой Тик Чонд Баҳор /асри XVII/, «Ҷароғи ҳидоят»-и Алихон Орзу /асри XVII/ мебошанд [3, с. 5].

Давраи дуввуми он аз охириҳои нимаи аввали садаи бистум оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Аввалин тадқиқотҳо дар забоншиносии рус сурат гирифта, онҳо минбаъд чун сарчашмаҳо дар забоншиносии тоҷик ба қор мерафтанд. Дар забоншиносии тоҷикӣ ва хориҷӣ доир ба ин воҳиди луғавии забон аз тарафи олимони забоншинос асару рисолаҳои зиёди илмӣ дар доираи асари ин ё он адиб интиҳоб гардидааст, баррасӣ шудаанд. Дар ташаккули илми фразеологияи забонҳои гуногун хизмати забоншиносии номии рус В.В.Виноградов ниҳоят калон аст. Дар асару мақолаҳои ҷудогонае, ки оид ба воҳидҳои фразеологӣ иншо намудааст, аввалин маротиба воҳидҳои фразеологӣ ба типҳо ва гурӯҳҳо ҷудо карда шудаанд [1, с. 293]. Доир ба воҳидҳои фразеологӣ осори адибону нависандагони ҷудоғана асару рисолаҳои зиёде навишта шудаанд, ки зикри баъзеи онҳоро зарур донистем: Носирҷон Маъсумӣ «Хусусиятҳои луғавии повести «Марги судхур», Ҳусейнов Х. «Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ», Камолиддинов Б. «Забон ва услуби Ҳаким Карим», Р. Ғаффаров Забон ва услуби «Одамони ҷовид»-и Раҳим Ҷалил», Тилавов Б. «Фразеологияи шеърҳои Рӯдакӣ» ва ғ. Забоншинос Мачидов Ҳ. китобро бо номи «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» навишта, тамоми хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикиро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки ин асар дар рушди минбаъдаи ин риштаи илм нақши

муҳим бозидааст. Ибора ва ифодаҳои таркибан рехтаву устуворро бо номҳои воҳидҳои фразеологӣ, фразеологизмҳо, таъбироти фразеологӣ ва амсоли инҳо ба таври муфассал таҳлилу баррасӣ намудааст. Аз байни ин истилоҳот истилоҳҳои воҳидҳои фразеологӣ нисбатан бештар ба қор бурда мешавад [3, с. 64]. Ибораҳои рехтаи воҳидҳои фразеологӣ яке аз унсурҳои муҳими забонанд, барои пуробуранг, муассир ва образнок ифода намудани матлаб қорбасти мешаванд. Нависанда ва рӯзноманигорон ин дурдонаҳоро аз ганҷинаи халқ чида, суфта қарда ба воситаи он нигоштаҳояшонро таъсирбахшу оҳангдор ва пуробуранг мегардонад. Онҳо барои нависандагону шоирон ҳамчун масолеҳи тайёри суҳанофарӣ хизмат мекунад. Воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабиёти бадеӣ, инчунин дар забони зиндаи халқ хеле фаровонанд. Онҳо хусни табиӣ ҳар забон ба шумор мераванд ва ба забонҳои дигар озод тарҷума намешаванд. Агар чузъи воҳидҳои фразеологӣ ба маънои аслии худ омада бошад, метавонанд, аз забоне ба забоне тарҷума шуда, хусну назокати худро нигоҳдоранд.

Воҳидҳои фразеологӣ басо рангинанд, чунки бо ёрии маҷоз, ташбеҳ, истиора, муболиға, тазод, кина ва ғайра маъноҳои матлубро ифода мекунад.

Чузъҳои серистеъмоли воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ пеш аз ҳама калимаҳои мебошанд, ки ба ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯзаи инсон алоқа доранд.

Воҳидҳои фразеологӣ дар шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар таҷрибаи ҳаёти бисёрсолаи одамон, таъбу кайфият ва урфу одати онҳо инъикос кардаанд. Онҳоро дар мавридҳои офаридани образҳои дилчаспи бадеӣ, портрет ва лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ баҳодиҳӣ ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаёт ҳамчун воситаи муҳиму тайёри забон ба қор мебаранд. Манбаи асосии пайдоиши воҳидҳои фразеологӣ забони зиндаи халқ аст. Масалан, сари касеро чуфт қардан, ба сари касе об рехтан, косаи сабри касе лабрес шудан, ба дили касе алов андохтан аз забони зиндаи халқ ба забони адабӣ гузаштаанд.

Дар забоншиносӣ масъалаи муайян намудани воҳидҳои фразеологӣ солҳои зиёд мавриди муҳоҷиса аст, вале ҳанӯз ҳалли пурраи худро наёфтааст. Аз ҳамин сабаб дар байни олимони ақидаи ягонае дида намешавад. Воҳидҳои фразеологӣ забонро чунин таъриф қардан мумкин аст. Воҳидҳои фразеологӣ таркиб, ибора ва ҷумлаҳои устуворе мебошанд, ки аксар маънои яқлухти маҷозӣ доранд. Ҷои калимаҳо дар таркибашон устувор аст. Маънои умумии воҳидҳои фразеологӣ аз маънои луғавии калимаҳои таркиби онҳо бар намеоянд. Аммо мавҷудияти калимаҳо дар таркиби воҳид ҳатмист. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун масолеҳи тайёр дар забон вучуд доранд. Гуянда ва нависанда онҳоро бомавқеъ истеъмом менамояд.

Ибораҳои фразеологӣ аломатҳои муҳими аз навҳои дигари ибораҳо фарқкунанда доранд, ки бо он аломатҳои махсуси худ дар матн ҳамеша аз ибораҳои дигар фарқ қарда меистанд. Воҳидҳои фразеологӣ аз унсурҳои муҳимтарини забон мебошанд, ки онҳоро дар луғатҳо бо истилоҳоти гуногун ном бурдаанд. Аз ҷумла бо истилоҳҳои киноёт, истиора, истилоҳот, мусталҳот барои ифодаи навҳои гуногуни воҳидҳои фразеологӣ ба қор бурда шудаанд [13, с. 162]. Ибораҳои рехта ё бо таъбири дигар воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи бобаракат ва пурарзиши ганҷинаи ҳар як забон ба шумор мераванд. Дар онҳо ҳам ба мисли воҳидҳои луғавии забон мафҳумҳои ашё, аломату кайфият, амалу ҳолат ифода меёбанд. Фарқ танҳо дар ин ҷост, ки он мафҳумҳо дар калимаҳо бидуни ороиш, ба тарзи урён ифода гарданд, дар аксари воҳидҳои фразеологӣ зимни образ, дар қабои бадеӣ ба василаи санъатҳои лафзӣ маънавии маҷоз, ташбеҳ, муболиға, рамз, киноя, тазод, сачъ ва амсоли ин акс меёбанд. Чунончи воҳидҳои фразеологӣ «**ба чашми касе хок пошидан**», хиёнат қардан, «**панҷ ангушташ барин**» комилан, бекаму кост, «**гул-гул шукуфтан**», шод шудан, «**арақи чабин**», меҳнати ҳалол қардан дар забон бо оҳанги муассиру хозибадор баён мегарданд. Аз ҳамин сабаб дар услубҳои муошират, бадеӣ ва баъзе жанрҳои рӯзноманигорӣ чун воситаи рангин ва муассир баён қардани матлаб ба қор бурда мешаванд. Рӯзноманигор ҳам бо мақсади тару тоза ва таъсирбахш баён қардани фикр ба ин ганҷинаи забони мардумӣ рӯй меоварад [2, с. 44-45]. Дар фарҳанги ибораҳои рехта, иборати фразеологӣ «**дасту дил шӯстан**» аз коре, чизе, аз касе, чизе рӯ тофтанд, нисбат ба касе, чизе меҳри худро гум қардан, дилхунук шудан, эътиқоди худро гум қардан, аз чизе касе ноумед шудан, умеди худро қандан омадааст. Таҳқиқи баррасии таҳаввули таърихии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ, ки дар забони ВАО маъмул ва мустаъмаланд. Маҳз ба ҳамин роҳ дараҷаи истеъмом, ташаккули таҳаввул ва сайри таърихии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ мавриди пажӯҳишу тасниф қарор мегирад. Масалан воҳидҳои фразеологӣ феълӣ **ба оташи касе равған рехтан, дилтанг**

шудан, дар фикр ғутовар гардидан, дам назадан, нигоҳ дӯхтан маънои ин ё он амалу ҳолат муассир равшан зоҳир гардидааст: *Ин суҳан ба оташи ғазоби соҳибхона ҳашми равған рехту ҳардуру аз дарвозаи калон дар соати 12-и шаб берун кард...* (Муҳаббат ва оила № 17, 22.04.2010).

Ибораи фразеологии феълии **ба оташи касе равған рехтан** дар Фарҳанги ибораҳои рехта ба маънои қаҳру ғазоби касеро зиёд намудан, касеро асабӣ кардан, касеро шӯронидан омадааст. Вай дар назди дарвоза истода лаҳзае дилаш танг шуд. (Муҳаббат ва оила № 29, 15.07.2010). Ибораи фразеологии феълии **дили касе танг шудан** ба маънои **зиқ шудан, ғамгин шудан, малул шудан, озурдахотир шудан** омадааст. Бархе аз рӯзноманигорон ҳангоми навиштани мақолаҳо ибораҳои фразеологиро дар ду маврид истифода мебаранд. Чунончи дар ҷумлаи аввал ибораи фразеологии «**сарзаниш кардан**» дар Фарҳанги ибораҳои рехта ба маънои маломат, қошиш кардан омадааст. Аз ҷумла дар китоби «Бурҳони қотей»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон ибораи «**сарзаниш кардан**» ба ибораи **сар задан**, ки маънии **сарзаниш бошад** ва ба маънии **гардан задан ҳам ҳаст, берухсат ва иҷозат ва беҳабар ва ба як нигоҳ ба хона ва маҷлисе даромаданро** низ гӯяд. Аммо бештари рӯзноманигорон ибораи сарзанишро ба маънии маломат ва қошиш истифода менамоянд.

Беҳтарин сурудамо ба падари хунармандам бахшидаам, зеро вақте ман ба дунёи ҳастӣ чаши кушодам, санъати падарамро дида, дар пеши худ мақсад гузоштам, ки дар оянда санъаткор хоҳам шуд. Ин боис шуд, ки ман ба олами санъат роҳ гирифтам. (Муҳаббат ва оила. №45, 4.11.2010). Дар мисоли зерин ибораи фразеологии феълӣ **ба дунёи ҳастӣ чаши кушодам** ва **роҳ гирифтам** омадааст. Ибораи феълии **ба дунёи ҳастӣ чаши кушодан** маънои таваллуд шудан омадааст. Ибораи **роҳ гирифтам** дар Фарҳанги ибораи рехта ба маънии равон шудан, рафтани омадааст.

Таркиби фразеологии «**гӯшту нохун**» дар забони тоҷикӣ маъмул буда, ба маънои хешу табор, авлод фаҳмида мешавад. Дар мисоли зерин ба ҳамин маъно меояд: *Салим ва Нозир гӯшту нохунанд, ту бо онҳо сару кор нагир, фардо дар як гӯша, ки мондӣ, баъд пушаймон мешавӣ* (Чархи гардун, 2006). Ифодаи «**ақлат надаромадааст**» ҳам дар нутқи ҳаттӣ ва ҳам шифоҳӣ серистеъмол аст. Инро нисбати касе мегӯянд, рӯзгордида асту баъзе рафторҳои писанди дигарон нест. *Аз зиндагиамон 30 сол гузаштаасту ҳоло ҳам ақлат надаромадааст, - сарзаниш намуд занашро мард ва оҳи чуқуре кашид.* (Муҳаббат ва оила, № 45, 4.11.2010, сах.19).

Ибораи фразеологии **оҳи чуқуре кашидан** дар Фарҳанги ибораҳои рехта ба маънои **зиқ шудан, ғамгин шудан омадааст**. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ яке аз гурӯҳҳои сермаҳсули воҳидҳои фразеологии забонро ташкил медиҳанд. Ибораҳои фразеологии феълӣ аз байни гурӯҳҳои дигари фразеологӣ ба таври равшан ҷудо шуда меистанд. Дар онҳо хусусияти барҷастаи феъл зоҳир гардида меистад. Доир ба хусусияти фарқкунандаи онҳо Мачидов Ҳ. чунин қай кардааст: «Ибораҳои фразеологии феълӣ монанди феълҳои дигар ҳолат, амал ва прогрессҳои гуногунро ҳамчун ҳолат ва амал ифода мекунанд, дар ҷумла бештар ба вазифаи хабарӣ он омада аз рӯи шахс ва умора тасриф меёбанд. Бо вучуди ин ибораҳои фразеологии феълӣ аз муродифҳои маъмулии худ феълҳои сода ва таркибӣ як андоза фарқдоранд. Одатан ибораҳои фразеологии феълӣ амалу ҳолатро монанди муродифҳои маъмулии худ на ба тарзи одӣ, балки дар шакли ифодаҳои пуробуранг ва таъсирбахш ифода мекунанд. Аз ибораҳои фразеологӣ ғайр аз зикри амал ё ҳолати предмет боз як маънои иловагии обранок низ бармеояд. Ҳамин тавр дар забони ВАО истифодаи воҳидҳои фразеологӣ хусусан воҳидҳои фразеологии феълӣ мавқеи махсус дорад ва омезишу баррасии забони матбуот бо назардошти истифодаи ибораҳои фразеологӣ, ҳамчунин ибораҳои фразеологии феълӣ барои илм басо аҳмиятнок аст, зеро воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи бобаракат ва пурарзиши ганҷинаи ҳар як забон ба шумор меравад ва дар худ бори маънии аз таҷрибаи зиндагӣ гирифташударо ҳифз мекунанд.

Адабиёт

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке сб. А.Н. Шахматов. – 1947. - 293 с.
2. Камолитдинов Б. Хусни баён. - Душанбе: Маориф, 1989. - 117 с.
3. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони адабии тоҷик. - Душанбе, 1982. - 104 с.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. - Сталинобод, 1959.

5. Махсумов Б. Ибораҳои фразеологӣ бо калимаи «даст» // *Мақтаби советӣ*, 1973. - №4. – С. 16-20.
6. Мақсудов Т., Зикриёев Ф., Чалилов Х. Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаи синтаксисии онҳо. – Душанбе, 1976. – 86 с.
7. Мельчук И. А. О терминах «устойчивость» и «идиоматичность» // *ВЯ*. - 1960. - № 4.
8. Мирзоева М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айни ва усулҳои тарҷумани онҳо ба забони русӣ. – Душанбе: Матбуот, 2008. - 160 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 1. - Душанбе: Наирдавтоҷик, 1963.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 2. - Душанбе: Ирфон, 1964.
11. Шуқуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 400 с.
12. Хусейнов Х. Забон ва услуби “Одина”-и устод Айни. - Душанбе, 1973. - 255 с.

ТАҲАВВУЛИ ИБОРАҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛӢ ДАР МАТБУОТ

Дар мақола раванҷҳои ташаккул ва инкишофи соҳориву махноии воҳидҳои фразеологии феълӣ дар забони воситаҳои ахбори омма мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар баробари ин, дар мақола хусусиятҳои функционалии қорбурди воҳидҳои фразеологии феълӣ бо назардошти хусусиятҳои услубӣ ва сохтори семантикии ин воҳидҳои луғавӣ равшан карда шудааст. Дар мақола таъкид мешавад, таҳлилу баррасии илмӣ ва таснифи воҳидҳои фразеологии феълӣ дар забони матбуот бо фарогирии хусусиятҳои услубӣ, ҳамчунин роҳҳои ифодаи ин воҳиди муассири забонӣ ба масъалаҳои мубрами маъношиносӣ равшанӣ хоҳад афканд.

Калидвожаҳо: забон, фразеология, лексика, воситаҳои ахбори омма, стилистика, семантика, сохтор, ифода, ибора.

ЭВОЛЮЦИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ЯЗЫКА СМИ

В статье речь идет о процессах формирования и закономерности глагольных фразеологических единиц в языке средств массовой информации. Наряду с этим в статье уточняются функциональные особенности применения глагольных фразеологических единиц с учетом стилевых и структурно-семантических особенностей данных лексических единиц в языке средств массовой информации. Отмечается, что анализ и интерпретация глагольных фразеологических единиц в языке СМИ также позволит определить способы выражения данной лексической категории в таджикском языке с учетом стилистических особенностей.

Ключевые слова: язык, фразеология, лексика, средств массовой информации, стилистика, семантика, структура, выражение, словосочетание.

EVOLUTION OF VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE MASS MEDIA

The article deals with the processes of formation and regularity of verbal phraseological units in the mass media language. Along with this, the article specifies the functional features of the application of verbal phraseological units and the stylistic, structural, and semantic features of these lexical units. It is noted that the analysis and interpretation of verbal phraseological units in the mass media language will also allow determining the ways of expressing this lexical category in the Tajik language with stylistic features.

Keywords: language, phraseology, vocabulary, media, stylistics, semantics, structure, expression, word combination.

Дар бораи муаллиф

Бекназарзода Мадина Нарзулло
Унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ ва хуччатнигорӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 93 730 25 81

About the author

Beknazarzoda Madina Narzullo
Researcher of the Tajik language and office procedure department
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Said Nosir st., 33
Ph.: (+992) 93 730 25 81

Сведения об авторе

Бекназарзода Мадина Нарзулло
Соискатель кафедры таджикского языка и делопроизводства
Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 93 730 25 81

ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Бойматова Д. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Хешутаборӣ муносибатҳои иҷтимоӣ ва мавқеи инсонро дар ҷамъият муайян мекунад. Истилоҳоти хешутаборӣ бошад, махсусияти забон, хусусияти хоси миллиро инъикос карда, менталитети миллиро нишон медиҳад. Хешутабории ҳамхун ин робитаи байни шахсонест, ки дар асоси наҷоди умумии одамон асос ёфтааст. Хешутабории ҳамхун ду намуд мешавад: бевосита, яъне як шахс ба шахси дигар ҳамхун аст; хеши дур, яъне якчанд шахс як аҷдоди умумӣ доранд. Хешутабории никоҳӣ ин робитаи байни шахсонест, ки дар натиҷаи робитаи никоҳӣ ба вучуд омадааст. Хешутабории мазкур иҷтимоӣ мебошад, зеро ин намуди хешутаборӣ дар асоси шакли никоҳи дар ҷамъият қабулкардашуда ташкил карда мешавад [10, с. 241].

Дар забоншиносӣ таснифоти гуногуни истилоҳоти хешутаборӣ мавҷуд аст, ки дар асоси ҷудо кардани аломатҳои гуногуни хешутаборӣ сохта шудаанд. Дар доираи ин тадқиқот, таснифоти Ю.И. Левин, ки низоми хешутабориро ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст, ба мақсад мувофиқ аст:

– хешутабории ҳамхун дар навбати худ ба хешовандони айни (ҳамбатн) ва хеши дур ҷудо мешавад;

– хешу табори ғайрихунӣ (никоҳӣ), яъне хешутаборӣ тавассути яке аз ҳамсарон пайдо мешавад” [2, с. 25].

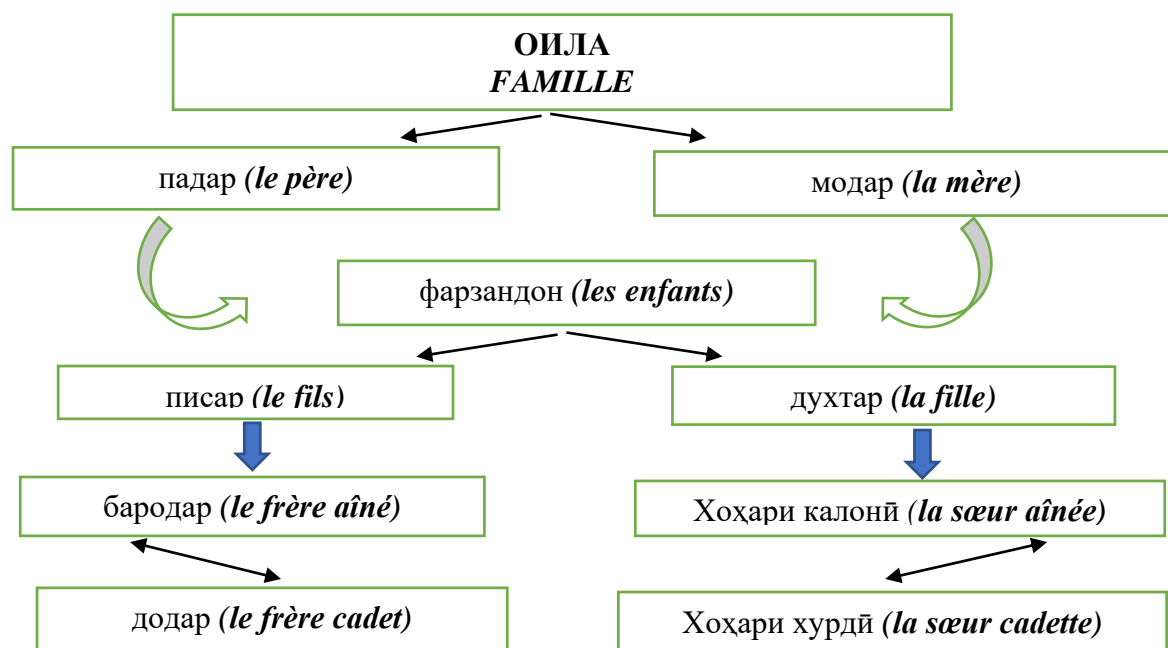
Омӯзиши истилоҳоти хешутаборӣ диққати муҳаққиқон, муаррихон, мутахассисони этнография ва забоншиносонро аз дер боз ба худ ҷалб кардааст. Метавон қайд кард, ки мақолаҳо ва монографияҳои сершумори муҳаққиқон ба омӯзиши истилоҳоти хешутаборӣ чӣ дар кишвари мо ва чӣ дар хориҷи кишвар бахшида шудаанд. Асарҳои илмии О.Н. Трубочёва оид ба таърихи истилоҳоти хешутабории славянӣ, монографияи Л.Г. Герсенберг оид ба сохтори морфологии забонҳои ҳиндуаврупоӣ ва инчунин асарҳои дигар муҳаққиқон аз, ҷумла Ҷ.П. Мердока, Л.Г. Морган, С.М. Толстой ба масъалаҳои таснифоти истилоҳоти муносибатҳои оилавӣ бахшида шудаанд. Муҳаққиқон Эделман Д.И ва Молчанова Е.К дар таҳқиқоти худ “Дар бораи таърихи истилоҳоти хешутаборӣ ва қудой (никоҳӣ) дар забону лаҳҷаҳои эронӣ” оид ба истилоҳоти хешутабории ҳамхун ва никоҳӣ суҳан рондаанд.

Олими англис, мутахассиси этнография ва сотсиология, муаррих Люис Генри Морган бори нахуст ба омӯзиши истилоҳоти хешутаборӣ тавачҷуҳи хос зоҳир кардааст. Дар асари “Ҷамъияти қадима”-и худ вай аз аввалинҳо шуда ақидаеро исбот кард, ки системаи истилоҳоти хешутаборӣ муносибатҳои оилавию никоҳиро инъикос мекунад, ки дар вақти пайдоиши ин истилоҳҳо вучуд доштанд [10, с. 19-20].

Истилоҳоти хешутаборӣ маҷмуи муҳимми калимаҳои ҳар як забон мебошад ва ду нуқтаи назари асосии омӯзиши истилоҳоти мазкурро метавон таъкид кард. Якум, истилоҳоти хешутаборӣ метавонад ҳамчун як қисми лексика, яъне аз нуқтаи назари забоншиносӣ омӯхта шавад. Дуюм, истилоҳоти мазкур метавонад мавзуи тадқиқоти этнологӣ бошад. Бо вучуди ин истилоҳоти хешутаборӣ бо мақсади ошкор кардани хусусияти тараққиёти этнофарҳангӣ, робитаи этникӣ ва оилавӣ, меъёрҳои никоҳ омӯхта мешаванд. Бояд таъкид кард, ки истилоҳоти хешутаборӣ инчунин метавонад мавзуи омӯзиши илмҳои биология, сотсиология, ҳуқуқшиносӣ ва фарҳангшиносӣ бошад.

Воқеан, оила муҳитест, ки дар он забону тафаккур, шавқу завқ, ахлоқ ва қобилияту истеъдоди инсон ташаккул меёбад. Оила муҳити расму оин, анъана ва урфу одати милли мебошад. Аз ин рӯ, оиларо метавон чунин муаррифӣ кард: “Оила – ин низоми басо мураккаби биологӣ иҷтимоӣ дорои вазифа, қоида ва талаботи хос буда, унсурҳои асосиаш – падар, модар ва фарзандон низ дар он мавқеъ, вазифа ва нуфузи махсус доранд”. Оила, дар

мачмуъ, ин гурӯҳи одамонест бо муносибати хешутабории воқеӣ барпошуда, ки дар он калонсолон парастории кӯдакони дар уҳда доранд.

Мафҳуми никоҳ бо мафҳуми оила зич алоқаманд аст. Никоҳ пайдо шудани муносибатҳои нави хешутабориро нишон медиҳад, ки дар он аниқтараш дар оянда кӯдакон ба воя мерасанд. Бояд қайд кард, ки кӯдак аввалин маълумоти заруриро дар оила меомӯзад ва аввалин истилоҳҳои хешутаборӣ аз ҷумла **“бобо, бибӣ, падар, модар, бародар, додар, апаву хоҳар”**-ро истифода мекунад. Бо гузашти вақт кӯдак бо дигар аъзои оила шинос шуда, кӯшиш мекунад, ки дигар истилоҳҳои хешутабориро ба монанди **“амак, амма, таго, хола”**-ро истифода кунад.

Қобили қайд аст, ки барои тавсифи муносибатҳои хешовандӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ на ҳамавақт метавон истилоҳи ҳаммаъноро пайдо кард. Мисол, дар забони тоҷикӣ барои бародару додари падар истилоҳи **“амак”** ва барои бародару додари модар бошад истилоҳи **“таго”** истифода бурда мешавад. Дар забони фаронсавӣ ба ҷои ин ду истилоҳи забони тоҷикӣ як истилоҳ яъне **“l’oncle”** гуфта мешавад ва барои дақиқ кардан баъзан калимаҳои **“paternel, яъне аз тарафи падар ва maternel аз тарафи модар”** истифода бурда мешаванд. Инчунин ба ҷои ин ду истилоҳи хешутабории забони тоҷикӣ **“хола ва амма”** дар забони фаронсавӣ як истилоҳи **“la tante”** истифода бурда мешавад ва барои дақиқ кардан, чунин **“la tante paternel – амма, “la tante maternel – хола** гуфтан мумкин аст. Дар натиҷаи таҳқиқоти истилоҳи хешутаборӣ мо шоҳиди он гаштем, ки истилоҳи англисии муосир **“uncle”** аз забони фаронсавӣ иқтибос шудааст, вале асли истилоҳ лотинӣ буда, аз калимаи лотинии **“avunculus”** гирифта шудааст, ки аз калимаи **“avus”** пайдо шудааст ва маънои **“бобокалон, бобо ва дар баъзе ҳолат аҷдод”**-ро дорад. Вале истилоҳи **“avunculus”** аслан барои ифода кардани бародару додари модар, яъне **таго** истифода бурда мешавад. Вақте ки дар асри XIII калимаи **“uncle”** аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ иқтибос шуд аллакай маънои бародару додари падару модар, яъне **“амаку таго”**-ро дошт. Истилоҳи мазкур метавонад барои ифода кардани ҳамсари холаву амма низ истифода бурда шавад.

Истилоҳи фаронсавии **cousin** аз калимаи лотинии **“consobrinus”** ба вуҷуд омадааст, ки маънои **“фарзанди апа ё ки хоҳари модар”**-ро дорад. Истилоҳи мазкур аз **com** – (бо ҳам, ҳамроҳ) ва **sobrinus** – (ба калимаи **soror**, ки маънои (апа ё ки хоҳар)-ро дорад, нисбат дода шудааст) ташкил ёфтааст, маънои **“амакбача, аммабача, тагобача ва холабача**-ро дорад. Калимаи **“consobrinus”**-и забони лотинӣ дар забони фаронсавии қадима шакли **“cousin”**-ро гирифт [3, с. 241]. Бо илова кардани охирчаспаки **-e** ба калимаи **cousin** метавон чинси занонаи истилоҳро пайдо кард, ки ба забони тоҷикӣ чунин **“духтари амак, духтари амма, духтари таго, духтари хола”** тарҷума мешавад.

Ба ақидаи Добронравин Н.А. “Оилаи калонро метавон ҳамчун як гурӯҳи одамоне муайян кард, ки аз се ва ё зиёда наслҳо дар як бино ё ки ба ҳамдигар хеле наздик зиндагӣ мекунанд. Он метавонад бобою бибӣ, падару модар, бародарону хоҳарон, ҳамсари онҳо, аммаву амак ва чиянхоро дар бар гирад”. Дар чадвали зер истилоҳоти хешутабории ҳамхун дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавиро метавон мушоҳида кард:

ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРИИ ҲАМХУН	
<i>дар забони тоҷикӣ</i>	<i>дар забони фаронсавӣ</i>
бобокалон	arrière le grand-père
бибикалон	arrière le grand-mère
бобо	le grand-père
модаркалон, бибӣ	la grand-mère
падар	le père
модар	la mère
писар	le fils
духтар	la fille
бародар	le frère aîné
додар	le frère cadet
хоҳари калонӣ	la sœur aînée
хоҳари хурдӣ	la sœur cadette
амак	l'oncle
тағо	
амма	la tante
хола	
амакбача	
аммабача	le cousin
тағобача	
холабача	
духтари амак	
духтари амма	la cousine
духтари тағо	
духтари хола	
чиян, бародарзода, хоҳарзода	le neveu
чиян, духтари бародару додар,	
духтари апаву хоҳар	la niece
набера (писар)	le petit-fils
набера (духтар)	la petite-fille

Ду шахс оила барпо карда, бо якдигар хешутабор мешаванд, инчунин никоҳи онҳо риштаҳои хешутаборӣ ва хешутабории худи ҳамсарҳоро низ мепайвандад. Ҳамин тавр ба воситаи аҳди никоҳ хешовандони ҳамхуни тарафайн бо ҳамдигар хешовандони никоҳӣ мешаванд.

Дар чадвали зерин истилоҳоти хешутабории никоҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавиро метавон мушоҳида кард:

ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРИИ НИКОҲӢ	
<i>дар забони тоҷикӣ</i>	<i>дар забони фаронсавӣ</i>
падараҷӯс	le beau-père
падаршӯй	
падарандар	

модарарӯс	}	la belle-mère
модаршӯй		
домод	}	le beau-fils
язна, поччо		
писарандар	}	la belle-fille
арӯс, келин		
янга	}	le beau-frère
духтарандар		
қайнӣ, додарарӯс, бародаршӯй, додаршӯй	}	le beau-frère
боҷа		
язна	}	la belle-sœur
домод		
хоҳарарӯс	}	la belle-sœur
хоҳаршӯй		
арӯс, келин, янга	}	marâtre
модарандар, моиндар		
шӯй, шавҳар, ҳамсар	}	l'époux
зан, завҷа, ҳамсар		
бародару додари ӯгай	}	l'épouse
апаву хоҳари ӯгай		
		demi-frères
		demi-sœurs

Истилоҳҳои никоҳӣ аксаран бо изофаҳо ва моделҳои ҳосилшудаи калимасоз ифода мешаванд, ки на ҳамеша аз ҷиҳати этимологӣ шаффофанд.

Ҳосили сухан, пас аз баррасии истилоҳи ҳешутаборӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ мо ба хулосае омадем, ки калимаҳои ифодакунандаи ҳешутаборӣ дар ҳар ду забон гуногунанд. Дар натиҷаи омӯзиши истилоҳоти ҳешутаборӣ дар забони тоҷикӣ 28 истилоҳи ҳешутабории ҳамхун ва 24 истилоҳи ҳешутабории никоҳӣ муайян карда шуд. Бояд қайд кард, ки дар забони тоҷикӣ баъзе истилоҳот бо худ синоним, яъне ҳаммаъно дорад, аз ҷумла “*модаркалон* ё ки *бибӣ*; *ҷиян* ё ки *бародарзода*, *хоҳарзода*, *духтари бародару додар*, *духтари апаву хоҳар*; *қайнӣ* ё ки *додарарӯс*, *бародаришӯй*, *додаришӯй*; *модарандар* ё ки *моиндар*; *зан* ё ки *завҷа*; *шӯй* ё ки *шавҳар*, *ҳамсар*; *язна* ё ки *поччо*”. Дар забони фаронсавӣ бошад 20 истилоҳи ҳешутабории ҳамхун ва 11 истилоҳи ҳешутабории никоҳӣ муайян карда шуд. Дар бобати истилоҳи ҳешутабории забони фаронсавӣ қобили қайд аст, ки як истилоҳ барои ифода кардани якчанд истилоҳи ҳешутаборӣ истифода карда мешавад, аз ҷумла истилоҳи “*l'oncle*” барои амак ва тағо ва истилоҳи “*la tante*” амма ва хола.

Аз баррасии истилоҳи ҳешутаборӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ маълум шуд, ки теъдоди истилоҳоти ҳешутаборӣ дар забони тоҷикӣ назар ба забони фаронсавӣ бисёртар ба назар мерасад.

Пас аз таҳлили истилоҳоти ҳешутаборӣ маълум гардид, ки баъзе истилоҳоти ҳешутабории забони тоҷикиро вожаҳои иқтибосӣ ташкил мекунанд, ки аксарияташон ба табиати ин забон мутобиқ гардиданд.

Адабиёт

1. Агости Э.П. *Нация и культура* / Э.П. Агости. – М.: Изд. Иностранной литературы, 1963. – 266 с.
2. Громова Н.В. *Термины родства в субстандартной лексике английского, немецкого и русского языков: функциональный и лингвокультурный аспекты* / Н.В. Громова: дис. ... канд. филол. наук. – Астрахань, 2021. – 173 с.
3. Гуминов П.С., Моисеева С.А. *Диакронический анализ терминов родства в западно-романских языках* / П.С. Гуминов, С.А. Моисеева. – Белгород: Французская лингвистика и лингводидактика. – 243 с.
4. Десницкая А.В. *Вопросы изучения родства индоевропейских языков* / А.В. Десницкая. – М.: Изд. Академии наук СССР, 1955. – 331 с.
5. Джамиедов П.Д. *К изучению терминологии родства в современном Таджикистане: памирские и таджикский языки* / П.Д. Джамиедов // *Родной язык*, 2021. - №1. – С. 118-141.
6. Зайниддинова З. *Истилоҳҳои ҳешутаборӣ (Термины родства)* // *Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ*. 3. Зайниддинова. – Душанбе, 1980. – С. 194-204.
7. Киквидзе Н.Ц. *Термины родства и свойства в персидском языке* / Н.Ц. Киквидзе: автореф. дис. ...

- канд. филол. наук. – Тбилиси, 1991. – 24 с.
8. Кузнецов А.М. Сопоставительно-типологический анализ терминов родства английского, датского, французского и испанского языков. - М.: Наука, 1998.
 9. Левин Ю.И. Об описании системы терминов родства / Ю.И. Левин. Советская этнография, 1970. – 332 с.
 10. Морган Л. Г. Древнее общество / Л.Г. Морган. Л.: Издательство института народов Севера ЦИК СССР, 1935. – 368 с.
 11. Хоркашев С. Истилоҳоти хешутаборӣ дар шеваҳо / С. Хоркашев // Вестник Таджикского национального университета. Сер. филол. - Душанбе, 2014. - 4/2 (133). – С. 38-52.
 12. Эдельман Д.И., Молчанова Е.К. Об истории терминов родства и свойства в иранских языках и диалектах. Алгебра родства. – СПб, 2019. – 32 с.

ИСТИЛОҲОТИ ХЕШУТАБОРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи баррасии истилоҳоти хешутабории ҳамхун ва никоҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ бо мақсади муайян кардани хусусиятҳои хоси рушди этнофарҳангӣ, муносибатҳои оилавӣ ва никоҳӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Инсон аз кӯдакӣ аввалин маълумоти заруриро дар оила меомӯзад ва аввалин истилоҳҳои хешутаборӣ аз ҷумла “бобо, бибӣ, падар, модар, бародар, додар, апаву хоҳар”-ро истифода мекунад. Бо гузашти вақт кӯдак бо дигар аъзои оила шинос шуда, кӯшиш мекунад, ки дигар истилоҳҳои хешутабориро ба монанди “амак, амма, тағо, хола”-ро истифода кунад.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳоти хешутаборӣ, забонӣ тоҷикӣ, забони фаронсавӣ, истилоҳи хешутабории ҳамхун, истилоҳи хешутабории никоҳӣ.

ТЕРМИНЫ РОДСТВА В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается вопрос рассмотрения терминов кровнородственного и брачного родства в таджикском и французском языках с целью определения специфических особенностей этнокультурного развития, семейно-брачных отношений. С детства человек усваивает первую необходимую информацию в семье и использует первые термины родства, в том числе «дедушка, бабушка, отец, мать, брат и сестра». Со временем ребенок знакомится с другими членами семьи и пытается использовать другие термины родства, такие как «дядя, тетя».

Ключевые слова: термин, термины родства, родство, таджикский язык, французский язык, термины кровного родства, термины брачного родства.

COGNITIVE TERMS IN THE TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

This article discusses the issue of considering the terms of consanguinity and marriage relationship in the Tajik and French languages in order to determine the specific features of ethno-cultural development, family and marriage relations. From childhood, a person learns the first necessary information in the family and uses the first terms of kinship, including “grandfather, grandmother, father, mother, brother, sister”. Over time, the child gets to know other family members and tries to use other kinship terms such as “uncle, aunt”.

Key words: term, terms of relationship, Tajik language, French language, term of consanguinity, term of marriage relationship.

Дар бораи муаллиф

Бойматова Дилрабо Меликмуродовна
Номзади илмҳои филология, муаллими калони
кафедраи забони фаронсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 988 53 05 56
E-mail: charmant.2011@mail.ru

About the author

Boimatova Dilrabo Melikmurodonva
Candidate of philological sciences, senior teacher
of the French language department
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 988 53 05 56
E-mail: charmant.2011@mail.ru

Об авторе

Бойматова Дилрабо Меликмуродовна
Кандидат филологических наук, старший
преподаватель кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 988 53 05 56
E-mail: charmant.2011@mail.ru

МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ БИНАРНЫХ (ДВУХКОМПОНЕНТНЫХ) СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (на материале «Воспоминаний» С. Айни)

Рахимдждонова З. К.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Средства словообразования в лингвистике именуются словообразовательными моделями. Порождение лексических единиц в том или ином языке происходит по определенным моделям, которые исторически сложились в языке. По сему, проблему словообразовательных моделей и их продуктивности можно смело отнести к одним из центральных вопросов современного словообразования.

В словаре лингвистических терминов Т.В. Жеребило дается следующее определение: «Словообразовательные модели – это схема построения производных слов, относящихся к одному словообразовательному типу. Она включает: 1) производящую базу; 2) формант; 3) деривационное значение» [5, с. 337]. М.Д. Степанова же считает словообразовательную модель «стабильной структурой, обладающей обобщенным лексико-категориальным значением и способной наполняться различным лексическим материалом» [6, с. 149].

Следует отметить, что словообразовательные модели имеют ряд отличительных признаков (П.В. Царев): а) общее категориальное значение, т.е. частеречная принадлежность языковых единиц, образованных по данной модели; б) структурный состав, т.е. сепарация на словообразовательные элементы; в) характер структурно-семантических связей между компонентами; г) словообразовательное значение, характер смысловых отношений с производящим словом или мотивация этой связи; д) словообразовательная продуктивность [3, с. 10].

Таким образом, можно констатировать, что словообразовательная модель, имея свои отличительные признаки, представляет собой некую общую структуру производства слов, единые такими общими характеристиками как лексико-грамматический характер компонентов и основные средства словообразования. Помимо этого, словообразовательное моделирование не только учитывает структуру и семантику отдельных языковых единиц, но так же определяет лексический состав языка в целом.

Следуя структурному составу словообразовательных моделей участвующих в образовании сложных слов (линейные модели словообразования) в сопоставляемых языках по типу числа компонентов композиты делятся на двухкомпонентные (двухосновные) и трехкомпонентные (трехосновные) композиты.

При анализе собранного фактического материала, было выявлено, что в исследуемых языках подавляющее большинство композитов были образованы на основе бинарных словообразовательных моделей. Это, безусловно, относит данный тип словообразовательных моделей к основным и продуктивным.

В таджикском языке, на основе собранного фактического материала, нами было выявлено 39 моделей образования двухкомпонентных композитов.

Рассмотрим выявленные нами комбинации частей речи, которые принимают участие в образовании двухкомпонентных сложных слов в таджикском языке:

1. $N_1+N_2(+affix)$: (1) **оташхона** (оташ+хона) [1, с. 63]; (2) **масчидшакл** (масчид+шакл) [1, с. 38].

К группе композитов, образовавшихся по данной модели, нами так же были причислены слова, в становлении которых помимо основ существительных так же могут участвовать словообразовательные элементы, как суффиксы и инфиксы ($N_1+N_2 (+affix)$, $N_1+infix+ N_2$): (3) **бинокорй** [1, с. 36]; (4) **гулобй** (гул+об+й) [1, с. 83]; (5) **намоишкорона** (намоиш+кор+она) [1, с. 80]; (6) **хешутабор** (хеш+соед.гл. -у-+табор) [1, с. 37]; (7) **пуштипо** (пушт+изафет –и+по) [1, с. 91].

В примерах (1) и (2) мы можем наблюдать чистое сложение основ без суффиксов, в то

время как в примерах (3), (4) и (5) к основной модели присоединились суффиксы: в (3) и (4) прилагательно-образующий суффикс *-ӣ*, в (5) – наречие-образующий суффикс *-она*. Перечисленные суффиксы добавляются ко второму компоненту и преобразовывают его в составной компонент. Что же касается примера (6), компоненты сложного слова представляют собой два независимых существительных, соединённых между собой соединительной гласной «у». В последнем примере (7), сложное слово представляет собой переобразования изафетной конструкции в сложное слово (*пушти но* → *пуштино*). Следуя конечному результату соединения основ, т.е. частеречной принадлежности полученных языковых единиц, можно прийти к выводу, что модель N_1+N_2 в таджикском языке является трехисходной, т.е. $N_1+N_2(+\text{affix})=N_3$, $N_1+N_2=\text{ADJ}$, $N_1+N_2=\text{ADV}$.

2. **NUM(cardinal)+N(+affix):** (1) **чилчӯб** (чил+чӯб) [1, с. 25]; (2) **чоркунча** (чор+кунча) [1, с. 38]; (3) **дубора** (ду+бор +а) [1, с. 84]; (4) **чорбоғнок** (чор+боғ+нок) [1, с. 8]. В (1) и (2) примерах сложные слова образованы путем чистого сложения, без аффикса. В (3) и (4) примерах к основной модели присоединяются прилагательнообразующие аффиксы **-а** и **-нок**. Модель служит для порождения сложных существительных (чилчӯб), прилагательных (чоркунча, чорбоғнок) и наречий (дубора).

3. **N+V(ОНВГ):** (1) **рангрез** (ранг+рез) [1, с. 66]; (2) **хосилхез** (хосил+хез) [1, с. 8], (3) **дилтангӣ кардан** (дилтангӣ+кардан) [1, с. 43].

Второй компонент сложных слов, образовавшихся по данной модели это основа настоящего времени глагола, который имеет подчинительную связь с первым компонентом, т.е. с существительным.

В данную группу композитов мы так же включаем сложные слова, точнее сложные глаголы (масдары), первосоставляющие которых уже значатся как именные самостоятельные композиты. Например, сложный инфинитив **ғазалхонӣ кардан** [1, с. 15] (ғазал—хон—ӣ+кардан), структурная сепарация которого выглядит таким образом: $(N+V+\text{syf}) \rightarrow N+V$ (основа настоящего времени, в повелительном наклонении)+affix. Так же и в сложном инфинитиве **дилтангӣ кардан** (to be in fear, тревожиться) первый компонент – существительное уже состоит из имени существительного *дил* и прилагательного *танг* (+суф.). В результате мы получаем словообразовательную модель $(N+\text{ADJ}) \rightarrow N+V(+\text{афф.})$. Таким образом, модель **N+V** так же относится к трехисходным моделям, т.е. $N+V=N$, $N+V=\text{ADJ}$ и $N+V=V$.

4. **$N_1+N_1(+\text{affix})$:** (1) **чо-чо** [1, с. 31].; (2) **чоночон** [1, с. 99].>; (3) **сарсарӣ** [1, с. 79]>

Композиты, образовавшиеся по указанной модели, состоят из одного существительного, который редуцируется во второй компонент и уже два компонента соединяются между собой дефисом как в (1) примере, или соединительной гласной (linking vowel) «о» как во (2) примере. Что же касается (3) примера, к исходной модели прибавляется суф. *-ӣ*, а компоненты (редуцированные) соединяются без вспомогательных элементов, путем чистого сложения. По количеству исходов, данная модель относится к двухисходным, т.е. полученные языковые элементы относятся к прилагательному (чоночон) и к наречию (чо-чо, сарсарӣ).

5. **N+ADJ:** (1) **нӯгкач** (нӯг+кач) [1, с. 58]; (2) **бобокалон** (бобо+калон) [1, с. 59]. В результате последовательности существительного и прилагательного образуются сложные существительные (бобокалон) и сложные прилагательные (нӯгкач), т.е. модель двухисходная.

6. **ADV+N:** (1) **пешхизмат** (пеш+хизмат) [1, с. 74], (2) **поёноб** (поён+об) [1, с. 9]. По данной модели в таджикском языке могут образовываться и сложные существительные и сложные прилагательные.

7. **ADJ+V(ОНВГ):** **навхез** (нав+хез) [1, с. 31]. Из примера следует, что вторым компонентом выступает основа настоящего времени глагола.

К данной модели опять же можно отнести группу составных глаголов, первые компоненты которых, являются независимо—композитными. Данное утверждение можно обосновать такими сложными глаголами, как **бадгумон шудан** [1, с. 43] и **пуроб шудан** [1, с. 25] — начальные элементы в примерах, будучи композитными прилагательными, состоят из прилагательного (бад, пур — bad, full — плохой, полный) и существительного (гумон, об — opinion, water — мнение, вода), т.е. структурная модель первого компонента выглядит как

ADJ N. Но так же встречаются сложные слова — сложные глаголы, начальные элементы которых будучи сложными прилагательными, состоят из других частей речи, например из имени числительного — количественного числительного и существительного (**NUM+N**). Примером может послужить составной глагол **дукат кардан** [1, с. 31] (согнуть вдвое), сепарация, которой, выглядит так: **ду — two — два и қат — fold — сгиб**. Таким образом, модель **ADJ+V (ОНВГ)** так же нами рассматривается как двухисходная – **прилагательно и глаголо-образующая**.

Далее рассмотрению подлежат одноисходные словообразовательные модели таджикского языка:

8. **N+PI: дилдода** (дил+дода) [1, с. 81]. Одноисходная модель, по которой образуются имена существительные.

9. **ADJ+N: сиёҳдил** (сиёҳ+дил) [1, с. 33]. По данной одноисходной модели в таджикском языке образуются прилагательные.

10. **ADJ+ADJ: навобод** (нав+обод) [1, с. 77]. Прилагательно-образующая одноисходная модель.

11. **ADJ₁+ADJ₁: калон –калон** [1, с. 100].

В данном случае так же наблюдается редублирование первого компонента в качестве второго и их соединение при помощи дефиса.

12. **ADJ+PI: сафедшуда** (сафед+шуда) [1, с. 94]. Одноисходная прилагательно-образующая модель.

13. **V₁+V₁ (ОНВГ+ОНВГ): ғундор-ғундор** [1, с. 150]. Сложные слова такого типа состоят из редублированной основы настоящего времени глагола, в которых соединительным элементом выступает дефис. По данной модели образуются имена существительные. Так же к этой модели нами были отнесены сложные существительные, образованные по модели **V₁+inf.+V₁+affix(-ӣ)** (**ОНВГ+ОНВГ**): **муромурӣ** (мур+о+мур+ӣ) [1, с. 146]. Сложные существительные данного типа состоят из редублированной основы настоящего времени глагола, а соединительным элементом служит гласная «о».

14. **V+V (ОПВГ+ОПВГ): даромад-баромад** [1, с. 52]. Компонентами такого рода сложных слов выступают основы прошедшего времени глагола, которые антонимичны к друг другу и объединяются в один языковой элемент при помощи дефиса, исходное слово которое, основываясь к имени существительному.

15. **V+inf.+V (ОПВГ+ОНВГ): гуфтугузор** (гуфт+у+гузор) [1, с. 8]. В данном композите (сложное существительное) основа прошедшего времени глагола и основа настоящего времени глагола соединены между собой соединительной гласной «у».

В таджикском языке так же встречаются сложные слова, в которых первым компонентом выступает основа настоящего времени глагола, в то время как второй компонент не имеет самостоятельного словарного значения и представляет собой звуковое подражание первого. Соединительным же компонентом служит гласная «у». К таким сложным словам можно отнести существительное **пурсупос** [1, с. 131]. Стоит подчеркнуть, что данная модель словообразования в таджикском языке относится к малопродуктивным [4].

16. **ADV+V: Тезгузар** (тез+гузар) [1, с. 36]. Данная модель так же относится к малопродуктивным моделям словообразования таджикского языка.

17. **ADV+PI: кифояткунанда** (кифоят+кунанда) [1, с. 161]. Модель одноисходная, прилагательно-образующая.

18. **ADV₁+ADV₁: андак-андак** [1, с. 54]. Сложное наречие, образовавшаяся в результате редубликативной последовательности начерия.

19. **ADV+ADV: пасфардо** (пас+фардо) [1, с. 76]. Адвербиальная наречие-образующая модель.

Помимо двухкомпонентных композитов нами были выявлены сложные слова, соединённые между собой дефисом, компонентами которых выступают словосочетания. Например, композиты **як бор-ду бор** [1, с. 21] и **як вачаб-як вачаб** [1, с. 27], образованные по модели **ADV+ADV**, по структуре же отождествляют собой соединение двух словосочетаний, которые в свою очередь состоят из количественного числительного и имени существительного.

20. **NUM (cardinal)+V (ОНВГ)+suf.:** дубеза (ду+беза) [1, с. 108]. Модель прилагательно-образующая.

21. **NUM (ordinal)+N+affix:** дююмбора (дююм+бор +а) [1, с. 73]. Исходный композит данной модели относится к наречию. Так же следует отметить, что наречия, образовавшиеся по модели **NUM(ordinal)+N+affix** относятся к сложно-составным композитам.

22. **NUM(fractional)+N+affix:** чоряккорӣ (чоряк+кор+ӣ) [1, с. 8]. В таджикском языке, дробные числительные можно отнести к сложным образованиям. Они состоят из количественных числительных (первый компонент) и второго компонента «**як**». Но в рамках данной работы, учитывая модель словосложения, дробные числительные не расчленяются нами на составные части, а воспринимается как единое независимое слово. По данной модели в таджикском языке образуются сложные существительные.

23. **NUM (cardinal)+NUM (cardinal)=NUM:** дусад (ду+сад) [1, с. 37];

24. **NUM₁ (cardinal)+NUM₁(cardinal) = ADV:** як-як: [1, с. 138];

25. **NUM (cardinal)+Pr (indefinite) = Pr (indef):** якчанд (як+чанд) [1, с. 11];

26. **NUM (cardinal)+ADJ=Pr (reciprocal):** якдигар (як+дигар)[1, с. 57];

27. **NUM (cardinal)+NUM (fractional)+affix=ADJ:** дучорякӣ (ду+чоряк+ӣ) [1, сс. 115];

28. **Pr (demonstrative)+N+affix=ADJ:** онвақта (он+вақт+а) [1, с. 157];

29. **Pr (defining)+N+affix=ADJ:** ҳарсола (ҳар+сол +а) [1, с. 84];

Последние три указанные модели так же образуют сложно-составные композиты. Кроме того, модели 29 и 30 в результате добавления суффикса **-а**, преобразуют словосочетания в сложный композит, например, **ҳар сол** (каждый год) = **ҳарсол+а** (ежегодный).

30. **Pr (reflexive)+V (+affix):** (1) худписанд (худ+писанд) [1, с. 74]; (2) худкушӣ (худ+куш+ӣ) [1, с. 43].

Вторым компонентом сложных слов, образовавшихся по указанной модели, так же является основа настоящего времени глагола. Вдобавок, как во втором примере, к имеющейся модели можно добавить суффикс «**ӣ**», в результате чего прилагательное преобразуется в существительное. Таким образом, можно констатировать, что по данной модели образуются сложные прилагательные, которые, в случаи добавления существительно-образующего суффикса **-ӣ**, преобразуются в сложное существительное.

31. **Pr₁ (relative)+Pr₁ (relative)=ADV:** ягон-ягон [1, с. 95]. Данное слово является примером того, как в результате редупликации относительного местоимения образуется сложное наречие.

32. **Pr (demonstrative)+Pr (demonstrative)=ADV:** ончунон (он+чунон) [1, с. 81];

33. **Pr₁ (personal)+Pr₁ (personal)=N:** шумо-шумо [1, с. 73]. Данная модель, которая представляет собой повторение личных местоимений, участвует в порождении сложных существительных.

34. **PI+PI=ADV:** гашта-баргашта [1, с. 119];

35. **PI₁+PI₁=ADV:** рафта-рафта [1, с. 60]. Данная модель так же подразумевает редублирование первого компонента и соединение при помощи дефиса.

36. **PI+N=N:** кандакорӣ (канда+кор +ӣ) [1, с. 88];

37. **PI+V=N:** мурдашӯӣ (мурда+шӯӣ) [1, с. 121];

38. **I₁+I₁=N:** ҳой — ҳой [1, с. 99];

39. **O₁+O₁= ADJ (onomatopoeia):** дангар–дангар [1, с. 17].

Касательно двух последних композита-образующих моделей, следует отметить, что в таджикском языке междометие и звукоподражающие слова, будучи особой частью речи, которые в равной степени не относятся не к самостоятельным и не к служебным частям речи, могут участвовать в порождении сложных существительных (**I₁+I₁**) и сложных прилагательных (**O₁+O₁**).

Что же касается композита-образовательных моделей английского языка, в ходе анализа сложных бинарных слов, выявленных в «The sands of Oxus» нами были определены 33 модели образования двухкомпонентных сложных слов:

1. **N+N:** (1) **guestroom** (guest+room) [8, с. 37]; (2) **rain-proof** [8, с. 173], (3) **parrot-fashion** [8, с. 111];

2. **N+G: (1) story-telling** (story+telling) [8, с. 68]; **(2) half-mocking** (half+mocking) [8, с. 36];

3. **N+ADJ: (1) knee-high** (knee+high) [8, с. 54]; **(2) ankle-deep** (ankle+deep) [8, с. 51];

При анализе сложных слов, нами было выявлено, что в результате последовательности частей речи указанной в модели 1, были образованы композиты, относящиеся к сложным существительным, к сложным прилагательным и к сложным наречиям. Модели 2 и 3 в английском языке являются двухисходными. В ходе анализа композитов было определено, что по моделям 2 образуются сложные существительные и прилагательные, а модель 3 является прилагательно и наречие-образующей.

4. **ADV+V: (1) outcome** (out+come) [8, с. 136], **(2) overcome** [8, с. 122]. По приведенным примерам становится ясно, что указанная модель в английском языке относится к двухисходным композита-образующим моделям, по которым образуются сложные существительные и глаголы.

5. **V+N: (1) whetstone** (whet+stone) [8, с. 79], **(2) reinforce** (rein+force) [8, с. 84]. К еще одной двухисходной модели можно отнести последовательность глагол+существительное. В первом случае, образуется существительное, а во втором – глагол.

6. **ADV+PI: (1) underlying** (under+lying) [8, с. 52], **(2) over-fattening** (over+fattening) [8, с. 137]. По количеству исходов модель выглядит так: **ADV+PI=ADJ** и **ADV+PI=N**

7. **ADJ+N: (1) great-uncle** (great+uncle) [8, с. 93], **(2) everybody** (every+body) [8, с. 33] – так же относится в двухисходным моделям, по которым образуются сложные существительные и сложные местоимения.

8. **Pr. (indefinite)+N: (1) sometimes** (some+times) [8, с. 45], **(2) something** (some+thing) [8, с. 44]. Модель наречие и местоимение-образующая.

Далее, по количеству частеречной принадлежности, будут рассмотрены одноисходные модели английского композита-образования:

9. **N+V=N: horse-hobble** (horse+hobble) [8, с. 105];

10. **N+PI=N: child-stealing** (child+stealing) [8, с. 68];

11. **N+PII+ADJ: smoke-blackened** (smoke-blackened) [8, с. 186];

12. **N+ADV=N: sundown** (sun+down) [8, с. 71];

13. **ADJ+ADJ=ADJ: red-hot** (red+hot) [8, с. 173];

14. **ADJ+V=V: ill-treat** (ill+treat) [8, с. 101];

15. **ADJ+NUM (cardinal)=Pr. (indefinite): everyone** (every+one) [8, с. 42];

16. **ADJ+PI=N: smallholding** (small+holding) [8, с. 35];

17. **ADJ+PII=ADJ: quick-tempered** (quick+tempered) [8, с. 147];

18. **ADJ+ADV=ADV: everywhere** (every+where) [8, с. 63];

19. **V+Pr.a.=N: like-all** (like-all) [8, с. 127];

20. **V+ADV=N: standstill** (stand+still) [8, с. 76];

21. **V+Prep.=N: seal-in** (seal+in) [8, с. 147];

22. **G+N=N: cooking-pot** (cooking+pot) [8, с. 193];

23. **PI+N=N: mounting-block** (mounting+block) [8, с. 147];

24. **Pr. a+N=ADJ: all-night** (all+night) [8, с. 123];

25. **NUM (cardinal)+N=ADJ: twelvefold** (twelve+fold) [8, с. 77];

26. **NUM (ordinal)+N=ADJ: second-hand** (second+hand) [8, с. 33];

27. **NUM (cardinal)+NUM (cardinal) = NUM (cardinal): thirty-two** (thirty+two) [8, с. 49];

28. **Prep.+N=N: in-laws** (in+laws) [8, с. 63];

29. **ADV+N=ADV: overnight** (over+night) [8, с. 107];

30. **ADV+ADJ=ADV: upright** (up+right) [8, с. 78];

31. **ADV+PII=ADJ: locally-made** (locally+made) [8, с. 93];

32. **ADV+ADV=ADV: however** (how+ever) [8, с. 93];

33. **NUM (cardinal)+ADJ=ADJ: seven-headed** (seven+headed) [8, с. 69];

34. **Pr. (interrogative)+ADV=Pr: whatever** (what+ever) [8, с. 66];

35. **Pr. (indefinite)+Pr. (interrogative)=ADV: somewhere** (some+where) [8, с. 65];

В рамках данного исследования считаем нужным упомянуть тот факт, что активность в порождении сложных слов со стороны той или иной модели неодинакова. Данная

валентность зачастую зависит от способности той или иной части речи выступать в качестве компонента сложного слова. В ходе настоящего исследования мы определили, что в обоих языках более активными в порождении сложных слов являются существительные (встречаются в 12 моделях образования сложных двухкомпонентных слов) и прилагательные (7). Модели словообразования, компонентами которых выступают упомянутые части речи, можно считать по сей день активными моделями порождения новых композитов.

К числу продуктивных и активных по сей день моделей в сопоставляемых языках можно отнести **N+N** и **ADJ+N**, активность и продуктивность которых одинакова в исследуемых языках. В рамках этих моделей действуют различные семантические типы с разнообразными отношениями между компонентами.

При этом, есть так же ряд словообразовательных моделей, по которым уже не создаются новые слова. В таджикском языке к таким закрытым моделям можно отнести **I+I**, **I+G**, **PI+PI**. В английском же языке к утратившим свою активность и продуктивность словообразовательным моделям относятся **ADV+ADV** и **N+V**.

Исходя из принадлежности сложного слова, образовавшегося по той или иной модели, эти самые модели словосложения делятся на одноисходные и многоисходные. Не смотря на то, что большая часть моделей все же одноисходные, в исследуемых языках так же встречаются два и даже трехисходные модели. Таким образом, и в таджикском и английском языках такая модель как **N+N** является трехисходной: в первом случае **N+N → N3** (**писарбача** – мальчик // **snowball** – снежок), во втором **N+N → ADJ** (**масчидшакл** – похожий по строению на мечеть // **piecemeal** – частичный) и наконец, в третьем – **N+N → ADV** (**чакра-чакра** – по капельки, **parrot-fashion** – как попугай). На первый взгляд, мы имеем дело с одной моделью, но с точки зрения исхода – с тремя. Кроме того что модель словосложения относится к обоим языкам, так и количество исходов и частеречная принадлежность образовавшихся вторичных сложных языковых элементов в сопоставляемых языках так же идентичны.

К двухисходной модели, которая встречается в обоих языках, относится модель **N+ADJ**. В таджикском языке по данной модели образуются сложные существительные и сложные прилагательные, а в английском языке – сложные прилагательные и наречия.

Примером одноисходных моделей, которые встречаются в обоих языках и так же идентичны в вопросе частеречной принадлежности исходов, являются такие модели как **ADJ+ADJ=ADJ**, **N+P1=N** и **NUM+NUM=NUM**. А модель **ADJ+PI** относится к обоим языкам, но участвует в образовании разных частей речи. Таким образом, в таджикском языке на базе этой модели образуются прилагательные, а в английском языке данная модель участвует в порождении сложных существительных.

Кроме этого, нами было установлено, что в английском языке, в отличие от таджикского, способ редубликации основ в процессе порождения сложных слов не встречается, как и междометия и звукоподражающие слова в роли компонентов бинарных композитов.

Таким образом, исследуя сложные слова и словообразовательные модели в таджикском и английском языках, можно констатировать, что важно рассматривать словообразовательные модели как закономерность порождения слов. При этом важно учитывать, что не все модели, по сей день, активны и одинаково продуктивны: есть модели, по которым создаётся большая часть словарного состава языка, которые твердо утвердили свою позицию в процессе словообразования, и так же встречаются словообразовательные образцы утратившие способность к порождению новых бинарных языковых единиц.

Литература

1. Айни С. Ёддоштҳо. - Д.: «Адиб», 1990 – 352 с.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка учеб. пособие / И.В. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 376 с.
3. Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современно английском языке. – Киев: «Вища Школа», 1988. – 163 с.
4. Забони адаби ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Китоби дарси барои факултети ҳилологияи мактабҳои олии Қисми I. - Душанбе: "Маориф", 1973. – 464 с.
5. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. 5-е изд., испр. и доп. — Назрань: Пилигрим, 2010. – 486 с.

6. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики. - М.: "Высшая школа", 1968. – 201 с.
7. Adams, Valerie *Complex Words in English*, Published 2013 by Routledge, NY 10017, USA, 174p.
8. Aini, S. 1998, *The sands of Oxus*. Mazda Publishers, 275 p.

МОДЕЛҲОИ СОХТАШАВИИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ДУТАРКИБА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ (дар маводи “Ёддоштҳо”-и С. Айни)

Мақола ба омӯзиши қолабҳои (моделҳои) калимасозӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҳоло калимасозӣ ба ғояи модел (қолаб) ва сохтори он тақия карда, ҳамчун соҳае дар бораи таҳлили қолабҳои муайяни калимасозӣ қабул карда мешавад. Воқеан, бавучудоии вожаҳои нав дар забон дар асоси қолабҳои калимасозӣ бо иштироки калимаҳои алақай мавҷудбуда ба амал меояд. Муаллиф таъкид мекунад, ки қолабҳои калимасозиро бояд ҳамчун як навъи алгоритм ё формула, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ ва лозима мусоидат мекунад, қабул кард. Ҳамин тариқ, аз нигоҳи муаллиф, сохташавии калимаҳои мураккаб дар асоси қолабҳои муайян як навъи тавлиди калимаҳост, ки бо чунин аломатҳои умумӣ, ба монанди хусусиятҳои лексикӣ ва грамматикӣ чузъҳо ва воситаҳои асосии калимасозӣ муттаҳид шудаанд. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки қолабҳои калимасозии калимаҳои мураккаби дутаркибаро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ омӯхта, хусусиятҳои умумии онҳоро дар забонҳои муқоисашаванда муайян кунад. Мақсади кор дар муайян кардани қолабҳои расмии калимасозии калимаҳои мураккаб дар забонҳои муқоисашаванда ва муайян кардани фаолнокии ин ё он аъзои нутқ ҳамчун чузъи калимаҳои мураккаби дутаркиба ифода мегардад. Мубраммияти кор аз он иборат аст, ки қолабҳои ягонаи калимасозии калимаҳои мураккаби дутаркиба, таҳлили муқоисавии онҳо гузаронида шуд. Ба сифати маводи воқеӣ калимаҳои мураккаби дутаркиба аз “Ёддоштҳо”-и С. Айни истифода карда шуд.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, калимаи мураккаб, қолабҳои калимасоз, намуна, сохтори калима, калимаҳои мураккаби дутаркиба, қолабҳои якнатиҷагӣ, қолабҳои бисёрнатиҷагӣ, қолабҳои фаоли калимасозӣ, алгоритм, формула.

МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ БИНАРНЫХ (ДВУХКОМПОНЕНТНЫХ) СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (на материале «Воспоминаний» С. Айни)

Статья посвящена исследованию словообразовательных моделей – слово-порождающим образцам языка. Отмечается, что словообразование не может не опираться на идею модели и ее структуры и уже формируется как область моделирования вторичных языковых единиц. Ведь в большей степени, образование новых слов осуществляется на базе уже существующих языковых единиц и в соответствии с представленными в языке образцами, именуемые словообразовательными моделями. Автор утверждает, что словообразовательная модель должна восприниматься как некий алгоритм – формула, следуя которому можно получить требуемый результат. Таким образом, автор считает, что модель порождения сложного слова представляет собой некую общую структуру производства слов, единые такими общими характеристиками как лексико-грамматический характер компонентов и основные средства словообразования. Автором проводится попытка определить словообразовательные модели порождения сложных бинарных слов в таджикском и английском языках и выявить идентичные для сопоставляемых языков образцы. Цель работы заключается в определении формальных моделей словообразования сложных слов в сопоставляемых языках и выявления активности той или иной части речи в качестве компонента сложных бинарных слов. Актуальность работы обусловлена тем, что определены единые словообразовательные модели и проведена параллель между ними. Фактическим материалом послужили сложные слова из «Ёддоштҳо» (The sands of Oxus) С. Айни.

Ключевые слова: словообразование, словосложение, сложное слово, композит, словообразовательная модель, образец, структура слова, бинарные композиты, одноисходные модели, многоисходные модели, продуктивные образцы, алгоритм, формула.

THE MODELS OF COMPLEX BINARY WORD FORMATION IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (on the basis of “The sands of Oxus” by S. Aini)

The article is devoted to the study of word-formation models - word-generating samples of the language. It is noted that word formation cannot be based on the idea of a model and its structure, and is already being formed as an area for modeling secondary language units. Indeed, to a greater extent, the formation of new words are carried out on the basis of words already existing in the language, and in accordance with the groups of certain samples presented in the language, called word-formation models. The author argues that the word-formation model should be perceived as a kind of algorithm - a formula, following which we can get the desired result. Thus, the author believes that the model of the generation of a compound word is a kind of general structure for the production of words, united by such common characteristics as the lexical and grammatical nature of the components and the main means of word formation. Consequently, word-building modeling not only takes into account the structure and semantics of individual language units, but also determines the lexical composition of the language as a whole. The author makes an attempt to determine the word-formation models of the generation of complex binary words in the Tajik and English languages and to identify patterns that are identical for the compared languages. The purpose of the work is to determine the formal models of word formation of compound words in the compared languages and to identify the activity of one or another

part of speech as components of complex linear words. The relevance of the work is due to the fact that unified word-formation models are defined and a parallel is drawn between them. As factual materials were used compound words from “Yoddoshtho” (The sands of Oxus) by S. Aini.

Key words: word formation, compounding, compound word, composite, word-formation model, patterns, word structure, single-input models, multi-input models, productive patterns, algorithm, formula.

Дар бораи муаллиф

Раҳимҷонова Зебуниссо Каримҷонова
Ассистенти кафедраи забонҳои Шарқ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 88 444 88 66
E-mail: zebunisso1312@gmail.com

Об авторе

Раҳимдҷонова Зебуниссо Каримдҷонова
Ассистент кафедры Восточных языков
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 88 444 88 66
E-mail: zebunisso1312@gmail.com

About the author

Rahimjonova Zebunisso Karimjonovna
Assistant in Chair of Oriental Languages
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 88 444 88 66
E-mail: zebunisso1312@gmail.com

ТЕЛЕСКОПНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ С ЭЛЕМЕНТОМ «БИО» В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОЙ ФРАНЦУЗСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ

*Слепцова С. В., Акиншина И. Б., Авилова И. А.
Белгородский государственный национальный
исследовательский университет*

Введение. Сегодня все чаще приходится слышать такие понятия, как «информация», «информационное пространство», «информационное общество». Обеспечение информацией человека в современном мире идет практически непрерывно. Для формирования «информационного общества», то есть для максимально быстрой доставки информации адресату, необходимо «информационное пространство», в основе которого лежат каналы коммуникации. Среди таких каналов большой популярностью пользуются традиционные (печатные, электронные средства массовой информации (далее СМИ), информационные агентства) и сетевые СМИ (интернет-издания, интернет-каналы, радиостанции) [8, с. 140-143].

В связи с расширением «информационного пространства» в поле интересов лингвистов-ученых попадает медиаречь, поскольку именно в ней можно проследить изменения, происходящие в современном языке [6, с. 94]. Периодические издания одни из первых фиксируют появление новых слов в языке, которые наполняют газетный текст экспрессивностью, таким образом, привлекая читателей к необходимой информации [5, с. 74]. Особую роль в газетных публикациях играют телескопные слова. Они не только придают тексту красочность и образность, но и выполняют функцию языковой компрессии. Большинство исследователей относят телескопию к самостоятельному способу словообразования [10, с. 55-56; 17, с. 132; 12, с. 146].

Изучением явления телескопии занимались отечественные и зарубежные исследователи на протяжении многих десятилетий. Джон Алджео разработал несколько групп телескопных слов с учетом комбинаторных особенностей и морфологического состава [19, с. 47-54]. Л.А. Липилина рассматривала лексические слияния в английском языке [11, с. 87-92]. Английские и французские телескопные неологизмы исследовала Е.И. Замотина [9, с. 100-102]. Телескопные образования французского языка в историческом аспекте изучали Т.И. Скоробогатова и О.Ю. Суралева [13, с. 100-103]. А.А. Стрельцов анализировал словообразовательный потенциал телескопизмов [15, с. 373-385]. Несмотря на исследования ученых в этой области, некоторые аспекты все же остаются неосвещенными. В частности, вопрос о способах образования телескопных единиц в языке французской публицистики требует более детального анализа, что обуславливает актуальность данной работы.

Телескопные слова в настоящей статье рассматриваются как «лексические единицы, образованные из любых фрагментов и контрактур» [2, с. 19]. Помимо распространенного термина «телескопные слова» синонимичными понятиями являются «телескопные единицы», «телескопизмы», «телескопические образования», «слова-слитки» [7, с. 94].

Цель статьи – анализ телескопных образований с элементом «био», функционирующих в языке французской публицистики. Выбор темы определил следующие задачи: 1) выявить модели телескопизмов с элементом «био» по способу их образования; 2) провести анализ телескопных слов с учетом их лексических и этимологических значений, морфологических и грамматических признаков.

Источниками исследования послужили французские газеты «Le Monde», «Le Monde diplomatique» и «Le Figaro», рассчитанные на массового читателя.

В ходе исследования применялись: описательный, сравнительный методы, метод словообразовательного анализа и метод компонентного анализа. Эмпирическая база исследования формировалась с помощью приема произвольной выборки.

Основная часть. Элемент «био», на базе которого созданы телескопные слова, анализируемые в нашем исследовании, произошел от древнегреческого «bios» – «человеческая жизнь, жизненный промежуток». Чаще всего он относится к сфере биологии и встречается как в препозиции, так и в постпозиции лексических единиц [3, с. 82].

В ходе анализа фактического материала языка современной французской письменной прессы было выявлено несколько моделей телескопизмов. Первая модель слов-слитков **1N Bio[]+2N(лат., греч.)** состоит из двух компонентов, где начальный компонент выражен существительным (1N) с элементом «bio» в препозиции, а его конечный элемент усекается []. Второй компонент телескопного образования представлен полным существительным (2N), которое произошло от латинского или греческого языка. Например, слово «biomédecine» – «биомедицина» появилось благодаря слиянию слов «biologie + médecine» с усечением элемента [logie] у первого компонента:

Quel triomphe pour la biomédecine! (*Le Monde diplomatique, juillet 2003*) – Какой триумф для биомедицины!

Второй компонент в этом примере выражен существительным женского рода «médecine» – «медицина», заимствованным из латинского языка от слова «medicina», которое, в свою очередь, образовалось от латинских «medicus» – «врачебный, лечебный» и «medicum» – «лекарь, врач» [20, с. 367].

Не менее интересным для анализа является слово-слиток «bioterrorisme» – «биотерроризм». В последнее время это слово довольно часто можно встретить на страницах французских газет. Связано это с распространением биологических бактерий, вирусов и токсинов, которые пагубно влияют на организм человека и приводят к возникновению пандемии. Слово «bioterrorisme» также включает элемент «bio», который остался после отсечения элемента [logie] в результате соединения с существительным «terrorisme», например:

Mais, en ces temps de «bioterrorisme», la démarche sécuritaire qui nous guide en matière de santé, comme en tant d'autres domaines, est par principe aveugle aux conditions qui précipitent l'apparition des problèmes, ou leur aggravation (*Le Monde diplomatique, juillet 2003*). – В наше время «биотерроризма» подход к обеспечению общественной безопасности, которым мы руководствуемся в вопросах здоровья, как и во многих других областях, принципиально слеп к условиям, ускоряющим появление проблем или их обострение.

Необходимо отметить, что финальный компонент телескопного образования «terrorisme» относится к новолатинскому слову, которое происходит от латинского «terror» – «ужас, страх» с греческим окончанием [14].

К словам-слиткам, содержащим второй компонент латинского происхождения, относится «biopreparat» – «биопрепарат». Оно образовано из «bio[logie]» + «praeparatus» в значении «приготовленный» [14], финальный компонент которого со временем видоизменился: дифтонг [ae] перешел в [e] и исчезло латинское окончание.

À la faveur de l'attentat dans le métro de Tokyo au gaz sarin le 20 mars 1995, et de l'audition de Ken Alibek (ancien sous-directeur du programme soviétique «Biopreparat») devant le Sénat américain en 1998, la santé publique a rejoint l'arsenal théorique de la pensée stratégique (*Le Figaro, février 2020*). – После взрыва зарина в метро в Токио 20 марта 1995 года и слушаний Кена Алибека (бывшего заместителя директора советской программы «Биопрепарат») американский Сенат в 1998 году включил общественное здравоохранение в теоретическую часть стратегического проекта.

Анализ фактического материала позволил выявить в языке современных французских письменных СМИ телескопизм «bioanalyse» – «биоанализ, биохимическое исследование крови», который тоже образуется по этой модели, но второй компонент включает в свой состав грецизм «analysis». Согласно определению Д.Н. Ушакова – это «метод исследования, состоящий в расчленении исследуемого предмета или явления» [16]. По правилам современного французского языка слово «analyse» сменило греческое окончание -is на французское -e:

En plus de trente ans, cet entrepreneur de 58 ans, polyglotte et globe-trotteur, qui prise la discrétion, a bâti Eurofins, un géant mondial de la bioanalyse, à coups de centaines d'acquisitions de laboratoires (*Le Monde, novembre 2021*). – Более чем за тридцать лет этот 58-летний предприниматель, полиглот и путешественник, отличающийся скромностью, построил мировой гигант Eurofins по биохимическому исследованию крови, приобретя сотни лабораторий.

Во вторую модель **1N Bio[+2N[]** мы включили слова-слитки, созданные из двух существительных с усеченными финальными элементами. Например, термин «biotech» – «биотехнология» образован следующим способом: «bio[logie] + tech[nologie]».

Сам термин «biotechnologie» появился от греческих «techne» – «искусство» и «logos» – «слово» [14] и имеет разные толкования. Например, «Большой толковый словарь русского языка Кузнецова» дает ему следующее определение: «Совокупность промышленных методов, использующих живые организмы и биологические процессы для производства различных продуктов народного хозяйства» [4]:

*De grands laboratoires qui engrangent déjà des profits élevés peuvent se contenter de couvrir leurs coûts sans dégager de profits alors qu'une **biotech** comme Moderna, qui n'a encore jamais dégagé de revenus, ne peut faire l'impasse sur les bénéfices (Le Figaro, juillet 2020).* – Крупные лаборатории, которые уже имеют в запасе высокую прибыль, могут довольствоваться тем, что они покрывают свои затраты, независимо от полученного дохода, в то время как, Moderna, использующая **биотехнологии**, еще ни разу не приносившая дохода, не может рисковать прибылью.

Третья модель слов-слитков **1N Bio[+2Adj. (лат., греч.)** объединила существительные с элементом «bio» в препозиции первого компонента и прилагательные, образованные от латинских или греческих существительных во втором компоненте. Примерами этих моделей служат: «biomédicale» – «биомедицинский», «bioterroriste» – «биотеррористический», «*biotechnique* – биотехнический, биотехнологический», «*bioéthique*» – «биоэтический», например:

*La fabrication de morceaux du corps (tendons, muscles cardio-vasculaires, foie...) en utilisant soit des cellules souches reprogrammées, soit des organes **biotechniques** se généralise (Le Figaro, août 2011).* – Производство частей тела (сухожилий, сердечно-сосудистых мышц, печени...) с использованием либо перепрограммированных стволовых клеток, либо **биотехнологических** органов становится все более распространенным явлением.

*Cette technique soulève d'immenses enjeux **bioéthiques**, explique Blanche Streb (Le Figaro, octobre 2021).* – По словам Блани Стреб, этот метод поднимает огромные **биоэтические** проблемы.

К этому же типу мы отнесли название крупной американской фармацевтической компании «BioMarin». Это телескопическое образование, состоящее из первого усеченного компонента с элементом «bio» и второго компонента «Marin», заимствованного от латинского прилагательного «marīnus» – «морской», с отсечением окончания *-us*, например:

*Le Rocivian ..., médicament du laboratoire américain **BioMarin**, permet d'acheminer jusqu'aux cellules du foie le gène codant pour le facteur VIII, au moyen d'un adénovirus inactivé (AAV5) (Le Figaro, septembre 2022).* – Роктавиан..., препарат американской лаборатории **BioMarin**, позволяет с помощью инактивированного аденовируса (AAV5) доставлять в клетки печени ген, кодирующий фактор VIII.

Четвертая модель телескопных образований **1N (греч.)+2Nbio[]** также содержит грецизмы, но элемент «bio» входит в состав второго компонента:

Neurobiologie: percée dans la réparation du système visual (Le Monde, décembre 2020). – Нейробиология: прорыв в восстановлении зрения.

Телескопное слово «neurobiologie» – «нейробиология» образовалось благодаря слиянию греческого «*νευρον*» [18] с элементами «bio» и «logia», производного от греческого «logos» – «слово, понятие, наука, учение».

К отдельной пятой модели **1N (греч.)+2Adj.bio[]** относятся слова-слитки, в которых второй компонент с начальным элементом «bio» выражен прилагательным, например, «neurobiologique» – «нейробиологический»:

*A la fin des années 1980, la convergence des progrès en physique nucléaire et en informatique a permis l'avènement de l'imagerie par résonance magnétique fonctionnelle (IRMf) et le développement spectaculaire des neurosciences cognitives, c'est-à-dire l'étude des mécanismes **neurobiologiques** de la cognition et de ses dysfonctionnements ... (Le Monde diplomatique, septembre 2014)* – В конце 1980-х годов сближение достижений ядерной физики и информатики привело к появлению функциональной магнитно-резонансной томографии

(ФМРТ) и впечатляющему развитию когнитивной нейробиологии, то есть изучению **нейробиологических** механизмов познания и его дисфункций...

Исследование позволило выявить шестую модель телескопных единиц с компонентом «bio» **1Adj.bio/(англ.)+2N(англ.)**, функционирующих в языке современной французской публицистики. Например, телескопизм «biohazard» – «биологическая опасность» появился в результате слияния английских слов «biological» и «hazard»:

*Malgré de multiples tentatives, le programme de développement d'armes biologiques, baptisé «Biopreparat», n'y est cependant pas tout à fait parvenu, comme le raconte Ken Alibek, l'un des scientifiques qui le pilotait, dans son livre autobiographique, **Biohazard** (Le Monde, janvier 2019). – Однако, несмотря на многочисленные попытки, программа разработки биологического оружия, получившая название «Биопрепарат», не совсем удалась, как рассказывает один из ученых, который ею руководил, Кен Алибек в своей автобиографической книге **Биологическая опасность**.*

Исходя из вышеизложенной информации, можно утверждать, что прилагательное «biological» вошло в английский язык из греческого. А слово «hazard» происходит от старофранцузского. Первоначально оно имело значение «неудачный ход в игре», а с XVI в. употребляется в значении «риск, вероятность потери» [1]. Несмотря на то, что оба компонента телескопного слова появились давно и из разных языков, само слово-слиток «biohazard» возникло как название международного символа, обозначающего биологическую опасность лишь в прошлом веке, что подтверждает вывод о его происхождении из современного английского языка. Кроме того, тот факт, что начальный компонент выражен прилагательным, обосновывает это заключение, поскольку по грамматическим правилам английского языка прилагательное всегда предшествует существительному.

Выводы. Таким образом, исследование показало, что язык современной французской публицистики активно использует телескопные единицы с элементом «bio». В результате анализа фактического материала были выявлены шесть моделей телескопизмов. Каждая модель имеет свои отличительные особенности. В первую модель вошли телескопные образования, состоящие из двух существительных. Элемент «bio» занимает начальную позицию первого компонента, а второй компонент заимствован из латинского или греческого языка. Вторая модель – это слова-слитки, появившиеся благодаря соединению двух существительных с последующим усечением конечных элементов обоих компонентов слов. Элемент «bio» в этой модели также находится в препозиции первого компонента. Особенностью третьей модели является то, что второй компонент выражен прилагательным, вошедшим во французский язык из латинского или греческого языка, а первый – это существительное с начальным элементом «bio». Четвертая модель представлена двумя существительными, где первое из них является греческого происхождения, а основой второго компонента выступает элемент «bio». Пятая модель объединила существительные, вошедшие из греческого языка, в позиции первого компонента и прилагательные с начальным элементом «bio» во втором компоненте телескопной единицы. В результате исследования был выявлен пример телескопизма, образовавшегося благодаря слиянию англицизмов. Несмотря на заимствованное происхождение инициальных слов телескопного образования «biohazard», тот факт, что оно появилось в довольно современный период времени и именно от английских лексических единиц, позволил отнести его к отдельной модели.

Проведенный анализ телескопных слов с элементом «bio» дополнит уже имеющиеся знания в этой области и послужит дальнейшему исследованию телескопизмов на материале французской публицистики.

Литература

1. Английский этимологический словарь [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.xn--80aacc4bir7b.xn--p1ai/словари/ааэс/hazard> (дата обращения: 09.04.2023).
2. Ардаматская Е.Н. Акронимия как форма адаптивности языковой системы : на материале английской морской терминологии 10.02.04 Германские языки : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Ардаматская Елена Николаевна. – Л., 1987. – 20 с.
3. Берсенева Н.С. Вариативность словообразовательных моделей в функционально-коммуникативных разновидностях научного дискурса : на материале английского языка : 10.02.04 Германские языки :

- диссертация кандидата филологических наук / Берсенева Наталья Сергеевна; ФГБОУ ВО Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – М., 2019. – 324 с.
4. Большой толковый словарь русского языка Кузнецова [Электронный ресурс]. – URL: <https://gufo.me/dict/kuznetsov/биотехнология> (дата обращения: 09.04.2023).
 5. Волкова М.Г., Козлова Д.О. Англицизмы в современном французском языке (на материале прессы) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 4 (34). Ч. II. – С. 73-76.
 6. Давыдова С.В. Язык средств массовой информации // LINGUA MOBILIS. – 2011. – №2 (28). – С. 93-96.
 7. Дамбуев И.А. Телескопия во французской хоронимии // Этнолингвистика. Ономастика. Этимология : материалы V Международной научной конференции (Екатеринбург, 7-11 сентября 2022 г.). – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2022. – С. 93-98. – URL: <http://elar.urfu.ru/handle/10995/116952>. (дата обращения 05.04.2023).
 8. Добровольская И.А. Понятие «Информационное пространство»: различные подходы к его изучению и особенности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Литературоведение. Журналистика. – 2014. – № 4. – С. 140-147.
 9. Замотина Е.И. Телескопические неологизмы в контексте современности (на примере английского и французского языков) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – №4 (34): в 3-х ч. Ч. II. – С. 100-102.
 10. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изд. 3-е. М.: ЛКИ., 2007. – 256с.
 11. Липилина Л.А. Лексические слияния в современном английском языке / Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. – 2006. – № 2. – С. 87-92.
 12. Носачева М.И., Данилина Н.И. Способы образования сложных слов в медицинской терминологии (на материале немецкого языка) // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание. – 2019. – Т. 18, № 4. – С. 145-156.
 13. Скоробогатова Т.И., Суралева О.Ю. Об истории изучения телескопных образований и определении их статуса в современном французском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2019. – Т. 12. № 4. – С. 100-103.
 14. Словарь иностранных слов русского языка [Электронный ресурс]. – URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/35758/ (дата обращения: 07.04.2023).
 15. Стрельцов А.А. Словообразовательный потенциал телескопических слов // Вопросы журналистики, педагогики, языкознания. – 2022. – Т. 41, № 2. – С. 373-385.
 16. Ушаков Д.Н. Толковый онлайн-словарь русского языка [Электронный ресурс]. – URL: <https://lexicography.online/explanatory/ushakov/a/анализ> (дата обращения: 09.04.2023).
 17. Эртлиг Л.В. Телескопные слова во французском языке // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 3: Филология. – 2010. – № 4 (22). – С. 132-142.
 18. Этимологический словарь русского языка [Электронный ресурс]. – URL: <https://sanstv.ru/dict/нерв> (дата обращения: 09.04.2023).
 19. Algeo J. Blends: A structural and systematic view // American Speech, 1977. – № 52. – P. 47-54.
 20. Clédat L. Dictionnaire Étymologique de la langue française [Электронный ресурс]. – URL: <https://archive.org/details/dictionnairety00cluoft/page/208/mode/1up?view=theater> (дата обращения: 09.04.2023).

СОХТОРҶОИ ТЕЛЕСКОПӢ БО УНСУРИ «БИО» ДАР ЗАБОНИ ПУБЛИТСИСТИКАИ МУОСИРИ ФАРОНСАВӢ

Мақола ба таҳлили воҳидҳои телескопӣ бо унсурӣ «био» дар забони матбуоти хаттии муосири фаронсаӣ баҳшида шудааст. Маводи таҳқиқот рӯзномаҳои фаронсаӣ буда, ба оммаи хонандагон нигаронида шудаанд. Таҳқиқи таркиби луғавии телескопизмҳо бо унсурӣ «био», ки дар забони публитсистикаи фаронсаӣ амал мекунад, аз рӯи маъноҳои луғавӣ ва этимологӣ, аломатҳои морфологӣ ва грамматикӣ имкон дод, ки шаш модели калимаҳои шаклнафта муайян карда шавад. Ҳар яке аз моделҳо исмҳо ва сифатҳоро дар бар мегиранд, ки дар асоси унсурӣ юнонии "био" мебошанд. Қисмҳои сохторҳои телескопии таҳлилмешуда аз юнонӣ, латинӣ ё англисии муосир гирифта шудаанд.

Калидвожаҳо: фазои иттилоотӣ, чомеаи иттилоотӣ, сохторҳои телескопӣ, ҳиссаваҷоҳо, телескопизмҳо, публитсистикаи фаронсаӣ.

ТЕЛЕСКОПНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ С ЭЛЕМЕНТОМ «БИО» В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОЙ ФРАНЦУЗСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ

Статья посвящена анализу телескопных единиц с элементом «bio» в языке современной французской письменной прессы. Материалом исследования послужили французские газеты, ориентированные на массового читателя. Исследование словарного состава телескопизмов с элементом «bio», функционирующих в языке французской публицистики, по лексическим и этимологическим значениям, морфологическим и грамматическим признакам позволило выявить шесть моделей слов-слитков. Каждая из моделей включает существительные и прилагательные, в основу которых входит греческий элемент «bio». Компоненты анализируемых телескопных образований являются заимствованиями из греческого, латинского или современного английского языка.

Ключевые слова: информационное пространство, информационное общество, телескопные образования, слова-слитки, телескопизмы, французская публицистика.

TELESCOPED WORDS WITH THE “BIO” ELEMENT IN THE LANGUAGE OF MODERN FRENCH JOURNALISM

The article analyzes the use of telescoped units in the language of modern French journalism. French newspapers aimed at a general readership were used as the primary materials for the study. The study of the vocabulary by lexical and etymological meanings, morphological and grammatical features made it possible to develop six models of French blend words. Each of the models includes nouns and adjectives based on the Greek element “bio”. The components of the analyzed telescoped units are borrowed from Greek, Latin or modern English.

Keywords: information space, information society, telescoped units, blend words, telescoped words, French journalism.

Дар бораи муаллифон

Слепцова Светлана Владимировна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи романӣ-германӣ ва иртибототи байнифарҳангӣ
Донишгоҳи давлатии миллии таҳқиқоти Белгород
308015, Россия, ш. Белгород, к. Галаба, 85
Тел.: (+7) 960 636 88 77
E-mail: sleptsova@bsu.edu.ru

Акиншина Инна Брониславовна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи романӣ-германӣ ва иртибототи байнифарҳангӣ
Донишгоҳи давлатии миллии таҳқиқоти Белгород
308015, Россия, ш. Белгород, к. Галаба, 85
Тел.: (+7) 951 134 66 62
E-mail: akinshina@bsu.edu.ru

Авилова Ирина Александровна

Муаллими калони кафедраи забони англисӣ ва методикаи таълим
Донишгоҳи давлатии миллии таҳқиқоти Белгород
308015, Россия, ш. Белгород, к. Галаба, 85
Тел.: (+7) 910 363 29 73
E-mail: avilova_i@bsu.edu.ru

Об авторах

Слепцова Светлана Владимировна

Кандидат филологических наук, доцент кафедры романо-германской филологии и межкультурной коммуникации
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
308015, Россия, г. Белгород, ул. Победы, 85
Тел.: (+7) 960 636 88 77
E-mail: sleptsova@bsu.edu.ru

Акиншина Инна Брониславовна

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры романо-германской филологии и межкультурной коммуникации
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
308015, Россия, г. Белгород, ул. Победы, 85
Тел.: (+7) 951 134 66 62
E-mail: akinshina@bsu.edu.ru

Авилова Ирина Александровна

Старший преподаватель кафедры английского языка и методики преподавания
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
308015, Россия, г. Белгород, ул. Победы, 85
Тел.: (+7) 910 363 29 73
E-mail: avilova_i@bsu.edu.ru

About the authors

Sleptsova Svetlana Vladimirovna

Candidate of Philology Sciences, Associate Professor of the Romance and Germanic Philology and Intercultural Communication Department
Belgorod State University
308015, Russia, Belgorod, Victory st., 85
Ph.: (+7) 960 636 88 77
E-mail: sleptsova@bsu.edu.ru

Akinshina Inna Bronislavovna

Candidate of Philology Sciences, Associate Professor of the Romance and Germanic Philology and Intercultural Communication Department
Belgorod State University
308015, Russia, Belgorod, Victory st., 85
Ph.: (+7) 951 134 66 62
E-mail: akinshina@bsu.edu.ru

Avilova Irina Alexandrovna

Senior Teacher of the English Language and Teaching Methods Department
Belgorod State University
308015, Russia, Belgorod, Victory st., 85
Тел.: (+7) 910 363 29 73
E-mail: avilova_i@bsu.edu.ru

МАҚОМИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ ХАТЛОӢ ДАР РУШДУ НУМУИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК

Табаров Х. Н.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Омӯзиши таърихи забони тоҷикӣ бо таъя ба осори таълифёфта дар роҳи инкишофи забоншиносии муосир аҳамияти бузург дорад. Аз ин дидгоҳ ба сатҳи олиии пажӯҳиш расондани он вазифаи муҳимми илмиву тадқиқотии олимони риштаи суҳаншиносӣ ҳисоб мешавад.

Таърихи забони тоҷикӣ фарогири осори зиёди хаттӣ буда, инчунин, бозгӯии нақши бузурги устодони суҳан, аҳли илму адаб ва ҷойгоҳи дастрани тазкиранигорону таърихшиносон ва фарҳангшиносон мебошад. Маъхазҳое, ки, асосан, роҷеъ ба таърихи забони адабӣ мавод медиҳанд, мероси гаронбаҳое ҳастанд, ки дар заминаи ин сарчашмаҳо вазъи забони адабии ин ё он давр маълум мешавад. Аз ин лиҳоз, забони тоҷикӣ дар байни забонҳои дунё яке аз забонҳои пурганҷ ба шумор меравад, ки аҳли илму адаб дорой ва вижагиҳои онро пайваста меомӯзанд.

Осори гузаштагон, аз як тараф, инъикосгари ғановат ва фасоҳату салосати забони тоҷикӣ ҳисоб биёбад, аз сӯи дигар, нишондиҳандаи таркиби луғавии мукамал ва сохтори грамматикӣ мӯҳкамаи он хоҳанд буд.

Метавон вазъи фарҳангии охири асри XIX ва ибтидои асри XX-ро пеши рӯ овард. Вобаста ба зинаҳои инкишофи ҷомеа ва оғози ҳаракати адабии равияи маорифпарварӣ, ки масъулияти сарвари онро Аҳмади Дониш бар дӯш дошт, дар қатори дигар маорифпарварон исми Ҳоҷӣ Муҳаммадхусайни Хатлониро низ ба ин силсила мулҳақ намудан мумкин аст. Мероси ба ёдгорузоштаи Ҳоҷӣ Хусайн аз 254 ғазал, 19 муҳаммас, як мусаддаси 28-бандӣ, 4 марсия, 97 рубой, 13 таърихи манзум (бахшида ба сохтмону имороти гуногун, мисли ҳаммом, мадраса, қалъа ва баъзе ҷашнҳои шахсони алоҳида дар Кангурт, Қаротегин, Ҳисор), 9 мактуби мансури ба ашҳоси алоҳида ва муҳиббони хеш бахшида, 1 мактуби манзум, манзумаҳои «Василатуннаҷот», «Дабистони ибрат», «Таърихи ҷуда», рисолаи таърихӣ «Мунтахаб-ул-ахбор фи табақот-ус-салотин», маснавии «Комде ва Мадан» иборат буда, ҳамаи ин осор дар «Куллиёт»-и ӯ соли 1913 мелодӣ (1331 ҳиҷрӣ) дар шаҳри Тошканд ба таъъ расидааст. Бахши назми он 13100 мисраъро дар бар мегирад. Рисолаи дастанвиси «Хутути ашқоли исломия», ҳовии анвои хат [9, с. 11] буда, бозгӯии идомаи кори неки аҳли илму адаб аст ва ҳамин воқеиятро мефаҳмонад, ки Ҳоҷӣ низ монанди монанди эшон рисолати инсонии худро дар назди ҷамъият ба субут расондааст.

Ба ақидаи Абдураҳмон Маҳмадов «кам шоире аз ҳамасрони Ҳоҷӣ Хусайн мисли ӯ шуълае дар пайкари маънии дӯстдорӣи ватану ватанхоҳӣ задааст. Ашъори саршор аз завқи ваҳдати вучуд, меҳру муҳаббат ва «хуббулватани миналимон» -аш дар замири хонандаи имрӯз низ ҳисси озодандеширо бедор месозад» [4, с. 128].

Аслан, муносибати Ҳоҷӣ Хусайн ба забон аз ҳамин назаргоҳ сурат гирифтааст. Бояд гуфт, ки дар амри эҷоди вожаҳо адиб мубтақир аст, яъне ҷуз гузинуши аносири луғавӣ аз забони мардум бо иттиқо ба суннати калимасозӣ таркибҳоеро ба вучуд овардааст, ки на танҳо моҳиятан нодиранд, балки маҳсули андешаву қалами суҳанпардозӣ ӯ мебошанд. Ин маънӣ дар «Тазкират-уш-шуаро»-и яке аз ҳамзамонони ӯ Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ Муҳтарами Бухорой густарда ва фасеҳ ба қалам омадааст: «Ҳоҷӣ таҳаллуси суҳансанҷу волофитрат, нуктарасу нозуктабиат, дарёмиру сонъзамир, саҳронаварду сонътироз, қаламзану бадеъпардоз, нигорандаи мабонӣ, нигористони маонӣ Мулло Муҳаммад Хусайни Хатлонӣ» [5, с. 101-102; 9, с. 5] Бояд қайд намуд, ки ин тадқиқу таҳлил ва омӯзиши забони адабӣ дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун ёрии калон мерасонад, зеро дар таърихи забон ва таърихи забони адабии тоҷик гавҳарҳои ноаёнӣ забони тоҷикӣ нухуфтаанд, ки кашфи онҳо боиси ғанӣ гардидани илми забоншиносии тоҷик ва фарҳанги маънавии мардум мегардад.

Омӯзиши осори Ҳоҷӣ Хусайн аз нигоҳи таркиби луғавӣ хеле бой мебошад. Маҳсусан, дар калимасозӣ шоир аз хеш халлоқият нишон дода, аз ганҷинаи луғати забон фаровон баҳра бардоштааст. Он ҷӣ, ки мо рӯи даст овардем, ба рушди забони имрӯза низ мусоидат хоҳад

кард, зеро ин қазия аз қазоёи муҳимми барномаи инкишофи тадриҷии забон дар шароити Истиклолу бозсозист, ҳамчунон ки Сарвари давлати мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон онро ҳамеша дар мадди назар доранд: «Мо барои равнақи забони модарии худ боз ҳам бештар ғамхорӣ хоҳем кард, онро ҳамчун гавҳари қиматбаҳои миллий ҳифз хоҳем кард» (Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 15-солагии Истиклолияти давлатии ҚТ ва Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ // Ҷумҳурият, 2006, 8 сентябр).

Ба аҳли таҳқиқ пӯшида нест, ки яке аз сарчашмаҳои «равнақи забони модарӣ»-и мо ганҷинаи забони осори классикони адабиёти пешинаамон мебошад, ки, воқеан, ниёз ба тадқиқ дорад, аз ҷумла роҳҳои калимасозӣ дар осори шоирони классик. Калимасозӣ яке аз роҳҳои муҳимми таркиби луғавии забони адабӣ ба шумор меравад. Ин раванд асоси инкишофёбии забон буда, дар натиҷаи пешравии ҷомеа тақомул меёбад.

Агар вазъи манзараи забон ва сабки баёни Ҳочӣ Ҳусайнро ба ҳисоб гирем, метавон ба осонӣ муайян сохт, ки баъзе вожа ва таркиботи сохтаи ӯро наметавон аз осори адибони дигар пайдо кард, ҳатто луғатнигорон ҳам ба гӯшаи фаромӯшӣ натавонистанд аз осори ин шоири суҳанофар бештар дар фарҳангномаҳо истифода намоянд.

Бояд ёдовар шуд, ки 1961 маълумоти энциклопедӣ доир ба рӯзгор ва осори Ҳочӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ бори нахуст соли ба ихтиёри хонандаи тоҷик расидааст [3, с. 413]. Пасон ба анҷоми тадқиқи аҳвол ва осори шоир дар замони шӯравӣ шахсияти матину соҳибирода Саидумар Султон, ҳиммат гумошт ва соли 1962 натиҷаи пажӯҳишҳои ӯ зери унвони «Муҳаммадхусайни Ҳочӣ. Асарҳои мунтахаб, 348 саҳ.» рӯйи ҷопро дид. Ва дар замони соҳибистиклолии мамлакатамон, дар фазои озоди фарҳангӣ бо саъйи ҳаммеҳанони ин шоир, носир ва хаттоти беҳамто осори ӯ ба сурати «Куллиёт»-и Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ (ба ҳуруфи русӣ ва форсӣ, Душанбе, «Ирфон», 1998 ҷамъан 1054 саҳ.) дастраси хонандагон гардидораҳои дурахшони илму адаби нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX-и тоҷик маҳсуб гашта, бо андешаҳои ҳақимона ва лаҳни ширини орифона дар байни аҳли қалам ва омма» шуҳрат дошт ва дорад» [3, с. 128].

Мо низ аз ин равзана ба омӯзиши маводи «Куллиёт»-и шоир рӯ овардем, зеро ин «вопасин орифи барҷастаи суҳанпиро» [9, с. 3], ки дар ҳавзаи адабии Мовароуннаҳр ба тоҷикӣ-форсӣ суҳан гуфтааст, нисбат ба адибони ҳаммаслаки хеш, чи гузаштагон ва чи ҳамқарнон, дар заминаи истифодаи луғати тоза ва эҷоди калимаҳо ҳунари суҳанофаринии худро нишон дода, бо ин роҳ мазмун ва забони навиштаҳои равшанро рангину муассир гардондааст. Чун ба суҳанони эшон амиқ зеҳн мемонем, он гоҳ дармеёбем, ки то ба ҳаде аз сарвати забони варорӯдиён истифода кардааст, ки назари онро дар осори қаламкашони дигар ҳавзаҳои адабиву ҳунари наметавон ба мушоҳида гирифт. Ба назар чунин мерасад, ки ин «фотеҳи маъдани ниҳон» [9, с. 136] дар ин сарзамини пурганҷина дуррҳои ноёби вофире дар ихтиёр дошта ва аз онҳо боҳавсала кор гирифтааст ва бо ҳиммати эҷодгарӣ дар ғановати таърихи забони мо саҳм гузоштааст.

Мутахассиси эҷодиёти шифоҳии мардум устод А.Сӯфизода афзудааст: «Дар забону сабки баёни шоир ҳавои назми шифоҳӣ ва таровати ашъори бузургони Аҷам ҳувайдост. Ибораву ифодаҳои равону дилфиреби мардумӣ ва ҳусну малоҳати ҷомеанаро дар ғазали поён баръало мушоҳида менамоем:

Эй дӯст, биё, дар қадамат зор бимирам,
Ту ханда куну гӯ, чӣ миқдор бигирям?!
Кас нест, ки тимори маро бар ту расонад,
Бар бекасии хешу ба тимор бигирям.
Эй маҳмили Лайлӣ, нафасе соз таҳаммул,
То қиссаи Маҷнун кунаму зор бигирям [9, с. 176].

Шояд ҳамин ҳусну малоҳат ва фаҳмову равон будани назми шоир сабаби вирди забони мардум гардидан ва дар хотираҳои хосу ом(м) нақш бастанӣ ашъори диловези Ҳочӣ шуда бошад» [1, с. 63].

Дар мақолаҳои устод Сулаймон Анварӣ зери унвонҳои «Нигоҳе бар «Куллиёт»-и Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ» [1, с. 7-10], «Ҷойгоҳи суҳан дар фароҳнои андешаи шоир» [2, с. 112-118] арзиши зарурати омӯзиши забони осори Ҳочӣ Ҳусайн таъкид шудааст. Аз ҷумла, фармудааст: «...дар мавриди халлоқияти ҳунари ин орифи маънӣ дар амри эҷоди вожаву

таркиб, бандубасти мазмун, корбурди саноеи шеърӣ ва ҳоказо аз ҷониби пажӯҳишгарон матолиби дархӯри аҳамият таълиф наёфта. Ва мебоист, ки таҳқиқи жарфу амиқи ҷанбаҳои мероси гуногуни илмӣ ин ҳамватани муосири мо зинатбахши барномаҳои кори илмӣ уламои риштаҳои забону адабиёт, таърих, фалсафа ва дар маҷмуъ улуми инсонӣ мегардид» [2, с. 112].

Мусаллам аст, ки давраҳои инкишофи ҳамаи забонҳо бо ҳам алоқаманданд, аммо он гуна пайванде, ки байни давраи нави рушди забони тоҷикӣ-форсӣ-дарӣ, ки ба забони салтанати Сомониён рост меояд ва марҳилаҳои баъдии таҳаввули он мушоҳида мегардад, ба назари аҳли таҳқиқ, хусусан алоқамандони таърихи забон ва адабиёт, дар миёни забонҳои дунё эҳсос намешавад. Ҳамин иртибот бо давраи фаъолияти Ҳочӣ Ҳусайн, охири асри XIX-ум ва ибтидои асри XX-ум, низ вучуд дорад. Ҳамон содагии баъни назму насри аҳди саромадони сухани тоҷикии порсии дарӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Абулқосими Фирдавсро дар шеъри Ҳочӣ Ҳусайн бармало мушоҳида мекунем. Ҳочӣ Ҳусайн чун шоири мубтакир ба забон ва тарзи баён назари фарох дошта, аз кулли имконот, яъне дороиҳои сухани мардум, бо ба ҳисоб гирифтани шеваҳои гузинуш ва сохтмони калимаҳо, баҳра бардошта, аз ҷониби дигар, дар тақомули ганҷинаи вожагон ҳисса гузоштааст.

Аслан, муносибати Ҳочӣ Ҳусайн ба забон аз ҳамин назаргоҳ сурат гирифтааст. Ва бояд гуфт, ки дар амри эҷоди вожаҳо адиби мубтакир аст, яъне ҷуз гузинуши аносири луғавӣ аз забони мардум бо иттиқо ба суннати калимасозӣ таркибҳоеро ба вучуд овардааст, ки моҳиятан нодиранд, балки маҳсули андешаву қалами суханпардозӣ ӯ мебошанд.

1. Суннати корбурди вожаҳои бунёдиро, назари *азёр*, *анбошта*, *афсурд*, *аждар*, *бадрой*, *бадсигол*, *моя* (асос, сабаб, сарват- арабӣ), *жарф* (умқ, чуқур(ӣ) – арабӣ ва туркӣ), *вом* (қарз, дайн – арабӣ), *газанд* (зарар, зиён - арабӣ) ва ғайра, ки дар шеъри саромадони сухани порсии дарӣ, чун Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, омадаанд, бар рағми рӯҳияи бархе аз ҳампешаҳои худ, ки нисбат ба ганҷинаи вожагони то аҳди ислом таассуб меварзиданд ва дар истифодаи муодилҳои иқтибосии онҳоро бартар мешумурданд, идома додааст. Чунончи:

Пайи рангинии ин номаи **жарф**

Давоти сина шуд лабрези шанҷарф [9, с. 328].

Мушки Хито зи нақҳати зулфат ба **вом** рафт,
Дар қисаи сабо шуду додаш савоб рух [9, с. 67].

Аз хумҳуми рафтагонаи хоби роҳат шуд ҳаром,
Бар сари раҳ хуфтара овози по дорад **газанд** [9, с. 77].

2. Инчунин аз омезиши таркиби луғавии осори шоир метавон меъёри лексикаи шоиронаро муайян кард. Масалан, аз вожаҳои аслан тоҷикӣ калимаҳоеро бунёд сохтааст, ки аз ҷиҳати сохт сохта ва мураккаб мебошанд ва гунаи калимаҳо хоси забони шоир буда, дар фарҳангомаҳо дарёфт нагардиданд. Масалан, калимаҳои сохтаи тоҷикӣ: *аждаҳойӣ*, *арғувонзор*, *барӯмандӣ* ва ғ. калимаҳои мураккабе, ки ҳар ду ҷузъашон тоҷикӣ мебошанд: *афсӯсхонӣ*, *баднависӣ*, *баднавоз*, *баднигах*, *баднигоҳӣ*, *базмошён*, *бангнӯш*, *афсурдакор*, *барҳамзанӣ*, *барҳамхӯрда*, *баҳороин*, *абрӯнишин*, *аждаҳорӯ*, *андухнамо* ва монанди инҳо.

3. Бо риояти қоидаи воҷасозии суннатӣ калимаҳоеро эҷод намудааст, ки таркибан мураккабанд ва дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” корбурд надоранд. Зикри “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба ин хотир аст, ки дар радифи дигар манобеъ таҳиягарон аз “Куллиёт”-и Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ [9] низ истифода кардаанд ва шояд ба далели тангии фурсат буда бошад, ки аз ғановати маводи луғавии забони ӯ худудан 80 калимаро [6, с. 7] баргузидаанду бас. Ин мавқеъ иҷмолан 8 воҳиди луғавиро интихоб кардем, ки аз ду ҷузъ *базмошён*, *баднависӣ*, *баднавоз*, *баднигоҳӣ*, *баднигоҳӣ*, *баландандеша*, *бангнӯш*, *бастарӯ* созмон ёфтаанд ва далели истеъдоди адиб дар калимасозии навъи мураккаб мебошанд ва дар истифодаи калимаҳои мураккаб хунари шоирӣ хеле рӯшан аён мешавад.

Инак, чанд мисол:

бангнӯш

Ба ёдат меравам дар сӯзу дар соз
Чу фикри бангнӯш аз боли шахбоз [9, с. 455].

баландандеша

Фикри шаъри навхате, Ҳочӣ, хиёлам бурдааст,
3-он баландандешаам, мазмуни ашъорам мапурс [9, с. 181].

4. Вожаҳо **рахгир** ва **арзахонӣ** бо забони гуфторӣ наздик будани сухани Ҳочиро мефаҳмонанд. Бо ин шаклу маънӣ ин калимаҳо имрӯз ҳам дар забони мардум мустаъмаланд, аз ҷумла **рахгир** дар гӯйиш ба ин мавқеъ : раҳгиръш кън¹, яъне пеши роҳашро бигир...

рахгир

Хиҷолат нест бар девона **рахгир**,
Надорад хукм бар ӯ банду занчир [9, с. 277].

арзахонӣ

Ҳочӣ, паёми аҷзам то рутбае биёбад,
Бо оху нола рафтаи хангоми **арзахонӣ** [9, с. 209].

5. Бо эҷоди ибороти *марди адабвар*, *дидаи ибратгар*, *дастгоҳи ҳиммат*, *арзагоҳи нома*, *сари қаҳр*, *нософии дил*, *умри дарози носазовор* ва ҳоказо ганҷинаи забони моро ғайи гардонидаст ва, ҷунонки мегӯянд, ҷойи ин мақулаҳои луғавӣ дар китобҳои луғат холист:

Ки дар назди шаҳони додгустар
Наёбад бор ҷуз **марди адабвар** [9, с. 279].

Мункир кучост, **дидаи ибратгар** аст боз,
То бингарад, ки соати ҳашр ошкор шуд [9, с. 69].

Рутбаи ҳар кас ба қадри **дастгоҳи ҳиммат** аст,
Ҳочиро манзил ҳарам бошад, ба кунчи ғор ғар [9, с. 117].

Дар **арзагоҳи нома**ам, қосид, ба ҳуш бош,
К-ӯро ҷавоби талхтар 3-афюн навиштаниш [9, с. 138].

Ба андак ҷурм рафтӣ бар **сари қаҳр**,
Шароби илтифотат рехт дар захр? [9, с. 307].

Нософии дилро набувад ҳеч илоҷе,
Аз санги сияҳ тирағи натвон зудудан [9, с. 186].

Умре натавон дар ӯ нақӯкорӣ кард,
3-он **умри дарози носазовор** чӣ суд!? [9, с. 248].

6. Ҳочӣ Ҳусайн дар суханофаринӣ маҳорат дорад. Барои рангинии сухан ва пуртасвирии он аз санъатҳои бадеӣ қор гирифтааст. Дар шеъри ӯ аз воситаҳои тасвирсоз маҷоз мавқеи маҳсус дорад. Таркибҳои маҷозиро фаровон ба қор бурдааст. Истеъмоли ин навъи таркибҳо аз қаробати забони ӯ бо лафзи мардум дарак медиҳад. Олими маъруф Асадулло Сӯфизода ба иртиботи ин сухан мегӯяд: "...сабки тасвир ва забони гуфтори ӯ форам ва ҳунармандона мебошад. Дар забону сабки баёни шоир ҳавои назми шифоҳӣ ва таровати ашъори бузургони Аҷам ҳувайдост. Ибораи ифодаҳои равону дилфиреби мардумӣ ва ҳусну малоҳати ҷомеанаро дар ғазали поён баръало мушоҳида менамоем:

¹ Эзоҳ: забоншиносон барои ифодаи садоннокҳои кӯтоҳ (**а,и,у**) дар лаҳча ҳарфи **ъ**-ро (аломати сакта, саҳеҳтараш айн, масалан, **дъст//даст** муносиб донидаанд, ки, ба назари мо, саҳеҳ нест. Ҷиҳати баёни ин овозҳо **ы**-и русӣ мувофиқтар мебуд. **Мне**-и русӣ ва **мын**-и лаҳҷаи тоҷикӣ, ба андешаи ин ҷониб, бунёди муштарак доранд, ки феълан ин навишта маҷоли баррасии онро надорад.

Эй дӯст, биё, дар кадамат зор бигирям,
Ту ханда куну гӯ, ки чӣ миқдор бигирям?!” [9, с. 76].

Ин маънӣ аз ин чихат мавриди таъйид қарор гирифт, ки Ҳочӣ Ҳусайн ҳам монанди дигар адибони замони худ (Шамсуддин Шохин, Абдулмаҷиди Зуфунун, Яхёхоҷа, Саидхоҷаи Гулшанӣ, Абдукарими Офарин, Возех, Дилкаш, Исо Махдум, Музтариб, Мирзоҳайити Саҳбо, Симо, Мирзо Азими Сомӣ, Ҳайрат) ба сабки бозгашт ё бедилӣ бо “услуби баланд” бояд шеър мегуфт, то ҳунари ӯ ҷавобгӯии замон мебаромад, зеро, он гуна, ки устод Носирҷон Маъсумӣ зимни таҳқиқи забон ва услуби Аҳмади Дониш иброз доштааст, “Тақлиди зоҳирӣ ба услуби Бедил, илова ба таъсири пурқуввати нормаҳои анъанавии забони китобӣ ва хусусиятҳои услубии он дар асри XIX ва ибтидои асри XX ба дараҷае авҷ гирифта буд, ки ба ибораи устод Айнӣ, “ҳар касе, ки ба дасташ қалам мегирифт, чизе дар пайравии Бедил навиштанро вазифаи худ мешумурд”.

Аз ҷониби дигар, мушоҳида кардани чунин далелҳо, ки дар поён оварда хоҳанд шуд, “Нисбат ба ҳамон шароити муайяни таърихӣ роҳу тариқи дар соҳаи забон ва услуби адабӣ пешгирифтаи адибон ҳамчун як аломати тамоюли демократии онҳо ба назар мерасад”.

Дар “Куллиёт”-и шоир *сухан ба таҳи гӯш кардан, дида чор кардан, аз худ бурдан, дар сухан даромадан, гуфтор рехтан, хоб шикастан, осонӣ дидан, рафтани ҷавонӣ чун муродифи таркибҳои аслии суханро намунидан ё ба сухан эътибор надодан, интизор будан, диққат ҷалб кардан, сухан гуфтан, зиёд сухан гуфтан, аз хоб нофор кардан ё хобро вайрон кардан, меҳрубонӣ, лутф ё муносибати хуб накардан, умр гузаштан ё пир шудан* ба қор рафтаанд, ки мӯҷиби тақвият ёфтани шеваи тасвир ва муассирии тарзи баёни шоир шудаанд. Чунончи:

Сухани сарди рақибон ба **таҳи гӯш** кунӣ,
Ҳарфи моро биниҳӣ гӯҳмати афсона чаро? [9, с. 17].

Ҳочӣ барои дидани рӯят ба чоррах
Умре нишасту **дидаи худ чор карду** рафт [9, с. 49].

Бурд бозам аз худу якбораам девона кард,
Чаҳчаҳи гулзори булбул, қаҳқаи кӯҳсори кабк [9, с. 153].

Ба Худо, ки шармам ояд, чу туро хитоб созам,
Ки забон ба ҳарф лағжад, чу ту **дар сухан дарой** [9, с. 208].

Тапишомода килки гириякирдор
Забон дар хун кашиду **рехт гуфтор** [9, с. 288].

Ошӯби зи ҷой частани ту
Бар айнаки фитна **хоб бишкаст** [9, с. 47].

Ман аз ту ҳеч осонӣ надидам,
Ту ҳар чӣ буд, **осон бурдӣ** аз ман [9, с. 187].

Биё, мутриб, бизан сози хамӯшӣ,
Ҷавонӣ рафт, бас бечохурӯшӣ [9, с. 332].

7. Силсилабанд-калима, ибора ё таркиберо дар мисраи баъдӣ тақрор овардан[ам аз истеъдоди баланди шоир гувоҳӣ меди[ад. Ва эшон барои исботи фикри худ оид ба намунаи тасвири ҳусну зебой шеъри дар пайравии ғазали Ҳоча Ҳофиз, ки бо мисраи «Дилбари ҷонони ман, бурд дилу ҷони ман», оғоз меёбад, эҳод намудааст, ки молмоли унсурҳои бадеист ва ин аносир ғасоҳати сухани шоирро афзудаанд. Инак, чанд сатри ин ғазалро мисол меорем:

Ҷону дилам сӯйи ту, сархушам аз бӯйи ту,
Сархушам аз бӯйи ту, ҷону дилам сӯйи ту.
Эй хами абрӯйи ту, қиблаи аҳли ниёз,
Қиблаи аҳли ниёз, эй хами абрӯйи ту.

Аз рухи некӯи ту доғ ба моҳи мунир,
Доғ ба моҳи мунир аз рухи некӯи ту.
Силсилаи мӯи ту то ба қиёмат дароз
То ба қиёмат дароз силсилаи мӯи ту [9, с. 11].

Бо далели ин чанд андеша банда наметавонад ҳама он гуфтаҳои шоири ширинкалому ширинсухан Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлониро рӯи кор орад ва танҳо метавон иброз намуд, ки эшон барои рушду нумӯ ва боигарии луғавии забони ноби тоҷикиамон саҳми беандоза дорад.

Адабиёт

1. Анварӣ С. Пиромуни вижагиҳои забони ашғори Ҳоҷӣ Ҳусайн // *Аз таърихи Қӯлоби қадим*. – Душанбе, 2006.
2. Анварӣ С. Ҷойгоҳи суҳан дар фарохнои андешаи шоир // *Садои Шарқ*. - Душанбе, 2007. - №4.
3. Муҳаммадхусайни Ҳоҷӣ. Асарҳои мунтахаб. Ба ҷои тайёркунанда Саидумар Султон. - Душанбе: *Наириёти давлатии Тоҷикистон*, 1962.
4. Маҳмадов А. Ҳоҷӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ дар масири арзишҳои динию фарҳангӣ // *Садои Шарқ*, 2008. - №9. - С. 126-133.
5. Сӯфизода А. Суҳан - ҷавҳари фикр. - Душанбе, 2009. - 110 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) / Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. Ҷ.1. – М.: *Советская энциклопедия*, 1969. - 951 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) - Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. Ҷ.2. – М.: *Советская энциклопедия*, 1969. - 947 с.
8. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Тартибдиҳанда Сайидраҳмон Сулаймонӣ. - Душанбе: *Матбааи «Пажӯҳиш»*, 2008. - 1018 с.
9. Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт / Виристори ва сомондиҳандаи матн К. Чиллазоди Техрайӣ, Амирхӯҷа Абдураҳимӣ. - Душанбе: *Ирфон*, 1998. - 1054 с.

МАҚОМИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ ХАТЛОНИ ДАР РУШДУ НУМУИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК

Муаллиф дар асоси маводи осори бадеии Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ кӯшидааст, ки саҳми ин шоири шинохтаи тоҷикро дар калимасозии забони адабии тоҷик муайян намуда, инчунин баъзе хусусиятҳои тасвирҳои шоиронаи ашғори ӯро нишон диҳад. Омӯзиши таркиби луғавии осори шоир имкон медиҳад, ки вазъи инкишофи забони адабии тоҷик дар ин давра то ҷое муайян гардад. Дар мақола қайд карда мешавад, ки Ҳусайни Хатлонӣ дар эҷоди калимаҳои нав мубтакир буда, аз забони мардум бо таъба суннати калимасозӣ таркибҳоеро ба вуҷуд овардааст, ки на танҳо моҳиятан нодиранд, балки маҳсули андешаву қалами ӯ мебошанд. Осори Ҳоҷӣ Ҳусайн аз нигоҳи таркиби луғавӣ хеле бой буда, баъзе вожа ва таркиботи сохтаи ӯро наметавон аз осори адибони дигар пайдо кард. Ҳамчунин муаллиф тарзи корбурд ва баъзе равишҳои калимасозиро дар осори шоир тасниф намуда, бо мисолҳои мушаххас муайян намудааст.

Калидвожаҳо: Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ, забони адабии тоҷик, калимасозӣ, тасвирҳои шоирона, калимаҳои сохта ва мураккаб, маҷоз.

МЕСТО ХАДЖИ ХУСАЙНА ХАТЛОНИ В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

На основе литературных произведений Хаджи Хусейна Хатлони автор попытался определить вклад этого известного таджикского поэта в словообразование таджикского литературного языка, а также показать некоторые особенности поэтических образов его стихов. Изучение лексического состава произведений поэта позволяет определить состояние развития таджикского литературного языка в этот период. В статье отмечается, что Хусейн Хатлони является новатором в создании новых слов и, основываясь на традиции словотворчества, создал из языка народа композиции, которые не только уникальны по своей сути, но и являются продуктом его мысли и пера. Произведения Хаджи Хусейна очень богаты словарным запасом, а некоторые его слова и сочинения не встречаются в произведениях других писателей. Также автор классифицировал способ употребления и некоторые приемы словообразования на материалах произведений поэта и определил их на конкретных примерах.

Ключевые слова: Хаджи Хусайни Хатлони, таджикский литературный язык, словообразование, поэтические образы, искусственные и сложные слова, метафора.

THE POSITION OF HAJI HUSAYN KHATLONI IN THE DEVELOPMENT OF THE TAJIK LITERARY LANGUAGE

Based on the literary works of Haji Husain Khatloni, the author tried to determine the contribution of this famous Tajik poet in word formation of the Tajik literary language, as well as to show some features of the poetic images of his poems. Studying the lexical composition of the poet's works allows to determine the state of development of the Tajik literary language in this period. It is noted in the article that Husain Khatlani is an innovator in creating new words, and based on the tradition of word-making, he created compositions from the language of the people, which are not only unique in essence, but also the product of his thoughts and pen. Haji Husayn's works are very rich in terms of vocabulary, and some of his words and compositions cannot be found in the works of other writers. Also, the author classified the method of use and some approaches of word formation based on the materials of the works of the poet and identified them with specific examples.

Keywords: Haji Husayni Khatloni, Tajik literary language, word formation, poetic images, artificial and complex words, metaphor.

Дар бораи муаллиф

Табаров Хайрулло Назарович

Номзади илми филологӣ, дотсенти
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 93 599 83 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru

About the author

Tabarov Khayrullo Nazarovich

Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Tajik Language Department
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
Ph.: (+992) 93 599 83 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru

Об авторе

Табаров Хайрулло Назарович

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 93 599 83 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru

**ТАЪСИРПАЗИРИИ ЗАБОНИ ҚИРҒИЗӢ АЗ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ
(дар мисоли маводи антропонимҳои ноҳияи Лахш)**

Холназаров Р. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои куҳантарину тавонманди оилаи забонҳои ҳиндуаврупой буда, дар тури мавҷудияти зиёда аз сеҳазорсолаи худ бо забонҳои мухталифи хешу ғайрихеш бархӯрд намуда, дар иртибот қарор доштааст, ки он на танҳо дар таркиби луғавии забон, балки дар дигар сатҳҳои забон низ таъсиргузор будааст. Раванди гузариши иқтибосот аз як забон ба забони дигар ва ё додугирифтӣ байни забонҳо, аз ҷумла забонҳои тоҷикию туркӣ (қирғизӣ) натиҷаи ба вучуд омадани як қатор омилҳои қонунии забонӣ маҳсуб меёбад. Чунки ҳама гуна муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ-адабӣ, ҳамҷаворӣ, ҳамзистие, ки дар ҷомеа падида меоянд, дар забон инъикос меёбанд. Дар ин маврид дар китоби “Забони миллат- ҳастии миллат” қайд гардидааст, ки “...қавмҳои турку тозӣ дар гузашта ваҷҳи муштараки сиёсиву иҷтимоии хеле наздик бо ҳам доштанд ва дар сарчашмаҳои таърихӣ-адабии давраҳои аввали таърихи исломии мо якҷо бо ҳам зикр шудаанд” [5, с. 106].

Табиист, ки номҳои ашхос (антропонимҳо) бо ҳаёти рӯзмарраи қавму миллатҳо иртиботи ногустастанӣ доранд ва дар такмил ва инкишофи таркиби луғавии забон мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Аз ин ҷост, ки дар таркиби луғавии забон бо мурури замон силсилаи номҳои ашхос ба вучуд омада, онҳо дар доираи луғот ва истилоҳоти соҳаҳои дигар як баҳши муҳимро дар бар гирифтаанд.

Номҳои одамон аз таърихи қавму миллат, зиндагии рӯзмарра, расму оин, маданият, фарҳанги моддию маънавии мардум дар давраҳои гуногуни таърихӣ маълумот дода, муаррификунандаи вижагӣҳои овоию хаттии гузаштагон дар доираи гурӯҳҳои забонӣ маҳсуб меёбанд. Ин хусусияти номҳои одамон дар мисоли номҳои ашхоси ноҳияи Лахш, ки ду миллат тоҷикон ва қирғизҳо дар якҷоягӣ умр ба сар мебаранд, инъикос меёбад.

Мушоҳидаву таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ба бисёр самтҳои фаъолияти рӯзмарраи одамон ва ҷомеа падидаҳои гуногунро ба миён меорад. Ба таркиби луғавии номҳои одамони ноҳияи Лахш дохил шудани вожаву номҳои қирғизӣ (туркӣ), ба ҳамин гуна ҳодисаҳои таърихӣ алоқаманд буда, аз асрҳои XVII-XVIII [1, с. 52], яъне аз давраи ба ноҳияи Лахш омадани қирғизҳо то ба имрӯз давом дорад.

Дар инкишофи забон ду омилҳои асосӣ нақши муҳим дорад: дохилӣ ва хориҷӣ (берунӣ). Агар омилҳои дохилӣ ба таҳаввули қонунҳои дохилии забон асос ёбад, омилҳои берунӣ ба ҳодисаҳои ҷамъиятӣ алоқаманд аст. Вале азбаски қонунҳои дохилии забон ҳам дар ҳамбастагӣ бо ҷомеа инкишоф меёбанд, ҳарчанд онҳо пайдориву устувории забонро таъмин намоянд ҳам, аз таъсири тақони берунӣ барканор намеронанд. Ин, махсусан, дар тағйиру таҷдиди меъёрҳои луғавӣ ва низомии овозии забон бештар эҳсос мегардад. Пас, дар ҳар ду ҳолат ҳам тақондиҳандаи асосии равиши забон ҳуди соҳиби забон – ҷомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Ба ин маънӣ нақши омилҳои берунӣ, яъне иҷтимоӣ дар пешрафти забон ҷашмирас мебошад.

Омезиши халқҳои миллатҳо, ҳамзистӣ дар шароити дузабонӣ чандзабонӣ (билингвизм) ва ғайра на фақат дар таркиби луғавии забон калимаҳои забони дигар мақом пайдо мекунанд, балки дар ҷойе дар сохтори овозӣ ва ҳатто сарфу наҳви он ҳам тағйирот ба вучуд меояд [8, с. 99-100]. Омезиши номҳои одамони аҳолии ноҳияи низ дар зерҳои таъсири омилҳои сиёсӣ, маданиятӣ таърихӣ ва ҷамъиятӣ ба вучуд омадааст.

Ҳамаи ин муносибату рӯйдодҳои таърихӣ ба ҳар сурат ба номҳои ашхоси тоҷикону қирғизони ноҳияи низ таъсири худро гузоштаанд. Дар ҳамин асос ба таркиби номҳои ашхоси мардуми қирғизони ноҳияи Лахш аз забони тоҷикӣ бевосита иқтибос гардидаанд.

Забоншиносон иқтибоси забониро ба се навъ ҷудо кардаанд: иқтибоси калимаҳо, тарҷумаи таҳтуллафз (калка) ва иқтибоси маъноӣ. Вале мо бо тақия ба андешаи Ғ.Ҷӯраев иқтибоси овозиро низ ба ҷумлаи иқтибосҳои забонӣ дохил мекунем. Ҳар чори ин иқтибоси

забониро дар мисоли муносибати забонҳои тоҷикию узбекӣ бараъло мушоҳида кардан мумкин аст.

Иқтибос бо ду роҳ сурат мегирад: бо роҳи робитавӣ ва ғайриробитавӣ. Дар иқтибоси робитавӣ сухан дар бораи муносибатҳои забонии ду халқ ё миллате меравад, ки ҳамчавору ҳамзистанд, умумиятҳои зиёди фарҳангию таърихӣ доранд. Мисоли ин муносибати забонҳои тоҷикию узбекист.

Дар иқтибоси ғайриробитавӣ бошад, сухан дар бораи муносибати забонҳои меравад, ки аз ҳамдигар дуранд ва доду гирифтӣ онҳо ба таври сунъӣ, яъне дар натиҷаи забти кишварҳо ва ба сари як халқ зӯран таҳмил кардани дину оин ва илму фарҳанги халқи дигар сурат мегирад. Намунаи иқтибосоти арабӣ дар тоҷикист [9, с. 38].

Ҳаҷми мақола имкон намедихад, ки роҷеъ ба роҳу омилҳои иқтибосшавии калимаҳо, ки муҳаққиқон дар рисолаву мақолаҳои зиёде маълумоти муфасссали илмӣ баён кардаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гиранд. Аз ин лиҳоз, мо аз таҳлили онҳо сарфи назар намуда, таъкид менамоем, ки “онҳо (иқтибосҳои забонӣ.-Х.Р.) на фақат таркиби луғат, балки сохтори грамматикӣ ва низоми фонетикиро низ дар бар мегиранд” [9, с. 38].

Гузашта аз ин, мо ин ҷо танҳо дар мавриди баъзе ҷиҳатҳои муносибат ва таъсири забонҳои тоҷикӣ ба қирғизӣ, ки ба мисли забонҳои тоҷикию узбекӣ намунаи иқтибоси иртиботӣ ба шумор меравад, ба таври мухтасар таваққуф мекунем.

Забонҳои тоҷикию қирғизӣ ба монанди забонҳои тоҷикию узбекӣ сарфи назар аз он ки ба оилаҳои гуногун тааллуқ доранд, дар асари ҳамзистии халқҳои тоҷику қирғиз аломатҳои муштарак пайдо кардаанд.

Бояд тазаққур дод, ки масъалаи мушаххас будани сарҳади забонҳои қирғизию узбекӣ, ки ҳар ду мансуби оилаи забонҳои туркианд, то ҳол ҳалли муайни худро наёфтааст.

Ғ. Ҷӯраев (руҳашон шод бошад) дар бораи забонҳои тоҷикию узбекӣ сухан ронда, таъки менамояд, ки аз байни забонҳои туркӣ танҳо барои забони узбекӣ садоноки нимфарохи лабии «о» хос аст, ки инро ба ҷуз таъсири забони тоҷикӣ ба узбекӣ дигар хел наметавон маънидод кард. Дар ин замина мо аз рӯи омӯзишу мушоҳидаҳо гуфта метавонем, ки агар ба забони узбекӣ садоноки нимфарохи лабии «о» хос бошад, барои забони қирғизӣ садоноки ноустувори ғайрилабии «а» хос аст. Масалан, дар забони узбекӣ ой (моҳ), олти (шаш), олтимиш (шаст) ойим (хонум) ва ғ. садо медиҳад, дар забони қирғизӣ бошад, ай (моҳ), алты (шаш), алтымьш (шаст) айим (хонум). Масъалаи тафовут ва сарҳади забони қирғизию узбекӣ вижагиҳои дигар ҳам дорад, ки дар ин бора дар вақти дигар маълумот хоҳем дод.

Дар бораи таъсири бузурги забони тоҷикӣ ба забони қирғизӣ дар боби луғат, махсусан, дар доираи номҳои одамон гуфтан мумкин аст, ки аз вожаҳои забони тоҷикӣ саршор аст. Таъсири забони тоҷикӣ ба забони қирғизӣ дар тағйиротҳои фонетикӣ, ки онро дар баробари дигар навъи иқтибосот ба қавли профессор Ғ. Ҷӯраев “иқтибосӣ овозӣ” номидан мумин аст, ба назар мерасад. Ин гуна ҳодисаҳои забонӣ дар маводи антропонимии ноҳияи Лахш зиёд ба мушоҳида мерасанд ва онҳоро ба таври зайл тақсимбандӣ намудан мумкин аст:

1. Номҳои ашхосе, ки аслан тоҷикӣ ё арабии тоҷикишуда буда, бо тағйироти овозҳои садоноку ҳамсадо дар байни қирғизони ноҳия роиҷанд:

Номҳои мардона: Апсатор // Абсатор-Абдусаттор, Апсалом-Абдусалом, Алим (Алым) - Олим, Алидин // Аҳлидин - Аҳлиддин, Анарбай – Анорбой, Аман - Амон, Асат - Асад, Аят - Оят, Бадирдин – Бадриддин, Базар - Бозор, Динар - Динор, Зарип – Зариф, Зайир (Зайыр) - Зоир, Изаат - Иззат, Илхам - Илҳом, Имам - Имом, Амирдин – Амриддин, Исок – Исҳоқ, Синатуло – Суннатулло, Инком – Имкон, Идоят – Ҳидоят, Қадир (Қадыр) - Қодир, Қурбан - Қурбон, Қутбудин // Қудбидин – Қудбиддин, Латип – Латиф, Мурат - Мурод, Мурза // Мирзо, (Мырза) - Мирзо, Мурзавалӣ – Мирзовалӣ, Мемон – Меҳмон;

Номҳои занона: Айна - Оина, Бақит (Бақыт) - Бахт, Зияда - Зиёда, Зийнат (Зыйнат) - Зинат, Ибадат - Ибодат, Инабат - Инобат, Идоят – Ҳидоят, Лаала // Лала - Лола, Наз - Ноз, Руксат - Рухсат, Саадат - Саодат, Саламат - Саломат, Сара - Соро, Сарахан – Сорохон, Тумар - Тумор, Тазагул – Тозагул, Чинар (Чынар) - Чинор, Шарапат – Шарофат, Шайир (Шайыр) // Шайыргул – Шоиргул.

Номҳои муштарак: Макаббат // Махаббат - Муҳаббат, Максат // Махсат - Мақсад, Инаят – Иноят.

2. Номҳои ашхосе, ки бо иваз шудани фонемаи ҳамсадои ҷарангноки **ҷ** ба ҳамсадои роғи **ж** ба номҳои ашхоси мардуми қирғиз ворид гардиданд:

Номҳои мардона: Абдулмаҷид–Абдумажит, Абдучаббор–Абдужабор, Абдучамил–Абдужамил, Абдучалил – Абдужалил, Алиҷон – Алиҷон, Алифҷон – Алифҷан, Амирҷон – Амирҷон, Бобочон – Бобожон, Валиҷон – Валиҷон, Додарҷон – Додарҷон, Ёқубҷон – Ёқубҷон, Иҷрон // Ҳичрон – Иҷрон, Маҳмарачаб // Муҳаммадраҷаб–Мамараҷаб, Маҷид – Маҷит, Маҳмаҷон // Муҳаммадҷон –Маҳмаҷон, Муҳтоҷ–Меҳтоҷ, Меъроч – Меҳроҷ, Начмиддин–Нажмидин, Начибулло–Нажибуло, Раҷаб–Раҷаб, Раҳимҷон–Раҳимҷон, Раҳмаҷон – Раҳмаҷон, Сайидҷаъфар–Сайжафар, Сироч–Сирож, Тоҷиддин–Тоҷидин, Хучааҳмад–Хужаҳмад, Ҳочибек– Ҳожибек, Ҳочиакбар–Ҳожиакбар, Ҷаҳонгир –Ҷаҳонгир, Ҷонибек –Ҷонибек, Ҷамшед–Ҷамшед, Ҷумъаназар–Жуманазар, Ҷамол – Ҷамол, Ҷаббор – Ҷаббор, Ҷӯрабек – Журабек, Ҷамил - Жамил, Ҷунайдулло – Жунайдило, Эраҷ –Эраҷ.

Номҳои занона: Гулҷаҳон –Гулҷаҳон, Зулҳичча–Зулҳижа, Марҷона – Марҷона, Мавҷуда –Мавҷуда, Мавҷи // гул // нисо–Мавҷи // гул // нисо, Начмия – Нажмия, Раҷабмоҳ Раҷамо, Раҷабвӣ – Раҷавӣ, Соҷида – Соҷида, Тоҷинисо – Тоҷинисо, Ҷамолвӣ –Ҷамолвӣ, Ҷамила – Жамила, Ҷаннатвӣ –Жаннатвӣ.

Мавриди зикр аст, ки аксари калимаҳои дар таркибашон овози ж доранд, аслан тоҷикӣ мебошанд. Овози ж агар чи дар забони адабии муосири тоҷик камистеъмом бошад ҳам, дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, махсусан, дар гӯишҳои ҷануби шарқӣ (Ванчу Дарвоз), ки бо хатти таърихи бештар мусоидат менамоянд, калимаҳои зиёд ба қайд гирифта шудааст. Дар забони қирғизӣ зиёд истифода шудани овози мазкур шояд як навъ таъсири овозӣ ё иқтибоси овозӣ аз забони тоҷикӣ ба забони қирғизӣ бошад.

3. Номҳои ашхосе, ки аслан тоҷикӣ ё арабии тоҷикишуда буда, бо иваз шудани садоноки ноустувори лабии у ба садоноки ғайрилабӣ, ноустувори қатори пеш и ба номҳои ашхоси мардуми қирғиз дохил гардиданд:

Номҳои мардона: Амонилло - Амонулло, Миҳидин-Муҳиддин, Миҳиб – Муҳиб, Имаралӣ//Умаралӣ.

Номҳои занона: Гилҷамал // Гилҷамол-Гулҷамол, Гилдана // Гулдона – Гулдона, Гилҳумар // Гилҳумор – Гулҳумор.

Ҳамин тариқ, масъалаи таъсирпазирии як забон аз забони дигар ва дар ин заима иқтибос шудани калимаҳо ва низомии овозӣ ҳодисаи табиӣ буда, ин падида барои ҳамаи забонҳо ногузир мебошад. Номҳои ашхоси сокинони ноҳияи Лахш нишон медиҳад, ки таъсири забони тоҷикӣ ба забони қирғизӣ, умуман, ба оилаи забонҳои туркӣ бештар ба назар мерасад. Номҳои мазкур ҷараёнҳои дигаргунии ҷамъиятро аз сар гузаронида, шароити иҷтимоиву маданӣ ва фарҳангии мардуми тоҷику қирғизро дар худ таҷассум намудаанд.

Адабиёт

1. Абдусаторов М. *Диёри ошноӣ ва рӯшноӣ (Бахшида ба 75-солагии ноҳияи Ҷирғатол)* / М. Абдусаторов. – Душанбе: АВА, 2006. - 324 с.
2. Абышкаев А. *Каратегинские киргизы в конце XIX–начале XX вв.* / А. Абышкаев. - Фрунзе, 1965. - 234 с.
3. Мурувватов Ҷ. *Доир ба муносибати забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ (дар асоси маводи шеваҳои тоҷикони вилояти Андиҷон)* / Ҷ. Мурувватов // *Масъалаҳои шевашиносии тоҷик.* Ҷ.1. - Душанбе, 1970. - С. 258-
4. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ф. *Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Фонетика, лексика).* Ҷилди 1 / Р. Неменова. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.
5. Раҳмон Э. *Забони миллат-ҳастии миллат* / Э. Раҳмон. *Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ.* - Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516.
6. Хоркашев С. *Истилоҳоти ҳеҷутаборӣ дар шеваҳо* / С. Хоркашев // *Паёми Донишгоҳи миллии (силсилаи филологӣ), 2014. - №4/2 (133).* - С. 38-52.
7. Холназаров Р. *Хусусиятҳои лингвистӣ ва ғайрилингвистии номҳои бачагона* / Р. Холназаров // *Паёми Донишгоҳи миллии (силсилаи филологӣ), 2019. - № 4/3. - С. 78-82.*
8. Ҷӯраев Ф. *Масъалаҳои рушди забон аз нигоҳи Президент.* / Ф. Ҷӯраев. - Душанбе: “Шарқи озод”, 2009. – 160 с.
9. Ҷӯраев Ф. *Забони ман-ҷаҳони ман* / Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Эр-граф, 2016. - 160 с.

ТАЪСИРПАЗИРИИ ЗАБОНИ ҚИРҒИЗӢ АЗ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (дар мисоли маводи антропонимҳои ноҳияи Лахш)

Баррасии муқоисавии забонҳои аҳамияти калони илмӣ дорад ва дар даҳсолаҳои охир ба он тавачҷуҳи зиёд зоҳир мегардад. Дар ин мақола ҳам таъсирпазирӣ забони қирғизӣ (туркӣ) аз забони тоҷикӣ дар мисоли номҳои ашхос мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ки маҳз аз рӯи усули муқоиса имконпазир аст. Вижагиҳои хоси овозии забони қирғизӣ, аз ҷумла, ба ҷойи ҳамсадоҳои **ч, ф**, истифодаи шудани ҳамсадоҳои **ж, п** нишон дода шудааст. Дар баробари ин, таъдбири садонокӣ ба садонокӣ **о** дар номҳои тоҷикӣ ва арабӣ, инчунин, номҳои аслии қирғизӣ таҳлил гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: калима, антропонимия, овоз, садонок, ҳамсадо, забони қирғизӣ, савтиёт, ғӯйиш, ҷойивазкунӣ.

ВЛИЯНИЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА КИРГИЗСКОМУ ЯЗЫКУ (на материале антропонимов Лахшского р-на)

Сопоставительный анализ различных языков имеет огромное значение и в последние десятилетие проявляется большой интерес к этим проблемам. В данной статье рассматривается восприимчивость киргизского языка от таджикского, по материалам антропонимии Лахшского района и к этому способствует компаративный метод анализа материала. В качестве реципиента киргизский язык при заимствовании трансформирует лексические единицы таджикского языка в фонологическом облике присуще киргизскому языку. В том числе, заменяется таджикские согласные **ч, ф** на **ж, п** и гласный **а** на **о**.

Ключевые слова: слова, антропонимика, фонема, гласный, согласный, киргизский язык, фонетика, говор, метатеза.

INFLUENCE OF THE TAJIK LANGUAGE ON THE KYRGYZ LANGUAGE (on the material of anthroponyms of the Lakhsh region)

Comparative analysis of different languages is of great importance, and in the last decade there has been great interest in these problems. This article explores the receptivity of the Kyrgyz language from Tajik language, based on the anthroponymy of the Lakhsh region, and this is facilitated by the comparative method of analyzing the material. As a recipient, the Kyrgyz language, when borrowing, transforms the lexical units of the Tajik language in a phonological form inherent in the Kyrgyz language. In particular, the Tajik consonants **ч, ф** are replaced by **ж, п** and the vowel **а** by **о**.

Keywords: words, anthroponymy, phoneme, vowel, consonant, Kyrgyz language, phonetics, dialect, metathesis.

Дар бораи муаллиф

Холназаров Рухулло Муҳамадович
Муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: kholnazarov.ruhullo@mail.ru

About the author

Kholnazarov Ruhullo Muhamadovich
Senior teacher Of the Chair of Theory and Practice
of Linguistics
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: kholnazarov.ruhullo@mail.ru

Об авторе

Холназаров Рухулло Муҳамадович
Старший преподаватель кафедры теории и
практики языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
E-mail: kholnazarov.ruhullo@mail.ru

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА ХҶУРОК ДАР ЛУҒАТҲО ВА ПАРЕМИЯҲОИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Асламов И. А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Маълум аст, ки ғизо яке аз мафҳумҳои умумибашарист, ки дар ҳар фарҳанги забонӣ мавҷуд аст. Аммо бояд гуфт, ки ин мафҳум аз ҷиҳати хусусиятҳои миллии худ дар ҳар забоне, ки мавриди таҳқиқ қарор дорад, хеле фарқ мекунад. Хӯриширо фармоишҳо ва анъанаҳои иҷтимоӣ муайян мекунанд. Дар бораи дараҷаи моддию маданӣ ва иҷтимоии зиндагонии намояндаи ин ё он миллат баҳо додан мумкин аст, ки вай чӣ тавр, бо қадом низом ва чӣ меҳӯрад. Номи ғизо, синонимҳои он, мувофиқати калимаҳо бо ин мафҳум метавонад завқ ва хусусиятҳои миллии як халқи муайян, инчунин зироатҳои асосии дар минтақаи истиқомати он парваришшавандаро муайян кунад.

Дар рафти тавсифи объективикатсияи лексикӣ мо аз луғатҳои англисӣ-русӣ-тоҷикӣ ҳамаи калимаҳои мавзӯӣ ва маъноӣ онҳоро дида баромада; ҳамаи воҳидҳои муайяншударо таҳлил намудем.

Мувофиқи луғати русӣ-тоҷикӣ бо таҳрири М. Осимов [1, с. 488] ва луғати электронӣ [13], **хӯрок**, “**food**” мувофиқи маъноӣ асли чунин мафҳумҳоро дар бар мегирад: 1) **тановул**, **хурдан(и)**; **хангоми тановул** – дар вақти тановул, пеш аз тановул; бад аз тановул; 2) **хӯрок**, **таом**, ғизо; таомҳои болаззат — таоми лазиз.

Дар рафти омӯзиши маъхазҳои лексикографӣ мо калимаи дигареро муайян намудем, ки маъноӣ «**хӯрок**»-ро дорад [6, с. 197-198] - ош, бинобар ин мо онро дар баробари ҳамаи вожаҳои дигар ба назар мегирем.

Тибқи Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ [12]:

Тановул - хӯрдан; тановул- **кардан** хӯрдан- ро ифода мекунад [12, с. 602].

Хӯрдан 1. есть, кушати; 2. пить; 3. разъедать, точить; 4. присваивать; 5. *в сл.глал.*: **афсӯс** ~ жалеть, сожалеть, горевать; **ғам** ~ горевать, скорбеть; тосковать; **дору** ~ принимать лекарство; **дулунча** ~ *разг. прост.* есть за обе щеки; **қасам (савганд)** ~ клясться; **об** ~ пить воду; **офтоб** ~ а) находится под солнцем, просохнуть; б) загореть; загорать на солнце; **пешпо** ~ спотыкаться; **хунук** ~ есть, кушати; **ба дарди касе**, *чизе* ~ подходить кому-л., *челу-л.*; гордиться для *кого-л.*, *чего-л.*; **гӯшу майнаи касеро** ~ изводить *кого-л.*; **сари касеро** ~ жить со света *кого-л.* [12, с. 694].

Дар луғат вожаҳои ҳосилшуда, аз қабилӣ **хӯрокдихӣ** – кормление, **хӯрокпаз** – повар, **хӯронидан** – кормить, **хӯрокнома** – меню, **хӯрокпазӣ** – приготовление еды, **хӯрокӣ** – еда, пища [12, с. 695-696].

Ғизо – пища, еда; питание; “**food**” - **и гуворо** приятная на вкус пища; **-и маънавӣ** духовная пища; **- сабук** лёгкая пища; **- додан** питать, кормить; **- хӯрдан** принимать пищу, есть, питаться [12, с. 169-170].

Дар луғат чунин вожаҳои ҳосилшуда аз мафҳуми **ғизо** номбар шудааст: *ғизобахш* дающий питание; *ғизобахшӣ* – питательность; *ғизогирӣ* – получениепитания; *ғизодиханда* – дающий питание; *ғизодихӣ* – кормление, подкормка; *ғизодор* – содержащий питательные вещества; *ғизодорӣ* – содержащий питательные вещества [12, с. 170-172]. Мо маъноӣ асосии **ғизоро** —ҳамчун хӯрок ва хӯриш дарк мекунем .

Мазмуни вожаи **хӯрок** “**food**” на он қадар васеътар аст: ба ғайр аз хӯрок, таом, хӯроки тайёр, истеъмоли хӯрок он метавонад инчунин бо сифати хӯроки чорво низ қор фармуда шавад, хӯроки ширӣ, хушк, гуштӣ масдар ҳамроҳ шуда, ба феъл мубаддал мешавад: хӯрок додан, хурдан, сер кардан. Аз вожаи **хӯрок** калимаҳои ҳосилшуда бештаранд. Воситаҳои **хӯрок** ва **ғизо** маъноӣ хӯрок, таом ва ғизо доданро ба ҳам мепайвандад [12, с. 693-694].

Баъдан, лексемаи таомро аз назар гузаронида ба чунин хулоса хоҳем омад - **таом** – это еда, пища, кушанье; **- и гарм** горячая пища; **-и парҳезӣ** диетическая пища, диетическое питание; **- и чошт** обед; **- додан** подавать еду; кормить; **- хӯрдан** есть, принимать пищу.

Мувофиқ Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ таҳти таҳрири Д.Саймиддинва таом дорои ҳосилаҳои зерин аст: **таомнома** – меню; **таомпазӣ** – приготовление пищи, **таомфурӯш** – продавец

готовой еды, таомфурӯшӣ – продажа готовой еды; таомхона – столовая; таомхӯрӣ – еда, принятие пищи» [12, с. 602-603].

Ош: 1) пища (варёная); кушанье; 2) плов; ~ **дампухт** паровое блюдо; ~ **кашк** похлёбка; ~и **кӯҳнадам** перепревший плов; ~и **суюк**; ~и **харифона** вечеринка вскладчину; ~ додан давать угощение; ~ **пухтан** а) варить пищу; б) готовить плов; ~ **шавад** приятного аппетита! На здоровье! [12, с. 459-460]. Лексемаи «Ош» низ бо кӯбидан ба пушти одами нафасгиранда ҳамзамон истифода мешавад.

Ба калимаҳои як реша *ошпаз – повар; ошпазӣ – приготовление пищи, профессия повара; ошомидан – пить, выпить, поглощать; ошхона – столовая, кухня; ошӣ – употребляемый в пищу, съедобный* дохил мешаванд [12, с. 461-462]. Тавре мебинем, воҳиди семантикии аввалин дар луғат ош аст, ки хӯрок (чӯшида) мешавад; ва танҳо баъд палав мегардад. **Ош**, барои мардуми тоҷик мисли хӯроки **биринҷӣ** барои дастархон пешкаш карда мешавад [2, с. 68-69]. Палав тоҷи таомҳои тоҷикон аст, зеро дар тӯли садсолаҳо форсҳо оши палав мехӯрданд (он дар кишварҳои эронизабон, ба мисли Эрон, Афғонистон пешниҳод карда мешаванд) ва муроди аслии вожаи “**хӯрок**” рушд кардааст.

Марҳилаи навбатии таҷқиқот муайян кардани маълумоти луғати тафсирии забони тоҷикӣ мебошад [10, с. 198-200]:

Тановул – ҳамчун нушидан ё хурдани хӯрок истифода мешавад [10, с. 308-309].

Хӯрдан - истеъмол кардан; нон хӯрдан, палав хӯрдан. 2. хӯрдан, нӯшидан; 3. сарф кардан (пул ва моли одамони дигар); 4. феъли ёридиханда дар предикатҳои номи мураккаб: дашном додан, мағлуб шудан, фирефта шудан, хато кардан [10, с. 470-471].

Хӯрок – “**food**” – таом, хурданӣ, ғизо *пища, то, что едят: хӯроки нимрузӣ обед, хӯроки пагоҳонӣ завтрак, хӯроки шом ужин.*

Луғати тафсирии ҳосилаҳои зерини хӯрокро муайян мекунад:

Хӯрокворӣ – “**food**” - озукаворӣ, таом, хӯрокворӣ, маводи ғизоӣ; хӯрон(и)дан ғизо додан, гапро хӯронидан - дар вақташ гуфтани чизе [10, с. 472-473].

Мувофиқи Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ таҳти таҳрири А.Маҳмадназаров **хӯрок** дорои ҳосилаҳои зерин аст: **food** [fu:d] *n* 1) *хӯрок, ғизо, таом, кут, ризк, хуриш; bad food-* *хӯроки камғизо; mental food-* *ғизои маънавӣ; food for mediation-* *ғизо барои мулоҳиза; 2) хурданӣ: tinned/ preserved food-* *маҳсулоти консервшуда; processed food-* *маҳсулоти бакколий; infants' food-* *хӯроки кудакон; 3) attr* *ғизодор, серғизо;*

food-stuff [ˈfu:dsʊf] *n* 1) *озука, моддаҳои ғизоӣ, хӯрокворӣ; 2) хурданӣ;*

There was plenty of food and drink.- Хурданӣ ва нушиданӣ фаровон буд. **frozen foods-** *хӯрокиҳои яхкарда; health foods-* *хӯрокиҳои серғизо/ солим* [9, с. 345-346].

Ҳангоми омӯзиши воҳиди навбатии таом, ки маъноӣ «**хӯрок**»-ро дорад, мо ба чунин таъриф дучор шудем, ҳама гуна хӯрок, **ғизо** – **food** - бо вожаҳои ба мисли «хӯроки гарм», “ҳамаи намуди хӯрок ва нӯшокӣ” истифода мешавад.

Калимаҳои ҳосилшуда аз **таом** чунинанд: **таомнома** - номгуи таомҳои, ки дар як ошхона пешниҳод мешаванд, **меню** [10, с. 309-310]; **таомхона** - ҷое, ки дар онҳо хӯрок истеъмол мешавад; **таомхӯрӣ** - хурдани хӯрок.

Ош — 1. хӯроки пухта, таом, хӯроки гарм; 2. оши палав; бо калимаҳои ба маъноӣ «хӯрок бе иловаи ғӯшт» истифода мешавад; «палави пухтаро ба табақҳо гузоред»; «хӯрондан ба касе, сер шудан, таъмин кардани касе, ғизои ҳаррӯза, нозу неъмат тартиб додан» [10, с. 48-49].

Ба ғайр аз калимаҳои боло боз як лексемаи дигарро маҳсус қайд хоҳем кард, ки он ҳам маъноӣ «**хӯрок** - “**food**”»-ро дорад, вале чун қоида дар гуфтори гуфтугӯӣ **авқот** истифода мешавад. Тибқи луғати тоҷикӣ-русӣ: **авқот** - 1. вақт (аз **вақт**); 2. **хӯрок, таом: авқотворӣ (хӯрокворӣ), авқотпазӣ (хӯрокпазӣ), авқотхурӣ (хӯрокхурӣ)** [12, с. 25-26].

Ғизо -“**food**” қатори пурраи калимаҳои якрешагиро доро мебошад: *ғизоӣ* 2376, *ғизои* 1782, *ғизоҳои* 394, *ғизоиш* 375, *ғизоро* 202 *серғизо* 190, *ғизоиро* 187, *ғизову* 126, *ғизое* 116, *ғизоҳо* 83, *ғизодиҳиш* 45, *ғизохӯри* 40, *ғизоҳои* 36. Миқдори умумии истифодаи калимаҳои яктаркиба 3108 воҳидро дар бар мегирад.

Лексемаи **хурдан** 2736 корбаст дорад, аз қабилҳои калимаҳои якрешагӣ ба мисли *хурдани* 2024, *мехӯрданд* 449, *хурдану* 432, *хурданаиш* 125, *хурданро* 78. Миқдори умумии истеъмоли калимаҳои якрешагӣ 3108 воҳидро ташкил медиҳад.

Лексемаи дигаре, ки доираи вожаҳои ҳосилавӣ дорад, ин **таом** мебошад: *таоми* 542, *таомҳои* 394, *таомро* 137, *таоми* 125, *таому* 86, *таомҳо* 83, *таомхӯрӣ* 37. Микдори умумии истеъмоли калимаҳои якрешагӣ 1404 адад аст.

Лексемаи **ош** 770 корбаст дорад, калимаҳои якрешагии *ошхона* 1072, *ошомидани* 857, яъне, шумораи умумии истифодабарии калимаҳои якрешагӣ 1929 воҳидро ташкил медиҳад.

Лексемаи **тановул** 357 маротиба вомахӯрад, калимаи якрешагии *тановули* 162 калимаи истифодашаванда дорад дорад.

Дар нутки гуфтугӯй **авқот** 226 калимаи истифодашаванда дорад, *авқоти* 100, *авқотро* б, *авқоташ* 4, *авқоташро* 3.

Ғизои аслии тоҷикон *биринҷ* аст. Ба ин мафҳуми муайяншудаи **ош**, ки маънояш «хӯрок» ва оши палав мебошад, шаҳодат медиҳад. Ин таом ба зиндагии рӯзмарраи забони модарӣ чунон одат кардааст, ки он тадричан на танҳо номи таоми болаззат, балки ба муродифи лексемаи «хӯрок» низ табдил ёфтааст.

Ба ақидаи З.Д.Попова ва И.А.Стернин, «объекти забонии мафҳум тавассути лексема, таркиби устувор, воҳидҳои фразеологӣ, номгуӣ силсилаи синонимҳо ба амал меояд» [11, с. 42-43], бинобар ин мо тасмим гирифтем, ки фразиҳо (ибораҳои) дар забони тоҷикӣ бо маънои «хӯрок» чамъ намуда, онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо кунем. Фразеологизмҳо ва зарбулмасалҳо оинаи хиради халқ буда, расму оин ва одатҳои онро ба таври комил баён намуда, асоси таҳқиқи забонро аз нуктаи назари забоншиносии маърифатӣ ифшо менамоянд [4, 88-90].

Омӯзиши фразеологияи забони тоҷикӣ дар солҳои 50-60 оғоз гардидааст. Олимон аз ҷумла, Н.Маъсумӣ [Маъсумӣ, 1959], М.Фозилов (1963-1964), Р.Гафаров (1966) (Г.Б. Баракаева (1968), А. Аҳметжанова (1970) ва дигарон тадқиқотҳои худро оид ба масъалаҳои муқоисавии воҳидҳои фразеологияи забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ, англисӣ гузаронидаанд [5, с. 91-93].

Аксари зарбулмасалу мақол, воҳидҳои фразеологӣ дар илми забоншиносӣ бо гурӯҳе ифода ёфтаанд, ки мо онро «**насл**» меномем. Аз қадимулайём фарзандон як қисми муҳими (қариб маънои) ҳаёти тоҷикон буданд: *зани бечача – дарахти бемева (бездетная женщина – бесплодное дерево)*, зеро оила ҷузъи таркибии он мебошад: *оилаи бечарзанд – дарахти бемева – семья без детей – дерево без плодов*. Ибораҳои зерин аз муносибати эҳтиромона ба фарзандон ва муҳаббати хоса нисбат ба наберагон сухан мегӯянд: *асал ширин, аз асал ҳам бача ширин – сладок мёд, а дитя слаще мёда; бача – донак, набера – мағзи донак – дитя – косточка, внук/внучка – ядрышко в косточке*. Фарзандон ба волидайн монанд мебошанд, баъзе аз ҷиҳати зоҳирӣ, дигарон бо хислат, зеро бехуда нагуфтаанд, ки «яблоко от яблони недалеко падает»: *гандум аз гандум барояд, ҷав зи ҷав – посеешь пшеницу – вырастет пшеница, посеешь ячмень – вырастет ячмень; аз шири нағз ҷурготи нағз – из хорошего молока хорошая простокваша; аз тухми пуч ҳосили баланд умед нақун – от худого семени не жди доброго племени; гандум аз гандум барояд, ҷав зи ҷав – посеешь пшеницу – вырастет пшеница, посеешь ячмень – вырастет ячмень* [6, с. 234-235];

Зи як падар ду писар, неку бад аҷаб набувад,

Ки аз дарахте пайдо шудааст минбару дор (Асадиш Тӯсӣ).

Ничего удивительного в том, что от одного отца два сына: один – хороший, другой – плохой.

Дар ҷои дуҷум аз ҷиҳати истифода гурӯҳи «дустӣ-душманӣ» бар меояд, ки бо 22 воҳиди паремиялогӣ ифода ёфтааст. Ба интиҳоби дӯстон бояд хеле ҷиддӣ муносибат кард, онҳо дар фарҳанги тоҷикон ба шумор меравд, зеро «с кем поведёшься, от того и наберёшься»: *ангур ангурро дида ранг мегирад – виноград глядя на виноград цвет принимает (т.е. созревает); олу зи олу гирад ранг, ҳамсоя зи ҳамсоя панд – слива от сливы цвет перенимает, сосед от соседа наставление (перенимает)*. Дӯстӣ бояд бо принсипи имону ҳақиқат ҳамроҳ бошад, нисбат ба одамоне, ки танҳо ба хоҳири «нон» дӯстӣ доранд, муносибати нафратангез нишон дода шудааст: *бо дӯстон нону пиёз – с друзьями хлеб с луком (и то сладок)* [6, с. 111-112]; *бегона хеш намешавад, ишқамба – гӯшт – ҷужбой не станет родным, требуха – мясом;*

Талаб кун ёри ҷонӣ, то тавонӣ,

Гурезон бош аз ёрони нонӣ (Бедил)

*Душевной дружбы требуя от неба,
Беги от друзей, чья дружба ради хлеба (Бедил).*

Мулло ва Хоҷа шахсиятҳои бахилтарин дар НЗ буданд: *дандони мулло аз минқори Ҳумо тезтар аст – зубы муллы острее клюва белого орла; шиками мулло (дарвеш) – тағораи Ҳудо – брюхо муллы (дарवेशа) – божье корыто; шиками хоҷа – анбори Ҳудо – брюхо хаджи – божий анбар.* Хоксорӣ дар миёни тоҷикон ҳамеша зебу зинати инсон доништа шудааст: *дарахти пурмева доимо сар ба таъзим аст – дерево, изобилующее плодами, всегда наклонено; сари дарахти мевадор ҳам аст – у дерева, изобилующего плодами, верхушка наклонена.*

Сатрҳои маъруфи «аз хӯрдани ҳамаи чиз (пурхӯрӣ) гурусна мемонӣ», ки ба Умари Хайём тааллуқ дорад, муносибати мардуми тоҷикро ба пурхӯрӣ (9) тавсиф мекунад ва бесабаб нест, ки рӯзадорӣ яке аз фарзҳои асосии ҳар як мусалмон аст. Ба ғайр аз файласуф-шоири зикршудаи тоҷику форс, шахсиятҳои барҷаста ба мисли Ибни Сино, Низомӣ, Ҳилолӣ, Бедил, Тӯсӣ ва дигарон низ ба ҳамин ақида пойбанд буданд. Мӯътадилӣ дар ғизо ва шароб, на танҳо, калиди саломатӣ, ҷавонӣ ва дарозумрӣ ҳисобида мешуд:

*Бода дар ҳар саре, ки ҷо гирад,
Ақл аз ӯ пои во гирад
Вино входит, ум выходит,
Кто вино любит, тот сам себя губит;
Ҳеҷ чиз бар сиҳати инсон беитар аз он садама намезанад,
Ки ғизо бар рӯи ғизо тановул намояд (Ибни Сино)*

*Самое вредное для здоровья человека –
Это поглощать одно кушанье за другим (Ибн Сина).
Ғизои кам шифоангез бошад,
Бале, асли даво парҳез бошад (Ҳилолӣ).
Умеренное питание приносит излечение,
Да, основа лечения – воздержание от еды (Хилоли);
Ҳама дарди тан дар фузун хӯрдан аст (Асади Тусӣ).
Все телесные недуги приходят от избыточной еды (Асади Туси);
Тандурустӣ агар ҳавас бошад,
Андаке аз таом бас бошад (Биной).
Если хочешь быть здоровым,
Будь умерен в пище (Биной);
Об гарчи ҳама зулол хезад,
Аз хӯрдани беш малол хезад (Низомӣ).*

*Хоть и прозрачная вода,
Вьтешь много – принесёшь беду (Низомӣ);*
Тоҷикон бар ин боваранд, ки агар инсон ба истеъмоли мӯътадили ғизо ва парҳез одат кунад, метавонад ба мушкилиҳои гуногуни зиндагӣ оромона тоб оварад:

*Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаи ояд, сахт гирад.
В-агар танпарвар аст андар фарохӣ,
Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад (Саъдӣ).
У кого умеренность в еде станет натурой,
Тот легко и перенесёт все трудности,
А тот, кто в достатке стал чревоугодником,
Как только столкнётся с трудностями и недостатками, умрёт (Саади).*

Гурӯҳи «камбағалӣ — сарватмандӣ» (6) аз чумлаи зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ, ки мавриди таҳқиқ қарор додем, дар 8 воҳид ифода меёбанд. Зарбулмасалҳои ин гурӯҳ проблемаҳои актуалии тамоми ҷаҳон ва халқҳоро ба миён мегузоранд: *бойҳо кабоб хӯранд, камбағалон бӯяширо – богач ест мясо, а бедняк может слышать лишь запах; қамбағал гуфт: «гурба чигарпораро хӯрдааст» – бовар накарданд, бой гуфт: «муш оҳанро хӯрдааст» – бовар карданд – бедняк сказал: «кошка съела кусок печени» - не поверили. Богач сказал: «мышь съела железо» - поверили.*

Муносибати мусбӣ ба меҳнат зоҳир мегардад: танҳо бо меҳнати саҳт, хӯрок хӯрдан мумкин аст:

Нон он хӯрад, ҷони бародар, ки кор кунад (Саъдӣ)

Хлеб ест тот, дорогой брат, кто работает (Саади);

кор нақунӣ – намехӯрӣ – не потрудиишься – не поешь;

корӣ, медаравӣ – посеешь, пожнёшь;

аз ту ҳаракат, аз ман баракат – где труды – там плоды;

кор кунӣ, нон мехӯрӣ – поработаешь, хлеб поешь.

Бо ками худ қаноат кардан беҳтар аст аз бисёри дигарон:

аз думбаи насия шуши нақд беҳ – лучше лёгкие в наличии, чем курдюк в долг;

сиркои нақд беҳ аз ҳалвои насия – наличный укус лучше обещанной халвы;

як мурғ дар даст беҳ аз ҳазор гунҷишки дар дарахт – одна птица в руках лучше, чем тысяча воробьёв на дереве;

қаламфури нақд беҳ аз ҳалвои насия – лучше лёгкие в наличии, чем курдюк в долг;

аз гандуми насия коҳи нақд беҳтар – ближняя солома лучше дальнего сенца;

аз гандуми дур ҷави наздик беҳ – лучше голубь в тарелке, чем глухарь на току;

нақд асал, насия – касал – лучше синица в руке, чем журавль в небе;

нони хурданаи несту номи кучукаи Марҷон – ему есть нечего, зато имя его собаки – Марҷон (букв. коралловый);

нимто нон – роҳати ҷон, якто нон – балои ҷон – лучше хлеб с водою, чем пирог с бедою.

Адабиёт

1. Асимов, М.С. Русско-таджикский словарь / М.С. Асимов. – М.: Русский язык: 1985. – 1280 с.
2. Ахмедова, Д.Х. Национальная специфика концепта «еда» в китайском языковом сознании: дис.... магистр. филол. наук: 45.04.02 / Д. Х. Ахмедова. – Душанбе, 2018. – 119 с.
3. Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақолҳо ва афоризмҳои тоҷикӣ-англисӣ-русӣ. – Хучанд: Наби Фаҳрӣ, 2016. – 734 с.
4. Гулова, З.А. Национальная ментальность сквозь призму фразеологических единиц (на материале русских ФЕ с концептом «еда») / З.А. Гулова // Исследования по когнитивной лингвистике. – 2013. – С. 105-109.
5. Имомзода, М.М. Национальная специфика языковой объективации концепта «семья» в лексико-фразеологической и паремнологической системах таджикского и китайского языков: дис.... канд. филол. наук: 10.02.20 / Махина Мухаммадюсуф Имомзода. – Душанбе, 2017. – 192 с.
6. Калонтаров, Я.И. Мудрость трёх народов / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Издательство «Адиб», 1989. – 432 с.
7. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе, 2006. – 409 с.
8. Мухаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Мухаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993.
9. Маҳмадназаров А. Фарҳанги забони англисӣ - тоҷикӣ. – Душанбе: 2015 – ЭР-граф. – 1025 с.
10. Назарода, С. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. – Душанбе: 2008 – Т. 2. – 945 с.
11. Попова, З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 2003. – 193 с.
12. СаймиДДинов, Д. Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ / Д. СаймиДДинов. – Душанбе, 2006 – 813 с.
13. Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.sahifa.tj

ВОЖАҲОИ МАРБУТ БА ХҶОРОК ДАР ЛУҒАТҲО ВА ПАРЕМИЯҲОИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Муаллиф зимни таҳлилу таҳқиқи маводи омоданамуда кӯшиш ба харҷ додааст, то аз сарчашмаҳо ва бурҳонҳои амиқи илмӣ истифода намояд. Аксари зарбулмасалу мақол, воҳидҳои фразеологӣ дар илми забоншиносӣ бо гурӯҳе ифода ёфтаанд, ки мо онро «насл» меномем. Аз қадимулайём фарзандон як қисми муҳими (қариб маъноӣ) ҳаёти тоҷикон буданд: *зани бебача – дарахти бемева (бездетная женщина – бесплодное дерево)*, зеро оила ҷузъи таркибии он мебошад: *оилаи бефарзанд – дарахти бемева – семья без детей – дерево без плодов*. Ибораҳои зерин аз муносибати эҳтиромона ба фарзандон ва муҳаббати хоса нисбат ба наберагон сухан мегӯянд: *асал ширин, аз асал ҳам бача ширин – сладок мёд, а дитя слаще мёда; бача – донак, набера – мағзи донак – дитя – косточка, внук/внучка – ядрышко в косточке*. Дар раванди омӯзиш ва таҳлили мақолаи мазкур дарҷ гардидааст, ки мазмуни маъноии **хӯрок** наонқадар васеътар аст: ба ғайр аз **хӯрок**, таом, **хӯроки тайёр**, истеъмоли **хӯрок** он метавонад инчунин бо сифати **хӯроки чорво** низ кор фармуда шавад, **хӯроки ширӣ**, хушк, гуштии ҳамроҳи шуда, ба феъл мубаддал мешавад: **хӯрок** додан, **хӯрдан**, **сер кардан**. Инчунин аз **хӯрок** қалимаҳои ҳосилшуда бештаранд. Воситаҳои **хӯрок** ва **ғизо** маъноии **хӯрок**, таом ва **ғизо** доданро ба ҳам мепайвандад”.

Калидвожаҳо: хӯрок, ғизо, таом, тановул, истеъмом, пухтан, хӯрдан, нӯшидан, мавҳум, вожа.

СЛОВА ОТНОСЯЩИЕСЯ К ЕДЕ В СЛОВАРЯХ И ПАРЕМИЯХ ТАДЖИКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

При анализе и исследовании подготовленных материалов автор постарался использовать глубокие научные источники и доказательства. Больше всего пословиц и поговорок, фразеологизмов в ТЯ представлена группой, которую мы назвали «потомство». Дети испокон веков были важной частью (чуть ли не смыслом) жизни таджиков: *зани бечача – дарахти бемева (бездетная женщина – бесплодное дерево)*, ведь семья – это её неотъемлемая часть: *оилаи бешарзанд – дарахти бемева – семья без детей – дерево без плодов*. Отрепетном отношении к детям и особенной любви к внукам говорят следующие выражения: *асал ширин, аз асал ҳам бача ширин – сладок мёд, а дитя слаще мёда; бача – донак, набера– магзи донак – дитя – косточка, внук/внучка – ядрышко в косточке*. В процессе изучения и анализа данной статьи отмечается, что семантическое наполнение пищи несколько шире: кроме пищи, пища, готовой пищи, потребления пищи, она может использоваться и в качестве корма для животных, молочная пища, сухая пища, мясо становится глаголом: кормить, есть, наполнять. Есть также более производные слова от еды. Средства пищи и питания сочетают в себе значение пищи, еды и кормления.

Ключевые слова: еда, пища, трапеза, потребление, приготовление пищи, еда, питье, понятие, лексика.

WORDS RELATED TO FOOD IN DICTIONARIES AND PAREMIAS OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

During the analysis and research of the prepared materials, the author made an effort to use deep scientific sources and proofs. Most proverbs and sayings, phraseological units in linguistic science are expressed by a group that we call «generation». From time immemorial, children have been an important part of Tajik life: a childless woman is a fruitless tree (*бездетная женщина – бесплодное дерево*), because the family is an integral part of it: a childless family is a fruitless tree - *семья без детей – дерево без плодов*. The following expressions run of respect for children and special love for grandchildren: honey is sweet, a child is sweeter than honey - *сладок мёд, а дитя слаще мёда;*; child - seed, grandson – seed core - *дитя – косточка, внук/внучка – ядрышко в косточке*. In the process of study and analysis of this article, it is noted that the semantic content of food is a little wider: in addition to food, food, ready-made food, food consumption, it can also be used as animal feed, dairy food, dry food, meat becomes a verb: feed, eat, breed. There are also more derived words from food. Means of food and nutrition combine the meaning of food, meal and feeding.

Keywords: food, nutrition, food, consumption, cooking, eating, drinking, concept, vocabulary.

Дар бораи муаллиф

Асламов Инатулло Акбархонович

Ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии

умумидонишгоҳӣ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992) 985 24 25 23

E-mail: inat1993@mail.ru

About the author

Aslamov Inatullo Akbarkhonovich

Assistant at the All-University Department of

Foreign Languages

Tajik State Pedagogical University

named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

Ph.: (+992) 985 24 25 23

E-mail: inat1993@mail.ru

Об авторе

Асламов Инатулло Акбархонович

Ассистент общеуниверситетской кафедры

иностранных языков

Таджикский государственный педагогический

университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

пр. Рудаки, 121

Тел.: (+992) 985 24 25 23

E-mail: inat1993@mail.ru

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЙ ЛИЦ ПО ПРОФЕССИИ В СФЕРЕ МЕДИЦИНЫ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Мананова П. И.

*Таджикский государственный медицинский
университет имени А. Сино*

Структурный анализ наименований лиц по профессии в сфере медицины в английском и таджикском языках из группы производных наименований, при способе образования с помощью префиксов, суффиксов и аффиксов в английском и таджикском языках позволил нам раскрыть общие и национальные методы описания образа человека посредством словообразовательных средств наименований лиц по профессии в сфере медицины в английском и таджикском языках.

Структурный анализ наименования разноструктурных языков принимает в значительной степени расположение и происхождение, но наряду с другими языковыми ресурсами, главным в образовании ставить национальный языковой барьер. В английском и таджикском языках новые слова образуются следующими способами:

Бо калимасозӣ - (словосложением), мисол: headache - дардисар, earache-дардигуш, toothache-дардидандон, stomachache-дардишикам.

Бо аффиксатсия, яъне бо ёрии суффиксҳо ва префиксҳо. -er, -or суффиксҳои исмсоз мебошанд, ки шахс ё ихтисосро ифода мекунад: to found - таъсис додан - founder - асосгузор.

Префикси re- такроршавии амалро амалро ифода мекунад мисол: rewrite обратное амал: to act амал кардан - to react - воздействовать. Зада ба суффиксҳо ва префиксҳо умуман намеафтад: founder - асосгузор.

Бо конверсия, (монандшудани шакли калимаҳо, ки ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ доранд) мисол: to work кор кардан – the work кор, to help ёри расондан - the help ёрӣ, кӯмак, to act - амал кардан - the act-амал.

Характерная черта наименований лиц по профессии в сфере медицины заключается в том, что данные термины объединяют как традиционные практические знания, имеющие многовековую историю, образ действия, учение, так самые современные и определенные методы изучения.

Структурный анализ наименований лиц по профессии в сфере медицины показал, что на всем своем протяжении имеет один и тот же объект воздействия, т.е. соответствующий совокупный характер медицинского знания, так как в сфере медицине сохранены все сформированные в ходе развития науки стадии знания.

Все это расположение неизменной трансформации, корректировка медицинской терминологии и является исходной предпосылкой обратить внимание к процессу языкового обозначения в медицинском анализе наименований лиц по профессии в сфере медицины в английском и таджикском языках.

Тематическая группа слов-наименований лиц в разных языках – это одна из форм выражения человеческого фактора в языке. Можно сказать, что познание объективной действительности человек начинает с себя, и именно сам человек становится «мерилом» всего существующего и происходящего в мире. Тематическая организация лексического фонда в языке обусловлена наличием различных параметров и сфер жизнедеятельности человека - состояния его здоровья, внешних и внутренних качеств и свойств человека, его действий и поступков, видов трудовой деятельности, досуга, общественных отношений и институтов.

В основе классификации данной тематической группы лексики, отражающей различные стороны жизни человека, лежат онтологические критерии.

Наименования лиц по профессии в сфере медицины у человека является сложным био-психо-социокультурным феноменом, и отражают эти свойства и характерные черты, деятельность человека. В данной работе отмечаются четыре критерия, объединенные в

анализе наименований лиц по профессии в сфере медицины в английском и таджикском языках:

- наименования лиц по профессии в сфере медицины как живого разумного существа: возраст, здоровье, черты характера, внешние черты, привычки и т.д.;

- наименования лиц по профессии в сфере медицины как носителя интеллектуальных качеств и эмоциональных характеристик: ум, способности, умения, темперамент, духовный мир, интеллектуальные формы занятий;

- наименования лиц по профессии в сфере медицины как члена общества и представителя социокультурных характеристик: местожительство, национальность, профессия, род занятий, объединение по интересам и т.д.;

- наименования лиц по профессии в сфере медицины с оценочной семантикой.

Исходя из этого, выделяется незначительное число слов подгрупп, с характерной чертой определенных свойств и влияния. В процессе исследования были подобраны и проанализированы слова, формирующиеся с помощью различных форм суффиксов, относящиеся к основе группы и подгруппы, определен количественный структурный анализ наименований лиц по профессии в сфере медицины и признаки суффиксации (образование суффиксов, обширность семантики суффиксов, выбор слов и суффиксов для формирования слов определенной тематической группы и т.д.).

Можно отметить, что к особенностям, в области суффиксального образования наименований лиц по профессии в сфере медицины в таджикском и английском языках, относится следующий ход развития:

- развитие трех тематических блоков наименований лиц по профессии в сфере медицины и более органичный по семантике слов;

- образование суффиксов с более широкой семантикой для формирования наименований лиц по профессии в сфере медицины, охватывающей тематические группы слов в английском и таджикском языках;

- частотность образования суффиксов для наименований лиц по профессии в сфере медицины, в сопоставлении с другими, объединение суффиксов определенной тематической группы во всех языках в структурный анализ наименований лиц, где участвуют алломорфы.

В структуре однословных медицинских терминов можно выделить три основные принципа типов терминов: составные термины, простые и аффиксальные. Термины в сфере медицины имеют обычное значение однословных терминов в таджикском и английском языках. Совпадение с корнем у простых терминов в медицине: sole-панҷаи пой, sore-яра, gibron, сон, leg - пой, lichen-гулсанг, limp - лангидан, mole - нишонаи модарзодӣ, mucus - луоб, паре - пушти сар, navel - ноф, plica - қад, pile-геморрой, роҳ - бемории пӯсти; Аффиксальные однословные термины, например, корень и аффиксы: discomfort - хичолат, deterioration - бадтар, abnormality - аномалия, implant - имлантатсия, incision - буриш, coefficient - коэффитсиент, resorption - макиш, resuscitation-реаниматсия, intrabronchial - дохилибронхиолӣ, messenger - алоқа, saponification - кафкунонӣ, widening - васеъкунӣ, wetting - таркунӣ, poisoning - захрхӯронӣ, fetid - бӯи бад баровардан, например: к сложным относятся однословные термины, имеющие в своем составе не менее двух корневых морфем: aid - ман - санитар, airproof - кашадабарории ҳаво, bedfast - бистарӣ, bloodstream - тоқӣ хун, cardiography - электрокардиограф, cardiovascular - дилу - рағ, gallstone - талхаи сангин, index - нишондиханда, back - тахтапушт, balm - марҳам, cancer - захм, яра, diet - парҳез, disease - беморӣ, neck - гардан, nerve - асаб, pill - дору, raw - харош, sac - халтача, vein - вена, womb - бачадон, cast - партоиш. Структурный анализ тематических вопросов подгруппы других словоформ, в зависимости от применения для формирования слов, указывает на то, что группы имеют другие возможности словообразования, не суффиксальный способ в английском языке, либо действующие заимствованные слова для наименования лиц по профессии в сфере медицины в таджикском языке.

С.В. Гринев-Гриневиц предлагает следующий порядок лексико-образования, и отмечает три структуры терминообразования в сфере медицины:

а) словосложение;

б) морфологическое;

в) синтаксическое.

Структурное термиобразование в английском и таджикском языке указывает на то, что одним из способов морфологического термиобразования является конверсия, которая в значительной степени используется в обоих сопоставляемых языках. В английском и таджикском языках термины образуются при помощи этого способа, например: bandage - дока, повязка, drug - дору, transplant-трансплантатсия, graft - эмкӯбӣ, ichor - ихор, healing - муолиҷа, help - кумак, hook - чангак, hurt - зиён.

Морфологическим способом термиобразования чаще является суффиксация. Структурный анализ наименований лиц по профессии в сфере медицины в английском языке показал, что продуктивными моделями термиобразования являются суффиксы -ing, -tion (-sion), -er (-or), -ist, -ic.

Суффиксы -ing и -tion (-sion) служат для образования терминов при использовании наименований лиц по профессии в сфере медицины в действии и процессе: teething - дандоншӯӣ кардан, mapping - харитасозӣ, sweating - арақ, opening-суроҳӣ, peeling - пӯст, immunization - сироятнопазир, maceration - тар кардан, liquefaction - моеъ кардан, fission - тақсимкунӣ, hypertension - фишори баланди хун, implantation-шинондан, malformation-инкишофи нуқс, aging - пиршавӣ, feeding - ғизо додан, healing - шифобахшӣ.

Суффиксы - ist, - er (- or) – для выражения значения «деятель», например: alienist - психиатр, anatomist-анатомист, bacteriologist-бактериолог, oculist - окулист, neurologist - невропатолог, oncologist -онколог, urologist - уролог, proctologist - проктолог, hematologist-гематолог, psychiatrist - психиатрия, adviser - консультант, practitioner- машваратчӣ.

Суффиксы - er, - or могут также использоваться для названия приборов или оборудования: receptor - дорухат, needleholder - сӯзандор, scarificator - скарификатор, oxygenator - оксигенатор, neurotransmitter - нейротрансмиттер, activator - фаъолкунанда, adapter - адаптер, mediator - медиатор.

Суффикс - ic может выражать оснащение, относящееся к той или иной в сфере медицины: obstetric - акушерӣ, sporogenic - спорогенӣ, nonpathogenic - ғайрипатогенӣ, fluoric - фторӣ, icteric - беморӣ, immunogenic - иммуногенетикӣ, polyclinic - поликлиникӣ, dactylic - дактиль, pontoxic - ғайритоксикӣ, nosogenic - патогенӣ.

Образование при помощи префиксации наблюдается при образовании значительного количества терминов в сфере медицины (re-, de- poly-, sub-, neo- и т.д.), наибольшее количество взято из латинского языка [15, с. 256]. Например: regeneration- барқароршавӣ, reinfection - реинфексия, regression - регрессия, replanting - дубора шинондан, revascularization- реваскуляризация; degeneration - таназзул, denervation - денервация, desalting - намозада, desensitization - десенсибилизация, decomposition - декомпозиция, defatting - равиш, delectation - делактазия, derangement- бетартибӣ, desiccation - хушкшавӣ, readmission - реадмиссия, recuperation - барқароршавӣ, reamputation - ампутация, recidivating - такроршавӣ, re-examination- муоина ва такрори.

Латинские термины и терминология в медицинской сфере доминируют в английском и являются словообразующими элементами в таджикском языке. В номенклатурный медицинский состав терминов входит латинская терминология, в том числе наблюдается и терминология греческого языка. Терминология в сфере медицине состоит из достаточного количества словообразовательных терминов, образованных на основе латинских и греческих элементов.

Термины и терминология в сфере медицины пополняются несходными действиями, в том числе и методом семантического термиобразования. Заимствование терминов включает в себе происхождение терминов из других наук, терминологическое образование общеупотребительного смысла терминов, метонимические и метафорические переносы. Однако, в общем смысле семантические способы терминологического образования в сфере медицины не могут считаться преобладающими при формировании терминов в английском и таджикском языках. Характерные переносы метафорической медицинской терминологии более подходят метонимическому способу. В терминологическом образовании основными видами являются морфологический, синтаксический и морфолого-синтаксический виды.

Морфологическим терминологическим образованием являются суффиксация, конверсия, префиксация; в терминологическом образовании синтаксического типа характерными являются двухкомпонентные атрибутивные словосочетания, которые могут выступать в роли

атрибутивного термина, в качестве которого выступают существительные и прилагательные. В английском и таджикском языках терминообразования морфолого-синтаксическом наиболее распространенные формирующими являются слова и словосложения или композиции.

Для терминосистемы в сфере медицины характерна семантическая синонимия, особенностью которой являются замены, подробности термина в заимствовании, замена полного варианта наименования лица по профессии в сфере медицины на краткий вариант; терминологическое сочетание аббревиатуры и связанного с ней термина, посредством отбора классификационного признака понятия. Следующим образом, можно сделать выводы, что особенности терминообразования наименования лиц по профессии в области медицины и словообразовательных систем с помощью суффиксации в английском и таджикском языках сопоставляемы.

На современном этапе развития медицинской терминологии ученые выделяют несколько примеров актуализирования единиц этой терминосистемы в художественной литературе, в частности среди них можно выделить:

- способность развития переносного метафорического значения окказиональной лексической сочетаемости;
- соответствие с пополнением его семантики или с сохранением объема значения, но с условием обязательного усиления экспрессивности фрагмента текста с учетом противопоставления стилистически контрастных слов, использование в контексте иного стиля;
- характерность значительного оценочного момента в терминологии медицины, присоединение к сравнительным конструкциям.

Термин и терминология в художественной литературе и публицистике предусматривает ряд значений и изменений в его семантике. Эти преобразования определяются, главным образом, потерей узкоспециальной направленности, собственным значением терминологического толкования, а также перестановкой термина в таких усложненных парадигматических и синтагматических аспектах, которые были свойственны ему как элементу терминосистемы.

Данное исследование показало, в структурном анализе типов терминов, главным образом, отражается характерная для английского языка, и в большей части для таджикского языка, традиция наименования концепции с помощью производных, непроизводных, усложненных терминов и сложносокращенных терминологических слов.

Однако последующее расхождение всех направлений в исследовании заболеваний человеческого организма, развитие и усовершенствование медицинских знаний способствовали качественно новым особенностям структуры характеризующих номинаций: усложнение способов наименования посредством разрастания композитивных структур, происходящее в результате:

- номинаций формирования двух и более основных,
- словосочетаний следующего увеличения,
- аббревиация в некоторой степени.

В.П. Даниленко отмечает, что структура словообразовательных характерных особенностей формирования медицинских терминов в английском и русском языках должным образом исходить из того, что фонд терминообразования в сфере медицины совпадает с фондом словообразовательных средств для определенной цели общеупотребительной лексики. Словообразовательная терминология в значительной степени активна и продуктивна и использует те же методы, что и в общей лексике: «семантический, синтаксический, морфологический» [4, с. 89-90].

Мнение М.Д. Степановой заслуживает упоминания. Она в своей работе особо выделяет, что корневые слова «составляют ядро основного словарного фонда и служат центром словообразовательных гнезд». В сфере медицинской лексики терминология в английском и таджикском языках может служить для образования существительных-терминов, образуя сочетания, одушевленные предметы, что обнаруживается главным образом при анализе наименований лиц по профессиональной принадлежности в английском и таджикском языках: *obstetrician, having a secondary vocational education* - акушерии дорой

маълумоти миёнаи касбӣ, doctor - specialist in oncology - духтур - мутахассиси оид ба онкология, и неодошевлённые предметы: destruction of bone tissue - нобудшавии бофтаи устухон, molar - молярӣ, doctors prescription for the composition of the medicine about the manufacture of any medicine - дастури духтур дар бораи таркиби дору, дар бораи тайёр кардани дору термины-прилагательные: healthy, not sick - солим, носолим, sick person with some kind of disease - беморе, ки гирифтори беморӣ аст, endocrine, pertaining to endocrine glands - эндокринӣ, ки ба ғадудҳои эндокринӣ тааллуқ дорад, истилоҳ - глаголы: make a cough and also suffer from a cough - сулфа мекунад ва инчунин аз сулфа азият мекашад, to palpate, making a medical examination, to feel any part of the body палпатсия кардан, муоинаи тиббӣ кардан, ҳис кардани ягон узви бадан, infect, infectious disease pathogens - сироят кардан, сирояткунанда.

Специфическая единица структурного анализа наименований лиц по профессии в сфере медицины производит слова словообразовательной системы. Термины и терминообразование производных при помощи аффиксации (словообразование аффиксы легко выделяет от корня и обычно происходит в разных терминологических словах) дополняется при помощи сложения основ. В английском и таджикском языках имеется достаточное количество префиксов и аффиксов, суффиксов.

О.С. Ахманова отмечает в своей работе, «аффиксация – это морфологический процесс, заключающийся в присоединении аффиксов к корням или основам» [1, с. 61]. Общее значение компонентов нового терминообразования выводится из значения: словообразовательное значение и их аффиксов. При формировании терминообразования основные являются производные – суффиксация и префиксация. Вспомогательные суффиксы, префиксы и аффиксы лексических морфем, не совпадающие, представляют самостоятельно функционирующие в английском и таджикском языках. Префиксация состоит в том, что «корню слова предшествует, присоединяясь к нему, словообразовательная морфема, изменяющая лексическое значение слова, но не влияющая на принадлежность слова к тому или иному грамматическому классу» [10, с. 73].

Структурный анализ, проведенный в данной работе, указывает на то, что распространенными терминами, образованными префиксальным способом, в медицинской лексике в английском и таджикском языках являются: palpate, examine, explore, exhale, the process of removing air from the lungs during breathing - эҳсос кардан, тафтиш кардан, муоина кардан, нафас баровардан, чараёни хорич кардани ҳаво аз шуш хангоми нафаскашӣ, cure, make healthy - табобат кардан, солим гардонидан, treat, use medical products to restore health, take measures to end the disease - табобат кардан, барои барқарор кардани саломатӣ воситаҳои тиббӣ ба қор бурдан, барои боздоштани беморӣ чора дидан, anesthetize, make it painless - бедардгардонӣ, бедард кардан.

Структурно-словообразовательные слова в медицинской терминологии в английской и таджикской лексике в значительной степени принимают интернациональные префиксы: hypogalactia, reduced secretory activity of the mammary glands during lactation - гипогалактия, кам шудани фаъолияти секретории ғадудҳои ширӣ дар давраи ширдиҳӣ, hyperemia, increased blood supply to any part of the peripheral vascular system - гиперемия, зиёд шудани таъминоти хун ба ягон қисми системаи рағҳои периферӣ, dystrophy, metabolic disorder, tissue, organs or organism as a whole - дистрофия, вайрон кардани мубодилаи моддаҳо, ғизодиҳии бофтаҳо, узвҳо ё дар мачмуъ бадан, dysfunction, dysfunction of the body - халалдор шудани фаъолияти бадан. Например, для структурно-словообразовательной суффиксации характерными являются производные слова. Суффиксы «не только создают новое слово, но и оформляют существующие части речи, в ряде случаев точно определяют при этом характер ее грамматических изменений» [10, с. 74]. К особенностям словообразовательной терминологии относятся «отсутствие в построении термина оценочных суффиксов и сужение значений некоторых суффиксов» [7, с. 193].

В данной статье мы можем отметить, что наиболее широкая часть медицинских суффиксов в образовании существительных терминов представлена суффиксами: diagnosis, the process of recognizing the disease and asesing the individual biological and social characteristics of the subject, including a targeted medical examination, interpretation of the results and their generalization in the form of a diagnosis - ташҳис, раванди этирофи беморӣ ва

арзёбии хусусиятҳои инфиродии биологӣ ва иҷтимоии субъект, аз ҷумла муоинаи тиббии мақсаднок, тафсири натиҷаҳои бадастомада ва ҷамъбасти онҳо дар шакли таъхис; therapy, treatment of the patient, the term is used mainly to refer to the so - called conservative methods of treatment - табобат, табобати бемор, истилоҳ асосан барои истинод ба усулҳои ба истилоҳ консервативии табобат истифода мешавад, potion, liquid medicine from a mixture of several substances - дору, доруи моеъ, ки аз омехтаи якчанд модда тайёр карда мешавад, hemorrhage, leakage of blood from a blood vessel хунравӣ, рехтани хун аз раги хун, deafness, complete absence of hearing or a sharp degree of its decrease, in which it is impossible to perceive speech - қарӣ, пурра набудани шунавоӣ ё дараҷаи якбора паст шудани он, ки дар он суханро дарк кардан ғайриимкон аст, weakness lack of physical strength, energy and borrowed - заифӣ, набудани қувваи ҷисмонӣ, энергия ва қарз, surgery, medical or diagnostic measures associated with trauma to tissues and organs of the patient - ҷарроҳӣ, ҳодисаи табобатӣ ё таъхисӣ, ки бо осеби бофтаҳо ва узвҳои бемор алоқаманд аст.

Перешедшие в английский и таджикский языки медицинские заимствованные термины имеют сходное исторического значения: простые, составные, производные, а также выделяется терминообразование двух типов: многокомпонентные и бинарные.

Обогащение терминологии в сфере медицины происходит не только за счет заимствования лексики из других языков, но и за счет употребления преобразованных внутренних ресурсов в английском и таджикском языках. Любой вид профессиональной деятельности, любая специальность образует свой термин и терминологию.

Выводы: структурный анализ наименований лиц по профессии в конкретной области медицины в английском и таджикском языках определяет терминологию как систему терминов данной науки, профессиональной деятельности, коррелированную с методом формирования области знания. Разнообразие явлений в термино-образовательной системе медицины включает самые всевозможные распределения, которые установлены на принципах их происхождения, семантической классификации, виде, форме, строении, особенностях, в значительной степени распространенности, типах и уровне абстракции именуемой концепции, на учете предметно-называемых понятий и др.

Литература

1. Авербух К.Я. *Общая теория термина*. - Иваново: Изд-во Ивановского гос. ун-та, 2004. - 252 с.
2. Авербух К.А. *Терминологическая вариантность: терминологический и прикладной аспекты // Вопросы языкознания*. -1986. № 6. - С.38-49.
3. Акуленко В.В. *Вопросы интернационализации словарного состава языка*. Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1972. - 214 с.
4. Алексеева Л.М. *Проблемы термина и терминообразования*. Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1998. - 120 с.
5. Амосова Н.Н. *Этимологические основы словарного состава современного английского языка*. - М., 1956. - 113 с.
6. Апресян Ю.Д. *Идеи и методы современной структурной лингвистики*. -М.: Просвещение, 1965. - 304с.
7. Апресян Ю. Д. *Избранные труды: В 2-х тт. Ю. Д. Апресян. т. Лексическая семантика*. - М.: Школа "Языки русской культуры", 1995. - 472 с.
8. Апресян Ю.Д. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. - М.: Наука, 1974. - 356 с.
9. Ахманова О.С. *Словарь лингвистических терминов, -изд. 2-е - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - 608 с.*
10. Беженарь Г.И., Кучук Н.Г. *Структурно-семантическая характеристика медицинских терминов и их роль в обогащении общенародного французского языка*. Кишинев: Штиинца, 1990. - 46 с.
11. Будагов Р.А. *Введение в науку о языке*. - М.: Просвещение, 1965. - 492 с.
12. Виноградов В.В. *Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии*. - М., 1952. - 450 с.
13. Винокур Г.О. *О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского института истории, философии и литературы. Т. 5. М., 1939. - С. 3-54.*
14. Гак В.Г. *Языковые преобразования*. - М., 1998. - 200 с.
15. Даниленко В.П. *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*. - М., 1977. - 246 с.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ НОМҲОИ ШАҲСОН АЗ РӢИ ҚАСБ ДАР СОҲАИ ТИБ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили номи шаҳсон аз рӯи қасбу кори соҳаи тиб бахшида шудааст, ки хусусиятҳои дахлдори онҳо то ҳол ҳамаҷониба таҳлил нашудаанд ва аҳамияти таҳқиқот низ дар ҳамин аст. Таҳлили соҳтории номи шаҳсон аз рӯи қасб дар соҳаи истилоҳоти тиб амиқ омӯхта нашудааст, зеро он дониши махсусро дар соҳае тақозо мекунад, ки тарҷумони одӣ бо он кам машғул аст. Аксари истилоҳоти тибиро танҳо бо як роҳ тарҷума кардан мумкин нест, ки ин тарҷумаи дурусти онҳоро мушқил мекунад. Принципи асосие, ки истилоҳи

комиро ифода мекунад, ягонагии истилоҳ аст. Дар асоси ин, дар истилоҳот аҳамияти воқеии он, дақиқии забонӣ, таҳлили системаӣ ва пайдоиши он аҳамияти калон дорад. Калимаҳо ё ибораҳои соҳаи тиб дорои як қатор вижагиҳои қорбурд, аз ҷумла, номи шахсони аз рӯи ихтисоси соҳаи тиб ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: сохтор, номҳо, тиб, истилоҳот, истилоҳот, суффиксҳо, префиксҳо, воҳҳо, аффиксҳо, морфология, таркиби калимаҳо, истилоҳот.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЙ ЛИЦ ПО ПРОФЕССИИ В СФЕРЕ МЕДИЦИНЫ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена анализу наименований лиц по профессии в области медицины, релевантные особенности которых до сих пор комплексно не анализировались, в этом и заключается актуальность исследования. Структурный анализ наименования лиц по профессии в сфере медицинских терминов глубоко не исследовался, так как требует специальных знаний в области, с которой рядовой переводчик редко имеет дело. Большинство медицинских терминов невозможно перевести только одним способом, что определяет трудность их адекватного перевода. Основным принципом, который представляет совершенный термин, является уникальность термина. Исходя из этого, его фактическая важность, лингвистическая точность, системный анализ и происхождение являются значимыми в терминологии. Слова или словосочетания сферы медицины имеют ряд особенностей использования, в частности, наименования лиц по профессии в сфере медицины в английском и таджикском языках.

Ключевые слова: структура, наименования, медицина, термин, терминология, суффиксы, префиксы, заимствование, аффиксация, морфология, словосочетания, терминообразование.

STRUCTURAL ANALYSIS OF NAMES OF PERSONS BY PROFESSION IN THE FIELD OF MEDICINE IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article is devoted to the analysis of names of persons by profession in the field of medicine, the relevant features of which have not yet been comprehensively analyzed, which is the relevance of the research. The structural analysis of names of persons by profession in the sphere of medical terms has not been deeply researched, as it requires special knowledge in the field, which the average translator rarely deals with. Most medical terms cannot be translated in only one way, which determines the difficulty of translating them adequately. The basic principle that represents a perfect term is the uniqueness of the term. On this basis, its factual importance, linguistic accuracy, systematic analysis and origin are significant in terminology. Words or word combinations of the sphere of medicine have a number of peculiarities of use, in particular, names of persons by profession in the sphere of medicine in English and Tajik languages.

Keywords: Key words: structure, names, medicine, term, terminology, suffixes, prefixes, borrowing, affixation, morphology, word combinations, term formation.

Дар бораи муаллиф

Мананова Парвина Исоевна

Омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон
ба номи Абуалӣ ибни Сино
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Сино, 29-31
Тел.: (+992) 501 04 05 26
E-mail: mananovaparvina@mail.ru

About the author

Mananova Parvina Isoevna

Teacher of the Department of Foreign Languages
Avicenna Tajik State Medical University
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Sino st., 29-31
Ph.: (+992) 501 04 05 26
E-mail: mananovaparvina@mail.ru

Об авторе

Мананова Парвина Исоевна

Преподаватель кафедры иностранных языков
Таджикский государственный медицинский
университет им. Абуали ибни Сино
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Сино, 29-31
Тел.: (+992) 501 04 05 26
E-mail: mananovaparvina@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АНАТОМИЧЕСКИХ СИНОНИМИЯ В ТАДЖИКСКОМ И КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Джумаева Г. С.

Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино

Введение. Анатомия является одной из развитых направлений медицины, интенсивно развивается и ее терминологическая система. Это явление касается терминологической системы таджикского и корейского языках.

В таджикском и корейском языках образование терминов анатомии ещё окончательно не сформировано, поэтому в этих языках латинские термины используются часто.

Источником фактологического материала для изучения анатомических терминов являются общие двуязычные и толковые словари с корейским и таджикским языками, книги по анатомии на таджикском и корейском языками. Объектом исследования является анатомическая терминология, фиксированная в словарях, учебных пособий по теме исследования.

При написании данной статьи были использованы методы описания, сопоставительного и структурно-семантического анализа, толкования лексических и терминологических единиц, методы семантического анализа.

Создание анатомических терминов происходит согласно способам образования новых единиц: заимствование из конкретных языков, переход общеупотребительных слов в термины, морфологическое словообразование, лексико-синтаксическое словообразование, транспозиция и др.

Основная часть. Особенность анатомической терминологии заключается в том, что большинство терминов происходит от греческих и латинских элементов и большинство анатомической терминологии приобрело интернациональный характер с сохранением своей особенности: *frontal region* (английский) - *region frontalis* (латинский) (тадж. *минтақаи пешонӣ*), *median plane* (английский) - *plana medianum* (латинский) (тадж. *самҳи мутаваассит*); *posterior axillary line* (английский) - *linea axilaris posterior* (латинский) (тадж. *хатти зерикаши пасин*) и другие. В корейском языке заимствованные термины адаптируются согласно их произношению, в языке оригинала, иногда это правило нарушается. В корейских словарях дается оба варианта написания: , atropine 아트로핀 [атхыропхин] – атропин, cholesterol 콜레스테롤 [кхоллесеытхерол] – холестерин.

На настоящем этапе развития таджикского и корейского языков в анатомической терминологии наблюдаются два вида лингвистических явлений: а) усвоенный и приобщенный к всемирному статусу анатомический каталог; б) формирующаяся специфичная терминология в отдельных направлениях медицины.

Изучение терминологической системы каждой области позволяет определить развитие и эволюцию термина и его понятий, выявить особенности, пути и основные средства создания новых терминов в этой области. Изучение терминосистемы позволяет в полной мере изучить значение и структуру каждого термина этой системы.

Синонимия занимают особое место в медицинской науке, поскольку характер использования синонимичных слов в медицине отличается от основ синонимии, как оно употребляется в общем языкознании. «Многочисленные синонимические слова и выражения являются неотъемлемой частью лексического разнообразия языка. Но следует заметить, что синонимия является неблагоприятным явлением в случаях точной коммуникации, в частности в сфере медицины. Медицинский перевод представляет собой работу с узкоспециальным текстом, для которого характерны строгие стиливые ограничения и высокий процент терминологии. Медицинский текст объединяет большое количество различных жанров: выписка из истории болезни, статья из медицинской энциклопедии, показания к применению лекарственного препарата. При переводе такого вида текстов огромную важность имеет сохранение точности, поскольку неверное истолкование информации может привести к непредсказуемым последствиям в отношении здоровья человека. Но на сегодняшний момент медицинский язык является самым богатым из всех

технических языков с точки зрения синонимов, что зачастую и приводит к возникновению различных проблем в области перевода и не только.

Медицина считается одной из самых древних и важных областей человеческой деятельности и всегда привлекала внимание лингвистов. Поэтому в отдельной области медицины сформировался определенный опыт и специфические термины. Процесс образования и развития медицинских терминов, лексико-семантические особенности медицинских терминов и особенности их функционирования стали объектом исследования ученых - лингвистов.

В современных условиях на высоком уровне получили развитие такие области медицины, как хирургия, фармация, анатомия, генетика, стоматология, офтальмология и др. В этих областях проводились отдельные исследования, и масштабы этих направлений регулярно расширяются. По мере развития отдельных областей медицины формируется ее терминологическая система, которые изучаются и обсуждаются в рамках отдельных исследований.

Анатомия является одной из популярных и ключевых областей медицины, исследование которой интенсивно развивается на основе инновационных средств и технологий и имеет свою развитую терминологическую систему. Конечно, в современных условиях анатомическая терминология изучалась в рамках отдельных исследований, выявлялись ее специфические особенности. В рамках анатомии по ее специфическим вопросам, таким как строение тела, учение о костях, учение о соединениях костей, учение о мышцах, учение о внутренних органах, органов пищеварения, органов дыхания, органов мочеполовой системы проведены отдельные исследования. В этих направлениях наблюдается достаточное развитие терминологической системы с точки зрения качества и количества. Таким образом, в рамках современного языкознания в разных языках изучена терминология, соответствующая отдельным направлениям анатомии.

Независимость открыла новую страницу для таджикского народа во всех сферах жизни: социальной, экономической, культурной, образовательной, научно-технической и др. Таджикский язык официально признан государственным в 1989 году и используется практически во всех сферах общественной жизни. Открыты новые страницы в терминологии и терминосистеме таджикского языка. Следует отметить, что в эпоху независимости несколько диссертаций по научной и технической терминологии [М. Султанов, 1999, 2008; С. Назарзода, 2003; 2004 г.; О.Х. Касимов, 2011, 2016; С.С. Джаматов, 2016; Ш.Хаитова, 2014 и др.]. Каждое из этих исследований способствовало развитию и формированию терминологии таджикского языка.

Одним из важных вопросов в этом направлении является сопоставительное изучение анатомической терминологии, вопрос о тематической, семантической и структурной классификации этой отрасли медицинской терминологии. Сегодня в отношениях и взаимодействии между носителями разных языков, требующем плодотворного и полезного сотрудничества, возникает потребность в унификации и адаптации некоторых анатомических терминов и словосочетаний.

Особенности синонимии в таджикской медицинской терминологии. Одним из важных вопросов является явление синонимии в научных текстах. Многие синонимичные слова и фразы являются частью словарного запаса языка. Однако следует сказать, что синонимия является нежелательным явлением особенно в области медицины. Медицинский перевод – это работа, связанная с сугубо специализированным текстом, для которого характерны строгие стилистические ограничения и высокий процент терминологии. Медицинский текст включает в себя разные жанры: выписка из истории болезни, текст из медицинской энциклопедии, рецепты, показания к применению лекарства. При переводе такого рода текстов очень важно соблюдать точность, ведь неверная передача информации может привести к неприятным последствиям для здоровья человека. Но сегодня медицинский язык богаче синонимами, чем технические языки, что часто приводит к различным проблемам в области перевода.

В терминах, как правило, должно быть соответствие формы и содержания.

В терминологии в большинстве случаев ученые и языковеды обращают внимание на явления семантического копирования, например, *spurious ribs* (ложные ребра) - *abdominal ribs*

(брюшные ребра) - *asternal ribs* (задние ребра) – қабурғаҳои бардуруғ; X – rays и roentgen rays – рентгеновские лучи – нурҳои рентгенӣ.

Существование синонимов в терминах считается нежелательным явлением, так как многообразие создает препятствие в конкретизации явления или объекта специальной области, но его существование неизбежно. Анализ медицинских терминов, в том числе анатомических, показывает, что синонимия в медицине возникает в результате существования термина, основанного на национальном языке, и заимствованного термина.

Анализы показывают, что особенностью анатомических терминов являются терминодуплеты. Причиной такого явления синонимии можно назвать использование исконно национальных терминоединиц, международных или заимствованных терминов. Например, **шоша- мезак – бавл** “моча”; **шифохона – беморхона – бемористон** “больница”; **дилпизишк – духтури дил – духтури қалб – дилшинос – кардиолог** “кардиолог”; **тунокшавии устухон – остеопороз** “истончение костей”; **сутунмухра – аррапушт** “позвоночник”; **фонашакл – парвонамонанд** “веерообразный, бабочкообразный”; **дандонпизишк – духтури дандон – стоматолог** “стоматолог”; **сурохии манаҳ – ментале** “подбородочное отверстие”; **лифак- нармак – обак** “мочка”; **бозу – банди даст** “рука, запястье”; **ҷўяки печубхурда – ҷўяки морпеч** “витая канавка– змеиный зюк”; **чилла – ангушт – лелак** “палец”; **ангушти калони якум – ангушти нарина** “первый большой палец, мужской палец”; **ангушти дуюм – ангушти ишоратӣ** “второй палец – указательный”; **устухони рон – устухони сон** “бедренная кость”; **устухони дунги торақ – устухони фарқи сар** “кость головы, череп”; **пешона – пешонӣ – чабин** “лоб”; **устухони пешона – устухони чабин** “лобная кость - скуловая кость” и т. д. [7, с. 144].

Причины и источники появления синонимов в терминологии частично соответствуют общеупотребительному языку, а частично отличаются от него. Общие аспекты можно отметить в одновременном случае употребления анатомического термина и слов общего употребления в качестве медицинских терминов. Например, **шикам – батн – узвҳои дохилӣ, меъда abdomen – intestine** “брюшная полость, кишечник”, таги каш – таги қултуқ - **carpus – wrist** “подмышечная впадина”; **банди даст – пушти даст соха – hip joint** “запястье”; **оринҷ cubitus – elbow, mamma breast** “локоть”; **зону – собунаки пой – косаҷаҳои зону nates – buttocks** “коленная чашечка”; **талхадон – талха – испурҷ spleen - milt** “селезенка”, **шуш – рия – хирной- bronchus – airtube** бронх, воздухоносная трубка; **шикам – батн – меъда ventricle – stomach** “желудочек, желудок”, **бачадон, раҳим uterus – womb** “матка”; **сутунмӯхра – аррапушт spine** “спинной хребет”; **ҳароммағз medulla – spinal cord** продолговатый мозг – спинной мозг, **сари китф – бозу collar bone – clavícula** ключица – ключица.

На основании анализа источников можно отметить, что в таджикском языке синонимы появляются следующими способами:

1) образование новых терминов на основе исходных слов языка: например: **сутунмухра – сутуни сақарот; ҳомолоғӣ – таносулӣ; гунбаз – қубба; фонашакл – парвонамонанд; пизишк – духтур** и т.д.;

2) переход слова или словосочетания из разговорного языка в литературный, например: **сутунмухра – аррапушт; пайкар – бадан, ҷисм; кирра – дунғӣ; амудӣ – кӯндаланг; гул – чечак** и т.д.;

3) заимствование слов или словосочетаний в состав литературного языка, например: **дилпизишкӣ – кардиология; дандонпизишк, духтури дандон – стоматолог; асабшинос – невропатолог; зуком – грипп; рағҳои хунгарду ҳуҷайраҳо – остеобластҳо; антигенҳо – подгунҳо; сифола – олати муҳофизат аз ҳамл - презерватив; мӯхраи якуми гардан – атлант; хурдашавии устухон – остеопороз** и т.д.

В языкознании определен ряд показателей, позволяющих различать синонимы и другие слова, близкие по значению:

а) если сопоставимые слова имеют несколько значений, то синонимы могут совпадать во всех словарных значениях;

б) синонимы могут различаться семантическим оттенком, то есть могут соответствовать не всем значениям;

в) по составу синонимы могут различаться, то есть иметь разную структуру;

г) синонимы могут различаться по времени и месту распространения и области использования.

Особенности синонимии в корейской медицинской терминологии.

В медицинской терминологии корейского языка в отличие от таджикского, английского и русского отсутствуют греко-латинские термины, их роль выполняют заимствования из английского, и синонимия здесь образуется между исконно корейскими и сино-корейскими терминами, между исконно корейскими и заимствованными терминами, а также между сино-корейскими и заимствованными терминами, при этом, конечно, синонимия существует и внутри каждого слоя.

Многозначность слов также может способствовать развитием синонимии. Хотя в медицинской лексике такой подход нецелесообразно, но встречается абсолютные синонимы, которые способствуют развитием данной лексики за счёт заимствования, или же появлением новых понятий в области анатомии при развитии новейших технологии.

В таджикском языкознании синонимы были исследованы в различных областях науки и они получили достаточно широкое освещение. Многие учёные кроме отдельных статьи в области изучения синонимов и синонимии, провели различные исследование, которые способствуют понимать и использовать синонимичных слов в различных отраслях науки. В области исследования и изучения синонимов посвящается много работ и в сравнительном плане, где уточняется различные функции синонимов в языке. С точки зрения многих исследователей развития синонимии в целом зависит от многих факторов. В современном мире развитие синонимии на равне с нововведением в науки и технологии могут быть постоянным, и этот процесс может быть связанно с заимствованием иноязычной лексики в целом.

Заключение. Синонимия, невзирая на то, что является нежелательным явлением, стало развиваться в количественном отношении. Синонимов в корейской медицинской терминосистеме значительно увеличилось начиная с 1996г. Этому явлению поводом служил тот факт, что из корейских словарей исключили большое количество терминов китайского происхождения, а также ко многим таким терминам добавили и их исконно корейские эквиваленты. Однако в 2009 г. в пятом издании словаря опять поместили исключенные иероглифические термины, т.е. количество синонимов разных лексических слоев еще увеличилось. Существуют синокорейские и исконно корейские пары синонимов 견치(犬齒)/ 송곳니 – клык, 두지 (頭指)/ 집게손가락 – указательный палец, сино-корейские и заимствованные из английского языка пары 생태군 (生態群) /마이옴 (biome) – биом, 탄력소(彈力素) /엘라스틴 (elastin) – эластин и небольшое количество исконно корейских и заимствованных пар синонимов 알끈 /컬레이저 (chalaza) – халаза (канатик в яйце), 뭉개 /클립 (clip) – зажим, скоба. Однако следует отметить, что синонимия в медицинских терминов корейского языка не является большим препятствием для общения профессионалов в медицинской коллегии страны, а трансграничное общение, в основном, происходит на английском языке, что автоматически решает данную проблему. В шестом издании основного словаря корейского языка предложили около 200 терминов для приоритетного использования, большинство из которых китайского происхождения. Вместе с тем, за ними поместили слова корейского происхождения с пометкой «(синоним)». Данное действие специалисты корейского языка считают своего рода унификацией терминов.

Специалисты данной области, в том числе, таджикские лингвисты, проанализировав синонимы, пришли к выводу, что абсолютных синонимов в языке нет. Различные стороны одного и того же предмета, явления или процесса выражаются с помощью слов-синонимов. На наш взгляд, использование в одном случае исконно таджикских слов и заимствованных слов, используемых для обозначения одного и того же предмета или явления, полностью доказывает синонимичность такого термина и наличие синонимов в научной терминологии.

Литература

1. Головин В.Н., Кобрин Р.Ю. *Лингвистические основы учения о терминах.* – М.: Высшая школа, 1987. – 105 с.
2. Джаматов С.С. *Становление и развитие терминологии таджикского и английского языков: дисс. ... д-ра филол. наук.* – Душанбе, 2015. - 407 с.

3. Дородных В. Д. *Английская терминосистема генетики (семантический и лексикографический аспекты): автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Л., 1985. - 15 с.*
4. Ионенко И.Р., Роговая Н.Т., Чиркова Ю.Ю., Яценко В.В. *Анатомическая терминология. Методические указания. - Харьков: ХНМУ, 2008. - 52 с.*
5. Касимов О.Х., *Лексика и словообразование в "Шахнаме" Абулькасима Фирдоуси. - Душанбе: Донии, 2016. - 346 с.*
6. Назарзода С. *Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, ғароиш ва дурнамо. - Душанбе, 2014. - 245 с.*
7. Нуров П. *Истилоҳиносии. - Душанбе, 2018. - 325 с.*
8. Султонов М.Б. *Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии (на материале научного наследия IX-XI вв.): дисс. ... д-ра филол. наук. - Душанбе, 2008. - 323 с.*
9. Хаитов Ш.И. *Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка в XI-XII вв.: дисс. ... д-ра филол. наук. - Душанбе, 2014. - 350 с.*

ОМУЗИШИ НАЗАРИЯВИИ СИНОНИМҲОИ АНАТОМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА КОРЕЯГӢ

Анатомия яке аз самтҳои маъмултарин ва калидии соҳаи тиб мебошад, ки омӯзиши он дар заминаи воситаҳо ва технологияҳои муосири замонавӣ босуръат инкишоф ёфта, системаи истилоҳоти мукаммали худро дорад. Албатта, дар шароити муосир истилоҳоти анатомӣ дар доираи таҳқиқоти алоҳида мавриди омӯзиш қарор гирифта, хусусиятҳои хоси он ошкор гардидаанд. Дар доираи анатомия оид ба баъзе масъалаҳои хоси он, аз ҷумла сохти бадан, омӯзиши устухонҳо, омӯзиши бугумҳои устухон, мушакҳо, узвҳои дарунӣ, узвҳои ҳозима, узвҳои нафас ва узвҳои системаи пешоб, таҳқиқоти алоҳида сураат гирифтааст. Дар ин таҳқиқот аз як тараф истилоҳоти мавҷуд истифода мешавад, аз тарафи дигар бо роҳи тарҷума, калимасозӣ ё иқтибос истилоҳоти нав мавриди истифода қарор мегиранд, сабаби рушди феҳрасти истилоҳот ва микдори онҳо мегардад. Дар ин самтҳо аз лиҳози сифат ва микдор рушди низоми истилоҳот ба қадри кофӣ ба чашм мерасад. Бояд гуфт, ки инкишофи забон ва пайванди он бо дигар забонҳои ҷаҳон равандҳои ҳастанд, ки зарурати омӯзиши истилоҳоти тибро бо роҳи муқоисавӣ асоснок мекунад. Мутахассисони ин соҳа, аз ҷумла забоншиносони тоҷик баъди таҳлили муродифҳо ба ҳулосае омаданд, ки дар забон синонимҳои мутлақ вучуд надорад. Ҷанбаҳои гуногуни як предмет, падида ё раванд бо истифода аз калимаҳои синонимӣ ифода карда мешаванд. Дар як маврид қорбурди вожаҳои сирфан тоҷикӣ ва вожаҳои иқтибосие, ки барои таъйини маънои як предмет ё падида истифода мешаванд, синоним будани чунин истилоҳ ва мавҷудияти синонимҳоро дар вожашиносии илмӣ ба сароҳат собит месозад.

Калидвожаҳо: истилоҳот, мушкилоти истилоҳоти тибӣ, мувофиқати чузъӣ, муқоиса, мувофиқати дақиқи маъно, илми муосир, мубрамияти мавзӯ, вомгирӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АНАТОМИЧЕСКИХ СИНОНИМИЯ В ТАДЖИКСКОМ И КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Анатомия является одной из популярных и ключевых областей медицины, исследование которой интенсивно развивается на основе инновационных средств и технологий и имеет свою развитую терминологическую систему. Конечно, в современных условиях анатомическая терминология изучалась в рамках отдельных исследований, выявлялись ее специфические особенности. В рамках анатомии по ее специфическим вопросам, таким как строение тела, учение о костях, учение о соединениях костей, учение о мышцах, учение о внутренних органах, органов пищеварения, органов дыхания, органов мочеполовой системы проведены отдельные исследования. В этих направлениях наблюдается достаточное развитие терминологической системы с точки зрения качества и количества. Таким образом, в рамках современного языкознания в разных языках изучена терминология, соответствующая отдельным направлениям анатомии. Надо отметить, что устойчивое развитие языка зависит от непосредственного взаимоотношения с другими языками мира, особенно в сфере изучения терминов и терминологии медицины в сравнительном плане. Специалисты данной области, в том числе, таджикские лингвисты, проанализировав синонимы, пришли к выводу, что абсолютных синонимов в языке нет. Различные стороны одного и того же предмета, явления или процесса выражаются с помощью слов-синонимов. Использование в одном случае исконно таджикских слов и заимствованных слов, используемых для обозначения одного и того же предмета или явления, полностью доказывает синонимичность такого термина и наличие синонимов в научной терминологии.

Ключевые слова: термин, сложности медицинской терминологии, частичное соответствие, сравнение, точное соответствие значения, современная наука, актуальность темы, заимствование.

A THEORETICAL STUDY OF ANATOMICAL SYNONYMY IN TAJIK AND KOREAN

Anatomy is one of the popular and key fields of medicine, the study of which is intensively developing on the basis of innovative tools and technology and has its own developed terminological system. Of course, anatomical

terminology has been studied within the framework of individual studies, and its specific features have been identified. Separate studies have been done in anatomy on specific topics such as body structure, doctrine of bones, doctrine of joints of bones, doctrine of muscles, doctrine of internal organs, digestive organs, respiratory organs, genitourinary organs. In these areas there is a sufficient development of the terminological system in terms of quality and quantity. Thus, terminology corresponding to separate directions of anatomy has been studied in different languages within the framework of modern linguistics. It should be noted that the sustainable development of language depends on a direct relationship with other languages of the world, especially in the study of terms and terminology of medicine in a comparative perspective. Specialists in this field, including Tajik linguists, analyzed synonyms and came to the conclusion that there are no absolute synonyms in the language. Different sides of the same object, phenomenon or process are expressed using synonyms. The use in one case of native Tajik words and borrowed words used to denote the same object or phenomenon, fully proves the synonymity of such a term and the presence of synonyms in scientific terminology.

Keywords: term, complexity of medical terminology, partial correspondence, comparison, exact meaning correspondence, modern science, topicality, borrowing.

Дар бораи муаллиф

Чумаева Гулхон Соатмуродовна

Омузгори кафедраи анатомия ва истилоҳоти тиббии лотинӣ

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон

ба номи Абуалӣ ибни Сино

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

к. Сино, 29-31

Тел.: (+992) 990 44 80 70

E-mail: maryam.1992@internet.ru

About the author

Jumaeva Gulhon Soatmurodovna

Teacher of Department of anatomy and Latin medical terminology

Avicenna Tajik State Medical University

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Sino st., 29-31

Ph.: (+992) 990 44 80 70

E-mail: maryam.1992@internet.ru

Об авторе

Джумаева Гулхон Соатмуродовна

Преподаватель кафедры анатомии и латинской медицинской терминологии

Таджикский государственный медицинский

университет им. Абуали ибни Сино

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

ул. Сино, 29-31

Тел.: (+992) 990 44 80 70

E-mail: maryam.1992@internet.ru

НОМҲОИ ПАЁМБАРОН ДАР “ТАЪРИХИ БУХОРО”

Раҳмонов Б. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таҳқику баррасии номҳои ашхоси “Таърихи Бухоро” аз ҷиҳати сохт ва маъно ҷолиб буда, дар барабарии дигар аносири луғавии асар аҳаммияти назаррас дорад. Маълум аст, ки мутобиқи авзони арабӣ сохташавии вожаҳо, ки як гурӯҳи онҳоро номҳои ашхос дар бар мегирад, дар забони арабӣ мутадовил буда, бо ҳамон шаклҳояшон ба дигар забонҳо, аз ҷумла, ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд. Вале агар ба асл ва решаи номҳои анбиё диккат кунем, дармеёбем, ки на ҳамаи онҳо калимаҳои арабиасланд ва на ҳамаи онҳо аз як реша таркиб ёфтаанд. Аммо ин чиз мусаллам аст, ки номҳои аъҷамӣ ва аз ду реша таркибёфта ҳама дар навъи худ ба арабӣ мутобиқшуда мебошанд ва аз боби фарҳанг ва эътиқодот ба забонҳои дигар ворид гардидаанд.

Аз он ҷиҳат, ки номҳои мураккаб, ки аз забонҳои дигар, баҳусус, ибрий ба арабӣ гузаштаанд, муаррабанд ва мутеъи қонуниятҳои сохти вожагони арабӣ мебошанд аз арабӣ фарқ кардани онҳо мушкил аст.

Номҳои ворида аз арабӣ ба забони ақвоми дигар, аз ҷумла тоҷик, ба муҳит ва шарту шароити маҳал мутобиқ шудаанд. Маҳз аз ҳамин ҷиҳат аст, ки масалан номи Муҳаммадро дар муҳити маҳал дар шаклҳои Муҳаммад, Муаммад, Муамад, Маҳмад, Мамад, Мад ва амсоли он дида метавонем.

Номҳои паёмбарон дар кишвари мо аз серистеъмолтарин номҳо ба шумор мераванд ва ҷойгоҳи хосе барои онҳо вучуд дорад. Ин қабил номҳо баҳусус, дар хонаводаҳои мазҳабӣ амалкарди бештаре доранд ва онҳо дар бештари маврид, ҷуз номҳои паёмбарон ва имомон дигар номҳоро наменвисанданд. Аз ин ҷиҳат, барои муаррифии кӯдакони худ истифода мекунанд. Ҳар як аз номҳои паёмбарон бо маъноии зебову писандидае низ шинохта шудаанду мақбули хоссу ом ҳастанд. Номҳои паёмбарон ҷуз дорои маъноии хуб доштан ифодагари эҳтироми қалбии мусалмонон ба ин бузургонро ифода мекунанд. Гоҳо бархе аз кӯдакон дар ибтидои таваллуд бо маризихое дасту панҷа нарм мекунанд, ва хонаводаи онҳо (бар асоси боварҳову эҳтиром ва анъаноти мавҷуд дар байни мардум) барои шифо ёфтани фарзанд аз номи бузургони дин, баҳусус, паёмбарон васила мечӯянд ва пас аз шифо ёфтани фарзанд ин гурӯҳи мардум номи он бузургворро мавриди истифода қарор медиҳанд. Монад ба ин боварро дар матни “Таърихи Бухоро” низ мушоҳида мекунем. Чунончи, дар авоили паҳншавии ислом дар Бухоро қавме ислом пазируфтанд. Ҳокими Бухоро Туғшода, ки дар сир кофир буд, онҳоро дурӯғгӯ вонамуд кунонида, бо иҷозаи амири Хуросон Асад ибни Абдуллоҳ онҳоро (дар масҷид) гардан мезад ва онҳо ин ҳангом имдодталабона мегуфтанд: *Ашҳаду ан ло Илоҳа илла-Лоҳ ва Ашҳаду анна Муҳаммадан ғабдуҳу ва расулуҳ ва фарёд мекарданд, ки: Во Муҳаммадо, во Аҳмадо ва Туғшода Бухорохудот эшонро гардан мезад ва ҳеч касро заҳра набудӣ, ки сухан гӯяд, ё шафоат кунад, то чаҳорсад танро гардан зад ва ба дор кард ва боқиро барда кард* [17, с. 71).

Вожаи *Муҳаммад* (محمد) ба маънои сутуда, тавсифшуда, хушахлоқ; он ки ҳисоли писандидаи вай бисёр аст, мебошад. Номи паёмбари охируззамон (а) мебошад, ки аз қавми араб ба дунё омад ва машҳур аст. Аҳмад низ номи ӯст, ки дар Куръон аз забони паёмбари Худо Исо аз паёмбари охируззамон бо номи Аҳмад ёд шудааст ва ин ном дар байни муслимин маъруф аст, вале номи Муҳаммад бештар маъруф аст. Калимаи Муҳаммад ва Аҳмад вожаҳои ҳамреша буда, аз решаи ҳамд (ҳ м д) гирифта шудаанд. Вожаи Аҳмад бо Муҳаммад¹ муродиф мебошад. Номи Муҳаммад ба сабаби шахси маъруф ва маҳбуб буданаш аз серистеъмолтарин номҳои башарӣ маҳсуб мегардад.

¹ Калимаҳои ҳамида, ҳомид, маҳмуд, ҳаммод, таҳмид, ки дар забони тоҷикӣ ҳамчун исми хос ва исми маънӣ мутадовил ҳастанд, бо калимаи Муҳаммад ва Аҳмад ҳамреша мебошанд.

Вожаҳои иктибосии арабӣ аз асрҳои VII-VIII сар карда, села-села ба забони тоҷикӣ дохил шуданд. Ин раванди таърихӣ вобаста ба ҳодисаи ҳучуми араб ба Осиёи Миёна ва ба ҳайъати хилофат дохил гардидани ин марзу бум ба амал омад. Дар натиҷаи ин ҳодиса сели калимаҳои арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардида, дар он як навъ таҳаввулотӣ азим ба вучуд овард. Н. Маъсумӣ дар ин бобат чунин мегӯяд: «Тағйироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ мебошад, ки ин натаанҳо ба воқеаи таърихӣ дар асрҳои VII-VIII рӯйдодагӣ вобаста аст, балки протсессии дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми давраҳои тореволюсионии мардуми Осиёи Миёна давом дошт. Ин масъала таърихан ба воқеаи Осиёи Миёна ва Эронро истило кардани арабҳо ва баъд аз он дар мамлакат афзудани нуфузи дину забони арабӣ алоқаманд аст» [7, с. 131].

Вожаҳои муштаракистеъмоли арабӣ-тоҷикӣ, ки аксаран арабиасланд, дар номгузориҳои номҳои ашхос, асосан, аз масдарҳои феълӣ ва калимаҳои ҷомид ворид шудаанд. Аз он ҷо, ки тақрибан нисфи таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои арабиасл ташкил медиҳанд, шинохти онҳо аз рӯйи вазн аҳамияти назаррас дорад. Аксарияти калимаҳои решагӣ мазмунан ба исм ва сифатҳо мансубанд ва новобаста аз ин, ҳар як қолиби маъноӣ (вазн) дорои маъноҳои махсуси грамматикӣ аст, ки он дар антропонимҳо низ беасар нест.

Дар “Таърихи Бухоро”, ки намунаи асри XI мебошад, 271 номвожа, ки ба шахс мутааллиқ аст, зикр ёфтааст. Аз 271 ном 253 номвожа дар қолибҳои муштарак дар забони арабӣ ва тоҷикӣ воқеъ гардидаанд. Аз назари баромади таърихӣ бошад, 226 номгӯ аз ин теъдод мансуб ба забони арабӣ аст ва аз ин 271 адад 169-то дар миёни мардумони мардумони арабзабону форсизабон (тоҷикзабон) ба таври муштарак истеъмом мегарданд. Дар матни мавриди истифодаи мо аз ҳафт номи пайғамбар ёд шудааст. Агарчи дар ҷумлае аз забони Муқаннаъ номи Абумуслим дар қатори номи паёбарон омадааст, аммо ин андеша аз боварҳои мардуми мусалмон ва ҳақоқиқи таъйидшуда дар ислом муҳолифат дорад, аз ин ҷиҳат, мо номи Абумуслими Хуросониро чун номи паёмбар баррасӣ накардем.

Инак номҳои паёмбарон, ки дар матни “Таърихи Бухоро” ба унвони шоҳид омадаанд, тавзеҳоти маъноии онҳоро меоварем:

Ал-ҳамду ли-л-Лоҳ-иллазӣ ло Илоҳа илло ҳува, Олиҳи Одам ва Нуҳ ва Иброҳим ва Исо ва Мусо ва Муҳаммад ва Абумуслим, сумма анна ли-л-Муқаннаъ-ил-қудрата ва-с-султона ва-л-ъиззата ва-л-бурҳона. Ба ман гаравед ва бидонед, ки подшоҳӣ марост [17, с. 78].

Одам (آدم): 1. нахустинсон, абулбашар, 2. одамизод, инсон, башар; кас, шахс, 3. гандумгун, сиёҳчурда, асмар. Одам – Абулбашар (падари башар) гуфтаанд [14, с. 162]:

1 – Чун ҷисми Одам аз хоки сатҳи замин аст ва сатҳи заминро адим-ул-арз (أديم الأرض) яъне рӯя ва сатҳи замин, бино бар ин, номи ӯ аз вожаи “адим” гирифта шудааст;

2 – Тавҷеҳи дигар ин аст, ки гӯянд: ба хотири гандумгун будани пӯшташ “Одам” номида шуда, зеро رجل آدم (одами гандумгун) мисли رجل أسمر ба маънии гандумгун аст;

3 – Боз гуфтаанд: Вачҳи тасмияи Одам ба хотири ин аст, ки аз аносири гуногун ва нерӯҳои мухталиф офарида шуда, ҷунонки Худои таъоло фармудааст: *إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ* (2 / إنسان) أمشاج (мо инсонро аз нутфаи дарҳамомехта офаридем) яъне, аз маводи мухталифи замин таркиб шуда;

4 – Ва боз гуфтаанд: Аз ибораи *جعلت فلانا أدمة أهلي* яъне, ӯро бо хонаводаам омезиш додам ва ошно кардам, гирифта шуда, чун Одам омезишпазир аст;

5 – Номи Одам ба хотири ин аст, ки аз руҳи пок ва атрогини Худой бар ӯ дамида шуда ва ояи *وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي* (29 / حج) ¹ далел бар ҳамин маънӣ аст ва аз ҷиҳати ақл ва фаҳму диққат дар корҳо, ки боиси баргарӣ ва каромати ӯ бар соири мавҷудот аст, дар сиришти Одам вучуд дорад ва вожаи идом (إدام) ҳам, ки маънои бӯйи хуши ғизохост, бар маънои мазкур далолат дорад.

Исроил (اسرايل): муборизи Худо. Исроил калимаи ибрий аст, ба маънои касе аст, ки бар Худо музаффар гашт ва он лақаби Яъқуб ибни Исҳоқ аст, ки дар хангоми мусориба² бо фариштаи Худо дар Фанил бад-он мулаққаб гардид.

¹ Дар ӯ аз руҳи худ дамидам.

² гӯштин

Ва ин ҷумла, ки мо ёд кардем, аз онҳонд, ки пайғамбар (с) фармуд, ки: “Буламоу умматӣ ка анбиёи Банӣ Исроил” [17, с. 4].

“Банӣ Исроил” яъне, фарзандони Исроилро, ки ҳамон Яъқуби паёмбар аст, меноманд. Ва дар мавриди исми “Яъқуб” дар “Таърихи Табарӣ” қиссаи ачибе мазкур аст, ки овардани он чихати фаҳми маънии Яъқуб бамаврид хоҳад буд:

Аз Судий ривоят кардаанд, ки Исҳоқ (падари Яъқуб - Исроил) зане гирифт, ки дар як шикам обистани ду писар шуд ва чун хост, бизояд, ду писар дар шиками вай низоъ карданд ва Яъқуб хост, пеш аз Ис (عيسى) дарояд. Ва Ис гуфт: “Ба Худо, агар пеш аз ман биравӣ, дар шиками модар бимонам ва ўро бикушам” ва Ис пеш аз ў даромад ва Яъқуб пошнаи Исро гирифт ва берун шуд ва ўро Ис номиданд, ки исён кард ва пеш аз Яъқуб даромад ва он дигарро Яъқуб¹ ном доданд, ки вақти омадан ақиби Ис² гирифта буд. Яъқуб дар шикам бузуртгар буд, вале Ис пеш аз ў даромад [16, с. 240].

Нух (نوح): номи пайғамбар аст, ки бо лақаби Одами сонӣ машҳур аст. Решаи аввалияи ин ном дар ибрӣ “нух” נֹחַ ба маънои “истироҳат кардан”, “нишастан” ё “посух додан” аст³. Ин ном бо калимаи نوح ки масдари феъли نَاح аст, яъне ба маънои “фарёд задан бо оху зорӣ” ҳамреша аст [15, с. 406].

Ва гуфт: Ман онам, ки худро ба сурати Одам ба хилқат намудам ва боз ба сурати Нух ва боз ба сурати Иброҳим ва боз ба сурати Мусо ва боз ба сурати Исо ва боз ба сурати Муҳаммади Мустафо (с) ва боз ба сурати Абӯмуслим ва боз ба ин сурат, ки мебинед [17, 78]

Иброҳим (إبراهيم) аз Абром (أبرام) ба маънои “падари бузург”, баъдан онро Аброҳомиз (أبراهامز) яъне “падари чамоати бузург”, зеро ў аз бузургони қавме аз Банӣ Исҳоқ ва Банӣ Исмоил, яъне, яҳуд ва араб буд ва ў (а) дар назди кулли яҳуду насоро ва муслимин аз иззату эҳтироми зиёде бархурдор аст [14, с. 24].

Исо (عيسى) – номи ҳазрати Масеҳ (а) мебошад. Калимаи “Исо” аз вожаи ибронии “йашуъ” (ישوع) гирифта шуда, маънои “наҷотдиҳанда”-ро дорад. Дар мавриди сохти калима дар “Лисон-ул-ъараб” нигошта шудааст: Себавайҳ мегӯяд: Исо (عيسى) бар вазни фиъло (فِعْلَى) аст, валекин алифи он “алиф”-и тасния нест, зеро он калимаи аъчамӣ аст, бино бар ин, ба шакли накира баргардондан имкон дорад. Агар ин калима арабӣ мебуду алиф дар ифодаи тасния меомад, он шакли накира гирифта наметавонист [14, с. 152].

Мусо (موسى) дар бораи маънии калимаи “мусо” зимни нақли замони туфулияти ин паёмбари гиромӣ Муҳаммад ибни Чарири Табарӣ менигорад: Ва ўро Мусо ном карданд, аз ин рӯ, ки вайро дар об ва дарахт ёфта буданд ва обро ба қибтӣ “му” ва дарахтро “шо” гӯянд [16, с. 299]. Табдили овози шин ба син дар забонҳои сомӣ маъмул аст.

Таҳлил ва таснифии маъноии маводи антропонимии “Таърихи Бухоро” дар мисоли номҳои паёмбарон нишон медиҳад, ки бо назардошти вижагиҳои хатти кирилӣ маъноии антропонимҳои матнро метавон аз решаҳои гуногун ба даст овард, аз ин ҷихат, ҳар қадом антропоним дорои маъноҳои гуногун ва ҳатто ба ҳам муҳолиф ва аз лиҳози қабатҳои таърихӣ ва мансубияти забонӣ гуногун буда метавонад. Новобаста аз ин, маъноҳои мухталиф ва баъзан манфии вожаҳои таҳлилшуда, суннати номгузории тоҷику форс ва фарҳанги исломии мо баёнгари он аст, ки мардуми мусалмон, бахусус, тоҷикон номҳоро, пеш аз ҳама, бо назардошти маъноҳои мусбии он ва номи шахсиятҳои мазҳабиву фарҳангӣ, ки бо фаъолияти созанда ва шухраташон маҳбуби одаму олам гардидаанд, мегузоранд. Аз рӯи анъана, ин мақол низ дар миёни мардуми тоҷик маъруф аст, ки мегӯянд: “Номи хуб одамро шафоат мекунад” ва мутобики ҳамин анъана номи хуб гузоштан вазифаи падару модар аст.

¹ Номвожаи Ёқуб шакли вайроншудаи Яъқуб мебошад ва калимаҳои (ъ)ақиб, му(ъ)оқибат, му(ъ)оқибот, му(ъ)оқиб, мута(ъ)оқиб, (ъ)оқибат, (ъ)оқиб, (ъ)иқоб, (ъ)уқбо, (ъ)уқба, (ъ)уқубат, (ъ)уқубот, уқоб, та(ъ)аққуб, а(ъ)қоб.

² Калимаҳои исён, мустаъсй, та(ъ)ассй, ки дар забони тоҷикӣ корбурд доранд, бо калимаи (ъ)Ис ҳамреша мебошанд.

³ <https://fa.wikipedia.org/wiki/نوح> 16.05.2023

Бо назардошти зиёд будани калимаҳои муштак аз решаи воҳид ва мавҷуд будани низоми муайяни шаклӣ ва маъноӣ дар байни калимаҳои муштак (ҳамреша) дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, дар таҳлили сохтори калимаҳо нишон додани вижагиҳои вазнӣ низ талаботи рӯз мебошад, зеро тақрибан бо 50 вазни калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ анбуҳи калимаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст.

Адабиёт

1. Антропонимика. – М.: Наука, 1970. - 360 с.
2. Гафуров О. Лично-собственные имена в таджикском языке. / О. Гафуров. - Душанбе, 1964. - 265 с.
3. Гафуров О. Ф. Маъноӣ ҳазору як ном. / О. Гафуров. – Душанбе: Маориф, 1987. - 176 с.
4. Девонақулов А. Асрори номҳои кишвар. / А. Девонақулов. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 224 с.
5. Қосимӣ М., Мирбобоев А. Фарҳанги номҳои тоҷикӣ. / М. Қосимӣ, А. Мирбобоев. – Душанбе, 2000. –617 с.
6. Маҳмадҷонов О.О. Баррасиҳо дар номиносии тоҷик. / О. Маҳмадҷонов. - Душанбе: Деваитч, 2007. - 84 с.
7. Маъсумӣ Н. Чаҳонбинӣ ва маҳорат / Н. Маъсумӣ. - Душанбе, 1966. - 267 с.
8. Раҳмон Э. Забони миллат - ҳасти миллат. Китоби якум. / Э. Раҳмон. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. - 516 с.
9. Самарқандӣ Я. Ш. Фарҳанги номвожаҳои форсии тоҷикӣ. / Я. Самарқандӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2010. - 392 с.
10. Холназаров Р. Таҳлили лингвистӣ, гендерӣ ва оморӣ антропонимҳои ноҳияи Лаҳи: ДД. / Р. Холназаров. – Душанбе, 2019. – 167 с.
11. Ҳомидов Д. Забони тоҷикӣ ва номиносии / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2018. – 271 с.
12. Шоев Р. Ономастикаи "Самаки айёр" / Р. Шоев. – Душанбе: Ирфон, 2013. - 192 с.
13. ابن منظور محمد بن مكرم. لسان العرب، جلد 15 / محمد بن مكرم ابن منظور. – بيروت: دار صادر، 1414 هـ. ق. - 494 ص.
14. اصفهانی راغب حسین بن محمد. ترجمه و تحقیق مفردات ألفاظ القرآن. جلد 1. – تهران: مرتضوی، 1374 هـ. ش. - 701 ص.
15. اصفهانی راغب حسین بن محمد. ترجمه و تحقیق مفردات ألفاظ القرآن. جلد 4. – تهران: مرتضوی، 1374 هـ. ش. - 551 ص.
16. طبری محمد بن جریر. تاریخ طبری یا «تاریخ الرسل و الملوك». جلد اول (ترجمه ابوالقاسم پاینده) / محمد بن جریر طبری. – تهران: اساطیر، 1375. - 365 ص.
17. نرشخی ابوبکر محمد بن جعفر. تاریخ بخاری (تصحیح مدرس رضوی). / ابوبکر نرشخی. – تهران، 1317. - 128 ص.

НОМҲОИ ПАЁМБАРОН ДАР “ТАЪРИХИ БУХОРО”

Таҳқиқи баррасии номҳои ашхоси “Таърихи Бухоро” аз ҷиҳати сохт ва маъно ҷолиб буда, дар барабарии дигар аносирӣ луғавӣ асар аҳамияти назаррас дорад. Маълум аст, ки мутобиқи авзони арабӣ сохташавии вожаҳо, ки як гурӯҳи онҳоро номҳои ашхос дар бар мегирад, дар забони арабӣ мутадовил буда, бо ҳамон шаклҳояшон ба дигар забонҳо, аз ҷумла, ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд. Вале агар ба асл ва решаи номҳои анбиё диккат кунем, дармеёбем, ки на ҳамаи онҳо калимаҳои арабиасланд ва на ҳамаи онҳо аз як реша таркиб ёфтаанд. Аммо ин чиз мусаллам аст, ки номҳои аъҷамӣ ва аз ду реша таркибёфта ҳама дар навъи худ ба арабӣ мутобиқшуда мебошанд ва аз боби фарҳанг ва эътиқодот ба забонҳои дигар ворид гардидаанд. Номҳои паёмбарон дар Тоҷикистон аз серистеъмолтарин ва маҳбубтарин номҳо ба шумор мераванд.

Калидвожаҳо: Таърихи Бухоро, ном, дин, паёмбар, маъно, сохт, арабӣ, ибрий, калима, реша, муродиф, муарраб, номҳои аъҷамӣ.

ИМЕНА ПОСЛАННИКОВ В "ИСТОРИИ БУХАРЫ"

Исследование и рассмотрение имен народов в «Истории Бухары» необходимо с точки зрения структуры и значения, и имеет большое значение так же, как и другие лексические элементы произведения. Известно, что словообразования по арабскому языку, в одну группу которых входят имена людей, распространены в арабском языке и с такими же формами вошли в другие языки, в том числе и в таджикский язык. Но если мы обратим внимание на происхождение и корни имен пророков, то обнаружим, что не все они арабские слова и не все они составлены из одного корня. Но несомненно, что все распространенные имена, состоящие из двух корней, адаптированы к арабскому языку и были введены в другие языки из-за культуры и верований. Имена пророков являются одними из самых популярных и любимых имен в Таджикистане.

Ключевые слова: История Бухары, имя, религия, пророк, значение, структура, арабский язык, иврит, слово, корень, синоним, арабский язык, иностранные имена.

THE NAMES OF THE MESSENGERS IN THE "HISTORY OF BUKHARA"

The study and consideration of the names of peoples in the "History of Bukhara" is necessary in terms of structure and meaning, and is of great importance, like other lexical elements of the work. It is known that word formations in Arabic, one group of which includes the names of people, are common in Arabic and with the same forms entered other languages, including the Tajik language. But if we pay attention to the origin and roots of the names of the prophets, we will find that they are not all Arabic words and not all of them are composed of the same root. But there is no doubt that all common names consisting of two roots are adapted to the Arabic language and were introduced into other languages due to culture and beliefs. The names of the prophets are among the most popular and beloved names in Tajikistan.

Keywords: History of Bukhara, name, religion, prophet, meaning, structure, Arabic, Hebrew, word, root, synonym, Arabic, foreign names.

Дар бораи муаллиф

Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович

Номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 938 70 17 20
E-mail: zobit@list.ru

About the author

Rahmonov Bakhtiyor Nurmahmadovich

Candidate of philology, docent of the Department of theory and Practice of Linguistics
Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 938 70 17 20
E-mail: zobit@list.ru

Об авторе

Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович

Кандидат филологических, наук, доцент
кафедрой теории и практики языкознания
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 938 70 17 20
E-mail: zobit@list.ru

ГЛАГОЛЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ – РЕФЛЕКТОРЫ АССОЦИАЦИИ ЭМОЦИЙ

Файзиева С. А.

*Институт экономики и торговли Таджикского
государственного института коммерции*

Общеизвестно, что глагол является необыкновенной частью речи. Необыкновенность её заключается в её обозначении, а именно в обозначении действий, различных эмоциональных состояний, и поэтому данная часть речи обладает огромным потенциалом для выражения бесчисленных действий, эмоциональных состояний сопровождающих человека.

Уместно подчеркнуть, что слова, мотивирующие акт восприятия эмоции, вводятся в контекст или структуру глаголов эмоционального ощущения как широкий по своей семантике знак, в котором обобщенно или специфически обособленно отражены системы отношений и типы ситуаций их контекстуального употребления. Например, антонимичное значение переходить от подавленного физического и душевного состояния к бодрому, приподнятому (с доминирующей семой становления) в таджикском и русском языках имеют глаголы- а) ободряться - рухбаланд шудан; б) оживляться - зиндадил шудан, хушхол шудан; в) фраз. завивать горе веревочкой- ғамро аз худ дур намудан; г) воспрянуть духом – рухбаланд гаштан. Их семантические эквиваленты –

а) встряхиваться (перен.) – аз ғам худро озод кардан, афшондан; б) расшевелиться (пер.раз.)- ғаёбол шудан, ба хунбиш омадан, ба ҳаракат даромадан обозначают в таджикском и русском языках «ободряться под влиянием какой-либо деятельности»- варзиши пагохи беморро ба ҳаракат даровард. Утренняя гимнастика ободрила (расшевелила) больного. Глаголы (переносного значения) рассеиваться - дур кардан, парешон шудан, развеиваться- ғаму ғуссаро бартараф кардан обозначают в обоих языках «ободряться, встряхиваться под влиянием каких-либо приятных впечатлений, отвлекающих от переживаний».

Глаголы утешаться - тасалло ёфтан в таджикском и русском языках, перенос. Отогреваться - ғамхори дидан, навозиш ҳис кардан обозначают – ободряться под влиянием чьих-либо увещаний, чьего-либо внимания, участия. Глагол проясняться (перен. разг.) - кушода шудан, ба худ омадан, ба хуш омадан в таджикском и русском языках «ободряться, утрачивая мрачный вид». Например, Туристы воспрянули духом/ободрились. Сайёҳон рухбаланд шуданд (хушнуд гаштанд, зиндадил шуданд). К ним близки в таджикском и русском языках и глаголы со значением «освободиться от подавленного настроения или усталости».

Следовательно, разные типы значений глаголов эмоционального состояния по-разному служат отражению и закреплению ассоциаций эмоций.

Семантическое ядро глаголов эмоционального ощущения (состояния, настроения, переживания, отношения) в таджикском и русском языках по существу связано со структурой модели либо логико-грамматическим (субъектно-объектным) отношением, либо формально-структурным, либо чисто семантическим, либо тематическим отношением и устанавливает причины возникновения этих различных форм композиций словесных единиц.

В позиции субъекта при некоторых глаголах данной группы в таджикском и русском языках вместо одушевленных (личных) имён выступают иногда слова лицо, глаза, вид: Лицо её было опечаленным – Рӯи ӯ ошуфта буд. Глаза больного опечалились (омрачились, отуманились, погрустнели). Чашмони бемор ғамгин, тира, андуҳгин буданд. Такие замены в таджикском и русском языках имеют метонимический характер. В русском языке глаголы этой группы не сочетаются с падежными формами, выражающими объектные позиции.

Нужно отметить, что особую категорию между двумя этими группами занимают в таджикском и русском языках сочетания с глаголом предаваться – ба ғам мутеъ шудан, таслим шудан, ба андӯх ғарқ, мутаассир шудан, ғарқи андешахо шудан, ба фикр фуру рафтан и синонимичный им фразеологизм посыпать голову пеплом - ба сар хокистар пошидан (т.е. очень предаваться грусти, печали, тоске, горю, скорби, унынию, малодушию), обозначающие такое состояние, которое возникают как бы по воле самого субъекта, без всякого с его

стороны сопротивления, чувство печали длительное время поддерживаемое им (Он предаётся грусти. Он грустит в течение длительного времени. Он становится грустным).

Принцип семантико-функционального подхода к анализу отдельных лексических категорий глаголов эмоционального состояния наиболее обозримо и наглядно предстает в описании их действий в функционально – семантических полях, соотносящихся с различными элементарными значениями:

а) становится печальным, грустным - ба ҳолати ғамгини, андухгини афтодан; б) синонимы этих состояний - опечаливаться - ғамгин шудан, с досады, расстраиваясь из-за какой – либо неприятности; в) удручаться - сильно огорчаться - басо, хело, бисъёр, чукур ғамгин шудан; г) унывать, приходиться (впадать в состояние унынья - ба ҳолати ғамгини афтодан;

д) опечалиться, теряя веру, надежду на что-либо - бовари, умедро ба чизе аз даст дода ғамгин шудан; е) отчаиваться- ба ҳолати ноумеди гирифтор шудан, приходиться в отчаяние- ба ноумеди афтодан, впадать в состояние отчаяния - ба ҳолати ноумеди афтодан; ё) унывать, доходя до состояния крайней безнадежности - ғамнок шудан, то ҳолати басо ноумеди расидан;

ж) падать духом - ноумед, дилгир шудан; з) впадать в малодушие – худро то ҳолати беҳурмати, сустиродаги оварда расонидан; и) переносное - сникнуть- кайфият талх намудан;

й) переносно- разговорное - раскисать (скисать) - маъюс, махзун шудан, (общее значение – приходиться (прийти) в удрученное, унылое состояние; теряя бодрость духа, активность, волю;

к) разговорное - скучнеть, грустнеть (чаще поскучнеть, погрустнеть - дилгир, зик шудан /общее значение становится грустным, скучным; л) мрачнеть - омрачиться - малул шудан, ғамгин шудан; м) переносное - туманиться (затуманиваться, отуманиваться) – гаранг шудан, ғамгин шудан, ғусса хурдан /общее значение становится мрачным, угрюмым, проявляя выражением лица свое подавленное состояние; н) понуриваться, вешать, опускать голову, вешать нос - аз ғусса сар хам намудан, ошуфтаҳол гаштан /общее значение становится угрюмым, печальным, проявляя свое подавленное настроение внешним видом, осанкой: Он весьма опечалился – ё басо ошуфтаҳол гашт.

Необходимо подчеркнуть, что сложность и многогранность семантики глаголов эмоционального ощущения таджикского и русского языков характеризуются тем, что она (семантика) отражает не только специфику обозначаемых ими ощущений, но и включая имплицитно в модель их смысловых отношений и лексическое значение глаголов, значение, которое больше каких- либо других лексико-грамматических разрядов осложнено категориальной семантикой.

Подавленное душевное состояние и его эмоциональное переживание обозначаются в обоих языках обширной семантической парадигмой с доминантой грустить, подразделяющейся на ряд групп оппозициями по семам становления: а) опечаливаться, пригорюниваться, огорчаться, удручаться, унывать, приходиться, впадать в унынье; б) падать духом, поскучнеть, погрустнеть, понуриваться, вешать, опускать, понуривать голову, вешать нос; в) угрюметь, мрачнеть, омрачаться, отуманиваться; г) предаваться грусти, печали, тоске, горю, скорби, унынию.

Единство реальной коммуникации в связи с её задачами, ситуацией, контекстуальными условиями детерминирует в таджикском и русском языках саму архитектуру семантической структуры глаголов эмоционального ощущения и актуализацию актантов данной структуры, а также определяет ориентации глаголов эмоционального ощущения в контексте. Например, соответствующие значения с доминирующей семой становления отождествляют семантику:

а) «становиться печальным, грустным», а их синонимы «огорчаться» - «опечаливаться с досады, расстраиваясь из-за какой- либо неприятности»;

б) удручаться - «сильно огорчаться», унывать - «опечалиться, теряя веру, надежду на что-либо»; в) впадать в грусть - «очень сильно грустить, доходя до состояния крайней безнадежности»; г) скучнеть, грустнеть- «становиться, стать скучным, грустным» и мн. др.

С другой стороны, состояние возбужденности, взволнованности, вызванное теми или иными причинами (страхом, печалью, тревогой, недовольством или радостью, восхищением

и т.п.), обозначается в таджикском и русском языках глаголами с опорными словами волноваться - ба ҳаяҷон омадан, сердиться - бадхашм шудан, ба ғазаб омадан.

Разделение рядов понятий, обозначающих онтологически близкие концепты эмоциональных ощущений, обуславливают поиск более адекватных (субстантивных) языковых средств для уточнённой вербализации данных понятий: боюсь(чего?) – тарсам (аз чӣ?), не бойся(чего?) - матарс (аз чӣ?), дивлюсь(чему?) - (хайрон ба чӣ?) и т.д.

Необходимо подчеркнуть, что по значению в семантическом плане в таджикском и русском языках дифференцируются следующие ряды эмоциональных смыслов, интерпретирующих состояние:

- «Быть в возбужденном, беспокойном душевном состоянии»; форма их передачи глаголы волноваться, испытывать волнение и их синонимы беспокоиться, тревожиться, заботиться, испытывать (проявлять) беспокойство (озабоченность) тревогу, которые обладают и значением «волноваться из-за боязни, страха за кого-, что-либо - бояться за себя, утрашиться за друга».

- «Испытывать волнение, отзываясь на что-либо душевным состоянием, страданием, беспокойством, что передаётся сочетанием болеть душой (сердцем).

- Параллельный ряд в таджикском языке с общим значением «ба ҳолати барангезиш, ҳаяҷон, ошуфтаҳоли омадан» /приходить в возбужденное эмоциональное состояние» образуют глаголы барангехтан, шӯридан, ошуфтаҳол шудан (возбуждаться, приходит в возбуждение (волнение), лишаться покоя (ноором гаштан), разговорный (шӯридан) - будоражиться и их синонимы обеспокоиться - (хавотири кашидан, нотинчи хис кардан), встревожиться (хавотир, мушавваш шудан, ба изтироб омадан).

- Весьма продуктивный класс составляют в таджикском языке и глаголы «аз тарс, аз хавотирӣ, аз ҳиссиёти ногуворе ба ҳаяҷон омадан», которым в русском языке соответствуют «приходить в волнение из-за боязни, страха за кого-, что-либо, предвидя неприятные последствия чего-либо».

- Класс глаголов «барангехтан, шиддат гирифтан, авҷ, аланга гирифтан, баланд шудан, шиддат ёфтан» таджикского языка имеют в русском языке аналоги «раздражаться, возбуждаться до нервозности, разгорячаться, распалиться, разжигаться (чаще разгорячиться, раскипятиться, распалиться, разжечься, разбушеваться)». Чаще всего эти глаголы, поскольку они в таджикском и русском языках акцентируют состояние субъекта, употребляются в двучленных конструкциях, распространяемых факультативными понятиями со значениями причины или степени волнения: Ў аз ғазаб алов гирифт- Он распалился от гнева. Минимальным контекстом для глаголов данной группы является в таджикском и русском языках позиции подлежащего, выраженного личным или неличным именем, и позиция объекта, которую занимают названия лица, испытывающего волнение, или слова душа(рух) и сердце (дил).

- Состояние возбуждения, раздражения, вызванного недовольством, неудовлетворённостью кем-, чем- либо и эмоции, связанные с этим чувством, ощущением, обозначаются в таджикском языке глаголами ба хашм омадан, ба ғазаб омадан, хашмгин шудан, ба шӯридан, а в русском языке - возмущаться (чем-либо) негодовать на кого- либо, против (чего-либо), проявлять возмущение (негодование, гнев), кипеть гневом (негодованием, возмущением, недовольством, злобой). Некоторые глаголы этого класса допускают также субстантивные замены: Он (сегодня) сердиться на товарища. Он (сегодня) сердит (сердитый). Он (сегодня) рассержен. Он в озлобленном состоянии.

Уместно подчеркнуть, что в таджикском языке эти конструкции выражаются предложениями типа – Ў имруз (хашмгин, бадқаҳр, дар ғазаб) аст. Ў дар кайфияти хашмгини аст.

В подобных конструкциях таджикского и русского языков первую позицию занимают только личные местоимения или имена существительные, а вторую -(глагольная) позиция.

- Абсолютно все рассматриваемые глаголы таджикского и русского языков распространяют формами, указывающими на источник (причину) волнения, сердитого настроения: аз ҳар кори ночиз ба хашм омадан, аз хашм ба ҳаяҷон омадан, аз ноомади қор дар ғазаб шудан, аз беадолати дар ғазаб шудан, а в русском языке злиться из-за пустяков, кипеть гневом от возмущения возмущаться несправедливостью.

- Семантической парадигме с исходным словом бадхашм (қаҳр) шудан таджикского, в русском языке - сердиться противопоставлены по характеру переживаемого в состоянии волнения чувства глаголы со значением «дар ҳолати мутаасири, раҳмдилӣ, меҳрубони қарор доштан, будан» - «быть в умилении», «приходить в умиление», «приводить в умиление». Данное значение в таджикском языке передаётся выражениями типа: Ў дар ҳолати мутаасир аст. Онҳо мутаасири хис мекарданд. Онҳо мутаасир буданд, а в Ря конструкциями типа: Он в умилении (умилен, в умилённом состоянии).

Он растроган (в растроганном состоянии).

- Соответствующие значение с доминирующей семой становления в таджикском языке имеют глаголы «мутаасир шудан, ба риккат омадан», которые в русском имеют аналоги «умиляться, приходить (впадать) в умиление» и их синонимы «трогаться (ба хаяҷон омадан), растрогаться (мутаасир шудан, ба хаяҷон (риккат) омадан). Этот класс глаголов в таджикском и русском языках обозначают общее понятие «умиляться под воздействием вызванных кем-то, чем-то чувств». В свою очередь данная семантическая интерпретация в таджикском и русском языках имеет и различные смысловые оттенки: а) разговор, разнеживаться- эркаги қардан, нозпарванд шудан; б) в переносном значении раскисать- беҳол, бедармон, сушт, ланҷ, лакот шудан; в) в переносном значении растаять- нармдил шудан, об шудан (простор.); г) просторечное выражение - распускать слюны - дахоняла шудан.

- Взволнованное состояние и связанное с ним чувство неловкости, неудобства, неуверенности в себе (от стыда, застенчивости, робости, нерешительности, растерянности) обозначаются в таджикском и русском языках глаголами: шарм доштан, хичили қашидан – испытывать смущаться.

- Неприятное возбуждённое состояние, вызванное чувством страха, и его переживание выражаются в таджикском и русском языках группами глаголов с ядерными словами бояться, пугаться, пугать и противопоставлены они друг другу по доминирующим семам бытность, становления. Для выражения в таджикском и русском языках значения «быть в состоянии страха- дар ҳолати тарс, ваҳм будан, испытывая неприятное чувство, обусловленное какой-либо опасностью, непосредственно угрожающей или предполагаемой», используются глаголы - тарсидан, бояться, хисси тарс эҳсос қардан, ваҳмидан- пугаться и их синонимы хӯсидан - робеть, которые имеют синонимы робеть, чувствовать робость. Общим семантическим оттенком глаголов данного класса таджикского и русского языков является смысл «бояться из-за неуверенности в себе», трусить (буздили намудан), чувствовать трусливость (тарсончаки хис намудан), проявлять трусость (тарсончаки зохир намудан), разговорный – пасовать (ақиб гаштан), просторечный – дрейфить - аз роҳи худ гаштан, ваҳмидан, буздили намудан, а также значение «бояться решиться на что-либо, останавливаясь перед трудностями, опасностью». В этом ряду своеобразную, образную семантику имеют и глаголы с некоторой переносной семантикой: трястись - ларзидан, дрожат руки, ноги - дасту по ба ларза омад, душа уходит в пятки - дил ба пошно расид, общим значением которых является «бояться, не будучи в состоянии подавить своё волнение, свой страх и его внешнее проявление», а также образные понятийные системы «кровь стынет(леденеет, холодеет) в жилах у кого- либо, в просторечии не смейдохнуть, вздохнуть - хун аз тарс сард шуд, хуш аз сар паридан, талхакаф шудан. Общим значением данных категорий глаголов является «очень сильно бояться, дойдя до оцепенения от страха - басо сахт тарсидан, то дараҷаи қарахти». Обязательной для данных глаголов в таджикском и русском языках в их указанных значениях является лишь сочетаемость с позицией субъекта, выраженного личным местоимением: Я боюсь (трусцу, робею) - Ман тарсида истодаам, буздили мекунам, бечуръати мекунам. Функцию глагола в таких конструкциях таджикского и русского языков могут выполнять слова категории состояния, допуская при себе позицию со значением причины: Сайёҳон аз мушкилоти роҳ метарсиданд, бечурати зохир мекарданд, буздили мекарданд. – Туристы боялись, робели, трусили перед высотой памирских гор.

Антонимичное значение «приходить в храброе состояние или в состояние большей храбрости, смелости» имеют глаголы «смелеть- часур шудан, набираться смелости- чуръат пайдо қардан» .

Прекращение возбуждения, т.е. переход от взволнованного, возбужденного, раздраженного или подавленного состояния к спокойному, уравновешенному состоянию в таджикском и русском языках выражается глаголами «успокаиваться, умиротворяться» и их синонимы «приходить в себя - ба худ омадан, тинч шудан, ором гаштан», а также их переносные формы «отходить- ба худ омадан, остывать- хунук шудан, аз чаҳл гаштан, отлегло, отошло - ғазаб гузашта рафт, ғазабгин шуд». Общим для них значением становится «успокаиваться (успокоиться) - ором шудан» после сильного волнения, чрезмерного возбуждения: Дети успокоились и у меня отлегло то сердца – Баҷаҳо ором шуданд ва дилам аз ғам сабуқдуш шуд. Эти структуры распространяются обычно словесными формами, указывающими на источник успокоения и на чувства, переживаемые во время волнения, возбуждения: успокоиться от сна, радости. В функции подлежащего вместо личного имени могут употребляться, во-первых, существительные душа, сердце: Душа успокоилась – Дилам ором шуд. Душой он успокоился – Дили ӯ ором гашт, во – вторых, названия чувств: Гнев командира прошел – Ғазаб, хашми командир гузашт.

- Состояние, вызванное сильным впечатлением от чего-либо неожиданного или непонятного, и чувство, переживаемое при этом состоянии, обозначаются глаголами в таджикском языке - хайрон шудан, тааччуб кардан, тааччуб, в русском языке - дивиться, изумляться.

Общим для этих конструкций таджикского и русского языков является семантика «удивляться, не понимая чего-либо» и «нахождение субъекта вследствие этого в затруднении, нерешительности, растерянности». Ядерные конструкции с данными глаголами распространяются формами объектов кому - чему, чем-либо, из-за чего-либо, от чего-либо. В качестве синонимов к этим глаголом выступают соотносительные с ними краткие страдательные причастия и существительные: Гости столицы удивлялись достопримечательностями города - Меҳмонони пойтахт аз манзараи шоён дар тааччуб буданд. Гости столицы удивлены.

Как и большинство глаголы эмоционального состояния таджикского и русского языков глаголы данного микрополя обозначают одновременно и переживаемое состояние и его внешнее выражение (удивляться - тааччуб кардан, испытывать удивление - тааччуб эхсос кардан, выражать удивление - тааччуб ифода кардан), подчёркивая тот или иной аспект эмоции лишь своей конкретной семантикой.

Исследованный обширный фактический и фактологический материал по разрабатываемой проблеме выявляет, что множество классов глаголов эмоционального состояния таджикского и русского языков выделяет в качестве доминирующего семантического значения (аспекта значения) различные моральные состояния человека, при которых переживаются и интерпретируются те или иные чувства. Семантические парадигмы, составляющие этот класс, последовательно характеризуются оппозициями по смыслу бытийности - становления.

Помимо указанных значений глаголы класса эмоционального состояния таджикского и русского языков обладают значениями - а) усилительности (растосковаться - басо ғусса хурдан, разволноваться –басо ба ҳаяҷон омадан, ба вачҳ омадан); б) смягчительности (приуныть- каме руҳафтада шудан, димоғсӯхта шудан, поуспокоиться - каме ором шудан); в) определённой ограничительности (прогрустить - муддате андӯхгин шудан, будан, проскучать - чанде дилтанг шудан, будан, муддате зик шудан); г) предельности (натосковаться - басо пазмон шудан, надивиться - басо таҳаюр шудан, басо дар ҳайрат будан); д) неопределённой ограничительности (порадоваться - каме шод будан, поволноваться - каме мушавваш шудан, саҳт ошуфта шудан); е) исчерпанности (истосковаться - хело, базе, бисёр пазмон шудан, изнервничаться - хело асабӣ шудан); ё) чрезмерности (переволноваться- саҳт ба ҳаяҷон омадан, басо ошуфта шудан); перепугаться - хело тарсидан, ба воҳима афтодан, бисёр талхакаф шудан, хоса ҳаросон шудан);

Таким образом, лексическая недостаточность значения в глагольных единицах таджикского языка компенсируется включением в цепочку элементов глагольных структур тех слов, которые присоединяясь к глаголу, придают необходимую семантику, составляя специфику аналитической формы образования глагольных значений. Научная оценка эмоциональной лексики как комплексной единицы, характеризующей язык во взаимосвязи с психическими эмоциями человека, объективно предполагает формирование соответствующего терминологического-понятийного аппарата.

Литература

1. Серебрякова Л.А. Функционирование глагольных категорий в современном русском литературном языке / Л.А. Серебрякова – АКЛ.: Горький, 1974.
2. Сиёев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик=[Очерк относительно истории глагола таджикского литературного языка] / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1968.
3. Симонов П.В. Потребность-информационная теория эмоций / П.В. Симонов // *Вопр. психологии.* – 1982. - № 6.
4. *Словарь лингвистических терминов.* – М., 1966.
5. Спиноза Б.О. О происхождении и природе аффектов / Б.О. Спиноза // *Психология эмоций. Тексты.* – М.: Изд-во МГУ, 1984.
6. Степанов Ю.С. В мире семиотики / Ю.С. Степанов // *Семиотика.* – М.: Радуга, 1983.
7. Телия В.Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке / В.Н. Телия // *Сущность, развития и функции языка.* – М.: Наука, 1987.
8. Тропина Н.И. Глагол как средство речевого воздействия. (в публицистике на международные темы) Под ред. В.Н. Ваксурова / Н.И. Тропина. – М.: Изд-во МГУ, 1989.
9. Успенский Б.А. Структурная типология языков / Б.А. Успенский. – М., 1965.
10. Фомина З.Е. Эмоционально-оценочная лексика современного немецкого языка: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / З.Е. Фомина. – М., 1996.
11. Шахназарович А.М., Графова Т.А. Экспериментальное исследование реализации эмотивности в речевой деятельности. / А.М. Шахназарович, Т.А. Графова // *Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности.* – М.: Наука, 1991.
12. Шахова Л.И. Структурно-функциональная характеристика лексико-семантической группы существительных «чувство переживания» в русском языке.: дис...канд. филол. наук / Л.И. Шахова. – Киев, 1980.
13. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. / В.И. Шаховский. – Воронеж: изд-во Воронеж. ун-та, 1987.

ФЕЪЛҲОИ ЭҲСОСӢ - ИНЪИКОСКУНАНДАИ ТАСАВВУРОТИ ЭҲСОСОТ

Мақолаи мазкур дар бораи аксари феълҳои ифодакунандаи ҳолатҳои эҳсосии дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ буда маълумот медиҳад. Феълҳои ин гурӯҳи хурд дар як вақт ҳам ҳолати афтодарӯхиро ва ҳам ифодаи берунии онро нишон дода, ин ё он чанбаи эҳсосотро танҳо бо маънои хоси худ таъкид мекунанд. Муаллиф асоси маъноии феълҳои ифодакунандаи ҳолатҳои эҳсосиро (ҳолат, кайфият, мутаасир шудан, муносибат) бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, ки аслан бо сохти намунавӣ ва ё муносибати мантиқӣ-грамматикӣ (субъект-объект) алоқаманд аст, нишон медиҳад, ё ин ки муносибати расмӣ-сохторӣ, ё ки сирф маъноӣ ё мавзӯӣ ва сабабҳои пайдоиши ин шаклҳои гуногуни таркиби вохидҳои лафзиро муқаррар мекунанд. Инчунин дар мақола мулоҳизаи муаллиф оид ба маънои семантикии дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, ки силсилаи маъноҳои эҳсосиро фарқ мекунанд, баҳшида шудааст ва ҳолатҳои мухталиф чунин тафсир шудаанд: ҳолати рӯҳӣ, ҳаяҷон, тарс, ҳашм, кайфият ва ғ.

Калидвожаҳо: феълҳои эҳсосӣ, кулли муносибатҳо, тасаввурот, асоси маъноӣ, равиши маъноӣ-функционалӣ, дараҷаи ҳолат, баргаридошта.

ГЛАГОЛЫ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ – РЕФЛЕКТОРЫ АССОЦИАЦИИ ЭМОЦИЙ

В данной статье сообщается о большинстве глаголах эмоционального состояния таджикского и русского языков. Глаголы данного микрополя обозначают одновременно и переживаемое состояние и его внешнее выражение, подчёркивая тот или иной аспект эмоции лишь своей конкретной семантикой. Автор демонстрирует семантическое ядро глаголов эмоционального ощущения (состояния, настроения, переживания, отношения) в таджикском и русском языках, которые по существу связаны со структурой модели либо логико-грамматическим (субъектно-объектным) отношением, либо формально-структурным, либо чисто семантическим, либо тематическим отношением и устанавливает причины возникновения этих различных форм композиций словесных единиц. Также в статье немаловажное значение занимает размышление автора о том, что по значению в семантическом плане в таджикском и русском языках дифференцируются ряды эмоциональных смыслов, интерпретирующих различные состояния, как: душевное состояние, волнение, возбуждение, боязнь, страх, раздражение, возбуждение, сердитое настроение и т.п.

Ключевые слова: глаголы эмоционального ощущения, система отношений, ассоциация, семантическое ядро, семантико-функциональный подход, категория состояния, доминирующий.

VERBS OF THE EMOTIONAL STATE - REFLECTORS OF THE ASSOCIATION OF EMOTIONS

This article reports on most verbs of the emotional state of the Tajik and Russian languages. The verbs of this microfield denote both the experienced state and its external expression, emphasizing one or another aspect of the emotion only by their specific semantics. The author demonstrates the semantic core of the verbs of emotional sensation (states, moods, experiences, attitudes) in the Tajik and Russian languages, which are essentially related to the structure of the model either by a logical-grammatical (subject-object) relationship, or by a formal-structural, or purely semantic, or thematic relationship, and establishes the reasons for the emergence of these various forms of compositions of verbal units. Also, the author's reflection that the meaning of the semantic meaning in the Tajik and Russian languages differentiates the series of emotional meanings that interpret different states, such as: state of mind, excitement, excitement, fear, fear, irritation, excitement, angry mood, etc., is of no small importance in the article.

Keywords: verbs of emotional sensation, system of relations, association, semantic core, semantic-functional approach, category of state, dominant.

Дар бораи муаллиф

Файзиева Сарвар Ахмадовна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,

х. И. Сомони, 169

Тел.: (+992) 92 750 82 92

About the author

Fayzieva Sarvar Akhmadovna

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik and Russian Languages Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce

735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Somoni

ave., 169

Ph: (+992) 92 750 82 92

Об авторе

Файзиева Сарвар Ахмадовна

Кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского и русского языков

Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,

пр. И. Сомони, 169

Тел.: (+992) 92 750 82 92

РОЦЕЪ БА КУЛОЛГАРИЮ ЛЕКСИКАИ ОН ДАР САРАЗМИ БОСТОН

Бобомуродова М. У.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Яке аз хунарҳои машхуре, ки аз қадим дар миёни халқи тоҷик маъруфу маъмул будааст, кулолгарӣ мебошад. Кулолгарӣ хунари воло буда, усулҳои коркарди гилро дар бар мегирад. Аз аҳди бостон миёни мардуми мо кулолгарӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт-дар рӯзгори одамон (коса, табақ, пиёла, хум, танӯр...) дар сохтмон (хишт, кошикорӣ, мучассамасозӣ, чузҳои меъморӣ...), дар ҳайкалтарошию санъати ороиш истифода шудааст. Аз гили махсус (ҳоки ширадори бо об омехтаву лагадмолу муштмолшуда) тайёр кардани зарфҳои гуногунро барои таъмини эҳтиёҷоти худ одамон ҳанӯз дар ҳазорсолаҳои пеш аз мелод азхуд карда буданд. Маъхазҳои таърихӣ таъкид мекунанд, ки нахуст ба кулолгарӣ танҳо занон машғул мешудаанд. Пас аз ихтирои дастгоҳҳои кулолгарӣ ин пеша ба ихтиёри мардон гузаштааст.

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи **кулол** ба маънои кӯзагар, косагар оварда шудааст

Ҳар косае, ки сохт, надонам чаро шикаст,

Гарданда осмон, ки ту чархи кулол гашт (Хусрави Дехлавӣ) [5, с. 571].

Вожаи кулол дар забони адабии тоҷик маънои косибро низ дорад, ки аз гил (лой) зарфҳо месозад. Ин вожа муродифи худро дорад, ки ба шакли **кулолгар** ва **ё кулолӣ** истеъмоли мешавад.

Дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддин вожаи **кулол** чунин эзоҳ ёфтааст: **кулол** дар арабӣ мондагии аъзо ва хирагӣ ва кундӣ; ва ба замми аввал (яъне **кулол**) дар форсӣ ба маънии касе, ки зуруф аз гил созад (аз «Мунтахаб» ва «Бурҳон») [7, с. 174].

Дар ҳафриёти бостоншиносони ҳудуди Тоҷикистон намунаҳои зиёди осори кулолӣ-зарфҳои сафолӣ, махсусан, хумҳои хурду калон дарёфт шудаанд, ки аз рушди ин хунар дар байни ниёгони мо гувоҳӣ медиҳанд. Ҷомҳои маҳсули дасти кулолон, кӯзаҳои гарданборику дудафта, пиёлаҳои нафис санъати баланду таҷрибаи зиёди кулолонро собит менамоянд. Тадричан дар олооти сохтаи кулолон нақшу нигорҳо, сурати ҷонварону парандаҳо ва ниҳоят катибаҳо пайдо мешаванд. Боз ҳам бозёфтҳои археологӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки санъати кулолӣ дар соҳаи бинокорӣ-ороишоти иншооти гуногун, нақшпартоӣ дар сохтмон низ истифода мешудааст. Дар асрҳои миёна кулолӣ дар Мовароуннаҳр рушд меёбад. Дар Самарқанд ба оро додани зарфҳои сафолӣ таваҷҷуҳи зиёд доштаанд. Кулолгарӣ нахуст ҳамчун хунар роиҷ буд ва баъдан, дар натиҷаи таҳаввулу ташаккул ба санъати алоҳида табдил ёфт.

Намунаҳои зебои кулолгарии қадимаи тоҷикон дар натиҷаи ҳафриёт дар Саразм, ки ба давраи баъдинаи энеолит ва асри биринҷӣ мансуб аст, кашф гардидаанд. Шаҳраки Саразм аз қадимтарин ёдгориҳои таърихии мардуми Осиёи Марказӣ буда, дар он ҷо кишоварзӣ, меъморӣ ва хунарҳои нафисаи ниёгонамон раванқ доштаанд. Пажӯҳишгарон масоҳати ёдгории Саразмро 130 гектар ва теъдоди аҳолии онро 8000 муайян намудаанд. Дар ин шаҳраки бостонии аҷододони мо авваллин нишонаҳои маданияти шаҳрдорию шаҳрнишинӣ ба мушоҳида мерасад: биноҳои монументалӣ, кӯчаҳои сангфарш, инкишофи тичорат, дӯконҳои хунармандӣ (*кулолгарӣ, чармгарӣ, заршӯӣ, бофандагӣ, ресандагӣ, ҷубтарошӣ, чармгарӣ, сангтарошӣ...*).

Аз ҳафриёти Саразм сафолпораҳои нақшини бисёре ёфт шудаанд, ки қисме аз онҳо дар осорхонаи мамнӯғҳои таърихӣ-бостоншиносии Саразм нигоҳдорӣ мешаванд. Ба воситаи чархи кулолӣ коса, табақ, ҷом, пиёла, кӯза, хум сохта бо рангҳои қирмизӣ, сурх, гулобӣ, зардча оро меодаанд. Услуби нақшунигори зарфҳои сафолӣ Саразм бо услуби нақшунигори зарфҳои сафолӣ Туркистони Ҷанубу Шарқӣ ва Балучистон-Сиистон монанд аст. Аз Саразм ҳатто хумдони дутабақай сафолпазӣ ёфт шудааст, ки аз хеле ривоч доштани ин касб дар шаҳри қадимии Саразм шаҳодат медиҳад.

Аз бозёфтҳои Саразм маълум мешавад, ки дар ин мавзеи бостон хунари кулолгарӣ хеле ривочу инкишофёфта будааст. Бозёфтҳои кулолии Саразм аз он ҷиҳат хеле муҳиманд, ки мо дар навъу намуди зарфҳо ҳам нақшҳои хандасавӣ ва ҳам хатҳои амудию уфуқиро мушоҳида мекунем. Дар ҳар як нақш маънои алоҳида нухуфтааст. Масалан, мо хатҳои ростеро, ки дар

ин зарфҳо мушоҳида мекунем, маънои боридани борон ва хатҳои гирдогирди зарф кашидашуда маънои оби равонро доранд. Аз таҳқиқи ин зарфҳо маълум мешавад, ки аллакай ниёғони мо дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ба истехсоли чунин зарфҳо, ки сифатан хеле баланданд, ҳанӯз 5-6 ҳазор сол муқаддам машғул шудаанд.

Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон, дар экспазитсияи шӯбаи «Таърихи бостон ва асрҳои миёна» бархе аз бозёфтҳои кулолии ёдгории мазкур дар намоиш гузошта шудаанд, ки бо як ҳунари баланди наққошӣ бо анғоб зинат ёфтаанд. Маҳз ҳамин ашёҳо диққати тамошобинони ватанию хориҷиро ба худ бештар ҷалб менамоянд.

Дар вақти ҳафрийёт аз Саразм, инчунин, оташдонҳои бузургҳаҷм кашф шуданд. Чунин оташдонҳо ё хумдонҳо, ки маъмулан дар марказҳои муҳими истехсоли кулогарӣ сохта мешаванд, гувоҳ бар онанд, ки дар Саразм ҳунари кулолгарӣ дар авҷ будааст. Баҳусус, маҳсулоти сафолӣ бо сифат ва шаклу намуди олии худ дар авҷи раванқ будааст. То ба имрӯз се намуди зарфи дар чархи кулолгарӣ сохташуда маълуму муайян шудаанд, ки номгӯи онҳоро зарфҳои **восанҷӣ**, **ошхонагӣ** ва **хӯрокхӯрӣ** ташкил медиҳанд. Кулолгарон ба хотири бехтарсозии сифат ва серхаридор будани маҳсулоташон рӯи зарфҳоро бо анғоб суфта мекарданд ва барои қонё гардонидани талаботи эстетикӣ аз нақшунигорҳои гуногун истифода мекарданд.

Пешравию комёбиҳои ҳаматарафаи иқтисодӣ ва маданияи мардуми тоҷик дар даврони соҳибистиклолӣ барои аз нав инкишофу ривож додани касбу ҳунароҳои анъанавии гуногун, аз ҷумла кулолӣ ба мардум шароит мусоид овард. Бо сабаби торафт зиёд шудани асбобу анҷоми саноати ҳозиразамон дар ин соҳаи ҳунармандӣ низ дигаргуниҳои зиёд ба амал омад. Ба истилоҳоти кулолӣ торафт истилоҳоти наву гуногун ворид шуда истодааст. Имрӯзҳо қору амали дастии кулолгарон механиконида шуда вожаҳои ифодакунандаи маснуот ва масолеҳи ин соҳа беш аз пеш зиёд шуда истодааст.

Ҳар як касбу ҳунар, ки фаъолияти меҳнатии ин ё он соҳаро муайян менамояд, лексикаи хоси худро дорад. Аз ин ҷиҳат лексикаи кулолӣ ҳам ифодакунандаи равиши меҳнату маҳсулоти кулолгаронро ифода мекунад. Дар асл истилоҳоти кулолӣ хеле бой ва гуногун аст. Номҳои асбобу анҷом ва олоту чизҳои сафолӣ чӣ имрӯз дар забони тоҷикӣ ва чӣ дар гузашта хеле зиёд дучор меоянд. Истилоҳоти кулолӣ хеле гуногунанд. Асарҳои бевосита ба соҳаи кулолбахшидашуда зиёд нестанд. Касби кулолии сокинони маҳалҳои шимол ва ҷануби тоҷикнишин аз рӯи созори сохтанаш, пухтан, рангу бор, номҳои асбоб, шакл хусусиятҳои фарқкунанда доранд.

Истилоҳоти соҳаи кулолӣ аз рӯи хусусияти худ ба чор соҳаи асосӣ ҷудо мешавад:

1). Масолеҳи кулолӣ, ки аз хок, /навҳои гуногуни он/, гил/хелҳои гил/, ранг /хелҳои гуногуни ранг/ иборат аст. Дар кулолӣ хелҳои гуногуни гил мавриди истифода аст: *гили сафед*, *гили сурх*, *гили зард*, *гили регдор* ва ғайра. Маънои истилоҳи *гил* васеъ аст. 1. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *гил* [5, с. 262] ба маънои хоки бо об омехта, лой; хоки саҳт ва хушк шарҳ дода шудааст.

Зи оби чашми ман гил шуд, ба роҳи ишқ манзилҳо,

Надонам, то чӣ гулҳо бишқуфад охир аз ин гилҳо (Ҳилолӣ).

2. *гил*, ки барои шустушӯи сар ба ҷойи собун ба қор бурд мешавад; гили сурх, гили арманӣ.

Ки гар гил ба сар дорӣ, акнун машӯӣ,

Яке тез кун мағзу бинмой рӯӣ (Фирдавсӣ).

Гилқор на фақат андовачӣ, поҳсаҷӣ, лойгарро мефаҳмонад, /умуман қасонеро, ки бо лою гил сару қор доранд/, балки устои кулолро ҳам гилқор меноманд. Аз ин сабаб истилоҳи *гилқор* гуногунмаъно аст. Гилқор дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [5, с. 263] ба маънои *гилигар*, *банно* оварда шудааст.

Замона ҳаст ба давлатсарои ту меъмор,

Чу офтобу маҳаш сад гилигару муздур (Асири Ахсикатӣ).

2). Қорқарди сохтан ва пухтани маҳсулоти кулолӣ ва асбобҳои он иборат аз *устохона*, *лойхона*, *тасма*, *чарх*, *тир*, *қунак* /асоси зерӣ қӯза/, *деворча*/деворча бастан/, *гардан* /гардани зарфо сохтан /, *даста* /дастаи зарфро сохтан /*даҳон-даҳонгирӣ*, *зеби нӯл*, *қолиб* /қолиби қӯза /ва ғайра.

Шахсоне, ки ба касби кулолӣ машғуланд, амали худро аз лой шуруъ мекунанд, ки ин амалро **гилкорӣ** меноманд. Дар касби кулолӣ танӯрсозӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад, ки баъзе навъҳои онро аз назар мегузаронем. Чунончӣ: танӯри нимча аз чор қисм сохта мешавад; танӯри нонвой /ин танӯр аз 5 қисм сохта мешавад ва ҳаҷман калон буда, ба он 150 дона нони майда меғунҷад ва ғайра. Танӯрсозӣ ҳам истилоҳоти хоси худо дорад, ки баъзе намунаи онро инчӯ меорем: *гилдирак, лойи пашидор, /лойи гиребон/, даҳони танӯр, гиребон, лаби танӯр, гиребон бастан /яъне сохтани даҳони танӯр/, даҳони гунгурагӣ ва беқунгура, танӯри тар, танӯри хушк, пухта, хом, гул партофтан, доғ, дағар бугури рӯи танӯр, доғашро чинондан/ рӯи танӯрро суфта кардан, инро гундак ҳам мегӯянд/ доғашро равонидан, доғчин/ ин як навъ асбобест, ки ба воситаи он рӯи танӯр суфта карда мешавад/, лой хӯрондан/ ҳангомисохтани танӯр бо ҷойҳои пасту баланди танӯр лой шапонда ҳамвор кардан-лойи частак/, девори дарун/ девори пушти танӯр/, зич кардан/ танӯрро бо девори ақиб ва ба паҳлӯи зер ҷафс мустаҳкам гузоштан/, лаб, лаб кушодан, лаб сохтан ва ғайра. Асбобҳои кулолӣ аз инҳо иборатанд: мола, найча, тахта, хамиртахта, лесак, қошук, харш, қапча, қалам, тахтачаи дасткашӣ ва ғайра. Барои намуна баъзеи онҳоро шарҳ медиҳем: мола – тахтачаи тунукест, ки дар як тараф чуқурча дорад, ба воситаи он рӯи девори зарфҳо ҳамвор карда мешавад. Калимаи **харош** дар лексикаи кулолӣ маънои истилоҳи пайдо кардааст. **Харош** — олотест, ки бо он нақши ҷойи гули ҳошияи кулолиро ба вучуд меоранд. Калимаи харош аз асоси феъли замони ҳозираи «**харошидан**» ба вучуд омада, доираи маъноҳои умумистеъмолии худро дар ин соҳа танг намуда, чун термин кор фармуда мешавад. Харошӯб – ҷӯбест, ки аз як нӯг, як сим ва аз нӯги дигар ду сим маҳкам карда шуда, бо он дар рӯи зарфҳо нақши тарош ашида мешавад.*

3). Нақшу нигор ва рангу бор дар зарфҳои кулолӣ. Кулолҳо зарфи сохташударо хушк мекунанд, сипас дар танӯр /кӯра/ мепазанд ва пас аз хунук кардан ба рӯи онҳо нақшҳои гуногун мекашанд. Баъзеи зарфҳо дар вақти пухтан рангин мешавад, ки онро бо вожаи анғобӣ ифода менамоянд, яъне дар ҳарорати баланд ҳангоми пухтан зарф **сирдор** мешавад

Кори нақшу нигор ва рангу бор додани зарфҳои кулолӣ хеле мураккаб буда, бо истилоҳоти хос ифода меёбад. Чунончи: сир додан, сир давонидан, тагсир, рӯсир ё ки анғоб, рӯша ё ки ҷӯша, лоя, хат кашидан, об давондан ва ғайра. Ба зарфҳои сафолӣ сирҳои сафед, зангор зангори паст, сабз, сурх, чигарранг, кабуд, кабудӣ баланд, кабудӣ паст, бунафш, лочувардӣ, ҳаворанг, сиёҳ, зард, зарди паст ва ғайра давонида мешавад. Нақшу нигор ва расмҳои, ки дар рӯи зарфҳои кулолӣ кашидан мешаванд, чунин номҳо доранд: гули каду, баргак, гули кашқар, гули сурх, пила, пой шутур, барги бодом, гули бодом, лелак, шона, марҷон, кунгура, қаланфур, гулдаста, гулдон, пари товус, кордгул, корди ош, хурӯс, думи кафтар, қаноти мурғ, гули намозшом, сада, гули тоҷихурӯс, офтобагул, ҷойҷӯш, гардани шутур, бучул, ришта, хати уқоб, чашми уқоб, се хат, қаноти кабудтар, занҷира, меҳобӣ, найза, барги найза, тӯморча, барги тӯмоча, пари уқоб, гули каччак, бодом, барги писта, турна, қавс, гули офтоб нури офтоб, ҷуфтнайза, кошинсар ва ғайра.

Аз рӯи ривояту нақлҳои кулолгаронмаълум шуд, ки навъҳои лойи кулолгарӣ дар ҳар маҳалу минтақа гуногун аст. Коркард ва тарзи усули рангбори зарфҳои сафолӣ низ дар ҳар минтақаю маҳал гуногун буда, аз завқу ҳунари кулолгарон дарак медиҳад.

4). Маҳсулоти кулолӣ, ки аз зарфҳо, предметҳои ороиш /сувенирҳо/ иборат аст, Намунаи истилоҳоти маҳсулоти кулолӣ асосан инҳоянд: зарф, зарфи хом, арфи пухта, зарфи беранг, зарфи рангдор, зарфи рангдода. Коса, косаи хом, косаи пухта, шоҳкоса, косаи ранга, косаи гулдор, косаи бегул ва ғайра.

Инчунин истилоҳҳои низ ҳастанд, ки маҳз доираи танги амалу маҳсулоти кулолгаронро ифода мекунанд. Чунончи: *лоя, пур мондан, гулба, пойгир, гилобча, облатта, харошҷӯб, пачалкор, ҷӯша, малғаш, пургоҳ* ва ғайра.

Хусусиятҳои фарқкунандаи лексикаи кулолӣ қабатҳои ба худ хоси маъноиро низ пайдо кардаанд. Аз ин лиҳоз, метавон лексикаи кулолиро ба гурӯҳҳои лексикӣ - маъноӣ ё лексикӣ-мавзӯӣ ҷудо кард:

1. Лексикаи ифодакунандаи соҳаи гуногуни касбу кори кулолӣ (*кулол, кулоли кӯзагар, косагар, қолабрез, сайқалдеҳ, суфтагар, хумсоз, бозичасоз, танӯрсоз; кулолӣ – пазанда, созанда, рангмол, ранггар, лойпаз, гилкор*).

2. Лексикаи ашёи хом ва маводи истеҳсоли маҳсулоти кулолӣ (*хок, лой, гилбӯта, лух, нил, оҳар, қўрғошим, малғаш* ва ғ.).

3. Лексикаи асбобу олати истеҳсоли кулолӣ (*қолаб, мӯҳр, шона, харошчӯб, мола, латта, гачқорӣ, гардангардонак, ловак, чарх, тавонча...*).

4. Лексикаи ифодакунандаи чой ва чараёни истеҳсоли намудҳои гуногуни касбу кори кулолӣ (*гузари кулолгарон, маҳалла, устохона, дӯкон, чарххона, хумхона, хумб, сӯз, пар, лойхона, хамба, раф*).

5. Лексика ва истилоҳоте, ки чараёни меҳнатро ифода мекунад: Бояд қайд кард, ки истилоҳоти ифодакунандаи чараёни гуногуни меҳнат дар низоми умумии истилоҳоти ҳамагуна касбу ҳунар, аз ҷумла ҳунари кулолгарӣ мавқеи хосеро ишғол мекунад. Дар лексикаи кулолӣ вожаи «**кор**» ҳамчун истилоҳ ғайр аз он ки «**меҳнат**»-ро ифода мекунад, маҳсули меҳнат, дараҷа ва чараёни гуногуни онро низ мефаҳмонад. Дар лексикаи кулолӣ ҳамчун дар дигар соҳаҳои касбу ҳунар, чараёни тайёр шудани ашё зинаҳои зиёдеро дарбар мегирад. Барои он ки як намуди ашё тайёр карда шавад, он якҷанд зинаро тай мекунад. Бинобар ин дар омода намудани маснуоти кулолӣ чараёни кор гуногун буда, дар марҳилаҳои муайяне иҷро мегардад. Аз ин ҷост, ки ҳар як баҳши чараёни кор бо ифодаҳои махсус аз қабилӣ *лой кардан, ба қолаб рехтан, ҳал кардан* ва исмиҳои *хунуқшавӣ, аз қолабгирӣ, ҳотамқорӣ, нигориш, нақшбандӣ* анҷом меёбад.

Лексикаи ифодакунандаи намудҳои гуногуни маҳсулоти кулолӣ (*кӯза, коса, табақ, дастшӯй, офтоба, сиба, сувенир, сервис, бозичаҳои кӯдакона, лавҳачаҳо...*).

6. Номҳои қисмҳои таркибии маҳсулоти кулолӣ (*даҳон, лаб, гӯш, шикам, даста, бешак, мурғобишақл, аспак, гургак, шох...*).

7. Номи нақшу нигорҳои маҳсулоти кулолӣ (*нақши харош, пошида, часпонда, кашида, шорида, тоҷихурус, марҷон, кабӯтар, абр, ситор, ҳафтранг...*).

8. Калимаҳои ифодакунандаи рангҳо ва рангу борҳо дар соҳаи кулолӣ (*ангоб, сир, астар, обдодан, оҳар, лочувард, сурх,, зард, зангор, иёҳ, ҷигарӣ, бунафш, сафед...*).

Таснифоти мазкур ғайр будани қабатҳои лексикаи кулолиро нишон медиҳад ва ҳар яке аз ин қабатҳои он тадқиқоти ҷудоғонаро талаб мекунад. Қабатҳои дар боло зикр шуда фақат маъноҳои бевосита ба соҳаи кулолӣ дахлдор, яъне маъноҳои асли, асосиро дарбар мегиранд. Аммо соҳаи лексикаи кулолӣ маъноҳои маҷозӣ низ доранд. Бо воситаи пайдо кардани маъноҳои маҷозӣ ва ба вучуд омадани таркиб ва ибораҳои нав ба нав алоқамандии зичи байни лексикаи кулолӣ (ва семантикаи он) ва лексияи забони умумии адаби зоҳир мегардад. Ҳамин тариқ мебинем, ки дар асоси маънои хоси калимаҳои ба соҳаи кулолӣ дахлдор маънои нави маҷозии онҳо пайдо мешавад, ки онҳо ҳамчун қоида. На танҳо ба соҳаи кулолӣ, балки ба забони умумӣ низ тааллуқ доранд. Баъзе аз ин маъноҳо дар таркиб ва ибораҳо қадимӣ буда, дар адабиёти классикӣ истифода шудаанд. Гуфтан ба маврид аст, ки дар бисёр мавридҳо ин ё он маънои нави маҷозӣ ва таркибу ибора дар соҳаи кулолӣ ҷӣ гуна ва қай ба вучуд омадааст, ки он ба калима ва маъноҳои аслии соҳаи кулолӣ хос бошад, гуфтан душвор аст.

Адабиёт

1. *Ғафуров Б. Тоҷикон. – Душанбе: Ирфон, 2010. - 866 с.*
2. *Бурҳонов Х. Баъзе хусусиятҳои семантикаи лексикаи соҳаи кулолӣ // Мақтаби советӣ. – 1982. - № 1. - С. 19-21.*
3. *Шаропов Н., Ҷӯраев Т. Лексикаи касбу ҳунар сарҷаишмаи терминологияи тоҷик. - Душанбе, 1991. - 96 с.*
4. *Айни С. Луғати нимтафсилӣ тоҷикӣ барои забони адабии тоҷикӣ. Ҷ.12. - Душанбе, 1976. - 330 с.*
5. *Фарҳанги забони тоҷикӣ / Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. Ҷ.1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. - 952 с.*
6. *Фарҳанги забони тоҷикӣ / Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. Ҷ.2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. - 950 с.*
7. *Мӯҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 2. - Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.*

РОҶЕЪ БА КУЛОЛГАРИЮ ЛЕКСИКАИ ОН ДАР САРАЗМИ БОСТОН

Дар мақолаи мазкур дар хусуси санъати кулолгарӣ дар Саразми бостон ва лексикаи он таҳқиқот анҷом дода шудааст. Муаллиф оид ба рушди санъати кулолгарӣ дар Саразм ва таъсири он ба минтақаи гирду атрофи маълумот дода, сипас бо таъриҳ ба фарҳангомаҳои гузашта ва ҳозира мафҳуми “кулол”-ро баррасӣ мекунад.

Тавре аз таҳқиқоти мазкур бармеояд, истилоҳот ва лексикаи марбути кулолгарӣ хеле гуногун буда, ифодакунандаи равиши меҳнату маҳсулоти кулолон мебошанд. Асарҳои бевосита ба соҳаи кулолгарӣ бахшидашуда зиёд нестанд. Касби кулолгарӣ дар байни сокинони маҳалҳои шимол ва ҷануби минтақаҳои тоҷикнишини Осиёи Марказӣ аз рӯи соҳти он, пухтан, рангу бор, номҳои асбоб ва шаклашон хусусиятҳои фарқкунанда дорад. Вобаста ба хусусиятҳои мазкур муаллиф истилоҳоти соҳаи кулолиро ба чор гурӯҳи асосӣ тасниф карда, оид ба ҳар навъи он мисолҳои равшан овардааст. Таснифоти мазкур ғайр будани қабатҳои лексикаи кулолиро нишон медиҳад, ки ҳар яке аз қабатҳои он таҷқиқоти ҷудоғонаро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: кулол, истилоҳоти кулолгарӣ, забони тоҷикӣ, маъноӣ маҷозӣ, Саразм, ороиши зарфҳо, маҳсулоти кулолӣ.

О ГОНЧАРНОМ ДЕЛЕ И ЕГО ЛЕКСИКЕ В ДРЕВНЕМ САРАЗМЕ

В данной статье исследуется гончарное искусство древнего Саразма и его лексикон. Автор приводит информацию о развитии гончарного искусства в Саразме и его влиянии на окрестности, а затем обсуждает понятие «гончарное дело» на основе прошлых и настоящих культурных документов. Как видно из этого исследования, термины и связанная с ними лексика гончарного дела очень различны и отражают подход к работе и изделия гончаров. Произведений, непосредственно посвященных гончарному делу, немного. Гончарное ремесло у жителей северных и южных районов Таджикского региона Средней Азии имеет различные особенности по конструкции, приготовлению, цвету, названиям инструментов и их форме. В зависимости от этих характеристик автор разделил термины гончарного дела на четыре основные группы и привел наглядные примеры каждого типа. Эта классификация показывает богатство пластов гончарной лексики, каждый из которых требует отдельного исследования.

Ключевые слова: керамика, гончарные термины, таджикский язык, переносное значение, саразм, украшение посуды, гончарные изделия.

ABOUT THE POTTERY AND ITS VOCABULARY IN ANCIENT SARAZM

This article explores the art of pottery in ancient Sarazm and its lexicon. The author provides information on the development of the art of pottery in Sarazm and its influence on the surrounding area, and then discusses the concept of “pottery” based on past and present cultural documents. As it is clear from this study, the terms and related vocabulary of pottery are very different and represent the approach of work and products of potters. There are not many works directly dedicated to pottery. The pottery profession among the inhabitants of the northern and southern regions of the Tajik region of Central Asia has different characteristics in terms of its construction, cooking, color, the names of the tools, and their shape. Depending on these characteristics, the author classified the terms of the pottery field into four main groups and gave clear examples of each type. This classification shows the richness of the layers of the pottery lexicon, each of which requires separate research.

Keywords: pottery, pottery terms, Tajik language, figurative meaning, Sarazm, decoration of vessels, pottery products.

Дар бораи муаллиф

Бобомуродова Махбуба Умриевна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 535 30 01
E-mail: mbobomurodowa2@gmail.com

Об авторе

Бобомуродова Махбуба Умриевна

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры методики преподавания языка и литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 535 30 01
E-mail: mbobomurodowa2@gmail.com

About the author

Bobomurodova Mahbuba Umrievna

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Language and Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 535 30 01
E-mail: mbobomurodowa2@gmail.com

ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ БАЁНГАРИ МАФҲУМИ СУХАН

Анварӣ С., Шоева Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Донишгоҳи давлатии Бохтар

ба номи Носири Хусрав

Дар забони тоҷикӣ–форсӣ, бавижа дар осори бадеӣ, калимаҳои иқтибосии арабӣ, ба монанди **лафз**, **ҳарф**, **калом**, **нукта**, **ҳадис**, **мақол**, **қавл** низ ба маънои вожаҳои **забон ва суҳан** ба қор мераванд. Агар аз ҷиҳати мавқеи қорбурд бо вожаҳои **забон ва суҳан** баробар набошанд ҳам, лекин аҳли қалам ба хотири нуфуз доштан ва таъмини ғановати баён аз истифодаи онҳо парҳез накардаанд. Шамсиддин Шохин бо тақозои вазъи забони давр ва меъёри тарзи ифода ин калимаҳои арабиро дар ашъори худ овардааст. Худ ба худ савол пеш меояд, ки ин адиби хушқалам дар истеъмоли калимаҳои мазкур ва таркиботи бо онҳо ташаккулефта чӣ дигаргунӣ ворид кардааст? Бояд қайд кунем, ки аз байни ин силсилаи муродифоти вожаҳои **забон** ва **суҳан** калимаи **лафз** дар ашъори Шохин истифодаи маҳдуд дорад. Шарҳи дурусти онро устод Айнӣ додааст: “1. Аз даҳон берунандозӣ. 2. Суҳангӯӣ. 3. Суҳан (ду маънии охирӣ маҷоз)” [1, с. 179]. Аз ин тафсири устод маълум мешавад, ки дар калимаи **лафз** васеъшавии маъно ба вучуд омада, маънои маҷозӣ гирифтааст. Ба сабаби истифодаи бисёр, ҷи хеле ки дар луғатномаҳо гуфтаанд, ба қасрати истеъмол, мафҳуми маҷозии худро аз даст дода, чун муродифи мустақилмаъно қорбасти гардидааст. Он ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ ба қор рафтааст. Матне, ки дар поён хоҳем овард, дар он дар баробари дигар истилоҳоти бахши забон **лафз** ҳам омадааст ва аз ин ҷиҳати қорбурд аз ҳаммаъноҳои тоҷикӣ–форсии худ фарқ мекунад:

Кӣ оғаҳ, ки ин исро шаҳс кист?

Чӣ **лафз** аст ин исму маъни-ш чист? [2, с. 489].

Ҳатто доираи маъноии **лафз** дар байти мазкур аз доираи маъноии муродифҳои тоҷикӣ–форсияш васеътар эҳсос мешавад: ба маъноии калима ҳам далолат менамояд. Ба мафҳуми калима мустақил будани онро луғатномаҳо низ тасдиқ мекунанд: “лафз суҳан, калима...” [3, с. 893].

Вожаи дигари ба калимаҳои **забон ва суҳан** наздик **ҳарф** аст. Ин вожа ҳам дар ибтидо мафҳуми **суҳанро** намефаҳмондааст. Ш. Бобомуродов маънии луғавии онро чунин қайд кардааст: “... 2) воҳиди алифбо, графема, ки барои тавассути хат ифода намудани овозҳо (фонемаҳо) хидмат мекунад” [4–8, с.371]. **Ҳарф** ҳам тадричан ба тағйироти маъноӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Устод Айнӣ онро ин гуна тавзеҳ додааст: ” 1. Суҳан ... 3. Ҳар қадом аз ишораҳои навиштани, ки вай садо ва савти маълумеро мефаҳмонад” [1, с. 535]. Дар ин ду иқтибос умумияти мазмун мавҷуд аст. Лекин, ба мурури замон, вобаста ба талаботи забон нисбат ба маъниофаринӣ, **ҳарф** дар асоси мафҳуми луғавии худ маънии дигар касб кардааст, ки он **суҳан** мебошад. **Ҳарф** чун муродифи **суҳан** истеъмоли фаровон дорад. “Фарҳанги забони тоҷикӣ ” бесабаб онро ҳаммаънои вожаи **суҳан** маънидод накардааст: “**Ҳарф** . 2. Суҳан...” [5–2, с. 735].

Дар Куллиёти шоир калимаи **ҳарф** (Масанҷ гуфтаи Шохин ба **ҳарфи** муддаиён, Ки санги хора дури шохвор мешиканад) [2, с. 501]; Аз сабуквазъӣ зи ҳарфи мардум оям дар ситез, Шуълаам, яъне ба таҳриқи нафас бодам кунанд [2, с. 110] дар ибора ва таркибҳои омадааст, ки таҳиягарони “Ф...” онҳоро ба ҳисоб нагирифтаанд. Ибораҳои изофии сифатии:

ҳарфи дигар:

Боди қаҳрат вазад ар бар сари бонуи ҳачим,

Ба ҷуз ин нукта наёрад ба забон ҳарфи дигар [2, с. 297].

ҳарфи зишт :

Чу дар ҳарфи зиштат тасарруф бувад,

Маҳӯр ғам , ки ҷойи таваққуф бувад [2, с. 471].

ҳарфи талх:

В -агар ҳарфи талхе ба маъҷуни панд

Сириштам чу сабри сақутар ба қанд [2, с. 487].

харфи равон:

Сухан подшоҳест кишварситон,
Ки кишвар ситонад ба ҳарфи равон [2, с. 490] .

харфи ногуфтани:

Мағӯянд, ки ин ҳарфи ногуфтанист,
Хазаф ҳаст, гавҳар чаро суфтанист? [2, с. 532] .

харфи ширин:

Бубин, то чӣ сон ҳарфи ширин задам?
Чӣ сон ангубин аст ҳамчин задам? [2, с. 487].

чуфти муродифии **харфу савти бад** (Дар зери бори даъвию аз ҳарфу савти бад, Арродасон ағаннию ҳамчун баъир ағад) [2, с. 239] ва таркибҳои **зиёда ҳарф** (**Зиёда ҳарф** чӣ лозим, ки номи Шоҳинро Башшора медиҳад, инак, дами висол расид) [2, с. 19], **гул кардани ҳарф** (Завқи гул кардани ҳарф аз даҳанат мерезад, То кучоҳо сари фитрат ба мағокам дорад) [2, с. 88] аз он ҷумлаанд. **Зиёда ҳарф** изофаи чаппа ва таркиби маҷозии гул **кардани ҳарф** ба маънии **зоҳир шудан, намоён шудан** ва **хоҳиши сухани хубу хуш** гуфтан аст. Зимнан, таркиби масдарии **гул кардан** ба маънои маҷозӣ аз ифодаҳои серистеъмоли забони шоир аст. Боз ба далели дигар тавачҷуҳ мекунем:

Он чи зи лаб **гул кунадам**, нола аст,
Он чи зи дил сар кашадам, оҳ буд [6–1, с. 282] .

Ғайр аз таркиби изофии маҷозии намунаоварда бо ҷузъи **сухан** дар Куллиёт мисолҳои зиёди дигарро ба ҳисоб гирифтаем, ки акнун онҳоро шарҳ медиҳем:

харф аз дили оҳан гузаштан (манзур нерумандӣ, қудрат ва таъсири сухан):

Бо забони чарб ҳар , к- ӯ нарм кард он шӯхро,
Метавон гуфтан, ки ҳарфаш аз дили оҳан гузашт [2, с. 69].

харф ба забон овардан (сухан гуфтан):

Зи ту ҳарфе натавонист, ки орад ба забон,
Шуд забон гарчи саропой такаллумсавсан [2, с. 273].

аз ҳарф маънӣ намудан (аз ҳарф ошкор шудан ва маълум гардидани маънӣ):

Ҳазор маънии нозук намудам аз ҳар ҳарф,
Нашуд назокати таъям ҳанӯз бовари мардум [2, с. 316] .

харф гуфтан (маълум аст):

Моем ду наварӯси хуфта,
Ҳарфе ба муроди дил нагуфта [2, с.333].

харф дигар кардан (маълум аст):

Ин қисса биёву мухтаср кун,
Ҳарфе зи мақулаи дигар кун [2, с.426].

харф баргузаштан (сухан қобили баён шудан, забон тавонманд шудан):

Забонро бисе поя боист гашт,
Ки ҳарфе тавонад бар ӯ баргузашт [2, с. 470].

харф нозук рафтан (сухан нарм ва ҳадафманд будан):

Бияндеш, чу ҳарф нозук равад,
Ки лағзад ба гил , он ки чобук равад [2, с. 470] .

харф гарон омадан (сахт таъсир кардани сухан):

Маро ҳарфи ӯ ба дил омад гарон ,
Ба нафрин чу алмос кардам забон [2, с.493].

харф нигоштан (сухан ёдгор мондан):

Бале, ҳар киро ном хоҳад гузошт,
Дар ин сафҳа ҳарфе бибояд нигошт [2, с. 522].

харф рондан (сухан гуфтан):

Тавонӣ, ба ҷуз ёва ҳарфе марон,
Ту худ ёвагӯ бошу мо ёвахон [2, с. 536].

Дар осори Шоҳин ҳам вожаи **калом** чун муродифи вожаҳои **забон** ва **сухан** ба кор рафтааст. Аслан, калом “номи чараёни динию фалсафии афкори идеологии асрҳои миёнаи халқҳои Шарқи Наздику Миёна , ки асоси фалсафаи ислом” [7–3, с.189] будааст. Чунин ҳис карда мешавад, ки тадричан мафҳуми суханро касб кардааст. Ин сухани устод Худой

Шарифов акидаи моро тасдиқ менамояд: “Адабиётшиносони пешини тоҷик дар таълифоти худ **каломи арабиро** бо **сухани тоҷикӣ** ифода карда ...” [7–3, с.189]. Муҳаммад Ғиёсуддин **каломро** вожаи алоҳида нагуфта, балки онро **сухан гуфтан** ва донандаи онро **мутакаллим** шарҳ додааст: “**Калом** сухан гуфтан. Ва... илмест, ки дар он масоили нақлиро ба далоили ақлӣ собит кунанд ва мутакаллим донандаи он илм аст” [8-2, с.174]. Дар “Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” илова ба мавқеи муродифии он дар осори хаттӣ ва дар забони тоҷикӣ ин шарҳ вучуд дорад: “...иборот ё чумлаи дорои маънӣ мебошад” [9, с.5]. Дар луғатномаи устод Айнӣ калимаи **калом** се шарҳ дорад ва дутои он шарҳи филологӣ мебошад: “ 1. Сухан, 2.Чумлае, ки камаш аз ду калима ба ҳам расида бошад (термини нахв) [1–12, с.145]. Шарҳи сеюм чихати фалсафӣ дорад. – “Илмест, ки дар вай аз эътиқодҳои динӣ баҳс кунанд [1–12, с.145]– дорад. Ба фикри мо, аз ҳамин мавқеъ маънои худро тағйир дода ва дар адабиёти тоҷик ба мафҳуми сухан корбаст гардидааст. Аз навиштаи устод Худой Шарифов низ ҳамин мазмун ҳис карда мешавад. Ибораҳои, ба мисли **каломи маҷид** (манзур Қуръон), **каломи қудсӣ** (манзур Қуръон) гувоҳи дар ибтидо ба мафҳуми динӣ истеъмол [6-1, с.530] доштани вожаи **калом** мебошад. Калом дар таърихи забони тоҷикӣ ба маънии васеътаре аз мафҳуми вожаи сухан корбурд доштааст. Масалан, дар ибораи **каломи ҷомеъ** маънии бештарро ифода мекунад. Чунончи, “шеър, ки бо риояти ҳамаи санъатҳои лафзӣ ва маънавий баҳоғат ва фасоҳат гуфта шудааст ва мақсудро бо ниҳоятӣ хубӣ ифода мекунад. Бештари ашъори Масъуд **каломи ҷомеъ** аст” [6-1, с.530]. Дар ҳамин манбаъ дар ифодаи **забон** (гуфтор) истеъмол гардиданаширо маънии маҷозии он гуфта ва шоҳид ин сухани Абдурраҳмони Ҷомӣ оварда шудааст: “Дар ин вақти дилписанд фарзанди арҷманд Зиёуддин Юсуф... ба омӯхтани **каломи араб** ва андӯхтани қавоиди фунуни адаб иштиғол намуда ” [5–2, с.530]. Шояд ба ҳамин далелҳо бошад, ки **каломро** Шоҳин камтар ба кор бурдааст. Ду- се мисоле, ки пайдо кардем, яке ибораи изофии **каломи чарх** (манзур сухани зиндагӣ):

То ҳаст васфи меҳри вучуди ту дар миён,

Кӯтоҳ нест қиссаи моҳу каломи чарх [2, с. 230].

аст ва дигаре таркиби **калом сурудан** (ба маънии сухан сароидан, сухан гуфтан ва эҷод кардан):

Сурудам ба тарзи Низомӣ калом,

Суханро бад-ин тарз додам низом [2, с. 479].

Таркиби маҷозии **адои калом шудан** (мафтуни сухан гардидан, ба таъсири сухан мондан):

Ҳақимон адои каломаш шуданд,

Бад-он бениёзӣ ғуломаш шуданд [2, с. 533].

Дар шеъри Шоҳин вожаи **такаллум**, ки бо **калом** ҳамреша аст (ба маънии гап задан; сухангӯӣ) [2- 2, с.308] низ истифода шудааст:

Шоҳин, ки гуфт мадҳи ту, омӯхтӣ садаф

Санҷидани гуҳар зи тариқи такаллумаш [2, с. 268].

Нукта бо тобиши маъноии худ аз муродифоти номбаршуда фарқ мекунад. Дар китобҳои луғат чун муродифи баробармаъно бо вожаҳои **забон** ва **сухан** тафсир наёфтааст. Дар “Ғиёс-ул-луғот” “сухани покиза, ки пӯшида бошад, яъне ҳар кас онро надонад” [8-2, с.353] маънидод гардидааст. Устод Айнӣ онро “сухани пӯшида, ки ҳар кас надонад” [1–12, 271] гуфта вожаи **нуктадонро** доно, зирак [1–12, 271] ташреҳ кардааст. Тавзеҳи нуктаро дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ мехонем: “Сухани покиза ... , чумла ва иборае, ки бо рамзу ишора ифода мешавад” [5-1, с.877]. Гувоҳи аввал аз ашъори Шоҳин аст:

Эй фитратат ба сина чу дар обгина май,

В -эй нуктаат ба хома чу дар нобзан газак [Ҳамон ҷо].

Зимнан, **нукта** дар ашъори Шоҳин мафҳуми **қисса**, **афсона**ро ҳам дар бар дорад, ки луғатнависон ба он ишора накардаанд. Дар байти зер ба ҳамин маъност:

Нуктаи мардуми дерина дар ин давр чунон

Гашта афсона, ки хонанд ба шӯҳи тифлон:

Хут агар хуттӣ кунад,

Кампира дар куттӣ кунад [2, с. 297].

Тавзеҳоти мазкур ба шарҳи калимаҳои мураккаб бо ҷузъи **нукта** (**нуктагузор** латифагӯй, зариф) [6-1, 878]; **нуктадон** одами бофаҳм; суҳандони забардаст [6-1, с. 879]; **нуктасанҷ** одами суҳандони санҷидагӯй [6-1, с. 879] мувофиқат дорад.

Бояд қайд кунем, ки вожаи **нукта** дар забони шоир ғолибан ба маънои суҳан аст:

Шаҳо, ба мидҳати ту **нуктаҳои** Шоҳинро
Хирад чу ҳофизи мусҳаф ҳамекунанд такрор [2, с. 247].

Муродифи мустақили калимаҳои **забону суҳан** будани **нуктаро** байти дигари Шоҳин бо дар бар доштани вожаи **ҳарф** таъйид менамояд:

Боди қаҳрат вазад ар бар сари бонуи ҳачим,
Ба ҷуз ин нукта наёрад ба забон ҳарфи дигар [2, с. 297].

Шоҳин **нуктаро** ба шакли чамъи арабӣ ҳам овардааст:

Хирад ба шеъри ту, Шоҳин, аз он бувад вола,
Ки як ҳадису ҳазораш **нукот** муҳтамаст аст [2, с.49].

Таҳиягарони “Фарҳанги забони тоҷикӣ” **никотро** чамъи **нукта** ба қалам додаанд, аммо мисол нест. Эҳтимолан, дар дастхатти шоир ҳам **никот** бошад ва баргардонкунандагон шакли ғалати машҳурро дарҷ карда бошанд. Муҳаммад Ғиёсуддин “**никотро** чамъи **нукта**” эътироф карда **нукотро** “маҳзи ғалат, чаро ки вазни **фуъол** (бо зам) аз авзони чамъ нест” [8-2, с. 353] гуфтааст.

Дар Куллиёти адиб **нукта** бо сифатҳои **дерина, хуш, баланд, куҳан** омада аз доираи назари луғатнависон берун мондаанд:

Ҳечат аз мардуми дерина наёяд дар гӯш,
Магар ин **нуктаи деринаи** арбоби хирад:
Хут агар хуттӣ кунанд,
Мардума дар куттӣ кунанд [2, с. 296].
Басо ринд, к-ӯ **нуктаи хуш** бизад,
Ба базми шаҳон чоми беғам бизад [2, с. 491].
Ба подоши он **нуктаҳои баланд**
Ба по қайдам уфтод, дар ҳалқ банд [2, с. 530].
Бар ӯ **нуктаҳои куҳан** барзадӣ,
Гаронтар зи гавҳар суҳан барзадӣ [2, с. 533].

Шоҳин дар шеъри худ аз вожаҳои дар забон маъруф, амсоли **нуктасанҷ** (он) [2, с. 109]; **нуктагузор** [2, с. 124] низ истифода кардааст, аммо калимаи **нуктагӯ** (бо ҷузъи **исм** ва **фeyл**) аз тозапардозихоӣ эшон дар баён гувоҳӣ медиҳад:

Сазад ба хеш тафоҳур кунӣ аз он, Шоҳин,
Кам аст чун ту суҳансанҷи **нуктагӯ** гузарад [2, с. 90].

Нуктагӯ сифати исми **суҳангӯ, забонвар** ё **мутақаллим** аст, ки дар луғатҳои муосири тоҷикӣ шарҳ наёфтааст. Таркибҳои маҷозии бо вожаи **нукта** суратёфта баёнгари истеъдоди суҳанофаринии шоир буда, ба тасвир дар шеър рангинӣ бахшидаанд. Чанд мисол:

нукта ба Фарғон нарафтан (муҳити адабии Фарғон дар пояи муҳити адабии Бухоро набудан):

Рояти назм чу Шоҳин ба Бухоро афрохт,
Гар суҳан қаҳт шавад, нукта ба Фарғон наравад [2, с. 113].

нукта задан (суҳан гуфтан):

Чу аз ҳадиси лабаш нукта мезанӣ, Шоҳин,
Чӣ гуна ҳарфи туро лаззати асал набувад?! [2, с. 115].

нукта ширин задан (маълум аст):

Чунон килки ман нукта ширин задӣ,
Ки хонандаро чон ба рақс омадӣ [2, с. 534].

нукта пардохтан (бо бадеияти баланд суҳан офаридан, зебо суҳан гуфтан):

Бас ин нуктаҳое, ки пардохтам,
Бисуфтам чу дур, бо ту андохтам [2, с. 484].

нукта пазиро шудан (ба шахриёр нукта писанд омадан):

Пазиро шуд ин нукта бо шахриёр
Бибахшид бо ӯ дирам даҳ ҳазор [2, с. 491].

нукта гуфтан (маълум аст):

Мағу нуктае, к-он чадал оварад,
Ба бунёди айшат халал оварад [2, с. 471].

нукта чустан (маълум аст):

Агар нукта гӯям, бар он офарин,
Бигӯянд: шеъри Ҳилолист ин? [2, с. 492].

Вожаи **нукта** дар таркиби маҷозӣ ҳам истеъмол ёфтааст. **Нукта** чун унсури ташбеҳшаванда бо ташбеҳқунанда (дур (р)) омадааст. Ва ташбеҳқунанда арзиши ташбеҳшавандаро мефаҳмонад:

Суфтам аз мисқаби алмос, кашидам бар гӯш,
Дурри ҳар **нукта**, ки з-он ҳуққай марҷон афтод [2, с. 80].

Калимаи арабии **ҳадис** ба мурури вақт ва дар натиҷаи васеъшавии доираи маъноӣ луғавӣ нисбат ба вожаҳои **забон** ва **сухан** ҷиҳати муридиғӣ пайдо кардааст. Ин фикри моро маълумоти дар сарчашмаҳои илмӣ мавҷудбуда асос медиҳанд. Барои мисол дар “Энциклопедияи советии тоҷик” шарҳи онро чунин овардаанд: “... ривоят, хабар, маҷмуи ривоятҳост дар боби зиндагӣ ва рафтору гуфтори Муҳаммад; яке аз сарчашмаҳои қоидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва таъбири Қуръон аст” [4–8, с. 345]. Маънии аввали он дар “Ғиёс - ул - луғот” **хабар** омадааст ва баъд “**сухан** ва чизи нав” [10–1, с. 270]. Шарҳи дар луғатномаи устод Айни додашуда аз “Ғиёс - ул - луғот” тафовут дорад: “ [1.Чизи нав] . 2. Сухан; нақл, ривоят” [1–12, с. 527]. Дар ду байте, ки устод аз Низомӣ ва Саъдӣ мисол овардааст, калимаи **ҳадис** бо тавсиф аст: яке **ҳадисе дуруст** ва дигаре **ҳадиси фаррух**. Дар нахуст тобиши маънии **нақл**, **ривоят** зиёдтар эҳсос мешавад, дуҷуми мафҳуми **суханро** баён менамояд:

Бар инат бигӯям **ҳадисе дуруст**,
Агар гӯш бо банда дорӣ нахуст.

Саъдии Шерозӣ

Чун гуфта шуд ин **ҳадиси фаррух**,
Додаш падари арӯс посух.

Низомии Ганҷавӣ

Ва устод **ҳадиси фаррухро** сухани хуб гуфтааст [1–12, с. 527].

Шоҳин **ҳадисро** (Намуд аз лаби лаъли ту касби ширинӣ **Ҳадиси** ман, ки занад таъна бар ҳаловати қанд) [2, с. 100] дар ибораҳои изофии сифатӣ, чун ҷузъи муайяншаванда, бисёр овардааст, ки **ҳадиси сард** (Маҷнун зи ҳадиси сарди эшон Чун турра зи бод шуд парешон) [2, с. 387], **ҳадиси зиндахонӣ** (Гуфт: эй падар, ин ҷӣ тарзабонист, Бар мурда ҳадиси зиндахонист!) [2, с. 411], **ҳадиси навоин** (Падар, к-ин **ҳадиси** навоин шунуфт, Даҳонам пайопай бибӯсиду гуфт...) [2, с. 501], **ҳадиси рафта** (Гирам, ки ҳадиси рафта баргашт, Бозам сари кӯху домани дашт) [2, с. 354] аз ин ҷумлаанд. Чи навъе ки мебинем, ҷузъи тобеи ин таркибҳои тавсифӣ аксаран тоҷикиянд. Танҳо дар як ибора ҷузъи муайянқунанда арабӣ интиҳоб шудааст, ки ин ҳам гувоҳи арҷгузори шоир ба воҳидҳои луғавии тоҷикист:

Ҳадисе муборак хатое сахех,
Ба асноди тому адои сарех [2, с. 477].

Калимаи **ҳадис** танҳо дар як таркиби феълӣ мавриди истифода қарор гирифтаасту бас. Ин таркиб **ҳадис таҳрир қардан** (Хуршеду моҳ мечакад аз нав, ки хомаам Ҳар чо ҳадиси рӯйи ту таҳрир мекунам) [2, с. 164] аст ба маъноӣ сифати рӯро баён қардан ё навиштан. Калимаҳои ҳамрешаи **мақол**, **қавл**, **қил** ва ҷуфти муридиғии **қилу қол** дар назми Шоҳин бо вожаҳои **забон** ва **сухан** ҳаммаъноянд. Ҳаммаъноии калимаҳои мазкурро фарҳангномаҳо тасдиқ кардаанд. Чунончи, **мақол** чун жанри фольклорӣ (ибораи рехтаи бо санъати бадеӣ ораста ..., дар шакли ҷумлаҳои кӯтоҳ, байт ва мисраъ, фикраҳои мусаччаъ дучор меояд) [11–4, с. 291] маъмул бошад ҳам, ба маъноӣ **гуфтор**, **сухан** [11–4, с. 291], “суханҳои барҷаста” [1–12, с.206] омадани онро таъйид кардаанд. Дар Куллиёти адиб, бешак, мафҳуми **суханро** мефаҳмонад:

Ташхир мекашид зи ҳусни мақоли ӯ
Субҳон, агарчи шухра ба ҳусни мақол ёфт [2, с.225].

Даҳони худ натавонӣ зи офарин бастан,
Агар ба гӯши ту ороиши мақол кунам [2, с. 167].

(Зимнан: ба назари мо, дар байти якум ба чойи **Саҳбон**, яке аз суханварони забардасти араб, ки дар адабиёти мо аз ӯ бисёр ёд шудааст, Субҳон омадааст). Таъбири **ороиши мақол кардан** ба маънии бо вожаҳои нарму латиф, зебову хуб суханро зинат додан аст. Аз чойгоҳи **хусни мақол, ороиши мақол** ба вазифаи зарбулмасал кор фармуда шудани калимаи **мақол** ҳис карда намешавад, балки чун муродифи вожаҳои **забону сухан** будани он эҳсос мегардад. **Қавл** ҳам аз ҳамин бунёд аст. Матне, ки барои мисоли он оварда мешавад, то чойе дар кушодани мафҳумаш мусоидат менамояд, яъне хусусияти тавзеҳии маънии онро дар бар дорад:

Сухан нахли пурбор буд аз нахуст,
Кунун шоха бишкасту шуд реша сушт.
Аз ин шох ҳар кас самар мехӯрад,
Чу реша ба гардан табар мехӯрад.
Гирифтаи сухангустаре хушманд,
Ки ангехтӣ аз найи хома қанд.
Ба ин **қавл** маҷмуае густарад,
Ки ҳар назми он оби гавҳар барад [2, с. 492].

Маънии аввали он дар луғат **сухан, гап, гуфтор** [5–2, с.663] аст. Дар байти зерини Хоҷа Ҳофиз, ки устод Айнӣ барои ин моддаи луғавӣ овардааст, муродифи вожаи **сухан, гуфтор** будани он бармало фаҳмида мешавад:

Муғаннӣ, биё бишнаву кор банд,
Зи қавли ман ин панди донописанд [1–12, с. 508].

Дар таърихи забони тоҷикӣ ба маънои **сухан, гуфтор**, маъмул будани калимаи **қавлро** ин байти Авҳадӣ собит месозад:

Қавлу феълу замир чун шуд рост,
Ихтилофе намонад андар хост [4–2, с. 663].

Манзур аз байт мутобиқати сухану амал аст. Хулоса, устод Шамсиддин Шоҳин чун фарзанди замони худ аз унсурҳои луғавии забони арабӣ, ки дар забони тоҷикӣ маъмул буданд, истифода карда бошад ҳам, аммо эҳсос мешавад, ки ба калимаҳои баробармаънои тоҷикии онҳо бештар тавачҷух доштааст. Вобаста ба талаботи услуби баёни давр аз вожаҳои иқтибосии арабӣ ҳам кор гирифтааст.

Адабиёт

1. Айнӣ Садрӣддин. Намунаи адабиёти тоҷик/ С. Айнӣ . – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Шоҳин Шамсиддин. Қуллӣёт/ Шамсиддин Шоҳин. Таҳия ва тавзеҳоти Музаффар Муҳаммадӣ – Душанбе : Адиб, 2006. – 640 с.
3. Фарҳанги форсии Амид / таълифи Ҳасан Амид . – Техрон: Амири Кабир, 1362. –1144 с.
4. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.8. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1988. – 592 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1.–М.: Советская энциклопедия , 1969. – 952 с.
7. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.3.–Душанбе: Сарредакцияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1981.– 639 с.
8. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2 / Таҳияи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик.– Душанбе: Сарредакцияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 560 с.
10. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Таҳияи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
11. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.4. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик, 1983. – 640 с.

ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ БАЁНГАРИ МАФҲУМИ СУХАН

Муаллифони мақола кӯшиш кардаанд, ки мавқеи калимаҳои иқтибосии арабии дар забони тоҷикӣ – форсии дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX мустаъмалро дар мисоли забони шоири маъруфи тоҷик Шамсиддин Шоҳин муайян намоянд. Аз таҳқиқи таркиби луғавии забони шоир ба ин натиҷа расидаанд, ки вожаҳои арабии лафз, ҳарф, калом, нукта, ҳадис, мақол, қавл чун муродифи калимаҳои забон ва сухан дар забони тоҷикӣ – форсӣ ба кор рафтаанд ва истифодаи онҳо боиси ғановати ганҷинаи луғавии забон ва рангиниву муассирии услуби баён шудааст. Хулосаи муаллифон чунин аст, ки истеъмоли калимаҳои зикрӣ бо иқтизои табиати каломӣ мавзун ва услуби баёни давр сурат гирифтааст. Бо вучуди ин, эҳсос мешавад, ки шоир дар ифодаи мафҳуми забон ва сухан ба унсурҳои луғавии тоҷикӣ – форсӣ арҷгузор аст. Ин мавзӯ дар

забоншиноси тоҷик аз нигоҳи таърихӣ ҷиддан омӯхта нашудааст ва далелҳои ғирдоварда дар такмили ганҷинаи луғати забони тоҷикӣ аз аҳамият ҳолӣ нахоҳанд буд.

Калидвожаҳо: калима, иқтибос, арабӣ, забон, суҳан, таҳқиқ, Шохин, лафз, ҳарф, калом, нукта, ҳадис.

ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА, ВЫРАЖАЮЩИЕ ПОНЯТИЯ РЕЧИ

Авторы статьи старались показать роль заимствованных арабских слов конца XIX и начало XX веков в таджикско-персидском языке на примере языка произведений известного таджикского поэта Шамсиддина Шохина. При исследовании словарного состава языка поэта, они пришли к выводу, что арабские слова лафз, қавл, ҳарф, калом, нукта, ҳадис, мақол на таджикско – персидском языке использованы как синонимы слов забон (язык) и суҳан (речь), и их употребления способствовало обогащению, красноречию языкового фонда и выразительности стиль изложения. Заключение авторов таково, что использование данных слов является нормой языка и требование поэзии того времени. Однако, поэт в выражении понятия языка и речи дает предпочтение лексическому составу таджикско – персидского языка. Необходимо отметить, что данная тема в таджикском языкознании в историческом аспекте все еще нуждается в глубоком изучении и собранные материалы авторов способствуют совершенствованию языкового лексического пласта современного таджикского языка.

Ключевые слова: слово, заимствованные, арабский, язык, речь, исследование, Шохин, лафз (речь), ҳарф (речь), калом (речь), нукта (речь), ҳадис (речь).

BORROWING WORDS EXPRESSING COMPREHENSION OF SPEECH

The authors of the article tried to show the role of borrowing Arabic words of the end XIXth and the beginning of XXth centuries in Tajik-Persian language by the example of the language of Shamsiddin Shohin's work, the tajik well-known poet. During the research vocabulary compilation poet's they came to conclusion that Arabic words lafz, qavl, harf, nukta, hadis, maqol in Tajik-Persian language used as synonyms of words zabon (language) and suhan (speech), and their using promote in enrichment, eloquence of language fund and expressing the style of statement. The authors conclusion in using these words is that serve as the standart of language and poetry requirement of that time. However, a poet gave preference to expressing comprehension of language and speech of lexical compound of tajik-persian language. It is necessary to make note, that this theme need to learn more deeply in historical aspect in tajik linguistics and collect authors materials will promote perfection in lexical layer of modern tajik language.

Keywords: a word, borrowing, arabic, language, speech, research, Shohin, lafz (speech), harf (word), nukta (word), hadis (narration), kalom (speech).

Дар бораи муаллифон

Анварӣ Сулаймон

Номзади илми филология, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 225 47 37

Шоева Гулнора

Омӯзгори кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айни, 67
Тел.: (+992) 919 18 66 48

Об авторах

Анварӣ Сулаймон

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 225 47 37

Шоева Гулнора

Преподаватель кафедры таджикского языка
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава
735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67
Тел.: (+992) 919 18 66 48

About the authors

Anvari Sulaymon

Candidate of philological sciences, Associate Professor of the Department of the Tajik Language and methods of Tajik Language and literature
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., 17
Ph.: (+992) 225 47 37

Shoyeva Gulnora

Teacher of department of Tajik Language
Bokhtar State University named after N. Hisrov
735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, S.Ayni st., 67
Ph.: (+992) 919 18 66 48

КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ГАСТРОНОМИЧЕСКОЙ МЕТАФОРЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Охонвалиева Ш. С.

*Филиал МГУ имени М.В.Ломоносова
в г. Душанбе*

Введение. На фоне развития новых направлений в XX веке, метафора становится для лингвистики некоторым объединяющим феноменом, исследование которого кладет начало развитию когнитивной науки. Однако когда проблема статуса метафоры в концептуальной теории стала привлекать пристальное внимание лингвистов, исследования не выделялись в отдельные обоснованные теории, а также носили случайный характер. Метафоре присуще сходства и в то же время несходства между свойствами ее семантических референтов. Призывание метафоры создавать новое значение приводит к несходству референтов, однако для того чтобы она была понятной и ясной сходства между её референтами обязательна.

Основная часть. Метафора представляет собой уникальнейший языковой феномен, который считается универсальным средством эффективного взаимодействия с внешним миром. Возможно, именно поэтому она всегда была и остаётся объектом внимания крупнейших мыслителей древности и современности.

Метафора, как ментальный и языковой механизм, является объектом/предметом исследования целого ряда гуманитарных наук: языкознания, философии, литературоведения, социологии, психологии. Выбор представителей академического сообщества в этом вопросе вполне объясним - ведь невозможно в полной мере познать мир, не познав метафоры.

В формировании языковой картины мира, метафора выполняет номинативную, художественную, когнитивную, и смыслообразующую функции. Она занимает особое место в создании языковой картины мира в создании вторичных наименований. Более того, она (метафора) помогает понять объективную действительность, придавая ей определённый признак художественности.

По сути, метафора сближает объекты, однако имеет противоречивый характер. Такое явление присуще метафоре тем, что по объективным причинам она способна исключать объект из класса, которому он не может быть отнесён. Тем самым, мы можем утверждать, что когда метафора сопоставляет объекты, она их противопоставляет.

В когнитивной науке метафора понимается как способ выражения мысли, оформления суждений, а так же формирование понятий и представлений окружающей действительности. Особую роль в формировании метафоры занимает познавательная деятельность человека, посредством которого становится возможным осуществлять её механизм. Реализовать механизм метафоризации помогают такие умственные способности как нахождения сходства и отличия обобщение и абстрагирование [5, с. 44].

Следует отметить, что причину возникновения метафоры Э. Маккормак в своём исследовании метафоры в когнитивном направлении, видит в сопоставлении семантических концептов, которые абсолютно не сопоставимы.

Так как по своей природе метафора имеет двухсторонний характер, а так же наблюдается сходства и отличия ее семантических референтов в когнитивной науке метафора осуществляет познавательную функцию [6, с. 33]. Исследования проведенные учёными по когнитивной метафоре, доказывают тот факт, что возникновение метафоры связано с трансформацией мысли. Трансформация метафорических значений описывается по-разному. Так например А.Н. Баранов видит трансформацию в создании метафоры, путём нахождения сходства между различными по своей природы референтов. Тем самым осмысленная связь между референтами, осуществляется только после выявления сходства между ними.

В рамках когнитивного подхода, в основу которого положена идея о ментальном характере и познавательном потенциале метафоры, последнюю рассматривают как форму

мышления. Так, "когнитивный" характер метафор проявляется как результат переноса значения, что, в свою очередь, дает полное основание говорить о ее многозначности.

Такой функционально-семантический диапазон не мог остаться вне поля зрения исследователей, пытающихся давать разные дефиниции понятию метафоры. Профессор Е.С. Кубрякова, например, в «Кратком словаре когнитивных терминов» определяет когнитивную метафору как «когнитивный процесс, который выражает и формирует новые понятия и без которого невозможно получение нового знания» [5, с. 55].

Арутюнова Н.Д. первооснову когнитивной «метафоры видит в способности человека уловить и представить сходство между различными индивидами и классами объектов» [1, с. 5-32].

Особая роль в становление метафоры отводится американским исследователям Дж.Лакоффу и М.Джонсону. Именно в их труде "Метафоры, которыми мы живем", изданном в 1980г. Метафора подвергается переосмыслению через призму когнитивно-логической парадигмы. Ученые рассматривают её корреляцию с когнитивной парадигмой в неоднозначном вопросе о категоризации реальности. Разработанная ими и апробированная на базе огромного количества фактического материала теория внесла определенную долю логики в классификацию метафоры как когнитивного инструмента познания мира.

Дж. Лакофф и М. Джонсон настаивают на том, что собственно существование метафоры базируется на её уникальной природе, непосредственно связанной с понятийным аппаратом человеческого мышления. То есть взаимозаменяемость терминов при описании разнородных явлений следует считать первоосновой мысли, осмысление и переживание явлений одного рода в терминах явлений другого рода – это первооснова нашего мышления. «Метафора, участвуя в обыденном бытии индивида, получает не только языковую объективацию, она параллельно реализуется и в мышлении, и в действии, которые могут получить двойное прочтение и объективацию» [6, с. 387].

Когнитивная метафора, состоящая в переносе признака предмета к событию, процессу, ситуации, факту, мысли, идеи, теории концепции и другими абстрактными понятиями, дает языку логические предикаты. Сочетаемость абстрактных имен в основном базируются на образное значение слов и словосочетаний, так как в основном мы говорим о воссоздаваемом мире. Когда речь идет об особенностях абстрактных субъектах, следует отметить, что по сути внутренний мир человека формируется по образу внешнего мира, исходя из этого главным источником лексики психологического характера считается лексика «физическая», употребляемая в образных, метафорических значениях. Концепция метафоры, представленная Дж. Лакоффом, полностью противопоставляется теориям, не закрепляющим за метафорой никаких когнитивных смыслов:

- а) «любой предмет можно понимать буквально, без метафоры;
- б) самое распространенное употребление метафоры - в поэзии;
- в) метафоры – только языковые выражения;
- г) метафорические выражения по своей сущности не правдивы;
- д) только буквальный язык может быть правдивым» [6, с. 390].

Таким образом, центральной идеей исследований Дж. Лакоффа и М. Джонсона является отнесение метафоры не столько к языку, сколько к процессам человеческого мышления. Так как именно в процессе мышления и переосмысления понятий человек сталкивается с метафоризацией. Тем самым, метафоризация является выражением естественного языка, которое становится обыденным явлением в нашей жизни [7, с. 27].

Метафорические выражения, используемые в ежедневной речи, проясняют понятийную систему метафор, которые структурируют обыденную деятельность человека. Рассмотрим данный пример; *Time is money* (Время — деньги) в современном английском языке происходит в контексте следующих предложений:

You're wasting my time / Ты попусту тратишь мое время.

This gadget will save you hours / Это устройство сэкономит тебе много времени.

Так же рассмотрим данные идиоматические выражения с использованием слова «Деньги»:

To spend money like water – неразумная трата денег

Easy money – деньги, которые легко достаются.

To donate money – заниматься благотворительностью.

Throw money at – тратить много денег, чем необходимо.

Money is the root of all evil – деньги – корень зла.

Обращаясь к рассмотрению гастрономической метафоры, отметим, что по мнению Блэка «метафора представляет собой модель в соответствии с которым концептуальные единицы осмысливаются по аналогии с реалиями гастрономической сферы – донора. То есть под гастрономической метафорой понимается ментальная схема по которой осуществляется концептуализация познаваемых явлений из всевозможных областей внеязыковой действительности по аналогиями сферы Еда/Пища» [2, с. 67]. Фразеологические единицы, созданные по метафорическим моделям, играют особую роль в формировании устойчивых единиц, характеризующих национальную культуру. Гастрономическая метафора, которая представлена устойчивыми единицами образного характера, входит языковая метафора. К языковым метафорам относятся устойчивые единицы с лексико - семантическим вариантом образного слова. По сути практически все лексико - семантические варианты образного слова являются метафорическими. Нужно отметить, что под языковой метафорой принято понимать образное значение слов, в которых двухкомпонентные образные единицы сохраняются посредством языковых средств. Они являются отдельно оформленными номинативными единицами, которые в контексте функционируют как одно словосемантической двуплановости и образности элемента: "гапхур" - послушный человек, "намакзада" - неблагодарный человек; "нахудақ" - маленький ростом, "пухтакор" - опытный, способный, "пухтарой" - мудрый, умный, "дастархондор" - гостеприимный, радушный, "равған рехтан" усугубить ситуацию, "сурма хӯрдан" - скрывать что-либо и пр.

К образным фразеологическим языковым средствам репрезентации пищевой метафоры причисляются сравнительные обороты сравнительного характера:

Фиксированные компаративные обороты, в составе которых присутствуют лексемы с компаративным элементом монанди/мисли/барин/ хамчун, уподобляющие разнородные явления: "монанди гурги борондида"- о человеке опытном, монанди шири қаймоқбаста (букв, как сливки) “вкусный, желтоватый”; мисли нони нав аз танур беруномада (букв, как только вытасченные из танура лепешки) “мягкий, нежный”; ба монанди нони ширмол (букв, подобно сдобной лепешке) “красивый, аппетитный”, нуги хамирфатир барин (букв, из кончика теста - сдобная лепешка) “ мало, незначительный”, хамчун тут резондан (букв. рассыпать, как тутовник) и т.д.

Подчеркнём, что сочетание слов, которые являются по структуре устойчивыми, а так же не передающие буквальное значение имеют отношение к образным фразеологическим единицам. Например, "аз хоб сер шудан" - выспаться, "талхию ширинии зиндагиро чашидан" - человек, который прожил жизнь и в бедности, и в богатстве, "бо чормағзи пуч бағал пур кардан" - обманывать и др. [15, с. 56-75].

Рассмотрим так же актуализацию метафоры “ideas are food – идеи – это пища”:

Это *пицца* для размышлений.

This is the *meaty* part of the paper.

Это содержательная (букв, *мясистая*) часть работы.

He's a *voracious* reader. Он *прожорливый* читатель.

We don't need to *spoon-feed* our students.

Нам не нужно *кормить* наших студентов *с ложечки*.

What he said *left a bad taste in my mouth*.

Его слова *оставили у меня нехороший привкус*.

There are too many facts here for me to *digest* them all.

Для меня здесь слишком много данных, чтобы я мог их *переварить*.

I just can't *swallow* that claim.

Я не могу принять на веру (букв, не могу *проглотить*) это утверждение. That argument *smells fishy*.

Этот аргумент сомнителен (букв, *пахнет рыбой*). Let me *stew* over that for a while.

Позвольте мне немного подумать над этим (букв, *потушить* некоторое время).

Рассмотрим ещё несколько примеров метафор, связанных с едой:

- It's not my cup of tea

Данная идиома означает, что кому то не нравятся определенные вещи или люди или он не считает их интересными. Поскольку чай считается одним из наиболее широко употребляемых напитков в мире, и большинству людей он нравится, идея этой фразы заключается в том, что когда кто-то или что-то нравится человеку, он сравнивает это с чашкой чая. Раньше эта идиома использовалась с положительной коннотацией со ссылками на что-то положительное, то есть приятное, хорошее, сильное или интересное. Однако в настоящее время данная идиома передаёт негативный смысл, которое началось во время Второй мировой войны.

- It is no use crying over spilt milk

Бесполезно плакать над тем, что уже не вернёшь. Люди часто плачут или расстраиваются из-за происходящего, что считается бесполезным.

- Breadandbutter

Эта идиома использовалась в идиоматическом смысле для обозначения «повседневной пищи» и «предметов первой необходимости; средства к существованию». Это выражение описывает то, что обеспечивает кому-то основной доход, будь то гонорар или люди, являющиеся основным источником денег:

Нужно отметить, что в американской культуре слово «спор» в основном передаётся в значении «война» и исходя из этого когда мы говорим о нём употребляем военную терминологию: атака, противник и т.д. [6, с. 23-25].

Приведём несколько примеров метафорических выражений: «timeismoney» - время - это деньги (Youarewastingmytime – ты попусту тратишь моё время); «ideasarefood» - еда - это пища для размышлений (Theclassgavemefoodforthought – класс дал мне пищу для размышлений); «loveisjourney» - любовь – это путешествие.

Важно подчеркнуть, что данные метафорические выражения могут не только пролить свет на какие-то аспекты, но и затемнять их. Рассмотрим метафорическое выражение спор – это «война». В данном случае слово «спор» выражает не только «войну», но и «сотрудничество». Более того, спор не заключается в победе над противником, а в разумной и интересной дискуссии между людьми [6, с. 26–27].

Концептуальные метафоры «являются неотъемлемой частью культурной парадигмы носителей языка, укоренены в сознании людей и настолько привычны, что нередко не осознаются как метафоры» [7, с. 210].

Таким образом, нужно отметить, что для выявления все возможных смыслов метафору необходимо рассматривать и исследовать с разных сторон и учитывать культурные и национально-специфические особенности народа.

Дж. Лакофф и М. Джонсон утверждают, что метафора пронизывает всю нашу повседневную жизнь и проявляется не только в языке, но и в мышлении и действии, позволяя дифференцировать языковые средства. Метафора используется во всех сферах деятельности человека. Крайне сложно представить нашу жизнь без использования метафор. Сами того не осознавая мы создаём их и обширно используем в повседневной речи. Согласно теории Дж.Лакоффа и М. Джонсона люди создают метафоры, чтобы реализовать в сознании концепт, существующий или несуществующий. Корректная интерпретация метафоры является важным фактором, так как метафора помогает понять мир, реальность.

В большинстве случаев гастрономическая метафора требует структурного преобразования. Эти преобразования имеют грамматический и словесный характер.

I woke early to see the kiss of the sunrise summoning a rosy flush to the western cliffs, which sight never fails to raise my spirits.

Я встала пораньше и видела, как от солнечного поцелуя на восходе вспыхнули румянцем западные скалы — зрелище, которое меня неизменно вдохновляет.

Проведенный анализ показал, что семантическая, структурная и морфологическая классификации гастрономических метафор во фразеологических единицах раскрывают их лингвистическую суть и функциональные особенности. Важно обратить внимание и на то, что национально - культурная специфика гастрономических метафор проявляется во вполне автономном их бытии и функционировании в общем языковом каркасе.

Заключение. Таким образом, можно говорить о том, что рассматривая метафору в когнитивной науке необходимо учитывать, что метафора принимает особую роль в развитии

сознании человека, а так же имеет особые характерные черты. Только путём правильного понимания всех этих факторов корректное интерпретирование метафоры становится возможным. Когнитивной метафоре свойственно системный характер. Именно это и способствует понимать и осознавать концепты, имеющие сильные отличия друг от друга.

Резюмируя, отметим, что в данном контексте в основе метафорического уподобления лежит визуальное представление продукта и сценарий приготовления пищи. Гастрономическая метафора встречается не только в перечисленных языковых единицах, но и в структуре всего высказывания, разворачивающегося в форме рецепта блюда, в котором под блюдом и его ингредиентами подразумевается книга и ее художественный замысел.

Литература

1. Арутюнова Н.Д. *Язык и мир человека*. – М.: Языки русской культуры, 1998. - 366 с.
2. Блэк М. *Метафора // Теория метафоры*. - М.: Прогресс, 1990. - 234 с.
3. Black M. *Models and Metaphors*, New York, 1962, 267 pp.
4. Дружинин А.С. *К био-когнитивному осмыслению грамматики // Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 2016.
5. Кубрякова Е.С. *Краткий словарь когнитивных терминов*. - М.: Филол. ф-т МГУ, 1997. - 245 с.
6. Лакофф Д., Джонсон М. *Метафоры, которыми мы живём*. - М.: Едиториал УРСС, 2004.
7. Lakoff G. *The contemporary theory of metaphor // Metaphor and Thought / Ed. By Andrew Ortony, Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 202–251.*
8. Маджидов Х. *Фразеологическая система современного таджикского литературного языка*. - Душанбе: Деваиггич, 2006. - 406 с.
9. Маккормак Э. *Когнитивная теория метафоры*. – М., 1990. - 265 с.
10. Муллоджон Фозилов. *Фарханги зарбулмасал, маколафоризмҳои тоҷикию форси-чилди 3*. – Душанбе: «Наири Камол», 2014. – 640 с.
11. Песина С. А., Дружинин А. С. *Когнитивный и антропоцентрический подход к процессу коммуникации // Вестник Брянского государственного университета*, 2016.
12. Телия В.Н. *Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебrenников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др., 1988.*
13. *Тридцать идиом о еде, 30 июля 2014, 180с. г.https://www. Spellzone.com/blog/ ("https://www.spellzone.com/blog/Thirty_Idioms_about_Food.htm, 30 July, 2014, 180p.)*
14. Хендерсон В. *Метафора, экономика и экстрасенсорное восприятие: некоторые комментарии». Английский для особых целей Том 19, 2000, 173с. (Henderson, W. "Metaphor, economics and ESP: some comments". English for Specific Purposes Volume 19, 2000, 173p.)*
15. Калонтаров Я. И. *Таджикские пословицы и поговорки в сравнении с узбекскими*. – Душанбе: Издательство "Дониш", 1999. – 426 с.

РАВИШИ КОГНИТИВӢ БАРОИ МУАЙЯН КАРДАНИ МЕТАФОРАИ ГАСТРОНОМӢ ДАР ЗАБОНӢИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСИ

Дар мақола хусусияти равиши когнитивӣ барои фаҳмидани мафҳум ва вазифаҳои он баррасӣ мешавад. Мавқеҳои алоҳидаи зиддиятноки олимони дар мавриди истиора ҷудо карда шудаанд. Усулҳои объективизацияи метафори гастрономӣ дар сохторҳои гуногуни гардишҳои муқоисавӣ тавсиф карда шудаанд. Баъзе назарияҳо ва мафҳумҳои истиора оварда шудаанд, ки моҳияти маърифатии онро ошкор мекунад. Дар мақола тадқиқоти лингвокултурологии метафори гастрономӣ бо мақсади муайян намудани хусусиятҳои миллии фарҳангии онҳо дарҷ гардидааст. Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқ таснифоти маъноӣ, сохторӣ ва морфологии метафори гастрономӣ, моҳияти забонӣ ва хусусиятҳои функционалии онҳо ошкор карда шудаанд. Бояд гуфт, ки хусусияти фарҳангии метафори гастрономӣ дар мавҷудияти комилан худмухторӣ ва амал қардан дар қорҷубаи умумии забонӣ зоҳир мегардад.

Калидвожаҳо: метафори когнитивӣ, соҳаи концептуалӣ, равиши маърифатӣ, метафори гастрономӣ, метафори гизо, назарияи концептуалӣ, парадигмаи маърифатӣ, илми когнитивӣ.

КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ГАСТРОНОМИЧЕСКОЙ МЕТАФОРЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается специфика когнитивного подхода к осмыслению метафоры и ее функций. Выделяются отдельные контрадикторные позиции ученых относительно метафоры. Описываются способы объективизации гастрономической метафоры в разноструктурных сравнительных оборотах. Представлены некоторые теории и концепции метафоры, раскрывающие ее когнитивную природу. Цель статьи: исследование

когнитивной природы лингвокультурологических аспектов гастрономической метафоры с целью выявления их национальной и культурной специфики. По результатам исследования выявлены семантическая, структурная и морфологическая классификации гастрономических метафор, их лингвистическая суть и функциональные особенности. Важно отметить, что культурная специфика гастрономических метафор проявляется во вполне автономном их бытии и функционировании в общем языковом каркасе.

Ключевые слова: когнитивная метафора, концептуальная область, когнитивный подход, гастрономическая метафора, пищевая метафора, концептуальная теория, когнитивная парадигма, когнитивная наука.

COGNITIVE APPROACH IN DEFINING GASTRONOMIC METAPHOR IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article discusses the specificity of the cognitive approach to understand metaphor and its functions. Separate contradictory positions of scientists regarding metaphor are singled out. The methods of objectification of the gastronomic metaphor in different structures of comparative turns are described. Some theories and concepts of metaphor are presented, revealing its cognitive nature. The purpose of the article is: to study the cognitive nature of the linguocultural aspects of gastronomic metaphor in order to identify their national and cultural specifics. According to the result of the study, semantic, structural and morphological classifications of gastronomic metaphors, their linguistic essence and functional features were revealed. It is important to note that the cultural specificity of gastronomic metaphors is manifested in their completely autonomous existence and functioning in a common language framework.

Keywords: cognitive metaphor, conceptual area, cognitive approach, gastronomic metaphor, food metaphor, conceptual theory, cognitive paradigm, cognitive science.

Дар бораи муаллиф

Охонвалиева Шамсия Сардоралиевна
Ассистенти кафедраи забоншиносӣ
Филиали ДДМ ба номи М.В. Ломоносов
дар ш. Душанбе
E-mail: o_shamsiya@mail.ru

About the author

Okhonvalieva Shamsiya Sardoralievna
Assistant of the Department of Linguistics
Lomonosov Moscow State University
in Dushanbe
o_shamsiya@mail.ru

Об авторе

Охонвалиева Шамсия Сардоралиевна
Ассистент кафедры лингвистики
Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова
в г. Душанбе
E-mail: o_shamsiya@mail.ru

МЕСТО ЗАИМСТВОВАННЫХ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ДИКОРАСТУЩИМ ЛЕКАРСТВЕННЫМ РАСТЕНИЯМ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Насимова П. А.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Одним из способов развития словарного состава каждого языка считается заимствования или проникновения новых лексических единиц из других языков. Этот способ, прежде всего, осуществляется посредством экономического, политического и культурного отношения между различными народами и странами. Большинство заимствованных терминов, в течение определённого времени, адаптируются в языке, а некоторые из них из-за ограниченной степени использования покидают лексический состав языка.

Следовательно, ниже мы подробно рассмотрим те заимствованные слова, которые в разные исторические периоды проникли в исследуемые языки.

Заимствованные термины дикорастущих лекарственных растений в таджикском языке. Роль заимствованных слов очень велика в словарном составе таджикского языка, и мы считаем необходимым их классифицировать ниже следующим образом:

а) заимствованные слова из арабского языка. С одной стороны, причины проникновения арабских слов в лексический состав таджикского языка является то, что большинство учёных и мыслителей древнего и среднего периода предоставляли свои трактовки и произведения лишь на арабском языке, что в свою очередь оказало огромное влияние на заимствования арабских слов в таджикском языке; с другой стороны, экономические и культурные отношения арабских и таджикских народов способствовали проникновению новых лексических единиц из этого языка. Один из великих таджикских мыслителей и выдающимся ученым по праву считается Абуали ибни Сино, который известен как Авиценна в зарубежных странах, сочинял свои трактовки на арабском и таджикском языках. Эти произведения, которые были написаны на арабском языке содержат огромное количество терминов разных отраслей. Именно те термины, которые были использованы в тех произведениях и заимствовались до начала двадцатого столетия и содержатся в лексическом составе таджикского языка. Следовательно, к заимствованным арабским терминам дикорастущих лекарственных растений относятся следующие единицы: **аръар** [1, с. 44-45] (тополь серебристый). В таджикском языке вместе термина аръар, часто употребляется его вариант – ар-ар, которое по структуре является сложносочинённым. Термин **аръар** заимствован из арабского языка и имеет такое же значение как и у термина ар-ар: «1) навъе дарахт аз тираи аръархо, ки баландиаш то ба 20 метр мерасад. Аръар дарахти хурдӯйид аст ...; 2) гунае аз дарахтони сарви кӯҳӣ; 3) сафедор, гунае аз дарахтони санавбар» [1, с. 44-45]. У таджикского термина **аръара** прослеживается явления омонимия: **аръар I**: навъи дарахти хурдӯй (тип дикорастущие дерево); **II аръар**: 1) садои гирияи баланд (звук громкого плача); 2) садои улоғ, ҳангоси хар (голос осла). Английский эквивалент данного слова – rattlertree. Таким образом, из двух вариантов таджикского и один вариант английского выяснилось, что один таджикский вариант (аръар) по форме является непроизводным и другой таджикский вариант –**ар-ар** и английский вариант – rattlertree сложными существительными. Сложные существительные тоже делятся на сложносочинённые, сложно-смешанные и сложноподчинённые в сравниваемых языках. Из последних двух терминов, таджикский термин относится к сложносочинённым и английский – к сложноподчинённым единицам. **адас** [1, с. 12]. По структуре данный термин является непроизводным. Этот термин также используется под другим названиям, т.е. **наск, нашк, нарсанг, марчумак, марчум**. Все эти термины являются синонимами друг друга. Его эквивалент в английском языке - lentil и scarlet grosbeak. **заъфарон** [3, с. 445; 1, с. 332] (**шафран**). Если в Толковом словаре таджикского языка термин **заъфарон** имеет определение «гиёҳе, ки гулҳои зарду хушбӯй дорад ва ба хӯрок барои таъми рангу бӯй ба кор бурда мешавад» [3, с. 445], то в Словаре Доро данный термин интерпретируется следующим

образом: «гиёҳи пиёзакбеҳи поё аз тараи савсаниҳо, бо бўи қавӣ ва таъми талх, ки дар тиб(б) чун дармонбахши афсурдагӣ, афзояндаи хун, ҳазмкунандаи хӯрок, таквиятбахши неруи чинсӣ, поксози чигар ва гурдаву масона, оромбахшу хобовар, пешоброн, боздорандаи хунравӣ пас аз зоймон, бартарафқупандаи боди меъда ва ғ. шинохта шудааст» [1, с. 332]. Его эквивалент в английском языке – **saffron**. В лексический состав английского языка оно проникло в средневековом периоде из старофранцузского языка в форме **safran**, которое берет основу из арабское слово **za‘farān**. Из толкования термина **заъфарон** выяснилось, что в обоих языках данный термин заимствовался из арабского. **Ақоқиё** [1, с. 51] (**acacia - акация**). В английском языке у таджикского термина **ақоқиё**, имеется три эквивалента: **acacia, mimosa, wattle**. Термин **acacia** проник в английский язык в средневековом периоде через латинский из греческое слово **akakia**. **Анба** [1, с. 62] (**mango - манго**). Английский эквивалент данного термина – **mango**, которое имеет одинаковое звучание с русским словом **манго**. Однако в таджикоязычной среде английское слово **mango** чаще звучит как русское **манго** и вероятно этот термин проник в разговорный стиль таджикского языка из русского. В литературном стиле таджикского языка всегда используется форма **анба**. Проникновения термина **mango** в лексический состав английского языка относится к концу XVI века из португальского языка в форме **manga**, в португальский заимствован из дравидийской семьи языков, т.е. семья языков, используемые в южной и центральной части Индии и Шри-Ланке. Данная семья языков включает такие языки, как: тамильский, малайаламский, телегу, каннада и гонди. **анис [70]** (один из видов дикорастущих деревьев); **ғор** [1, с. 384] (**лавр**); **ғубайро** [3, с. 385; 1, с. 234] (**рябина**) (гунае бутгаи шохчадор ё дарахти пастаки кӯҳист) [1, с. 234]. У этого термина имеется другие названия: **санавдар, четан, чайтан, чатқал** [1, с. 234]; **зайтун** [1, с. 504] (**олива**); **наъно** [1, с. 960]; **сандал** [2, с. 204]; **санавбар** [2, с. 201]; **ябрӯх** [2, с. 679].

б) заимствования из греческого языка: В лексическом составе таджикского и английского языка прослеживается незначительное количество греческих терминов дикорастущих лекарственных растений, к которым относятся следующие единицы: **анабазис:** як навъ растани заҳрдор, ки аз он барои дафъи ҳашароти заррарасон дору месозанд [3, с. 61]. В английском языке эквивалентом данного термина являются следующие единицы: *bur grass, barnyard-grass, cockspur, barnyard grass, cocksfoot panicum, watergrass*. **Ананас** [3, с. 62]. Его эквивалентом в английском языке является **pineapple**, которое состоит из двух основ: **pine+apple**. Этот термин является исконно английским. **Кактус** [3, с. 579]. Его другом названием является терминосочетание **гули ханчарӣ**. В английском языке его эквивалентом является термин **cactus**, который проник в словарный состав английского языка в начале XVII века со значением *cardo* от латинского и греческого слова *kaktos*, т.е. *cardo*. **Сисанбар** [2, с. 250]. Его эквивалентом в английском языке – *thyme*, который проник в средневековом периоде и в старофранцузской форме **thym** посредством греческого **thumon** от слова **thuein** со значением ‘burn (оташ, хашм), sacrifice (курбан).

в) заимствования из тюркского языка. У таджиков с древних времен были культурные и экономические отношения с туркоязычными народами, и это непосредственно оказало влияние на проникновение тюркских слов в лексический состав таджикского языка. По сравнению с заимствованиями из других языков, количество тюркских терминов, которые проникли в таджикский язык очень ограничено. К ним относятся такие термины: **қаракот** [3, с. 661]. В таджикском языке вместо термина **қаракот** часто используются его варианты **зирк, барбарис, қот** [3, с. 691]. В английском языке его эквивалентом являются термины **barberry** и **piperidge**. Термин **barberry** проник в английский язык в конце средневекового периода из старофранцузской формы **berberis**. **Қӯзақандӣ** [3, с. 699]. Данный термин также используется с такими названиями как **занбӯруғ, қорч, телпаки қозӣ** в таджикском языке. Его эквивалент в английском языке – **mushroom** и **fungi**, которые проникли в английский язык в конце средневекового периода (в основном, обозначает любые грибы, которые имеют ствол с сочными плодами) из старофранцузской **mousseron** из древнелатинского слова **mussirio**; **қӯнок** [3, с. 700]; **туғ** [4, с. 355]. Данный термин в лексикографических источниках наблюдается со значением «гиёҳи алафӣ ва худрӯӣ, ки барғҳои байзавии хордор дорад» [355].

г) **заимствования из индийского языка.** В словарном составе сравниваемых языков прослеживается незначительное число терминов дикорастущих лекарственных растений, которые проникли в разные исторические периоды из индийского языка. К таким терминам относятся следующие единицы: **кулинчон** [3, с. 696]. Его арабизированная форма – *ховалинчон*. **Нил** [3, с. 913]; **нилуфар** [3, с. 913]. Его также называют **савсани обй**. В английском языке у данного термина имеются два эквивалента: **lotus** и **nelumbo**. Термин **lotus** проник в конце XV века (обозначая вид клевера описанным Гомером как еда для лошадей) или через латинское и греческое **lōtos**.

д) **заимствования из акадского и испанского языков.** В процессе анализа источников всего был выявлен один термин – **катон**, который проник из аккадийского и другое – **какао**, который заимствовался из испанского языка. В английском языке у термина **катон** имеется два эквивалента – **flax** и **lint**. В древнеанглийском языке у термина **flax** была форма **flæx**, которое имеет западногерманское происхождение. Этот термин относится к датскому **vlas** и германскому **Flachs**, который проник из индоевропейского корня латинского **plectere** и греческого **plekein**. Термин **lint** проник в английский язык в средневековом периоде в форме **lynnet** из старофранцузского **linette** от слова **lin** ‘**flax**’. У термина **какао** в английском языке имеются два варианта: **casao** и **cocoa**, которые подвергались фонетическому явлению чередования. В английский язык этот термин проник в середине XVI века посредством испанского от языка **наугала** в форме **casaua**.

Заимствованные термины дикорастущих лекарственных растений в английском языке. Место заимствованных слов в словарном составе английского языка, как в таджикском языке очень велико. Одна из основных причин проникновения иноязычных слов в словарный состав английского языка, прежде всего, заключается в том, что оно имеет близкое отношение с романской, италийской и греческой группами индоевропейской семьи языков. Следовательно, ниже подробно классифицируются те термины дикорастущих лекарственных растений, которые заимствовались в разных периодах в английский язык.

Заимствования из латинского языка. Латинский язык – язык италийской группы индоевропейской семьи языков. Он развивался на базе языка латинов. С вознесением Рима латинский язык распространился на всю территорию Италии, потом на большую часть Римской империи. Становление и формирование латинского литературного языка относится к 3-2 вв. до нашей эры. В средневековом периоде латинский язык использовался в качестве тотального письменного языка западной части Европы, науки и отчасти литературы. С начала XX столетия латинский язык употребляется в научной терминологии. Следовательно, в словарном составе английского языка наблюдается огромное количество терминов дикорастущих лекарственных растений, которые проникли из латинского языка. К таким терминам относятся следующие единицы: **mallow** (**мальва**). Данный термин в древнеанглийском языке использовался в форме **meal(u)we**, который проник из латинского **malva**. Он относится к греческому слову **malakhē**. В таджикском языке эквивалентом термина **mallo** – сложносочинённые и сложноподчинённые существительные *гули хайрӣ, гули хайр, гулхайрӣ, хайригул*. **Elecampanelate** (девясил). Этот термин в средневековом периоде проник из латинского языка среднего периода в форме **enula** (от греческого **helenion** ‘**elecampane**’) + **campana** вероятно со значением ‘of the fields (поля)’ (от **campus** ‘field’ – поля кампуса). В таджикском языке его эквивалент – *росан*. **Convolvulus** (**вьюнок, повилика**). Данный термин проник в форме ‘**bindweed**’ от **convolvere**. Эквивалент данного слово в таджикском языке – **печак**. В большинстве случаев используется его варианты *дастпечак, гулпечак, буттапечак, садгулпечак, печакӣ дастагӣ, печакӣ тила*. **Bergenia** (**бадан**). Этот термин получен от имени Карла А. Вона Вергена (Bergen), немецкого ботаника и врача. Его эквивалент в таджикском языке – **муғулчой**, по морфологической структуре является сложным. **Cinquefoil** (**лапчатка**). Этот термин проник в средневековом периоде в форме **quinquefolium** от слова **quinque** ‘five –панч (пять)’ + **folium** ‘leaf – барг (лист)’. В таджикском языке его эквивалент – **сангдавак**, по структуре который является сложно-смешанным существительным. **Pine** (**сосна**). Данный термин в древнеанглийском периоде проник из латинского языка в форме **pinus** и в средневековом периоде был заменен на старофранцузское слово **pin**, который укрепил свою позицию в словарном составе

английского языка. В таджикском языке его эквивалент – **санавбар**, т.е. один из видов ели. Термин **санавбар** (сосна) в таджикский язык проник из арабского языка.

Заемствования из французского языка. Французский язык относится к галло-романскую подгруппу групп романских языков индоевропейской семье. В терминосистеме дикорастущих лекарственных растений английского языка существует группа терминов, происхождения которых относится к французскому языку. Большинство из этих терминов, непосредственно заимствовались из французского, и некоторые из них сначала из других языков проникли в французский, а потом вошли в английский. Таким образом, следующие термины заимствовались из французского языка: **rue (рута)**. Данный термин в средневековом периоде проник из старофранцузского через латинский из греческого слова **rhutē**. Его эквивалент в таджикском языке – **хазориспанд**, которое по форме является сложным. Иногда используется его варианты *испанд* и *сипанд*. **Immortelle (бессмертник, иммортель)**. В литературном стиле этот термин используется в форме **everlasting**. Его эквивалент в таджикском языке – *гули ҳамешабахор*, *тузмагул*, первый который по структуре является терминосочетание и второй – сложноподчинённое слово. **Button (лопух)**. В английский язык этот термин проник в средневековом периоде из старофранцузского в форме **bouton**, которое имеет немецкое происхождение. Синоним данного термина – **burdock**, по структуре – сложным и является исконно английским. Его эквивалент в таджикском языке – *мушхор*, *эзорчаспак*, *алафи бегона*, два из первых по морфологической структуре являются сложным, а третий – терминологическое словосочетание. **Marjoram (майоран, душица)**. Этот термин проник в конце средневекового периода из старофранцузского *majorange*, который заимствовался во французский из латинского языка в среднем веке в форме *majorana*. В таджикском языке его эквивалент – *кокутӣ*, *сисанбар*. Однако его синоним *origanum* заимствовался из латинского и в латинский он проник из греческого в форме *origanon*, который состоит из двух слов *oros 'mountain – кӯҳ (гора)'* + *ganos 'brightness – равшанӣ (яркость)*. **Brier (шиповник, вереск)**. Этот термин проник в середине XIX века из французского *bruillère*, со значением *'heath, heather – халанҷ (навъи буттаи майдабарги ҳамешабаз (вереск, вересковая пустошь)*, из средневекового латинского *sbrucus*. В Словаре Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary (Collins COBUILD Словарь английского языка для продвинутых учащихся) предлагается следующие определения термина **briar**: «A briar is a wild rose with long, prickly stems» (Хуч, настарин, насрин – гули худрӯест, ки танаву пояи дарози хордор дорад (Шиповник - это дикая роза с длинными колючими стеблями)). В английском языке у данного термина имеется две формы, т.е. в английском языке британского варианта он пишется как **briar**, а в английском языке американского варианта – как **brier**.

Заемствования из немецкого языка. Немецкий язык относится к западногерманской группе индоевропейских языков. Несмотря на то, что количество терминов дикорастущих лекарственных растений, заимствованных из немецкого языка в словарном составе очень ограничено, в терминосистеме данной группы можно наблюдать некоторые единицы: **mint (мята)**. Древнеанглийское слово **mintе** имеющие западногерманское происхождение, относится к германскому **Minze**, с течением времени проникло через латинское, из греческого **minthē**. Данное толкование свидетельствует о том, что указанный термин заимствовался сначала через латинский из греческого и потом уже в немецкий язык, а потом из немецкого проник в английский. Таджикский эквивалент данного слова – пудина. В таджикскоязычной среде его также называют *хулбӯ* и *наъно*. В фарсиязычной территории у термина **пудина** имеется следующие названия: *пуд*, *пуно*, *гога*, *хабак*, *хабакулмоъ*, *хабакутгамсоҳ*, *фуганач*, *намом*, *кӯхина*, *галтчун*, *чаланчуца*, *саътари форсей*, *фалия*, *рокуга*, *пуданаг* [Д. 176]. **Thorn (боярышник)**. Этот термин заимствовался в древнеанглийском периоде и имеет германское происхождение и относится к датскому **doorn** и немецкому **Dorn**. В таджикском языке его эквивалентом является слово *дӯлона*, по структуре который является сложным. **Birch (берёза)**. Этот термин в английском языке древнего периода имел формы *bierce*, *birce*, немецкого происхождения и относится к немецкому слову **Birke**. Его эквивалент в таджикском языке – непроизводное существительное **тӯс**, т.е. – один из видов серебристого тополя. **Willow (ива)**. В древнеанглийском языке термин **willow** имел форму **welig** и германское происхождение и относится к датскому слову **wilgy**. **Oak (дуб)**. В

древнеанглийском периоде термин oak имел форму *āc*, германского происхождения и относится к датскому *eik* и немецкому *Eiche*. В таджикском языке его эквивалент – непроизводное существительное булут.

Заемствования из греческого языка. Греческий язык наряду с древнемакедонским языком входит в особую греческую группу индоевропейских языков. В словарном составе английского языка прослеживается значительное число греческих слов. В процессе исследования терминов дикорастущих лекарственных растений было выявлено единицы: **daphne (волчегодник)**. Этот термин проник в средневековом периоде и обозначает лавр или лавровое дерево из греческого *daphnē*, от имени нимфы Дафне. Эквивалент данного термина в таджикском языке – *ангури сагаки захрдор*, по структуре который является изафетном терминосочетанием.

Таким образом, из анализа, интерпретации и описания заимствованных терминов дикорастущих лекарственных растений в лексическом составе таджикского языка выяснилось, что их количество от исконных терминов немного отличается, т.е. исконные термины преобладают над заимствованными терминами. Нами было отобрано всего 22 таджикских терминов, из числа которых 12 относятся к арабскому, 4 – к тюркскому, 3 – к индийскому, 3 – к греческому, 1 – к акадийскому и 1 – к испанскому языкам. Английские заимствованные термины исследуемой группы составляет 17 лексических единиц, из количества которых 6 относятся к латинскому, 5 – к французскому, 5 – к немецкому и 1 – к греческому языкам.

Литература

1. *Наҷот Д. Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ). Ҷилди 1. Душанбе, 2021. – 658 с.*
2. *Наҷот Д. Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ). Ҷилди 2. Душанбе, 2021. – 698 с.*
3. *Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). ҷилди 1. А – Н. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.*
4. *Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). ҷилди 2. О – Я. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.*
5. *Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т.1.. - М., 1964.*
6. *New Oxford American Dictionary, 3rd Edition 2010 by Oxford University Press Inc.*
7. *Oxford Dictionary of English, 3rd Edition Oxford University Press, 2010.*

МАВҶЕИ ВОМВОЖАҶОИ МАНСУБИ РАСТАНИҶОИ ШИФОБАХШИ ХУДРӢ ДАР ТАРКИБИ ЛУҶАВИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола ҷойгоҳи вомвожаҳои мансуби растаниҳои шифобахши худрӯй дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ мешаванд. Аз таҳлили истилоҳҳои ин соҳа маълум шуд, ки дар таркиби луғавии ҳарду забон вомвожаҳо ҷойгоҳи махсус доранд. Агар дар забони тоҷикӣ вомвожаҳои арабӣ аз рӯйи таносуби микдорӣ ҷойгоҳи махсус дошта бошанд, дар забони англисӣ онҳоро истилоҳҳои латинӣ, фаронсаӣ ва олмонӣ иваз мекунад. Аксари истилоҳоти гирифташуда дар забонҳои муқоисашаванда ба тағироти семантикӣ ва лексикӣ дучор нашудаанд, яъне онҳо маъноҳоро, ки дар забони аслии доштаанд, нигоҳ доштаанд.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳот, системаи истилоҳот, истилоҳгузинӣ, истилоҳоти растаниҳои шифобахши худрӯй, забон, тоҷикӣ, англисӣ, муқоиса, вомвожаҳо, арабӣ, латинӣ, юнонӣ, фаронсаӣ.

МЕСТО ЗАЙМСТВОВАНЫХ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ДИКОРАСТУЩИМ ЛЕКАРСТВЕННЫМ РАСТЕНИЯМ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье рассматривается место заимствованных терминов, относящихся к дикорастущим лекарственным растениям в словарном составе таджикского и английского языков. Из анализа терминов данной отрасли выявлено, что в словарном составе обоих языков заимствованные термины занимают особое место. Если в таджикском языке арабские заимствования занимают особое место по количественному соотношению, то в английском языке их заменяют латинские, французские и немецкие термины. Большинство заимствованных терминов в сравниваемых языках не подвергались семантическому и лексическому изменению, т.е. они сохранили те значения, которые имели в исходном языке.

Ключевые слова: термин, терминология, терминосистема, терминография, термины дикорастущие лекарственные растения, язык, таджикский, английский, сравнения, заимствования, арабский, латинский, греческий, французский.

THE PLACE OF BORROWED TERMS RELATED TO WILD MEDICINAL PLANTS IN THE LEXICAL STRUCTURE OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with place of borrowed terms related to wild medicinal plants in the vocabulary of the Tajik and English languages. From the analysis of the terms of this industry, it was revealed that borrowed terms occupy a special place in the vocabulary of both languages. If Arabic loanwords occupy a special place in the Tajik language in terms of quantitative ratio, then in English they are replaced by Latin, French and German terms. Most of the borrowed terms in the compared languages were not subjected to semantic and lexical changes, i.e. they retained the meanings they had in the original language.

Keywords: term, terminology, terminosystem, terminography, terms wild medicinal plants, language, Tajik, English, comparisons, borrowings, Arabic, Latin, Greek, French.

Дар бораи муаллиф

Насимова Парвина Азимовна

Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 62 37 88
E-mail: nasimovaparvina262@gmail.com

About the author

Nasimova Parvina Azimovna

Researcher in the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 62 37 88
E-mail: nasimovaparvina262@gmail.com

Об авторе

Насимова Парвина Азимовна

Соискатель кафедры языкознания и
сопоставительная типология
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 62 37 88
E-mail: nasimovaparvina262@gmail.com

ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЛАҲЧАИ ЛАХШ

Каримова М. Д.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таркиби луғавии лаҳҷаи Лахшро аз рӯи баромад ба воҳидҳои луғавии тоҷикӣ ва иқтибосии арабӣ, туркӣ-қирғизӣ ва русӣ чудо кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, онҳоро ба тариқи зер оварда, таҳлил менамоем:

1. Калимаҳои тоҷикӣ. Калимаҳои тоҷикӣ-форсӣ қисми асосии захираи луғавии лаҳҷаи номбурдари ташкил медиҳанд. Таърих гувоҳ аст, ки забони тоҷикӣ ва шеваҳои он ба давраи нави инкишофи забонҳои эронӣ тааллуқ доранд. Бинобар ин, фонди луғавии тамоми лаҳҷаҳои он ба ин давра вобаста аст ва ба гуфти Ғ. Ҷӯраев “асоси боигарии лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикиро метавон маҳсули давраи инкишофи забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ хисобид” [11, с. 108].

Лаҳҷаи сокинони Лахшро калимаҳои тоҷикӣ, иқтибосии арабӣ, туркӣ-қирғизӣ ва русӣ ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, фонди асосии таркиби луғавии ноҳияро калимаҳои аслии тоҷикӣ фаро гирифтаанд. Дар он истилоҳоти марбут ба соҳаҳои гуногуни рӯзгори мардум дохил мешавад ва ба истилоҳоти ягонаи умумитоҷикӣ алоқаи бевосита дорад, зеро калимаҳои аслии тоҷикӣ асрҳои аср ҳамқадами мардуми ин минтақа будаанд ва имрӯз ҳам истифода мешаванд. Онҳо ифодакунандаи мафҳумҳои рӯзгордорӣ, ҳешутаборӣ, номи дарахтон, ҳайвонот, кишоварзӣ, боғдорӣ, шикор, чорводорӣ, суннату анъанаҳои мардумӣ, асбоби рӯзгор, номи ҳунарҳои мардумӣ ва истехсолоти онҳо (дӯзандагӣ, оҳангарӣ ва ғайра) мебошанд, ки асосан умумихалқиянд ва дар ҳамаи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дида мешаванд. Аз ин ҷиҳат, перомунӣ онҳо зиёд таваққуф накарда, фақат як мисоли фарқкунанда бо калимаи “бача” ин аст, ки ин вожа ба ҳама маълум аст ва мафҳуми писарро мефаҳмонад, аммо муҳити дузабонӣ таъсирашро ба семантикаи калимаҳо низ расонидааст ва дар лаҳҷаи қирғизони ноҳия ин вожа маънои нав пайдо кардааст, яъне маънои худро тағйир дода, ба маънои “дугона” меояд, аммо ба маънои писар низ истифода мешавад: бача//дугонабиё! Имрӯз маъракаи сартарошонӣ писари ман аст. Дар ин мисол ду калимаи тоҷикӣ бача ва сартарошон дар лаҳҷаи мардуми қирғиз истифода шудааст.

Калимаҳои ин гурӯҳро Ҳ.Маҷидов дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба қабатҳои ҳиндуаврупой, умумиэронӣ ва сирф тоҷикӣ гурӯҳбандӣ карда, нишонаҳои забонии онҳоро дар решагӣ ё яқичойӣ ва устувориву пойдории онҳо дар таркиби луғавӣ маънидод кардааст [3. с. 96], ки мо ҳам ба ин гуфтаҳо қомилан мувофиқем.

Дар лаҳҷаи Лахш таърихи баромади калимаҳои аслии тоҷикӣ мисли забони адабии тоҷикӣ аз қабати ҳиндуаврупой, калимаҳои умумиэронӣ ва тоҷикӣ иборатанд. Калимаҳое, ки ба қабати ҳиндуаврупой марбутанд гувоҳи оннад, ки ин лаҳҷа ҳам аз давраҳои қадим калимаҳои зиёдеро дар худ нигоҳ доштааст: падар, модар, дъхтар, лав, гов, сағ, муш, ситора, дърахт, дъ, се, сад, дъсад ва ғайра.

Қабати дигар вожаҳои умумиэронӣ, ки на танҳо дар лаҳҷаи Лахш, балки дар забонҳои имрӯзаи эронӣ низ дида мешаванд: дъст, пой, сар, дандун, хун, рӯз, шав, осмун, афтов, бъланд, паст, савз, зард, сьфед, сийох, бад, нек, чъшъм, зъмин, шътър, кам, зийод, пас, пеш, бод, борон, шамол, асп, хар, бъз, ов, нун ва ғайра, ки ба истиснои хусусиятҳои овозӣ фарқи дигаре надоранд, ва ба гурӯҳҳои гуногуни мавзӯӣ марбутанд. Қабати дигар вожаҳои сирф тоҷикӣ мебошанд, аз қабали чака, тъндар, чъроғак, фарбе, хароб, эзор, кърта, хъсър, хъшдуман, чигар, тагсарӣ, курпа, курпача, зийак, бурйо ва ғайра мебошанд.

Дар лаҳҷаи Лахш калимаҳои аслан тоҷикӣ дар калима ва иборасозӣ мавқеи калон доранд. Дар асоси ин калимаҳо вожаҳои сохтаю мураккаби зиёде сохта шудааст, ки имрӯз фаровон истифода мешаванд: дъхтарвара, савзина, фарбеҳӣ, хъсърбача, эзорсърхак, зийакпача, бурйобофӣ, бодбезак, зъминдор, шамолпано, дърахтзор, говгум ва ғайра.

Вожаҳои марбут ба қабатҳои хиндуаврупой, умумиэронӣ ва сирф тоҷикиро дар лаҳҷаи Лахш ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт аз қабилӣ мафҳумҳои ҳешутаборӣ, узвҳои бадан, олоти меҳнат, анвои ғалладона, набототу ҳайвонот, номҳои чуғрофӣ, сифати ашё, шумораю, ҷонишинҳо ва ғайраҳо мансубанд.

Ҳамин тавр, калимаҳои аслии тоҷикӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаи Лахш мақоми махсус дошта, асолати забонии ин лаҳҷаро нигоҳ медоранд ва асоси лексикӣ грамматикӣ лаҳҷаи мазкурро ташкил мекунад. Теъдоди ин калимаҳо дар лаҳҷаи мазкур чандон зиёд нестанд.

Унсурҳои иқтибосии луғати лаҳҷаи ноҳия асосан ба забонҳои арабӣ, туркӣ - қирғизӣ ва русӣ - аврупой иртибот дорад.

2. Калимаҳои арабӣ. Калимаҳои арабӣ дар таркиби луғати забони тоҷикӣ, аз ҷумла, таркиби луғавии шеваҳои забон таърихи дуру дароз дорад. Гурӯҳи аз ҳама қадимтарини лексикаи иқтибосиро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд, менависад В.С. Расторгуева [7, с. 151], зеро дар урфу одат ва дину мазҳаби мардуми минтақа калимаҳои арабӣ фаровон истифода мешаванд.

Калимаҳои арабиро дар ташаккули таркиби луғати забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ яке аз сарчашмаҳо ва воситаҳои муҳим мебошад. Сабабҳои асосии он чунин аст:

1. Омадани арабҳо ба Осиёи Миёна ва Хуросон ба замоне мувофиқ буд, ки дар масири тараққиёти забонҳои эронӣ таҳаввулотӣ сифатии муҳим ба вуқӯ омада буд. Рушди забони форсии миёна, ки аз асрҳои IV - и пеш аз мелод давом дошт, дар охири асри VII - и мелодӣ таназзул ёфта, ҷойи худро ба забони форсии нав дод [7, с. 151]. Ин забон чи хеле, ки маълум аст, сарриштаи имрӯзаи забони форсӣ - тоҷикӣ ва дари Афғонистон ҳисоб меёбад [1, с. 276].

2. Дар тули беш аз ду қарн ба аз қабули ислом забони арабӣ забони илму маданият ва дини миллати тоҷик буд.

3. Дар асрҳои VIII-XI аллакай ҳолати дузабонӣ давом мекард. Назар ба нишондоди академик Б. Ғафуров дар аҳди салтанати Тоҳириҳо (солҳои 821-873) забони форсии нав қариб баробари забони арабӣ эътибор ва интишор дошт [1, с. 276].

Воқеан, калимаҳои иқтибосии арабӣ ба забони тоҷикӣ таҳаввулот овард. Н. Маъсумӣ манзараи умумии иқтибоси воҳидҳои луғавии арабиро ба забони тоҷикӣ чунин тасвир намудааст: “Тағйироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ мебошад, ки ин натавон ба воқеаи таърихӣ дар асрҳои VII-VIII рӯйдодавоҷобада аст, балки раванди дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми давраҳои ҳаёти тоинқилобии мардуми Осиёи Миёна давом дошт. Ин масъала таърихан ба воқеаи Осиёи Миёна ва Эронро истило қардани арабҳо ва баъд аз он дар мамлакат афзудани нуфузи дину забони арабӣ алоқаманд аст. Сиёсати истилогарони араб дар бораи ҷорӣ қардани дини ислом ва забони арабӣ ба ҷойе расида буд, ки арабҳо ба мардуми маҳаллӣ ҳамхона ва ҳамсоғӣ мекарданд” [6, с. 131].

Профессор Ғ.Ҷӯраев ба ин масъала дахл қарда рӯйи ин андешаанд, ки иқтибоси калимаҳои арабӣ агар дар марҳилаи аввал аз шакли гуфтугӯии забони форсӣ-тоҷикӣ оғоз ёфта бошад, минбаъд тавассути навъи хаттии он давом қардааст. Аз ин рӯ, омӯзиши калимаҳои иқтибосии арабӣ барои равшан қардани саҳифаҳои таъриху ташаккули забони тоҷикӣ манфиатбахш аст. Омӯзиши калимаҳои иқтибосии арабӣ аз рӯйи маводи шеваҳои тоҷикӣ боз ҳам аҳамияти муҳим касб мекунад, зеро шеваҳо нисбат ба забони адабӣ дар ин бобат низ тафриқаи муҳим дорад. Ин аст, ки баъзе ҷиҳатҳои калимаҳои арабӣ дар таҷқиқоти Ғ.Ҷӯраев (10, с. 1975), рисолаи Т.Мақсудов [4, с. 55-60] ва баррасии С. Хоркашев [9, с. 13-14] зикр шудаанд, аммо шевашиносони тоҷик доир ба масъала таҳлили воҳидҳои луғавии арабӣ дар лаҳҷаҳои Лахш гуфтан мумкин аст, ки то ҳол мувоҳида накардаанд.

Воҳидҳои луғавии арабӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои Лахш дар тӯли асрҳо ҳамчун як қабати асосии лексикӣ истифода шуда, дорой ба як қатор хусусиятҳо мебошанд:

1. Қисме аз воҳидҳои луғавии арабӣ ба унсурҳои умумитоҷикӣ мансубият пайдо қарда, дар гӯйиши мардуми ноҳия аз ҷиҳати миқдор хеле зиёданд. Ин қабил воҳидҳои луғавӣ дар лаҳҷаи қирғиззабонони ноҳия низ дида мешаванд ва нисбат ба забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои тоҷикӣ бештар бо тағйири таркиби овозӣ дучор шудаанд. Онҳо барои ба вучуд омадани муҳити дузабони бевосита кумак менамоянд. Ба мисли: адолат - **адилет**, адабиёт - **адабийат**, арз - **аръз**, қимат - **қъмбат**, муаллим - **мугаллим**, мушқил - **мушқул**, ният - **неет**, умр - **омур**, розӣ - **ъразъ**, охир - **акыр**, мактаб - **мектеп**, китоб - **китеб**, макон - **макан**,

вакил, фаъл - **фаал**, мисол - **мисал**, кудрат - **худрет**, қадим - **кадым**, қонун, сафол - **сапал**, тақдир - **такдър**, бетааб - **бетап**, қанд - **кант**, аъзо - **азза**, маҳқул - **маақул**, асл - **асил**, ароба - **арава**, амал - **эмел** ва ғайра. Дар гуфтори тоҷикони ноҳия асосан варианти умумитоҷикиашон истифода мешаванд.

2. Дар гурӯҳе аз калимаҳои арабӣ овозҳои ҳалқии рӯякии “ъайн” (ع) ва “ҳо-и хуттӣ” (ح), ки ҳоси забони арабӣ мебошанд, истифода мешаванд, ки дар лаҳҷаи Лахш нисбатан суст талаффуз мешаванд. Овозҳои мазкур ба туфайли забони арабӣ ва дар ҳаёти воҳидҳои луғавии арабӣ ба лаҳҷаи Лахш ворид шудаанд: каъба, маърака, феъл, ҳақим, қаҳр, лаҳм, хърмат, мъҳочир, ақл ва ғайра. Овози “ъайн” (ع) дар лаҳҷаи қирғизон асосан талаффуз намешаванд. Барои мисол: каъба - **кебе**, феъл - **пеел**, маърака – **мереке**. Овози “ҳо-и хуттӣ” (ح) ҳам дар лаҳҷаи қирғизон назар ба тоҷикон хеле суст аст: қаҳр – **каръ**, ҳақим – **накем** ва ғайра.

3. Қисме аз калимаҳои арабӣ ба қонуниятҳои савтии лаҳҷаи Лахш вобаста шуда, кӯтоҳ талаффузшавӣ ва ё ихтисоршавӣ аз чунин хусусиятҳо: **ҳукумат** – **хъкъкмаат**, **манзъл** – **манзил**, **мочир** – **муҳочир**, **олӣ** - **ҳоло** ва ғайра.

Аз далелҳо бармеояд, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ назар ба воҳидҳои луғавии туркӣ барвақттар ба лексикаи забони тоҷикӣ ворид гашта, дар лаҳҷаи мардум низ барвақт истифода шудааст. Онҳо ҳама паҳлӯҳои зиндагии моро инъикос менамояд ва дар лексикаи лаҳҷаи Лахш чунон мавқеъ гирифтанд, ки ҳам муродифҳои тоҷикӣ ва ҳам муродифҳои қирғизияшон дар истеъмоланд. Масалан, воҳиди луғавии “**фаҳм**” дар лаҳҷаи мардуми ноҳия дар шакли “**паам // фам**” истифода мешавад. Мисол, ўйаг одами автапамай, ҳичи паам надора.

Вожаи дигари арабие, ки дар лаҳҷаи мардум хело фаъл аст, “**улфат**” (Ут., Лахш, Қш.) мебошад. Маънои аслии ин вожа дар ФЗТ чунин аст. 1. Унс пайдо кардан бо касе; дӯстӣ, ошноӣ. 2. ҳамнишин, ҳамсуҳбат, ҳамқадам: улфат шудан бо касе; улфат шудан бо чизе, одат кардан ба чизе, мубтало шудан аст (8, с. 373). Дар байни мардум бо вожаи “**ълфат // улфат**” машҳур аст. Танҳо маънои одами “**ҳамдам, ҳамнишин, дӯст**”- ро дорост: улфат // ълфатии ҳуб ёфтаӣ, иқа пър гап мезанӣ .

Ҳаминро бояд гӯем, ки воҳидҳои луғавии арабӣ дар лаҳҷаи мардуми Лахш дар ҳамаи навъҳои феълии забони арабӣ истифода мешавад. Аз чумла, бо калимаҳои “**таъин, таъчиб**”: эй дъхта, ачат чи қора иқа таъин-т қард? (Ут.); да ҳами қорои қардагит ҳама дар таъчиб уфтод.

Лаҳҷаи Лахш аз вожаҳои арабие, ки барвақт ба забони тоҷикӣ ва лаҳҷа ворид гаштаанд, бой аст ва асосан дар соҳаи дин, истилоҳоти маориф ва маънавиёти мардум истифода мешаванд, ки хеле зиёд буда, хусусияти оммафаҳмӣ ва умумистеъмолӣ доранд.

3. Калимаҳои туркӣ – қирғизӣ. Дохил шудани вожаҳои туркӣ - қирғизӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз асрҳои XVI - XVII маншаъ мегирад. “ Шеваи ҷанубӣ аз бобати фаро гирифтани калимаҳои туркӣ (асосан ўзбекӣ ва қирғизӣ) як хел нестанд. Агар лаҳҷаҳои мазкурро дар ин бобат ба дараҷаҳо тақсим кардан ҷоиз бошад, пас ҷойи аввалро бу гурӯҳи Қаротегин дода, лаҳҷаҳои қаротегини Ҳисор, ваҳёю қаротегинӣ ва кӯлобиро паси ҳам баъди он гузоштан мумкин аст. Ин ба сабабҳои таърихӣ, иқтисодӣ, ҳудуди ҷуғрофӣ ва ғ. зич алоқаманд мебошад” [12, с. 283]. Дар ҳақиқат калимаҳои туркӣ - қирғизӣ дар лаҳҷаи Лахш хеле зиёд ба ҷашм мерасад, ки байни тоҷикону қирғизон муштарақ хизмат қарда, муҳити дузабониро пурқувват ва мусоидат мекунад. Воҳидҳои лексикии туркӣ-қирғизӣ дар лаҳҷаи мазкур ба воситаи ҳамзистии тоҷикону қирғизон ва муносибатҳои дӯстона ворид шудааст. Дар даробари ин ба лаҳҷаи тоҷикони Лахш калимаҳои туркӣ-қирғизӣ тавассути муносибатҳои ҳешутаборӣ низ ворид шудааст. Қисме аз калимаҳои туркӣ-қирғизӣ барои дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ хусусияти умумистеъмолӣ доранд, ки ба унвони мисол вожаҳои авсақол, қош, қърут, қътан, ойлик, қайла, қатък, чъмчък, байтал, айғър ва ғайраро овардан мумкин аст. Қисми дигари воҳидҳои луғавии туркӣ-қирғизӣ, ки ҳоси лаҳҷаи Лахш мебошанд ва баъзеи онҳо дар минтақаҳои алоҳидаи шеваи ҷанубӣ истифода мешаванд: ташдевол, кесақдевол, башдевол, алабел, қарақузгун, қулқунтай, қогучқон, ағиёк, йағър, қорс ва ғайра.

Калимаҳои мазкурро аз рӯи ифодаи маъно ва мафҳум ба гурӯҳҳои мавзӯии зерин тақсим мешаванд:

а) **истилоҳоте, ки марбут ба асбобу олотҳои рӯзгоранд:** қалок -савок, қаққок - сарпӯша, отанг - ресмон, кукан -ресмоне, ки бараю бичаи чорворо дар айлоқ мебанданд, то ки модарбузҳояшонро дӯшанд, сокуташ // суқисанг - оғурак, ашқал- ташқал – молҳои майда- чуйдаи рӯзгор, қадақ.

б) **истилоҳоти марбут ба девор:** қорғондевол (қурғандевол), ташдевол (сангдевол), кесакдевол(кулуҳдевол), башдевол(сардевол) ва ғайраҳо.

в) **истилоҳҳои марбут ба соҳаи чорводорӣ:** қышқор- гӯсфанди нар, тьқълӣ - гӯсфанди дусола, серка – бӯзи нар, алабел - чорвое, ки миёнаш сафеду сиёҳ аст, байтал - аспии модина, бьққа - буққа, айғър - аспии нар, қысир – нозой, яъне соли, ки чорво насл намедихад, он сол онро қысир мегӯянд.

г) **истилоҳоти марбут ба парандагон:** чандълоч –саъба, қалдърғач- досак, қуш- каргас, қарақузгун- парандаи ҳаромхӯрак, бургут - уқоб, сасьқкукук - кукупуш, қулқунтай // фанқнак // бозиргун, қогучқон- кабутари кабут, чакчағай - як намуди паранда шабеҳи гунчишк, кеклик - кабк, уулар - хуллор, ордок - мурғобӣ, чьмчьқ- гунчишк ва ғайра.

ғ) **истилоҳоти марбут ба хӯроқа:** қоқ // қақ - хушқардаи ягон мева, чем, қайла- гӯштбирён, қатъқ-чакаи сустқардашуда, қурут - чаккаи хушқондашуда, ағиёқ - равған, қумоч - навъи нон, туз –намак ва амсоли инҳо.

Дар лаҳҷаи Лахш як идда калимаҳои серистеъмоли қирғизӣ дар муомилот аст, ки онҳо аз рӯйи мансубияти гурӯҳҳои лексикӣ - грамматикӣ ба исмҳои моддию маънӣ мансубанд. Ба ин гурӯҳ метавон воҳидҳои луғавӣи ташбақа (сангпушт), ташбуқа (гусолаи наринаи яқсола), суғалақ (шумшук // бисёрхӯр), айл (маҳалла), атаандаш (рашк), чоқ (лаҳҷаи оташ), йьрға (аспӣ чобукдав), йағър (захми шудани пушти асп ё хар), сачоқ, эм,чапайӣ (ёбойӣ), арқавара, асий (маҳлул), арнап, арқан (пушт), ая (эҳтиёт), гуру чер(асбобу анҷом), ишбошӣ (оғози қор), қорс (тез), қия (гардиши роҳ дар қӯҳ) ва ғайраҳо ворид намуд.

Дар натиҷаи зиндагии дуру дарози яққоя, муносибатҳои наздики дӯстона, ҳешутаборӣ, ҳамқорӣ ва ҳамсоғии ин ду халқҳо барои иқтибос шудани унсурҳои забонӣ (аз забони тоҷикӣ ба қирғизӣ ва аз забони қирғизӣ ба тоҷикӣ) шароит ба вучуд омада буд. Чунин шароит ба раванди иқтибосшудани калимаҳои забони қирғизӣ таъсири қалон бахшид: тантъқ, йош, йанга, ата, сузма, епчил, езма, тентак, тузук, қайроқ, қълъч, қълъқ, қара, булоқ, муғамър, мақтанҷак, мақтов аз қабилӣи ҳамин гуфтаҳост.

Ҳамин тариқ, калимаҳои иқтибосии туркӣ - қирғизӣ як қисми асосии таркиби луғавӣи лаҳҷаи ноҳияи Лахшро ташкил қарда, дар ташаққули қабатҳои луғавӣи лаҳҷа сахми муайян доранд ва доираи истеъмолашон васеъ аст. Онҳо барои ба вучуд омадани муҳити дузабонӣ унсурҳои муҳими луғавӣи мебошанд.

4. Калимаҳои русӣ – аврупоӣ. Ба забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ ворид шудани калимаҳои иқтибосии русӣ – аврупоӣ ҳанӯз аз асри XIX сар шуда буд.

Бояд зикр намуд, ки дар даврони ҳокимияти шуравӣ аксари маводу санадҳои расмӣ – давлатӣ, аз ҷумла, номҳои ҳуҷҷату овезаҳо, мактабу маориф, духтуру доруҳонаҳо, деҳаю, қӯчаҳо ба таври маҷбурию бидуни хоҳиши мардум иваз қарда шуда буданд [2, с. 29]. Ин калимаҳои иқтибосии русӣ таъсири худро ба лаҳҷаи ноҳияи Лахш низ гузоштааст.

Дуюми сентябри соли 1920 дар Бухоро инқилоби болшевикӣ ғалаба мекунад. Лахш то ғалабаи октябр тобеи мири Фарм буд. Баъди инқилоб он ҳамчун туман ба ҳайати ҳамин вилоят дохил гардид. Аввалин органҳои ҳокимияти шуравӣ дар шакли шуъроҳо ва ревком - комитети инқилобӣ солҳои 1925-1926 ташкил қарда шудаанд. Натиҷаи қори зиёди ташвиқотию тарғиботи ва фаҳмондадиҳии онҳо буд, ки дар соли 1930 як қисми камбағалони туман дар ТООЗ (товарищеская обработка земли) муттаҳид гардидаанд. Дар як муддати кӯтоҳе дар ҳамаи қишлоқҳои ноҳия қолхозҳо ташкил шуда, номҳои қишлоқҳо аз тоҷикӣ ё қирғизӣ ба русӣ барқароронида шуд, ки онҳоро дар қадвал ба тариқи зайл овардан мумкин аст. Мисол: Пилдони Боло- Берия, Чубай- Куйбышев, Сайрон- Қызылқулдуз, Девона - Большевик ва ғ.

Масалан, калимаи “павър” аз калимаи иқтибосшудаи “повар”- и русӣ буда, ба қойи ибораи “ошпаз”, вожаҳои ьстадион (стадион), пошта (почта), фасон (олуфта), сьмьчка (офтобпараст), тьрактър (трактор), салони (бодиринги шӯр), телевизор (чаҳоннамо), мошина (машина), халаделник (яхдон), паставка (такмон), тифал (тэфаль), пьлатинса

(дастмол), паталок (шифт), пърчатка (дастпушак), палтун (пальто), папрос // папирос (тамоку), самалут (ҳавопаймо) ва монанди инҳо ба кор мераванд.

Ғайр аз калимаҳои русӣ - аврупоии мазкур истилоҳоти зиёдеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳамагӯна дар ғӯйиши минтақаи Лахш истифода мешавад: сумка, поезд, касета, трайник, съвет, разетка, лампучка, кърасин, саралка, бензин, афтобус, пенса, позна, бастаночки, кастун, шапкат, шълапа, бути, халат, ыштан (шытаны), бакал, каструл, плита, вилках, пол, карниз, барер, веранда, лесниса, стияшка. Мисол, барои ин кор хела позна шид, поезд рафт, оли фойида надора, нашава асте нашава: барои ин кор хело дер шуд, поед рафт, суде надорад, рафту нашавад- бигзор нашавад!

Ба ҳамин тариқ, калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркӣ- муғулӣ ва русӣ - байналмилалӣ ба забони гуфтугӯйии лаҳҷаи минтақа ворид шуда, мувофиқи қонуну қоидаҳои фонетикӣ лаҳҷа тағйири шакл намуда, дар муносибат ва муошират эҳтиёҷи мардумро қонеъ мегардонданд.

Адабиёт

1. Джурраев Г. Взгляд на современный процесс таджикских говоров/ Вопросы языковедения / Г. Джурраев.- Душанбе, 1976. - 108.
2. Маҳмаҷонов О. Топонимияи русии Ромит. Суханпарвар (Маҷмуаи илмӣ) / О. Маҳмаҷонов.- Душанбе: 2015. – 30 с.
3. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатишиносӣ / Ҳ. Маҷидов. –Душанбе: 2007. – 242 с.
4. Маҷидов Ҳ. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ // Маърифат, №7,8 / Ҳ. Маҷидов. –Душанбе: 1999. – 61 с.
5. Мақсудов Т. Баъзе хусусиятҳои калимаҳои арабӣ, туркӣ - ўзбекӣ дар шеваҳои тоҷикони Исфара // Тил ва адабиёт масалалари / Т. Мақсудов.- Ленинобод, Вып. 34. - 1970. – 163 с.
6. Маъсуми Н. Мироззрение и мастерство / Н. Маъсуми. - Душанбе: Ирфон, 1966. – 131 с.
7. Расторгуева В. С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. - М.: Наука, 1964. – 151 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): -Москва: Сов. энциклопедия, 1969. ҷ.1. – 951 с., ҷ.2. – 1904 с.
9. Хоркашев С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа / Хоркашев С. - Душанбе: Маориф, 2015. - 233 с.
10. Ҷӯраев Ф. Назаре ба ҷараёни имрӯзаи шеваҳои тоҷикӣ / Масъалаҳои забонишиносӣ / Ф. Ҷӯраев. –Душанбе: 1975. - С. 152 - 165.
11. Ҷӯраев Ф. Лексика // Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. ҷ.1 / Ф. Ҷӯраев. -Душанбе: Дониш, 1980. – 283 с.
12. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ Ҷӯраев Ф. Лексика // Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (Прспект) / Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 201 с.

ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЛАҲҶАИ ЛАХШ

Лаҳҷаи сокинони минтақаи Лахшро калимаҳои аслии тоҷикӣ, иқтибосии арабӣ, туркӣ-киргизӣ ва русӣ ташкил медиҳад. Бо вучуди ин, фонди асосии таркиби луғавии ноҳияро калимаҳои аслии тоҷикӣ фаро гирифтаанд. Воҳидҳои луғавии арабӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои Лахш дар тӯли асрҳо ҳамчун як қабати асосии лексикӣ истифода шуда, дорои ба як қатор хусусиятҳо мебошанд, ки дар мақола оварда шудааст. Қисме аз воҳидҳои луғавии арабӣ ба унсурҳои умумиточикӣ мансубият пайдо карда, дар ғӯйиши мардуми ноҳия аз ҷиҳати миқдор хеле зиёданд. Ин қабил воҳидҳои луғавӣ дар лаҳҷаи кирғиззабонони ноҳия низ дида мешаванд ва нисбат ба забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои тоҷикӣ бештар бо тағйири таркиби овозӣ дучор шудаанд. Дар ҳақиқат калимаҳои туркӣ - кирғизӣ дар лаҳҷаи Лахш хеле зиёд ба чашм мерасад, ки байни тоҷикону кирғизон муштарак хизмат карда, муҳити дузабониро пурқувват ва мусоидат мекунанд. Воҳидҳои лексикӣ туркӣ-киргизӣ дар лаҳҷаи мазкур ба воситаи ҳамзистии тоҷикону кирғизон ва муносибатҳои дӯстона ворид шудааст. Калимаҳои иқтибосии русӣ баъди ғалабаи Октябрь дар ғӯйиши мардуми халқ гузашта, баъдтар ҳамчун забони давлатӣ истифода шуд. Дар аксарияти корхонаҳо русҳо сардор буданд. Бо мурури замон, бидуни хоҳиш калимаҳои русӣ ҷойи лаҳҷаҳои тоҷикию арабӣ ва кирғизиро гирифтанд.

Калидвожаҳо: тоҷикӣ, арабӣ, русӣ, туркӣ-киргизӣ, Лахш, ғӯйиш, муштарак, дузабонӣ, калима, забон, миқдор.

ЦИТИРОВАННЫЕ СЛОВА С ДИАЛЕКТСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ В ЛЕКСИКЕ ЛАХШСКОГО ДИАЛЕКТА

Диалект жителей Лахшского района состоит из исконных таджикских, арабских, турецко-киргизских и русских слов. Однако основную лексику района составляют исконно таджикские слова. Арабские лексические единицы в лексическом составе лахшских диалектов веками использовались в качестве основного лексического пласта и имеют ряд характеристик, представленных в статье. Некоторые арабские лексические единицы относятся к общетаджикским элементам и весьма многочисленны в речи жителей района. Такие лексические единицы встречаются и в диалекте кыргызскоязычных жителей района, и они подвержены большему изменению голосового состава, чем таджикский литературный язык и таджикские стили. На самом деле в

лахшском диалекте много турецко-киргизских слов, которые служат совместно между таджиками и кыргызами, укрепляя и облегчая двуязычную среду. Турецко-киргизские лексические единицы вошли в этот диалект благодаря сосуществованию таджиков и кыргызов и их дружеским отношениям. После победы Октября слова русской цитаты вошли в народную речь, а позже она использовалась как государственный язык. Большинство предприятий возглавляли русские. Со временем русские слова заняли место таджикско-арабских и кыргизских диалектов.

Ключевые слова: таджикский, арабский, русский, турецко-киргизский, лахшский, речь, совместный, двуязычный, слово, язык, количество.

CITATED WORDS FROM THE DIALECT POINT OF VIEW IN THE VOCABULARY OF THE LAKHSH DIALECT

The dialect of the inhabitants of the Lakhsh region consists of native Tajik, Arabic, Turkish-Kyrgyz and Russian words. However, the main vocabulary of the region is made up of native Tajik words. Arabic lexical units in the lexical composition of the Lakhsh dialects have been used for centuries as the main lexical layer and have a number of characteristics presented in the article. Some Arabic lexical units belong to common Tajik elements and are very numerous in the speech of the inhabitants of the region. Such lexical units are also found in the dialect of the Kyrgyz-speaking inhabitants of the region, and they are subject to a greater change in the vocal composition than the Tajik literary language and Tajik styles. In fact, there are many Turkish-Kyrgyz words in the Lakhsh dialect that serve together between Tajiks and Kyrgyz, strengthening and facilitating the bilingual environment. Turkish-Kyrgyz lexical units entered this dialect due to the coexistence of Tajiks and Kyrgyz and their friendly relations. After the victory of October, the words of the Russian quotation entered the folk speech, and later it was used as the state language. Most of the enterprises were headed by Russians. Over time, Russian words took the place of the Tajik-Arabic and Kyrgyz dialects.

Keywords: Tajik, Arabic, Russian, Turkish-Kyrgyz, Lakhsh, speech, joint, bilingual, word, language, quantity.

Дар бораи муаллиф

Каримова Мастона Дилбаровна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 908 82 54 54
E-mail: mastona1976@mail.ru

About the author

Karimova Mastona Dilbarovna

Candidate of Philological sciences, associate
professor of the department of Tajik language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 908 82 54 54
E-mail: mastona1976@mail.ru

Об авторе

Каримова Мастона Дилбаровна

Кандидат филологических наук, доцент
общеуниверситетской кафедры таджикского
языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 908 82 54 54
E-mail: mastona1976@mail.ru

**ВЗАИМНАЯ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ГЛАВНЫХ
ЧЛЕНОВ В ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ***Джабарова К. И.**Худжандский государственный университет
имени акад. Б.Гафурова*

Точный смысл любого предложения устанавливается только в том случае, если это предложение берется не изолированно, а в системе других предложений, т.е. в контексте. Только в связи с другими предложениями, предыдущими и последующими, сама рассматриваемая конструкция получает конкретное смысловое содержание.

Поэтому нам представляется, что первое условие, которое следует соблюдать при изучении вопроса о порядке слов, — это анализировать предложение в контексте, учитывая его конкретный смысл. Только контекст помогает определить, какое слово в данном высказывании является «главным», составляющим его суть, его познавательную ценность и «новизну». Это «главное» слово несет на себе логическое (смысловое) ударение, которое уточняет смысл самого предложения. Логическое ударение проявляется в структуре предложения, оно связано прежде всего с взаимно последовательностью подлежащего и сказуемого, как правило, формирующих эту структуру. Поясним на примерах.

Подвода тронулась. Сидя на ней, с двумя сотскими по бокам, Рыбин глухо кричал... (М.Горький «Собрание сочинений» т.7, ГИХЛ М., 1950) Рабочие заволновались- Особенно обидело их, что служащие не входили в число плательщиков нового налога [1, с. 244].

Как видно из примеров, во всех этих предложениях логическое ударение падает на сказуемое, которое стоит после подлежащего, т. е. в конце нераспространенного предложения.

В тех же предложениях, где логическое ударение падает на подлежащее, структура предложения будет другая: с постпозицией уже не сказуемого, а подлежащего. Ср.: Запел гудок. Хохол склонил голову набок, прослушал властный рев и, встряхнувшись, сказал: [1, с. 311].

Позвонил колокольчик. Кто-то равнодушно объявил... [2, с. 482]. Отвлекаясь от лексической стороны этих предложений, мы замечаем, что и оттенки их значений тоже различны, потому что в предложениях первой группы логически выделяется сказуемое, а в предложениях второй группы — подлежащее. Поскольку эти оттенки значений для данных предложений являются основными, то можно считать их оттенками грамматическими. По-видимому, с различием этих грамматических оттенков значения и связана разная структура приведенных выше предложений.

Сами эти предложения совершенно обычны, в том смысле, что в них нет никаких дополнительных оттенков значения. И порядок слов в них, взаимопорядок подлежащего и сказуемого, является основным элементом их структуры.

Приведенные выше предложения взяты из романа М. Горького «Мать». Изучение языка этого произведения со стороны порядка слов показало, что при анализе структуры предложения необходимо учесть также специфику типов речи, т. е. от авторского повествования следует отделить диалог, потому что предложения диалогической речи, в отличие от предложений повествовательных, имеют свои особенности.

Так, в приведенных нами примерах, взятых из авторского повествования, в одном случае логическое ударение падало на сказуемое, а в другом - на подлежащее. Но в обоих случаях слово, несущее на себе логическое ударение, стояло в конце предложения. Постановка логически выделяемого слов# в конце предложения объединяет эти группы и составляет ту особенность повествовательных предложений, что в них логическое выделение слова фиксируется постановкой его в конце предложения.

В отличие от предложений авторского повествования, констатирующих или сообщающих факт окружающей нас действительности, в конструкциях диалогической речи слово, несущее на себе логическое ударение, может стоять не только в конце предложения,

но и в начале его. Ср., с одной стороны, примеры, приведенные выше, и, с другой - следующие предложения:

Откуда-то издали доносился мягкий голос матери:

- Каким кормильцем ты будешь мне, если пить начнешь...

Плотно закрыв глаза, он сказал:

- Все пьют... [1, с. 199].

- Суд идет...

Снова все стали, и снова, в том же порядке, вошли судьи, уселись. Ввели подсудимых.

- Держись! - шепнул Сизов. - Прокурор говорить будет [2, с. 482]

Во всех этих предложениях логическое ударение падает на препозитивное подлежащее, которое при этом не просто логически выделяется, а усиленно подчеркивается, что, в отличие от предложений авторского повествования, придает всему высказыванию яркую экспрессивную окраску.

Когда же логически выделяется не подлежащее, а сказуемое, структура

Когда же логически выделяется не подлежащее, а сказуемое, структура предложения представлена другая: с препозицией не подлежащего, а сказуемого:

- Только береги ты себя, - береги!

Не зная, чего нужно беречься, она тоскливо прибавила:

- Худеешь ты все... [1, с. 206].

- Рано я самовар поставила, выкипит! Пускай они подольше поспят сегодня. Замучились оба... [1, с. 324].

Обе группы предложений диалогической речи имеют разные грамматические оттенки значения, потому что в одном случае логически выделяется подлежащее, а в другом - сказуемое. Опять-таки, невидимому, с этими разными грамматическими оттенками значения связано и разное строение этих предложений, которое каждый раз по существу определяется позицией логически выделяемого слова. Обе группы предложений диалогической речи, однако, объединяются тем, что в них логическое выделение слова фиксируется постановкой его в начале предложения. Это их резко отличает от предложений авторского повествования, где слово, несущее на себе логическое ударение, стоит не в начале, а в конце предложения. Но у них есть еще одно отличие от предложений авторского повествования - это их яркая экспрессия.

Когда же интенсивность подчеркивания логически выделяемого слова спадает и эмоциональная выразительность высказывания ослабляется, логически выделяемое слово и в предложениях диалогической речи стоит тоже в конце предложения. Этим они по своему значению как бы приближаются к предложениям авторского повествования. Ср. вышеприведенные предложения авторской речи и следующие примеры из диалога:

- Может, поесть хочешь, Михайло Иванович?

- Спасибо, мать! Я поужинал... [1, с. 239].

- У нас — беда! - заперев дверь, топотом произнес он.

- Я знаю... [2, с. 455].

Из примеров видно, что, несмотря на всю их близость, структурную и смысловую, к предложениям авторского повествования, они все же не означают обычную констатацию факта, а подчеркивают центр высказывания, потому что нельзя себе представить человека, который бы сидел и спокойно констатировал факт: «Я поужинал». Несмотря на абсолютное спокойствие и бесстрастность, здесь представлено иное отношение к факту, иное отношение к действительности, иначе говоря, иной модальный оттенок, который и составляет специфику предложений диалогической речи.

Взаимосвязанность подлежащего и сказуемого значительно усложняется в простом распространенном предложении, так как там наличествует новый фактор - второстепенные члены предложения.

Часто, перетягивая на себя логическое ударение, второстепенные члены видоизменяют внутреннюю направленность предложения, и здесь всплывает очень сложный вопрос о различении структуры предложения и словосочетания внутри самого предложения. В основной же структуре предложения, т. е. при учете взаимопорядка только подлежащего и сказуемого, наблюдаются те же тенденции, что и в предложении не-распространенном [6].

Так, в конструкциях авторского повествования типа «Мать заметила* это», «Весовщиков тяжело сопел» и др. логическое ударение обычно падает на сказуемое или на второстепенные члены предложения, к нему относящиеся, которое поэтому и стоит постпозитивно по отношению к подлежащему.

Когда же больший смысловый вес имеет подлежащее, несмотря на наличие или отсутствие зависимых слов при подлежащем и сказуемом, структура предложения будет другая: с постпозицией подлежащего. Например: «Появились новые люди», «Вошел маленький доктор», «И раздался тихий, заунывный свист». В других предложениях зависимые слова есть и при сказуемом или и при подлежащем, и при сказуемом: «Вечером пришли жандармы», «Где-то впереди гудел народ», «В переднем углу на столе горела лампа», «О стены дома шаркал ветер», «Тихо звучал глуховатый голос женщины».

В распространенных предложениях диалогической речи, в отличие от конструкций авторского повествования, наблюдается больше структурно-семантических вариантов [3]. Здесь отмечаются прежде всего предложения, в которых логически выделяется (и не просто выделяется, а усиленно подчеркивается) препозитивное подлежащее: «Там, в шалаше, нары есть», «У меня со страху кожа лопалась», «Иногда и жандармы рассуждают правильно», «С непривычки и раки краснеют».

Когда особенного подчеркивания не наблюдается, структура предложения будет другая, с постпозицией подлежащего: «Начинается новый народ», «У меня есть нюх». Но в большинстве случаев и в диалогической речи логическое ударение падает на постпозитивное сказуемое: «Так ты меня уронишь», «Вот они как растопырились». Когда же сказуемое особенно подчеркивается, оно стоит не после подлежащего, а перед ним: «Все-таки, - ослабляет тюрьма», «Дрожите вы вся», «Эх, брат, пропадешь ты», «Нету, пролил я его».

При изучении взаимопорядка подлежащего и сказуемого важно также учитывать тип предложений. Здесь, прежде чем перейти к предложению с однородными членами, следует сказать о конструкциях, которые структурно связаны с другими предложениями и в которых представлен, как правило, один взаимопорядок подлежащего и сказуемого. Это предложения, обрамляющие прямую речь или диалог. Они или предваряют прямую речь, или стоят по отношению к ней постпозитивно.

О последних, «вставочных» или «вносных», предложениях типа: «Что такое? - спросила мать», - употребляемых для указания на говорящее лицо, еще Н. И. Греч писал, что в них «наблюдается порядок измененный», т. е. сказуемое-подлежащее. Такой взаимопорядок подлежащего и сказуемого, видимо, объясняется тем, что препозитивная постановка сказуемого связана с меньшей смысловой и интонационной расчлененностью предложения.

В отличие от вносных предложений, конструкции, предваряющие прямую речь, не являются комментарием к этой прямой речи, а представляют собой обычные двучленные предложения типа: «Власова покрикивала: «Горячие щи, лапша, похлебка». В этих предложениях сказуемое стоит постпозитивно, непосредственно примыкая к прямой речи, раскрывающей его содержание. Значительно реже прямая речь относится к подлежащему. Такое подлежащее по своему лексическому значению обычно близко к глаголу, обозначающему самый акт говорения, и стоит оно после сказуемого, непосредственно примыкая к прямой речи. Например: «Раздался его певучий голос: - Товарищи!..» В предложениях с однородными сказуемыми последние следуют за подлежащим и определяют собой структуру предложения типа: «Мать вздрогнула, остановилась», «Иван очнулся от толчка и тихо застонал», «Огонь в лампе дрогнул, потускнел, но через секунду снова разгорелся ровно и ярко». Постпозитивные сказуемые произносятся одинаковым тоном, каждое со своим логическим ударением. Этой ударяемостью, смысловой весомостью и объясняется их постпозиция, которая особенно устойчива потому, что сказуемых несколько.

Иногда структуру предложения с однородными членами формируют постпозитивные однородные подлежащие: «Раздался шорох и голос Людмилы», «Иногда парней приводили домой матери, отцы», «Точно град на железо, сыпались отрывистые восклицания, ругательства, злые слова».

Значительно реже в предложениях авторского повествования однородные члены стоят в начале предложения. Например: «В огне трещали и ныли сырые сучья», «В груди матери

пело и дрожало эхо воспоминаний». Или: «Мать и Сизов остановились», «Его спокойствие, мягкий голос и простота лица ободряли мать». Обычно препозитивные однородные члены предложения только в большей мере фиксируют свою позицию в предложении, но не оказывают решающего влияния на формирование его структуры. В этом случае «главным» словом в предложении выступает не однородное сказуемое или однородное подлежащее, а тот член предложения, который несет на себе логическое ударение и стоит в конце предложения.

В предложениях диалогической речи словами, несущими на себе логическое ударение, являются всегда однородные члены, которые стоят как в конце предложения, так и в начале его: в начале чаще стоят однородные подлежащие, а в конце - однородные сказуемые [7].

Если однородные члены стоят в начале предложения, то они не просто несут на себе логическое ударение, но особенно подчеркиваются, что придает высказыванию яркую экспрессивную окраску. Например: «И книжки, и листочки стоят денег», «Мальчишки будто и разные там студенты по глупости народ мутят», «И ты, и хохол, и Николай - все вы обнаружили».

Если же однородные члены стоят в конце предложения, экспрессия его спадает, и эти предложения по своему значению как бы начинают приближаться к обычным повествовательным предложениям, но никогда с ними не совпадают.

В обоих случаях, как при большей, так и при меньшей экспрессии в предложениях диалогической речи, характер их структуры определяется позицией однородных членов предложения, несущих на себе логическое ударение.

В сложном предложении можно наметить свои подгруппы.

Так, в сложносочиненном предложении часто выражаются оттенки временной последовательности. Обычно эти предложения построены так, что сказуемое в обеих частях сложного целого следует за подлежащим, причем сказуемое первой части сложного целого выражает действие, предшествующее действию второй его части. Например: «Она рванула чемодан, и он открылся».

Сказуемое является постпозитивным в обеих частях сложного целого и в тех случаях, когда оно выражает одновременность действий: «Она мыла посуду, и пальцы у нее дрожали». И в этих предложениях порядок следования сказуемых является обусловленным, поскольку части сложного целого, в которых они находятся, синтаксически и в смысловом отношении тесно связаны друг с другом, причем вторая часть, как правило, зависит от первой.

Иногда в такого типа предложениях отчетливо выступает причинно- следственный оттенок: «Сердце матери забилось слишком сильно, и она начала отставать».

Постпозиция сказуемого в частях сложного целого всех вышеприведенных предложений связана прежде всего с их семантической полновесностью. Если же временной оттенок в предложениях особенно не фиксируется и более полновесным в смысловом отношении в частях сложного целого является подлежащее, структура этого сложного целого будет другой - с постпозицией не сказуемых, а подлежащих [1]. См. такие примеры: «Чирикали птицы, и где-то далеко звучала песня, плутая по полям», «Впереди плыла ограбленная крышка гроба со смятыми венками, и, качаясь с боку на бок, ехали верхом полицейские».

Нередки и такие предложения, в которых в частях сложного целого семантически выделяются синтаксически неоднородные члены предложения: например, в одних случаях в первой части сложного целого выделяется сказуемое, а во второй - подлежащее, в других - наоборот. Поскольку в монологической речи смысловое выделение слова фиксируется постановкой его в конце предложения или в конце той части, в которой оно находится, то во всех этих случаях параллелизм структуры сложного целого нарушается. Например: «Тогда дверь быстро отворилась, и в коридор вышла высокая женщина в очках», «У нее побледнело лицо, и синие глаза ярко вспыхнули». Или: «С крыши капала вода, и унылый звук ее падения странно сливался со стуком часов», «У Павла сидел Николай Весовщиков, и, втроем с Андреем, они говорили о своей газете».

Параллелизм структуры, препозиция подлежащего и постпозиция сказуемого в обеих частях сложного целого наиболее последовательно проводится в сложносочиненных

предложениях с союзом *но*, имеющих противительно-ограничительное значение, и в предложениях с союзом *а* со значением противопоставления [4].

В диалогической речи, несмотря на то давление, которое оказывает вся структура сложного предложения на взаимопорядок подлежащего и сказуемого внутри его частей, все же, в отличие от предложений авторского повествования, логическое выделение слова фиксируется не только постановкой его в конце, но и в начале соответствующих частей сложного целого. Например:

А в острог торопиться зачем ясе? Всему свой черед, - время, придет - и царь помрет, говорится... [5, с. 120].

-Я лягу! - тихонько сказала мать Софье. - Устала все-таки немного, и голова кружится от "запаха [4, с. 200].

В сложноподчиненном предложении, где взаимосвязанность частей сложного целого является еще более тесной, обычно определяющим для всей его структуры является взаимопорядок подлежащего и сказуемого в главном предложении. Это прежде всего следует отнести к конструкциям с союзами *что*, *чтобы* и *как*, в которых в главной части сложного целого подлежащее и сказуемое, как правило, ехали верхом полицейские».

Нередки и такие предложения, в которых в частях сложного целого семантически выделяются синтаксически неоднородные члены предложения: например, в одних случаях в первой части сложного целого выделяется сказуемое, а во второй - подлежащее, в других - наоборот [3]. Поскольку в монологической речи смысловое выделение слова фиксируется постановкой его в конце предложения или в конце той части, в которой оно находится, то во всех этих случаях параллелизм структуры сложного целого нарушается. Например: «Тогда дверь быстро отворилась, и в коридор вышла высокая женщина в очках», «У нее побледнело лицо, и синие глаза ярко вспыхнули». Или: «С крыши капала вода, и унылый звук ее падения странно сливался со стуком часов», «У Павла сидел Николай Весовщик, и, втроем с Андреем, они говорили о своей газете».

Параллелизм структуры, препозиция подлежащего и постпозиция сказуемого в обеих частях сложного целого наиболее последовательно проводится в сложно-сочиненных предложениях с союзом *но*, имеющих противительно-ограничительное значение, и в предложениях с союзом *а* со значением противопоставления.

В диалогической речи, несмотря на то давление, которое оказывает вся структура сложного предложения на взаимопорядок подлежащего и сказуемого внутри его частей, все же, в отличие от предложений авторского повествования, логическое выделение слова фиксируется не только постановкой его в конце, но и в начале соответствующих частей сложного целого. Например:.. А в острог торопиться зачем ясе? Всему свой черед, - время, придет - и царь помрет, говорится... [2, с. 444].

- Я лягу! - тихонько сказала мать Софье. - Устала все-таки немного, и голова кружится от "запаха [2, с. 372].

В сложно-подчиненном предложении, где взаимосвязанность частей сложного целого является еще более тесной, обычно определяющим для всей его структуры является взаимопорядок подлежащего и сказуемого в главном предложении. Это прежде всего следует отнести к конструкциям с союзами *что*, *чтобы* и *как*, в которых в главной части сложного целого подлежащее и сказуемое, как правило, стоят в самом начале первой части сложного целого. Например: Забыл я, что стара ты для того, чтобы тебе бородавки срезывать», «Только не верю я, что можно это». Так же и в придаточной части, если сказуемое особенно подчеркивается, оно ставится в начале этой части: «Чай, Пелагея-то рада-радешенька, что помер он.

В бессоюзном предложении, где синтаксические отношения между частями сложного целого выражаются не союзами, а относительными словами, структурная роль порядка слов особенно велика. Она сказывается как в строгой обусловленности порядка следования частей сложного целого, так и в расположении подлежащего и сказуемого внутри этих частей [8; 9; 10].

Взаимопорядок подлежащего и сказуемого связан также и с тем, чем выражены эти главные члены, т. е. с их морфологическим составом. При этом здесь важен не столько характер выражения подлежащего, сколько морфологический состав сказуемого.

Для адъективных предложений типа: «Мальчик сердитый», «Старшая сестра - несчастная», «Драка честная» - с полной формой прилагательного в сказуемом последнее всегда постпозитивно.

Можно сказать, что для предложений авторского повествования, в которых сказуемое является составным (именным и глагольным), построение подлежащее - сказуемое является нормой и безусловно связано с морфологической природой сказуемого. Только в диалоге, где все наиболее интенсивно выделяемое ставится в начало предложения, встречаются конструкции типа: «Дегтярник он». Но и здесь, в диалоге, постпозиция составного сказуемого тоже является правилом.

В заключение следует указать еще на один фактор, с которым тоже бывает связан взаимопорядок подлежащего и сказуемого - это так называемая категория определенности и неопределенности. В современном русском языке эта категория не имеет специфического морфологического выражения, но она выражается в языке и часто служит мотивом для того или иного расположения подлежащего и сказуемого в предложении.

Обычно здесь появляется та тенденция, что предложения, в которых подлежащее обозначает вполне определенные, известные предметы, строятся по схеме: подлежащее - сказуемое.

В тех же предложениях, в которых подлежащее обозначает предметы неопределенные, предметы вообще, наблюдается другое построение: в них подлежащее постпозитивно. См., например, такой отрывок из второй части романа: «Она говорила с усмешкой в глазах и порой вдруг перекусывала свою речь, как нитку. Мужики молчали. Ветер гладил стекла окон, шуршал соломой по крыше, тихонько гудел в трубе. Выла собака...» [2, с. 412].

Здесь в последнем предложении подлежащее стоит постпозитивно, потому что обозначает предмет неопределенный: выла какая-то собака.

У скамей стоял чиновник и, махая руками на людей, вполголоса говорил:

-Тише, тише... [2, с. 492].

Со двора явился пристав и сказал:

- Ничего нет, все осмотрели! [1, с. 234].

Как видим, в этих предложениях есть два момента, которые мотивируют данное расположение главных членов предложения: логическое ударение и категория определенности и неопределенности. Усиливая друг друга, они, однако, разрушают одно из условий, о котором мы говорили выше. Они расчленяют однородные сказуемые, которые обычно стоят вместе, после подлежащего.

Таким образом, мы видим, что факторы, с которыми связан тот или иной взаимопорядок подлежащего и сказуемого, могут не только дополнять друг друга, взаимно переплетаться, но и противоречить друг другу. Все это следует иметь в виду при уяснении такого сложного вопроса, как порядок слов.

Литература

1. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. - М., 1990. - 450 с.
2. Бабайцева В.В. Система членов предложения в современном русском языке. - М., 1988. - 200 с.
3. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. - М., 1977. - 350 с.
4. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. В трёх частях. Часть 3. Синтаксис. Пунктуация. - М., 1987. - 280 с.
5. Белошапкова В.А. Сложное предложение в современном русском языке. - М., 1967. - 340 с.
6. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения // Виноградов В.В. Избранные труды. - М., 1975. - 120 с.
7. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. Часть II. Синтаксис. - М., 1973. - 230 с.
8. Сиротинина О.В. Лекции по синтаксису русского языка - М., 1980. - 100 с.
9. Скобликова Е.С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения. - М., 1979 и последующие издания. - 260 с.
10. Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе: Словосочетания. - М., 1966. - 150 с.
11. Горький М. Полное собрание сочинений М.: Наука, 2004. - 180 с.

МУТОБИҚАТИ САРАЪЗОҲО ДАР ЧУМЛАИ ХАБАРӢ

Мақола рочъ ба таҳлилу баррасии масъалаи омӯзиши мутобиқати сараъзоҳои чумла бахшида шудааст. Алокаи мубтадову хабар дар чумлаи сода басо мураккаб буда, дар ин маврид дигар омил, яъне аъзои пайрави

чумла тазохур мешаванд. Дар аксар маврид аъзои пайрав вежагиҳои дохилии чумларо тағйир дода, ба худ задаи мантикиро касб намуда, дар ин ҷо ҷиҳати фарқ кардани сохти чумлаву ибороти устувор муаммои хеле мушкил ба миён меорад. Ҳини ба назар гирифтани масъалаи мутобиқати мубтадову хабар дар заминаи як чумла ҳамон омезише мушоҳида мешавад, ки ҷиҳати ҳалли мавзуи мавриди баҳс мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, шартӣ аввалинро, ки ҳангоми омӯзиши масъалаи мазкур риоя кардан лозим аст, мо таҳлили чумларо дар муҳтаво ва мазмуни ин гуна чумла басо муҳим донистем. Бояд гуфт, ки танҳо муҳтаво ва мазмуни чумла дар муайян кардани он, ки кадоме аз калимаҳои дар чумлабуда асосӣ мебошад, кумак мекунад.

Калидвожаҳо: чумла, мавзӯ, хабар, задаи мантикӣ, муҳтаво, тартиби калима, маъно.

ВЗАИМНАЯ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ГЛАВНЫХ ЧЛЕНОВ В ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В данной статье анализируется взаимный порядок и взаимосвязь главных членов предложения. Отношения между подлежащим и сказуемым значительно усложняются в простом расширенном предложении, так как там появляется новый фактор - второстепенные члены предложения. Часто второстепенные члены видоизменяют внутреннюю направленность предложения, перетягивая на себя логическое ударение, и здесь возникает очень сложный вопрос о различении структуры предложения и словосочетания внутри самого предложения. При учете взаимного порядка только подлежащего и сказуемого в основной структуре предложения наблюдаются те же тенденции, что и в непродолжительном предложении. Поэтому мы считаем первым условием, которое необходимо соблюдать при изучении вопроса о порядке слов, является анализ предложения в контексте, учитывая его конкретное значение. Только контекст помогает определить, какое слово в данном высказывании является «главным», составляющим его суть.

Ключевые слова: предложения, подлежащее, сказуемое, логическое ударение, контекст, порядок слов, значение.

MUTUAL SUCCESSION OF MAIN PARTS OF PREDICATIVE SENTENCE

The given article dwells on the analysis beset with mutual order and interrelation of the main parts of sentence. The relationship between the subject and the predicate becomes much more complicated in a simple extended sentence, since there is a new factor there - the secondary parts of the sentence. Often, the secondary parts modify the internal orientation of the sentence, by pulling the logical stress on themselves and here a very difficult question arises about distinguishing between the structure of a sentence and a phrase within the sentence itself. When taking into account the mutual order of only the subject and the predicate, the same trends are observed in the main structure of the sentence as in the unextended sentence. Therefore, we consider the first condition to be observed when studying the question of word order is to analyze the sentence in context, given its specific meaning. Only the context helps to determine which word in a given statement is the “main” one that makes up its essence.

Keywords: sentences, subject, predicate, logical stress, context, word order, meaning.

Дар бораи муаллиф

Чаборова Курвон Ибрагимовна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
умумидонишгоҳии забони русӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 850 82 00
E-mail: dzhabarova.62@mail.ru

About the author

Jaborova Kurvon Ibragimovna

Candidate of philological sciences, Associate Professor of
the all-university department of Russian language
Khujand State University named after
academician B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov st., 1
Ph.: (+992) 92 850 82 00
E-mail: dzhabarova.62@mail.ru

Об авторе

Джабарова Курвон Ибрагимовна

Кандидат филологических наук, доцент
общеуниверситетской кафедры русского языка
Худжандский государственный университет имени
академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 850 82 00
E-mail: dzhabarova.62@mail.ru

ТДУ 891.550+891.58

**ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ АШЪОРИ САӢИД
НОДИРШОҲИ КАӢНИ**

Худойдодов А., Рустой М. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар ҳавзаи калони адабиёт, ба хусус дар баҳси марбут ба осори адабии шоирон ва нависандагон, асосан огоҳӣ ва тасаллут бар улум ва фунуни балоғат матраҳ ва матмаҳи назар буда ва шоир бо истифода аз шеваҳо ва шигардҳои ин фунун калом ва сурудаҳояшро тартибу инсиҷом мебахшад. Аз огози зуҳури улуми балоғӣ дар қарни панҷуми ҳиҷрӣ маҷмуи мабоҳиси марбут ба фунуни адабӣ бидуни ҳеҷ тақсимбандӣ мавриди истифода қарор дошт, ҷунончи матолиби мундариҷаи ин фунун дар китоби “Асрор-ул-балоға” ва “Далоил-ул-эъҷоз”-и Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ ва ҳамнафаси заҳамот ва фаъолиятҳои теъдод аз донишварон ва адибони пеш аз вай, шоҳиди ин муддаост. “Ал-бадеъ” нахустин китоби ҷомеаи мабоҳиси маъонӣ, баён ва бадеъ аст, ки тавасути Абдуллоҳ ибни Муътаз халифаи яқрузаи дудмони Аббосӣ дар соли 274-и ҳиҷрии қамарӣ таълиф гардидааст [4, с. 31].

Кудума ибни Ҷаъфар, Абуҳилоли Аскарӣ, Ибни Рашиқи Қайрувонӣ, Хаффоҷӣ ва Марғинонӣ, то замони Абдулқоҳири Ҷурҷонӣ ба пайравӣ аз Муътаз, ин илмро густариш доданд, вале ҳеҷ як аз шоҳаҳои ин саноеъ ва фунунро аз якдигар ҷудо накарданд, аммо ин фақат Саккоқӣ буд, ки миёни улуми риштаҳои балоғӣ хат ва нишон кашид ва тафовут қоил шуд ва дар китобаш, маъруф ба “Мифтоҳ-ул-улум”, илми бадеъро аз зери сояҳои сойири бахшҳои фунуни адабӣ ҷудо ва ба баҳс кашонид.

Бо ин васф, пас яке аз шоҳаҳои улуми балоғӣ санъати бадеъ аст, то таърихи пайдоишаш ба авоҳири қарни саввум ва авоили қарни чаҳорум мерасад, бадеъ ки ба он ороиши калом низ гуфта мешавад, илмест ки дар бораи ҷи гунагии ороишҳои лафзӣ ва маънавий баҳс менамояд. Бадеъ ки аз ҷиҳати аҳамияташ дар калом, ба адвияи ғазо ташбеҳ гардида, аз назари зебоишиносӣ, донишест, ки ба василаи он зебоии сухан ошкор мегардад. Каломии санҷида ва ораста ва музайян ба зароифи адабӣ ва саноати бадеӣ ҳам сабаби камол ва ғаробати сухан мешавад ва ҳам мавриди таваҷҷуҳ ва дилнишинии одамай қарор мегирад.

Ба ибораи дигар, бадеъ баррасӣ ва шинохти абзор ва шеваҳое аст, ки ба ба василаи онҳо дар байни аҷзои калом, таносуб ва равобити ҳосе ба вучуд меояд, аҷзои калом ба василаи риштае аз таносубот ва равобити лафзӣ ва маъноӣ ба якдигар гиреҳ меҳӯранд ва шабакаи мунсаҷим аз иртибототи овой ва маъноӣ падида меояд ки бад-он каломии адабӣ мегӯянд.

Ба қавли Ҳумой, ин вижагиро дар сурудае метавон ёфт, ки ба зевари фасоҳату балоғат ва муҳассаноти лафзӣ ва маънавий ораста бошанд. Биноан қувваи ташҳиси ин санъат, ҷуз ба донишмандони фанни ин санъат ва дигар фунуни адабӣ ки маҷмуи онро фунуни балоғат ё улуми балоғӣ ва санооти бадеӣ мегӯянд, муяссар намешавад [5, с. 4].

Лизо баҳрагирии донишмандони фунуни адабӣ аз улуми маъонӣ, баён ва бадеъ ва вазн ва қофия, дар осор ва ашъорашон ҳамҷунон ба ҷиҳате аст, то сухан ва офаридаҳояшон зебоӣ ва ҳаловати бештар ёбад ва муассирӣ, ҷозибаву таълоқи хотири афзунтаре эҷод намояд. Ҷун истифода аз саноеъу ороияҳои адабӣ бе ҳеҷ шубҳае осор ва офаридаҳоро оҳангин ва шигифтофарин месозад, сабаби инбисоти хотир ва фарҳати рӯҳ ва равон мешавад, ҳаҷон эҷод мекунад одамиро самт ва су мебахшад, эҳсосотро бармеангезад ва дар вучуд шӯру ғавғо барпо мекунад.

Бо ин васф, Сайид Нодиршоҳи Каёнӣ низ аз зумраи он идда сухансароёне аст, ки бо бархурдорӣ аз дониши лозим ва қареҳаи баланд, бо ҷанг устувор намудан ба хони густурдаи фунуни балоғӣ, таъъозмоии хубе намудааст.

Сайид Каёнӣ, ин шоири камтар шинохташудаи кишвар, ки сабки шеъраш миёни сабки хуросонӣ ва ҳиндӣ дар навсон аст, низ ба сони соири шоирон, ба манзури баёни андеша, авотиф, тахайюлотӣ рӯҳӣ ва интиқоли паёмаш хостааст аз орояҳои номаҳдуди каломӣ - тасвирпардозӣ ва анвои саноеати бадеӣ дар сурудаҳои девони марбут истифодаи лозим ба амал оварад.

Аз ин рӯ, ба ғарзи риоёти ихтисор ва ҷилавгирӣ аз татвили калом бархе аз саноти адабиро бо овардан аз мисолҳои аз даруни девони ашъорашон ба баррасӣ мегирем:

1) мувозина:

Мувозина, ки дар доираи саноеи лафзӣ мутолиа мешавад, дар луғат ба маънои муқоиса ва санҷиш ва эҷоди тавозун дар ду тарафи як чиз ва дар истилоҳи бадеъ навъе аз сачӣ мутавозин буда ва ба калимоте дар ду мисраъ гуфта мешавад, ки ё кулли калимоти қаринаи ду тараф ва ё аксарияташон бо ҳам ҳамвазн бошад, монанди:

Туйй маҳчур, ман ранҷури ишқам,

Туйй ранҷур, ман маҳмури ишқам [3, с. 78].

Дар ин байт калимоти “туйй” бо “туйй” ва “маҳчур” бо “ранҷур”, “ман” бо “ман” ва “ранҷур” бо “маҳмур” ва калимаи “ишқам” бо “ишқам” ҳамвазнанд ва ҳатто ҷо ба ҷойии ин ду мисроъ ҳам наметавонад вазнашонро аз байн барад. Ё ин мисол:

Назар дорӣ ба мо ҷонона ё на?

Гузар қардӣ ту дар майхона ё на? [3, с. 144].

Дар ин ҷо ҳам калимоти “назар” бо “гузар” ва “дорӣ” бо “қардӣ” ва “ба” бо “ту” ва “мо” бо “дар” ва “ҷонона” бо “майхона” ва “ё на” бо “ё на” ҳамвазн дида мешавад ва ҳамин гуна мисолҳои зиёди дигар низ дар миёни маҷмуаи ашъори ғазали Сайид Нодиршоҳи Каёнӣ ба мушоҳида мерасад.

2) ҷинос:

Ҷинос ки ҳамчун буданро маъно медиҳад, аз муҳассаноти лафзӣ ба шумор рафта ва ба ду калимаи мушобеҳ бо ҳам гуфта мешавад, ки дар талаффуз ва нигориш яке, аммо дар маъно мухталиф бошад. Ин санъат ва шакли мухталифи он дар ашъори Сайид Нодиршоҳи Каёнӣ мавҷуд аст, вале дар ин ҷо сирф ба гунаи том ва ҷиноси зиёд басанда шудааст:

а) ҷиноси том:

Муташакил аз ду калимаи басит ва яксон ва аммо аз назари маънӣ ва мафҳум мутафовит:

Ғар нигорам ба чаман як ду се соғар шиканад,

Таъям аз нутқи хушаш қиммати гавҳар шиканад [3, с. 42].

Калимаи “шиканад” дар байти аввал “шикастан ва хурду рез шудан” вале дар мисраи дуввум “таназул ва пойин омадани қиммат”-ро маънӣ медиҳад.

б) ҷиноси зоид:

Ҳолате аз таҷнис аст, ки дар охири яке аз ду калимаи мушобеҳ як ё чанд ҳарф изофа биояд, мисли вожаи “чашм” ва “чашмҳо” дар ин байт:

Чашми ман чашмҳо басте дида,

На чунин чашми нописандида [3, с. 105].

Ва ё вожаи “нур” ва “мунаввар” дар ин мисол аз ашъори девони Сайид Нодиршоҳи Каёнӣ:

Пиёла бахш, аё соқии некуқирдор,

Зи нури бода мунаввар кунам дили зангор [3, с. 57].

Ҷиноси зиёд гоҳе дар калимот низ меояд, мисли ин ду байти шоир дар китоби “Паёми Шимол”:

Бидеҳ соқӣ шароби ноб моро,

Зи дарду ғам наёяд хоб моро.

Ғариқи баҳри фикру ҳайратам ман,

Зи дуд аз дидагон хуноб моро [3, с. 9].

Дар ин ҷо миёни калимаи “хоб” ва “хуноб” сарфи ҳарфи як ҳарфи “нун” зиёд аст ва он ҳам дар васати калима воқеъ шудааст.

3) таносуб (мурутунназир):

Таносуб аз муҳассаноти маънавия буда ва овардани ду ва ё чанд калимаи муқабил ва ҳамсон ва ҳамоҳанг бо ҳам дар як мисраъ ва ё дар як байт мебошад.

Риояти таносуб ва корбурди санъати мууроотунназир, ки аз назари шуаро ва удабо аҳамияти босазое дар ороиши сухан дорад, аз диди Саййид Нодиршоҳи Каёнӣ низ ба дур намондааст. Ба ин мисолҳо нигоҳ кунед:

Бирезон бодае чун рӯи доно дар қадах моро,
Гиребон чок гардонад зи мастӣ сад Масеҳоро [3, с. 8].

Миёни калимоти “бода ва қадах” аз як тараф ва байни калимоти “доно ва Масеҳо” ва “гиребончокӣ ва мастӣ” таносуб вучуд дорад.

Ё:

Лабони дилбарам гӯй, ки лаъли маъдан аст имшаб,
Сари зулфаш маро чун чанбаре дар гардан аст имшаб [3, с. 121].

Миёни “лаб ва лаъл” ва “маъдан” аз як тараф ва калимоти “зулф” “чанбар” ва “гардан” таносуб вучуд дорад.

Ва ё:

Шаробе бахш ҳамчун рӯи доно,
Бирезон дар қадах аз ҷаҳди мино [3, с. 6].

Дар ин ҷо байни калимоти “шароб” ва “рӯй” ва миёни вожаҳои “қадах” ва “мино” таносуб дар назар гирифта шудааст.

Ду чашмаш наргиси ҷодуст моро,
Ҳилолаш бандаи абрӯст моро [3, с. 11].

Калимаи “чашм” бо “наргис” ва “ҳилол” бо “абрӯ” калимотеанд, ки бо ҳамдигар таносуб доранд.

Мастем соқиё, майи гулнор боядам,
Мансури вақти хешаму бар дор боядам [3, с. 88].

Миёни вожаҳои “соқӣ” “маст” ва “май” аз як ҷониб ва калимоти “мансур” ва “дор” таносуб ва ҳамоҳангӣ вучуд дорад.

4) тазод:

Тазод аз ҷумлаи саноеъи маънавӣ буда ва он иборат аз овардани калимоте аст, ки дар шеър ки зид ва муҳолифи якдигар буда бошад, мисли сиёҳӣ ва сапедӣ, неки ва бадӣ, ширинӣ ва талхӣ ва ғайра, мисли:

Ёри бевафоеро бе сабаб гирифтoram,
Кай шавад ба мо ҳамдам дилбари ҷафокорам [3, с. 82].

Дар ин байт байни калимоти “вафо ва ҷафо” ва ё “бевафой ва ҷафокорӣ” сифати тазод воқеъ шудааст.

Дило ишратамро ба ғам мефурӯшам,
Мар ин ҳастиямро дар адам мефурӯшам [3, с. 89].

Миёни калимоти “ишрат ва ғам” аз як тараф ва байни калимоти “ҳастӣ ва адам” тазод дида мешавад.

Оқилонро кор набвад бо риё,
Ҷохилон доранд шӯру мочаро [3, с. 124].

Дар ин ҷо миёни калимаҳои “оқилон ва ҷохилон” тазод ба мушоҳида мерасад.

Ба фарқи ошиқи ғамгин ба теги қаҳру даҳаш,
Вале шароб бинӯшон зи меҳри подшаҳаш [3, с. 64].

Дар ин мисроъ байни калимоти “қаҳр” ва “меҳр” санъати тазод иттифоқ афтодааст.

Ва ҳамин тавр, миёни вожаҳои “муфосилата” дар мисраи аввал ва калимаи “муросилата” дар мисраи дуввум ҳолати тазод ва табоин амалан дида мешавад.

Биё, маро набвад тоқати муфосилата,
Намефиристиам эй гул, чаро муросилата [3, с. 101].

5) ихом

Иҳом (тахайюл ва таврия) дар луғат ба маънои пиндор ва гумон ва ба шакку ваҳм андохтан аст ва дар истилоҳ истеъмоли калимаҳое аст дар байт, ки ду маъноӣ (дур ва наздик)-ро ифода кунанд, дар ҳолате ки мақсуди гуянда ҳамон маъноӣ дур бошад, масалан:

Бастаам дил ба сари зулфи яке раъное,
Дилбаре, сарвақде, ишвагаре, зебое [3, с. 118].

Дар ибтидо эҳсос мешавад ки гӯё “дил ва ё қалби гӯянда ба сари зулфи кадом раъное” баста шуда бошад, дар ҳоле ки шоир маъноӣ баъдии дувумиро дар назар дорад, ки “дил додан ва муҳаббат варзидан” аст, на дил ба мӯи сари зулфи касе баста кардан. Ва ё:

Раҳраве бо ман ҳаминон гардид,
Ҳаминон буд, ҳамзабон гардид [3, с. 48].

Маъноӣ зоҳир ва наздики ин байт маълум аст, ки ба гуфтаи шоир (Саййид Нодиршоҳи Каёнӣ): ҳини сафар бо ман як раҳраве ҳамлағом шуд, яъне савор ба ду аспе будем, ки дар як масир ва ба як суръат ба ҷилав мерафт ва дар ҳамин ҳолат ба як забон такаллум ҳам мекардем, ин маъноӣ яқум ва наздики байт аст, аммо шоир дар ин ҷо маъноӣ дигареро дар назар дорад, яъне ҳаминониро ба маъноӣ ҳамроҳӣ, ҳамдӯшӣ ва ҳамқадамӣ ва ҳамзабониро ба маъноӣ – ҳамдамӣ, ҳамсуханӣ ва ёр, мунис ва надим ва муттаҳид будан, ки баъидтар аз маъноӣ аввалӣ аст, малхузи назар доштааст.

б) талмех:

Талмех дар луғат ба маъноӣ ишора, киноя, имо ва тамсил ва ё нигоҳ кардан ба гӯшае аст ва дар истилоҳ овардани суханест, ки дар он ба дoston, оят, ҳадис ва ё каломӣ машхуре аз бузургони гузашта ишора шавад. Ин санъат дар хунари суханварӣ ва суханронӣ бисёр ҳойизи аҳамият буда ва коргирии зарофати лозимӣ истифода аз он ҷомеъият ва нерӯмандии суханро баланд мебарад.

Дар ин пажӯҳиш дида мешавад, ки шоир (оқои Саййид Каёнӣ) низ мисли гузаштагон бештарин бори маъноӣ ашъори худро бар дӯши санъати талмех ҳамл намудааст. Масалан:

Ба раъно гӯй, кам кун Хусрави ман меҳрубониро,
Зи Ширин ёд бояд дошт, тарзи дилситониро.
Ба сар дорам хумор аз бодаи гулгун, намедонӣ,
Накисо лаҳзае бардор, роҳи хусравониро.
Туро нозам ба зулфат, кай расад дасти яди байзо,
Нахоҳӣ дид Мӯсо, гар бидонӣ лан тарониро [3, с. 12].

Дар ин абёт ба Хусрав ва Ширин аз шахсиятҳои аслии достони “Хусрав ва Ширин” ишора шудааст, масъалае ки дoston марбут ба он ба ҳамагон маълум ва ошкор аст; ба “Накисо” мусикидони машхури дарбори Хусрави Парвиз подшоҳи машхури Сосонӣ ба “яди байзо ё дасти тобон” аз ҷумлаи муъҷизоти нуҳгонаи ҳазрати Мӯсо (а) матраҳ дар ин ояи қаримаи “Ва адхил ядака фӣ чайбика тахруҷ байзоъа...” ва боз ҳам ба ҳазрати Мӯсои Калимуллоҳ (а) ва ба ояти “лан таронӣ” яъне ҳаргиз набинӣ маро баргирифта аз ояи қаримаи (143)-и “Аъроф”: “Ва ламмо ҷоъа Мӯсо лӣ микотино...”, ки аз ҷумлаи масоили бисёр равшан ва ошкоро аст, ишораи талмех гардидааст.

Дар дайр чи ҷоми Ҷамнамо мебинам,
Дар ойина рӯйи кибриё мебинам [3, с. 90].

Мурод аз ҷоми Ҷам ё ҷоми ҷаҳоннамо ҳамон пиёлаи Ҷамшед подшоҳи Пешдодии ориёист, ки василаи ҳукамо сохта шуда буд ва аҳволи афлоки ҳафтгона дар он ба мушоҳида мерасид.

Сурати маъшуқи ман дар ҷоми мино уфтад,
Аксе аз рухсори ӯ бар Тури Сино уфтад [3, с. 42].

Агар аз ҷоми мино бигзарем, ёдшуди “Тури Сино” номи кӯҳе машхур дар сарзамини Миср, ки дар он кӯҳ воқеияти зиёде аз ҷумла, ҳамкалом шудани ҳазрати Мӯсо алайҳиссалом бо Худованди ҷаллат азамата, ба вуқӯъ пайваст, каломӣ шоирро арзишманд ва вазнин месозад.

Меравам аз хеш ҳар дам бар сари бозори ишқ,
Ҳамчу Мансурам аналҳақ мезанам бар дори ишқ [3, с. 71].

Аналҳақ ё “ман ҳақиқатам” ки мансуб ба Ҳасани Мансури Ҳаллоҷ аст, шарҳи мушаххасе дар мутуни таъриҳӣ дорад ки ба унвони нуқтаи талмех дар ин мисроъ зикр ёфтааст.

7) иғроқ (муболиға, ғулув):

Муболиға дар луғат ғулув, ифрот ва зиёдаравӣ ва ба ниҳоят расонидан буда ва дар истилоҳ – ифрот ва зиёдаравӣ дар мадху замми касе ва ё ҳадафе; ё зиёдаравӣ дар баёни ҳолату сифатеро гӯянд ки он ҳолат бисёр бузурғтар ва ё кӯҷактар аз ҳолати аслиаш, зоҳир сохта шавад.

Донишмандони ин арса, ҳолатҳои сухан дар ин чаҳорҷубро ба се даста тақсим намудаанд;

Муболиға, игроқ ва ғулув;

Муболиға он аст, ки урфан ва ақлан имкони вуқӯъ дошта бошад.

Игроқ он аст ки ақлан имкони вуқӯъ дорад, аммо урфан ва одатан воқеъ намешавад.

Ғулув он аст ки ақлан ва урфан имкони пайдоӣ ва вуқӯъро надорад [3, с. 115].

Санъати муболиға, игроқ ва ғулув дар забони порсии дарӣ, афзунтар аз дигар забонҳои мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта, ки дар ин зумра ашъори Саййид Нодиршоҳи Каёнӣ низ ба навбаи худ музайян ба ин авсоф мебошад. Мисолҳо:

Рухат гул шуд, чаман шуд, боғ шуд, гулзор шуд, хуб шуд,

Ду зулфайни ту шаб шуд, ришта шуд, зуннор шуд, хуб шуд [3, с. 40].

Маҳваше дидам, қадаш чун шоҳаи шамшод буд,

Мижааш хунрез зи ҳамчун ханҷари чаллод буд [3, с. 30].

Эй рухат хуру кафат абри баҳор,

Офтоб аз меҳри рӯят шармсор [3, с. 56].

Пеши қаддат сарвро қад шуд сақат,

Шуд табаҳ сунбул, кашидӣ ҳусни хат [3, с. 66].

Хирмани оҳи маро шуъла ба қошона заданд,

Сарфи хокам зи азал дар раҳи майхона заданд [3, с. 36].

Саводи чашми ту нур аз дили зиё бибарад,

Камони абрӯят офокро зи ҷо бибарад [3, с. 41].

Дилам зи ҷаври ҳаводис ҷу ғарқай хун шуд,

Канори ҳичлаи чашмам ҷу рӯди Ҷайхун шуд [3, с. 34].

Ба мактаб дод тифли бодахуйе рубъи байзоро,

Ба абрӯ дод пушти чархи ҳам барбаст дарёро [3, с. 2].

Хонандаи мухтарам бо мурури ин абёт, ки дар авзони мухталиф суруда шуда, ҳолатҳои сегонаи сухан (муболиға, игроқ ва ғулув) - ро ба роҳати метавонад дар он мушоҳида намояд.

8) ирсоли масал:

Ирсоли масал он аст, ки шоир як зарбулмасали маъруфиро дар шеъри худ истифода намояд ва гоҳе ҳам як мисраъ ва ё як байт ҳам метавонад ба мурури замон ҳукми ирсоли масалро ба худ бигирад.

Ба мулоҳизаи ашъори Саййид Нодиршоҳи Каёнӣ, вучуди чунин мисолҳои равшане ба нақли қавл аз бузургон ва донишмандони гузашта, дар дафтари ашъори Саййид Нодиршоҳи Каёнӣ, ба хубӣ дида мешавад.

Мансаби дилхоҳ намехоҳам зи қас,

Ҳар чи аз Ҳақ мерасад моро бас [3, с. 61].

Гурбаи бечора муше сайд кард,

Сағ рабудаш, гуфт эй марди набард:

Сайди моро аз чи мегирӣ, магир,

Нест дархурад, ту эй нохӯрда сер [3, с. 126].

Мерасад бар мани майхора шаб аз ғайб сурӯш,

Саъй кун, ҳосили имрӯза ба фардо мафурӯш [3, с. 65].

Гар ба каф орей як дили дамсоз,

Бехтар аст аз ҳазор ҳаҷчу намоз [3, с. 135].

Чаҳони фаноро абас зиндагонӣ,
Ба нодон накун рози дил то тавонӣ [3, с. 35].

9) таҷоҳули ориф:

Нодоннамоӣ, худ ба нодонӣ задан, ё худро ба нофаҳмӣ чилва додан бо васфи вуқуф ва огоҳӣ. Дар истилоҳ, иборат аз овардани матлабе аст, дар шеър, ки шоир ва ё гӯянда, бо васфи огоҳӣ аз мавзӯ худро ба нофаҳмӣ мезанад. Таҷоҳули орифона, ки яке аз санооти бадеия ба шумор меравад, ки ҳамвора ҷиҳати муболиға дар ташбеҳ, шигифтӣ ва таачуб ҷалби таваҷҷуҳи таҳриқи зеҳни мухотаб, таҳқир ва сарзаниш ва ё барои зарофату ороиши калом ба кор гирифта мешавад.

Сайид Нодиршоҳи Каёнӣ низ ба сони соири шуаро, аз ин санъат суди вофир чуста ва ба василаи он сухану каломи хушро зебу зинат бахшидааст, мисли ин абёт:

Бо дилшуда он шӯх назар дошта бошад?
Аз ҳоли дили хаста хабар дошта бошад? [3, с. 43]

Хуршед чу маҳ кард туро гашт сазовор,
Шуд қомати болои туро сарв парастор [3, с. 55].

Сим аст танат, барги гулу ёсуман аст ин,
Ё ғунчаву ё тунги шакар ё даҳан аст ин [3, с. 96].

Мекушад моро зи шӯхӣ тифли махмурам чаро?
Аз нигоҳи ҷашми масташ сахт ранчурам чаро? [3, с. 9].

Назар намекуни сӯям, чи муддао дорӣ,
Қасам ба ҷони азизат, бигӯ Худо дорӣ? [3, с. 117].

Адабиёт

1. *Аҳмаднаҷод Комил. Фунуни адабӣ: аруз, қофия, баён ва бадеъ. – Техрон, 1382. – 162 с.*
2. *Исфандиёрпур Хушманд. Форсии умумӣ. Зиндагинома ва баргузидаи осори шоирону нависандагон аз оғоз то имрӯз. – Техрон: Интишороти Фирдавс, 1387. – 184 с.*
3. *Каёнӣ Саид Нодиршоҳ. Девони ашъор. – Бомбай: Чопхонаи Раҳимӣ, 1374. – 153 с.*
4. *Мучтабо Маҳдӣ. Бадеи нав. – Техрон: Интишороти Сухан, 1380. – 312 с.*
5. *Ҳумоӣ Ҷалолиддин. Фунуни балогат ва санооти бадеӣ. – Техрон, 1354.*
6. *Шамисо Сирус. Бадеъ. – Техрон: Интишороти донишқадаи Паёми нур, 1389. – 75 с.*
7. *Шаҳрӣ Муҳаммад. Илми аруз ва қофия (роҳи сода дар фароғириши вазн ва қофия дар шеъри форсӣ). – Маиҳад: Интишороти Тарона, 1392. – 215 с.*

ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИИ АШЪОРИ САЙИД НОДИРШОҲИ КАЁНӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои бадеии ашъори Сайид Нодиршоҳи Каёнӣ таҳқиқ гардидааст. Муаллифон дар ибтидои мақола перомуни фунуни балогӣ ва рукни бадеии он, хусусан собикаи шаклириии он баҳс намуда, сипас дар хусуси бархе аз санооти адабӣ, мисли мувозана, ҷинос, таносуб (муурооти назир), тазод, ихом, талмеҳ, игрок (муболиға, ғулув), ирсоли масал ва таҷоҳули ориф маълумот дода ва барои ҳар як мисолҳои дархӯру муносиб аз китоби девони ашъори шоир овардаанд, ки бе тартиб дасти баланду тавонмандии ўро дар истифодаи фунуни адабӣ ва санои мухталифи адабӣ нишон медиҳад. Ҳамчунин дар мақола натиҷагирӣ карда шудааст, ки вҷуди таркибот ва орояҳои хунарӣ, суvari хаёл ва дар кул ҳузури фунуну саноӣ ва зарофи мухталифи адабӣ, бахусус дар бахши ғазалиёти шоир ин боварро тақвият мебахшад, ки шоирони муосир низ то кунун шева, услуб ва нақшаи роҳи шоирони классикро идома мебахшанд.

Калидвожаҳо: Саид Нодиршоҳи Каёнӣ, шеъри муосири дарӣ, санъатҳои бадеӣ, улуми балогӣ, хусусиятҳои бадеӣ, суvari хайл, ғазалиёт.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ САИДА НАДИРШАХА КАЯНИ

В данной статье рассматриваются художественные особенности поэзии Саида Надиршаха Каяни. Автор в вводной части статьи приводит ценные информации о науке поэтики и истории ее формирования в классическом периоде, затем он в контексте поэзии Каёни рассматривает таких традиционных средств художественного изображения как мувазана, таджнис, тазад, ихам, играк, таджахуле ариф и другие, которые часто встречается в диване поэта. Уместное использование данных средств художественного изображения,

свидетельство того что Каяни был талантливым поэтом. Он достаточно хорошо знал классическую поэтику и другие литературные науки. Автор статьи рассматривая данную проблему в поэзии Каяни приходит к выводу что поэт в своих газели уместно и с чувством художественного мастерство использует традиционных средств поэтического изображения, современные поэзии, в том числе Каяни успешно в своей творчество применяет опыт классиков персидской литературы.

Ключевые слова: Саид Надиршах Каяни, современная дариязычная поэзия, художественные средство, художественные науки, художественные особенности, художественные вымысл, газел.

ARTISTIC FEATURES OF SAID NADIRSHAH KAYANI'S POETRY

This article discusses the artistic features of the poetry of Said Nadirshah Kayani. The author in the introductory part of the article provides valuable information about the science of poetics and the history of its formation in the classical period, then, in the context of Kayani poetry, he considers such traditional means of artistic representation as muwazana, tajnis, tazad, iham, igraq, tajahule arif and others that are often found in the poet's divan. The appropriate use of these means of artistic representation is the evidence that Kayani was a talented poet. He knew classical poetics and other literary sciences well enough. The author of the article, considering this problem in Kayani's poetry, comes to the conclusion that the poet in his ghazals appropriately and with a sense of artistic skill uses traditional means of poetic representation, modern poems as well as, Kayani successfully apply the experience of the classics of Persian literature in their work.

Keywords: Said Nadirshah Kayani, modern Dari language poetry, artistic means, artistic sciences, artistic features, artistic inventions, ghazals.

Дар бораи муаллифон

Худойдодов Аъзам

Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 919 32 82 20
E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

Рустой Мирзо Муҳаммад

Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 917 59 13 54
E-mail: mohammad.rustayee@gmail.com

Об авторах

Худойдодов Аъзам

Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 919 32 82 20
E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

Рустаи Мирза Мохаммад

Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 917 59 13 54
E-mail: mohammad.rustayee@gmail.com

About the authors

Khudoydodov Azam

Doctor of philological sciences, professor of
the Chair of the Theory and History of the
Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 919 32 82 20
E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

Rustayee Mirza Mohammad

Applicant for the Department of Theory and
History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 917 59 13 54
E-mail: mohammad.rustayee@gmail.com

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ ЭҶОДИ РОМАНИ МАНЗУМИ «ФАРЗАНДИ ҲУКУМАТ»

*Кўчарзода А., Раҳмонова Г. С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб
ба номи А. Рӯдакӣ*

Матншиносии адабиёти давраи нав аз дигар қисматҳои матншиносӣ бо баъзе хусусиятҳои худ фарқ мекунад ва яке аз фарқиятҳо дар он аст, ки дар ин қисмати матншиносӣ омӯзиши таърихи эҷоди асари бадеӣ мавқеи хоса дорад. Матншиноси рус Н. К. Пиксанов дар мақолаи «Роҳи нави илми адабиёт. Омӯзиши таърихи эҷоди шоҳасарҳо (принсип ва методҳо)» (1923) онро ҳамчун роҳи нави таҳлили адабиётшиносӣ ва таҳқиқи пурсамари асари бадеӣ номидааст [12, с. 63].

Бояд гуфт, ки таърихи эҷоди асари бадеӣ ба иродаи эҷодии нависанда иртибот мегирад ва дар мавридҳои муайян нависанда водор мешавад, ки асари аллакай ба хонанда пешниҳод кардашро бори дигар чиддан таҳриру такмил намояд. Таҳриру такмили пурраи асар дар чанд ҳолат рух медиҳад. Аввалан, чи хеле ки аз таҳрири дигарбори дostonи «Ҳасани арбакаш»-и устод Турсунзода бармеояд [4, с. 102-107], танқиди адабӣ ба нависанда таъсир мерасонад, то асари ба хонанда пешниҳод кардашро боз мавриди таҳрири чиддӣ қарор диҳад. Дувум, тағйирот дар шароити иҷтимоӣ ва сиёсии давр низ, баъзан, нависандаро водор мекунад, ки ба таҳрири дигарбори асараш баргардад. Вақте ки роҳбари аввали Ҳукумати Шуравӣ И.В. Сталин баъди вафот ба ҷурми шахспарастӣ маҳкум мешавад, устод Лохутӣ дostonи «Парии Бахт»-ро аз нав таҳрир карда, аз китоб образи Ҳомии Бахт – Сталинро ихтисор менамояд [2, с. 51]. Ниҳоят, худ нависанда дар матни ба хонанда пешниҳод намудаи асар баъзе норасоӣҳо эҳсос карда, ба таҳриру такмили он мепардозад. Дар наشري аввали қиссаи «Марги судхӯр» образи асосӣ Қорӣ-ишқамба танҳо дар шаҳри Бухоро фаъолият менамуд. Устод Айнӣ, бо вучуди аз тарафи танқиди адабӣ баҳои баланд гирифтани «Марги судхӯр», худ ба наشري аввали қисса танқидан назар мекунад ва норасоии асарро дар он мебинад, ки фаъолияти образи асосӣ – Қорӣ-ишқамба дар деҳот нишон дода нашудааст ва ба таҳрири дигарбори асар мепардозад [1, с. 4].

Таҳриру такмили дostonи «Асрор»-и Гаффор Мирзо ва ба романи манзуми «Фарзанди ҳукумат» табдил ёфтани он ба нави сеюми таҳрири асар – таҳриру такмили қиссаи «Марги судхӯр»-и устод Айнӣ шабоҳат дорад. Дostonи «Асрор» дар давоми солҳои 1953-1956 таълиф гардида, аввал дар маҷаллаи «Шарқи сурх» (шумораҳои 9, 10, 11, 12 -- 1956; 1, 2, 3 -- 1957) ва баъд худ соли 1957 аз тарафи Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба шакли китоби алоҳида чоп мешавад [7]. Бори дигар «Асрор» дар маҷмуаи «Аз гаҳвора то майдон» (1981) рӯйи чоп меояд [8].

Бояд гуфт, ки танқиди адабӣ дostonи «Асрор»-ро хуб истиқбол мекунад. Адабиётшинос Х. Отахонова ин дostonро дар қатори дostonҳои «Ишқи духтари кӯҳсор» ва «Дашти лаванд»-и М. Миршакар, «Кӯчабоғи ошиқон»-и А. Шукӯҳӣ, «Меҳри аввал»-и Абдумалик Баҳорӣ, «Модар нигарон буд»-и Ф. Ансорӣ ном бурда, қайд мекунад, ки Гаффор Мирзо дар дostonи худ «Асрор» тақдири шахс, тақдири насли навраси мардуми тоҷикро дар партави муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, дар партави он табaddулоти азиме, ки дар таърихи халқи тоҷик дар солҳои Ҳокимияти Советӣ ба вучуд омад, аз назар гузаронида, ба воситаи тасвири саргузашти як нафар намояндаи ин насл баъзе масъалаҳои муҳими ахлоқи иҷтимоӣ ва умуминсониро пеш рондааст» [11, с. 144].

Вале дар солҳои баъдӣ худ муаллиф дар асар камбудие эҳсос карда, ба таҳриру такмили он мепардозад. «Мавзуи «Асрор»-ро, – қайд кардааст Гаффор Мирзо дар муқаддимаи «Фарзанди Ҳукумат», – ман яке аз мавзӯҳои асосии эҷодиёти худ мешуморам. Сабабгори асосии қаламдаст гардидани ман ҳам ҳамин мавзуст. Дostonи «Асрор»-ро ман дар аввали солҳои панҷоҳум навишта будам. Вай дар вақташ ба хонанда ва аҳли танқид маъқул афтада буд, лекин бо мурури вақт бо андӯштани таҷриба ман аз нуқтаи назари нависандаи барқамол ба қароре омадам, ки дostonи «Асрор» ҳамчун асари фасли ҷавонӣ аз тасвири амиқи масъалаҳои иҷтимоӣ бебаҳрааст. Қариб ҳамаи воқеаҳо дар он («Асрор» -К.А., Р.Г.)

нақл карда мешаванд, вале асос, сарчашмаи иҷтимоии онҳо кушода дода намешавад. Ин аст, ки боз панҷ соли ҳаёти худро ба инъикоси нави мавзуи «Асрор» сарф карда, романи манзуми «Фарзанди ҳукумат»-ро навиштам» [10, с. 3]. Дар натиҷаи таҳриру такмили минбаъда достони «Асрор» ба романи манзуми «Фарзанди ҳукумат» табдил меёбад. Роман бори аввал соли 1983 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» дар шумораҳои 2, 3, 4, 5 ва соли 1985 дар шакли китоб пешкаши оммаи васеи хонандагон мегардад.

Аз муқоисаи достони «Асрор» ба романи манзуми «Фарзанди ҳукумат» бармеояд, ки таҳрири минбаъда ҳам ба сохтор ва ҳам ба мазмуну мундариҷаи ғоявии асар таъсир расондааст. Достони «Асрор» аз чор қисм иборат буда, ин қисматҳо номгузориашу намунаанд. Дар романи манзум бошад, шоир ин қисматҳоро ба боб ва шумораи бобҳоро ба шаш расонда, онҳоро чунин номгузори кардааст: 1. «Чустучӯ»; 2. «Дар Искобул ва Вокак»; 3. «Дар паноҳи меҳрубонӣ»; 4. «Ятимони Мусофир»; 5. «Фарзанди ҳукумат»; 6. «Муқаррам».

Тағйирот дар сохтори асар

Наشري маҷаллаи ва китоби «Асрор»		Наشري маҷаллаи «Фарзанди ҳукумат»	Наشري алоҳидаи «Фарзанди ҳукумат»
I. Номи асар			
Асрор (достон)		Фарзанди ҳукумат (романи манзум)	Фарзанди ҳукумат (романи манзум)
II. Сарсухани нависанда, қисм ва бобҳо			
Надорад		Муқаддима	Муқаддима
Қисм		Қисм	Боб
1.	Надорад	Чустучӯ	Чустучӯ
2.	Надорад	Дар паноҳи меҳрубонӣ	Дар Искобул ва Вокак
3.	Надорад	Ятимони мусофир	Дар паноҳи меҳрубонӣ
4.	Хотима	Муқаррам	Ятимони Мусофир
5.			Фарзанди ҳукумат
6.			Муқаррам

Бояд гуфт, ки чи дар асарҳои бадеӣ ва чи дар асару мақолаҳои илмӣ номгузори сарлавҳаҳо дорои аҳамияти калони иттилоотӣ мебошанд, ки ин ҳолатро аз сарлавҳаҳои шаш боби «Фарзанди ҳукумат» басо равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, сарлавҳаи «Дар Искобул ва Вокак» таваҷҷуҳи хонандаро ба истилоҳҳои Искобул ва Вокак ҷалб намуда, ӯро ба ҷустучӯ ва дурусттар дарк намудани мундариҷаи асар ҳидоят менамояд. Ё худ сарлавҳаи «Дар паноҳи меҳрубонӣ» хонандаро водор мекунад, ки гоҳи мутолиаи симои модаронаи муаллима Азиза Шохмуродовнаро, ки дар ташаккули шахсияти Асрор мусоидат мекунад, ҳарчи дақиқтар дарк намояд.

Таҳрир асосан тавассути иловаҳои сурат гирифтааст ва як қисмати иловаҳо ба такмили образҳо боис гардидаанд. Дар боби якум, ки «Чустучӯ» унвон гирифтааст, дар матни «Фарзанди ҳукумат» 67 банди ҷаҳормисрағӣ илова гардидааст. Матни иловашуда ҳолати руҳии Асрори донишҷӯро, ки ба умеди аз ҳамшираи марҳумаш – Муқаррам (Муқаррам дар беморхонаи Сталинобод вафот карда буд) хабаре шунидан ба беморхона меояд, тақвият бахшида, ҷуръатнокӣ ва муносибати ҷиддии ӯро ба зиндагӣ нишон додааст. Бобо (шахсе, ки дар назди беморхона посбон буд) Асрорро ба мазор бурда, “ин қабри ҳамшираи туст, ман худам ӯро гӯрондам” гӯён қабреро ба ӯ нишон медиҳад ва Асрор баъди дуову фотиҳа дар сари қабр баҳри садоқат ба халқу Ватан қасам ёд мекунад:

*«Қасам бо номи арвоҳони олам!
Қасам бо руҳи ту, ҳамшираи чон!
Қасам бо номи қурбонҳои навмед,
Ки аз хоканд берун дастҳоишон!...»*

*Ки умрамро саросар мекунам сарф
Ба разми хайр бар зидди шарирон.
Ва чон додан агар ояд зарурам,
Чу сарбози фидойи медиҳам чон!» [10, с. 8-9]*

Дар бандҳои иловашудаи боби аввал симои Асрор дар муносибат ба қувваҳои неку бад ва тазодҳои зиндагӣ ба тасвир омадааст. Ӯро хислатҳои неки ҳамкурсаш Сафар ва дарбони

беморхона рухбаланд мекунад, дар айни ҳол рафтору кирдори номатлуби ҳамкурси дигараш Бадал ва бетартибию ноободии қабристони шаҳр ба рикқат меорад. Андешаи Асрор хонандаи имрӯзо ба мазорҳои ноободи кишвар дар солҳои аввали баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ раҳнамун месозад. Барои обод кардани мазор:

*Чӣ даркор аст? Андак одамият,
Ҳазор афсус, баъзе зиндаҳоянд
Ба он розӣ, ки баъди марг сағҳо,
Шағолон мурдаҳошонро бихоянд [10, с. 8].*

Ба ин тарик, боқимонда байтҳои иловашудаи боби якум фарогири мавзӯҳои муҳим, аз қабилӣ нишон додани аҳамияти дӯстӣ, маҳкум намудани ахлоқи бади инсонӣ, тарғиби омӯзиши илму дониш ва ба варзиш машғул гардидану тарки озурдахотирӣ кардан мебошад.

Боби сеюми романи манзум «Дар паноҳи меҳрубонӣ» ном гирифта, фаъолияти модари Сафар -- Азиза Шохмуродовнаро ҳамчун муаллимаи фанни таърих дар донишкадаи омӯзгорӣ дар бар кардааст. Боби мазкур дар матни роман такмил дода шуда, воқеҳо муфассал баён гардидааст. Порчаҳои иловашуда ғайр аз бемории Асрор ва бо ёрии муаллима табобат ёфтани ӯ боз як қатор масъалаҳои иҷтимоии даврро фаро мегирад. Ба ин тартиб, Гаффор Мирзо дар матни китобӣ чуръатнокии Азиза Шохмуродовнаро зиёдтар гардонид, муносибати ӯро нисбат ба масъалаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии замонаш ифода менамояд. Чунончи, Азиза мегӯяд:

*«Сарое ҳаст номаи «ҷойхона»,
Ки бо майхонаҳои мост монанд,
Валекин ходимон он ҷо арақро
Ниҳон, дар ҷойникҳо, мекашонанд» [10, с. 42].*

Боби чоруми романи манзум «Ятимони Мусофир» ном дошта, рӯзгори талху сангини ҷаҳор ятимбачаи Мусофир – Момагулу Мукаррам ва Асрору Абдусатторро дар бар гирирад. Иловаҳои ин боб ба фасодкорҳои амалдорон, ночавонмардиҳои амакҳои ятимон, ки онҳоро дарбадар карда ва дар кӯча партофтаанд, ранҷи ятимӣ гушнагӣ ва таъсири бади равонии онҳо ба ятимон бахшида шудаанд. Гаффор Мирзо баъди баёни он ки амаки ғофилободии Асрор онҳоро дар мавзеи Ёхсу раҳо мекунаду худаш ба хонааш бармегардад, якбора ба баёни лаҳзаҳои лирикӣ мепардозад. Нависанда тавассути порчаҳои иловашуда эҳсосоти ботинии худро ба хусну кубҳи инсон чунин баён месозад:

*Замони санҷиши одамгарӣ буд,
Замони имтиҳони ҳусни инсон,
Ки мемонад ба сахтӣ дар баландӣ
Ва ё сад зина поён мешавад он...*

*Ҳамон фазле, ки чун дурри саодат
Ҳазорон сол меандӯхт инсон,
Ба ҳисси худнигаҳдорӣ ба ҳам зад,
Ба ҳисси ибтидоӣ, ҳисси кирмон [10, с.63].*

Дар баробари иловаҳо шоир дар матни романи манзум боз ду боби нав – “Дар Искобул ва Вокак” ва “Фарзанди ҳукумаг” илова мекунад, ки ба мавзуи роман комилан мувофиқат дошта, ба такмили мундариҷа ва образҳои асар равона шудаанд. Ба таъкиди худи нависанда: “Мавзӯ ҳар қадар олиҷаноб ҳам бошад, агар хусусиятҳои ӯро наёбем, дар асоси он хусусиятҳояш онро ҳал нанамоем, аз як тараф, ба дигар мавзӯҳо, ҳатто ба мавзӯҳои аз он тамоман дур монанд мешавад, аз тарафи дигар, аксар вақт пуч мебарояд. Ҳамаҷониба мушоҳида накардани мавзӯ, аз хусусиятҳои гуногуни он ғофил мондан, яъне ба он рӯякӣ наздик шудани санъаткор ӯро ба камбудии дигари хеле ҳам ҷиддӣ расонда метавонад. Ин камбудӣ аз ҷиҳати идеянокӣ суғур шудани асари ӯ мебошад” [5, с. 95].

Боби “Дар Искобул ва Вокак” дар матни китобии романи манзум ҳамчун боби дуҷум ҷой гирифта, аз 194 банд иборат аст ва аз ҳаёти ду зан – Ширинмо ва Азиза, ки дар ибтидои асри ХХ ба дуё омада, рӯзу рӯзгорашон баръакси якдигаранд, қисса мекунад:

*Дар Искобул ва Вокак, дар ду қишлоқ,
Ба даҳр омад ду духтар аз ду модар:
«Зимистон буду соли марги бобом»,
«Ҳамон рӯзе, ки асри бист шуд сар» [10, с.32].*

Дар ин боб шоир тавассути образи Ширинмо зиндагонии занону духтаронеро ба тасвир гирифтааст, ки дар доми чахлу нодонӣ афтода, ҳамқадами чамъияти пешрафта нестанд. Ширинмои мазлум умри кутаҳи худро сарфи рӯзгори пурмашаққат намуда, ҳам кори хона ва ҳам кори саҳроро ба анҷом мерасонид ва оқибат чор фарзанди ятимро аз худ гузошта, вафот мекунад.

Образи Азиза дар муҳити дигари иҷтимоӣ ба дунё омада, дар хонадони аҳлу тифоқ ва серу пур ба воя мерасад ва ба илмомӯзӣ таваҷҷуҳ намуда, минбаъд ба таълиму тарбияи насли ҷавон камар мебандад. Искобул дар қисмати шимолии Тоҷикистон қарор дорад ва дар пешрафти илму дониш ва ҳамқадами замон будан аз Вокак (қисмати ҷанубии Тоҷикистон) дида хубтару беҳтар арзёбӣ гардидааст. Албатта, ин муҳит ба Азиза таъсири мусбат расонидааст. Қариб ҳамаи порчаҳои иловашудаи ин боб дар асоси муқоиса баён шудааст.

Умуман, Ғаффор Мирзо дар боби «Дар Искобул ва Вокак»-и матни романи манзум дар асоси мисолҳои воқеӣ нишон медиҳад, ки барои занон низ омӯзиши илму дониш ҳатмӣ мебошад. Зеро нақши зан-модар дар таълиму тарбияи фарзандон бориз буда, ба ҷомеа таъсири амиқ мерасонад. Агар Ширинмо дар ҳолати яъсу ноумедӣ дунёро хайрбод гӯяд, Азиза бо таъсири ҷомеаи солим, оилаи солим, махсусан дастгириҳои шавҳараш рӯ ба сӯи ояндаи дурахшон меорад.

Боби дигари иловашуда «Фарзанди ҳукумат» ном гирифтааст ва дар он ҳаёти Асрор дар сағирахонаи дар кӯхистони Вокак барпошуда баррасӣ мегардад. Шоир ҳар лаҳзаи шодиву хурсандии тарбиягирандагонро, ки 200 кас буданд, воқеъбинона ва бомуҳаббат тасвир менамояд. Аз ҷумла, бо шодӣ тайёрӣ дидани тарбиягирандагонро ба иди Май дар чанд банд басо ҷолиб тасвир ёфтааст:

*Яке густурда шимро, мезанад об
Ва онро зери матрас мегузорад.
Ки фардо бо намуди оҳарияш
Ба ранги дарзмолида барорад.*

*Яке дар зери кафшаш менависад
Нишони хешро бо бўри рангин.
Яке дар куртаву камзул дӯзад
Нишоне чун ҳуруфи Чину Мочин... [10, с. 96]*

Асрорро дар сағирахона ташвишҳои зиёде думболагирӣ мекунад, вале ӯ акнун дар химояи ҳукумат буд ва ба хондану навиштан иштиёқ пайдо карда, ду синфи ибтидоиро дар як сол ба анҷом мерасонад ва дар муддати даҳ соли дар он ҷо будан таҷрибаи зиёди зиндагӣ андӯхта, худро «Фарзанди ҳукумат» ном мебаранд. Махсусан як тазоди зиндагӣ Асрорро водор мекунад, ки ба тамоми ҳастӣ моҳияти сиёсати инсонпарварона ва адолатхоҳонаи ҳукумати навтаъсисро эҳсос намуда, ба он чун фарзанд як умр сипосгузор бошад: Асрор дар сағирахона худро тамоман бе хешу табор ҳис карда озурда буд. Рӯзе Дуло ном рафиқаш ба ӯ хабари амак даштанашро расонда, ӯро ба назди дарвозаи амакаш мебарад. Асрор бо умеди дар симои амак чехраи гарми падарашро эҳсос кардан дарвозаро нимроғ мекунад, ки:

*- Чӣ гап?! – гӯё чу санге бар сари дузд
Ҳаво дод ин нидоро як фурумард.*

Ин пӯписа ҳолати руҳии Асрорро батамом коҳиш медиҳад ва ӯ роҳи сағирахонаро пеш мегирад. Таъсири бади ин сухани номуносиб ба ин ҷавоне, ки баъди солҳои зиёд амак доштаниашро бо хурсандии зиёд истиқбол гирифта буд, дар тасвири шоир басо муассир ба назар мерасад:

*Вале ҳар чиз гӯеду нагӯед,
«Чӣ гап?!» монанди мори захрноке,
Ва ё ҳамчун аланга ҳамлавар гашт
Ва ӯро дод тела пуштнокӣ [10, с. 116].*

Боби «Фарзанди ҳукумат», ки номи романи манзум ҳам аз он гирифта шудааст, дар асар мавқеи марказӣ дорад ва дар он зиддияти асар ба авҷи аъло расида, ба манфиати қувваҳои некӣ анҷом меёбад ва қаҳрамони асосӣ – Асрор тақдирӣ худро як умр ба Ҳукумати ятимпаровар бо арзи сипосу қадрдонӣ мепайвандад:

*Ба ту то зиндаам, эй давлати ман,
Ки дар халқӣ Ҳукумат ном дорӣ.*

*Ба ту, то зиндаам, шукронаамро
Сароям чун суруди бахтиёрӣ [10, с. 87].*

Ҳамин тариқ, таърихи эҷоди «Фарзанди ҳукумат» гувоҳи он аст, ки Ғаффор Мирзо ба осори худ ҳамеша аз нигоҳи танқидӣ муносибат намуда, онҳоро аз лиҳози мундариҷа, ғоя ва хунари бадеӣ такмил медиҳад ва бо ҳамин андешаҳои эстетикӣ ва иҷтимоии худро ба хонанда дар шакли боз ҳам комили марғуб пешкаш менамояд.

Адабиёт

1. Айни С. Куллиёт. - Ҷ. 4. / С. Айни. – Сталинобод: НДТ, 1961.
2. Кӯчаров А. Матншиносӣ / А. Кӯчаров. – Душанбе, 1997.
3. Кӯчаров А. Таҷқиқи текстологии «Одина»-и С. Айни / А. Кӯчаров. – Душанбе: Дониш, 1982. – 144 с.
4. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / А. Кӯчаров. – Душанбе: Маориф, 1994. – 143 с.
5. Мирзо Ғ. Баъзе мулоҳизаҳо дар масъалаи назм / Ғ. Мирзо // Шарҳи сурх. – 1954. - №4. – С. 90-107
6. Мирзо Ғ. Асрор. Достон / Ғ. Мирзо // Шарҳи сурх. – 1956. - № 9. – С.3-17; № 10. – С. 34-41; №11. - С. 25-32; №12. – С. 21-29; 1957. – С. 58-70; № 2. – С. 12-19; №3. – С. 60-68.
7. Мирзо Ғ. Асрор / Ғ. Мирзо. – Сталинобод: Науриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – С. 51-155.
8. Мирзо Ғ. Аз ғаҳвора то майдон (шеърҳо ва достонҳо) // Ғ. Мирзо. – Душанбе, Маориф, 1981. – 222 с.
9. Мирзо Ғ. Фарзанди ҳукумат. Романи манзум / Ғ. Мирзо // Садои Шарқ. – 1983. - №2 – С.3-16; №3. – С.52-65; №4. – С.3-11; №5. – С.3-11.
10. Мирзо Ғ. Фарзанди ҳукумат / Ғ. Мирзо. – Душанбе, Маориф, 1985. – 240 с.
11. Отахонова Х. Таҳаввули жанри достон дар назми муосири тоҷик / Х. Отахонова. – Душанбе: Дониш, 1983. – 264 с.
12. Пиксанов Н.К. Новый путь литературной науки. Изучение творческой истории шедевра (принципы и методы) // Искусство. – 1923. - № 1. – С. 62-70.

НИГОҲЕ БА ТАЪРИХИ ЭҶОДИ РОМАНИ МАНЗУМИ «ФАРЗАНДИ ҲУКУМАТ»

«Фарзанди ҳукумат» романи манзуми Ғаффор Мирзо мебошад ва он дар натиҷаи такмили минбаъдаи достони «Асрор» фароҳам омадааст. Дар мақола муаллиф дар асоси муқоисаи матнҳои китобии достони «Асрор» ва романи манзуми «Фарзанди ҳукумат» таҳрири такмили минбаъдаи асарро аз тарафи шоир мавриди баррасӣ қарор додаанд. Достони «Асрор» солҳои 1957 ва 1981 дар шакли китоб ба хонанда пешкаш мешавад, баъдан матни достон аз ҷониби муаллиф мавриди таҳрири такмил қарор гирифта, он номи «Фарзанди ҳукумат»-ро мегирад. Муаллиф хангоми муқоисаи матнҳои китобии «Асрор» ва «Фарзанди ҳукумат» муайян кардаанд, ки матни достон аз чор қисм иборат буда, қисми унвон надоранд. Шоир хангоми таҳрири матни китобии «Фарзанди ҳукумат»-ро ба шаш боб расонда, онҳоро чунин номгузорӣ кардааст: 1. «Ҷустуҷӯ»; 2. «Дар Искобул ва Вокак»; 3. «Дар паноҳи меҳрубонӣ»; 4. «Ятимони Мусофир»; 5. «Фарзанди Ҳукумат»; 6. «Муқаррам». Дар мақола тағйироти сохторӣ ва мундариҷавию ғоявӣ романи «Фарзанди ҳукумат», махсусан ду боби иловашудаи он – «Дар Искобул ва Вокак» ва «Фарзанди ҳукумат» таҳлили таҳқиқ шуда, беш аз пеш такмил ёфтани маҳорати эҷодӣ ва таҷрибаи зиндагии шоир нишон дода шудааст. Дар достони «Асрор» образҳои Асрор, Азиза Шохмуродовна, Муқаррам муҳтасар ва сатҳӣ ба назар мерасад, дар романи манзуми «Фарзанди ҳукумат» бошад, ин қостагӣҳо бартараф шуда, асар аз нигоҳи ғоявӣ ва бадеӣ хеле тақвият ёфтааст. Инчунин, такмили сохтори матнҳои китобии достон ва романи манзум мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор гирифта, муаллиф мушаххас намудаанд, ки дар матни роман нависанда аз баъзе лаҳзаҳои матни достон даст кашада, барои такмили образи персонажҳои асар ду боби нав илова намудааст. Ҳамин тариқ, дар мақолаи мазкур такмили сохторӣ ва мундариҷавию асарҳои «Асрор» ва «Фарзанди ҳукумат» дар муқоиса таҳқиқ шуда, муаллиф бо мисолҳои зиёд аз адабиёти илмию бадеӣ андешаҳои худро тақвият бахшидаанд.

Калидвожаҳо: Ғаффор Мирзо, «Асрор», «Фарзанди ҳукумат», матн, достон, романи манзум, таҳлили қиёсӣ, таҳқиқ, матншиносӣ, сохтор, тағйирот, мундариҷа, таҳрир, такмил, мавзӯ.

КРАТКИЙ ОБЗОР ОБ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО РОМАНА «СЫН ХУКУМАТА»

В статье рассматривается история создания поэтического романа «Сын хукумата» Гаффора Мирзо. Роман создан в результате дополнения и издан в поэме «Асрор». На основе сопоставления книжного текста поэмы «Асрор» («Тайна») и поэтического романа «Сын хукумата» авторы статьи рассмотрели дополнение произведения со стороны поэта. Поэма «Асрор» читателю предоставляется в 1957 и 1981 гг. и позднее текст поэмы автор редактирует и дополняет, издается книга под названием «Сын хукумата». Авторы при сравнении текстов книги «Асрор» и «Сын хукумата» обнаружили, что текст поэмы состоит из четырех частей, и эти части не имеют названия. Поэт при редактировании текста книги «Сын хукумата» добавляет еще две главы и именуется их следующим образом: 1. «Поиск»; 2. «В Искобуле и Вокаке»; 3. «Под покровительством доброты»; 4. «Сироты Мусофира»; 5. «Сын хукумата»; 6. «Муқаррам». В статье исследуются композиционное, содержательное и идейное изменение романа «Сын хукумата», особенно в двух дополненных частях – «В Искобуле и Вокаке», и показывается совершенствование творческого мастерства и жизненного опыта поэта. В поэме «Асрор» действующие образы Асрор, Азиза Шохмуродовна, Муқаррам показываются поверхностными, но в поэтическом романе «Сын хукумата» устраняются недостатки, и произведение укрепляется с точки зрения идеи и художественности. Также композиционное дополнение книжных текстов и поэтического романа

сопоставительно анализируется и поэт отказывается от некоторых моментов дастана, с целью совершенствования образы персонажей произведения и дополняет две новые главы. Таким образом, в данной статье в сопоставлении рассматриваются композиционное и содержательное дополнение произведений «Асрор» и «Сын хукумата», авторы укрепляют свои мысли со многими научными и литературными примерами.

Ключевые слова: Гаффор Мирзо, «Асрор», «Сын хукумата», текст, дастан, поэтический роман, сопоставительный анализ, исследование, текстология, композиция, изменения, содержание, редакция, тема.

A BRIEF OVERVIEW OF THE HISTORY OF THE CREATION OF THE POETIC NOVEL "SON OF HUKUMAT"

The article discusses the history of the creation of the poetic novel "Son of Hukumat" by Gaffor Mirzo. The novel was created as a result of the addition and published in the poem "Asror". Based on the comparison of the book text of the poem "Asror" ("Mystery") and the poetic novel "Son of Hukumat" the authors of the article considered the addition of the work from the poet's side. The poem "Asror" is presented to the reader in 1957 and 1981, and later the text of the poem is edited and supplemented by the author, published under the title "Son of Hukumat". The authors when comparing the text of "Asror" and "Son of Hukumat" found that the poet's text consists of four parts, and these parts do not have a name. The poet, in editing the text of Son of Hukumat, adds two more parts to the book and names them as follows: 1. "Search"; 2. "In Iskobul and Vokak"; 3. "Under the Patronage of Kindness"; 4. "Orphaned Visitors"; 5. "Son of Hukumat"; 6. "Deeply Respectable". The article examines the compositional, substantive and ideological changes of the novel "Son of Hukumat", especially in the two supplemented parts, "In Iskombul and Vokak", and shows the improvement of the creative skill and life experience of the poet. In the poem "Asror" the acting images of Asror, Aziza Shokhmuradovna, Mukarram are shown superficial, but in the poetic novel "Son of Hukumat" the shortcomings are eliminated and the work is strengthened in terms of idea and artistry. Also, the compositional addition of the book texts and the poetic novel is comparatively analyzed and the poet gives up some moments of dastan, in order to improve the images of the characters of the work is added two new chapters. Thus, in this article, the compositional and substantive addition of the works "Asror" and "Son of Hukumat" is compared, the authors reinforce their thoughts with many scholarly and literary examples.

Keywords: Gaffor Mirzo, "Asror", "Son of Hukumat", text, dastan, poetic novel, comparative analysis, research, textology, composition, changes, content, revision, theme.

Дар бораи муаллифон

Кучарзода Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назарияи адабиёти навини форсии
тоҷикӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 905 50 79 80

Рахмонова Гулдона Соҳибназаровна

Докторант (PhD)-и кафедраи адабиёти тоҷик
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ
734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб,
к. С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 918 90 63 65

Об авторах

Кучарзода Аламхон

Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и новейшей персидско-
таджикской литературы
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 905 50 79 80

Рахмонова Гулдона Соҳибназаровна

Докторант (PhD) кафедры таджикской
литературы
Кулябский государственный университет
имени А.Рудаки
734065, Республика Таджикистан, г. Куляб,
ул. С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 918 90 63 65

About the authors

Kucharzoda Alamkhon

Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Theory and Modern Persian-Tajik
Writers
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 905 50 79 80

Rakhmonova Guldona Sohibnazarovna

Doctoral student (PhD) of the Department
of Tajik Literature
Kulyab State University named after A. Rudaki
734065, Republic of Tajikistan, Kulyab,
S.Safarov st., 16
Ph.: (+992) 918 90 63 65

ЧОЙГОҲИ ЖАНРИ РУБОЙ ДАР ЭҶОДИЁТИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Шоев А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Адабиёти тоҷик бар пояи назарияи мучарраби илмӣ ва меъёрӣ тавлид ёфта, чинсҳо ва жанрҳои хосу устувореро соҳиб гаштааст, ки онҳо гули ҳазорсолаҳо бетағйир монда, ҳамвора аз қониби эҷодкорон даррокона истифода мешаванд. Аз ҷумлаи ҳамин гуна жанрҳои адабӣ рубоист, ки беш аз ҳазор сол шеърӣ шуароро дар қолаби меъёрии худ таҷассум карда, меояд. Он дар чор мисраъ, қофиябандии аааа ва ааба, авзони 24-гонаи шаҷараҳои аҳрабу аҳрами баҳри ҳазаҷ суруда мешавад. Ҳар мисраъ дар рубой вазифаи хоси маъноӣ ва бадеиро иҷро менамояд. Масалан, агар шоири рубоисаро дар мисраи аввал, мавзӯ ва маъниеро интиҳоб кунад, дар мисраи дуюм онро баррасӣ менамояд, дар мисраи сеюм рӯи он муҳокима ронда, дар мисраи чорум фикрашро дар ҳадди олии ҷамъбасту натиҷагирӣ ва ҳулоса мекунад. Азбаски фикри том дар ҷаҳор мисраи рубой ҳосил мешавад, Суруси Шамисо дуруст таъкид кардааст, ки “ғолибан, наметавон байти дувуми онро ба унвони як байти мустақил... зикр кард, зеро бо байти аввал иртиботи маъноӣ ва ҳатто лафзии мустақиме дорад” [15, с. 219]. Ин ва вижагиҳои дигари жанри мазкур, ки маҷоли гуфтани ҳамаи он нест, аз истехкоми қавии рубой дарак дода, суфтатарин, ҳушоҳангарину ба мусикӣ ҷӯр будани онро муаррифӣ мекунад.

Марҷаи жанри рубой тафаккури шоиронаи халқ ва адабиёти шиғохист. Дар адабиёти ҳатгӣ шакли ҳубу орастаи онро устод Рӯдакӣ гуфтааст ва пас аз вай дар ҳар аср, ҳар шоире сухани худро дар жанри рубой ҷо дода, афкори ҷолиби хешро бо ин жанр ҷолибтару нишонрастару болеғтар манзур кардааст. Дар таърихи адабиёт шоироне ҳам мисли Хайём, Аттор, Мавлавӣ, Саҳобӣ, Бедил ба қайд гирифта шудаанд, ки ба гуфтани рубой зиёд иштиғол варзида, намунаҳои қобили мулоҳизаи онро эҷод намудаанд ва ҳатто дар жанри рубой девон низ мурағаб сохтаанд. Ин далели он аст, ки рубой қорбурди воғфир дорад ва бо вижагиҳои шаклию муҳтавӣ ва зарфиятҳои худ аз дӯстдоштатарину серистеъмолтарин жанрҳои адабӣ маҳсуб меёбад. Аз ҷумлаи шоирони асри XVII, ки ба жанри рубой тавачҷӯҳи зиёд зоҳир карда, намунаҳои ҳуби ин жанри адабирӣ манзур кардааст, Воизи Қазвинист. Устод Сируси Шамисо, ки дар ҳусуси рубой таҳқиқоти ҷомеъе анҷом додааст, дар сафи рубоисароёни асри XVII аз Воизи Қазвинӣ ишорае ҳам накардааст. Дар ҳоле ки аз ӯ 134 рубой боқӣ мондааст ва онҳо аз нигоҳи ҳунар ва сохтор кам аз рубоиеҳои ҳамасронаш нестанд. Ба вучуд омадани ин ҳолат, дар паҷӯшиши адабиётшиносии мазбур ба дастрас набудани осори шоир ва то кунун ба таври зарурӣ шинохта нашудани эҷодиеҳои ӯ иртибот пайдо мекунад. Бо аввалин бор ба қисвати ҷоп ороиш ёфтани девони Воиз ва бар пояи ин ва осори номатбуғӣ вай баргузор шудани нахустин “Қунгураи Воизи Қазвинӣ” тавачҷӯҳоти ибтидоӣ ба рӯзгору осори адиби мазкур равона гардид ва аввалин гузоришҳо ва мақолот дар ин замина таълиф ёфтанд, ки дар миёни онҳо нуқоти ҷолибе дар ҳусуси рубоиеҳои Воиз ироа гаштааст ва он таҳти унвони “Ҳикмат ва ҳунари Воизи Қазвинӣ дар рубой” мушаххас шуда, муаллифаш Сайидмуҳаммади Ҳаққок муаррифӣ гардидааст. Донишманди мазкур дар 67 адад рубоии шоир ҳунар ва ҳикмати онҳоро ҷустуҷӯ карда, дар натиҷа Воизро шоири ҳақим ва ҳунарманд ба қалам додааст [13, с. 85-106]. Азбаски дар як мақола ва гузориши кӯтоҳ ҷо додани ҳамаи масоили ҳунарий ва ҳикамии рубоиеҳои Воиз аз имкон берун аст ва муҳаққиқи мазкур масъалаҳои мавриди назарашро ба таври умумӣ гӯшзад кардааст, бинобар ин, ногузир ба баррасии ҳозир ва таҳлили бештари масъалаи иқдом шуд, то муҳтаво, сохт, бадеият, вазну қофия ва монанди инҳо, ки дар яққоягӣ муҳассаноти рубоисароии шоирро бармало мекунанд, ҳар ҷи бештар шинохта ва муайян гардад. Мутолиаи рубоиеҳои шоир нишон медиҳад, ки вай ба мавзӯҳои ахлоқӣ, нақушишӣ, иҷтимоӣ, шарҳиҳолӣ, ишқӣ, ирфонӣ бештар тавачҷӯҳ зоҳир карда, нуқоти ҷолибу раҳнамунсоз, ибратомӯз, ҳаяҷонангез, тарбиятиро манзури хонанда намуда, ғояи худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва аз ғафлату бадиҳо дар канор будану ба нақӯӣ рӯ оварданро пеш гирифтааст. Ҷунончи, дар рубоии зайл, шоир ба масъалаи кам гуфтан, манзалати суханро

донистан ва ба ин васила, кадри онро боло будан даҳолат намуда, фармудааст:

Кам гӯ, ки сухан бувад чу дурри макнун,
Гардад зи камӣ қимати ин дур афзун.
Тангӣ зи даҳан аз он писандида бувад,
То ҳарф аз он шумурда ояд берун [5, с. 582].

Шоир барои тақвияти сухани худ силсилаи санъатҳои бадеиро дар ҳар мисраъ ба кор бурдааст. Масалан, вай тавассути ташбеҳ суханро ба “дурри макнун” монанд намудааст, тавассути киноя дар вожаи “дурр”-и мисраи дуюм ба арзиши калом ишора кардааст ва дар мисраи сеюму чорум ба санъати тамсил рӯ оварда, “сабаби писанд будани тангии даҳон”-ро “дар шумурда шудани ҳарф” дида, бо ин фикрашро чамъбаст сохтааст. Ҳамчунин, дар ин рубой таносуби калом-санъати мууроотунназиру тазод чой дорад, ки дар ҳар калимаи калидии он, мисли “сухану гуфтан, каму афзун, дурру макнун, қимату камӣ, тангию даҳону ҳарфу шумору берун” ба назар мерасад. Аз санъатҳои лафзӣ, иштиқоқ ва муқоффо дар ин рубой истифода шудааст. Аввалӣ, дар вожаҳои “каму камӣ” аён аст ва дигаре, дар ҷузви “-ун”-и калимаҳои “макнун, афзун ва берун” воқеъ гаштааст: “н”-равии муқайяд ва “у”-ридфи муфрад мебошад. Ҷояи аслии рубоиро масъалаҳои зерин, мисли аз пургӯй канорагирӣ кардан, кам гуфтани хуб гуфтан, кадру манзалати суханро донистан ва дар сухангӯй дастгоҳи гуфторро ба эҳтиёт истифода бурдан ва ғайра ташкил додааст. Вазнаш: мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/фаъ-дар мисраи аввал; мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ-дар мисраи дуюм; мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъл-дар мисраи сеюм; мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ-дар мисраи чорум воқеъ гаштааст. Ин ҷо ба ғайр аз рукни зиҳофии мафъӯлу, ки мансуб ба шачараи аҳраб аст, дигар аркони зиҳофии ин рубой ба ихтиёрооти шоирӣ ва тағйироти вазнӣ дучор шуда, ҳосияти жанри мазкурро дар доштани имконоти вазнӣ возеҳ нишон додааст. Ҳамаи ин вижагиҳои суханофаринӣ ва корбурди хунармандонаи онҳо бадеияти каломи суханварро таъмин намудааст.

Дар рубоии дигар, шоир ба масъалаи дӯстию рафоқат, таҳаммулпазирӣ, аз сухани “сард”-и дӯстон наранҷидан ва онро дар ҳама ҳолаш ба хушӣ қабул намудан, ба тезию сабуксорӣ роҳ надодан таваҷҷуҳ зоҳир карда, чунин фармудааст:

Моро на зи ҳарфи тунди ёрон зарар аст,
Тундӣ сар-сар, мулоимат шохи тар аст.
Дилтанг зи ҳарфи танги ёрон нашавем,
К-он бар дили мо чун нафаси шишагар аст [5, с. 571].

Шоир барои ифодаи ин матлаб, аз санъати маҷоз, ташбеҳ, тазод, такрор, иштиқоқ ва зуқофиятайн кор гирифта, ба ҷои сухани бад ибораҳои маҷозии “ҳарфи тунд, ҳарфи танг”, ба ҷои ғамӣ вожаи маҷозии “дилтанг”-ро истифода намудааст. Ҳамчунин, шоир дар як мисраъ ду ташбеҳи пӯшидаро паиҳам чида, “тундӣ”-ро ба “боди сар-сар”, “мулоимӣ”-ро ба “шохи тар” монанд карда, дар мисраҳои баъдӣ андешаашро бо ташбеҳи рӯшан-монандкунии “ҳарфи танги ёрон” ба “нафаси шишагар” хулоса намудааст. Пояи бадеии рубоии мазкурро илова бар он ҷӣ гуфта шуд, санъати тазод-муқобилияти имконпазири фикрӣ, маъноӣ дар айни замон, таносуби байни онҳо ва ҷолибиёти тасвир ташкил додааст. Хушию тараннумию гӯшнавозии онро санъатҳои лафзӣ такрор дар вожаҳои “сар-сар, ёрону ёрон”, “ҳарфу ҳарф”; радиф шудани “аст”; иштиқоқ гардидани калимаҳои “тунду тундӣ”, “дилу дилтанг”; омадани қофияҳои иловагӣ бо ҷузви “-ар” дар таркиби калимаҳои “сар-сар ва бар”, ки бо ҷузви қофияҳои асосӣ якхелаанд, таъмин сохтааст: “р”- равии муқайяд ва “а”-ҳазв мебошад. Вазнаш дар чор мисраъ чунин мутолиаи арузӣ гардид: 1. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъул; 2. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъул; 3. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъл; 4. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъул, ки ба сохтори вазнии рубой мувофиқ аст. Дар ин рубой шоир ғояи аз дӯстон ба ҳар чиз озурда нашуданро ба миён гузоштааст.

Дар намунаи зайл шоир нармию таҳаммулу мулоиматро тарғиб намуда, натоиҷи онро муфиду муассиру муфид донистааст. Бо ин, вай нармиро зудояндаи “ғавғои сар”, “очизкунандаи аду” ва “нармон”-ро эмин аз “озори дуруштон” дониста, ҳосияти “сангу пунба”-ро баҳри тақвияти фикраш ирсол кардааст. Чунончи:

Нармӣ зи сари ту во кунад ғавғоро,
Созад очиз мулоимат аъдоро.
Нармон озор аз дуруштон накашанд,
Аз санг чи нуқс пунбаи миноро [5, с. 569].

Дар ифодаи ин матлаб, соҳибсухан аз санъати тамсил, тазод, мууроотунназир, киноя истифода кардааст. Ин ҷо шоир дар мисраъҳои аввалу сеюм, фикрашро ибраз дошта, онро дар мисраъҳои баъдӣ бо мисоли ҳаёти тасдиқ кардааст. Дар вожаҳои “нармону дуруштон”-тазод; дар “ғавғою аъдо”, “нармону мулоимӣ, дуруштону озор, сангу нуксу пунбаю мино”-мууроотунназир; аз мавқеи дигар, дар “сангу пунбаю мино”-кинояи дуруштону нармон воқеъ гаридаст. Вазнаш дар мутолиаи арузӣ чунин тақтеъ гардид: 1. Мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ; 2. Мафъӯлун/ фӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ; 3. Мафъӯлун/ фӯйлун/ мафӯйлу/ фаъул; 4. Мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ. Тавре ки мебинем, ин рубой бо иштироки авзони шаҷараҳои ахраб ва ахрам суруда шудааст: мисраи аввалу охир дар шарҷараи ахраб ва мисраи дуюму сеюм дар шаҷараи ахрам. Сируси Шамисо дар хусуси рангорангии авзони рубой ва ихтиёроту қоидаҳои мумкинӣ он андешаҳои назариядонхоро ҳулоса намуда, чунин навиштааст: “Ҳар мисраи рубой мумкин ба навъе тақтеъ шавад ва дар як рубой чор вазни тақтеии мухталиф” [15, с. 255-256] воқеъ гардад. Ин аст, ки шоир дар намунаҳои муайяни рубоӣ худ шаҷараҳои мазкурро ба таври худ омезиш дода, ихтиёроту вазнӣ ва озодиҳои мумкинӣ онро дар эҷодиёташ татбиқ кардааст. Қофияи ин рубой дар ҷузви “-оро”-и калимоти “ғавғоро, аъдору ва миноро” ҷойгир шудааст: “о”-равии мутлақ, “р”-васлу “о”-хуруҷ мебошад. Ғарази соҳибсухан аз мухтавои рубоӣ мавриди назар, нармию таҳаммулпазирию беозориро ихтиёр кардану дар осоиштагию бегзандӣ зиндагӣ намудан будааст. Лозим ба тазаккур аст, ки қисми зиёди рубоӣ Воизи Қазвиниро масъалаҳои гуногуни ахлоқӣ ташкил додаанд ва намунаҳои ин ҷо таҳлилшуда “муште аз хирвор”-анд. Дар хилоли ин, шоир рубоӣҳое ҳам гуфтааст, ки моҳияти нақушиш доранд. Аз ҷумла, дар намунаи зайл вай ба нақушиши нафс пардохта, онро бо баъзе вижаҳои манфию гирифтorkунандааш, дар ҳоли худ “муъчиб”-тақабуркунанда ва “сағ” номидааст. Дар идома суханвар, “комдеҳу хизматкори нафсро саргардону асри сағи нафс” дида, бо тааҷҷуб ибраз доштааст, ки “ба ресмон бастанӣ сағ гардани соҳибашро кас дида бошад!?” Дар ҳоле ки аслан, воқеъ шудани амали мазкур ғайримумкин аст. Чунончи:

То ком диҳӣ нафси ба худ муъчибро,

Гардӣ шабу рӯз машриқу мағрибро.

Кардаст туро асир нафси сағи ту,

Кас дида, ки сағ марас кунад соҳибро [5, с. 569; 4, с. 555].

Шоирони дигар низ дар хусуси нафс ва сағии он андешаҳои нақушиш баён кардаанд, мисли Саййидо, ки мефармояд:

Нафси саркашро мусаххар ақли пуртадбир кард,

Сағ ҷу шуд девона, ўро метавон занҷир кард [8, с. 302]!

Ин ҷо шоир “нафси саркашро” ба “сағи девона” таносуби маъноӣ бахшидааст ва онро дар ихтиёри “ақли пуртадбир”-и инсон гузоштааст. Аммо Воиз дар рубоӣ худ ба баёни ҷолибтаре даст ёфта, инсонро на ихтиёрдори нафс, балки хизматгори нафс ба қалам додааст ва мисраи тақвиятдиҳандаи андешаи суханвар тамсили ҷадид мебошад. Ҷанбаи хунарии ин рубой дар корбурди санъати тазод-дар ҷуфти тазодии “рӯзу шаб, машриқу мағриб”; мууроотунназир дар калима ва ифодаҳои “комдиҳӣ ба нафси муъчиб ва рӯзу шаб аз паси он ба машриқу мағриб гардиш кардан, сағ, нафс, марас, асир, соҳиб”; тамсил дар мисраи сеюму чорум ва монанди инҳо мушаххас шудааст. Вазнаш дар масорей ба тариқи зайл тақтеъ ва муайян шуд: 1. мафъӯлу/ мафӯйлу/ мафӯйлун/ фаъ; 2. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ; 3. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ; 4. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ. Қофияаш дар ҷузви “-ибро” мушаххас гардидааст, ки он дар таркиби вожаҳои “муъчибро, мағрибро ва соҳибро” ҷойгир аст. Дар ин ҷузв: “б”-равии мутлақ, “и”-тавҷех, “р”-васл ва “о”-хуруҷ шудааст. Ғояи аслии рубоӣ шоир ба худшиносӣ далолат карда, хушдор медиҳад, ки инсон ба ҳеч вачҳ ғуломи нафс набошад ва баръакс, нафсро ихтиёрдорӣ ва сарришта намояд.

Дар қисмати муайяни рубоӣ хеш шоир ба масъалаҳои иҷтимоӣ, мисли нодорӣ, камбағалӣ, ба дурӯғу фиреб эътибор ёфтанд, парешонӣ, роиҷ шудани риёкорӣ тавачҷуҳ намуда, хонандашро ба аҳволи иҷтимоӣ замони худ ошно сохтааст. Агарчи ин ҷо қаҳрамони иҷтимоӣ танҳост, вале ба таъкиди дурусти профессор Р. Мусулмонкулов: “ҳар рубоӣ, ки фоили вай “ман” аст, аксаран, барои шакл буда, моҳияти куллиро ифода менамояд” [7, с. 46]. Бинобар ин, манзури шоир ба як-қасу ду қасу сад қаси аҳволи бади маишидошта маҳдуд намешавад, балки ў бо ин вазъи тоқатфарсо, зиндагии инсонҳои замонашро ифшо намудааст. Чунончи:

Дар хона фарошу муттако нест маро,
Фарше чуз нақши бўрѐ нест маро.
З-асбоби зиѐфати азизон чу ҳубоб,
Дар хона ба чуз обу ҳаво нест маро [5, с. 569].

Дар тасвири ин ҳолат, шоир аз санъати мууроотунназир, ташбех, такрор истифода бурдааст. Масалан, тамоми калимаҳои ин рубой байни ҳамдигар муносибати муайяни маъноӣ доранд, аз ҷумла, “хона ба фарошу муттако, фарш ба нақши бўрѐ, асбоби зиѐфат ба азизон, ҳубоб ба обу ҳаво” иртибот пайдо карда, ҳунари суҳанофаринии адибро нишон додаанд. Ҳамчунин, ташбеҳи мураккаб шудани мисраи сеюм ба мисраи чорум; такрори бамавқеи таркиби “дар хона” ва мураддаф суруда шудани рубой бар бадеияти он далолат мекунад. Афоилаш дар чор мисраъ чунин муайян гардид: 1. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъал; 2. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъал; 3. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъул; 4. мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъал, ки хушоҳангарин вазни рубоист ва аз вазни асосию меҳварии жанри мазкур шинохта шудааст [9, с. 77]. Қофияш муқайяди муҷаррад аст ва он дар ҷузви “-о” ва “-ѐ” таъйин гардидааст. Ҳадафи меҳварии шоир дар ин рубой дар ифшо сохтани камбудҳои иҷтимоии замон худ мушаххас шудааст. Арзиши матлаби вай дар он аст, ки тавассути рубоии мазкур аҳволи иҷтимоии мардуми асри рӯзгори адиб маърифат мегардад ва баҳогузори мешавад.

Дар рубоиеи шоир лаҳзаҳои зиндагӣ ва сабабҳои ба ин Ӯ он кор иқдом кардани вай мушаххас нишон дода шудааст. Аз намунаи зайл омили ба шеър рӯ оварданастро чунин шарҳ додааст, ки ин нуктаи ҷолиби рӯзгори ӯро дар ҷое дигар пайдо кардан баъид аст:

Гар шеър на молу сарватам мебахшад,
Садгуна хушиву лаззатам мебахшад.
Аз шеър ҳамин суд маро бас, ки даме
Аз фикри ҷаҳон фароғатам мебахшад [5, с. 576].

Аз ин бармеояд, ки адиб шеърро шоирро на ба хотири пулу моле пеша карда будааст, балки онро василаи хушиву канорагирӣ аз ғамҳои ҷаҳон маънидод намудааст. Бадеияти ин рубоиро баъни фасеҳ ва таносуби қавии матлаби шоир ташкил додааст. Масалан, “молу сарват, хушиву лаззат, даме аз фикри ҷаҳон фароғат бахшидан” миёни худ ва бо мафҳуми асосии ин рубой “шеър” таносуби мустаҳкамӣ маъноиро ба вучуд оварда, ҳунари гӯяндаро бармало кардаанд. Ҳамчунин, он мураддаф гуфта шудааст ва радиғаш дар калимаи “мебахшад” мушаххас гардида, фикри шоирро нишонрасу муаккаду гӯшнавоз намудааст. Ҷузви “-атам” дар таркиби калимаҳои “сарватам, лаззатам, фароғатам” решаи қофия маҳсуб меёбад, ки: “т”-равии мутлақ, “м”-васл, “а”-и пеш аз равӣ ҳазв ва “а”-и баъд аз он маҷрост. Вазнаш дар мисраҳои якуму дуому чорум: мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ; дар мисраи сеюм: мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фаъ аст. Ғарази шоир аз ин рубой, муаррифии шахсияти эҷодии хеш, дар ҷодаи шеърро шоирӣ аз тамаъу ҳавову ҳавас дур будани худ ва шеърро омили фараҳу шодию дурсозандаи ғами ҷаҳон донишманди вай мебошад.

Тараннуми ишқ, тасвири зебоии ҷамоли Ӯр, васлу фироқ, ҷилваҳои ҷонфизову мафтункунандаи маъшуқа ва бебокии вай қисми муайяни рубоиеи шоирро ташкил додааст. Дар рубоии зерин, шоир ба тасвири хусни Ӯр пардохта, аз “мӯйи миён, зулфи расо”-и вай Ӯд карда, аз ин қаҳрамони лирикиашро дар “фикри ҷонкоҳ”, дар баъни хуснаш “дасти суҳанро кӯтоҳ”, дар пазириш, мақбули ҳамагон ва дастнорасиашро “оҳ”-овари вучуди муштоқон ба қалам додааст. Ба ифодаи дигар, шоир аз забони қаҳрамони лирикиаш ба сароҳат иброз доштааст, ки “миёни борику ҷолиби Ӯр маро ба фикри ҷонкоҳ мувоҷеҳ сохтааст, дар баъни зулфи расои вай “дасти суҳан кӯтоҳ аст, хусну ҷамоли ӯ дар қалби ошоқонаш хеле хуб ҷой гирифта, “оҳ”-ро тавлид кардааст ва зулфи ӯ гӯѐ “дудмони оҳ” бошад”.

З-он мӯйи миён фикр маро ҷонкоҳ аст,
З-он зулфи расо дасти суҳан кӯтоҳ аст.
Хуш бо дили зори ошиқон печидаст,
Он зулф магар зи дудмони оҳ аст? [5, с. 573; 6, с. 230]

Ифодаҳои зебои шоирона, мисли “мӯйи миён, фикри ҷонкоҳ, зулфи расо, дасти суҳан кӯтоҳ, хуш бо дили зори ошиқон печидан, зулфе аз дудмони оҳ” аз таҳайюли рангини соҳибсуҳан дарак дода, бадеияти каломӣ ӯро таъмин сохта, сабки олии суҳанварии адибро дар кашфи маъноии бикру ҷолиб таъйин менамояд. Рубоии мазкур бар пояи санъати маҷоз суруда шудааст ва ибораҳои ин ҷо зикрғфта маҳсули санъати мазкуранд. Аз тарафи дигар, он

мураддаф буда, бо бандаки хабарии “аст” вазифаи дастурии худро ичро ва мусикавияти каломро ба вучуд овардааст. Қофияаш дар чузви “-ох” мушаххас шудааст: “х”-равии муқайяд ва “о”-ридфи муфрад мебошад. Вазнаш дар мисраъҳои якуму дуюм: мафъӯлу/ мафӯйлу/ мафӯйлун/ фоъ ва дар мисраъҳои сеюму чорум: мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фоъ; мафъӯлу/ мафӯйлун/ мафӯйлун/ фоъ муайян шуд. Рукҳои аввалу охири ҳар мисраъ бетағйир ва рукҳои дуюму сеюм ба ихтиёроту тағйирот мувоҷеҳ гаштаанд, ки он қонунмандии озоди вазни рубоист. Ҳадафи шоир аз ин рубоӣ баёни мавзуи ишқ, тасвири чамоли ёр, ҳолати қаҳрамони лирикӣ ва муштоқони рӯи маъшуқа ва ғайра мебошад. Шоир дар қисми дигари рубоӣи ишқии худ ба ирфону тасаввуф рӯ оварда, ба ин паҳлуи масъала иртиботи бевосита доштани хешро ба хонандааш собит сохтааст. Дар рубоии зайл суханвар, “фақр”-ро, ки аз марҳалаҳои калидии ирфон аст, мавриди тавачҷуҳ ва тасвир қарор дода, онро василаи расидан ба муваффақият, осоиш ва маърифат муаррифӣ намудааст. Бо ин, вай “роҳат ва давлату осоиш”-ро дар “домону давлати фақр” дидааст. Чунончи:

Хоҳӣ агар аз роҳати кавнайн нишон,
Домони дил аз гарди алоик бифишон.
Давлат хоҳӣ мадеҳ зи каф домани фақр,
К-аз давлати фақр шуд хумо шоҳнишон [5, с. 581].

Каломи хунарии шоирро дар ин матлаб, санъати парадокс дар ибораи “давлати фақр”, маҷоз дар “домони дил, домани фақр”, тақрор дар калимаҳои “хоҳӣ, давлат, домон, нишон” зебо нишон додааст. Қофияаш дар чузви “-он”-и калимаҳои “нишон, бифишон ва шоҳнишон” ташаккул ёфтааст: “н”-равии муқайяд ва “о”-ридфи муфрад мебошад. Вазнаш дар мисраъҳои якуму дуюм: мафъӯлу/ мафӯйлу/ мафӯйлу/ фаъӯл; мисраи сеюм: мафъӯлун/фоъилун/ мафӯйлу/ фаъӯл ва мисраи чорум: мафъӯлу/ мафӯйлун/ фаъӯл мутолиа ва тақтеъ карда шуд. Ғарази шоир аз ин рубоӣ, нишон додани мақоми фақр аст, ки расидан ба он орзуи ҳар солиқ будааст. Аз баррасии ин матлаб мо ба натоиҷи зайл ноил шудем:

1. Рубоӣ аз жанрҳои суннатии шеъри классикист. Он бо вазни ҳос ва сохтори вижаи худ аз меъритарин жанрҳои адабиёт, ки дар тули беш аз ҳазор сол каломи хунарии шоирони моро дар худ таҷассум карда меояд. Аҷобаташ ин ки рубоӣ дар тамоми давраи мавҷудияти худ ба тағйироти ҷамъасе дучор нашудааст. Марҷаи он адабиёти шифоҳист ва дар адабиёти хаттӣ рубоиро бори нахуст устод Рӯдакӣ гуфтааст. Пас аз ӯ дар ҳар аср шоирони классикӣ ба арсаи адабиёт ворид шуда, бо завқу салиқаи худ рубоисароӣ кардаанд, вале шакл ва талаботи жанрию муҳтавийи онро нигоҳ доштаанд.

2. Дар асри XVII Воизи Қазвинӣ ба майдони адабиёт ворид шуда, баробари ба жанрҳои гуногуни адабӣ тавачҷуҳ зоҳир кардану сухани худро дар қолаби онҳо муваффақона ҷо додан, ба жанри рубоӣ диққат дода, афқору андешаю орояшро дар жанри мазкур низ ҷойгир намуда, намунаҳои олию хонданиеро манзури ҳаводорони шеъри тоҷикӣ кардааст.

3. Воизи Қазвинӣ бо ибтикороти худ дар асри рӯзгораш суннати рубоисароиро дар қатори дигар шоирон идома дода, ҳиссаи муносибашро дар рушди адабиёти классикӣ гузоштааст. Ба ин маънӣ, рубоӣ дар эҷодиёти шоир мавқеи муайянеро ишғол кардааст. Он пас аз ғазал аз серистеъмолтарин жанри эҷодиёти шоир аст. Дар девони ашъори шоир зиёда аз 134 рубоӣ манзур шудааст. Онҳо аз нигоҳи банду баст ва муҳтаво айнаи рубоӣҳои пешиниёнанд.

4. Воизи Қазвинӣ дар рубоӣҳои худ ба умдатарин мавзӯҳои ҳаёти инсон, аз ҷумла ахлоқ, нақушиш, иҷтимоӣ, шарҳи ҳол, ишқ ва ирфон даҳлат намуда, онҳоро бо бардоштҳои ҷолибу мучарраб, афқори раҳнамунсоз, тавсияҳои зиндагисоз, тасвирҳои шоирона, таҳқиқи бадеӣ, муҳокимарониҳои ҳос ва натиҷагирҳои ибратбахши худ ба таври барҷаста манзури хонанда кардааст.

5. Ҳамаи рубоӣҳои шоир дар авзони шачари аҳраби баҳри ҳазаҷ суруда шудаанд. Аммо дар ҳилоли авзони шачараи мазкур, шоир бо даст додани ихтиёроту шоирӣ ва дарки амиқи тағйирёбии вазн дар ҳар мисраи рубоӣ аз авзони шачараи аҳрам низ кор гирифтааст. Дар ҳар сурат, рубоие, ки пурра дар шачараи аҳрам фароҳам омада бошад, дар девони шоир дида нашуд.

6. Рубоӣҳои шоир ҳам мураддаф суруда шудаасту ҳам муқаффо. Калима ва таркиботи ба ҳайси радиф истифода шуда, дар рубоӣҳои шоир чунон шакл гирифтаанд ва дар ташаккули маънӣ ширкат намудаанд, ки онҳоро ҳаргиз аз матни умумии асар ҷудо кардан

мумкин нест. Қофияҳои ба кор бурдаи шоир солиманд ва онҳо дар навъи муқайяд ва мутлақ зоҳир гаштаанд. Ҳатто дар миёни рубоӣи шоир санъати қофия – зуқофия ҳам ба қайд гирифта шуд, ки аз хунари қофияроии суҳанвар дарак медиҳад.

7. Дар таъмини бадеияти рубоӣи шоир нақши санъатҳои маҷоз, ташбеҳ, мурутунназир, тамсил, ирсоли масал, тазод, парадокс, киноя, такрор, иштиқоқ, мураддаф ва зуқофия бориз аст.

8. Сабки баён дар рубоӣи шоир асосан, бар пояи меъёрҳои сабки даврии ҳиндист, аммо унсурҳои сабки ироқӣ ва хуросонӣ ҳам дар онҳо дида мешавад. Корбурди барзиёди санъатҳои ташбеҳ, тамсил, ирсоли масал, парадокс ва ғайра вижагии сабксоӣ ба худ касб карда, нақши сабки ҳиндиро дар рубоӣи боризтар нишон медиҳад.

9. Дар маҷмуъ, рубоӣи шоир бо мазмун ва шаклу муҳтавои ҷолибаш аз хунари суҳанофаринии муаллифаш дарак дода, мақоми ўро миёни рубоисароёнӣ адабиёти классикӣ шомиктар месозад.

Адабиёт

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 302 с.
2. Комёр, Тақии Ваҳидиён. Фунун ва саноеъи адабӣ. Муаллифони сарсуҳану тавзеҳот ва ҳозиркунандагони ҷон У. Тоир ва С. Саидалӣ / Т. В. Камёр. – Душанбе, 1993. – 50 с.
3. Комёр, Тақии Ваҳидиён. Вазн ва қофияи шеърӣ форсӣ / Т. В. Камёр. – Теҳрон: Наири донишгоҳӣ, 1374. – 110 с.
4. Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дар таҳия ва тасҳеҳи Сайид Ҳасан Содоти Носирӣ. – Теҳрон, 1359. – 766 с.
5. Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дар таҳия ва тасҳеҳи Аҳмад Карамӣ. – Теҳрон: Интишороти мо, 1384. – 713 с.
6. Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дастхати №3365/3886. Бо хатти Ғайбуллоҳи Шаҳрободӣ. – Истамбул: Китобхонаи Нури Усмония, 1091 ҳ.қ. – 288 вар.
7. Муслмонқулов Раҳим. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ/ Раҳим Муслмонқулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.
8. Насафӣ, Сайидо. Куллиёт/Муаллифи сарсуҳану ҳозиркунандаи ҷон Алии Муҳаммадӣ ва Асрори Раҳмонфар. – Душанбе: Дониш, 2018.
9. Нарзиқул, М. Вазни шеърӣ тоҷикӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: Мега-принт, 2021. – 144 с.
10. Сирус, Б. Арузи тоҷикӣ / Б. Сирус. – Душанбе, 1963. – 287 с.
11. Сирус, Б. Қофия дар назми тоҷик. – Сталинобод: НДТ, 1956. – 223 с.
12. Саидов С. Калом бадеъ / С. Саидов. - Душанбе: Ирфон, 2012. – 134 с.
13. Ҳаққок, Сайидмуҳаммад. Ҳикмат ва хунари Воизи Қазвинӣ дар рубоӣ//Воизи шириносӯхан. Маҷмуаи мақолати нахустин кунгураи Воизи Қазвинӣ. Ба қўишиши Ризо Фазлӣ/ Сайидмуҳаммади Ҳаққок. – Қазвин: Меҳргони дониш, 1397. – 246 с.
14. Шарифов Х. Назминосӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
15. Шамисо, Сирус. Сайри рубоӣ дар шеърӣ форсӣ / Сирус Шамисо. – Теҳрон: Интишороти Фирдавс, 1374. – 392 с.

ҶОЙГОҲИ ЖАНРИ РУБОУ ДАР ЭҶОДИЁТИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Шеърӣ тоҷикӣ дар жанрҳои гуногун шакл гирифтааст. Яке аз жанрҳои маъмулу серистеъмоли он рубоист. Марҷаи рубоӣи адабиёти шиғоҳист ва дар адабиёти хаттӣ аввалин намунаи қомили онро устод Рудақӣ гуфтааст. Пас аз вай шоирони зиёде рубоисароӣ карда, жанри мазкурро бо ибтикороти худ дар таърихи адабиёт ба ҳукми анеғана даровардаанд. Аз шоирони адабиёти классикӣ, ки анеғанаи рубоисароиро дар замони худ идома додааст, Воизи Қазвинист. Дар ин мақола бо истифода, аз методҳои таърихӣ, таърихӣ-муқоисавӣ, таҳлили осори адабӣ, шинохти жанрҳои адабӣ, омор ва ғайра ҷойгоҳи жанри рубоӣ дар девони шоир таҳқиқу мушаххас гаштааст. Дар 134 адад рубоӣи худ шоир мавзӯҳои ахлоқӣ, нақушишӣ, иҷтимоӣ, шарҳиҳоӣ, ишқӣ, ирфонӣ ва монанди инҳоро пайгирӣ карда, натиҷа ва бардоштҳои ҷолиберо манзури хонанда намудааст. Шоир аз ҳамаи меъёрҳои жанрӣ ва муҳтавои рубоӣ мусаллат буда, онҳоро барои нишон додани паҳлуҳои қобили таваҷҷуҳи каломӣ хунарии худ ба кор бурдааст. Рубоӣи шоир дар вазнҳои мушаххаси рубоӣ, қофияҳои солим, радифҳои шинам ва ғояҳои инсонпарварона суруда шудааст.

Калидвожаҳо: рубоӣ, мавзӯ, бадеият, шеър, Воизи Қазвинӣ, радиф, вазн, қофия, адабиёт, санъати бадеӣ.

МЕСТО ЖАНРА РУБАИ В ТВОРЧЕСТВЕ ВОИЗА КАЗВИНИ

Таджикская поэзия формируется в разных жанрах. Один из самых популярных и часто используемых жанров-рубаи. Источник рубаи-это устная литература, и в письменной литературе ее первым прекрасным примером является устод Рудаки. После него многие поэты писали и по своей инициативе в истории литературы ввели этот жанр в традицию. Из поэтов классической литературы, которые в свое время

продолжили рубойскую традицию, был Воиза Казвини. В этой статье с использованием исторических, историко-сравнительных методов, анализа литературных произведений, познания литературных жанров, статистики и др. место рубайского жанра в диване поэта исследуется и конкретизируется. В своих 134 рубаихах поэт проследил моральные, порицательные, социальные, комментационные, любовные, мистические и т.п. темы и представил читателям интересные результаты и выводы. Поэт используя все жанровые и литературные нормы рубаи, чтобы показать достойные стороны своего художественного слова. Стихи поэта нарисаны в определенных метрах рубаитов, здоровых рифмах, синемах и гуманистических идеях.

Ключевые слова: рубаи, тема, художественная литература, поэзия, Воиза Казвини, радиф, метр, рифма, литература, художественное искусство.

THE PLACE OF THE RUBAI GENRE IN THE WORK OF VOIZ QAZVINI

Tajik poetry is formed in different genres. One of the most popular and frequently used genres is rubai. The source of rubai is oral literature, and in written literature its first excellent example is ustod Rudaki. After him, many poets wrote and, on their own initiative, introduced this genre into the tradition in the history of literature. Of the poets of classical literature, who at one time continued the Ruboy tradition, was Voiza Qazvini. In this article, using historical, historical and comparative methods, analysis of literary works, knowledge of literary genres, statistics, etc., the place of the Rubaisk genre in the poet's sofa is investigated and concretized. In his 134 rubaits, the poet traced moral, censorious, social, commentational, love, mystical, etc. topics and presented interesting results and conclusions to readers. The poet used all the genre and literary norms of rubai to show the worthy sides of his artistic word. The poet's poems are drawn in certain meters of rubaits, healthy rhymes, blues and humanistic ideas.

Keywords: rubai, theme, fiction, poetry, Voiza Qazvini, radif, meter, rhyme, literature, art.

Дар бораи муаллиф

Шоев Абдухамид Абдунабиевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

About the author

Shoev Abduhamid Abdunabievich

Candidate of Philology, Associate Professor of the
Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 536 43 03

Об авторе

Шоев Абдухамид Абдунабиевич

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

**ЧАНБАҲОИ ҲУНАРИИ ШЕЪРИ ЗАМОНИ
ИСТИҚЛОЛ ДАР ТАСВИРИ СИМОИ ЗАН-МОДАР
(ДАР ЗАМИНАИ ШЕЪРИ РАҲМАТ НАЗРӢ)**

Раҳимӣ М. Р.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода*

Тасвирҳои шоирона яке аз хусусиятҳои муҳими шеъри замони Истиқлол ба шумор меравад. Шеършиносон тасвирро аз унсурҳои асосии шеър шуморидаанд, зеро “кашфи моҳияти асосии шеър - тасвири шоирона чун мифтоҳе хизмат хоҳад намуд, ки ба туфайли он дониш, маҳорат ва завқу салиқаи эстетикӣ суҳанвар муайян мегардад” [2, с. 9]. Бояд зикр кард, ки шоирони замони Истиқлол имкон пайдо карданд, ки бо адабиёти ҷаҳон, алаҳхусус бо адабиёти ҳамзамонони хориҷ ошноии пештар пайдо кунанд. Ин ошноӣ ва баҳрабардорӣ аз шоирони бузурги адабиёти муосири форсӣ, монанди Нимо Юшиҷ, Фурӯғи Фаррухзод, Нодири Нодурпур, Сӯҳробӣ Сипехрӣ, Ҳушанг Ибтиҳоҷи Соя, Симини Беҳбаҳонӣ Маҳди Аҳавони Солис (Умед), Аҳмади Шомлу ва дигарон дар таҳаввули чанбаҳои ҳунарии ашъори онҳо, аз ҷумла дар тарзи тасвирҳои шоирона бетаъсир набудааст.

Дар байни шоирони насли аввали замони Истиқлол бештар аз ҳама Бозор Собир ба сифати шоири тасвиргар шинохта шудааст. Ҳамчунин шоироне монанди Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Гулназар Келдӣ ва дигарон дар ашъорашон тасвирҳои шоиронаи зиёде, хусусан ҳангоми баёни мавзӯи зан-модар доранд, ки муҳаққиқон ба онҳо ишора намудаанд. Масалан, шоир ва адабиётшиноси варзида Аскар Ҳаким дар китоби “Анвои шеъри ғиноӣ” [9] батафсил доир ба анвои тасвир дар шеъри муосири тоҷик бо овардани шоҳиди шеърӣ маълумот дода, ҷойгоҳи тасвирро дар шеъри муосири тоҷик таъйин намудааст. Ҳамчунин унвонҷӯёне монанди Тайиба Бобоева дар рисолаи “Тасвир дар шеъри муосири тоҷик (дармисолиашъори Фарзона)” [1] ва Н.М. Ризобоева “Тасвирҳои породоксӣ дар шеъри муосири тоҷик (давраи истиқлолият)” [8] дар ин масъала изҳори андеша намудаанд. Муҳаққиқони дигар низ ҳангоми баррасии шеъри замони Истиқлол ишораҳои ба тарзи тасвир дар шеъри шоирони ин давра доранд. Аммо ин рисолаву мақолаҳои зикршуда, аслан суҳан дар бораи нақши тасвир ва чанбаҳои ҳунарии шоирон меравад ва гоҳе перомунӣ тасвири симои зан, модар ишораҳо рафтаасту бас. Дар мақола азм дорем бо таъя ба ашъори Раҳмат Назрӣ ҷигунаии тарзи тасвири симои зан-модарро дар шеъри шоирони насли аввали замони Истиқлол муайян намоем.

Шеърҳои дар даврони Истиқлол навиштаи Раҳмат Назрӣ нисбат ба адабиётшиносон бештар аз ҷониби шоирону нависандагон мавриди таҳлилу таҷрид қарор гирифтааст. Суҳанвароне монанди Гулназар Келдӣ, Бозор Собир, Камол Насруллоҳ, Аскар Ҳаким, Муҳаммадали Аҷамӣ, Саидшоҳ Ҳалимшоҳ, Аброри Зоҳир, Зиё Абдуллоҳ, Алимӯҳаммад Муродӣ, Доро Наҷот, Шаҳрия Адҳамзод, Абдулло Зухур, Алӣ Муҳаммадӣ Хуросонӣ, Муҳтарам Ҳотам, Мирзо Шукурзода, Алиризои Қазва, Исфандиёри Назар, Марямбонуи Фарғонӣ, Ҷумъа Қудус, Карим Мӯсо, Аҳмадҷони Муҳаммадхоҷа, Сайидали Сайид доир ба паҳлӯҳои гуногуни шеъри Раҳмат Назрӣ суҳан карда, нақши ўро дар рушди шеъри муосири тоҷик таъкид намудаанд. Аз адабиётшиносон А.Кӯчаров, Х. Отахонова, М. Раҷабӣ, Ҳ. Шодиқулов ва Ш.Р. Исрофилниё доир ба мушаххасоти шеъри Раҳмат Назрӣ ва алаҳхусус тасвирҳои шоирона дар шеъри ў изҳори назар кардаанд. Хусусан дар мақола Ш.Р. Исрофилниё «Устураи сарнавишт» шеъри Раҳмат Назрӣ аз нигоҳи ҳунар баррасӣ шуда, маҳорати тасвироронӣ шоир ҳамаҷаҳафа таҳлилу таҳқиқ шудааст.

Бардошт аз навиштаҳои муҳаққиқон ва баррасии ашъори баъдазистиқлолии Раҳмат Назрӣ баръалло собит менамояд, ки муҳимтарин хусусият шеъри шоир дар тарзи тасвир аст, ки тозақорию навпардозии шоёни таҳсин дорад. Ҳамин тозақорию навпардозӣ ҳангоми тасвири симои зан-модар дар шеъри Раҳмат Назрӣ мушоҳида мешаванд. Дар мавриди модар шоирони зиёде шеър сурудаанду модарномаҳо офаридаанд. Раҳмат Назрӣ дар симои модар аз як сӯ, меҳру муҳаббат ва аз сӯи дигар, ғаму андӯҳи ўро дар фироқи фарзанд ҳунардона ба тасвир меоварад. Ҷунончи, дар шеъри «Ҳадиси модар», ки соли 1993, дар соли шум барои миллати тоҷик, авҷи ҷанги шаҳрвандӣ, эҷод шудааст, ғаму андӯҳи модар дар фироқи фарзанди гумшудааш ҷунон ба тасвир омада, ки хонанда он ҳама андӯҳро дар вучуди худ эҳсос мекунад:

*Сабза сабзидаву хуррам бӯё,
Аз тағи по гули зардак рӯё.
Бо сарандози сияҳ пиразане*

Раҳ ба раҳ пушта ба пуштаиш нӯё.
Аз гами тиратарини дили ӯ
Нигаҳи хираи лолаиш гӯё.
Ашки шӯридаи шӯраиш нам-нам
Шӯраи гунаи ӯро шӯё.
Дам ба дам гиря гулӯяш гирад,
Дар ба дар мотами худро мӯё.
Бо асо модари пири тоҷик
Писари гумшудаашро чӯё...
Хун бигиряд дилам, ояндаи хеш
Карда гум модари меҳан гӯё [4, с. 18].

Адабиётшинос Ш.Р. Исрофилниё таъкид карда, ки «дар шеъри Раҳмат Назрӣ ҳар калима ҷойи худро дораду бори маънӣ мекашад ва ҳарфҳо оҳанги мусиқоӣ доранд» [2, с. 12]. Ин хусусиятҳоро дар шеъри боло кушоду равшан мушоҳида мекунем. Дар байти аввал тасвири замон аст, яъне баҳори соли 1993, ки бо вучуди «бӯёии сабзаи сабзида»-ву нармии «гули зардак» «зери по» оҳанги ҳузн ҳувайдост. Ибораи «сарандози сиях» дар байти дувум аз як сӯ, ишора ба суннати миллист, ки рӯзи азо сиёҳ мепӯшанд, аз сӯи дигар, таҷассумгари ғаму андӯҳ аст. Калимаи «сиях» ифодагари мусибати саҳт аст, ҳатто наметавон шакли дигари он «сиёҳ»-ро дар ин мисраъ ба қор бурд, зеро ин вусъати маъноиро надорад. Шоир доништа ва огоҳона вожаи «сиях»-ро ба қор бурдааст, то хонанда ин мусибатро дар вучудаш эҳсос кунад. Ҳарфҳои низ дар ҳар байт вучуд доранд, ки лаҳни мусиқоӣро эҷод мекунад ва бори маънӣ мекашанд. Масалан, ҳарфи «се» дар мисраъҳои аввали байти якуму дувум (дар калимаҳои «сабза», «сабзида», «сарандоз», «сиях»), ҳарфи «пе» дар мисраи дувуми байти дувум (дар калимаҳои «пушта», «пушташ» ва «пӯё»), ҳарфи «ш» дар байти чаҳорум (дар калимаҳои «ашк», «шӯрида», «шӯраш», «шӯра» ва «шӯё») ва ғайра.

Бояд зикр кард, ки образи «пирзан», ки дар забони гуфтугӯии мо ба шакли «пиразан» ба қор меравад ва бо ҳамин шакли дар забони адабии муосири тоҷик ворид шудааст, дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ таърихи қуҳан дорад. Дар байтҳои бозмонда аз маснавиҳои устод Рӯдакӣ бо ин образи бадеӣ вохӯрдан мумкин аст. Шоирони бузурге монанди Ҳаким Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигар суҳанварон ба тақрор ин образро ба қор бурдаанд. Масалан, Абдурахмони Ҷомӣ дар маснавии «Силсилат-уз-заҳаб» зимни «Ҳикояти пирзоле, ки роҳ бар Санҷар гирифта ва аз бироҳии як-ду золим додхоҳӣ кард ва зулми эшонро аз роҳ бардошт» ин образро намоди ё худ рамзи эътироз алайҳи зулму ситам қарор додаст. Ҳамин гуна рамзи эътирозу исён дар муқобили зулми золимон қарор гирифтани образи зан-модарро дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ низ мушоҳида мекунем. Чунончи, дар равзаи сеюм ҳикояте меоварад, ки «*Занеро аз ҷамоате, ки бар Ҳаҷҷоч хурӯҷ карда буданд, пеши вай оварданд...*». Дар ин ҳикоят зан-модаре дар муқобили золимтарини золимон дар таърихи хилофат- Ҳаҷҷоч ибни Юсуф қарор медиҳад ва ин зан суҳане мегӯяд, ки таъсираш ба золим беш аз ҳазор шамшери ҷанговарон аст: «*Ман аз Ҳудои таоло шарм медорам, ба марде назар кунам, ки Ҳудои таоло ба вай назар намекунад!*» [11, с. 71]. Ҳамин суннати адабии адабиёти классикӣ дар шеъри Раҳмат Назрӣ идома ёфтааст. Дар шеъри дар боло зикршуда Ватан-Тоҷикистон дар симои пиразани сияхпӯше ба тасвир омадааст, ки фарзандашро куштаанд. Хонанда аз мутолиаи ин шеър мусибати ҷанги шаҳрвандиро, ки Ватан дар гирдоби бало буд, дар вучуди худ эҳсос мекунад. Мусибати ҷанг, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама, бар сари занону модарон аст ва аз ҳамин сабаб ин образ ҳангоми тасвири воқеаҳои ҷанг дар маркази диққати суҳанварон қарор мегирад.

Дар шеъри Раҳмат Назрӣ, бино ба гуфтаи ноқидони ашъораш, «вазифаи радиф ва калимоти қофия танҳо ба ҳамоҳангу мавзун қардани мисраъу байтҳо маҳдуд намегардад, балки бори маънӣ ба душ доранду мақсади шоирро пурраву комилтар мегардонанд» [2, с. 12]. Ҳамин хусусиятро дар шеъри «Ҳадиси модар» мушоҳида мекунем: Калимаҳои қофия «бӯё», «рӯё», «пӯё», «гӯё», «шӯё», «мӯё», «чӯё» ва «гӯё» ҳар як маъниё илқо мекунад, ки ба мазмуни матни шеър алоқаманд аст. Шоир барои ифода намудани мусибати бузург муассиртарин калимаҳоро ба қор мегирад, монанди «мӯё» ба маънии мӯйидан, гиряву навҳа, нолаи ҳазин қардан аст. Шоир фоҷиаи бузурге, ки соли 1993 ба сар Ватан- Тоҷикистон омада буд, дар симои модари пири тоҷик ба тасвир меоварад, ки бо «сарандози сиях»-у асо дар даст писари гумшудаашро мечӯяд. Ин «модари пири асобадасти тоҷик» «модари меҳан»-Тоҷикистон аст, ки гӯё оянда хешро гум кардааст.

Раҳмат Назрӣ бо воситаи образи «пиразан» суннатҳо ва боварҳои мардумиро бо таъя ба воқеаҳои муҳталифи таърихи миллат ба қалам меоварад. Чунончи, шеъри «Ҳонаи пиразан» ҳадиси рӯзгори пиразанест, ки дар интизори ҷигарбандҳои «дар қорзори ҷанги ҷаҳон

бенишон» шудааш хонаи вайронаи худро тарк накардааст, гарчи ҳама мардум аз ошёнаи худ кӯч бастаанд:

*Мардум аз ошёни худ, аз кӯҳнашаҳри хеш
Дар ошёнаҳои баланде гирифта ҷо.
Аз остони хок дигар по кашидаанд,
Бар остонаҳои баланде ниҳода по [5, с. 54].*

«Аз остони хок» по кашидану «бар остонҳои баланд» по ниҳодани мардум, агар аз як сӯ, рушди нумуи зиндагии мардумро нишон диҳад, аз сӯи дигар, ҷудоии инсонро аз табиат, аз заминро зодбуми хеш хотиррасон мекунад:

*Бебозгашт яксара кӯчида рафтаанд,
Кӯчида боми кӯҳнаи қошонаҳояшон.
Кӯчида ҷуфти парасту зи шифтҳо,
Аз лонаҳояшон.
Афтода рост аз сари деворҳои қач
Болорҳои қач,
Бо печутоби пойсутунҳо фитодаанд
Чун қочи тобхӯрдаи хушке ба пои қач [5, с. 54].*

Аммо пиразан хонаи вайронааш, зодбуми аҷдодиро бо уммеи он ки фарзандаҳои ба ҷанги ҷаҳонӣ рафтааш бозмегарданду раҳгум назананд, тарк накардааст. Шоир пайванди байни инсон ва табиат, пайванди ба хоку зодбуну зодгоҳ, ки дар фарҳанги мардуми мо муқаддас аст, бо образи ин пиразан побарҷо меонад:

*Аммо ҳанӯз ҳам
Як хона мондааст.
Чун охири нешемани инсони охири
Як хона дар миёнаи вайрона мондааст.
Як пиразан ҳанӯз,
Чун аз ватан ҳанӯз
Аз хонадони хеш ба ҷое намеравад.
Бо қомати ҳамида зи боғи ҳамидааш
Ҳамчу дарахти пир, ки кӯчат намешавад... [5, с. 55].*

Модари бечора ҳанӯз умедворааст, ки рӯзе фарзандҳояш аз корзори ҷанги ҷаҳон бармегарданд ва агар ӯ чун дигарон кӯч бандад, мабодо, ки фарзандҳояш дар бозгашт хонаашро намёбанду сарсон шаванд:

*Мондаст хонааш
Чун байти бозгӯи суруди ғамонааш.
Бо ёдбуди неки ҷигарбандҳои ӯ,
Дар корзори ҷанги ҷаҳон бенишонааш.
Дорад ҳаёл модари бечора то ҳанӯз,
Гар ӯ ба ҷои нав равад аз остонааш,
Фарзандҳои гумшудааш зиндаанд агар,
Дар бозгашти хеш наёбад хонааш.
Он сон ки аз фирор парастуи навбаҳор
Боз ояду наёбад аз айвон хонае
Аз лонаи қухан
Дигар нишонае [5, с. 54].*

Зебоии шеър танҳо дар он нест, ки шоир бо тасвири симои пиразан меҳру муҳаббат ва пайванди модари тоҷикро ба хоки зодгоҳ ва тақид ба як суннати миллӣ дорад, балки дар тарзи тасвир, дар таркибсозиву ибороти шоиронаи тозаву муассир ва қорбурди устодонаи санъатҳои бадеист. Ташбеҳи равшани хонаи пиразан «чун охири нешемани инсони охири» ва ё қомати ҳамидаи пиразан ба «дарахти пир, ки кӯчат намешавад», хеле олист. Ҳамчунин ташбеҳи хонаи вайронаи пиразан «чун байти бозгӯи суруди ғамонааш», ки бо ёдбуди ҷигарбандони «дар корзори ҷанги ҷаҳон бенишонааш» сурудааст ва ташбеҳи бозгашти фарзандони дар ҷанги ҷаҳон гумшудаи пиразан ба бозомадани парастуҳои фирорӣ дар навбаҳор ва нишон наёфтани онҳо аз лонаи қухан хеле муассиру созгор афтодааст.

Дар шеъри Раҳмат Назрӣ тасвирҳои шоиронаи зиёде ҳангоми тасвир ва тавсифи симои зан-модар ба назар мерасанд, ки дар шеъри муосир назирашро кам меёбем. Ш.Р. Исрофилниё дар масъала менависад: “Аксари шеърҳои Раҳмат Назрӣ дорои тасвирҳои зебои шоирона ҳастанд, ки дарунмояи муҳкаме доранд” [2, с. 12]. Раҳмат Назрӣ дар тасвири симои зан-модар чирадаст асту зан ва модари тоҷикро ҳам дар зоҳир ва ҳам дар ботин ба риштаи тасвир

кашидааст. Тасвирҳои шоир дар ин мавзӯ на танҳо аз нигоҳи мазмун, балки аз диди хунар низ ҷолиби тавачҷуҳанд.

Дар боробари калимаҳои модар, зан, пиразан вожаи хоҳар низ ба шеъри Раҳмат Назрӣ корбурди фаровон дорад ва аз калимоти калидӣ дар шеъри вай ба шумор меравад. Чуночи, дар шеъри “Оинаи шикаста”:

*Эй хоҳари ғариби ман, эй меҳрубони дур,
Аз офтоб сӯзи дили худ нуҳуфтаӣ.
Дар пушти хокпуштаи хокистарии Раит,
Эй хок бар сарам, ки таги хок хуфтаӣ [5, с. 80].*

Муъмин Қаноат дар пешгуфторе, ки ба китоби Раҳмат Назрӣ навиштааст, тасвироти маросим ва суннатҳои мардумиро “як ҷузъи муқаввӣ шеъри ӯ” шуморида, ки “печидаву пӯшида дар либоси хунару санъати тоза” [5, с. 148] ба риштаи тасвир кашида шудаанд. Дар ҳақиқат дар шеъри боло, ки марсияест ба ёди хоҳари ҷавонмаргаш, шоир калимоту таркиботе ба кор бурда, ки хеле муассиранду таносуби қавӣ байни худ доранд, монанди “хоҳари ғариб” ва “меҳрубони дур”. Ҳатто дар байни калимаҳои ин ду ибора таносуб побарҷост: Хаҳар-меҳрубон, ғариб-дур. Мисраи дувум дар баробари маънии фароҳе доштан таносуби маъноӣ байни калимоти он мавҷуд аст: офтоб ва сӯзи дил. Дар байти дувум чида шуда омадани калимаҳои ҳамоҳанг, монанди “пушт” ва “хокпушта” ва ба такрор омадани вожаи “хок” дар калимаҳои “хокпушта”, “хокистарӣ” ва ду бор ба маънии гуногун омадани худӣ вожаи “хок” лаҳни муассире ба шеър бахшидааст. Таъбири “хок бар сар кардан” ишора ба расмест, ки дар маросими мотам баъзе аз одамон, хусусан модарон аз шиддати ғаму андӯҳи аз даст додани азизашон бо панҷаҳояшон хокро аз замин мекананду са сарашон мерезанд. “Таги хок хуфтаи” ишора ба мурдаест дафн шудааст.

Ташбеҳи “барги сабз” ба “чеҳраи сабзинаи хоҳар”, шикастани оина дар сари санги мазор, ки яке аз русуми миллист ва ташбеҳи он ба дили шикастаи хоҳар хеле муассир ва табиӣ баромадааст:

*Дунё намедиҳад дигар аз дур ҳам нишон,
Як барги сабзи чеҳраи сабзинаи туро.
Бишикастаанд бар сари санги мазори ту
Ҳамчун дили шикастаат оинаи туро [5, с. 80].*

Ҳамин гуна гулчин намудани калимот ва корбурди таркиботи табиӣ муассир, ки ба қалби хонанда таъсир мерасонад дар мисраҳои дигари ин шеър низ ба назар мерасанд.

Раҳмат Назрӣ гоҳе бо як калима матлаберо баён мекунад. Чунончи дар пораи шеърии зер калимаҳои “шир” ва “сапеда”, ки ҳар ду бо ҳам таносуби маъноӣ доранд аз нигоҳи зоҳирӣ низ бо ҳам наздиканд, вожаи калидиянд ва калимаи “пиразан” воситаи баёни маънӣ шудааст:

*Бомдодоне, ки мерезад сапеда,
Гесувони пиразан безад сапеда.
Гӯиё шираи ба ҷони ӯ бурида,
Бар сараш чун мӯи испедаи дамида... [5, с. 56]*

Дар ҳар мисраи ин пораи шеърии боло, ки дар шакли маснавӣ суруда шудааст, сапедию нур пеши чашми хонанда метаровад: бомдод, сапеда, гесувони пиразан, шир, мӯи испед ва ҳато «бурида»-ву «дамида», ки буридану дамидани шир дар назар аст. Ҳамин гуна тасвирҳои оӣ ва хунармандона ҳангоми тасвиру тавсифи зан-модар дар шеърҳои дигар шоир ба назар мерасанд, ки дар боби дувум ба онҳо ишора кардаем.

Дар шеъри Раҳмат Назрӣ образи пиразандар баробари он, ки таҷассумгари симои модари тоҷик мебошад, намод ва рамзи дарозумрӣ ва соҳибфарҳангии миллат аст, ки ин ҳама расму оинро дар худ дораду ҳифз намудааст. Хонаи вайронаи пиразан рамзи дунёи куҳан, ки пур аз ҳаводис асту таҷрибаи зиёди зиндагӣ дорад ва аз сӯи дигар, намоди рӯзгори куҳан ва оғози зиндагии навин аст.

Хулоса, тасвирҳои шоирона дар шеъри шоирони насли аввали замони Истиқлол, ки аксар дар ҷодаи шеъру шоирӣ таҷрибаи қалон доранд, хеле зиёд ва хунармандона аст, ки намунаи онро дар шеъри Раҳмат Назрӣ мушоҳида намудем.

Адабиёт

1. Бобоева, Т.Р. Система образов в современной таджикской поэзии (на примере творчества Фарзоны) / Т.Р. Бобоева // Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Худжанд, 2002. - 23 с.
2. Исрофилниё, Ш.Р. Хамриёти Ҳофиз [Матн] / Ш.Р. Исрофилниё. - Душанбе: Адиб, 2010. - 248 с.
3. Мирзоёнус, М. ШарҳиаштешъриФарзона [Матн] / М. Мирзоёнус. - Хучанд: Ношир, 2019. - 242 с.
4. Назрӣ, Р. Андеша дар андеша [Матн] / Р. Назрӣ. - Хучанд: Меъроҷ, 2017. - 340 с.
5. Назрӣ, Р. Гулбонг [Матн] / Р. Назрӣ. - Душанбе: Донишварон, 2018. - 320 с.
6. Назрӣ, Р. Лангар [Матн] / Р. Назрӣ. - Душанбе, 2021. - 352 с.
7. Назрӣ, Р. Ситораираҳнамо [Матн] / Р. Назрӣ. - Душанбе: Маориф, 2019. - 240 с.
8. Ризобоева Н.М. Тасвирҳои породокӣ дар шеъри муосири тоҷик (давраи истиқлолият) / Н.М. Ризобоева // Автореф. дис. ... номз. илми филол. / Н.М. Ризобоева. - Хучанд, 2022. - 25 с.
9. Ҳаким, А. Анвои шеъри ғинӣ [Матн] / А. Ҳаким. - Душанбе: Дониш, 2020. - 546 с.
10. Ҳакимова, С. Шеър, ҳунар ва иҷтимоъ [Матн] / С. Ҳакимова. - Хучанд: Ношир, 2018. - 336 с.
11. Чомӣ, Абдурахмон. Баҳористон [Матн]: муаллифи пешгуфтор ва таҳияи матн аз А. Афсаҳзод / Абдурахмони Чомӣ. - Душанбе: Адиб, 2002. - 238 с.

ҶАНБАҲОИ ҲУНАРИИ ШЕЪРИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ ДАР ТАСВИРИ СИМОИ ЗАН-МОДАР (дар заминаи шеъри Раҳмат Назрӣ)

Тасвирҳои шоирона яке аз хусусиятҳои муҳими шеъри замони Истиқлол ба шумор меравад. Аз ҷумла хангоми тасвири симои зан-модар ҷанбаҳои ҳунарии шеъри замони Истиқлолро метавон мушоҳида кард. Яке аз шоирони ин даврон, ки метавон бо таҳқиқи ашъори ӯ ҷанбаҳои ҳунарии шеъри замони Истиқлолро муайян кард, Раҳмат Назрӣ мебошад. Бардошт аз навиштаҳои муҳаққиқон ва баррасии ашъори баъдазистиклолии Раҳмат Назрӣ баръалло собит менамояд, ки муҳимтарин хусусият шеъри шоир дар тарзи тасвир аст, ки тозақорию наваҷибҳои шоёни таҳсин дорад. Ин тозақорию наваҷибҳоро хангоми тасвири образи зан-модар дар шеъри Раҳмат Назрӣ метавон мушоҳида кард. Дар мақола ҷанбаҳои ҳунарии шеъри замони Истиқлоли адабиёти тоҷик бо таърифи Раҳмат Назрӣ таҳқиқ шудааст. Муаллифи мақола бо далоили илмӣ ва шоядҳои шеърӣ собит менамояд, ки Раҳмат Назрӣ дар тасвири мавзӯи мазкур тозақорию наваҷибҳоро зиёде дорад. Бино ба таҳқиқи муаллифи мақола, дар шеъри Раҳмат Назрӣ хангоми тасвири образи зан-модар се калима: модар, пиразан ва хоҳар нақши калидӣ доранд ва шоир бо истифодаи ин се калима тасвирҳои олиии шоирона офаридааст. Мақсади мақола таҳқиқи илмии тасвири образи зан-модар дар шеъри замони Истиқлол дар заминаи ашъори Раҳмат Назрӣ ва таъйини ҷанбаҳои ҳунарии шеъри ӯ хангоми тасвири мавзӯи мазкур аст. Муаллиф ба чунин натиҷа расида, ки муҳимтарин хусусияти шеъри Раҳмат Назрӣ хангоми тасвири симои зан-модар гулчини калимот ва ҳуруфи ҳамчунин аст, ки ба шеъри ӯ оҳанги мусикӣ бахшидааст. Истифодаи ҳанармандонаи санъатҳои бадеӣ шеъри шоирро ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз назари маънӣ зебову пармаъно кардаанд. Раҳмат Назрӣ расму ойин ва суннатҳои миллии тоҷикро бо воистаи тасвири симои зан-модар ба тасвир қашида, ки дорои аҳамияти адабии эстетикӣ ва тарбиявианд.

Калидвожаҳо: Раҳмат Назрӣ, адабиёт, шеър, зан, образ, мавзӯ, истиқлол, таҳаввул, тасвир, ғазал, шеъри нав, тасвирҳои шоирона.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПОЭЗИИ ЭПОХИ НЕЗАВИСИМОСТИ В ИЗОБРАЖЕНИИ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ-МАТЕРИ (на основе поэзии Рахмата Назри)

Поэтические образы являются одной из важных черт поэзии периода независимости. В частности, при изображении образа женщины-матери можно наблюдать художественные аспекты поэзии времени независимости. Один из поэтов этой эпохи, по стихам которого можно определить художественные аспекты поэзии время независимости является Рахмат Назри. Взятие из сочинений исследователей и изучение стихов Рахмата Назри написанные в периоде независимости ясно доказывает, что важнейшая черта поэзии поэта заключается в образном стиле, отличающемся замечательной чистотой и современностью. Эти нововведения можно наблюдать при изображении образа женщины-матери в поэме Рахмата Назри. В статье рассматриваются художественные аспекты поэзии таджикской литературы периода Независимости, опираясь на стихи Рахмата Назри. Автор статьи научными данными и поэтическими свидетельствами доказывает, что Рахмат Назри имеет много нововведений в описании этой темы. Согласно исследованию автора статьи, в стихотворении Рахмата Назри три слова: мать, старуха и сестра играют ключевую роль в описании образа женщины-матери, и поэт создал с помощью этих трех слов великие поэтические образы. Целью статьи является научное исследование образа женщины-матери в поэзии периода Независимости в контексте поэзии Рахмата Назри и определение художественных аспектов его поэзии при описании данной темы. Автор пришел к выводу, что важнейшей особенностью стихотворения Рахмата Назри при изображении образа женщины-матери является цветение слов и букв одного рода, что придает ее стихотворению музыкальную окраску. Художественное использование художественных приемов сделало стихотворение поэта красивым и содержательным как по форме, так и по смыслу. Рахмат Назри изобразил таджикские национальные обычаи и традиции в образе женщины-матери, которые имеют литературное, эстетическое и воспитательное значение.

Ключевые слова: Рахмат Назри, литература, поэзия, женщина, образ, тема, самостоятельность, эволюция, образ, газель, новое стихотворение, поэтические образы.

ARTISTIC ASPECTS OF POETRY OF THE PERIOD OF INDEPENDENCE IN DEPICTING IMAGE OF WOMAN-MOTHER (based on the poetry of Rahmat Nazri)

Poetic images are one of the important features of the poetry of the period of independence. In particular, when depicting the image of a woman-mother, one can observe the artistic aspects of the poetry of the time of independence. One of the poets of this era, whose poems can be used to determine the artistic aspects of poetry during the time of independence, is Rahmat Nazri. Taking from the works of researchers and studying the poems of Rahmat Nazri written in the period of independence clearly proves that the most important feature of the poet's poetry lies in the figurative style, which is remarkable for its purity and modernity. These innovations can be observed when depicting the image of woman-mother in Rahmat Nazri's poem. The article deals with the artistic aspects of the poetry of the Tajik literature of the period of Independence, based on the poems of Rahmat Nazri. The author of the article proves with scientific data and poetic evidence that Rahmat Nazri has many innovations in the description of this topic. According to the research of the author of the article, in Rahmat Nazri's poem three words: mother, old woman and sister play a key role in describing the image of woman-mother, and the poet created great poetic images with the help of these three words. The purpose of the article is a scientific study of the image of a woman-mother in the poetry of the period of Independence in the context of the poetry of Rahmat Nazri and the definition of the artistic aspects of his poetry when describing this topic. The author came to the conclusion that the most important feature of Rahmat Nazri's poem when depicting the image of a woman-mother is the flowering of words and letters of the same kind, which gives her poem a musical coloring. The artistic use of artistic techniques made the poet's poem beautiful and meaningful both in form and in meaning. Rahmat Nazri portrayed the Tajik national customs and traditions in the image of woman-mother, which have a literary, aesthetic and educational value.

Keywords: Rahmat Nazri, literature, poetry, woman, image, theme, independence, evolution, image, ghazal, new poem, poetic images.

Дар бораи муаллифон

Раҳимӣ Миҷгона Раҳим

Унвонҷӯи кафедраи адабиёти тоҷик
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

About the authors

Rakhimi Mizhgona Rakhim

Applicant for the Department of Tajik Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

Об авторах

Раҳими Миҷгона Раҳим

Соискатель кафедры таджикской литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

**«СИҲОҲ-УЛ-ФУРС» - МАЪҲАЗИ МУЪТАМАДИ
АБӢТИ ШОИРОН**

Валиева Ҳ. С.

Коллеҷи тиббии ш. Кӯлоб ба номи

Р.А. Раҳмонзода

Бар асоси иттилооти муҳаққиқони фарҳангшиносии форс-тоҷик луғатномаи тафсирии «Сиҳоҳ-ул-фурс» - и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ баъди «Луғати фурс» - и Абумансури Алӣ ибни Аҳмад Асадии Тусӣ (нимаи дуҷуми асри XI) – яке аз куҳантарин фарҳангҳои тафсирии форсизабонон шинохта шуда, дар вилояти Озорбойҷони Эрон таълиф ёфтааст.

Фарҳанги «Сиҳоҳ-ул - фурс» аз лиҳози қадимияти таълиф соли 1328 навишта шудааст, ки мундариҷаву муҳтавои ҳодисаҳо, муҳити зисти муаллиф дар садаи XIV аҳамияти арзишмандеро молик мебошад.

Бояд тазаккур дод, ки баргардон, таҳияи матн ва таъбу нашри оммавии он бо хатти кириллӣ аз ҷониби Корманди шоистаи Тоҷикистон, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ сурат гирифтааст [1, с .2].

Муаллифи луғати тафсирии номбурда сабаби таълифи китобро баён намуда, ба таври зайл шарҳу тавзеҳ медиҳад: «Аввал касе, ки ба тартиби луғати фурс машғул шуд ва онро ба китобат муқайяд гардонид, Ҳаким Қатрони Армавӣ буд. Аммо ӯ беш аз сесад луғат зикр накард ва баъд аз ӯ ҳақими фозили комил Абумансур Алӣ ибни Аҳмад ат–Тусӣ, раҳматуллоҳи алайҳ ба тартиб ва тасвиби он иштиғол намуд ва онро мудавван гардонид ва дар ин фан масоии чамила ба тақдим расонид ва барои он чӣ Ҳаким Қатрон чамъ оварда буд, луғати бисёр афзуд, чунон ки чамъи ӯ ба чамъи Қатрон ҳеҷ нисбат надошт» [1, с. 3].

Ва баъдан менигорад: «Аммо ӯ (яъне Асадии Тусӣ) риояти абвоб беш накард ва аз тақсими абвоб ба фусул, ки дар ин фан зарур -ул – вучуд аст, зоҳил шуд, то ба риояти авсоти калимот чӣ расад? Бад-ин восита, луғати мукаррар воқеъ мешуд ва ихтилофи нусах боздид меомад ва ба сабаби он,ки тартибе ҷомеъ набуд, луғоти бисёр дармебоист ва матолиби зарурӣ муҳмал мемонад ва дуоғӯи давлат, ки хӯшачини хирмани афзоил ва пайрави осори муосир ва фазоили эшон аст, чун ҳамагӣ ҳиммат ба тартиби ин китоб гардонид, рӯзгор ба таҳияти асбоб мусоидат намекард» [1, с. 4].

Баъдҳо барои муаллиф ин гуна як шароит фароҳам меояд. Бо вучуди ин, тавре ки худ мефармояд, бе таҳаммули машаққат роҳат ба даст намеояд ва шаби ҳичрон ба саҳари васл мубаддал намегардад. Дар ин зимн байти зайлро барои тақвияти фикр ва иҷрои мақсуде, ки дорад, меорад:

Шабе хуш ҳар кӣ меҳаҳад, ки бо ҷаҳон ба рӯз орад,

Басе шаб рӯз гардонад ба торикиву танҳой [1, с. 14].

Дар ин асари арзишманд бо номи «Зикри муқаддимае, ки тавзеҳи он бар тасеҳи луғот муқаддам аст» қисматеро бахшидааст. Тавре бармеояд, қоидаҳои луғатшиносии бо далелҳо равшан баён мекунад, ки ин барои дигар луғатнависон ба тариқи раҳнамо хидмат намудааст.

Миқдори калимаҳо ва бобу фаслҳо дар ин луғатномаҳо зиёд мебошад. Ҳамин тавр, «Сиҳоҳ-ул- фурс» аз 25 боб, 431 фасл ва 2300 луғот иборат аст. Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ ёдовар мешавад, ки «Ноқидони соҳиббасират, ки ба ҳулияи инсоф ва адолат мутаҳаллӣ бошанд, маълум кунанд, ки дар ин фан мисли ин китоб насохтаанд агар касе ба назари эътироз ва инкор нигарад, ба тааммули китобе, ки дар ин фан чамъ кардаанд, иштиғол намояд, то сидқи муддаои ин заи ба таҳқиқ анҷомад». Барои возеҳу фаҳмо шудани луғот ва шарҳи онҳо шеърҳои адибони баъдӣ, аз қабиле Амир Муиззӣ, Адиб Собир, Масъуди Саъди Салмон, Анварӣ, Заҳируддини Форёбӣ, Ҳоконӣ, Низомии Ганҷавӣ, Камолуддин Исмоил, Саъдии Шерозӣ, Фаҳруддини Ироқӣ ва дигаронро низ меорад. Яъне, ин асар маъҳазии муътамади абъти шуаро ҳам маҳсуб мешавад. Инчунин, муаллиф баъзе аз порчаҳои шеъриеро, ки имрӯз ба шоирони маъруф нисбат додаанд, маҳсули эҷоди дигар кас медонад.

Ба чузъ ин ҳама, пораҳои шеърери, ки муаллиф дар луғатномааш истифода намудааст, аз шаклҳои роиҷи имрӯзашон бо андак тағйирот фарқ мекунад. Ин барои пажӯҳиши дуруст ва барқарор намудани матнҳои мусоид карда метавонад. Ба воситаи ин асар хонанда дармеёбад, ки муаллиф дар хонадони шоир ба воя расидааст. Байтҳои овардаи ӯ аз ашъор падараш бар ин гувоҳӣ медиҳанд.

Бояд ёдовар шуд, ки луғатнависони баъдӣ аз ин луғатнома фаровон истифода кардаанд. Дар он ба калимаҳои дучор омадан мумкин аст, ки имрӯз дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он низ роиҷ мебошанд ва дар луғатҳои тафсирии дигар ба ин маъниҳо роҳ наёфтаанд.

Ких- ба касри «коф» сурате зишт бошад, ки тифлонро бад-он тарсонанд. Маъруфӣ гуфт, байт:

*Оям чун ких, ба гӯшае бинишам,
Хунат бихӯрам, агар туро бад бинам [1, с. 80].*

Пӯшак -ба забони Мовароунаҳр гурба гӯянд. Шаҳид гуфт, байт:

*Чанд бардорад ин ҳарива хурӯш?
Нашавад бода бар самоъаш нӯш.
Рост гӯӣ, ки дар гулуш касе,
Пӯшакеро ҳамемолд гӯш [1, с. 192].*

Гилгилич- дағдаға бошад, чунон ки касеро паҳлу ё зер бағал бихоранд ва бихандад. Лабибӣ гуфт, байт:

*Чунон бидонам ман ҷойи гилгиличгаҳаш,
Ки ҳам ба молиш аввал ба рӯ фитаду ба риш [1, с. 309].*

Ғунд- гирду бо ҳам омада бошанд. Унсурӣ гуфт, байт:

*Чу роҳе бибояд супурдан ба гом,
Бувад рондану таъбия бенизом.
Нақибон зи дидан бимонданд кунд.
Ки эшон ҳамеша набошанд гунд [1, с. 90].*

Навард - ду маънӣ дорад: аввал дархӯру писандида бошад. Кисой гуфт, назм:

*Навард будам, то варди ман маврид буд,
Барои вард маро турки ман ҳамепарвард,
Кунун гарон шудаму сарду нонавард шудам,
Аз он сабаб, ки ба хайрӣ ҳаме бинӯшам вард [1, с. 93-94].*

Ва ҳам ӯ гуфт:

*Нонавардему хор, ин на шигифт,
Ки бари вард хор нест навард [1, с. 93-94].*

Дувум, ҷӯбест, ки чун ҷӯлоҳон ҷома бофанд, бар он мепечанд.

Хава- фишӯрдани гулу бошад.

Хусур- падари зан ва модари зан [1, с. 114].

Чак -ҳуччату қабула ва барот бошад. Падарам гуфт, раҳималлоҳ:

*Чаҳондоре, ки иқлими ҳунарро,
Ба номи ӯ навиштанд аз азал чак [1, с. 194].*

Чок- шиқоф бошад. Фирдавсӣ гуфт, байт:

*Тан аз хий пуробу даҳон пур зи хок,
Забон гашта аз ташинагӣ чок-чок [1, с. 194].*

Чангалук- касе бошад, ки дасту пой қач дорад ва дар вақти нишастан сар ба зону ниҳад ва гирд нишинад. Лабибӣ гуфт, байт:

*Эй гуки чангалуки чу пажмурда барги кӯк,
Хоҳӣ, ки чун чаку бипаррӣ сӯи ҳаво? [1, с. 195].*

Ва Унсурӣ гуфт, байт:

*Бимурдан ба об андарун чангалук,
Беҳ аз растагорӣ ба неруи гук. [1, с. 195].*

Дар интиҳо ба хонандаи гиромӣ ном, таҳаллус, унвонҳои ифтихории он шоиронро, ки муаллифи луғатнома аз ашъорашон шоҳиди луғавӣ овардааст ва бо теъдоди абёташон дар ҷадвали зайл пешниҳод менамоем:

Номи шоироне, намунаи ашъорашон дар „Сихоҳ-ул-фурс“ оварда шудаанд:

<i>№</i>	<i>Ном, тахаллус, унвонҳои ифтихорӣ ва тавсифи шоироне, ки дар фарҳанг ёд шудаанд</i>	<i>Миқдори байт</i>
1	Хоқонӣ - Афзаллуддин Хоқонӣ, Амир-уш-шуаро Афзаллуддин Хоқонӣ, Амир Хоқонӣ, Ҳаким Хоқонӣ	29
2	Анварӣ - Ҳаким Анварӣ, Ҳаким Авҳадуддин Анварӣ	132
3	Дақиқӣ	58
4	Шаҳид	29
5	Муиззӣ - Амир Муиззии Самарқандӣ, Амир Муиззӣ	72
6	Камолуддин Исмоил - Камолуддин, Халлоқ-ул-маонӣ Камолуддин Исмоил, Ҳаким Камолуддин	35
7	Абушакур - Бушакур, Бушақури Балхӣ	91
8	Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ - Падарам, Ҳинду	79
9	Авҳадӣ	3
10	Хусравонӣ - Абутоҳири Хусравонӣ	23
11	Рашидуддини Ватвот	2
12	Қатрон - Ҳаким Қатрони Армавӣ, Ҳаким Қатрон	5
13	Сирочуддини Қамарӣ	9
14	Сӯзанӣ - Ҳаким Сӯзанӣ	94
15	Имора	42
16	Муборакшоҳи Ғазнавӣ	2
17	Низомӣ - Шайх Низомӣ, Шайхи Ганҷа	15
18	Мунҷик	84
19	Асҷадӣ - Ҳаким Асҷадӣ	37
20	Носири Хусрав - Ҳаким Носири Хусрав	18
21	Аврамаздӣ - Авромаздӣ	2
22	Мавлоно Чалолуддини Фаридун	3
23	Саной - Ҳаким Саной	16
24	Фарруҳӣ - Ҳаким Фаруҳӣ	87
25	Саъдӣ - Шайх Муслиҳуддин Саъдии Шерозӣ, Шайх Саъдӣ, Саъдии Шерозӣ, Муслиҳуддин Шайх Саъдӣ	16
26	Рӯдакӣ - Ҳаким Рӯдакӣ, Устод Рӯдакӣ	163
27	Фирдавсӣ - Ҳаким Фирдавсӣ	135
28	Таййон-Таййони Марғазӣ	30
29	Қусор	2
30	Унсурӣ	127
31	Хусравӣ	27
32	Маъруфӣ	17
33	Кисой	80
34	Асируддини Авмонӣ	2
35	Хаффоф	8
36	Абунастри Фароҳӣ	1
37	Хучаста	6
38	Нусратуддини Шарафшоҳ	2
39	Баҳромӣ	18
40	Абулаълои Шушторӣ	1
41	Арӯзӣ	2
42	Ғиёсӣ	1
43	Ғаввос	2
44	Мучалладӣ	3
45	Лабибӣ	47
46	Фароловӣ	10
47	Абунастри Марғазӣ	1
48	Ҳочуи Кирмонӣ	1
49	Абулмасал, Булмасал	5
50	Оғочӣ, Ағочӣ	18
51	Саффоф	3
52	Абулаббос	49
53	Алӣ Қуртии Андаконӣ, Алӣ Қурт	4
54	Шокири Бухоро, Шокир	20
55	Мачдуддини Ҳамгар	1
56	Қарӣбуддахр	4
57	Муродӣ	1

58	Маҳастӣ	3
59	Мавлоно Шамсуддин Муҳаммади Кутвол	1
60	Абунаسر	1
61	Ломсӣ	4
62	Фирӯзи Машрикӣ	1
63	Тоҳири Фазл	3
64	Заҳируддини Форёбӣ	13
65	Ҳаккок	6
66	Фаррух	1
67	Ашнонии Ҷӯйборӣ	1
68	Таҳорӣ	1
69	Абушуайб, Бушуайб	3
70	Амир Фаҳрурдини Дайламшоқ	1
71	Чаллоб	1
72	Зайнабӣ	9
73	Точбаҳои Ҷомӣ	1
74	Лоадри	1
75	Манучехри	4
76	Ироқӣ	2
77	Абулфатҳи Бӯстӣ	1
78	Хаббози Қойинӣ	1
79	Сайид Ҳасани Ғазнавӣ	1
80	Фохирӣ	1
81	Ҳабибӣ	1
82	Нашнос	1
83	Булмуди Балхӣ, Булмуид	3
84	Асадӣ, Ҳаким Асадии Тӯсӣ (наسر – с 210)	2
85	Мутанаббӣ	1
86	Маҳдум - Мусаннифи „Халдаллоҳу Давлатаҳу“	1
87	Мавлоно Шамсуддини Қаввос (254, 175)	2
88	Духтари Аёзӣ	1
89	Асируддини Аҳсиқатӣ	1
90	Абдулвосеи Ҷабалӣ	1
91	Зарин Китоб	3
92	Маҳмудӣ	1
93	Музаффарӣ	2
94	Аҳмади Бармакӣ	1
95	Салмони Соваҷӣ	1
96	Масъуди Саъди Салмон	1
97	Фаридуддини Аҳвали Исфароянӣ	4
98	Абулосим	2
99	Буосим	2
100	Абуҳаннифаи Искоф	1
101	Заҳир	9
102	Ҳасирӣ	1
103	Ҳакими Ғамнок	1
104	Ҳакомат	1
105	Мавлоно Қутбуддини Афифӣ	1
106	Абулқосими Муъдаб	1
107	Маъруфӣ	1
108	Шохсор	1
109	Устод – уш – шуаро Амъақи Бухорӣ	1
110	Ҳарирӣ	1
111	Мавлоно Бобувая	1
112	Орифӣ	1
113	Абутоҳири Хотунӣ Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Меҳтари Навҷувнӣ	1
114	Абулхатир	1
115	Абулаълои Шуштарӣ	1
116	Исмоил Рашидӣ	3
117	Муиззии Тартарӣ	1
118	Юсуфи Арӯзӣ	1
119	Масъуди Ғазнавӣ	2

120	Шухраи Офок	1
121	Зоҳид	2
122	Муқбали	1
123	Бадоеъӣ	1
124	Амир Муиззиддини Тантаронӣ	1
125	Абуалӣ Соҳибӣ	1
126	Булхур	1
127	Мушфиқӣ	1
128	Абулхатири Мунҷими Гургонӣ	1
		196

Ҳамин тариқ, аз фарҳанги «Сихоҳ-ул-фурс»-и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ дар шароити имрӯза низ метавон фаровон истифода намуд. Омӯхтани ин гуна мероси ниёгон баъри пешрафти илми забоншиносӣ саҳми арзанда мегузорад.

Адабиёт

1. Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ. *Сихоҳ-ул-фурс. Пеиғуфтор, баргардон ва таҳияи матн ва феҳристи алифбоии луғот Ғоиб Мирзоев.* - Душанбе: «Паёми ошно», 2021. - 404 с.
2. Аҳадов Ҳ. «Фарҳанги Рашидӣ»-ҳамчун асари лексикографӣ / Ҳ.Аҳадов.-Душанбе: Дониш, 1981. - 122 с.
3. Герценберг Л.Г. Лингвистическая мысль и языковедческая практика в Иране в домонгольское время. – История лингвистической учений. / Л.Г. Герценберг, Д. Саймиддинов // Средневековый Восток. – М., 1981. - С. 96-115.
4. Баҳриддин Дарвеш. «Чароғи ҳидоят»-и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ / Дарвеш Баҳриддин – Душанбе: Дониш, 1992. – 110 с.
5. Дьяконов И.М. и Лившиц В.А. Документы из Нисы 1 в. до н.э. Предварительные итоги работы. / И.М.Дьяконов, В.А.Лившиц. – М.: Восточная литература, 1960. – 161 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик, Лексикология, фонетика, морфология, қисми 1. - Душанбе: Маориф, 1982. – 464 с.
7. Капранов В.А. «Луғати фурс» Асадии Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии. / В.А. Капранов – Душанбе: АН ТР, 1964. – 214 с.
8. Капранов В.А. Таджикско – персидская лексикография в Индии XVI - XIX вв. / В.А. Капранов – Душанбе: Дониш, 1987. – 224 с.
9. Отахонова А. «Фарҳаннома»-и Ҳусайн Вафой. / А. Отахонова. – Душанбе: Дониш, 1986. – 130 с.
10. Рауфов Ҳ. «Фарҳанги чаҳонгирӣ» ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Ҳ.Рауфов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 192 с.
11. Саймиддинов Д. Фарҳанномаҳои форсии миёна. / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 1994. - 88 с.
12. Саймиддинов Д. Фарҳанги ҳузвориҳои паҳлавӣ. // Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2008. – 144 с.
13. Энциклопедияи советии тоҷик, ҷилди 7. - Душанбе, 1987.

«СИХОҲ-УЛ-ФУРС» - МАЪҲАЗИ МУЪТАМАДИ АБӢТИ ШОИРОН

Муаллифи мақолаи номбурда бори нахуст доир ба атрофи аҳамияти фарҳанги «Сихоҳ – ул- фурс»-и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ ҳамчун маъҳазии муътамади абӢти шоирони форс – тоҷик, махсусан доир ба ашъори шоирони Мовароуннахр, Хуросон ва Эрону Табреш пажӯҳиш бурдааст. Муҳаққиқ хангоми таълифи луғатномаи тафсирии хеш ашъори беш аз 130 нафар шоирони маъруфи асрҳои X – XIV –Ҳоконӣ, Муизии Самарқандӣ, Сӯзани, Низомӣ, Асқадӣ, Носири Хусрав, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Шайх Саъдӣ, Кисой, Лабибӣ, Мунҷими Гургонӣ, Али Куртии Андаконӣ, Саной, Шокири Бухоро, Захируддин Форобӣ, Мушфиқӣ, Ҳиндушоҳи Нахчувонӣ, Абушақури Балхӣ ва дигаронро мавриди истифода қарор додааст: Натиҷаи таҳқиқоти дар ҷадвал бо унвони Номи шоироне, намунаи ашъорашон дар „Сихоҳ-ул-фурс“ - пешниҳод намудааст:

Калидвожаҳо: Ривояти абвоб, тақсими абвоб, асари арзишманд, луғатнома, луғатномаи тафсирий, миқдори калимаҳо, матнҳои асл, фарҳангшиносӣ, ашъор, шоир, шарҳ.

«СИХАХ АЛЬ-ФУРС» - НАДЕЖНЫЙ ИСТОЧНИК СТИХОВ ПОЭТОВ

Автор данной статьи впервые исследует значение толкового словаря «Сихах-аль-фурс»-Муҳаммеда ибни Ҳиндушаха Нахджувани как достоверного источника стихов таджикских поэтов, именно поэзию стихов персидско-таджикских поэтов Мовароуннахра, Хорасана, Ирана и Табреша. При написании своего толкового словаря «Сихах-аль-фурс» автор использовал стихотворения более 129 известных поэтов X-XIV веков, именно Хакани, Муизи Самарқанди, Сузани, Низомии, Асқадии, Носири Хусрав, Рудаки, Фирдавси, Шайх Сади, Кисои, Лабиби, Мунҷими Гургони, Али Куртии Андакони, Санои, Шокири Бухоро, Захируддини Фороби, Мушфики, Ҳиндушоҳи, Нахджувони, Бушақури Балхи и другие. Результат исследования автор представляет в виде таблицы под названием «Имена поэтов, которые образцы поэзии упоминаются в «Сихах-аль-фурс».

Ключевые слова: легенда об абвобе, распространение абвоба, ценное произведение, словарь, толковый словарь, количество слов, оригинальные статьи, лексикография, поэзия, поэт, комментарий.

“SIHAH AL-FURS” - A RELIABLE SOURCE OF POEMS OF POETS

The author of this article for the first time explores the meaning of the explanatory dictionary “Sikhah-al-Furs”- Muhammed ibn Hindushah Nakhjuvani as a reliable source of poems by Tajik poets, namely the poetry of the poems of the Persian-Tajik poets of Movarounnahr, Khorasan, Iran and Tabrez. When writing his explanatory dictionary “Sikhah-al-furs”, the author used poems by more than 129 famous poets of the 10th-14th centuries, namely Khaqani, Muizi Samarkandi, Suzani, Nizomi, Asjadi, Nosiri Khusrav, Rudaki, Firdavsi, Sheikh Sadi, Kisoi, Labibi, Munjimi Gurgoni, Ali Kurtii Andakoni, Sanoi, Shokiri Bukhoro, Zahiruddini Forobi, Mushfiki, Hindushohi, Nakhjuvoni, Bushakuri Balkhi and others. The author presents the result of the research in the form of a table called “The names of poets whose examples of poetry mentioned in “Sikhah-al-furs”.

Keywords: legend about the avbob, spread of the avbob, valuable work, dictionary, explanatory dictionary, number of words, original articles, lexicography, poetry, poet, commentary.

Дар бораи муаллиф

Валиева Хусниябону Сайвалиевна
Омӯзгори кафедраи забонҳо
Коллеҷи тиббии ш. Қӯлоб ба номи
Р.А.Раҳмонзода
Тел.: (+992) 987 60 44 67

About the author

Valieva Khusniyabonu Sayvalieva
Teacher of the Department of Languages
Medical College in the city of Kulyab named
R.A.Rahmonzoda
Ph.: (+992) 987 60 44 67

Об авторе

Валиева Хусниябону Сайвалиева
Преподаватель кафедры языков
Медицинский колледж в г. Куляб им.
Р.А.Раҳмонзода
Тел.: (+992) 987 60 44 67

ВИЖАГИҲОИ МАВЗУЪ, МУНДАРИЧА ВА ҲУНАРИ ҲИКОЯҲОИ СОРБОН

Муҳаммадохирова Ҳ. И.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Сорбон дар адабиёти муосири тоҷик ҳамчун як адиби сермаҳсул эътироф шуда, бо услуб, забон ва воситаҳои тасвири ба худ хос мақоми сазоворро соҳиб гардидааст. Асарҳои ӯ чи аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа, чи аз ҷиҳати нигорандагӣ, услуб ва забони баён, сохтор ва банду баст аз осори дигар адибони ҳамсаф ҳамеша тафовут доштанд.

Ӯ ҳамчун адиб дар тамоми адабии насри муосир асарҳои ҷолиб ва хонданбоб таълиф карда, дар таҳаввули осори адабӣ саҳми арзанда гузоштааст. Як хусусияти эҷодии Сорбон ин буд, ки ӯ ҳамеша аз ҷаҳорҷубаи методи реализми даврон майли берун шудан дошта, мекӯшид ҳарфу суханашро озод ва бидуни дастуроти сиёсатмаобонаи замон гӯяд ва ағлаби вақт ба ин дастб мебарид. Бинобар ин, назари мунаққидону адабиётшиносон ба осори Сорбон хосса, ҳикояҳои ӯ гуногун ва мухталиф буд.

Бояд гуфт, ки Сорбон ба адабиёт тавассути ҳикоя ворид гардида, аввалин маҷмуаи осори ӯ «Гап дар дил», ки соли 1969 аз ҳикояҳои ӯ тартиб дода шуда буд, ҳадафи танқиди саҳти мунаққидони замон қарор гирифт.

Ва дар ин замина бояд зикр кард, ки ҷолибияти ҳикояҳои адибро ҳунари воло, сабки хос, офариниши характерҳои барҷаста ва вижагии услуби муайяни нависанда таъмин намудааст. Аввалин ҳикояҳои муаллиф ба мисли «Оташбасар», «Панҷ сол», «Гап дар дил» ва ғайра имрӯз низ бо мурури замон ва табодуллоти сиёсату фарҳангӣ арзиши бадеии худро аз даст навода, ҳамчун осори пурарзиши адабиёти он давр маҳсуб меёбанд. Ба андешаи М. Шакурӣ аз аввалин ҳикояи нависанда маълум аст, ки «ҷузъиёту тафсилоти психологӣ, тобишҳои рангоранги ҳолати ботинӣ, диққати ӯро бештар ба худ кашида, тавачҷуҳи ӯ ба характерҳои пурзур, ба мураккабияти эҳсосоти қавӣ, ба ҷилваҳои ҳиссиёти зиддиятнок ва зуд тағйирёбанда намоён шудан гирифт» [9, с. 74-76].

Сорбон дар эҷоди ҳикоя ҳанӯз замони бори аввал ба майдони адабиёт гом ниҳодан тавонист, ки худро чун адиби навҷӯ ва тозаҳарф шиносонида дар таълифи жанри мазкур чун адиби ҳунарманд эътироф шавад. Ӯ тавассути ҳикояҳои симоҳои ҷолиб, ки бештар шахсиятҳои руҳан мураккаб ва ҷаҳони ниҳонашон пур аз задухурди ботинӣ мебошанд, характер ва образҳои ҷолиб, ҳолатҳои мураккаби психологӣ ва зиддиятнокро тасвир намуд.

Дар ҳикояи «Сафари хонакалон» нависанда тавассути қаҳрамони марказӣ, ки ҳамеша дар андешаи ободкориҳои ҷомеа, бештар намудани шароити зисти мардум буда, меҳнат ба дашти Лагаргиф сарҷӯйи канда, даштро обшор кунад, таъсири инсонро ба ҳаёти ҷомеа ва таъсири ҳаёти иҷтимоиро ба ҳаёти шахс нишон додааст.

Сафар ба ивази меҳнати миёншикан танҳо ду ҳадаф дорад: хун аз Хирмани хунин, ки бисту се марди деҳи Сабағ, аз он ҷумла бародарони Сафарро низ он ҷо бурда, бо дасисаву тухмати босмачӣ будан тирборон карданд, шуста шавад, дувум шодоб кардани замини Лагаргиф. Талош барои расидан ба ин ду ҳадаф хислати хӯйи қаҳрамон, рафтору кирдор, фалсафаи зиндагии варо ботамом мекушояд.

Дар ҳикояи гоҳ ҳодисаву воқеаҳо бо суръат шиддат мегиранд, гоҳ рӯчуи пурэҳтисоси Сафар бо аспаш Сиёҳмушкин, ки хотираҳои гузаштаро тағурӯ мекунад, ҷои онро мегирад. Ва тавассути нақли ровӣ гоҳ хислати рафтори қаҳрамони марказӣ дар қору меҳнати миёншикан ба мушоҳида мерасад, гоҳи дигар андешаву мулоҳизарониҳои Сафар умқи дили дардошно ва пурҳасрати ӯро намоён месозад. Муносибати Сафар ба атрофиён, хосса ба аспаш, ӯ ба аспаш на танҳо муҳаббат, балки ҳатто эҳтиром дорад, яке аз паҳлуҳои характери ӯро равшан месозад. Нависанда ҳатто тавассути симои зоҳирии қаҳрамон низ хислати характери ӯро пурра ва мукамал намудааст: «...пойҳояш рафидаи шутур барин, кафи дасташ мисли табақ, гӯшу биниаш ҳам калон; на харобу на фарбех, шербас, сиёҳ-як андоза ба кӯҳҳои сӯхтаи диёраш монанд. Дар қор, дар зиндагӣ беқарор мисли Зарафшон, вале дар тамкин мисли кӯҳҳои вазнин» [6, с.103].

Гӯё чуссаи паҳлавононаи қаҳрамон низ ўро ба корҳои барои дигарон миёншикану тоқатфарсо, вале баробар ба зуру тавонмандии Сафари мушкилнописанд ва дар айни ҳол барои ӯ гӯё хеле муҳим ба мисли дар кӯҳҳои саҳтзамин сарчӯйи канда, ба даштҳои ташналаб об овардан бештар водор менамояд. Ҷаҳони пурғановат, олами пур аз андешаи Сафар, ки мансабу вазифа надорад, вале ҳама рафтор ва қору амалаш ибратомӯз ва ба манфиати мардум аст, бо ҳисми паҳлавонона мувофиқ тасвир шудааст.

Нависанда бо ёди қиссаи талхи Хирмани хунин ишора ба он айёми пуршӯр ва пурҳаводисе мекунад, ки бо тухмату дасиса ва иғвоангезӣ садҳо нафар одамони бегуноҳ қурбон шуданд. Нияти нақши хунро аз «Хирманҷои хунин» шустани қаҳрамони марказӣ рамзи дубора тақрор нашудани он воқеа ва ҳодисаҳост, ки боиси марги бегуноҳоне ба мисли бародарони Сафар гардидаанд.

Ҳикояи «Ҷиян» низ тавассути нақли ровӣ аз забони қаҳрамони марказӣ, яъне шахси яқум, Мирзои наврас баён ёфта, таҳқиқи бадеӣ хотироти айёми наврасии қаҳрамонро аз кӯлбори зеҳни ӯ ба мо менамоёнад, ки он сабақи яқумрии зиндагии ӯ шудааст. Манзараи аз нахуди дуздӣ рӯ гардонидани модари Мирзо, ки нақли ровӣ ботамом ба ҳамин нукта равона шудааст, на танҳо ҳулосаи ифтихорангези ноқил аст, балки онро метавон мақсади нависанда низ номид. Таҳқиқ синну соли ҳозираи ровиро аниқу равшан муайян намекунад, вале аз рӯи мантиқ ва мазмуни он пай бурдан душвор нест, ки руҳдод дар замони наврасии гӯянда, яъне дар як давраи муайяни гузаштаи зиндагии ӯ ба вуқӯъ омадааст ва ба ин васила дар ҳикоя пайванди ноаёни замонҳо ба вучуд омадааст. Нависанда тавассути муносибати модари Мирзо ба ҳодисаи нахуди дуздидани писараш аз хирман пеш аз ҳама муносибати одамро ба зухуроти ихтилофангези иҷтимоии давр инъикос намуда, ҷанбаҳои миллии моро дар вобастагӣ ба замон рӯнамоӣ месозад. Модари Мирзо симои зани порсо, худотарс ва бошарафу баиффати рустои кӯхистонист, ки дарахти имону бовараш аз замони дури кӯдакиаш, зери мафҳумҳои «уболу савоб», ки фалсафаи бағоят амиқро дар худ ғунҷоиш додаанд, сабздааст. Сабки ҳоси муаллиф, кӯтоҳбаёнӣ ва мухтасаргӯии нависанда дар он баён мегардад, ки модар баъди огоҳ шудан аз кирдори Мирзо ўро зиёд ҷанг намекунад, сарзаниш ҳам намекунад, аслан ҳарфи зиёд намегӯяд, ки ҳатто писараки навраси гунаҳкор ҳолати руҳии модарро намефаҳмад, аммо рафтори наҷибонаи зан сабақи яқумрае ба ӯ мегардад.

«- Ин тараф гардон, - роҳи хонамонро гум кардагӣ барин гуфт модар, гоҳе ки миёни деҳаро убур мекардем.

Ман ба ҷойи он, ки харро гардонам, боздоштам.

- Роҳи хонамон рост - қу, оча?

- Акнун роҳи хонаро гум мекунӣ...

Баданам ларзид. Агар гардани харро намедоштам, яқин буд, ки биафтам.

-Дигарон ҳамин хел карданд, ман ҳам...

- Гардон, ба хонаи тағоят ҳай кун, ўро гирифта ба анбор меравем...Медонӣ ту чӣ кор кардӣ?!» [8, с. 242].

Ҳамин оҳангу зарби ҷумлаи «медонӣ, ту чӣ кор кардӣ» худ таҷассумгари характери қавии занест, ки ҳатто дар замони душвори баъди ҷанг даст ба луқмаи ҳаром заданро ору номус медонад ва муҳимтар аз ин фарзандро низ аз ҳаромхорӣ ва ҳаққимардумхӯрӣ яқумр нигоҳ медорад.

Муаллиф тавассути модари Мирзо руҳи замонро таҷассум карда, пайванди ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва фалсафии замонҳоро ба вучуд овардааст.

Аммо бояд зикр кард, ки баъзе номафҳумӣҳо ва норавшаниҳо дар баъзе ҳикояҳо ба мисли ҳикояҳои «Қабӯтари сафед» ва «Лола» ҷой дорад. Барои хонанда муаммос, ки чаро бузургдухтари Сафар Ҳалима бо Ҳаким мегурезад? Нависанда худ овардааст, ки Сафар ба дилдодаҳо зиддияте нишон надодааст, зеро аз муҳаббати онҳо огоҳие надошт. Вале ин тавзеҳи кофӣ нест, ки амали хиёнаткоронаи Ҳаким ва обрӯрезии Ҳалимаро маъние бахшад. Аз муносибати Ҳалима маълум аст, ки аз падар саҳт метарсад ва Ҳаким низ ба Сафари хонакалон эҳтироми хосса дошта, нияти обрӯрезии ин марди қавипайкари обрӯмандро надорад. Пас чаро ҳар ду дилдода ҷои он, ки аз рӯи расм ва ризояти волидон хонадор шаванд, ногаҳон ғайб мезананд?

Нависандаро зарур буд, ин норавшаниву номафҳумӣҳоро тавзеҳ диҳад. Дар ҳикояи «Лола» низ маълум нест, ки асли тадқиқи бадеии нависанда чист ва ӯ чӣ ҳадафиро пайғирӣ кардааст. Раис Лолаи зебо ва боиффату покизадоманро мекушад ва Қабир низ, ки қотилро мешиносад, аз дасти раис қушта мешавад ва ҳарду мақтул ба замми марги фоҷиабор, боз ба тухмат ва бадномӣ гирифта мешаванд. Адибро зарур буд, ки дар баробари тасвири беадолатӣ, фиребу найранг ва ноҳақиҳо натиҷагирии муборизаи инсонҳои неххоҳро бар

зидди пастфитратону нокасонне ба мисли раис, ки боиси марг ва бадномии Лола ва Кабир шуд, тасвир намояд. Аммо дар ин ҳикоя, ки аз чихати сабку хунари нависандагӣ ва дигар ғановати бадеӣ муваффақ аст, диди тадқиқи бадеии нависанда, мақсаду ҳадафи ӯ номаълуму номафҳум мондааст.

Ҳарчанд ҳикояҳои «Марди танҳо», «Пиндор»-и Сорбон дар Куллиёти муаллиф тахти унвони қиссаҳои хурд нашр намудааст, вале ҳамаи ин навиштаҳо, ки дар ин мачмуа гирд оварда шудааст, қисса номида наметавонем. Бояд иқрор шуд, ки баъзе аз ин навиштаҳо ҳаҷман ба повест наздикӣ доранд, аммо аз рӯи сохтор, устухонбандӣ, банду басти ҳодисаву воқеаҳо, сюжет аз сарҳади ҳикоя берун нашудаанд. Дар ҳикояи «Марди танҳо» мисли ҳикояи «Пиндор» воқеаву ҳодисаҳои зиёд рух наметадид ва қаҳрамонҳои зиёд низ тасвир нашудааст. Ҳар ду ҳикоя аз рӯи сохтор ба ҳам мушобеҳ буда, пораи рӯзгори қаҳрамонҳои марказӣ-Қурбон ва Паймона инъикос ёфтаанд.

Қаҳрамони ҳикояи «Марди танҳо» Қурбон иштирокчи Қанги Бузурги Ватанӣ, марди нотарс, қавиуро ва меҳнаткаш буда, вале ҳамчун як шахси хурофотӣ ва ақибмонда аз кӯчидан ба ноҳияи Бӯстон сар мекашад. Нависанда симои аслии марди кӯҳистониро бо ҳамон хислатҳои хос ва ба ҳам зид чун якравӣ, гарданшаҳӣ ва муғамбирӣ нишон дода, характери барҷаста ва қавӣ офаридааст. Хонанда Қурбонро барои якравӣ: аз ҷомеа дур будан ва ба кӯчидан розӣ нашудан бад намебинад, баракс ба ӯ бо назари эҳтиром ва ҳатто муҳаббат менигарад. Сабаби нарафтани Қурбон ба Бӯстон муҳаббат ба зодбуми бобой, эҳтиром ба манзил, ба хокдони гузаштагон, пайванди ӯ ба хокбуми аҷдодӣ, ки хуни нофаш рехтааст, робитаи қавӣ ба кӯҳистонест, ки дар он ҷо чашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Пайванди руҳӣ ва ҷисмонии Қурбон бо ин манзилу макон рамзи пайванди гузаштагон бо имрӯзиён аст. Барои қаҳрамон Деҳманора деҳи одӣ ва маҳз зодбум на, балки макони муқаддасест, ки ҳафт пушти ӯ дар ин ҷо хуфтаву интизори зиёрат ва як каф дуо буда, ҳар сангу гиёҳ ва ҳатто мазори хомӯши пуштаи деҳ арзишро соҳиб аст, ки онро бояд эҳтиром кард:

«Намеравам, гуфтам, гӯри падару модарамро ба кӣ монда меравам? Ҳамаро вайрон кардед. Руху арвохро андеша мекунад ё не?» [4, с. 114].

Нависанда бо монондани як марди танҳо дар Деҳманора пайванди имрӯзро бо гузашта, гузаштагонро бо имрӯзиён таъкид намуда, муҷовирати фардӣ, руҳӣ ва отифиву ҷисмонии инсонро дар мисоли қаҳрамон ноғусатанӣ ва ноғузир нишон додааст. Ба андешаи муаллиф адами ин робитаву пайвандҳои инсонро аз асолати хеш дур ва бепояву бемоя месозад. Ин аст, ки қаҳрамон дар кӯҳистони беодам азоби саҳти танҳои ва дурии пайвандону хонаводаро таҳаммул намуда, ба водӣ кӯч намебандад, то ҷароғи хонаи бобоиро равшан нигоҳ дорад. Монадани Қурбон дар деҳи матрук рамзи бақои пайванди гузаштаву имрӯз, робитаи зичи наслҳо ва эҳтироми имрӯзиён ба гузаштагон аст. Қурбон дар даст охири ҷароғеро нигоҳ медорад, ки он роҳи дарки асолати шиноҳти ҳар фардро рушан месозад. Бо ин ҷароғи муқаддас қаҳрамон ҳар вақт ба дидори пиразани ярмӣ, ки ӯ низ мисли Қурбон бо «гуноҳи» он, ки деҳи матруки хешро тарк кардан намехоҳад, гӯё аз ёди наздиконаш рафтааст, ки дигар суроғаш намекунад, рафта, аз ҳолаш хабар мегирад. Дарки ин асолат аз шиноҳти гузаштагон, ки дарки бунмои хештаншиносӣ, оғоз меёбад. Қурбон мафҳуми Ватанро хуб дарк мекунад, зеро ӯ иштирокчи Қанги Бузурги Ватанист ва барои ҳимояи меҳан ҷон ба гарав гузоштааст. Аммо барои Қурбон ин мафҳум аз Деҳманора оғоз меёбад, ки бобову бобокалонаш, яъне ҳафт пушташ дар он ҷо ба дунё омадаву зеро хок шудаанд ва ӯ низ чун гузаштагони хеш ибтидову интиҳои худро дар ин пораи хоки барояш муқаддас мебинад. Якравии қаҳрамони «Марди танҳо» низ якравии одӣ набуда, аз он аст, ки ӯ бе обу хоки зодбумаш-Деҳманора буда наметавонад.

Ӯ марди аёлманд, хонавода ва фарзандонашро саҳт дӯст медорад, аз дурии онҳо хеле норӯҳат аст. Ва гоҳ-гоҳ сари ғзаб худро барои ба Бӯстон нарафтан ҳаёлан сарзаниш ва гоҳи дигар наздиконашро барои дидорбинии ӯ наомадан коҳиш мекунад:

« - Яктеш хабар ҳам намегирад-е, падар доштем, намегӯяд-е...» [6, с.133]

«Мани бандаи ношукро хуб шавад, аз тақдир рӯ тофтам, ба фармудаи Худо шак оварда, накӯчидам, барои бандаи ношукр шанбею чоршанбе нест...» [6, с.128]

Мушкилоте, ки ба сари қаҳрамон меояд, ба мисли беморӣ, хучуми галаи гургону саггургон шаби чиллаи зимистон ба ҳавлиаш ӯро дилшикаста ва ё аз қарори интиҳобнамуда пушаймон намесозанд.

Адабиётшиноси маъруф А. Сайфуллоев, ки аз муҳаққиқони осори Сорбон аст, доир ба ин қаҳрамон гуфта буд:

«Нависанда олами ботинии қаҳрамонро хуб кушода, дунёи мураккаб ва пур аз тазоди ӯро нишон дода тавонистааст» [5, с. 148-179].

Аслан Қурбони чангдида марди баркамол ва обутобёфтаву нотарс дар ин ҷо, дар замони осоишта бо мондани худ дар деҳи матрук на танҳо ба муқобилияти намоянда, ки аз номи давлат ва ҳукумати давр суҳан меронд, балки бо зиддияти ботинии мардуми деҳ, ки ҳама ба кӯчидан ночор розӣ шуда буданд, рӯ ба рӯ гардида, дар ин набарди ниҳонӣ танҳо мемонад, вале гардан намефурорад.

Бағалкаш бо ҳам вохӯрдану гиристанӣ ду марди ҳамдеҳа-Қурбону Фарҳоди ронанда дар роҳи Деҳманора якеро аз азобу ранҷи ҷудой аз наздикону пайвандон, ҳамеҳагон дигареро азияти дурӣ аз зодгоҳи азизи аҷдодӣ буда, мучовиратҳои руҳӣ ва ҷисмонӣ ва инсонии оноро бо ин хоку сарзамин бозгӯ менамояд.

Фарҳоди ронанда, ки эшони Одинаро бо сабаби беморӣ аз Бӯстон ба Мастҷоҳ оварда буд, аз нарафтани ӯ ба дидори зану фарзандон ба Бӯстон норизо аст:

« - Акнун бирав, Фарҳод, ман намеравам...

- Шумо чӣ хел одамед, ако?

- Фуроред гандуматонро! - ҷаҳл кард Фарҳод.

Қурбон сарҳам истод ва ба чӣ хулосае омад, ки ба вай рӯ овард:

...Ба як шарт савор мешавам: мебарӣю боз меорӣ...» [6, с. 114].

Дар симои ин қаҳрамони чангдидаи таҷрибаандӯхта, обутобёфта ва якрав хислатҳои мардони кӯҳистонии тоҷик гунҷоиш ёфтааст. Вале дар баробари ин муаллиф доир ба муносибати ӯ бо хонаводааш маълумоти муфассал надодааст. Фарзандони Қурбон, ки баркамоланд, чаро яке ҳам ба дидори падар намеояд? Ва умуман чаро на ҳамсар ва на фарзандон андешаи ӯро намекунанд? Шояд аз рафтори падар норизоянд, ки як ҳудаш танҳо ба муқобили супориши ҳукумати давлат, ки мардуми деҳа ноилоҷ пазируфт, баромад ва дар Деҳманораи беодам танҳо монд? Дар тасвир номаълумӣ ва норавшании муносибати қаҳрамон бо ҳамсар ва фарзандон қаноаткунанда нест, зеро баъзе ҷузъиётҳои сарфи назар кунем, пас дар дили Қурбон нисбат ба онҳо кудуррате нест. Мантиқан суоле ба миён меояд, ки чаро Қурбон барин шахсе, ки симои равшан ва ҷолиб дорад, назди ҳамсару фарзандон мақоме надорад ва ё чаро онҳо ба тақдирӣ ӯ бепарво ва беаҳамиятанд. Ин паҳлуи ҳаёти Қурбон норавшан монда, симои ӯро ҳамчун қаҳрамони меҳварӣ мекоҳонад. Нависандаро зарур буд, ки сабаби ин номафҳумӣҳои шарҳу тавзеҳ дода, асоснок мекард.

Дар маҷмуъ ҳикояи мазкурро аз беҳтарин ҳикояҳои нависанда ба мисли «Ҳоб», «Оташбасар», «Моҳиҳо нонреза меҳӯранд», «Пиндор», «Панҷ сол», «Табари хунолуд», «Ҷиян», «Хирманкӯб» ва «Якгӯша» метавон номбар намуд.

Адабиёт

1. Набавӣ А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон. Дар роҳи ҷустуҷӯ / А. Набавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 144 с.
2. Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ. Нависандае, ки ба касе монанд нест / Шукруллоҳӣ Кароматуллоҳи. - Душанбе: Балогат, 2016. - 248 с.
3. Набиев А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон. (Маҷмуаи мақолаҳо). – А. Набиев - Душанбе: Ирфон, 1983. –144 с.
4. Саид Саъдизода. Қиссаи солҳои нуришӯб / Саъдизода Саид // «Садои Шарқ». – 1975. - №12.
5. Сайфуллоев Атаҳон. Уфуқҳои тозаи наср. –Душанбе: Адиб, 2006. - 768 с.
6. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди 3. - Душанбе: Эҷод, 2009. - 408 с.
7. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди 1. - Душанбе: Эҷод, 2009. - 448 с.
8. Сорбон. Қуллӣёт. Ҷилди 11. - Душанбе: Истеъдод, 2010. - 448 с.
9. Шуқуров М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳои иборат аз шаш ҷилд. Ҷ.4. – Душанбе: Дониш, 1980. - 380 с.

ВИЖАГИҲОИ МАВЗУЪ, МУНДАРИҶА ВА ҲУНАРИ ҲИКОЯҲОИ СОРБОН

Мақола доир ба мавзӯ ва мундариҷаи ҳикояҳои Сорбон, образ, симоҳои ҷолиб, тарзи баёни адиб таълиф шуда, ҳунари нигоҳандии Сорбон дар эҷоди ҳикояи нишон дода шудааст. Нависанда дар ҳар як ҳикояи худ бо маҳорати тамом ҳаёти иҷтимоӣ, ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ, симои занони азияткашидаи тоҷикро тасвир намудааст. Фаразан, дар ҳикояи “Сафари хонакалон” қаҳрамон бо ирода ва матонат дар андешаи обёрӣ намудани заминҳои беоби Лагарғиф буда, душворихое, ки дар ин раҳ пеш меоянд, на танҳо иродаи ӯро суғат намекунанд, балки аз машқ қавитару маҳкамтар мегардад. Қаҳрамони ҳикояи “Пиндор” Қурбон барои кӯчидан аз зодбумаш-Деҳманора ба Бӯстон ҳеҷ ризо намешавад ва дар деҳи матрук танҳо монданро аз рафтани авло медонад. Қурбон дар ин деҳ на танҳо рӯзгори хешро сомон мекунад, балки сари вақт аз аҳволи пиразани танҳои деҳи Ярм низ хабар гирифта ба ӯ ёрӣ мерасонад. Наравтани Қурбон ба водӣ аз ғуруру худҳои не, балки пайванди руҳиву маънавии ӯ бо гузаштагон аст. Мондани ӯ дар Деҳманора рамзи фурузон нигоҳ доштани чароғи ҳар хонадони мардуми деҳ аст, ки хомӯш гаштан нагузорад. Яке аз дастоварди Сорбон ин осори ӯ дар жанри мазкур буда, ӯро чун адиби хушсалиқа мураррифи намудаанд.

Калидвожаҳо: шодоб кардани заминҳо, дашти Лагарғиф, чароғи хонадон, деҳи матрук, пайванди гузаштагон, аспӣ Сиёҳмушкин, пиразани танҳои деҳи Ярм, Хирманҷои хунин.

ТЕМАТИКА, СОДЕРЖАНИЕ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИИ СОРБОНА

Статья посвящена теме и содержанию рассказов Сорбона, образам, интересным фигурам, стилю высказывания писателя, а так же показано своеобразное искусство Сорбона в создании рассказов. В каждом своем рассказе писатель мастерски описывает общественную жизнь, исторические события и образы страдающих таджикских женщин. Например, в рассказе «Сафари хонакалон» герой полон решимости оросить засушливые земли Лагаргифа, и трудности, возникающие на его пути, не только не ослабляют его волю, а наоборот делают его сильнее. Герой повести «Пиндор» Гурбан не соглашается переезжать из родного села Дехманора в Бостон и предпочитает оставаться один в опустевшей деревне. В этой деревне Курбан не только обустроить свой быт, но и узнает о состоянии одинокой старухи деревни Ярм и помогает ей. Курбан не покидает родные края не из-за гордыни и эгоизма, а из-за своей духовной связи с предками. Его пребывание в Дехманоре является символом того, в каждом доме должна оставаться зажжённая лампа памяти. Одним из достижений Сорбона являются его произведения в этом жанре, которые определяют его как талантливого и одарённого писателя.

Ключевые слова: благоустройство земель, Лагаргифская равнина, брошенная деревня, связь с предками, конь Сехмушкин, одинокая старуха села Ярм, окровавленное гумно.

SUBJECT, CONTENT AND ART FEATURES SORBON'S STORIES

The article is devoted to the theme and content of Sorbon's stories, images, interesting figures, the style of the writer's statement, and the peculiar art of Sorbon in creating stories. In each of his stories, the writer masterfully describes social life, historical events and images of suffering Tajik women. For example, in the story "Safari Honacalon", the hero is determined to irrigate the arid lands of Lagargif, and the difficulties that arise on his way do not weaken his will, but make him stronger. The hero of the story "Pindor" Gurban does not agree to move from his native village of Dehmanora to Boston and prefers to remain alone in the deserted village. In this village, Kurban not only equips his life, but also learns about the condition of the lonely old woman of the village of Yarm and helps her. Kurban does not leave his native land, not because of pride and selfishness, but because of his spiritual connection with his ancestors. His stay in Dehmanor is a symbol of the fact that a lamp of memory should be lit in every house. One of the achievements of Sorbon are his works in this genre, which define him as a talented and gifted writer.

Key words: land improvement, Lagargif plain, abandoned village, connection with ancestors, horse Sekhmushkin, lonely old woman of Yarm village, bloody threshing-floor.

Дар бораи муаллиф

Мухаммадохирова Ханифамо Иброхимовна
Ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 77 72 48

About the author

Muhammadokhirova Hanifamo Ibrokhimovna
Assistant of the general university department of
the Tajik language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: 918 77 72 48

Об авторе

Мухаммадохирова Ханифамо Иброхимовна
Ассистент общий университетской кафедры
таджикского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 77 72 48

ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА И МЫСЛИ АСКАРА ХАКИМА

Рахимов Б. Г.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Аскар Хаким известен как поэт и критик, который начал заниматься литературой в конце шестидесятых годов прошлого века и за короткое время стал известен среди читателей. Первое издание его сборника “Рахнавард” (1984) было известно читателям как один из лучших критиков современной литературы, который не только тонко понимал красоту, поэзии и сочувствовал, но и говорил о роли поэзии, литературы в целом, социальном статусе поэта, художника в обществе и в духовной жизни» [2, с. 123-124].

Его первый сборник стихов «Рахнавард» свидетельствовал о теплом приеме критики, это доказательство того, что Аскар Хаким начал писать стихи не из страсти, а имел реальный и поэтический взгляд на жизнь. Стихи этого сборника основаны на реалиях времени и следует требованиям литературной критики. Первые образцы его, как литературного критика, были даны ему еще во время учебы и его появление в таджикской прессе свидетельствовало о его хороших способностях как критика и как хорошего оратора. Он является автором книг «Поэзия и время» (1978), «В окружении речи» (1982), «Творцы созвучий» (1988), «Испытание поэзией» (1992) и его статей «Долгие споры», «Поэзия человека», «Речь и образ», «Эволюция дня», «От газели к вольной поэзии», «В место заключения», «История боевой крепости», рецензии, доклады и выступления, рассказанные об испытанных и проверенных этапах становления и развития литературной критической мысли. Особенно, книга «Поэзия и время» занимает видное место в вопросах легальности оригинала и развития современной таджикской поэзии, в основу которой легла диссертация «Историческое наследие и поэтическое новаторство» (Москва, 1974 г.) Под руководством своих мудрых и щедрых наставников - учителей, в период своего обучения, Шарифджона Хусейнзода, Вохида Асрори, Сохиб Табарова, Дододжона Тоджиева на кафедре таджикского языка и литературы, он извлекает от них интересные уроки и воспоминания. Именно в эти годы появились первые шаги Аскара Хакима в области литературного критика. Уроки поэзии были для многих очень трудными, не всем удавалось получать отличные оценки за один курс.

Но для Аскара это не было проблемой, потому что он занимался поэзией, а в средней школе даже изучал ее. Школьные годы были потрачены на поиск книг и изучение правил поэзии, но не мог найти он их у себя в селе. Позже, когда он учился в старших классах, он покупал книги и принадлежности в книжном магазине рядом с мечетью шейха Маслихатдина. В том же магазине он однажды увидел книгу Бахрома Сируса «Рифма в таджикской поэзии», которую быстро купил. Это была единственная книга о поэзии, которую он нашел за многие годы, и, естественно, прочитал ее внимательно. Может, поэтому уроки поэзии для него не составляли труда. В связи с этим Аскар, после сдачи экзаменов по этому предмету, помимо ответов на вопросы, напомнил анализ стиха Саади:

Дозволь мне плакать, подобно весенней туче,

Ведь даже камень испускает вопли в день разлуки влюбленных.

Он подробно анализирует это с точки зрения рифмы и техники искусства, и сразу ошеломил Учителя Шарифджона Хусейнзода, а затем взволновал его, и мастер встал, похлопал его по плечу и сказал: да, мой сын, да, мой сын. Экзамены Вохида Асрори и Сохиба Табарова тоже сдал на ура. У него были проблемы с лингвистикой не в том смысле, что он получал низкие оценки, а в том, что его книги были на русском языке и было трудно их осваивать, что заставляло его нервничать и требовало много времени на подготовку уроков. На самом деле правила грамматики были скучными и не интересными для него со школьной скамьи.

Студенческие годы считались будущим в научной и литературной карьере Аскара. В те годы на историко-филологическом факультете Таджикского государственного советского университета действовал клуб «Молодые писатели», которым руководил поэт Тоджибой Муроди.

В своих “Воспоминаниях” Аскар упоминает, что Тоджибой Муроди был участником Великой Отечественной войны и потерял в ней ногу. Через двенадцать лет после победы и работы в сфере образования, он поступил в зрелом возрасте в университет. В год, когда он был на первом курсе, они были на пятом, факультета востоковедения. Муроди был нежным,

добрым, заботливым молодым человеком и при всех его достоинствах он был менее наивным и простым, что для некоторых было источником шуток над ним.

Этот человек, любитель поэзии, основал и внес свой вклад в “Клуб молодых писателей”, благодаря которому известные таджикские поэты приходили в клуб изучать стихи молодых поэтов, что было полезным уроком для нашего молодого человека (Расскажите о себе, стр. 14). Аскар являлся членом этого клуба с первого года обучения в школе. В те годы Нозирджон Бохири, Абдуфатто Кулоли, Гульназар, Саидали Мамур, Ходжи Мурод, Джамолитдин Каримзода были одним из активистов клуба, а после выросли хорошими поэтами. На третьем или четвертом курсе группа попросила поэта Аминджона Шукухи, тогдашнего председателя Союза писателей, принять участие в обсуждении поэзии Аскара. Шукухи принял участие в мероприятии, написав стихи и сделав пометки на полях. Аскар Хахим настаивает, что большинство из них согласилось, за исключением анализа стихотворения под названием «Имони саг» (Собачья вера), который учитель не принял, утверждая, что ни один хозяин не будет стрелять в свою собаку и что это нехорошо для человека. Хотя я не принял этого замечания, я ничего им не сказал и не отправил ни в одну газету или журнал для публикации в те годы..... Так как помнил название, то заново в дальнейшем переписал. Поэтому сегодня я не знаю, что осталось от старого стихотворения, а что нет.

Наряду с другими моими стихотворениями я подарил их устоду Лоику, главному редактору «Садои Шарк», которому это стихотворение понравилось больше, чем любое другое стихотворение и он в шутку сказал: «Это ведь здорово-а» и опубликовал его полностью (Расскажите о себе, стр. 15).

Позже он подумал и понял, что на мнение Аминджона Шукухи о стихотворении, повлияла идеология того времени, когда человек, а особенно советский человек, не должен был плохо себя вести, так как все знали, что предметом литературы является, возможно, художественное воображение, которое также может иметь большую роль состоящую из событий, которые имеют место, но вероятность и фантазии могут играть важную роль.

Теоретические основы и основные проблемы современной таджикской поэзии находятся под влиянием важных факторов в формировании литературной деятельности Аскара, в том числе учебы и посещение аспирантуры МГУ. Находясь в процессе интенсивных литературных поисков по всей стране, он способствовал изучению и использованию достижений современной России к своему природному таланту в области исследования поэзии. Эти факторы позволили провести значительный уровень научных исследований теоретических проблем современной литературы. Это также сыграла ключевую роль в развитии навыков как молодого исследователя критика литератора.

Наряду со своей диссертацией Аскар Хахим также написал обзоры и статьи о современной таджикской поэзии. Первой серьезной научной рецензией на «Поэт Нушбоди» Аскара Хакима, написанной на втором курсе аспирантуры, является подробный обзор его статьи о недавно опубликованном сборнике Лоик «Нушбод» в журнале «Садои Шарк» за 1971 году». После публикации этой статьи Аскар получил письмо от имени Мухаммаджона Шукурова, который уже был известным литературоведом и заведующим отделом современной таджикской литературы Института языка и литературы Академии наук. Прочитав статью, учитель, поскольку они не знали автора, пришел в офис «Садои Шарк» и спросил, кто автор и где он живет. Узнав об этом, они пишут письмо, в котором говорится, что если вы не будете заняты после окончания учебы, я приглашаю вас работать в моем отделе. (Копия этого письма была обнаружена доктором филологических наук Хасаном Султаном в их архивах).

Вторая статья Аскара Хакима о «Невидимых пиках» Кутби Киром, под названием «Живое прошлое и дух времени» была опубликована в 1972 году в 5-м выпуске «Садои Шарк». Эта статья была хорошо принята поэтом, автором рассказа «Невидимые вершины» Кутби Киромом, который преувеличил и сказал: - Ей-богу, его статья сильнее моего рассказа (Расскажите о себе, стр. 36).

Литературная и критическая работа Аскара Хакима связана с изучением современной таджикской поэзии, традиций и нововведений, а также с изучением поэтического искусства отдельных поэтов. На этой основе в 1978 году он опубликовал трактат «Поэзия и время», в котором рассмотрел проблему исторического наследия в свете проблем природы времени и способов изображения человека и его эмоций, новаторства речи и образа. Стиль, жанр и поэтика модерн на примере творчества М. Турсунзода, М. Миршакар, Боки Рахимзода, А. Шукухи, М. Каноат, Кутби Киром, Лоик и другими. Эта работа была сверхценно, где говорилось о состоянии современной таджикской поэзии.

В 1980 году газета «Маориф ва маданият» была разделена на две части: одна часть - «Газетаи муаллимон», а другая часть - литературная газета «Маданияти Тоҷикистон». Специальная литературная газета была давней мечтой писателей, и Устод Мирзо Турсунзаде неоднократно поднимал этот вопрос перед руководством страны, но это сбылось только после его смерти. Центральный Комитет партии учредил редакцию газеты в Союзе писателей. По предложению Мумина Каноата редактором был назначен Аскар, который был очень ответственным и авторитетным. Первый выпуск должен был быть опубликован в течение недели и Саидали Мамур был назначен заместителем редактора, а Мазабшо Мухаббатшоев - ответственным секретарем, и первый номер был опубликован. Он выходил два раза в неделю на четырех больших страницах тиражом 7000 экземпляров и за короткое время занял заметное место в литературной жизни.

В эти годы был издан второй сборник его статей «В стране речи» (1982), в котором была опубликована серия статей о состоянии современной таджикской литературы, в том числе о развитии поэзии, литературной критике и творчестве отдельных поэтов и писателей, в том числе Рахим Джалиль, Аминджон Шукухи, Мумин Каноат, Лоик Шерали и Бозор Собир.

Наконец, 16 февраля 1983 г. было подписано постановление Секретаря ЦК Коммунистической партии Советского Союза Черненко о создании литературной газеты в Таджикистане. Но опять же, нам не разрешили открыть еженедельник в стране, под предлогом невозможности опубликовать 16 страниц. По инициативе Аскара Хакима и М. Мухаббатшоева сначала напечатали 16-страничный номер тогдашней газеты «Пионер Таджикистана» и показали его Дашкевичу, тогдашнему заместителю руководителя отдела пропаганды и агитации партии, а затем убедили его заказать издание «Литература и искусство» на 16 страницах. Таким образом, сбылась давняя мечта писателей и вышел в свет первый номер еженедельника.

Несомненно, с первых дней у еженедельника «Литература и искусство» появилось много поклонников. Теперь люди с нетерпением ждали каждого выпуска. Наряду со стихами и рассказами на его страницах публиковались критические, противоречивые и оскорбительные статьи. Сотрудники еженедельника занимались актуальными проблемами и писали интересные статьи о жизни знатных людей. Издание «Литература и искусство» увеличилось с семи тысяч до более ста тысяч экземпляров. Ни одно отраслевое издание в Таджикистане не опубликовало столько, сколько наше. У еженедельника были постоянные поклонники и читатели во всех городах и районах страны и за рубежом. В еженедельнике «Литература и искусство» работали Саидали Мамур, Мажабшо Мухаббатшоев, Абдулхамид Самад, Бахром Фируз, Джонибек Ақобир, Салимшо Халимшо, Равшани Йормухаммад, Рахмат Назри, Дододжон Раджаби, Соджида Мирзо, Соломон Рахмон, Соломон Рахмон, Соломон Рахмон, Рахмон Остан, Муаззама Ахмедова, Насрулло Асадулло, Гасан Мухаммадиев и другие. Поэты, писатели, литературные критики опубликовали свои стихи, поэмы, повести и др.

Аскар Хаким десять лет являлся главным редактором еженедельника «Литература и искусство» и внес значительный вклад в его развитие. Именно поэтому еженедельник стал центром обсуждения не только социальных и культурных проблем, но и искусства и особенно литературы. Вклад Аскара Хакима в осуществление этого доброго дела был выдающимся и непреходящим.

Кроме того, критические статьи и литературные образы, созданные Аскар Хакимом различаются по широте и глубине своих критических взглядов и не ограничиваются выражением содержания и идей, они также охватывают внутренний мир, мысли и чувства, а также специфику происходящего. Статьи «Поэзия обшори» - по произведениям Мумина Каноата, «Десять лет и четыре взгляда» - по сборникам Лоика «Нушбод», «Хоки Ватан», «Марди Рох» и «Буй гули хор», посвященные поэзии Бозора Собира, являются нововедением в таджикском литературоведении и литературной критике. По сей день Аскар Хаким как литератор, литературный критик пишет стихи и считает его неотъемлемой частью своей литературной карьеры.

Литература

1. Аскар Хаким. *Мачмуаи осор. Иборат аз ҳафт ҷилд. Ҷилди II. Ашӯр. Муҳаррир: Аҳмадҷони Раҳматзод. - Хучанд: Ношир, 2017. - 492 с.*
2. Бақозода Ҷ. *Нависанда ва идеали замон. - Душанбе: Адиб, 1987. - 256 с.*
3. Бахтин М. *Эстетика словесного творчества. - М.: Искусство, 1979. - 445 с.*
4. Қазва Алиризо. *Аскар Ҳақим – ғазалсарои мутафавит // Адабиёт ва санъат. - 2005. - №4. - 27 январ.*

5. *Максудов А.М. Анализ творчества таджикской литературы. - М.: Наука, 1987. - 254 с.*
6. *Петров А.М. Характер современной литературы. - М.: Наука, 2012. - 265 с.*
7. *Рябова М.В. Особенности таджикской современной литературы на современном периоде. - М.: Наука, 1986. - 254 с.*

АФКОРИ АДАБӢ ВА ИНТИҚОДИИ АСКАР ҲАКИМ

Аскар Ҳақим шоир ва мунаққиди маъруфи тоҷик мебошад, ки дар авоҳири солҳои шастуми қарни гузашта ба омӯзиши адабиёт шуруъ карда, дар як муддати кӯтоҳ миёни хонандагон маъруф гардид. Фаъолияти адабӣ ва мунаққидии А. Ҳақим ба омӯзиши шеърӣ муносири тоҷик, анъана ва навоҳӣ дар он, инчунин ба таҳқиқи хунари суҳанварии баъзе шоирони тоҷик пайванд дорад. Ба андешаи муаллифи мақола, ташаккули асосҳои назариявӣ ва проблемаҳои асосии шеърӣ муносири тоҷик то андозае таҳти таъсири фаъолияти адабиётшиносии А. Ҳақим қарор гирифтааст. Мақолаҳои танқидӣ ва адабиётшиносии ӯ бо вусъат ва умқи андеша аз дигар муҳаққиқони муосир тафовут дошта, ба таҳқиқи танҳо мазмуну мундариҷа маҳдуд намешаванд ва инчунин ҷаҳони ботинӣ, фикру эҳсос ва дигар ҷиҳатҳои хосро фаро мегиранд.

Калидвожаҳо: Аскар Ҳақим, афкори танқидӣ, мунаққид, адабиётшиносии тоҷик, шеър, наср.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ МЫСЛИ И КРИТИКА АСКАРА ХАКИМА

Аскар Ҳақим известен как таджикский поэт и критик, который начал заниматься литературой в конце шестидесятих годов прошлого века и за короткое время стал известен среди читателей. Литературно-критическая деятельность А. Хакима связана с изучением современной таджикской поэзии, традиции и новаторства в ней, а также с исследованием речевого искусства некоторых таджикских поэтов. По мнению автора статьи, на формирование теоретических основ и основных проблем современной таджикской поэзии в определенной степени повлияли литературоведческие исследования А. Хакима. Его критические и литературоведческие статьи отличаются от других современных исследователей широтой и глубиной мысли, они не ограничиваются исследованием только содержания, а охватывают также внутренний мир, мысли и чувства и другие специфические аспекты.

Ключевые слова: Аскар Ҳақим, критическое мнение, критик, таджикское литературоведение, поэзия, проза.

LITERARY THOUGHTS AND CRITIQUE OF ASKAR HAKIM

Askar Hakim is a famous Tajik poet and critic who started studying literature in the late 60 years lasted century and it will become famous among readers in a short time. Literary and critical activity of A. Hakim has related to the study of modern Tajik poetry, tradition and innovation in it, as well as to the research of the speech art of some Tajik poets. In the opinion of the author's article, the formation of theoretical foundations and main problems of modern Tajik poetry was some extent influenced by the literary studies of A. Hakim has decided. His critical and literary articles are different from other modern researchers in terms of breadth and depth of thought, they are not limited to the research of only the content of the content and also cover the inner world, thoughts and feelings and other specific aspects.

Keywords: Askar Hakim, critical thoughts, critic, Tajik literature, poetry, prose.

Дар бораи муаллиф

Раҳимов Баҳодур Ғиёсовиҷ

Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 988 33 13 65

About the author

Rahimov Bahodur Giesovich

Applicant of the Department of Theory and History of the Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 988 33 13 65

Об авторе

Раҳимов Баҳодур Ғиёсовиҷ

Соискатель кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 988 33 13 65

АЗ ТАЪРИХИ ТАРЧУМАИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОЧИК БА ЗАБОНИ РУСӢ

Қурбоназаров А. Х.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар ҷаҳони муосир равандҳои ҷаҳоншавӣ дар соҳаи муносибатҳои адабӣ, фарҳангӣ ва дигар муносибатҳо ва таъсири мутақобилаи байни мардум тағйироти назаррас ба вучуд меояд. Муносибатҳои Тоҷикистону Русия дар соҳаи адабиётшиносӣ, аз ҷумла робитаҳои адабӣ низ истисно нестанд. Илова бар ин, халқҳо ҳамеша дар робитаҳои зичи тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ буда, дар пешрафти онҳо дар ин минтақаҳо саҳм гузоштаанд. Асри 21 асри афқору дидгоҳҳои ба ҳам зич дар бораи мушкилоти муайяни муносибатҳои байни халқҳо маҳсуб мешавад.

Аверин В. А. навиштааст: “Бар асоси андешаҳои аксари муҳаққиқони муосир, тарҷума ҳамчун яке аз шаклҳои консепсияи эҷодӣ ва фарҳангии арзишҳои адабиёти хориҷӣ ва ҳамзамон падидаи ахлоқӣ ба фарҳанги шахсии тарҷумон таъсир мерасонад, яъне воридшавии фарҳанг ба маданияти халқи дигар ва ин алоқа бо тарҷума сурат мегирад. Тарҷума дар адабиёт анъанавӣ тоҷик вақти тӯлонӣ дорад ва ба эҳтимоли зиёд он аз замонаҳои сарчашма мегирад, ки на адабиёт ва на забон қомилан ташаккул наёфта буд” [3, с. 76].

Муносибатҳои адабии тамаддунии русу тоҷик муддати тӯлонӣ дар тавачҷуҳи ҳоси адабиётшиносон қарор доштанд. Ин мавзӯ дар ҳама давраи замони муҳим аст. Дар омӯзиши масъалаи мазкур бартарият ба олимони тоҷик тааллуқ дорад, ки пеш аз ҳама ба таърихи адабиёти рус ва инъикоси он дар маъхазҳои классикии форсу тоҷик тавачҷуҳ зоҳир намудаанд.

Адабиётшиносии тоҷик шумораи зиёди асарҳои дорад, ки дар онҳо мавзӯи додасуда дар мисоли эҷодиёти ин ё он шоир ё нависанда ва тарҷумаи осори ӯ баррасӣ шуда, бо таҳлили муқоисавии таърихӣ омода карда шудааст.

Ин кори илмӣ ба омӯзиши эҷодиёти намоёнҳои машҳури адабиёти классикии рус дар асри XVIII Иван Андреевич Крилов ва робитаи ӯ бо адабиёти Шарқу Ғарб бахшида шудааст. Таъсири адабиёти форсу тоҷик ва афкори фалсафии равшанфикрони Шарқ ба афкори тарбиявӣ, фалсафии И.А.Крилов вобаста мебошад. Омӯзиши эҷодиёти ин мутафаккир дар адабиётшиносии тоҷик мебошад. Ба ақидаи дурусти Вячеслав Азаров: «Адабиёти рус Шарқро ҳамчун як қисми таърихи зиндаи мо, ки дар таҷрибаи замони ҳозира пойдор аст, дохил мекунад» [4, с. 76].

Ин аҳамиятнокӣ ва сари вақт будани тадқиқи проблемаҳои тарҷумаи асарҳои И. Крилов, махсусан афсонаҳои ӯ ба забони тоҷикӣ мебошад. Сарфи назар аз давраи хеле тӯлонии омӯзиши равобити адабии русу тоҷик, бахусус адабиёти давраи муосир, муҳаққиқон дар соҳаи мавриди омӯзиш то ҳол бо теъдоди зиёди мушкилоти ҳалношуда рӯ ба рӯ ҳастанд. Аз ин лиҳоз, таъсири мушкилотҳо ва масъалаҳои таъсири адабиёти рус ва махсусан осори Крилов ба адабиёти тоҷикӣ асарҳои 19-20 барои илми адабиёти тоҷик тавачҷуҳи хоса дорад. Дар хусуси тарҷумаҳои асарҳои нависандаи бузург ба забони тоҷикӣ бисёр ақидаҳои илмӣ дида мешавад.

Акрамова М.Х. навиштааст: “Тарҷумаи тоҷикии шеърҳои И.А.Крилов дар инкишофи соҳаи тарҷума дар адабиётшиносии тоҷик давраи таҳқиқшуда роли калон бозид. Бояд гуфт, ки тарҷумаҳои маъруфи шоиру нависандагони асри 20 тоҷик: Ҳикмат Раҳмат, Абдусалом Деҳотӣ, Суҳайлӣ Чавҳаризода, Мирсаид Миршакар, Баҳром Фирӯз, Клавдия Улуғзода, Муҳиддин Аминзода ҷои махсусро ишғол мекунанд” [5, с. 88].

Таҳлил маълум кард, ки аз нуктаи назари синтаксисии вариантҳои тоҷикии тарҷумаҳои шеърҳо барои хондан осон буда, бо сохти зурталаб мураккаб нестанд. Тарҷумонҳо кӯшиш мекарданд, ки дурустӣ ва асолати ҷумлаҳои содари нигӯҳдоранд.

Алиев А.Қ навиштааст: “Дар адабиётшиносии тоҷик захираи зиёди асарҳои илмӣ мавҷуд аст, ки дар онҳо эҷодкорӣ, проблемаҳои тарҷумаи осори нависандагон ва шоирони

алохида дар тахлили муқоисавии таърихӣ омӯхта шудаанд. Мутаассифона, дар назди адабиётшиносии тоҷик то ҳол бо проблемаҳои тарҷумаи асарҳои бадеӣ дучор меояд. Сарфи назар аз захираи зиёди тарҷумаҳо дар адабиётшиносии тоҷик то имрӯз ин соҳа ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст ва дар тамоми параметрҳои омӯзиши ин масъала ба натиҷаи дилхоҳ нарасидааст» [6, с. 45].

Дар асоси ин бояд таърихи пайдоиш, ташаккул, навсозӣ ва робитаҳо дар рушди ҷамъиятию сиёсӣ, фарҳангӣ ва адабии дигаргуниҳои баамаломадаро амиқтар омӯхта шавад.

Бояд тазакур дод, ки тағйири арзишҳои иҷтимоӣ ва табиати муносибатҳо дар адабиёт вақти бисёро мегирад. Ба эҳтимол, дар танқиди адабӣ ин гуна проблемаҳо, ки дар адабиёти классикии тоҷикро дар тарҷумаҳои русӣ фаро гирифта бошанд, вучуд надоранд.

Сайёҳи рус Филипп Назаров дар нимаи аввали асри 19 ба Осиёи Марказӣ сафар карда, гуфт, ки дар ин шаҳр даҳ рӯз қатлҳои густурда сурат гирифтаанд, ин пас аз кӯшиши навбатии сокинони Тошканд барои рад кардани ҳукумати Қўқанд рӯй дод.

Дар китоби Аҳмади Дониш «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмади Дониш баъзе тафсилоти тамоми вазъи Туркистонро равшан кардан мумкин аст: «Дар воқеъ заминҳои, ки дар ихтиёри ҳокимони Мовароуннаҳр қарор доранд, каманд, вале бо вучуди ин, дар ин ҷо дар Қўқанд, Кошғар чанд ҳокимон даъвои истиклолият доранд, Хоразм, Бухоро ва ҳатто дар мулкҳои хурд, аз қабилҳои Ҳисор, Мастҷох, Кўлоб мебошанд. Вақте ин ҳокимон ба сари қудрат меоянд, аз болои он мисли барги бед меларзиданд, ба як ёрони наздиқашон бовар намекунанд. Онҳо дар тарси абадӣ зиндагӣ мекунанд, ки шояд аз қудрат маҳрум шаванд. Агар ин гуна ҳоким касеро баланд бардорад, аз тарси он ки бар зидди ӯ қиём мекунад, ба ӯ озодии амал намендиҳад» [4, с. 76].

Дар давраи ба Россияи подшоҳӣ ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна аморати Бухоро давлати тавоно буд. Албатта, аморати Бухоро, ки яке аз давлатҳои пурқувваттарин дар Осиёи Миёна ба ҳисоб меравад, ба бартариҳои худ дар байни ҳамсояҳои Осиёи Миёнаи худ шакл надошт, вале, дар навбати худ, аморат ҳам хуб дарк мекард, ки ин минтақа ба майдони қудратҳои бузург табдил меёбад. Кишварҳои хурди заифи Осиёи Марказӣ наметавонишанд аз касе мустақил бошанд. Кишварҳои бузург кӯшиш мекарданд, ки ба қаламрави Осиёи Марказӣ ворид шаванд.

Тавре ки маълум аст, ворид шудан ба давлати хориҷӣ бо се роҳ сурат мегирад. Яқум, забт кардани территория тавассути муносибатҳои дӯстона ба амал меояд, дуюм, манфиати молиявии як тараф ва сеюм, бо зӯрӣ забт кардан ё роҳҳои дуюм ва сеюми ҳамзамон татбиқ кардан мебошад.

Осиёи Миёна бинобар мавқеи ҷуғрофии худ дар ихтисоли давлатҳои бузурги тавоно буд, ки ба суботи дохилӣ ва рушди кишвар таъсири хуб расонида метавонишанд. Дар шимол империяи Русия, дар ҷануб - Бритониё, дар шарқ - Чин ва дар ғарб - Форс буд. Аммо дар он замон Форс бо давлати Усмонӣ мушкул дошт ва Чин барои Осиёи Марказӣ вақт надошт, зеро Чин аз қудратҳои аврупоӣ ранҷ мебард, танҳо Русия ба минтақаи Осиёи Марказӣ тавачҷуҳӣ ҳақиқӣ зоҳир карда, кӯшиш мекард, ки равобити иқтисодӣ барқарор кунад ва албатта қори худро оиди забт кардани дигар давлатҳо нишон диҳад.

Дар нимаи дуюми асри 18 бо хоҳиши Британияи Кабир барои ворид шудан ба ин минтақаҳо ва ба мустамликаҳои худ табдил додани онҳо вазъият ба қуллӣ тағйир ёфт. Табиист, ки Русия ба ҳучум ба Британияи Кабир роҳ дода наметавонист, зеро хуб медонист, ки мавҷудияти осоиштаи кишвар ва суботи дохилии он то андозае аз Осиёи Марказӣ вобастагӣ дорад. Рақобат ба он оварда расонд, ки Русия алайҳи Осиёи Марказӣ амалиёти қатъии ҳарбӣ оғоз кард. Дар соли 1863 дар маҷлиси комитети махсус қарор қабул карда шуд, ки амалиёти ҷанги фаёлона сар карда шавад.

Дар Осиёи Миёна васеъшавии территорияи Россия аз нимаи аввали асри 18 оғоз ёфт. Аввалин зарбаро хонии Қўқанд гирифт (1853-1854), ки баъдтар дар он вилояти Туркистон ташкил ёфт. Дар солҳои 1867—1868 генерал-губернатори Туркистон К. Кауфман бо аморати Бухоро муборизаи шадид мебарад. Аморат таслим шудан намехост. Дар натиҷаи истилои ниҳой дар ҳудуди Бухоро ноҳияи Зарафшон ташкил ёфт. Дар пас хонигарии мағлубшудаи Хива (1873) ташкил ёфт, ки ҳуқуқи идораи кишвар боқӣ монда буд ва инчунин таъмини аскарони рус ва озод кардани ғуломони форсӣ ба он воғузур карда шуд. Соли 1874, баъди

шӯришҳои туркманҳо дар ҷои давлати хонии Хева департаменти ҳарбии Закаспий ташкил карда шуд.

5 феввали соли 1876 фармони олии император дар бораи ҳамроҳ шудани хонии Қўқанд, ки то он замон воқеан пош хӯрда буд, дар қаламрави вилояти Фарғона ба империяи Русия ҳамроҳ шуд.

Дар тамоми ин муддат Бритониё иқдомоти муваффақи Русияро мушоҳида кард ва ҳеҷ иқдоми ошкоре ба амал наовард, аммо ба ҳар ҳол рақобати пинҳонӣ миёни ду абарқудрат идома дошт. Ин рақобат дар таърих бо номи «Бозии бузург» маълум аст. Аз соли 1813 сар карда, байни ин ду қудрат муборизаи сиёсӣ идома дошт ва танҳо дар соли 1885 дар давраи бӯҳрони Афғонистон экспансияҳои Русия қатъ карда шуд.

Баъдан дар байни рақибон Конвенсия ба имзо расид (1907) ва ҳамин тавр анҷоми «Бозии бузург» эълон карда шуд.

Ба Россияи подшоҳӣ ҳамроҳ шудани Осиёи Миёнаро аз ҷиҳати гуногун баҳо додан мумкин аст. Аз як тараф, тамоми хоки Осиёи Миёна аз тарафи дигар Россия ишғол карда шуда, режими ниммустамликавии подшоҳӣ барпо карда шуд, ки халқро боз ҳам бештар зулм мекард, аз тарафи дигар метавон гуфт, ки тараққиёти умумии халқ ба зинаи нав баромад. Агар халқ пеш аз ҳучуми Россия аз феодалҳо, хонҳо, муллоҳо — судхурони худаш азоб мекашид, акнун онҳо низ зери зулми режими нав қарор гирифтанд.

Табиист, ки бо пайдо шудани ҳукумати нав дар Бухоро як навъи андозӣ «нав» ҷорӣ гардид, ки асосан ба ҳунар ва савдо, андозӣ бозорӣ («аминона») таъсир расонд. Даромади ҳазинаи амир дар натиҷаи интиқоли хоҷагиҳои деҳқононӣ кам шуд.

Амир Насрулло аз ҷумла барои зиёд кардани даромади худ низоми мусодираи молу мулк («яргу»)ро ҷорӣ намуд. Аз «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айни бармеояд: «Тамоми бори андоз ба гардани деҳқонони камбағал бор карда шуда буд, ки ин боз ҳам ба бенаво шудани онҳо мусоидат мекард» [2, с. 13].

Ҳамаи ин боиси норозигии умумӣ ва хашму ғазаби омма гардид. Дар вақти паҳш кардани хашму ғазаби халқ ба амиру хонҳо ҳазор нафар одамон нобуд карда шуданд. Устод Садриддин Айни дар бораи як эпизоди характернок нақл мекунад: «Амири Бухоро Музаффархон (1860-1885) дар Бухорои кӯҳистон як шӯришро паҳш карда, фармон дод, ки сари ҳазорон асир бурида шаванд ва ба иҷрои ин қатли дастаҷамъӣ шахсан назорат мекард» [1, с. 32].

Маводҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки зулми подшоҳӣ тараққиёти пуравчи халқро имконнопазир мегардонд. Танҳо бо пайдо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ мардуми Осиёи Миёна (ва махсусан тоҷикон) нафаси чуқур пайдо карданд. Октябри Кабир халқи тоҷикро аз асорати чандинасраи иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавӣ, аз нобудшавӣ наҷот дод.

Дар миёна ва охири асри XIX дар Осиёи Миёна асарҳои эҷодии Крилов ба забонҳои маҳаллӣ тарҷума шуданд ва дар ибтидои асри 20 аз назари муҳаққиқон бетаъсир намонд. Мутаассифона, таърихи тарҷумаҳо ва сифати асарҳои Крилов ба забони тоҷикӣ дар адабиётшиносии тоҷик то ҳол набуд.

Тавачҷуҳи хоси мутарҷимон ба осори Криловро мавзӯи камолоти инсонӣ ҷалб кардааст, ки дар тамоми навиштаҳои ӯ, ба хусус масалҳои форсӣ ба мушоҳида мерасад. Дар адабиёти тоҷик асарҳои зиёданд, ки ба таҳлили муқоисавии масалҳо ва дostonҳои тарҷумии Крилов бо эҷодиёти Саъдӣ, Ҳофиз, Дониш, Убайд Зоконӣ ва Румӣ бахшида шудаанд.

Таҳлили таърихӣ ва муқоисавии эҷодиёти адибон дар адабиётшиносӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад, ки ба шарофати он робитаи адабии русу тоҷик инкишоф меёбад. Ин муносибатҳо дар шароити инкишофи иҷтимоию сиёсии дигаргуниҳои доимии ҷамъият сурат мегиранд.

Як вақтҳо ислохотгари рус подшоҳ Пётри I гуфта буд, ки «...сарҳади асосии савдо, муносибатҳо, омӯзиши маданият ва адабиёти халқҳои Осиёи Миёна иттифоқҳои соҳаҳои гуногуни саноат мебошанд. Мо дар одамон тафовуте намебинем, ба мо амали ба мақсад мувофиқи ҳамфикрӣ бо Шарқ лозим аст» [4, с. 93].

Чунон ки маълум аст, дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Иван Андреевич Крилов бисёр навишта шудааст. Аммо проблемаи муносибати Крилов бо Шарқу Фарб дар адабиётшиносии тоҷик ҳануз мавзӯи кам таҳқиқшуда мебошад.

Мутаассифона, шахсияти И.А.Криловро мактаббачагони мо то ҳол чандон хуб намешиносанд, дар бораи ин шоири нотақрор, ғайримуқаррарӣ, асил, шоири фавқулода ва афсонанавис, шахси бомаърифат, муаллифи афсонаҳои сершумор маълумоти зиёд ба мо нарасидааст. Дар ин бора асарҳои тарҷуманашудаи Крилов шаҳодат медиҳанд, ки дар онҳо доир ба адабиёти тоҷик мавод хеле каманд. Масалан, эҷодиёти Аҳмади Дониш, мутафаккир, маорифпарвар, файласуф, шоир ва нависандаи адабиёти тоҷик «Наводир-ул вақое» ё асари

нотамоми у «Рисолаи таърихӣ», ки дар он чун Крилов дар «Кайба» кӯшиш мекунад, ки мавзӯҳои асосиро ошкор намояд. мушкилот дар идоракунии давлатиро нишон диҳад.

Матбааи рус як китобчаи нодирро аз чоп баровард, ки он «Афсона»-и И. Крилов буд. Он дар Петербург соли 1856 чоп шудааст. Китобча аз 86 саҳифа иборат буда, дар он 25 афсонаи Крилов рост меояд. Барои нашри он шрифти махсуси микроскопии «Алмаз» ихтироъ карда шуд. Фақат бо чашмони пурзур ба возеҳият ва дурустии вай боварӣ ҳосил кардан мумкин аст, ки ин дар ҳақиқат далели бартарии афсонаҳои И. Крилов. Дарвоқеъ, ин нашр арзиши амалии хонанда надорад, аммо ҳамчун ҳуччат аз дараҷаи камолоти санъати чопӣ ва нотақрори худи афсонаҳо шаҳодат медиҳад.

Шеърӯ масалҳои Иван Андреевич Крилов дар ҳама давру замон муҳиманд: пеш аз Инқилоби Октябр ва дар замони шӯравӣ ва имрӯз, ки ҷаҳон дар шабакаи интернет фаро гирифта шудааст, бисёр муҳим мебошад. Эҳтимол, Крилов ҳангоми масҳара кардани зиштҳои инсонӣ дар асри XIX, тасаввур намекард, ки онҳо дар асри XXI аҳамияти худро гум намекунад. Дар ҳар як асари ӯ омезиши сабуки ахлоқ, хиради бевосита ҳис карда мешавад. Крилов дар афсонаҳои худ бадкирдориҳои одамонро маҳкум намекунад, балки ба хонанда имкон медиҳад, ки худаш хулоса барорад ва барои интиҳоби роҳи дуруст ёрӣ расонад.

Эҷодиёти Крилов бо олами бадеии зарбулмасал, дostonҳои русӣ алоқаи зич дорад, вай ба ифодаи метафорикии «ганҷинаи забони русӣ» дохил шудааст, ки бисёри онҳо ба ҳама маълум буд. Афсонаҳои И.А. Крилов ӯ дар тамоми ҷаҳон маълум буда, маҳз ба шарофати афсонаҳо ӯ шухрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст. Забони афсонаҳои Крилов барои донандагони адабиёти рус, нависандагон ва шоирон намунаи ифодаи бадеӣ буд. Дар як вақт В.И. Ленин образҳо ва сюжетҳои афсонаҳои Криловро истифода бурдааст. Шоир дар афсонаҳои худ ҳаёти халқи русро ба таври васеъ тасвир намуда, табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ — аз шох сар карда то худи ҷупонро тасвир мекунад.

Александр Сергеевич Пушкин характери чуқури миллии афсонаҳои Криловро медид, ки дар «шодии ақли маккор, шӯхӣ ва истеъдод» ифода ёфтааст. Пушкин хотирнишон мекунад, ки бар хилофи дигар пешгузаштагони ӯ, ки дар афсонаҳои онҳо ахлоқи ибратбахш дода шудааст, афсонаҳои Крилов тамасхури ҳаҷвию мазҳакавии бадкирдориҳои инсонист. Маҳз ба шарофати афсонаҳои Крилов дар адабиёти рус киноя ба вучуд омад.

Адабиёт

1. Айнӣ С. *Ёддоштҳо*. - Душанбе: Ирфон, 1987. - 287 с.
2. Дониш А. *Рисолаи таърихӣ*. - Душанбе, 1976. - 397 с.
3. Аверин В.А. *Соҳтори психологияи шахсият // Психологияи шахсият: Китоби дарсӣ*. - Петербург: *Наширӣти Михайлов В.А.*, 1999. - 389 с.
4. Азаров Ю.Л. *Санъати тарбия*. - М.: *Маърифат*, 1985. - 162 с.
5. Акрамова М.Х., Мирбобоева Б. *Оила сарчашмаи ташаккули фазилатҳои инсонист / Маҷмуаи асбобҳо*. - Душанбе: *Матбааи Сифат*, 2015. - 80 с.
6. Алиев А.Қ. *Анъанаҳо, расму оинҳои халқӣ ва роли онҳо дар ташаккули одами нав*. - Маҳачқалъа, 1968. - 298 с.
7. Алиева Н.Ф. *Шароити педагогии ташаккули омодагии кӯдакон ба мактаб [Матн]: дис... номзади илмҳои педагогӣ / Н.Ф. Алиева*. - Екатеринбург, 1994. - 230 с.
8. Алябьева Е.А. *Сухбату бозиҳои ахлоқӣ бо бачагони томактабӣ*. - М.: *Сфера*, 2003. - 112 с.
9. Амонашвили Ш.А. *Салом кӯдакон!* - М.: *Маърифат*, 1983. - 208 с.
10. Ананиев Б.Г. *Хонанда оид ба психологияи рушд // Муносибатҳои генетикӣ ва соҳторӣ дар рушди шахсият: Китоби дарсӣ барои донишҷӯён*, ред. ДИ. Фелдштейн. *Наширӣ 2*, - М.: *Институту психологияи амалӣ*, 1996. - 304 с.

АЗ ТАЪРИХИ ТАРҶУМАИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ТОҶИК БА ЗАБОНИ РУСӢ

Дар ин мақола муаллиф аз таърихи адабиёти классикии тоҷик дар тарҷумаи русӣ навиштааст. Дар асоси маводи бисёр муаллиф таърихи тарҷумаи адабиёти русро таҳлил менамояд. Шеърӯ масалҳои адабиёти тоҷик дар ҳама давру замон муҳиманд: пеш аз Инқилоби Октябр ва дар замони шӯравӣ ва имрӯз, ки ҷаҳон дар шабакаи интернет фаро гирифта шудааст, бисёр муҳим мебошад. Эҳтимол, онҳо ҳангоми масҳара кардани зиштҳои инсонӣ дар асри XIX, тасаввур намекард, ки онҳо дар асри XXI аҳамияти худро гум намекунад. Дар ҳар як асари ӯ омезиши сабуки ахлоқ, хиради бевосита ҳис карда мешавад. Онҳо дар афсонаҳои худ бадкирдориҳои одамонро маҳкум намекунад, балки ба хонанда имкон медиҳад, ки худаш хулоса барорад ва барои интиҳоби роҳи дуруст ёрӣ расонад. Эҷодиёти шоирону нависандагони тоҷик бо олами бадеии зарбулмасал, дostonҳои русӣ алоқаи зич дорад, вай ба ифодаи метафорикии «ганҷинаи забони русӣ» дохил шудааст, ки бисёри онҳо ба ҳама маълум буд. Онҳо бузургтарин афсонаҳоро дар тамоми ҷаҳон маъхур намуданд. Маҳз ба шарофати афсонаҳо ӯ шухрати ҷаҳонӣ пайдо кардааст. Забони афсонаҳои онҳо барои донандагони адабиёти ҷаҳон, нависандагон ва шоирон намунаи ифодаи бадеӣ буд. Дар як вақт образҳо ва

сюжетҳои афсонаҳои онҳоро истифода бурданд. Шоир дар афсонаҳои худ ҳаёти халқи русро ба таври васеъ тасвир намуда, табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ — аз шох сар карда то худи ҷӯпонро тасвир мекунад.

Калидвожаҳо: образ, афсонаҳо, шоиру нависандагон, масал, шеър, адабиёти ҷаҳон, образ, олами бадеӣ.

ИЗ ИСТОРИИ ПЕРЕВОДА ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В данной статье автор написал об истории классической таджикской литературы в русском переводе. На основе многих материалов автор анализирует историю перевода русской литературы. Стихи и пословицы таджикской литературы важны во все времена: и до Октябрьской революции, и в советское время, и сегодня, когда мир охвачен Интернетом, очень важны. Возможно, высмеивая человеческие пороки в 19 веке, они не представляли, что они не утратят своей актуальности и в 21 веке. В каждом его произведении чувствуется легкое сочетание морали и непосредственной мудрости. В своих сказках они не осуждают злые дела людей, а позволяют читателю сделать собственные выводы и помогают ему выбрать верный путь. Творчество таджикских поэтов и писателей тесно связано с художественным миром русских пословиц и сказок, оно входит в метафорическое выражение «сокровище русского языка», многие из которых были известны каждому. Именно благодаря легендам он приобрел мировую известность. Язык их сказок был образцом художественного выражения для знатоков мировой литературы, писателей и поэтов. При этом использовались образы и сюжеты их сказок. В своих сказках поэт широко описывает жизнь русского народа, описывая разные сословия — от царя до самого пастуха.

Ключевые слова: образ, сказки, поэты и писатели, притча, поэзия, мировая литература, образ, художественный мир.

FROM THE HISTORY OF TRANSLATION OF TAJIK CLASSICAL LITERATURE INTO RUSSIAN

In this article, the author wrote about the history of classical Tajik literature in Russian translation. Based on many materials, the author analyzes the history of the translation of Russian literature. Poems and proverbs of Tajik literature are important at all times: before the October Revolution, and in Soviet times, and today, when the world is covered by the Internet, they are very important. Perhaps, while ridiculing human vices in the 19th century, they did not imagine that they would not lose their relevance in the 21st century. In each of his works, a light combination of morality and direct wisdom is felt. In their tales, they do not condemn the evil deeds of people, but allow the reader to draw their own conclusions and help him choose the right path. The work of Tajik poets and writers is closely connected with the artistic world of Russian proverbs and fairy tales, it is included in the metaphorical expression "treasure of the Russian language", many of which were known to everyone. It is thanks to the legends that he gained worldwide fame. The language of their fairy tales was a model of artistic expression for connoisseurs of world literature, writers and poets. At the same time, images and plots of their fairy tales were used. It is thanks to the legends that he gained worldwide fame. The language of their fairy tales was a model of artistic expression for connoisseurs of world literature, writers and poets. At the same time, images and plots of their fairy tales were used. In his fairy tales, the poet broadly describes the life of the Russian people, describing different classes - from the king to the shepherd himself.

Keywords: image, fairy tales, poets and writers, parable, poetry, world literature, image, artistic world.

Дар бораи муаллиф

Қурбоназаров Алмат Холматович

Омузгори кафедраи забони русии

умумидонишгоҳи

Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон

ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992) 900 71 35 62

E-mail: akurbonazarov@list.ru

About the author

Kurbonazarov Almat

Lecturer at the All-University Department of the

Russian Language

Tajik State Pedagogical University

named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

Ph.: (+992) 900 71 35 62

E-mail: akurbonazarov@list.ru

Об авторе

Қурбоназаров Алмат Холматович

Преподаватель общеуниверситетской кафедры

русского языка

Таджикский государственный педагогический

университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

пр. Рудаки, 121

Тел.: (+992) 900 71 35 62

E-mail: akurbonazarov@list.ru

ТАЪСИРИ ЭҶОДИЁТИ ШИФОҶИИ ХАЛҚ БА ОСОРИ БАЧАГОНАИ АМИНҶОН ШУКЎҶӢ

Тағоев С. С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Эҷодиёти шифоҳии мардум-ғаҳвораи адабиёти афол аст. Он ба адабиёти хаттӣ аз замонҳои хеле дури бостонӣ ба сифати ҳазинаҳои дурдонаҳои бикри каломӣ бадеъ хизмат карда омадааст. Аз ҳамин ҷиҳат, «Ибтидои санъати суҳан аз фолклор аст», - мегӯянд.

Осори шифоҳии халқ дорои аҳаммияти бузурги тарбиявӣ, ахлоқӣ буда, фаҳмиш ва тасаввуроти кӯдаконро дар бораи Ватан, табиат, ҳаёт ва зиндагӣ бой мегардонад. Фолклор дар тарбияи маънавии кӯдакони синнусоли гуногун, хоса дар ташаккули шахсияти онҳо аҳаммияти калони тарбиявӣ дорад. Аҳли қалам, адибони машҳури ҷаҳон, аз ҷумла адибони классик ва муосири тоҷик аз ин сарчашмаи илҳомӣ эҷодӣ ҳамеша баҳра мебардоштанд. Дар таърихи адабиёти тоҷик адиберо дучор омадан мушкӣ аст, ки аз фолклор баҳрае набардошта бошад ва ё аз мазмуну мундариҷа, образ ва осори халқӣ истифода накарда бошад.

Адабиёти шифоҳии халқ аз давраҳои хеле қадим бо адабиёти китобатӣ робитаи ногусастанӣ дорад. Чунки осори шифоҳии халқ дорои аҳаммияти тарбиявӣ ахлоқӣ буда, сарчашмаи илҳомӣ шоиру нависандагон гардидааст. Дар ҳамин замина, шоирон дар асоси жанрҳои адабиёти шифоҳӣ шеърӯ манзумаҳои худро иншо намудаанд.

Асосгузори адабиёти бачагонаи тоҷик устод С. Айни ва пайравони ӯ М.Турсунзода, М. Миршакар, Суҳайлӣ Ҷавҳаризода, А. Деҳотӣ, А.Шукӯҳӣ ва дигарон, ки донандагонӣ бузурги эҷодиёти халқ мебошанд, беҳтарин образҳои халқиро дар осори пураарзиши худ истифода бурда, саҳифаҳои нави адабиёти бачагонаи тоҷикро ба вучуд овардаанд.

Омӯхтани эҷодиёти халқ, аз он ҷумла суруду тарона, достону афсонаҳо тавре ки қаблан таъкид шуд, адабиёти бачагона аҳаммияти калони тарбиявӣ, таърихӣ, этнографӣ бархурдор аст.

Ин бузургон дар назди худ вазифа гузошта, жанрҳои халқиро бо мақсади муайяни тарбиявӣ интихоб намуда, барои ба некӣ аз нав сохтани руҳия, тасаввурот ва умуман, тарбияи маънавӣ ахлоқии кӯдакон кӯшиши ниҳоят зиёд ба кор мебаранд. Ҷӣ тавре ки В. Г. Белинский қайд намудааст, панду насиҳат, пургӯии безоркунандаро калонсолон ҳам дӯст намедоранд, бачагон бошанд, онро ниҳоят бад мебинанд. Бачагон дар шахси нависандаи худ дӯсти ғамхорро дидан меҷӯянд. Онҳо аз нависанда дилтангию панддихиро не, кайфу ҳаловат ва ҳикоятро таманно доранд [2, с. 48].

Жанрҳои халқӣ айнан дар асоси ҳамин принципҳо эҷод гашта, ба талабҳои ҳаққонии В. Г. Белинский ҷавоб дода метавонанд. Ба кӯдакон танҳо нақл намудан кам аст, онро таъсирнок кунонидан лозим аст. Барои таъсирнокии он калимаю ибораҳои образнок, интонатсияи суҳан, ҳангоми нақл ифоданокии онро истифода бурдан зарур аст, ки ба ҳамаи ин кӯдакон тақлид намуда, онро ёд мегиранд. Шоир, аз рӯи кордонии худ бо роҳу усулҳои гуногун аз ҳамаи имкониятҳои мавҷуда, аз он ҷумла дар заминаи жанрҳои халқӣ афсонаҳо, зарбулмасалҳо, китобҳои бадеӣ истифода бурда, кӯдаконро бо ҳислатҳои неки инсонӣ тарбия менамоянд.

Масалан, дар шеъри “Зоғ ҷӣ хел сиёҳ шуд”-и А.Шукуҳӣ хулқу одати зоғро хеле моҳирона ва шоирона ба риштаи тасвир қашидааст. Асосан ин шеър дар заминаи ривоятҳои халқӣ иншо гардидааст. Гӯё як вақтҳо зоғ мисли пахта сап-сафед будааст:

Як вақтҳо зоғи сиёҳ

Буд мисли пахта сап-сафед.

Аз рӯи одат ҳар пагоҳ

Мешишт вай дар шоҳи бед.

Соле зимистон саҳт меояд. Мардум азоб мекашанд. Зоғон шодикунон онҳоро масҳара карда чунин шеър мехонанд:

Ғар шоҳи бед аз боди саҳт

Бар ҳар тараф меҳӯрд тоб

Он зоғ чун шоҳе зи тахт
Мекард бо шодӣ хитоб:
“Борад агар барфи калон,
Мо рақсу бозӣ мекунем,
Дар рӯи яхҳо дав-давои,
Мо конкитозӣ мекунем.
Қар-қар, куру, қар-қар, куру,
Кайфу сафо, кайфу сафо!
Қар-қар, куру, қар-қар, куру,
Барфу хунукӣ-тӯи мо” [1, с. 391].

Зоғ дар дасти кампире пораи ангиштеро дида гирифта бурда пинҳон мекунад. Кампири аз хунукӣ ларзида истода ба зоғ дуои бад карда, чунин мегӯяд, ки зоғ мисли ҳамон ангишт сиёҳ шавад.

Эй, зоғ, зоғи сап-сафед,
Гардӣ, илоҳӣ, сип-сиёҳ.
Кардӣ маро ту ноумед,
Монӣ, илоҳӣ, бепаноҳ [1, с. 392].

Дуои кампир мустақоб гардида зоғон сиёҳ мешаванд. Зоғон бисёр тадбир меандешанд, лекин дигар сафед намешаванд. Онҳо бо барфи сафеду собун умед баста, мехоҳанд сиёҳии худро тоза намоёнд:

Дар охири маҷлис суҳан
Бигрифт як калзоғи пир:
“Собун задан лозим ба тан
Аз нав шавем он гаҳ чу шир”
Пас, баҳри собун ҳар тараф
Зоғон ба парвоз омаданд.
Се кулча собунро ба каф
Дуздида дартоз омаданд.
Собун заданд андар бадан
Қар-қарқунон бо сад умуд,
Лекин ба сад собун задан
Зоғе намегаштӣ сафед.

Гарчанде ки зоғон бо собун худро шустушӯй мекарданд, дигар ба онҳо фоидае надошт, сафед шуда наметавонистанд. Шоир дар мисраъҳои чамбасти хусусияти зоғон ва собундуздии онҳоро бо як тарзи шоирона ба риштаи назм кашида чунин мегӯяд:

Аз он замон зоғон мудом
Дузданд собун дам ба дам.
Лекин ба ин кори ҳаром
Гарданд чиркин боз ҳам [1, с. 393].

Чӣ тавре ки ба назар мерасад, асосан, мазмуни шеърро нақли халқӣ ташкил медиҳад ва чи гуна зоғи гапнодаро аз панҷаи пиразани сармохӯрда пораи ангиштро рабуд ва ба дуои кампир гирифтӣ шуд, барои бачаҳо ҷолиби диққат аст. Онҳо баъди пурра хондани шеър ба саволҳои худ ҷавоби муносубу мушаххас ёфта метавонанд.

Шоир тавонистааст, ки бо як ҷаззобият ин ривояти халқиро ба завқу фаҳми бача созгор намуда, онҳоро дар руҳияи инсондӯстӣ бо панду андарзи шоирона (масал) тарбия намоёнд.

Дар эҷодиёти халқ маҳсусан, жанрҳои суруд, достон, тезгӯяк таъсири пурзӯр, зебоии ҳақиқии забон, хушоҳангии калимаҳо ҳамчун воситаи равшан ва саҳеҳ тасвир кардани манзараҳо, характерҳо, образҳои қаҳрамонҳо ҷой дорад.

Аминҷон Шукӯҳӣ ин сарчашмаи бепоени санъати бадеиро устодонава моҳирона дар эҷодиёти худ истифода бурда, забони адабии ҳозираи тоҷикро бой намудааст. Захираи луғавии забони кӯдакон ҳар қадар бойтар гардад, нутқи онҳо ҳам ҳамон андоза равшан ва равон мегардад. Яке аз роҳҳои муҳими васеъшавии донишу эҳсосоти кӯдакон ин азхудкунии шеър, чистон, зарбулмасал мебошад.

Шоир Аминҷон Шукӯҳӣ низ бештари осори бачагонаи худро дар заминаи асарҳои фолклорӣ эҷод кардааст. Масалан, шеъри “Борони баҳорон”-и шоир дар заминаи шеъри

халкии “Чанг омаду чанг омад”, ки дорои ҳафт ҳичо мебошад, хеле равону фаҳмо ба қалам дода шудааст:

Абр омаду абр омад,
Гурранда чун бабр омад.
Аз болои шаҳр омад,
Якбора ба қаҳр омад.
Гуфто:- ба ғубору чанг,
Ман мекунам акнун чанг.
Боронаки сим-симақ,
Боронаки чим-чимақ.
Як рӯзи тамом омад,
То омади шом омад.
Ҳар чангу ғубор аз он
Бар хок бишуд яксон.
Дар боғу биёбонҳо,
Дар кӯчаву майдонҳо
Ҳар сабзаву шохи гул
Шустанд руху кокул.
Гӯё ҳама аз ҳаммом
Берун шуда баъд аз шом,
Пушида либоси нав,
Густурда палоси нав.
Бо табъи хушу хандон
Гаштанд ҳама рақсон...
Абр омаду абр омад,
Гурранда чун бабр омад.
Бар бод савор омад,
Борони баҳор омад [1, с. 388-396].

Чуноне ки мебинем, дар шеъри мазкур манзараҳои нотақрору дилнишини фасли баҳор тавассути инъикоси абри баҳор, бод, борони сим- сим дар кӯчаву биёбонҳо, ки хоси фасли баҳор мебошад, нишон дода шуда, дили бачаҳоро ба табиат гарм месозад. Ин шеър, воқеан, пур аз амалу ҳаракат буда, тез тағйир ёфтани авзои ҳаво ва дигаргун шудани табиат бисёр диданӣ, эҳсосшаванда ба хусусияти кӯдакон, ҳолати рӯҳии онҳо изтиробангез ба қалам дода шудааст.

Ҳамин тавр, шеъри “Заврақчаи мо”, ки аз беҳтарин намунаҳои шеъри бачагон ба ҳисоб меравад, дар қолаби асарҳои халқӣ офарида шудааст:

Ману акаам
Заврақча сохтем.
Аз қоғази сурх,
Байрақча сохтем.
Байрақчаро бар
Заврақча мондем,
Заврақчаро бар
Табакча мондем.
Табакчаро пас
Гирифта бар даст,
Рафтем ба чӯи
Обаш каму паст..
Табакчаро мо
Бар об мондем
Аз шодӣ ду кас
Ашӯла хондем.
Заврақчаи мо
Шино менамуд.
Байрақчаи мо

Чило менамуд [1, с. 370]

Аминҷон Шукӯҳӣ қолабҳои шеърӣ халқиро барои эҷоди шеърӣ нав ва ифодаҳои мазмунҳои тоза пешниҳоди хонандаи хушзавқаш менамояд:

Таги ангур суфача,
Суфачаба намадча.
Намадчаба кӯрпача,
Кӯрпачаба Шафоча.
Шафочаба камзӯлча,
Камзӯлчаба кисача,
Кисачаба дӯлона.

Дӯлонаша об бурдаст,
Шафочая хоб бурдаст [1, с. 12].

Шеърҳои “Мурғобии ман”, “Аккаи думдароз”, “Бибиҷони ман”, “Дарёи Варзоб”, “Ил-18 омад”, “Аз нуги хамир фатир”, “Давидему давидем” аз рӯи вазну оҳанг дар лаҳни асарҳои манзуми халқӣ эҷод шудаанд.

Зеро “Фолклоргарой бо ҷаҳонбинии нависанда, мавқеи ғоявию эстетикӣ, сабки хосса ва принсипҳои эҷодии вай тавҷам аст. Маънавиёти адиб ҳар чӣ қадар бою рангин бошад, тафаккури бадеӣ ва диди эстетикаш ҳар чӣ қадар амиқ бошад, муносибаташ ба анъаноти эҷодӣ лафзии халқ ба ҳамон андоза наздик хоҳад буд” [3, с. 359].

Воқеан ҳам, фолклор ҳамчун омил ва сарчашмаи асосии адабӣ на танҳо дар пайдоишу ташаккули адабиёти бачагона нақши асосӣ дорад, балки дар бораи ташаккули таҳаввули адабиёти гузаштаву имрӯзаи мо манобеи муътабар ба шумор меравад.

Бесабаб нест, ки мутафаккири бузурги рус. В.Г.Беленский асосҳои асарҳои халқиро муҳимтарин хусусияти адабиёти бадеӣ мепиндорад:

“Асолати ҳама гуна осори манзум ба халқияти он вобаста аст, яъне вобаста ба он аст, ки ин асар дар ниҳодаш хувияти халқӣ худро то чӣ андоза инъикос намудааст [3, с. 57].

Адабиётшиноси тоҷик муҳаққиқи адабиёти бачагонаи тоҷик Ҷонон Бобокалонова ба ҳамин хулоса омадааст, ки фолклор ба пайдоишу ташаккули адабиёти атфол таъсири файзбахш расонидааст: “Таъсири пурсамари эҷодӣ лафзии халқ ба адабиёти муосири тоҷик дар тору пуди равандҳои домнадору мураккаби он равшан ба назар мерасад. Ин таъсир ҳанӯз аз даврони истиқрор ва танаввуи адабиёти кӯдаки тоҷик мақоми арҷманде дошт ва аз муҳимтарин хусусияти марҳалаҳои баъдинаи он ба шумор меомад” [3, с. 61]

Хусусияти муҳими услуби ашъори шифоии халқ он аст, ки санъати такрор дар шеър мақоми хосса дорад. Ин хусусият дар шеърӣ “Давидему давидем”-и шоир А.Шукӯҳӣ хеле баръало ба назар мерасад.

Давидему давидем,
Ба ҷӯи нав расидем,
Ҷӯи нава обаш не,
Ниҳолчая тобаш не.
Пагоҳ аз нав давидем,
Ба ҷӯи нав расидем.
Ҷӯи нава обаш пур,
Хоҳӣ агар, як каф хӯр...
Аз кӯҳистон меояд.
Ғелон-ғелон меояд.
Ҷӯи нава обаш мӯл,
Танбалҳояш хобаш мӯл [5, с. 268].

Шоирӣ ширинкалом А.Шукӯҳӣ ба таҷрибаи илҳомбахши халқ таъя намуда, барои бачаҳо асарҳои эҷод кардааст, ки манзараҳои дилангези ҳодисаҳои табиатро ба ҷилва овардааст. Дар ҳамин замина, манзумаҳои тамсилии “Шапаракча”, “Ба гурба бӯи муш мефорад”, “Гов нашуда кал шуда монд”, “Аккаи думдароз”, “Баррачаи гурезпо” ки дорои аҳамияти тарбиявӣ мебошанд, дар асоси асарҳои фолклорӣ иншо гардидаанд.

Шоир Шукӯҳӣ сайъ ва кӯшиш менамояд, ки шеърро фаҳмо, шавқангез ва таъсирбахш бошад ва ба дили хонандааш роҳ биёбад..

Ба андешаи профессор Ҷ.Бобокалонова “Асарҳое, ки барои бачагон махсус эҷод шудаанд, ба синну сол, завку ҳавас, психология, ҷаҳонбинӣ ва тасаввуроти бачагон ҳос ва мувофиқ бошад ба мақсади тарбияи онҳо эҷод карда шуда, бо талабот ва хусусиятҳои адабиёти бачагона пурра мувофиқат кунанд [4, с. 9].

Пеш аз ҳама, бояд забони адабиёти атфол образнок, равон бо шеваи бачагона ифода ёбад. Соданависӣ низ аз шартҳои аввали адабиёти бачагона аст, албатта, на он сухане, ки дар он бадеият набошад. Чизи дигаре ки барои бачаҳо хеле муҳим аст, интиҳоби мавзӯ мебошад.

Дар ин бора Н.Г. Чернишевский хеле хуб гуфтааст: “ба бачаҳо бисёр чизҳоро хеле осон фаҳмондан мумкин аст, лекин ҳуди одами мефаҳмондагӣ бояд мавзӯро, ки ба бачагон нақл кардан меҳақад, равшан фаҳмад ва бо забони онҳо гап зада тавонад [6, с. 112].

Иқрор бояд шуд, ки ана ҳамин хусусият дар эҷодиёти Аминҷон Шукӯҳӣ баръало ба назар мерасад, ки бештари осори бачагонааш дар заминаҳои нақлу ривоятҳои халқӣ эҷод шудаанд.

Воқеан ҳам, беҳтарин дастовардҳои назми атфолӣ тоҷик ашъоре ба шумор меоянд, ки дар равияи сабку усулӣ содаву дилнавози адабиёти шифоҳӣ гуфта шуда бошанд.

Адабиёт

1. Шукӯҳӣ А. Асарҳои мунтахаб. - Душанбе: Ирфон, 1977. – 396 с.
2. Белинский В. Г. и др. О детской литературе. – М., 1954.
3. Файзуллоев Н. Назми кӯдакон. - Хучанд: Нури маърифат, 2010. - 664 с.
4. Бобокалонова Ҷ. Таърихи адабиёти атфол. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2006. - 568 с.
5. Саидов С. Адабиёти бачагона. - Душанбе, 2019. – 381 с.
6. Тағоев С. Адабиёти бачагона. - Душанбе, 2012. – 117 с.
7. Тазкираи адабиёти бачагон. Иборат аз панҷ ҷилд. - Душанбе: Маориф, 1980. – 368 с.
8. Мухриддин С. Шеър дар мизони хуна. - Душанбе: Балоғат, 2020. -160 с.

ТАЪСИРИ ЭҶОДИЁТИ ШИФОҲИИ ХАЛҚ БА ОСОРИ БАЧАГОНАИ АМИНҶОН ШУКӢХӢ

Дар мақолаи мазкур сухан перомунӣ таъсири эҷодиёти шифоҳии халқ ба осори бачагонаи Аминҷон Шукӯҳӣ меравад. Мавзӯи эҷодиёти Аминҷон Шукӯҳӣ басо доманадор ва гуногун буда, ба он хотир чи дар асарҳои насрӣ ва чи дар асарҳои назмӣ мавзӯҳои актуалии мушкиро интиҳоб намуда, қувва ва маҳорату малакаи касбии худро дар ҳалли мавзӯи интиҳобшуда ба қор бурдааст. Шукӯҳӣ пас аз интиҳоби мавзӯ ба сухани одӣ обурани бадеӣ дароварда, тавассути самимият ва ҳаяҷонбахшии лирикӣ ба дили хонанда зуд роҳ ёфтааст. Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи эҷодиёти шоири тавоно Аминҷон Шукӯҳӣ ва таъсири эҷодиёти шифоҳии халқ ба осори бачагона ӯро хело ҳам бамаврид тафсир намудааст.

Вожаҳои калидӣ: шеър, атфол, шифоҳӣ, гаҳвора, таърих, этнография, бачагона, мизон, санъати бадеӣ, манзум, жанр, дилнишин, такрор, тасвир, услуб, халқ, манзара, майдон, биёбон, барф, зимистон, лафз, вазн, оҳанг, сабк, фольклор, сарчашма, тарбия, ахлоқ.

ВЛИЯНИЕ УСТНЫХ ТВОРЧЕСТВ НАРОДА НА ДЕТСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АМИНДЖОНА ШУКУХИ

В данной статье речь идет о влиянии устного творчества народа (фольклора) на детские произведения Аминджона Шукухи. Тематика творчества Аминджона Шукухи очень широка и разнообразна, поэтому в своих прозаических и поэтических произведениях он выбирал злободневные и сложные темы и использовал свои силы и профессиональные навыки для решения выбранной темы. Шукухи, выбрав тему, облек ее в простые слова и художественный колорит, и благодаря искренности и лирическому азарту быстро нашел путь к читательскому сердцу. В своей статье автор осмыслил проблему творчества могучего поэта Аминджона Шукухи и влияние устного творчества народа (фольклора) на детские произведения.

Ключевые слова: поэзия, рассказ, устное, колыбель, история, этнография, ребенок, масштаб, художественное искусство, стихотворение, жанр, сердце, повторение, образ, стиль, народ, пейзаж, поле, пустыня, снег, зима, слово, тяжесть, тон, стиль, фольклор, источники, образование, нравы.

THE INFLUENCE OF PEOPLE'S ORAL ART ON THE CHILDREN'S WORKS OF AMINJON SHUKUHI

This article deals with the influence of the oral works of the people on the children's works of Aminjon Shukuhi. The subject matter of Aminjon Shukuhi's creativity is very wide and diverse, so in his prose and poetic works he chose topical and complicated themes and used his strength and professional skills to solve the chosen theme. Shukuhi, having chosen the theme, clothed it in simple words and artistic coloring, and thanks to sincerity and lyrical passion quickly found the way to the reader's heart. In his article, the author reflected on the problem of creativity of the mighty poet Aminjon Shukuhi and the influence of the oral tradition of the people on children's works.

Keywords: poetry, storytelling, oral, cradle, history, ethnography, child, scale, art, poem, genre, heart, repetition, image, style, people, landscape, field, desert, snow, winter, word, gravity, tone, style, folklore, sources, education, mores.

Дар бораи муаллиф

Тағоев Салим Саидмуминович

Муаллими калони кафедраи забон ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 935 82 42 87

About the author

Taghiev Salim Saidmuminovich

Senior teacher in the Department of Language and
Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 935 82 42 87

Об авторе

Тағоев Салим Саидмуминович

Старший преподаватель кафедры языка и
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 935 82 42 87

ОМУЗИШИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИР

Олимӣ Х. Ҳ., Иброҳимов Ф.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода*

Дар охири асри XIX ва аввали асри XX ганчинаҳои наср – «Наводир-ул-вақоеъ», «Меъёр-ут-тадаюн», «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмади Дониш, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шамсуддин Шохин, «Тухфаи Сомӣ»-и Мирзо Азими Сомӣ, «Савонех-ул-масолик»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, «Рӯзномаи сафари Искандарқул» ва «Рӯзномаи вистафкаи Маскоб»-и Абдураҳмони Мустачир, «Тухафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочиддини Ҳаким, «Мунозира»-и Абдурауфи Фитрат, «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и Садриддин Айнӣ таълиф шудаанд. Махсусан, дар охири асри XIX иншо гардидани «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмадмахдуми Дониш инқилоби тозаеро дар насри бадеии тоҷик ба вучуд овард.

Гузашта аз ин, донишҳои гуногунпахлуи адибони маорифпарвари тоҷик, ба мисли Аҳмади Дониш, Шамсуддин Шохин, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Савдо, Абдураҳмони Мустачир, Ҳайрат ва дигарон ифодакунандаи воқеияти бадеӣ ва таърихии авзои сиёсӣ иҷтимоӣ охири асри XIX дар Бухорост ва зимни таҳқиқи қонуниятҳои ташаккули раванди маорифпарварӣ, жанрҳои адабӣ-таърихӣ, забони адабӣ, арзишҳои эстетикӣ ва робитаи он бо иҷтимоӣ баррасӣ карда шуд.

Садриддин Айнӣ аз ҷумлаи адабиётшиносоне мебошад, ки доир ба адабиёти нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX маълумоти кофӣ оварда, зимнан ба осори адибони ин давр баҳои муносиб додааст. Нахустин намуна ва ё ба қавле шиносномаи миллати тоҷик дар солҳои тақдирсоз барои мардуми мо ин «Намунаи адабиёти тоҷик» буд, ки соли 1926 дар Маскав интишор мегардад ва то андозае ба даҳони душманони миллату фарҳанги тоҷик қулфи хомӯшӣ мезанад. Дар сарсухани «Намунаи адабиёти тоҷик» С.Айнӣ тазаккур медиҳад: «Аз бозе, ки вақоӣро таърих қайд мекунад, то имрӯз дар диёри Мовароуннаҳру Туркистон ҷунонки як қавми муаззам ба номи тоҷик ё ки тозик истиқомат дорад, ҳамҷунон забону адабиёти эшон ҳам ривоч ёфта омадааст». Абулқосим Лохутӣ дар пешомади ин китоб шахсият, заҳмат ва дониши Айниро тавсиф менамояд ва ба «Намунаи адабиёти тоҷик» баҳои баланд медиҳад: «Ба фикри ман, «Намунаи адабиёти тоҷик» беҳтарин намунаи сайри тараққиӣ адабии тоҷикон аст. Устод Айнӣ барои ёфтани баъзе аз нусхаҳои хаттии шоирони тоҷик басо рӯзҳо, ки дар ба дару кӯча ба кӯча рафта, то онро ёфтанд ба даст оварда ва дар натиҷа заминаи ҳозире барои танқиду таҳлили адабии тоҷикон омода намуда» [1, с. 7].

Асари мазкур аз се қисм иборат буда, маълумоти кофӣ ва пурра доир ба адабиёти асри XIX дар қисми дувум ба ҷашм мерасад. Дар ин қисмат дар бораи адибони маорифпарвар Аҳмадмахдуми Дониш, Савдо, Возех, Шохин иттилоот дода, баъзе масъалаҳои рӯзгор ва осори онҳоро ба хонанда шарҳ додааст, ки ин барои таъкиди мушкilotи замони амирони манғит хеле ба маврид аст.

Фаъолияти устод Айнӣ дар хусуси ба таъб расонидани матни саҳеҳи асарҳои бадеӣ ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр оғоз ёфта буд. Дар аввали асри XX бо раҳбарии Садри Зиё С. Айнӣ ҳамроҳи Мунзим ва Ҳайрат дар асоси татбиқи нусхаҳои алоҳидаи «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш нусхаи комили асарро ба вучуд меоварад [2, с. 28]. Махсусан, баҳои С.Айнӣ ба осори Аҳмади Дониш хеле дақиқ аст: «Маълум аст, ки дар он оғоз дар Бухоро аз фикрҳои наву адабиёти ҷадид асаре набуд. Пас маълум мешавад, ки ин доҳии модарзод ҳамаи афкорашро аз ғайри талқини касею китобе маҳз аз тадаббуру тафаккури худ маишату дунёро ҳосил кардааст» [1, с. 20]. Агар ба ин фикр таъҷиб намоем, пас ҳулосаи муҳаққиқони замони шӯравӣ дар мавриди он ки маорифпарварии Дониш аз сафарҳои мунтазамаш ба Русия сарчашма мегирад, комилан ихтилоф дорад. Ба қавли устод Айнӣ, бинобар беъятиной нисбат ба назмаш ашъори таълифнамудаи Дониш ҷамъоварӣ карда нашудаанд ва оид ба насри мутафаккир меорад: «Аз Аҳмадмахдум дар пуштҳои китоб, дар маҷмуаҳои мутафаккирӣ, дар дафтарҳо ва дар қоғазпораҳо хеле осори мансура мондааст. Аммо номдортарин осори мансурааш «Наводир-ул-вақоеъ» ном китоби мудавван аст, ки таҳминан дорой 750 сафҳа аст. Мундариҷоти ин китоб воқеаҳои мутафаккирӣ ва

саргузаштҳои парешон ва баъзе масоили илмӣ буда, забонаш форсии сода, тартибаш наздик ба румон аст, ки дар зимни саргузаштҳои ҳаёли хеле ибратбахшост» [1, с. 201-202].

Садриддин Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» бевосита сарчашмаҳои истифода намудаашро тазаккур дода, ҳамзамон роҷеъ ба тазкиранависон маълумот додааст.

Дигар асаре, ки оид ба воқеаҳои нимаи дувуми асри XIX маълумот додааст, ин «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни ба шумор меравад. Махсусан, дар «Ёддоштҳо» ифодакунандаи рӯзгори Аҳмади Дониш, Шарифҷон Махдуми Садри Зиё, Абдулвоҳиди Мунзим, Муҳаммад Сиддиқи Ҳайрат, Абдулмачиди Зуфунун, Яҳёҷоҷа, Сиддиқҷоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Қорӣ Абдулқарими Офарин, Мирзо Азими Сомӣ, Азизҷоҷаи Азиз, Мирзо Ҳайти Саҳбо, Шамсуддини Шохин маълумоти фаровон оварда шудааст.

Чеҳраи Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо» асосан дар бахшҳои «Одами аҷиб» (дар қисми дууми асар), «Шарифҷонмаҳдум ва ҳамсухбатони ӯ», «Тарзи зиндагонии шабонарӯзӣ ва ҳафтагии Аҳмадмаҳдум», «Оби ганда ба хандак», «Саёҳати солонаи Аҳмадмаҳдум», «Шеърҳои ҳаҷвии Аҳмадмаҳдум» (дар қисми сеюми асар), «Ҳабари вафоти Аҳмади Дониш» ва «Аввалин шиносии ман бо калонтарин асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоъ»» (дар қисми чоруми асар) инъикос ёфтааст. Дар «Ёддоштҳо» аз рӯзгори Аҳмади Дониш мисолҳои намунавӣ бо таҳлили устод Айни оварда шудааст. Айни Донишро ба ҳайси ҳаттот, шахси таърихдон, маорифпарвар ва донишманд инъикос намуда, ҷоҷе мавқеи хунари Аҳмадмаҳдумро тасвир мекунад: «... даромади асосии Аҳмадмаҳдум аз роҳи меҳнати худаш буд... ӯ бисёр хушхат ва лаввоҳи хунарманд буда, даромади ин пеша хароҷоти «валинёнматонаи» ӯро мебардошт. Ӯ на танҳо лаввоҳ ва ҷадвалкаш буд, балки рассоми хунарманд ҳам буд, ки расмҳои бисёр зинда мекашид» [3, с. 285].

Аз он ки Айни бо дастнависҳои Дониш ошно буд, ҷойи шакку шубҳа нест, зеро ҳуди нависанда таъкид менамояд: «Ман як «Юсуф ва Зулайҳо»-ро бо хат, лавҳ, ҷадвал ва расми Аҳмад-Маҳдум дидаам, ки дар ҳамон вақт ба қимати сесад пуд гандум фурӯш шуда буд» [3, с.

Асосан, воқеаҳои охири асри XIX ва махсусан масъалаи инсонрабӣ, зулм ба бечорагону фақирон ва ғуломфурӯшӣ дар романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон» ошкортар баён гардидааст. Дар китоби «Таърихи инқилоби фикри дар Бухоро» Айни Донишро чунин тавсиф намудааст: «Аҳмадмаҳдум фозил ва олими дараҷаи аввал ҳам, аз дарсҳои расмӣ шогирд қабул нанамуд ва ба эътирозкунандагон дар ин бора фасоду вайронии мадрасаҳо ва дарсҳои расмиро фаҳмонда истод... Муҳимтарин ва аз ҷиҳати танқид бераҳмонтарин асари Аҳмадмаҳдум «Наводир-ул-вақоъ» ном китоби ба тариқи роман навиштаи ӯст. Ин китоб (дастнавис) аз 750 саҳифа иборат буда, мундариҷоташ аз саргузаштҳои оддӣ ва аз баъзе мақолаҳои илмӣ иборат аст» [4, с. 21].

Дар бораи Аҳмади Дониш дар адабиёти пешазинқилобии рус низ тақрибан ҷизе нест. Фақат сайёҳи рус Л.Ф. Костенко «Дар саёҳати ҳайати сафорати рус ба Бухоро дар соли 1870» ном асари худ чанд сатре ба Аҳмади Дониш бахшидааст. (Нашри соли 1871-ум, Петербург). Ба қавле Л.Ф. Костенко тасдиқ мекунад, ки Мираҳмад дар музокираҳои ҳайати дипломатии рус бо ҳукумати Бухоро дар соли 1870-ум «Котиби сафорати Бухоро» будааст. Л.Ф. Костенко ба Петербург сафар кардани Мираҳмадро низ қайд карда мегузарад. Бо вучуди хеле кӯтоҳ ва пароканда будан маълумотҳои, ки Л.Ф. Костенко дар бораи Аҳмади Дониш медиҳад, онҳо ҷиҳатҳои тарҷимаи ҳоли ин марди маорифпарварро равшан мекунанд [5, с. 12].

Хидмати Сотим Улуғзода низ дар шиноҳти Аллома Аҳмади Дониш назаррас мебошад, ки ҳанӯз соли 1946 китобе бо номи «Аҳмади Дониш» иншо менамояд. Сотим Улуғзода ин асари худро «очерк» номидааст ва бо сабабҳои ба мо маълум тазаккур менамояд, ки «Мақсади ин китобча ҳонандагонро ба тариқи умумӣ ба ҳаёт ва фаъолияти адабии Аҳмад маҳдуми Дониш ошно кардан аст. Вай даъвои ба таври чуқур ва ҳаматарафа таҳлил кардани асарҳои ӯро надорад» [6, с. 3].

Дар ин очерк нависанда ҳам аз услуби бадеӣ ва ҳам аз услуби илмӣ истифода намуда, баъзан хотираҳои аҷибро низ зикр намудааст. Дар оғози рисола портрети Аҳмади Дониш аз ҷониби Улуғзода тавсиф гардидааст, ки шояд аз шунидаҳои нависанда сарчашма гирифта бошад.

Ҳамон тавре ки дар боло зикр гардид, Сотим Улуғзода Аҳмади Донишро асосгузори адабиёти нав медонад.

И. С. Брагинский низ дар таҳқиқи адабиёти замони маорифпарварӣ бо дарназардошти таҳаввулотӣ мавзӯ ва мароми адибон Аҳмади Донишро асосгузори адабиёти нави тоҷик мешуморад ва аҳамияти муҳимро дар пайдоиши адабиёти нав аз таъсири Русия медонад [7, с. 214]. Ба андешаи И.С. Брагинский, Аҳмади Дониш тавонист, ки пайравони худро пайдо намояд ва соҳиби мактаби хоссаи худ гардад, ки аз ҷумлаи нафарони дар атрофаш гирд омада инҳо Шоҳин, Савдо ва баъдтар С. Айнӣ, Т. Асирӣ ва дигарон буданд [7, с. 220].

Олими маъруфи рус Е. Э. Бертелс ҳанӯз соли 1936 оид ба даврабандии адабиёти асримиёнагии тоҷик муҳокима ронда, дар ин ҷода ба адабиёти нимаи дуюми садаи XIX ва намояндаи барҷастаи он Аҳмадмахдуми Дониш бештар тавачҷуҳ карданро таъкид мекунад: «Дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик бештар ба адабиёти нимаи асри XIX диққат бояд кард, зеро маҳз дар ин давра дар адабиёти буржуазияи Осиёи Миёна он пешрафт дида мешавад, ки дар аввали асри XX ба пайдоиши адабиёти ба номи «ҷадидӣ» оварда расонд... ва вақте ки ба омӯхтани адабиёти тоҷики асри XIX шуруъ мекунем, пеш аз ҳама ба симои барҷастаи «падар»-и адабиёти нави тоҷик- Аҳмади Қалла вомерем, ки ҷаҳонияти вай ба тамоми адабиёти бадинаш ин давра таъсир доштааст [8, с. 23].

Агар ба андешаҳои боло така намоем, пас ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки адабиёти нави тоҷик аз охири асри XIX оғоз мегирад. Замони бедории фикрӣ ва таҷассуми онро дар адабиёти тоҷик омили пайдо гардидани марҳилаи комилан ҷадид дар адабиёти тоҷик метавон шумурд.

Тавачҷуҳи Р.Ҳодизода ба «Наводир-ул-вақоеъ» нисбатан муқаммал буда, дар он таҳлили ғоявии насри адиб ба мушоҳида мерасад. Минҷумла, дар он омадааст: «Нусхаҳои нави асарҳои маълуми ӯ, махсусан нусхаҳои тоза ва муътабари «Рисолаи таърихӣ» ва «Наводир-ул-вақоеъ» пайдо гардид. Ҳамаи ин заминаи илмӣ нашри осори Аҳмади Донишро ба вучуд овард. Дар натиҷа аз соли 1957 ин тараф ҷопи илмию интиқодии «Рисолаи таърихӣ» оғоз ёфт, ду тарҷумаи нисбатан муқаммалӣ асарҳои ӯ бо забони русӣ ба нашр расидааст. Проблемаи дигар таҳқиқи афкори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фалсафии Аҳмади Дониш, инчунин муайян намудани мақом ва таъсири адабии ӯ ба адабиёти нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX буд.

Дар асарҳои А.Баҳоваддинов, З. Раҷабов, Б. Ғафуров, И. Муъминов ва дигарон афкори фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX то андозае тадқиқ ва таҳқиқ гаштааст» [9, с. 5]. Соли 1967 Р.Ҳодизода повести ҳуҷҷатиеро бо номи «Аҳмади Дониш» менависад, ки дар асоси он В. Максименков филми бадеии «Ситорае дар тирашаб»-ро (1974) меофарад. Асари мазкур тағйироти куллии андешаҳои Донишро пас аз сафари Русия таҷассум намудааст. Асоси тадқиқоти назариявӣ роҷеъ ба осори Дониш аз ҷониби олими маъруф Р. Ҳодизода ба анҷом расида бошад ҳам, чи хеле ки худ ӯ дар баҳси «Ҷадидия ва дурнамои таърих» қайд мекунад: «...ҳанӯз андешаҳои Аҳмади Дониш чун маорифпарвар дуруст омӯхта нашудааст» [10, с. 15].

Аммо бояд гуфт, ки муҳаққиқони мазкур асосан аз дидгоҳи идеологияи замони шӯравӣ ақидаҳои маорифпарваронро таҳқиқ намудаанд ва ба осори онҳо якҷониба баҳо додаанд. «Наводир-ул-вақоеъ» ҳамчунин ба забонҳои русӣ аз ҷониби мутарҷимон Османова М.Н. ва Л.Н. Демидчик бо унвони «Путешествие из Бухары в Петербург» соли 1960 нашр мегардад.

Муҳаққиқи хоричӣ Ян Рипка аҳамияти назариявӣ «Наводир-ул-вақоеъ»-ро дар «История персидской и таджикской литературы» зикр намудааст. Дар адабиётшиносӣ то ҳанӯз «Наводир-ул-вақоеъ» чун асари бадеию публицистӣ маъруф мебошад. Хусусиятҳои услубӣ, унсурҳои бадеӣ ва мундариҷаи асосии «Наводир-ул-вақоеъ» ба таври пурра баррасӣ нагардидааст.

Ҳамин тариқ, масъалаи омӯхтан ва таҳқиқи мероси адабию фарҳангӣ дар замони истиқлолият, ки диди нав ва пажӯҳишҳои тоза бидуни ҳар гуна идеологияю саддироҳшавӣ ба роҳ монда шудааст, яке аз масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ ба шумор меравад. Чунки таърихи адабиёти тоҷик дар доираи таърихи миллат ва суннатҳои миллӣ бояд баррасӣ гардад, вагарна аз идеологияи коммунистӣ, ончуноне ки гурӯҳе аз муҳаққиқон ҳарф мезананд, ба идеологияи дигари аҷнабӣ ворид хоҳем гашт. Ба ин масъала андешаҳо дар бораи баъзе

истилохоти воридгардида ва даврабандии адабиёт дохил мегардад. Ба ҳар сурат ходисаҳои адабӣ, ба мисли иваз гардидани сабқ, жанрҳо, мавзӯҳо ва мисли ҳамин, аз нуқтаи назари воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ бояд баҳогузорӣ карда шаванд ва дар замони муосир, ки имкониятҳои зиёде дар таҳқиқи баррасии илми мухталифи ҷомеа озодона ба роҳ монда шудааст, дар омӯхтани мероси адабии ниёгони худ бояд муносибати дуруст кард ва илми назарияи таърихи адабиётро ташаккул дод.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик. / С. Айни – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
2. Садрӣ Зиё. Наводири зиёия / Таҳияи М.Шуқуров ва С.Сиддиқов / Садрӣ Зиё. - Душанбе: Адиб, 1991. -128 с.
3. Айни С. Ёддоштҳо / С. Айни // Куллийет, ҷ.7. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1962. -618 с.
4. Айни, Садрӣдин. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро / С.Айни. –Куллийет. Ҷилди 14. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 270 с.
5. Костенко А.Ф. Путешествие в Бухару русской миссии 1870 г. СПб., 1871; «Средняя Азия», «Туркестанский край». - СПб., 1880.
6. Сотим Улугзода. Аҳмади дониш. – Сталинобод: Нашр.давл.Тоҷикистон, 1946. - 64 с.
7. Брагинский И. С. От Авесты до Айни / И.С.Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1981.
8. Бертельс Е. Э. Рукописи произведений Ахмада Каллэ. Тр. Таджикистанской базы, т. 3. Лингвистика / Бертельс Е. Э. - М.-Л., 1936.
9. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш /Р. Ҳодизода. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 468 с.
10. Қадидия ва дурнамои таърих // Садои Шарқ, 1990. - №3.
11. Рипка Ян. История персидской и таджикской литературы / Ян Рипка. – М.: Прогресс, 1970. - 450 с.

ОМУЗИШИ ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР АДАБИЁТШИНОСИИ МУОСИР

Маорифпарварон бо андешаҳои ислохотҳои, тасвири воқеият дар осор ва инъикоси вазъи иҷтимоӣ асосгузори адабиёти навин буданд, барои раҳой аз ҳаёти ақибмондагӣ ва гузаштани гом сӯйи ҷомеаи мутамаддин ислохоти қадидро дар ҷомеа хоҳон мешаванд. Мушкilotи иҷтимоӣ боиси он гардид, ки маорифпарварон ба хотири баланд бардоштани маърифати мардум талошҳо мекунанд. Таҳқиқи осори маорифпарваронаи адибони тоҷик бе баррасӣ намудани авзои сиёсӣ ва бархурдҳои геополитикии кишварҳои Аврупо натиҷа намедихад, чунки афкор ва андешаҳои онҳо ба ҳаводиси сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии аморати Бухоро дар нимаи дувуми садаи XIX вобаста мебошад. Дар мақолаи мазкур муаллиф ба масъалаи омӯзиши рӯзгор ва осори яке аз саромадони маорифпарварии тоҷик- Аҳмади Дониш дар адабиётшиносӣ андешаҳои худро баён намуда, омӯзиши осори ниёгонро аз диди нав таъкид намудаанд.

Калидвожаҳо: маорифпарварон, воқеият, мушкilot, маърифат, адибон, осор, адабиётшиносӣ, андешаҳо, ҷараёни адабӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АХМАДИ ДОНИША В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Просветители с реформаторскими идеями, изображением действительности в произведениях и освещением общественной ситуации были основоположниками новой литературы, стремившейся к новым преобразованиям в обществе, чтобы избавиться от отсталости и шагнуть в цивилизованное общество. Просветители приняли новое решение изображать реальность в своих работах, чтобы привлечь внимание общественности. Изучение наследия таджикских просветителей будет невозможно без учёта политической ситуации и геополитических подходов европейских стран, так как их взгляды и мнения зависят от политических, социальных и экономических событий Бухарского эмирата во второй половине XIX в. В данной статье авторы высказывают свои взгляды на изучение жизни и творчества Ахмада Дониша в литературоведении и акцентируют внимание на изучении его творчества с новой точки зрения.

Ключевые слова: просветители, действительность, проблемы, просвещение, писатели, произведения, литературная критика, идеи, литературный процесс, политическое мировоззрение.

THE STUDY OF AHMADI DONISH'S WORKS IN CONTEMPORARY LITERATURE

Educators with reformist ideas, depictions of reality in works and coverage of the social situation were the founders of the new literature, seeking new reforms in society to get rid of backwardness and step on a civilized society. Educators have taken a fresh decision to depict the reality in their works in order to raise public awareness. The study of

the legacy of Tajik educators will not be possible without considering the political situation and geopolitical approaches of European countries, as their views and opinions depend on the political, social and economic events of the Emirate of Bukhara in the second half of the XIX century. In this article, the authors express their views on the study of the life and works of Ahmad Donish in literature and emphasize the study of his works from a new perspective.

Keywords: enlighteners, reality, problems, enlightenment, writers, works, literary criticism, ideas, literary process, political worldview.

Дар бораи муаллифон

Олимй Хосият Ҳаким

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 917 16 07 91
E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

Ибрагимов Файзали

Докторант (PhD)-и кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 900 25 42 13
E-mail: fair2345@mail.ru

Об авторах

Олими Хосият Ҳаким

Кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 917 16 07 91
E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

Ибрагимов Файзали

Докторант (PhD) кафедры теории и истории литературы Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 900 25 42 13
E-mail: fair2345@mail.ru

About the authors

Olimi Hosiyat Hakim

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature
Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 917 16 07 91
E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

Ibragimov Fayzali

PhD student of the Department of Theory and History of Literature
Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 900 25 42 13
E-mail: fair2345@mail.ru

**СИМОИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР РОМАНИ
«СИТОРАЕ ДАР ТИРАШАБ»-И РАСУЛ ҲОДИЗОДА**

Исанов С. А.

*Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакӣи АМИТ*

Расул Ҳодизода аз ҷумлаи шахсиятҳои, ки дар баробари нақду суҳансанҷӣ ва адабиётшиносӣ дар насри бадеӣ ҳам қувваозмоӣ кардааст ва хонандагонро ӯро дар ин чода ҳамчун нависандаи соҳибзавқ хуб мешиносанд. Ӯ, махсусан, дар навиштани ҳикояву қиссаҳои таърихӣ “Бӯи Ҷӯи Мулиён” (с.1965), “Қасидаи доғтоҳ” (с.1965), “Парвози Шоҳин” (с.1975), “Танбӯри Дилкаш” (с.1968), “Ишқи духтари Рум” (с.1985), повести ҳуҷҷатӣ “Аҳмади Дониш” (с.1967) ва повести “Сапедадам” (с.1970) кӯшиши зиёд ба харҷ дода, симои Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Фарруҳии Систонӣ, Аҳмади Дониш, Шамсиддини Шоҳин, танбӯрии машҳури асри XIX Кароматуллоҳи Дилкаш барин адибону санъатварони маъруф ва лаҳзаҳои ҷудогонаи рӯзгори пурғоҷи ононро бо маҳорати олиӣ суҳанофаринӣ ва таҳайюлотӣ бойро рангин рӯйи коғаз овардааст.

Адабиётшинос Муҳаммадҷон Шакурӣ зимни баррасии асарҳои насрии адабиёти муосир дар китоби “Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ” [14] арзиши асарҳои нависандагонӣ муосирро муайян карданӣ шуда, инчунин ба осори насрии Расул Ҳодизода рӯ оварда, қайд намудааст, ки: «Ин асарҳо аз ду ҷиҳат ҷолиби диққатанд. Аввал ин ки Р.Ҳодизода ба симои намояндагонӣ барҷастаи маданияти гузашта ҷашми таҳқиқ дӯхтааст. Ин ҳолат барои инкишофи минбаъдаи он равияи муҳим, ки дар асарҳои Айнӣ ва бештар аз ҳама дар “Ёддоштҳо” зоҳир шуда буд, замина ҳозир менамояд. Сониян, як хусусияти асарҳои Ҳодизода аз ин иборат аст, ки ӯ аз сужети тезу тунди пурвоқиа, ки дар жанри таърихӣ тоҷик бештар мушоҳида мешавад, даст кашидан хостааст. Ӯ гӯё инсонро як муддат аз воқеаҳои пурталотуми замон ҷудо карда, сабӣ намудааст, ки ба ҳиссиёту ҳаяҷон ва фикру андешаҳои вай бештар диққат диҳад» [14, с. 125]. Ҳақ ба ҷониби адабиётшиносии варзида Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ аст. Суҳани ӯро идома бахшида, метавон гуфт, ки муваффақияти Р.Ҳодизода дар эҷоди наср ҳанӯз аз наشري ҳикояҳои аввалини таърихӣ ба ҷашм мерасид.

Ба олами маънавии мардонӣ таърихӣ ва шахсиятҳои барҷастаи замони гузашта ҷашми диққат дӯхтан барои дарки фалсафию эстетикӣ тақдирӣ таърихӣ халқ аҳаммияти махсусеро дорост. Таърихӣ халқӣ тоҷик барои ҷунин тадқиқи амиқӣ таърихӣ бадеӣ маводи фаровон дорад. Тадқиқи амиқу вусъатноки давраҳои гузаштаи таърих боиси инкишофи минбаъдаи худшиносии халқ гардида, роҳи ӯро ба сӯйи ояндаи дурахшон равшан хоҳад кард. Аз ин рӯ, нависанда Р.Ҳодизода аз имконияҳои хуби эҷодӣ фаровон истифода бурда, дар бораи сарнавишту рӯзгори шахсиятҳои таърихӣ осори насрӣ офаридааст, ки бисёр таъсирнок ва омӯзанда мебошанд.

Нависанда дар офаридани қиссау роман ва ҳикояҳои таърихӣ хидмати арзанда намудааст. Ӯ дар ин чода давомдиҳандаи қори устодон: С.Айнӣ, Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзода ва дигарон буда, повестҳои “Маздак” (с.1981), “Ишқи духтари Рум” (с.1985) оид ба давраи истилои араб эҷод шуда, аз таърихӣ Эрони қадим дар баҳрагирӣ аз очеркҳои таърихӣ-тадқиқӣ “Исёни Муқаннаъ” (с.1944), “Қаҳрамони халқӣ тоҷик – Темурмалик” (с.1944)- и С.Айнӣ ва “Ривояти суғдӣ” (с.1975)-и С.Улуғзода ба вучуд омадааст. Повести дигарӣ ҷанбаи таърихидоштаи устод Р.Ҳодизода “Ба пешвози офтоб” (с.1981) ном дошта, аз фаъолияти маорифпарварии устод С.Айнӣ ва воқеаҳои таърихӣ соли 1917 ҳикоят мекунад.

Р.Ҳодизода то таълифи романи «Ситорае дар тирашаб» (с.1983) қори зиёдеро доир ба омӯзиш ва тадқиқи рӯзгор ва осору афкори Аҳмади Дониш ба анҷом расонидааст. «Сарчашмаҳо барои омӯхтани адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX» (с.1954), «Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века (Отв. ред.: Брагинский И.С.)» (1956 г.), «Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоъ» (с.1957), «Асарҳои мунтахаб»-и Аҳмади Дониш (с.1959), “Аҳмади Дониш” (с.1960), «Саёҳат аз Бухоро ба Петербург» (с.1960 ба забони русӣ), повести илмию бадеии «Аҳмади Дониш» (с.1967),

«Адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX» (с.1968), повести «Сапедадам» (с.1970), «Аз гузашта ва ҳозираи адабиёти тоҷик (*Маҷмуаи мақолаҳо*)» (с.1974), «Аҳмади Дониш: *Тарҷимаи ҳол ва мероси адабию илмӣ*» (с.1976), «Ситорае дар зулмот» (сценария барои филми бадеӣ доир ба Аҳмади Дониш, ки соли 1971 ба навор гирифта шуда, нақши адибро Муҳаммадҷон Воҳидов боздааст) аз муҳимтарин корҳои таълифнамудаи ӯ мебошад, ки нависанда Р.Ҳодизода қариб 35 соли умрашро ба омӯзиш ва нигориши мавзӯи мазкур сарф намудааст. Ин заҳмату муҳаббати дерин Р.Ҳодизодаро билохира, ба эҷоди романи «Ситорае дар тирашаб» (с.1983) овард.

Охири соли 1978, хангоме ки устод Р.Ҳодизода азми навиштани роман дар бораи А.Донишро кардааст, меандешидааст, ки онро чӣ гуна шуруъ намояд, то таваҷҷуҳи хонандаро бештар ҷалб карда тавонад. Яъне, ӯ дар андешаи шитобкорона китоб навиштан ва зиёд кардани шумораи онҳо не, балки дар андешаи чӣ гуна шуруъ кардан ва завқи хонандаро ба воситаи он бедор намудан будааст. Албатта, пӯшида нест, ки на ҳар кас нависандаи хуб шуда метавонад ва на ҳар китоб хонандаи худро пайдо мекунад. Барои як китоби хубу хонданӣ навиштан ё асаре эҷод кардан заҳмати зиёд мебошад, то адиб ба ҳадаф бирасад ва мухлисонашро аз ҷомеаи маданӣ дарёфт созад. Асарҳои устод Р.Ҳодизода чунон навишта шудаанд, ки ба қавли эшон «мисли микротис» хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Устод Р.Ҳодизода дар мавриди ба навиштан оғоз кардани роман дар бораи Аҳмади Дониш чунин андешаро дар сар доштааст:

«...Романро сар кардан лозим аст. Сатри аввалин унвони нахустинро бояд аз қучо оғоз намуд. Намедонистам, ки ба чунин мушкилот рӯ ба рӯ мешавам. Аз қучо шуруъ намудан лозим аст, ки ҳамчун микротис хонандаро зуд ба худ ҷалб намояд ва ҳам дебоҷаи рамзии китоб бошад» [10, с. 230; 13, с. 278-279].

Дар романи «Ситорае дар тирашаб» барои Аҳмади Дониш ва ҳамфикрони ӯ ба ҳоли табоҳ афтодани Бухоро, ки бо мадрасаҳои овозадору китобхонаҳои ғанияш ва олимону фарзонагонаш шуҳрати зиёд дошт, аламовар ва боиси таассуф буд. Дилсӯзии фарзанди ин шаҳри муборак ва донишманди дурандеш нисбат ба тақдири гузаштаи халқаш дар романи таърихӣ «Ситорае дар тирашаб» дар симои Аҳмади Дониш ниҳоят барҷаста зоҳир гардидааст. Чехраи илмӣ, сиёсӣ ва таърихӣ Аҳмади Дониш ҳамчун донишманди замон ва ҷӯяндаи роҳҳои ислоҳи тарзи идоракунии мулк дар мақолаву асарҳои адибону донишмандони тоҷик С.Айнӣ, Х.Мирзозода, Б.Ғафуров, С.Улуғзода, М.Шакурӣ ва дигарон қисман таҳқиқ шудааст.

Дар романи «Ситорае дар тирашаб» вазъияти ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангии асри XIX, мушкилоти мардуми Осиёи Марказӣ дар замони ҳукмронии амирони манғития, ақибафтодагии минтақаҳои гуногуни Осиёи Марказӣ аз кишварҳои ҳамсоя, бухрони фарҳангӣ илмӣ ва ниҳоят талошҳои гурӯҳи каме аз аҳли илму адаб барои беҳбудии вазъи мавҷуда ва ислоҳи сиёсату иқтисод ва махсусан, маориф, дар мисоли адибу мутафаккири бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш, таҷассум ёфтааст. Дар романи «Ситорае дар тирашаб» Бухорои асри XIX ба осмони тирашаб шабоҳат дода шудааст, ки дар он ягон-ягон ситораҳои равшани хирае дошта, дар байнашон равшани яке аз ин ситораҳои чашмгир аст. Ин ситора ҳамон Аҳмади Дониш аст, ки аз ин муҳити қафомондаи фазои ноадолатӣ ба танг омада, меҳодаҳои роҳи раҳӣ аз ин вазъро дар дигаргунии сохтори давлатӣ ислоҳи соҳаҳои дахлдори иҷтимоӣ бинад.

Қаюмова Дилбар Ғафуровна дар рисолаи номзадӣ «Хусусиятҳои жанрии услубии ҳикоя ва повестҳои Сорбон» (с.2018) [4] ба моҳияти асосии насри баъди солҳои 60-ум диққати ҷиддӣ дода, таҳаввул ва дигаргуниҳои насри солҳои зикршударо мавриди омӯзиш қарор додааст: «Чанбаи дигаре, ки мағзу моҳияти насри баъди солҳои 60-умро фаро гирифта буд, бозтоби ахлоқи иҷтимоӣ ба шумор мерафт. Нависандагони тоҷик барои офаридани ахлоку одоби қаҳрамон аз чанд концепсия истифода менамуданд. Ё ба таъбири дигар, дар пасманзари тасвирпардозӣ онҳо ва дунёи дарунии қаҳрамонон нишонаҳои меъёрҳои ахлоқии гуногун қарор гирифта буд. Суханварон дар ин маврид бидуни ихтиёр ба унсурҳои ахлоқи умумибашарӣ, фарҳанги шарқӣ, динӣ, хурофӣ ва меъёрҳои замони ахлоқӣ таъҷи менамуданд. Қаҳрамони замони нав, қаҳрамон, ки аз даҳҳо монеаҳои иҷтимоию сиёсӣ давр раҳо шудааст ва бар аносири номатлуби ҷамъиятӣ ғолиб омадааст, бояд мувофиқи талаботи соати вақти худ офарида мешуд» [4, с. 23]. Метавон гуфт, ки симо, чехра ё образи аллома

Аҳмади Дониш дар романи “Ситорае дар тирашаб”-и Расул Ҳодизода низ тибки меъёрҳои муайяннамудаи муаллифи рисола Қаямова Д.Ғ. комилан мувофиқат дорад. Мо инро аз мутолиаи роман, муносибати Аҳмади Дониш нисбат ба атрофиён ва равшанфикрони давр хеле хуб мушоҳида карда метавонем. Нуктаҳои аз романи мазкур дар мақола овардашуда низ бозгӯкунандаи ахлоқи баланди адиб аст.

Дар романи “Ситорае дар тирашаб” хати таҳқиқи бадеии муносибатҳои Русия ва Бухоро дар мисоли муносибати шарқшиносии рус – Лерх, Струве ва Григорев ба таърих, адабиёт, забон ва маданияти халқи тоҷик, аз ҷумла шахсони бомаърифати ин халқ – Аҳмади Дониш ва Мирзо Шамс ба зуҳур омадааст. Нависанда дар ин роман симои Донишро дар иртибот ба рӯйдодҳои замон, аҳволи иҷтимоӣ – сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангии Бухоро тасвир намудааст. Оид ба таърихи таълиф, хусну кубҳи ин асар ва мавқеи он дар адабиёт олимони адабиётшинос, ба монанди Раҷаб Амонов, М.Шакурӣ, Маъруф Раҷабӣ, Муртазо Зайниддинов, Муҳриддин Низомӣ, Ғаффорова Умеда, Абдусалом Самадов ва дигарон иброи назар кардаанд.

Романи “Ситорае дар тирашаб” ба оғози фаъолияти сиёсӣ иҷтимоӣ маорифпарвари барҷастаи тоҷик Аҳмади Дониш, ба робитаҳои иқтисодиву сиёсии Осиёи Миёнаву Россия, ба таърихи дӯстии халқҳои тоҷикӣ бо халқи рус бахшида шудааст. Дар роман асосан, воқеаҳои таърихӣ солҳои 50-уми асри XIX дар Россия ва Осиёи Миёна тасвир ёфтаанд. «Тадқиқи пурвусъати иҷтимоӣ аз роҳи офаридани образи намоёндоғони табақаҳои мухталифи чамбият ва халқҳои гуногун ба тариқи мутавозӣ бо роҳи фарогирии азими ҷуғрофӣ сурат гирифта, қимати маърифатбахши асарро хеле афзудааст» [6, с. 111; 15, с. 435-436]—чунин қайд намудааст Маъруф Раҷабӣ дар мақолааш «Бурду боҳти насри таърихӣ».

Симои марказӣ дар асар, пеш аз ҳама худ Дониш аст ва ҳамаи рӯйдодҳо бо иштироки бавоситаву бевоситаи ӯ сурат мегиранд. Ҷустуҷӯи роҳи наҷоти халқу кишвари азиз дар образи Дониш нуқтаи асосии асарро ташкил кардааст. Муносибати ду давлат – Бухоро ва Русия тавассути амалу гуфтори Дониш ва ҳамфикрони ӯ матраҳ мегардад. Ҳукумати подшоҳии рус барои омӯхтани олами Шарқ ва фаҳмидани тарзи зиндагии мардуми соҳти давлатдорӣ аз миёни русҳо ва ҳам аз ҳисоби миллатҳои аз дину оин ва забон ба тоҷикон наздикшуда шахсони бовариноки худро омода намуда, ба сифати сайёҳ, тоҷир ва табиб ба Бухоро мефиристонданд. Дар ин бора, асарҳои таърихӣ, саёҳатномаҳо, рӯзномаҳои ба таърихи расида бештар гувоҳӣ медиҳанд (Барои маълумоти бештар ниг. ба китобномаи №8).

Дар бисёр маврид андешаҳо ва ё тасвирҳои Р.Ҳодизода ба лаҳзаҳои воқеии асарҳои Дониш шабеҳи ҳамдигаранд, ки мо онро танҳо пас аз мутолиа дарк мекунем. Бунёди ҳуҷҷати роман хеле устувор буда, муаллиф, чунонки дар дигар асарҳояш ҳам дида мешавад, кӯшиш кардааст, ки аз ҳуҷҷатҳо дур наравад (фақат дар баъзе ҷойҳо замони ба амал омадани воқиаро андаке пасу пеш овардааст) ва то охир ба онҳо содиқ монда, аз ҳамин мавқеъ мурғи тахайюлотро ба парвоз орад. Ҳуҷҷатписандии устувор на танҳо ба образи Аҳмади Дониш (тарзи зиндагии ӯ, тафсилоти сафари Петербург ва воқеаҳои роҳи сафар), балки ба аксари манзараҳои ҳаёти мардуми Бухоро дахл дорад.

Чунончи, дар романи «Ситорае дар тирашаб» меҳонем, Александр Павлович Эрлих худро мусалмон муаррифӣ мекунад, қаҳрамони асар Нурулло мегӯяд:

-Лекин ба мусалмон монанд нестед... Мусалмонҳо саллаву ҷома, муллоҳошон ришу фашиҳои калон доранд...

-Не, азизам, фақат саллаву ҷома аломати мусалмонӣ нест,- мегӯяд Эрлих [12, с. 92].

Маълум мешавад, ки муҳити тангу доираи маҳдуди фаъолият ва беҳабарӣ аз ҷаҳони беруна боиси чунин тасаввуроти нодурусти Нурулло барин мардуми одию дур аз саводу дониш аз шахсияти мусалмон гаштааст. Агар ба рисолаи «Наводир-ул-вақоеъ» назар афканем, дармеёбем, ки дар ин марҳала на танҳо мардуми одӣ, ҳатто руҳониён низ ҳамин гуна тасаввурот доранд ё меҳоҳанд, андешаи мардум аз ҳамин гуна доираи танг берун набарояд. Ба ин мазмун, Дониш дар «Наводир-ул-вақоеъ» чунин навиштааст: “Олимон, ки масъуланд, ҳақиқати динро рӯйпӯш мекунанд, аз аломати ислом ҳамин аммомаҳо бар сар аст ва аз шиори имом ҳамон азон дар манора” [10, с. 31].

Дар он замоне ки зулму ситам ва беадолатӣ ақлҳоро тира, мулкро бенизом ва муҳитро ба тилисмоти пурасрор табдил дода буд, ақидаҳои пешқадамонаи Аҳмади Дониш шарорае

дар торикистон буда, ба орзуо умед ва некиҳои зиндагӣ мисли шуоҳои умедбахш равшани менамуданд.

Дар роман баҳси тезутунде байни муллоҳо дар боби буту бутпарастии русҳои ба Бухоро омада («Омадани урус кам намуд, ки боз буту бутхонаашро ба шаҳри мо мебиёрад-мӣ, Бухорои шарифро касиф мекунад-мӣ») [12, с. 109] сар мезанад. Аҳмади Дониш ба он муллоҳои хушку яктаарафа рӯ оварда, барои ором кардани онҳо қиссаеро аз давраи паёмбарамон Муҳаммад (с) ёдовар мешавад:

«Дар замони пайгамбари мо, вақте ки мусалмонон аз дасти муҳолифони араби худ дар хатари ҷон афтоданд, пайгамбари мо онҳоро ба мулки Ҳабашия, ки малики он Наҷошӣ буд, фиристоданд. Мусалмонон чанд вақт дар зери ҷимояту ҷифозати он малик, ки аз аҳли насоро буд, оромӣ осуда ба сар бурданд. Ва пайгамбари мо дар ҳаққи ин насронӣ бисёр некӯӣ гуфтанд» [12, с. 110]. Аҳмад боз ҳам барои тақвияти фикри худ аз Куръони маҷид сурае мехонад: *«Шумо, албатта, дар дӯстӣ ба мусалмонон насронӣро наздиктар хоҳед ёфт. Чунки онҳо донову диндор ҳастанд ва такаббур намекунанд»* (тарҷума аз арабӣ)[12, с.110]. Аҳмад пас аз хондани сура ба муллоён таъкид намуда, мегӯяд, ки аз ин ҷо агар насроние байни мо бошад ва хусусан, аз рӯи дӯстиву тичорат омада бошад, хилофи шаръу дини муҳаммадӣ нест... Магар мо ба набуввати Исо ва покию иффати илоҳии Бибӣ Марям шакк дорем? Аҳмади Дониш бо ин фикрҳои худ баробарии динҳоро дар назар дошта, дӯстии халқҳои русу тоҷикро талқин кардан мехост.

Р.Ҳодизода дар роман муколамаи олими ситорашинос В.Я.Струве ва Донишро меоварад, ки баъди тамошои расадхонаи Пулковои Петербург сурат гирифтааст. Директори расадхона Василий Яковлевич Струве ба Департаменти Осийё мактуб навишта, хоҳиши худро дар хусуси қабули сафорати Бухоро баён намуда, омаданаширо хабар медиҳад. Кормандони расадхона бо роҳбарии В.Я.Струве мехоҳанд, ки меҳмононро бо асбобу таҷҳизоти расадхона шинос кунанд, ҳамчунин агар ҳаво нағз шавад, метавонанд аз телескопи калонтарини расадхона сайёраву ситораҳоро ба онҳо нишон диҳанд. Мардуми Бухоро, ки дар муҳити динӣ одат намуда буданд, табиист, ки яке аз одамони ҳайати сафорати Бухоро бо номи Ширинхоҷа барои тамошои расадхона ба Аҳмади Дониш монеа гузоштанӣ шуда, чунин мегӯяд:

-Маҳдум, шумо як муллои хатмкарда ҳастед, наход ба сеҳру ҷодуи кофирон ба асрори илоҳӣ чаши андохтанӣ бошед?...Шайтон шумоёнро аз роҳ баровардааст...

Муллоҷон меандешид, ки мабодо Аҳмад боз ягон сухани тунд гуфта Ширинхоҷаро оташин накунад, ба миёна даромада гуфт:

-Тақсир, иродаи мизбонон ҳамин будааст, не гуфтан хуб нест... [12, с. 257].

Дар ин ҷо на танҳо ба баъзе саҳифаҳои таърихи илми тоҷик ишора шудааст, балки хусни назари олими рус аз гузаштаи наҷиби халқи мо нисбат ба омӯзиши ҷирмҳои осмонӣ ва илмҳои дақиқ ошкор аст.

«-Мо хеле шодем, ки – гуфт Василий Яковлевич баъди бинои ин расадхона бори аввал фиристодагони яке аз мамлакатҳои қадими Осийё Бухороро дар ин ҷо пазирой мекунем. Ва хусусан, ки аҷдоду гузаштагони Шумо чандин аср аз мову аврупоиён пеш саҳифаҳои аввалини коинотро кушода буданд.

-Аммо аз он рӯзе Улугбекро куштанду расадхонаи ӯро вайрону валангор карданд, -гуфт Аҳмад, -дар мулки мо мушоҳидаи фазову осмон дигар сурат нагирифт»[12, с. 258].

Аммо дӯсти Аҳмади Дониш Струве норухати Аҳмадро дарк намуда, барои тасаллоӣ ӯ чунин мегӯяд:

-Лекин имрӯз ин илм дар Русияву Аврупо хеле ривоҷ дорад. Дар ҳар сурат, ҷаноб, хушбахтӣ он аст, ки инсонҳо қори ҳамдигарро давом медиҳанд [12, с. 258].

Коркунони расадхона нақша ва таквимҳоро, ки тартиб дода буданд, ба меҳмонон нишон дода, баъзе кашфиёт ва бозёфтҳои нави худро ба эшон гуфтанд. Аҳмади Дониш аз он таассуф мехӯрд, ки дар Бухоро мо ин гуна коргоҳу таҷрибагоҳ надорем, аммо илми ҳайату нучум ҳанӯз фаромӯш нашудааст. Аҳмади Дониш аз онҳо хоҳиш кард, ки барояш қаламу қоғаз оваранд. Ӯ нақшаи сохти коинотро бо ҷадвалу паргор қашида, онҳоро маънидод кард. Олимони рус аз фаҳмидани нақшаҳои Дониш дар ҳайрат монда, яке аз онҳо чунин гуфт: *«Ин мард дар доираи донишу маърифати Шарқ илми мутлақо доманадоре дорад. Он чи ки ин ҷониб мегӯянд, барои ман як кашфиёти нав дар таърихи илми нучум аст» [12, с. 259].*

Дар расадхона Отто Васильевич аввал ба меҳмонон галаситораҳои Сурайё ва Орионро нишон медихад. Аҳмад бошад, дар дидгоҳи телескоп ба сайёраи Муштарӣ дуру дароз нигоҳ карда мوند... Ӯ аз ин дидгоҳе, ки ба нури ситорагон равшан метофт, гӯё ба зери гунбади осмонӣ даромада, байни ин ситораҳо қадам мезад, нуру шуои фазо чашми ӯ, дили ӯ, синаи ӯро равшан карда буданд...

«Аҳмад имшаб то хеле вақт хоб карда натавонист. Чаши мепӯшиду худро дар миёни ҳамон ситораву сайёраҳо, дар миёни нуру шуои чаширабояндаи онҳо мездид. Вай то имрӯз дар ҷадвалҳои тақвиму нақшаҳои коинот тасвири мурдаю беранги ин ҷисмҳои осмониро мездид. Инак имрӯз ӯро ба олами мавҷудоти ин ҷисмҳо дохил карданд. Гӯё дар ҷаҳе буду ӯро ба авҷи фалак бардоштанд» [12, с. 261].

Рӯзи дигар дар маҷлис Отто Васильевич барои эҳтиром ва поси самимиаш нисбат ба донишу илми Мираҳмад-махдум дар илми нучум мили тахминан, якметрӣ, ки зоҳиран ба телескоп монанд буд, тақдим мекунад. Ва ба Аҳмад рӯ оварда, мегӯяд, ки *«Шояд ягон вақт олимони рус ва донишмандони шумо дар Бухорову Самарқанд расадхонаҳои нав бино кунанд. Бигузур ин мили астрономӣ, ки як чашми хурд ба сӯи осмон аст, ҳоло шукуфаи аввалини умеди мову шумо бошад...»* [12, с. 262].

Отто Васильевич тариқи истифодаи милро ба Аҳмад фаҳмонида ва аз эҳтиёт як китобчаи роҳи истифодаи онро дода, аз Ботуршин хоҳиш намуд, ки муҳтавояшро барои Аҳмад-махдум тарҷума кунад. Ба Муллоҷон ва Абдуқодир низ яктоӣ нақшаи осмонро бо ҷойи мақоми сайёраву ситора тақдим карданд.

Хаёли Аҳмад ба дуриҳои дур рафт. *«Дирӯз, ҳангоме ки дар гунбади расадхона ба сӯи осмон равшане кушода шуду пораи осмон бо зебоию ҳусни фусунгараи дар пеши назар омад, дар гӯшаи хаёли Аҳмад орзуе гул кард, ки кош дар фазои Бухоро низ чунин равшане кушода шаваду мардуми беҳабари он ҷо ҷаҳони навро бинанд»* [12, с. 263].

Кинояву рамзҳои Дониш дар муқобили муҳити тоқатфарсо ва сохти зулматбори Бухоро тадричан, амиқтар рафта, бо ҳамин ҷанбаи тасвири руҳиро пурқувват намуда, андешаҳои ниҳонии ӯро аз қаъри дилаш берун мекашад. Чунин тарзи тасвир барои дар вучуди Аҳмади Дониш ва шахсони ба вай наздику ҳамдард ба вучуд овардани як табаддулоти фикру руҳияҳо воситае мегардад. Эрлих ба Аҳмади Дониш рӯ оварда, аз вазъи бемориҳои дар Бухоро фаровон дар ташвиш афтодани худро пинҳон намедорад:

«Оё мадрасаҳои тиббӣ ё дорушифоҳои маишхур нестанд?»

Аҳмад табассум карда мوند.

-Не, тақсир,- гуфт. Аҳли Бухоро солиму бардаманд, ба онҳо дорушифо зарурат надорад [12, с. 101].

Худи ҳамон Эрлихи донишманд дар яке аз сафарҳои ба Осиеи Миёна пас аз дидани манзараи хузнангези мазори Баҳоваддини Нақшбанд, ки овозаи онро аз биёр бухорӣён шунида буд, боз ҳам барояш таассуроти аламангез гузошт: *«...атрофи мазор аз гадову гуруснагон, аз мардуми қашшоқи бе хонаву ҷой нур буданд: куртаҳои дарида, пойҳои бараҳнаву чиркину пӯстҳои кафида, мӯйҳои расидаву ришу мӯйлабҳои собуну шустушӯи надида – ҳамаи ин дар пеши шукӯҳи мазори бузургворон ва сояву салқини хомӯшонаи сахни он як манзараи мудҳиш менамуд. Мардуми гуруснаву гадо баробари дидани тоҷирону шахсони раҳгузар магасвор ба онҳо дарафтода... ҳар яке ба дуову тазарруъ бахшишу пораи нон мепурсид. Онҳое, ки пораи нону хӯрданише мегирифтанд, тозон лаби ҳавз рафта, пораҳои нонро ба об тар карда, бо чашимони ҳарис ва дастҳои ларзон ба даҳон меандохтанд. Дар гӯшаи дигари лаби ҳавз намозхонон таҳорат мекарданд, дасту рӯ ва поҳои худро мешустанд»* [12, с. 114]. Тамошои ин манзара барои Александр Павлович ниҳоят вазнин буд, ӯ аз ин манзараи дар Самарқанд буда чашм канда натавониста, бо ҳасрат ба Аҳмади Дониш мурочиат мекунад: *«Ман гумон накарда будам, ки Бухорои шуморо, ки як вақтҳо ҳусни оламгиру шуҳрати ҷаҳоншумул дошт, имрӯз ба ин ҳол мебинам... Маро маъзур доред, шумо ки ҳаррӯза онро мебинед, шояд одат карда бошед, аммо ба назари ман табоҳии мулки шумову забунии мардум беиштар намудор гардид...»* [12, с. 115]. Ҳарчанд Аҳмади Дониш нисбат ба дигар кардани сохти давлат ва ё барои беҳбудии халқ андешаҳои пешқадамонаи худро пешниҳод карда бошад ҳам, ба суханони ӯ ҳокимони давр гӯш намекарданд ва суханони адибро нодида мегирифтанд, гӯё ки намешуниданд.

Ҳолати дар боло тасвиршуда ба як лаҳзаи қиссаи “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ”-и Абдуррауфи Фитрат бисёр монанд аст. Сайёҳи Ҳинд, ки аслан, вучуд надошта, онро худи адиб офаридааст, дар лаби Ҳавзи Девонбегӣ бо муллоҳои каммаърифату камфазилат дучор меояд ва ҳамсухбаташон мегардад. Вақте ки сайёҳи ҳиндӣ оби ифлоси он ҳавз, бемаданиятиву чиркинӣ, бефаросативу беақлии одамон ва ифлосию бадбӯйии Ҳавзи Девонбегиро, ки машқобон аз он об гирифта, ба ҳавлиҳо барои хӯрдан мебурданд, мебинад ин ҳолат ӯро ниҳоят зиёд ба ҳайрат меорад. Байни ӯ ва ҳамсухбати бухороияш чунин гуфтугӯе сурат мегирад: *“Сайёҳ: Бубинед, ҳамин қадар одам дар ин ҳавз вузӯъ мегиранд, мазмаза мекунанд, бинӣ меафшонанд, пойҳои лойолуди худро мешӯянд.*

Агар ахлоқи ин сарталошхонаҳо, сарой, самоворхонаҳо, калла ва моҳиназҳоро ҳам ҳисоб кунем, ҳар рӯз тахминан ним ман чирк ба ин ҳавз мебарояд.

Мулло: Ғарази шумо аз ин гуфтугӯ чист? Оё мехоҳед, ки оби ин ҳавзро нахӯрем?

Сайёҳ: Оби ин ҳавзро нахӯред, намегӯям; дар ин ҳавз таҳорат накунад, бинӣ наафшонед, пой нашӯед, ахлот наандозед, зеро оби ин ҳавз барои ошомидан аст, бояд покиза бошад” [9, с. 16-17].

Аммо чунин суҳбатон ва андешаҳои ниҳоят дуруст ва ҳаққу рост буда, ба ақлу шуури пучу холии ҳамсухбати Сайёҳи ҳиндӣ ва уламои чоҳилу нодон ҳеҷ таъсире намерасонанд. Сайёҳи ҳиндӣ дар вақти сафар ба шаҳру деҳот ва туманҳои гуногуни аморати Бухоро бо садҳо чунин шахсони нодону каммаърифат ва гоҳо муллоҳои чоҳил вомехӯрда, ҳамсухбаташон мегардад, ки онҳо доир ба инкишофу пешрафти замони худ ва ояндаи ватанашон ягон тасаввуроте надоштанд. Табиист, ки ҳолати дар боло овардашуда боиси пайдо шудани бемориҳои гуногун мегардид, вале давлатмандон нисбат ба бехудии халқ ҳеҷ чорае наандешида, фақат аз пайи айшу нӯш ва чамъ кардани андозҳои бешумор мешуданд.

Аҳмади Дониш ҳангоми яке аз сафарҳои ба Петербург бо Ботуршин шинос мешавад ва тамоми муддати дар шаҳр буданаш муносибати хубу самимии Дониш бо Ботуршин идома меёбад. Ботуршин дар ш.Петербург кӯшиш менамуд, ки ба бухороиён ҷойҳои таърихӣ, заводу иморату биноҳои хушсохт ва мучассамаро зиёдтар нишон диҳад. Ӯ дар Петербург Донишро ҳамчун шахси донишманд ба маъмурияти давлат шинос намуда, бо назардошти шавқу ҳаваси ҳосаи Аҳмади Дониш ба пешрафти илмию маданияи ва тартиби аврупоии ҳаёт ба Ковалевский муроҷиат намуда, мегӯяд, ки: *«Агар иҷозат фармоед, ҷаноб, ман мехостам Мираҳмадро ба факултети шарқшиносии Университет шинос кунам. Бовар дорам, ки ин донишқада ба ӯ таассуроти калон хоҳад бахшид» [12, с. 246].* Ниҳоят, *«рӯзи чоршанбе ҷанобашонро ба дабиришони шарқшиносӣ даъват мекунанд».*

Тамошои Донишгоҳи Петербург, шиносӣ бо устодону толибилмони факултаи шарқшиносӣ, сатҳи баланди забондониву забонмӯзии онҳо барои Аҳмади Дониш гӯё кашфиёти бузурге буд. Ин хабар Аҳмадро хеле шод мекунад. Аз он рӯзе, ки Ботуршин аз факултети шарқшиносӣ гап кушода, ба он ҷо дар фурсати муносиб бурда, ошно карданро ваъда дода буд, Аҳмад мунтазири ин даъват буд. Ӯ мехост бинад, ки дар ин мулке, ки ҳам забону ҳам кешашон аз олами мусалмонӣ фарқ дорад, забону адаб ва таърихи дини онҳоро чӣ гуна таълим медиҳанд ва меомӯзанд.

Ниҳоят, дар рӯзи таъйиншуда дар факултаи шарқшиносӣ Аҳмади Дониш, ки дӯсташ Абдуқодирро ҳам бурда буд, онҳоро устоди забон ва адабиёти форсӣ Василий Евгеньевич Лерх ва ду шогирди хатмкунандаи ӯ пешвоз гирифтанд. Ба меҳмонон, аз тарзи таълиму тадриси забонҳои форсӣ арабӣ ва таърихи Эрону Афғонистон, Осиёи Миёнаву Арабистон ҳикоя карданд. Шогирдони Лерх ба забони форсӣ аз таърихи гузаштаву таълимоти ислом суҳбат мекарданд:

«Толибилмони мо, ҷаноби маҳдум,-гуфт Василий Евгеньевич,-дар соли аввал саводи комил бароварда, аз соли дуюм ба хондани осори таърихӣ мегузаранд, дар забони араб оёти Қуръон ва ҳадиси пайгамбарро хонда, тарҷума мекунанд» [12, с. 252].

Аҳмади Дониш дар ҳайрат буд, ки чаро дар ин ғӯшаи аз ватани забони форсии тоҷикӣ фарсахҳо дур бо чунин дилгармӣ забони форсии тоҷикӣ меомӯзанду дар ватани аслии забон ба он безътиборӣ зоҳир намудаанд. Адиб дар рисолаи худ оид ба таърихи ҳукмронии сулолаи Манғитиёти Бухоро, яъне «Рисолаи таърихӣ», ки ба тариқи пинҳонӣ паҳн гардида буд, Бухорои феодалиро ба зери танкиди саҳт гирифта, ошкоро гуфтааст:

«Бас, агар ҳоли султонро тафтиш кунӣ фосиқе, золиме, саффоке; ва қозӣ марди мурташии ҳаромхоре, госибе; ва раис к... бедиёнаме ва асас мухаммир ва муқаммир, саргурӯҳи роҳзанон ва саркардаи сорикон мебуд» [2, с. 72]. Аз андешаҳои реалистии адиб маълум мешавад ва ҳамчунин, пешбинӣ карда буд, ки начот аз зулму истибдод фақат бо ёрии халқи рус муяссар хоҳад шуд.

Александр Павлович хостгори он буд, ки илми тибро дар Бухоро чорӣ намояд ва дар ин бора бо Аҳмад суҳбат кардани шуда, дар яке аз охирин суҳбатҳои чунин мегӯяд:

«Ҳозир аҳли тибби Россия барои беҳтар кардани шароити ҳифзи сиҳҳати мардуми мо мекушанд. Бубинед, мардуми шаҳру деҳоти мо ҳам ҳоло дар муҳити вазнин зиндагӣ мекунад. Аммо, хушбахтона, мо илми тиббу олимони забардаст дорем, ки дар пешгирӣ кардани бемориҳои мудҳиш ҷонсупориҳо мекунад...» [12, с. 277].

Ноумедии Аҳмади Дониш ба андозае буд, ки «-Тақсир,-гуфт Аҳмад дар ҳолате, ки китобчаро варақ мезад, -табибони ҳозиқи Русия илҳами бисёр дарду иллатҳоро ёфтаанд, умед аст, ки минбаъд ҳам боз бисёр ихтирооту кашфиёт кунанд. Аммо давои ҷаҳолату нодониро кӣ меёфта бошад?

Аҳмад ба Александр Павлович он дарду аламеро ки дар тайи ин сафар... дар дилаш гиреҳ баста буд, кушода партофт. Дарди дилаш каме таскин ёфт ва гӯё бори вазнине аз дӯшаи холӣ шуд... Вақте ки ӯ аз одобу оини писандаи подшоҳони гузаштаи ислом рисола тартиб дод, Насрулло аз ӯ миннатдориҳо карда буд. Шояд, ки навиштаҳои нави ӯ ба амир писанд ояд, дар қорҳои давлатдорӣ ӯ манфиат расонад» [12, с. 277-278].

Аллома Дониш дар сафарҳои дуруст дарк намуд ва барои ӯ равшан гардид, ки воқеан, илму фанни халқи рус пешрафта аст, низоми давлатдорӣ аниқ ва маъмури Русия ба омӯхтани таърих, тамаддун ва забони миллатҳои дигар эътибори махсус медиҳанд. Ӯ натиҷагирӣ намуд, ки ворид намудани ислоҳот ба усули давлатдорӣ аморати Бухоро, таълим дар мадрасаю мактабҳо ғайриимкон аст. Ӯ эътиқодманди дини ислом буда, бо таъба меёрҳои он омӯхтани илму фанни халқҳои дигарро раво медонад.

Дар охир бо боварӣ метавон гуфт, ки дар солҳои 80-уми садаи гузашта нависанда романи дугонаи «Ситорае дар тирашаб» (с.1983) ва «На ситораҳо мерезанд»(1991)-ро таълиф ва чоп кард, ки он тасвири пуробуранги рӯзгори пуршӯри адибу донишманду барӯманди асри XIX Аҳмади Дониш, фаъолияти маорифпарварии дипломатии ӯ дар замони воқеаҳои сиёсии муносибатҳои Русияву Осӣи Миёна ва рӯзгори пурфӯҷаи ӯро дар бар мегирад. Маъруфияти ин асарҳо дар он аст, ки ба воситаи тарҷумаи русӣ дар байни хонандагони собиқ ҷумҳуриҳои Шуравӣ паҳн шуда буд.

Р.Ҳодизода чун идомабахши мактаби таърихнигорӣ устод С.Айнӣ дар таълифи насри таърихӣ, бавижа ташаккули романи таърихӣ бо офаридани симои бадеии нависандаи бузург Аҳмади Дониш дар романҳои «Ситорае дар тирашаб» ва «На ситораҳо мерезанд» дар рушди насри таърихӣ хидмати шоистаеро ба сомон расонид.

«Ситорае дар тирашаб» романи таърихӣ буда, ба андешаи адабиётшинос Валӣ Самад «...таърихи тадриҷан ба ҳам наздик шудан, ҳамдигарро шинохтан ва бо тақозои рӯзгор ва таърих бо ҳам дӯст гардидани халқҳои тоҷику русу тоторро фаро гирифтааст» [1, с. 109]. Унвони роман ба он далелат мекунад, ки «аз уфуқи тираи Бухоро чун ситораи саҳаргоҳӣ, ки дар поёни шабҳои тор дурахшону тобон зоҳир мешавад ситорае дурахшид. Ин ситора Аҳмад – маҳдуми муҳандиси Дониш буд, ки ба Аҳмади Калла шӯҳрат дошт» (таъбири С.Айнӣ).

Аҳмади Дониш дар марҳилаи таърихӣ зистааст, ки Бухорои Шариф шукӯҳу шахомати таърихӣ аз даст дода, дар замони ҳукмронии манғития ба шаҳри зулматбор ва пурфасоду ақибмонда табдил ёфта буд.

Тамоми одамони боистеъдоду поквичдони он солҳои Бухоро дар атрофи Аҳмади Дониш гирд омада буданд. Устод С.Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ хеле зиндаву таъсирбахш ба калам додааст, ки чи тавр Дониш ба тадриҷ худро аз дарбор дур мекашид ва дар атрофи худ одамонро чамъ мекард, ки кӯшиш доштанд, мардумро аз банди ҷоҳилӣ ва бенавой раҳо кунанд. Дар романи «Ситорае дар тирашаб» фикру ақидаҳои Дониш, бо вучуди он хама маҳдудиятҳои синфии худ, нисбат ба он замон ақидаҳои пешқадам буданд. Бузургтарин хизмати Дониш аз ин иборат аст, ки ӯ тавонист, дар атрофи худ як гурӯҳ пайравон – маорифпарварони асри XIX тоҷикро муттаҳид кунад.

Таъсири андешаҳои пешқадамонаи маорифпарварон ба андозае буд, ки ба андешаи профессор Аъзам Худойдодов: «дар нимаи дуҷуми асри XIX як гурӯҳ тараққипарварон ба мисли Аҳмади Дониш, Савдо, Шоҳин, Садри Зиё, Музтариб, Зухурӣ, Исо Маҳдум ва дигарон чун ситораи дурахшон дар осмони тираву тори Бухорои асри XIX ҷилвагарӣ мекарданд ва навиштаву гуфтаҳои эшон барои ҳукумати давр ба мисли кибрит хавфу хатар дошт. Аз ҳамин лиҳоз зимомдорон ба ҳар роҳу васила кӯшиши менамуданд, ки аз ин гуна афрод халосӣ ҷӯянд» [11, с. 128-129].

Адабиётшинос Абдусалом Самадов дар мақолаи хеш “Таҷассуми симои маорифпарвар Аҳмади Дониш ва дигар равшанзамирони тоҷик дар романи Р.Ҳодизода “Ситорае дар тирашаб” [7, с. 351-353] зимни таҳлилу баррасии ҳамаҷониба ба натиҷае расидааст, ки Р.Ҳодизода дастовардҳои муқаддамотии донишшиносиро ба муҳокима гирифта, дар тули 40 сол дар силсилаи таълифоти илмию бадеии худ аҳвол ва осори маорифпарварро маҳали тасвир қарор додааст. Аз ин ҷиҳат, ҳақ ба ҷониби адабиётшинос Валӣ Самад аст, ки гуфта буд: “Чунин ба назар мерасад, ки модари Р.Ҳодизода ҷигарбандаширо маҳз барои омӯзиш, таҳқиқ, таҳлил ва тарғиби рӯзгор, осор ва системаи афкори ақоид ба Дониш ба дунё овардааст” [7, с. 351]. Ба тариқи натиҷагирӣ аз фаъолияти нависандагии Расул Ҳодизода метавон гуфт, ки романи «Ситорае дар тирашаб» аз муҳимтарин осорест, ки ба таҳқиқи бадеии образи Дониш бахшида шуда, нависанда дар робита ба ин масъалаҳои ҳақиқии замон, андеша ва ҷаҳонбинии равшангароёнаи ӯро бо камоли масъулият, бо дида дӯхтан ба воқеияти таърихӣ моҳирона тасвир кардааст. Р.Ҳодизода дар роман зимни офаридани образи Аҳмади Дониш қариб тамоми роҳи зиндагии ин мутафаккири бузургро ба доираи биниш ва ниғориш кашида, бо ҳамин ба олами фикру ҳиссиёти Дониш сар медарорад.

Адабиёт

1. Валӣ С. Достони ситораи саҳарӣ// С. Валӣ. – Садои Шарқ, №1, 1985. – С. 109-118.
2. Дониш, Аҳмад. Асарҳои мунтахаб// Бо тавзеҳоти ба ҷоп тайёркунандаи маҷмуаи Р. Ҳодизода / А. Дониш. – Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 286 с.
3. Дониш, Аҳмад. Наводир–ул–вақоъ/А. Дониш; китоби 1.: Матни илмию интиқодӣ бо тасҳеҳу муқобалаи: Алиқул Девонақулов, Акбар Бозбони Фирдавс, Олия Зиёвиддинова, Меҳрӣ Бақоева, Одина Ҳомидов, Сурайё Раҳимзода, Мамадҷон Гулрӯзов, Муҳаммадраҳим Исоев, муҳаррир: Расул Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
4. Қаюмова Д.Ф. Хусусиятҳои жанрию услубии ҳикоя ва повестҳои Сорбон. Рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ. /Д.Қаюмова. – Душанбе, 2018. – 170 с. (бо ҳуқуқи дастнавис)
5. Низомов, М. Дурахши ситорае дар тирашаб//М.Низомов/“Адабиёт ва санъат”. – 15-уми март соли 2018, №11 (1930). - С. 12.
6. Раҷабӣ, М. Бурду боҳти насри таърихӣ / М. Раҷабӣ // Садои Шарқ, №10, 1985. – С. 110-117.
7. Самадов А. Таҷассуми симои маорифпарвар Аҳмади Дониш ва дигар равшанзамирони тоҷик дар романи Р.Ҳодизода “Ситорае дар тирашаб”/ (С.351-353). //Ҳаёт Неъмат. Сипехри орзу (Намунаи адабиёти тоҷики Самарқанд дар асри 20 ва ибтидои асри 21) / А.Саматов. – Душанбе, 2019. - 395 с.
8. Самиев Б. Назари Аҳмади Дониш ва хотираҳои сайёҳони хориҷӣ оид ба сохтори иҷтимоии аморати Бухоро/Б.Самиев. – Душанбе, 2006. – 78 с.
9. Табаров, С. “Баёноти Сайёҳи ҳиндӣ”-и А.Фитрат(Эссеи тадқиқотӣ) Ҷузъи дуввум// Муҳаррир ва масъули ҷоп Салми Хатлонӣ / С. Табаров. – Душанбе, 1999. – 63 с.
10. Усмонова Г. Фозили покизаниҳоду дарёдил (С.230). Ёдномаи Расул Ҳодизода (ба ифтихори 90-солагӣ). Маҷмуаи мақолаҳо/Г.Усмонова. –Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 332 с. – С. 221-238.
11. Худойдодов А. Холиқ Мирзозода ва адабиётшиносии тоҷик дар асри XX / А. Худойдодов. – Душанбе: Дониш, 2014. – 364 с.
12. Ҳодизода, Р. Ситорае дар тирашаб/ Р. Ҳодизода – Душанбе: Ирфон, 1983. – 445 с.
13. Ҳодизода Р. Худоё, худро бишиносам./ Ёддоштҳо/Р.Ҳодизода. –Душанбе: Деваитич, 2006. – 372 с.
14. Шукуров, М. Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ (Баъзе масъалаҳои адабиёти ҳозираи тоҷик)/ М. Шукуров – Душанбе: Ирфон, 1976. – 273 с.
15. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.

СИМОИ АҲМАДИ ДОНИШ ДАР РОМАНИ “СИТОРАЕ ДАР ТИРАШАБ”-И Р. ҲОДИЗОДА

Дар мақолаи зайл муаллиф осори ба Аҳмади Дониш иншонамудаи Р.Ҳодизодаро мутолиаи таҳлил намуда, ба натиҷае мерасад, ки асарҳои бадеии Расул Ҳодизода “Аҳмади Дониш”, “Сапедадам”, “Ситорае дар зулмот”, “На ситораҳо мерезанд...”, “Ситорае дар тирашаб” ва ғайра хонандаро ба таърихи пурфочиаи асри XIX ошно намуда, фаъолияти аллома Аҳмади Донишро дар ин давра матраҳ карда метавонад. Омӯхтан ва дастраси хонандагон имрӯза гардонидани эҷодиёти Аҳмади Дониш аз ҳар ҷиҳат аҳамияти бузург дорад. Зеро мо дар осори ин мутафаккири бузурги замон фикрҳои пешқадами тараққипарварӣ, маориф ва танқиди бераҳмонаи

сохту тартиботи давлатдории аморати Бухороро хеле равшан мушоҳида карда метавонем. Дар ин чола захматҳои пураарзиши Р. Ходизода қобили тазаккур ва арчгузорист. Омӯзиши амиқ ва дарки ҳамаҷаҳонаи ҳодиса ва рӯйдодҳои таърихӣ ба Р. Ходизода имконият додааст, ки муҳити иҷтимоию сиёсии асри XIX-и аморати Бухороро дар маркази тасвир қарор дода, дар насри бадеии худ, махсусан дар романи “Ситорае дар тирашаб” (с.1983) симои мутафаккири намоён – Аҳмади Донишро ҳамаҷониба тасвир намояд.

Калидвожаҳо: Аҳмади Дониш, пураарзиш, шинохт, равшанфикр, тараққӣ, таназзул, файласуф, мутафаккир, аллома, муттафаккири барҷаста, асарӣ безавол, масъалаҳои муҳим.

ОБРАЗ АХМАДА ДОНИША В РОМАНЕ “ЗВЕЗДА НА ТЁМНОЙ НОЧЬ” РАСУЛ ХОДИЗОДА

В следующей статье автор читает и анализирует произведения, написанные Р. Хадизода об Ахмади Дониш, и приходит к выводу, что произведения Расула Хадизода «Ахмади Дониш», «Сапедадам» (“Утренняя заря”), “Ситорае дар зулмот” («Звезда во тьме»), “На ситораҳо мерезанд...” («То не звезды падают...»), “Ситорае дар тирашаб” (“Звезда во тьме”) и др. могут познакомить читателя с трагической историей XIX века и осветить деятельность Алламы Ахмади Дониша в этот период. Изучение данных научных трудов и исторические события, дали возможность Р. Ходизода, показать жизненные политическое, историческое событие бухарского Эмирата XIX века и выделив образ выдающегося деятеля А.Дониш характеризует личность человека. В каждой научной статье устода Р. Ходизода, о биографии, творчестве, деятельности. Другим взглядом глубоко изучив, раскрыл новые черты, которые в будущем будут подлежать новым изучением. Изучение и доступность следующих материалов пользователи в изучении имеет большое влияние выдающегося учёного А. Дониш даёт пользователям данной деятельности, показывает о выдающимся человека о нововлиянии системе государственности об образовании и большой критике, система государственности бухарского Эмирата, где можно это раскрыть. Точное всестороннее изучение исторических циклов и событий, дали Расулу Ходизода открыть политическое и экономическое событие XIX века правления Амората Бухары (Бухарского Эмира) в лице выдающегося учёного Ахмада Дониша.

Ключевые слова: Ахмада Дониш, ценный, знакомство, просветитель, развитие, упадок, философ, мыслитель, ученый–энциклопедист, великий мыслитель, бесценное произведение, важные проблемы.

THE OBRAZ OF AHMADI DONISH IN THE NOVEL "A STAR IN THE DARK" BY RASUL KHODIZODA

In the following article, the author reads and analyzes the works written by R. Hadizoda on Ahmadi Donish, and comes to the conclusion that Rasul Hadizoda's works of art "Ahmadi Donish", "Sapedadam", "A star in the dark", "No stars are falling...", "A star in the dark" etc. can introduce the reader to the tragic history of the XIX th century and highlight the activities of Allama Ahmadi Donish during this period. It is of great importance to study and make accessible to today's readers the works of Ahmadi Donish. Because in the works of this great thinker of the time, we can very clearly observe the advanced ideas of development, education and ruthless criticism of the state structure and order of the Bukhara Emirate. In this case, the valuable efforts of R. Khodizade can be appreciated and appreciated. In-depth study and comprehensive understanding of events and historical events allowed R. Khodizoda to place the social and political environment of the XIX th century Bukhara Emirate in the center of the image, in his literary prose, especially in the novel "A Star in the Twilight" (p. 1983). to depict the image of a prominent thinker - Ahmad Donish in every way.

Keywords: Ahmad Donish, appreciate, humble, known, intelligence, progress, low, thoughts, scientific etc, the great thinker, priceless work, important problems.

Дар бораи муаллиф

Исанов Субхиддин Ахрорович

Унвонҷӯи шӯбаи таърихи адабиёт
Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21
Тел.: (+992) 93 600 14 90

About the author

Isanov Subhiddin Ahrorovich

Institute of Language and Literature
named after A. Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21
Ph.: (+992) 93 600 14 90

Об авторе

Исанов Субхиддин Ахрорович

Соискатель отдела истории литературы
Институт языка и литературы им. Рудаки
НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 21
Тел.: (+992) 93 600 14 90

УДК 620.9+323(575.3)

**РОЛЬ ЭНЕРГЕТИКИ В ПОСТРОЕНИИ СОЦИАЛЬНОГО
ОБЩЕСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ**

Хусайнов А. К.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Социальное общество – это тот этап развития человеческого общества, которому присущи равные правовые, экономические, социальные и культурные равенство всех членов общества и среди стимулов построения такого общества важнейшую роль играет энергетика. Энергетика как чудо природы первоначально проявил себя в форме электричество во второй половине XVIII века. Чтобы удостовериться чудотворности электричество достаточно отметить, что только из 1 кВт/ч электрической энергии можно постирать 5 кг белья, или обмолотить 16 кг зерна. Понадобился ещё век, чтобы люди по мере развития производительных сил и познавательных способностей, освоили все производительные и социальные аспекты, чудотворства электрической энергии. В начале второй половины XIX века люди построили первые электрические станции.

Электричество проявляет себя в воде, нефти, угле, газе, солнечной ветряной и атомной энергии, а также в других отраслях.

Особенно проявляется электричество в воде и солнечной энергии, это основные составляющие, на которые опирается человечества. Электричество это основной природный ресурс, который используется населением в повседневной жизни, и без которых, человечество не представляет свое существование.

Таджикистан неисчерпаемо богат всеми источниками образующими энергетическую силу света. Ценнейшие естественные ресурсы республики, в том числе топливно – энергетические до XX века не рассматривались с научной точки зрения.

Огромная заслуга в развитии энергетики в Республики Таджикистан принадлежит системе народовластия, установившиеся в 20-годах XX века. Только система народовластия в Республики Таджикистан проделало большую практическую работу по изучению составов и объемов природных и топливно и энергетических ресурсов страны.

География и запасы топливно – энергетических ресурсов Таджикистана были изучены в начале 30-годов XX века, в послевоенные годы и в начале независимости.

В изучении энергетических ресурсов страны приняли активное участия ученые специалисты бывших стран СССР, Таджикистана, России и других стран и каждый из специалистов определял разные итоговые данные о запасах топливно-энергетических ресурсов страны. Последний вариант изучения топливно-энергетических ресурсов страны считается более достоверным по той причине, что в начале независимости республики была создан отдельная научная комиссия по определению запасов энергетического потенциала республики.

Главными водными артериями, дающими энергетическую энергию, для Таджикистана являются горные массивы, где образуются большие запасы ледников, снега, преобразующиеся в водные ресурсы, и способные выработать электрическую энергию.

На сегодня в Таджикистане насчитывается 8492 ледников, они занимают площадь 8476,2 км², что составляет равно 6% всей площади республики [11, с. 60] это ледники НАК Таджикистана, Дарваз, Пётр первый, Язгулом, Рушан, Шугнан, Ишкошим, Шохдара, Музкул, Зеравшан, Предгорья Алтая, Федченко, Зулумрат, Октябрь, Усту и т.д. В этих труднодоступных высокогорных массивах и формируется основной объём водных запасов Таджикистана. Но, в последние годы в связи с потеплением климата постепенно ускоряется фактор расстояния ледников, в результате чего уменьшаются запасы питьевой воды. Например, в результате расстояния ледник Зеравшана в сутки передвигается на 27 сантиметра. Повышение температуры в зимних условиях уменьшают водные запасы рек и озёр. С 1930 годы по настоящее время 33% площади ледников Таджикистана исчезли, из-за повышенного потепления климата.

Второе место для выработки энергетической энергии в республике занимают озёра, которые формируются благодаря ледникам. По подсчётам академика Никитина в Таджикистане существуют свыше 1300 больших и малых озёр – водохранилищ, общий объём которых составляет 705 км³ [11, с. 175]. В основном это небольшие озёра площадью до 1 км². Часть озёр формировалась в высокогорных массивах от ледников Таджикистана. Сарез, Карокул, Ялицкул, Искандаркул, Булункул и т.д. Например, Карокул расположен на высоте 3915 метров, его водный бассейн составляет 4150 км² [11, с. 209].

Озеро Сарез является крупнейшим озером в Таджикистане длина которой составляет 28 км, глубина 280 метров. В течении года из Мургаба и Сареза попадает 520 м³ воды, но через реки Бартанг и Сарез вытекает в год 1438 м³ воды. При этом 90% водных ресурсов реки Амударья формируется на озере Сарез и это весьма чистая питьевая вода. [11, с. 230-231]. И таких больших и малых озёр формирующих немалый запас питьевой воды в республике около 1300.

Таким образом, на территории Таджикистан, формируются огромные запасы водных ресурсов, 71% формируемых в Таджикистане водных запасов используют страны Центральной Азии. Это, прежде всего уникальный пример формирования ценнейшей питьевой воды в регионе.

Необходимо отметить, что начиная с 2003 года, Президент страны уважаемый Эмомали Рахмон неоднократно выступал с обращением к организации объединённых наций по вопросам водных ресурсов Центральной Азии, где обратил особое внимание на сохранении и сбережении водных ресурсов региона, а также экологическое состояние водных ресурсов Центральной Азии.

Генеральная Ассамблея ООН тщательно изучила все предложения правительства республики Таджикистан, и поддержала цели и задачи в области устойчивого развития страны, в том числе в вопросах, связанных с водными ресурсами, которые содержатся на повестке дня ООН в области устойчивого развития на период до 2030 годов. Будучи преисполненным, решимости достижения, поставленных целей для обеспечения наличия и рационального использования водных ресурсов, реализовать все соответствующие цели и задачи, ссылаясь на итоговый документ конференции ООН по устойчивому развитию в котором особо отмечается приверженность проведению Международного десятилетия действий «Вода источник жизни» 2005-2015 гг. [12].

В данной ассамблее особо отмечалось, что водные ресурсы имеют решающее значение для устойчивого развития и ликвидации нищеты в стране. Между водными ресурсами, энергетикой, и продовольственной безопасностью существует неразрывная связь, так как водные ресурсы абсолютно необходимы для развития людских потребностей, а именно обеспечение здоровья и благополучия людей. Вопрос о водных ресурсах, имеет жизненно важное значение для достижения благополучия, в экологической и экономической областях страны [13].

Одобрённая Генеральной Ассамблеей ООН инициатива Президента Республики Таджикистана получило повсеместное одобрение во всех странах мира, и выполнение положенный решением ООН.

Решение ООН было обсуждено и получило одобрение во многих странах мира, повсеместно проводились научные конференции, симпозиумы, публиковались книги и статьи. Началось всеобщее взаимопонимание по сохранению и сбережению водных ресурсов, особенно питьевой воды.

По постановлению ООН только в Таджикистане было проведено около 6600 научных и научно практических мероприятий. Водная проблема обсуждалась во всех отраслях фабриках, заводах, сельскохозяйственных кооперативах, школах, вузах, и среди населения.

По результатам выполнения программы «Вода источник жизни», 20 декабря 2018 года Генеральная Ассамблея ООН приняла новую десятилетнюю программу – «Международное десятилетие действий» «Вода для устойчивого развития», 2018-2028 годы, резолюция под номером №73/222.

В резолюции принятым ООН отмечалось: «ссылаясь на свою резолюцию 64/198 от 21 декабря 2009 года проведение Международного десятилетия действий «Вода источник жизни», 2005-2015 годы, и 69/215 от 19 декабря 2014 года, в которой она с удовлетворением отметила мероприятия связанные с проведением Десятилетия, и рекомендована соответствующим сторонам продолжить принимать меры для достижения согласованных на международном уровне целей в области водных ресурсов» [4].

Этой же резолюцией Генеральная Ассамблея обновляет свою резолюцию под номером 68157 от 18 декабря 2013 года о правах человека на употребление безопасной питьевой воды

и санитарии в резолюции под номером 70/169 от 17 декабря 2015 года о правах человека на безопасную питьевую воду и санитарии и на соответствующие резолюции Совета по правам человека включая резолюции 24/18 от 27 сентября 2013 года и 27/7 от 25 сентября 2014 года [5].

Таким образом, вся мировая общественность под руководством ООН весьма серьезно взялась за реализацию резолюции предложенной Республикой Таджикистан по охране, сбережению, экономному использованию водных ресурсов, и особенно питьевой воды. Для Таджикистана это большая честь, поскольку как независимое государство оно существует 31 лет и уже выходит на решения мировых проблем.

По последним данным в республике насчитывается свыше 25000 больших, средних, малых рек и их притоки, которые имеют энергетические ресурсы выработки от 527 млрд. кВт/ч до 600 млрд. кВт/ч электроэнергии. Только энергетические ресурсы реки Пянджа в год составляют 97,6 млрд. кВт/ч и она после рек Лены и Енисея занимает третье место в СНГ. [16, с.100] Такого естественного электроэнергетического богатства не имеет не одна страна во всем центрально азиатском континенте. По гидроэнергетическому потенциалу на душу населения (87,8 тысяч кВт/ч в год) Таджикистан занимает второе, а по потенциальным запасам гидроэнергии на один квадратный километр территории (3682, 7 тысяч кВт/ч в год) первое место в мире, намного опережая другие страны.

Газовые ресурсы Таджикистана впервые были изучены советскими специалистами, инженерами и учеными из центральных городов советского союза. Подземные кладовые северных районов были изучены специалистами царской России, которые на севере Таджикистана фактически не обнаружили газовые ресурсы. Советские специалисты, более детально изучившие подземные недра уже в послевоенный период и на территории Ленибадской области (сейчас Согдийской) обнаружили небольшие запасы газа. Адреса эти небольших залежей, газа – КИМ, Айратон, Канибадам, Раба, Аиязбек (Ниезбек не ми), Оби – Шифо и другие. Производство в 1980 году 300млн. м³ газа были именно из названных месторождений. Но последующие выводы специалистов поддерживали, мнение, что в недрах республики имеются до 430 млн. нефти и свыше 1 триллионом м³ газа [2, с. 19-20].

Надо отметить, что к началу 90-тых годов в Центральных и южных районах республики советские специалисты выявили ещё 17 месторождений газа с общим примерным запасом до 1 триллиона м³ газа. Но названные запасы газа для республики фактически были не достигаемыми из-за глубоко расположенных сложных горных и подземных содержаний. Но этих запасов не достигала советская горно-буровая техника и даже сегодняшняя мировая буровая техника с очень дорогостоящим горно-буровым оборудованием не сможет её достичь и осваивать.

До 2000 года в республике было выработано 38,6 млн. м³ газа, но это уже включая выработки из месторождений Кумсангира (Чайхун), Калхазабада (сейчас Дж.Балхи), Балджувана, Шахринау. При этом, производимый в республике газа составляет до 10% потребности республики, которая составляет до 4 млрд. м³.

На сегодняшний день, есть большая надежда на то, что изменившаяся в лучшую сторону взаимоотношения двух стран положительно влияет на разрешение проблемы полномасштабного поступления газа из Узбекистана, на что имеются официальные документальные договорённости.

На территории Республики Таджикистан исследовательские работы по освоению продолжаются, и на сегодняшний день, общие ресурсы газа в республике по последним данным специалистов составляют, около 3-х триллионов м³.

Говоря о нефтеразведочных работ на территории Таджикистана, надо отметить, что история нефтеразведочных работ начались ещё в 1903 году, когда на площадке «Сельроха», что в Канибадамском районе с глубины в 248 м. был получен первый фонтан нефти. Это и послужило выводом к началу нефтепоисковых работ на территории Северного Таджикистана. Как отметил сам Президент республики Эмомали Рахмон «в настоящее время в поисково-изыскательских работ по определению дополнительных нефтегазовых месторождений мы сотрудничаем с 15 иностранными фирмами, которые ведут практические работы в 87 залежах нефти и газа» [7, с. 20] это давало необходимые базовые ресурсы для ускорения темпов социально-экономического и культурного развития страны.

Уже в годы советской власти месторождение «Сельроха» оценивалось очень высоко, чему способствовало ускорение темпов развития капиталистических экономических отношений в Северных районах Таджикистана. К 1913 году на территории Северного Таджикистана было определено более 10 месторождений нефти, на базе которых работали 29 промышленных предприятий, в том числе 11 по добыче каменного угля, нефти и

озокерита, 8 хлопкоочистительных установок, 4 небольших предприятий по добыче соли, 2 винодельческих завода. Самым крупным из этих предприятий был Нефтепромысел, где трудились 156 рабочих и специалистов. Общее число рабочих, занятых в этой сфере промышленности, составляло 838 человек [18, с. 21].

Для разработок нефтяных скважин в дальнейшем было организовано акционерное общество Суханова, а с 1909 года «САНТО», которое значительно увеличило объемы добычи нефти. На нефтепромыслах «САНТО» на базе созданных кустарных вышек добывалось до 18-19 тысяч тонн нефти, в 1915 году здесь было добыто до 19,1 тысяч тонн нефти [18, с. 22-23].

На территории Центрального и Южного Таджикистана велись работы по разведке и добыче нефти, которые начались во второй половине 20-х годов. С установлением и упрочением новой советской власти во всем Центральном и Южном Таджикистане эти работы активизировались. В течение 1959-2005 года на юге Таджикистана были открыты 28 месторождений нефти, из которых большая часть до сих пор находится на начальной стадии разработки. Нефть здесь залегают на глубине 5000-7000 м. основная часть запасов нефти промышленных категорий сосредоточена на территории Южно-Таджикского промышленного комплекса, на территории же ферганской депрессии находятся 80% промышленных запасов газа и основные залежи газового конденсата. Разведанные в республике запасы нефти на сегодняшний день составляют 1% суммарных ресурсов, запасы которых оцениваются в 122 млн² тонн условного топлива.

Сейчас основными месторождениями нефти в республике являются Кизил-Тумушк, Оби-Шифо, Комсомольское, Шаамбари, Ниязбек, Кичик-Бель, Сельроха, Махрам. В 80-е годы XX века в Таджикистане в производственной эксплуатации находились всего 8 месторождений нефти. Конечно, для того, чтобы удовлетворить потребности республики нефтепродуктами, этого явно было недостаточно.

На сегодня основная производственная часть запасов нефти промышленных категорий в республике (67%) сосредоточенно на территории Южно-Таджикского депрессии. Это далеко ещё не тронутые богатые месторождения нефти.

На территории сегодняшнего Таджикистана известно более 40 месторождений и проявлений угля, запасы которых составляют около 4 млрд. тонн. Уровень их освоения пока не отвечает потребностям республики. Например, в 1994 году добыча угля на Шурабском месторождения снизилась до 174 тысячи тонн, в 1990 году этот показатель составлял 475 тысяч тонн. На месторождении Фан-Ягноб добывается около 14 тысяч тонн. В итоге потребности страны в угле покрываются всего на 15%, [2, с.15] поэтому 1 млн. тонн угля ежегодно завозилась в республику из-за её пределов. Между тем в самой республике имеются крупнейшие месторождения и ценнейшие сорта каменного угля, и уникальные виды антрацитов. Здесь можно назвать, такие месторождения, как Миёнаду, Зидди, Саят, Чашмаи Санг, Ташкуртан, Шурабад, Шишкат, Гузи, и другие. Общие запасы ценнейших антрацитов, только на Назар-Айлоком месторождении составляют 212,6 млн. тонн, а прогнозы - 450-500 млн. тонн. Это ценнейший вид технологического сырья, который может использоваться в самых различных областях промышленного производства, и особенно в металлургии и машиностроении.

Солнечная энергия практически не имеет себе равных по эко гигиеничности в ресурсной базе для производства электроэнергии в Таджикистане, в котором солнечные дни в году составляют от 190-300 дней.

Общая продолжительность солнечного сияния в Таджикистане за год в среднем составляет 2500-3000 часов, из них большая продолжительность солнечного сияния – более 3000 часов – наблюдается на юге республики – в Пяндже – 3029 часов, а также на Памире (Каракуль – 3166).

По мнению специалистов, 60-80% потребностей населения страны в электроэнергии в течении 10 месяцев во многих сферах бытовой жизни может удовлетворяться за счет солнечной энергии. В пересчете на условное топливо это составляет около 400 тысяч тонн условного топлива, что эквивалентно 460 млн. м³ газа или 528 тысяч тонн мазута [1, с. 49].

Таким образом, энергия солнца – это огромный потенциал для выработки самого экологически чистого вида электрической энергии, который используется в стране далеко не полностью. Причиной тому – дорогостоящая аппаратура, в частности солнечные батареи, которые все же уже начинают находить применение в республике. В отдельных хозяйствах уже насчитывается около 400 семейных установок, которые используются в основном на коммунально – бытовые услуги населения. В этом плане наша республика значительно отстает от других, имея огромнейшие запасы солнечной энергии.

Правительство независимого Таджикистана, не смотря на сложное положение страны, контролировало ситуацию в стране, предпринимала меры по сохранности национального богатства, принимало чрезвычайные меры по функционированию народнохозяйственных объектов. Одним из таких чрезвычайных мер нового правительства было введение графика использования электроэнергии стратегическими народнохозяйственными объектами и населением. Правительство контролировало и функционирование рабочих графиков народнохозяйственных объектов, при первых возможностях продолжались сооружения новых предприятий, в том числе в области топливно – энергетического строительства. Например, при дополнительных усилиях нового правительства в 1991 году была сдана в эксплуатацию гидроэлектростанция Памир-1 общей мощностью 14 мВт, также продолжалось строительства последующих двух агрегатов, введенных в эксплуатацию в 2005 году. Мощность станции была доведено до 28 мВт, и столица ГБАО стало снабжаться достаточным объемом электроэнергии бесперебойно и круглосуточно. Этот объект позволил снабжать электроэнергией и многие сельские районы области.

16 ноября 2004 года был подписан межправительственный договор с РФ о начале строительстве ГЭС Сангтуда – 1, мощностью 670 МВт и при огромных усилий строителей РФ и РТ данный важнейший народнохозяйственный объект был сдан в эксплуатацию 31 июля 2009 года Таджикистану первому из всех постсоветских республик не смотря на все экономические сложности удалось построить такой важнейший объект, что уже свидетельствовало об уверенности народа и его правительство в перспективах будущего суверенного Таджикского государство.

На позициях этих положительных шагов страны, президент страны 26 сентября 2005 года на общенародном митинге по восстановлению строительно – монтажных работ на стройплощадке Рогунской ГЭС отметил: «Значение Рогунской ГЭС велико для нашей страны. Главнейшей основой экономической мощи любого государства является развитие энергетической составляющей.

Реализация существующего потенциала в этой области, мы намерены совершить решительный скачок в обеспечении процветание страны, и достойного уровня жизни населения. Энергетическая независимость Таджикистана окажет мощное содействие развитию промышленности, сельского хозяйства, малого и среднего бизнеса» [15, с. 7-8]. Здесь был дан старт на возобновления строительно-монтажных работ на стройплощадке Рогунской ГЭС, имеющей неопределимое значения для процветания страны.

Развивая свои замыслы об энергетике, и возобновлении строительно-монтажных работ на Рогуне правительство страны, намеревалось получить поддержку законодательного собрания страны. В своем послании Мачлиси Оли 20 апреля 2006 года президент отметил: «Дальнейшее развитие экономики страны невозможно без достижения энергетической независимости и широкого применения электроэнергии в трудовых процессах развития экономики и других отраслях» [7, с. 20].

Как известно сооружение энергетического гиганта, начатая ещё в 1975 году, в начале 90-х годов был подвергнут сложным внутренним и внешним противостояниям.

Проектно – сметные документации Рогунской ГЭС несколько раз были пересмотрены всемирными и региональными научно-проектными учреждениями, вся страна боролась за реализацию данного проекта, разыскиваются новые и новые внутренние резервы, президент обращается ко всему народу, взывая о помощи на сооружения Рогуна, разыскиваются иностранные инвесторы и специалисты.

Естественно, мощным толчком в обеспечении восстановления Рогунской ГЭС стало обращения Президента Эмомали Рахмон к населению страны от 5 января 2010 года. Были выставлены на продажу акции Рогунской ГЭС, в результате, которого при поддержке народа в адрес Рогуна поступило более 800 млн. сомони [19, с. 230].

Рогун вновь стал полем мужества, благородство, испытания чести и достоинства Таджикского народа. Постоянно увеличивались размеры государственных ассигнаций для Рогунской ГЭС и другие строящиеся энергетические объекты страны. Например, в своем послании от 23 января 2015 года Эмомали Рахмон отметил, что на сооружение Рогуна и других энергетических объектов из государственных ассигнованный в 2010 году было выделено 13,4 миллиард сомони а на 2011 год только на строительства Рогунской ГЭС свыше одного миллиарда, 800 млн. сомони, [8, с.12] в предпусковом 2017 году только на Рогун было выделено 4 миллиарда 700 миллион сомони, в 2018 году свыше 5 миллиардов сомони [9, с. 21].

Вырабатываемые электроэнергии на указанных энергетических объектах были направлены на энергообеспечение промышленных объектов центральных районах

республики. При этом правительство республики не забывали о сохранении энергосбережения областей, сельских районов и кишлаков республики. Для этого ещё в разгаре меж таджикских противоречий было начато разработка комплексной программы «Энергетической независимости Таджикистана», в основу которой были заложены следующие практические задачи:

1. Восстановление разрушенного энергетического хозяйства, сетей и подстанций;
2. Восстановление практических работ на незавершённых энергетических областях;
3. Ускоренное сооружение более 241 малых и средних энергетических объектов;
4. Сооружение энергетических сетей для объединенной энергетической системы для выхода на международные линии электропередач и др.

Таким образом, для восстановления разрушенного энергетического хозяйства, освоения ресурсов крупных рек республики правительство страны проделала огромную практическую работу, параллельно были проведены большие работы по освоению энергетических ресурсов больших и малых рек, и энергообеспечению таджикских сел.

Восполняя этот пробел по обеспечению сельских жителей электроэнергией, разработчики энергетической программы включили в строительства 190 гидроэлектростанций, в основном на предгорных, а также горных отдаленных районов республики до 2020 года. Но опережая график при использовании иностранных инвесторов, особенно фонда Агахана в горных массивах ГБАО уже построено более 241 малых гидроэлектростанций. За три года после утверждения программы малой энергетики на эти цели с учетом вклада инвесторов было выделено 3,8 млрд. сомони. Проблемой проектирования и сооружения малых энергетических объектов заняты 13 инвестиционных проектов [3, с. 115]. При участии исламского банка в 2002 году была завершена разработка технико – экономических показателей строительства малых энергетических объектов в Таджикистане.

Первоначально были построены гидроэлектростанции небольшой мощности – «Хорма, Марзич», «Шашболо», «Санги – Кар», «Фатхобод», «Питовкул», «Точ» в Балджуванском, Айнинском, Тоджикабадском, Шахринавском, Арбандском районах. При инвестировании фонда Ага-хана в ГБАО было построено 16 малых электростанций Мургабская, Андарбагская, Ширг, Ширг – 2, Вину, Дех, Бардара, Размед, Яншор, Босид, Барседов, Адеших, Вездорад и др. [6, с. 16]. В целом же с 1991 по 2011 года в республике было построено свыше 265 малых ГЭС, общей мощностью 23,3 МВт. В 2014 году в республике использовалось 305 малых электростанций и 2432 оборудования солнечной энергии.

Все это означает, что в годы независимости в республике сделано достаточно много и для электрификации горных и предгорных населенных пунктов. Например, в ГБАО уже фактически обеспечена проблема энергетической независимости области, и свои излишки электроэнергии область передает северной провинции Афганистана, основную часть населения, которой составляют таджики. Это уже первый сигнал к достижению энергетической независимости страны.

Из-за узости рамок журнальной статьи мы осветили только часть реализованных мероприятий по выполнению задач энергетической программы страны в годы независимости. Впереди у таджикских энергетиков ещё более весомые и крупномасштабные задачи. Предстоит построить такие мощные ГЭС, как Рушанская, Гранитные ворота, Ширговатская, Даштиджумская, Джумарская, четыре средних по мощности ГЭС на Зеравшане, около десяти тепловых электростанций, а возможности республики по выработки электроэнергии из солнечной энергии неорганичны, и уже на практике реализуется на территории страны.

Таким образом, 16 ноября 2018 и 9 сентября 2019 года стали историческими днями для всего народа республики Таджикистан. Страна получила 1,2 млрд. кВт/ч электроэнергии, тем самым производства электроэнергии в стране увеличилось с 2013 по 2019 год на 1,3 раза [10, с. 12].

Рабочая эстафета на Рогунской ГЭС продолжается с большим накалом и по всей вероятности рабочий график строителей приподнесут народу очередной подарок.

Подведя итоги данной статьи хотелось бы подчеркнуть, что Рогунская ГЭС эта:

1. Энергетическая независимость страны;
2. Это снятия всех ограничений на использование электроэнергии в стране;
3. Это полный вывод страны на международный энергетический рынок;
4. Это обводнение до 3 млн. гектаров земли республики и соседних республик (Узбекистан и Туркменистан);
5. Это ускорение темпов индустриально – аграрного развития страны;

6. Это ускоренный темп развития образования, науки, культуры и других отраслей;

7. Строительство Рогунской ГЭС с каждым годом приобретает все большее международное значения.

Завершение строительства высоковольтной линии КАСА – 1000 с нетерпением ждут в Афганистане и Пакистане. Об этом откровенно высказались президент Афганистана Ашраф Гани и Министр иностранных дел Пакистана – Курайши 30 марта 2021 года в Душанбе на встречах «Сердца Азии – Стамбульской ориентации».

Возобновления строительства Рогунской ГЭС (3,6 млн. кВт/ч) была на самом деле из числа судьбоносных народнохозяйственных объектов. В период независимости Таджикистана, с большим героическим, мужеством и самоотверженностью президент страны Эмомали Рахмон, несмотря на все сложности, взялся за строительство Рогунской ГЭС, это дело считается наиважнейшим гидроэнергетическим сооружением, без которого трудно представлять интенсивное развитие будущего Таджикского народа и его новейшей государственности. Реально осознавая данную истину глава государства не побоялся идти в народ просить о помощи на строительства этого судьбоносного объекта. Президент обратился к важнейшим проектным институтам, научно-техническим организациям (гидропроектов), с просьбой ещё раз тщательно изучить необходимость и целесообразность предложения сооружения данного объекта. Это было необходимо, на основе многочисленных отрицательных мнений внутренних и внешних недругов независимого Таджикского государства. Уникальность этого объекта состоит в том, что после сдачи в эксплуатацию в стране вдвойне увеличивается производства электроэнергии, которое достигнет 34 млрд. кВт/ч, что означает полную энергетическую независимость страны. Данный проект, дает выход на международный энергетический рынок Центральной и Южной Азии, и устранению всех недостатков по использованию электроэнергии. Годовая производительность электроэнергии Рогун составляет 13,1 млрд. кВт/ч. [14, с.14] В возрождении энергетического хозяйства республики использованы проектные материалы, финансовая помощь, помощь специалистов 32 строительных инвестиционных компаний, общий расход, которой для республики составили 2,5 млрд. сомони. И так сдано в эксплуатацию первого (16 ноября 2018г.) и второго агрегата (9 сентября 2019г.) Рогунской ГЭС и энергемощность Таджикистана увеличилось ещё на 240 мегаватт. В целом же за годы независимости для достижения энергетической независимости страна уже израсходовала свыше 36 млрд. сомони [17, с. 104-105].

Таким образом, одаренная богом таджикскому народу неоценимые топливно-энергетические ресурсы, стали основной двигательной силой для ускорения темпов социально-экономического и культурного развития страны в годы независимости.

Полностью возобновилась деятельность энергетического хозяйства страны, намного ускорились темпы сооружения энергетических объектов, ликвидированы отставные в производстве электроэнергии, тяжелый режим электропотребления населением, полностью используется электроэнергия в трудоемких процессах промышленности, сельского хозяйства, строительстве, связи, культуре и быта.

Таким образом, за 31 год независимости непосредственными усилиями лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона выполнен ряд больших работ по достижению энергетической независимости страны. Ввод в эксплуатацию ГЭС-ов Памир-1, Сангтудинской-1, Сангтудинской-2, Душанбинской ТЭЦ-2, первый и второй агрегат Рогунской ГЭС, более 286 малых электростанций. Продолжается реализация межгосударственных проектов и линии электропередач ЛЭП КАСА-1000, ЛЭП 500 кВ «Юг-Север», 220 кВ «Лолазор-Хатлон», «Лолазор-Хатлон-Пули Хумрй», 500 кВ «Рогун-Душанбе», 220 кВ «Айни-Рудаки», польная эксплуатация угольного разреза Зидди, Назарайлок, ввод в эксплуатацию завода энергосберегающих ламп в городе Душанбе и др. При этом продолжается реконструкция и оснащение современным оборудованием и технологиями Варзобской, Кайракумской, Байпазинской, Нурекской и другие электростанции.

Литература

1. Бурханов М. Проблемы рационального использования энергетических ресурсов Таджикской ССР / М. Бурханов. – Душанбе, 1986.
2. Дарье. Душанбе, 1995, №1-2. – С. 19-20.
3. Ёров А., Ёдгоров Н. «Об энергетической политике Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона» / А. Ёров, Н. Ёдгоров. – Душанбе, 2011. –115 с.
4. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи Шестидесят восьмая сессия, дополнение «53 А(А(68/53/А881)). Глава III.

5. *Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи Шестьдесят восьмая сессия, дополнение «53 А(А(68/53/А881)) . Глава IV.*
6. *Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон законодательному собранию Республики Таджикистан от 20 апреля 2006 года. – Душанбе, 2011.*
7. *Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон законодательному собранию Республики Таджикистан от 20 апреля 2011 года. – Душанбе, 2011.*
8. *Послание Президента Эмомали Рахмона Маджлиси Оли от 23 января 2015 года. – Душанбе, 2015.*
9. *Послание Президента Эмомали Рахмона Маджлиси Оли от 22 декабря 2017 года. – Душанбе, 2017.*
10. *Послание Президента Эмомали Рахмона Маджлиси Оли РТ 26 от декабря 2019 года. – Душанбе, 2019.*
11. *Рахими Ф., Мухабатов Х., Ниёзов А., Аброров Х. Об, илм ва руидаи устувор. - Душанбе, 2018.*
12. *Резолюция 66/288, Нью Йорк, 2004.*
13. *Резолюция 66/288, Нью Йорк, 2004., приложение 69313.*
14. *Рогун. – Душанбе, 2017. – С. 14.*
15. *Рогун. 26 сентября 2005 года. – Душанбе, 2005. – С. 7-8.*
16. *Сборник статей посвященных международному десятилетию действий (2005 – 2015) «Вода для жизни». – Душанбе, 2015. – С. 100.*
17. *Таджикистан – 25. – С. 104.*
18. *Хоналиев Н. Экономическая история и концепция развития промышленности Таджикистана. / Н. Хоналиев – Душанбе, 2010.*
19. *Шарипов А. Фархундапай. / А. Шарипов, З. Косимова. – Душанбе, 2014. – 230 с.*

НАҚШИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ШАКЛГИРИИ ЧОМЕАИ ИЧТИМОИ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур дар бораи захираҳои бойе, ки неруи энергетикиро дар Тоҷикистон ташкил медиҳанд, махсусан, дар хусуси захираҳои пураарзиши табиӣи чумхурӣ, аз қабилӣ сӯзишвории энергетикӣ, ки ба инкишофи шароити иҷтимоӣ ҳаёти халқи тоҷик мусоидат мекунанд, сухан меравад. Чуғрофӣ ва захираҳои сӯзишвории энергетикӣ Тоҷикистон дар ибтидои солҳои 30-юми садаи 20 ва дар солҳои баъд аз ҷанг дар оғози истиқлол мавриди омӯзиш қарор гирифт. Дар омӯзиши захираҳои энергетикӣ мамлакат олимони мамлакатҳои собиқ ИҶШС, Тоҷикистон, Россия ва дигар мамлакатҳо ҷаёлона иштирок кардаанд. Артерияҳои асосии об, ки барои Тоҷикистон энергияро таъмин мекунанд, қаторқӯҳҳо мебошанд, ки дар онҳо захираҳои зиёди пирияхҳо ва барфҳо ба вучуд омада, ба захираҳои об табдил ёфта, қобилияти тавлиди нерӯи барқ доранд. Дар чумхурӣ аз ҷиҳати ҳосил намудани энергия ҷои дуҷумро қўлҳое ишғол мекунанд, ки аз ҳисоби пирияхҳо ба вучуд меоянд. Дар мақола инчунин сарватҳои алтернативии энергетикӣ, аз қабилӣ нафту газ, ангишт, энергияи офтобу шамол ва истифодаи онҳо барои баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии чумхурӣ баррасӣ шудааст. Ҳамин тавр, ба шарофати ҷаёлоии иқтисоди энергетикӣ чумхурӣ суръати сохтмони иншоотҳои энергетикӣ афшоиш ёфта, қафомонии истеҳсоли қувваи барқ аз байн рафта, қувваи барқ пура дар равандҳои меҳнатгалаби саноат, хоҷагии кишлоқ, сохтмон, алоқа, маданият ва рўзгор истифода мешавад.

Калидвожаҳо: қувваи барқ, захираҳо, захираҳо, анборҳо, пирияхҳо, саноат, қаторқӯҳҳо, газ, шароити иҷтимоӣ, кишоварзӣ, захираҳои об, аҳолии доманакӯҳҳо.

РОЛЬ ЭНЕРГЕТИКИ В ПОСТРОЕНИИ СОЦИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье рассматриваются богатые ресурсы образующие энергетическую силу света в Таджикистане, а именно ценнейшие естественные ресурсы республики, в том числе топливно-энергетические которые способствуют развития социального условия жизни таджикского народа. География и запасы топливно – энергетических ресурсов Таджикистана были изучены в начале 30-годов XX века, в послевоенные годы в начале независимости. В изучении энергетических ресурсов страны приняли активное участия ученые специалисты бывших стран СССР, Таджикистана, России и других стран. Главными водными артериями, дающими энергетическую энергию, для Таджикистана являются горные массивы, где образуются большие запасы ледников, снега, преобразующиеся в водные ресурсы, и способные выработать электрическую энергию. Второе место для выработки энергетической энергию в республике занимают озёра, которые формируются благодаря ледникам. В статье также рассматривается альтернативная богатства энергии, как нефти, газа, угля, солнечного и ветреного энергия и их использовании для улучшения качество жизни населения республики. Таким образом, благодаря деятельности энергетического хозяйства страны, намного ускорились темпы сооружения энергетических объектов, ликвидированы отставные в производстве электроэнергии, полностью используется электроэнергия в трудоемких процессах промышленности, сельского хозяйства, строительстве, связи, культуре и быта.

Ключевые слова: электроэнергия, ресурсы, запасы, хранилища, ледники, промышленность, горные массивы, газ, социальные условия, сельское хозяйство, водные ресурсы, горные предгорные населения.

THE ROLE OF ENERGY IN FORMATION OF SOCIAL SOCIETY IN TAJIKISTAN

The rich resources forming energy powers of light in Tajikistan, especially the most valuable natural resources of the republic, including fuel-energy ones that influence the development of social conditions of Tajik people's life are reviewed in the article. Geography and the reserve of fuel-energy resources of Tajikistan were studied in the beginning of 30s of the XX-century, after the years of the war at the beginning of independence. The specialists of former USSR

countries, especially from Tajikistan, Russia and others countries took active part in studying energetic resources of the republic. The main water resources that provide energetic powers for Tajikistan are the mountain ranges, where a large number of glaciers and snows are preserved that convert into water resources capable of generating energetic power. The lakes, which are formed due to glaciers, take the second place in providing energetic power of the country. The alternative energetic power wealth such as oil, gas, coal, solar and wind energy and their use in enhancing the condition of the life of people in the country is also reviewed in this article. Thus, thanks to the activities of the country's energy economy, the pace of construction of energy facilities has been accelerated significantly, the backlog in electricity production is eliminated and electricity is fully used in labor-intensive processes in industry, agriculture, construction, communications, culture and everyday life.

Keywords: electricity, resources, reserves, reservoirs, glaciers, industry, mountain ranges, gas, social conditions, agriculture, water resources, mountain and foothill population

Дар бораи муаллиф

Хусайнов Аҳмадҷон Қурбонович

Доктори илмҳои таърих, профессор

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи С.Айнӣ

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992) 918 40 53 00

About the author

Khusainov Ahmadjon Kurbonovich

Doctor of History, Professor

Tajik State Pedagogical University

named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

Ph.: (+992) 918 40 53 00

Об авторе

Хусайнов Аҳмадҷон Қурбонович

Доктор исторических наук, профессор

Таджикский государственный педагогический

университет имени С. Айнӣ

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

пр. Рудаки, 121

Тел.: (+992) 918 40 53 00

К ВОПРОСУ МЕЖДУНАРОДНОГО И РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Абдукадыров А. А.

*Таджикский государственный университет
права, бизнеса и политики*

Профессиональное образование – это устойчивое развитие в экономике, в экологии и в социальных процессах. Это процесс формирования нового стиля мышления, имеющего долгосрочное воздействие на экономику, экологию, социальные процессы и развитие личности. Решающее значение для формирования мышления, ориентированного в будущее, играет развитие в процессе профессионального обучения соответствующей компетентности. В этом и есть возможный вклад профессионального образования в достижение устойчивого развития. В связи с этой целью координируется и поддерживается развитие профессионального образования и обучения определяемое требованиями рынка труда. С намерением плодотворного сотрудничества министерства и управления, а также работодателей и общественных организаций, осуществляющих государственную политику в сфере профессионального образования и обучения [1, с. 146].

Профессиональное образование представляет собой особый сектор системы образования, открытый миру труда и занятости, и функционирующий в центре проблем социально-экономического развития государства [2, с. 95]. Тесная взаимосвязь с социально-экономическим комплексом позволяет, профессиональному образованию в решении приоритетных задач устойчивого развития:

– в поиске динамичного баланса в экономическом и социальном прогрессе, уважение культурных различий, учет экологических ценностей и лимитов во имя выживания нынешнего и грядущих поколений. Являясь интегральным компонентом обучения, в течение всей жизни играет решающую роль в новой эпохе, как эффективный инструмент в обеспечении мира, разумного природопользования, социального сплочения и формирования интернациональных, гражданских качеств;

– профессиональное образование будущего не только должно обеспечивать занятость индивидов в информационном обществе, но и прививать им гражданскую ответственность за сохранение природы и благополучие окружающих.

При Правительстве Республики Таджикистан был образован координационный Совет профессионального образования и обучения. Положения данного Совета были подготовлены в сотрудничестве с Программой поддержки реформ и развития профессионального образования и обучения в Республике Таджикистан международной организацией (GIZ) и утверждены постановлением Правительства Республики Таджикистан от 14 октября 2014 года. Деятельность данного Совета осуществляется в соответствии с указанным положением. Это научно-технические нововведения, развитие экономического и культурного опыта, укрепление связи между учебными заведениями, организациями и предприятиями, управление различными формами организации правовой и общественной собственности.

Международное сотрудничество в области профессионального образования и обучения опирается главным образом на традиционные контакты с бывшими союзными республиками.

Профессиональное образование и обучение посвящено исследованию вопросов международного сотрудничества в области профессионального образования, учебно-методического процесса и опирается на традиционные контакты с бывшими союзными республиками.

Региональная сеть учреждений, обеспечивающих получение профессионально-технического образования, - это совокупность учреждений, размещенных на территории региона (области, города, района), реализующих основные и дополнительные образовательные программы [1, с. 135].

Под оптимизацией сети понимаются количественные и качественные изменения, направленные на достижение полного ее соответствия целям функционирования при минимизации требуемых ресурсов.

Оптимизация региональной сети профессионально-технического образования должна основываться на выборе решений, которые максимально соответствовали бы как глобальным целям устойчивого социально-экономического развития региона и страны, так и поддержанию тенденций роста уровня образования в рамках индекса развития человеческого потенциала.

Она должна осуществляться на основе анализа и прогноза долгосрочных изменений в демографической базе контингентов учащихся разных уровней образования;

Обеспечивать комплексного учета всех основных факторов общественных потребностей регионов (текущие и перспективные потребности рынка труда, образовательные потребности населения, структуру, качество и стоимость образовательных программ, демографические прогнозы, прогнозы развития отраслей и регионов и территориального расселения населения, прогнозы развития других образовательных учреждений регионов, социальные аспекты развития педагогических коллективов и др.).

Выявление, согласование и реализация интересов всех взаимодействующих сторон в поиске оптимального пути развития сети учебного заведения профессионально - технического образования, с учетом необходимости решения социальных проблем молодежи взрослого населения, возможны только при реализации следующих принципов:

- долгосрочности (рассмотрение процесса оптимизации сети как долгосрочного с выделением первоочередных, среднесрочных и долгосрочных мероприятий);

- согласованности (объединение усилий и возможностей всех сторон в конструктивном решении спорных вопросов: учета их интересов и обеспечение взаимосогласованного контроля);

- реалистичности (стремление к поиску реалистичных решений);

- научности (принятие решений на основе глубокого и всестороннего изучения всех факторов).

Необходимость решения проблемы оптимизации сети учебных заведений профессионально - технического образования Республика Таджикистан в ограниченные сроки требует выполнения следующих условий:

- объединения этапов работы (анализа, прогноза и оптимизации), выбора четких схем и алгоритма работы, согласования показателей и методов решения проблем и на уровне региона;

- прозрачных и одинаково понимаемых на всех уровнях управления методов оптимизации;

- надежных механизмов предоставления информации, от учебного заведения региона к Министерству образования и науки Республики Таджикистан.

Оптимизации профессионально - технического образования в различных регионах должна основываться на единство подходов к целям, условиям, ресурсам, возможностям и аргументам, обуславливающим выбор направлений оптимизации.

Обеспечение объемов и структуры подготовки кадров по учебным специальностям (единичным квалификациям) в учебные заведения ПТО осуществляется в соответствии с перспективными потребностями предприятий различных форм собственности всех отраслей экономики; перспективами развития услуг населению на уровне государственных социальных стандартов [1, с. 384].

При подготовке объемов кадров для отраслей народного хозяйства разных форм собственности, учитывать особенности формирования потребности в кадрах организаций частной собственности и новым требованиям к квалификации кадров, проявившиеся у них.

Государственно-частное партнерство как механизм взаимодействия государства и предпринимательского сообщества, требует особого внимания в плане эффективного решения государственных задач при ограниченном бюджете, объединения ресурсов и распределения рисков между государством и частным сектором в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве».

Основная цель данного сотрудничества это привлечение в экономику частных инвестиций, обеспечение доступа к инфраструктуре и повышение качества услуг.

Механизм государственно – частного партнерства также является средством для развития и укрепления человеческого потенциала как в государственном, так и в частном секторах.

Партнерство государства и частного сектора в процессе развития может играть важную роль в реализации стратегических планов и программ. Реальное и полноценное партнерство всех заинтересованных сторон в проектах развития может обеспечить снижение уровня коррупции, а также повысить результативность вложенных ресурсов как государственного, так и частного секторов.

В республике действует Закон «О государственно-частном партнерстве», который определяет правовые, экономические и организационные основы государственно – частного партнерства, порядок реализации проектов государственно-частного партнерства в сфере инфраструктуры и социальных услуг и защищает интересы государства и частного сектора. Учрежден Совет по государственно-частному партнерству, который является совещательным органом при Правительстве Республики Таджикистан.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 июля 2013 года, №289 создано Государственное учреждение «Центр реализации проектов государственно-частного партнерства».

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 июня 2013 года, № 250 в качестве Уполномоченного государственного органа по государственно-частному партнерству определен Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан.

Утвержден Перечень инфраструктурных объектов и социальных услуг, в отношении которых не распространяется Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» ГЧП - (утвержден постановлением Правительства Республики Таджикистан от 4 сентября 2014 года, № 581) [1, с. 18].

Несмотря на принятые институциональные меры, в области развития государственного частного партнерства сохраняются следующие проблемы:

- несовершенство форм взаимодействия государства и частного сектора при реализации проектов ГЧП;
- непривлекательность среды, в частности отсутствие значимых поддержек, стимулов и гарантий со стороны государства для привлечения ресурсов частного сектора в реализации проектов ГЧП;
- слабость механизма государственного самофинансирования проектов ГЧП;
- слабая осведомленность участников ГЧП о механизме и отдельных его форм, практике их применения и возможных социально-экономических результатах;
- слабый кадровый потенциал ГУ «Центр реализации проектов ГЧП» по разработке, предоставлению и реализации проектов, в том числе привлечении средств частного сектора;
- отсутствие профессионально подготовленных специалистов в сфере ГЧП, способных подготовить и сопровождать потенциальные проекты;
- ограниченность ресурсов, в том числе финансовых и человеческих для институционального развития таких структур, как ГУ «Центр реализации проектов ГЧП» и организаций–заказчиков;
- ограниченность источников дополнительного (внебюджетного) долгосрочного финансирования проектов ГЧП;
- отсутствие четкого и однозначного подхода в интегрировании концессионных договоров в ГЧП;
- отсутствие формы и порядка учета, а также индикаторов и системы мониторинга проектов ГЧП;
- отсутствие инициаций со стороны организаций – заказчиков (центральных и местных исполнительных органов государственной власти) в реализации проектов посредством механизма ГЧП, в частности в социально направленных отраслях;
- наличие рисков, в том числе экономических и политических, таких как частое изменение тарифной или фискальной политики государства, смены руководства

организаций–заказчиков и их команды, и другие неблагоприятные риски, оказывающие негативные воздействия на частный сектор;

- неразвитость рынка долгосрочного финансирования.

Основные приоритеты:

- совершенствование законодательной основы ГЧП на основе адаптации мирового опыта использования методов и средств ГЧП, применение более совершенных форм и механизмов взаимодействия государства и частного сектора при реализации проектов ГЧП;
- создание благоприятной среды, в том числе, системы значимых поддержек, стимулов и гарантий для привлечения ресурсов частного сектора в реализацию проектов ГЧП;
- налаживание государственно–частного диалога между участниками процесса ГЧП для обмена мнениями и формирования единого подхода к проблематике ГЧП;
- разработка отраслевых и территориальных программ развития ГЧП;
- организация форумов и круглых столов по вопросам ГЧП.

Основные задачи и направления действий для достижения основных приоритетов:

- разработка территориальных и отраслевых программ развития ГЧП, предусматривающих цели и задачи по его развитию;
- совершенствование нормативной правовой базы в сфере ГЧП, в том числе по вопросам взаимодействия участников ГЧП и интеграции Закона «О концессиях» в Закон «О ГЧП»;
- повышение кадрового потенциала ГУ «Центр реализации проектов ГЧП» в направлении разработки, предоставления и успешного реализации проектов ГЧП;
- регулярная оценка деятельности ГУ «Центр реализации проектов ГЧП» в целях улучшения деятельности работников центра;
- развитие нормативно - правовой базы, регулирующей выпуск и обращение ценных бумаг в проектах ГЧП;
- принятие мер, в том числе подготовку изменений в законодательство по созданию благоприятной среды для частного сектора в проектах ГЧП, включая вопросы поддержки, стимулирования, гарантий и финансирования проектов ГЧП со стороны государства;
- анализ деятельности действующих ГУП на предмет их соответствия принципам рыночной экономики;
- разработка форм и порядка учета проектов ГЧП, а также индикаторов и системы мониторинга проектов;
- разработка процедур и документации по привлечению операционных компаний (инвесторов – операторов) к реализации ГЧП проектов;
- изучение проблем, с которыми может столкнуться страна в контексте привлечения частного капитала для развития инфраструктуры.

Ожидаемые результаты:

- количество и объем финансирования проектов ГЧП ощутимо возрастёт;
- кадровый потенциал ГУ «Центр реализации проектов ГЧП» совершенствуется в соответствии с требованиями времени;
- разработана целевая программа по развитию ГЧП;
- усовершенствована нормативно - правовая база в сфере ГЧП, в том числе по вопросам взаимодействия участников ГЧП и интеграции Закона «О концессиях» в Закон «О ГЧП»;
- создана система стимулов, государственных поддержек и гарантий для привлечения ресурсов частного сектора.

Вся предпринимательская деятельность в Таджикистане требует наличия юридической регистрации. В соответствии с таджикским законодательством, малым предпринимателем признается юридическое лицо, удовлетворяющее следующим требованиям:

- частные предприниматели или компании с ограниченной (менее 25 %) государственной собственностью;
- предприниматели с ограниченным оборотом (не превышающим четырехкратное пороговое значение, предусматриваемое Налоговым кодексом);
- предприниматели, на которых работают менее 30 наемных работников в несельскохозяйственных отраслях и до 50 работников в сельскохозяйственном секторе;

- предприниматели, не занимающиеся производством подакцизных товаров, производством алюминия, добычей полезных ископаемых, банковским делом и страхованием, инвестициями и биржевыми операциями.

В 2005 г. общее количество зарегистрированных в Таджикистане частных предприятий составляло около 45000, а к 2008 г. этот показатель вырос до 63000. В 2009 г. данный показатель снизился на две трети из-за сокращения экономической конъюнктуры, обусловленной продовольственным и финансовым кризисами.

В 2010 г. сектор снова стал расти, но более медленными темпами, чем в предшествующий период. Зарегистрированные хозяйствующие субъекты представлены в основном частными и коллективными предприятиями, с небольшой долей государственных предприятий в 2012 г.

В Таджикистане было зарегистрировано 206300 хозяйствующих субъектов:

- Из них большинство (177 000) составляли индивидуальные предприниматели;

- 29000 были юридическими лицами (компаниями);

- 321 хозяйствующий субъект был представлен зарубежными компаниями или их филиалами.

Региональное распределение зарегистрированных хозяйствующих субъектов варьирует в зависимости от регионального размещения. В 2012 г. большинство предприятий было зарегистрировано в столице, городе Душанбе (24 %), и окружающих его районах республиканского подчинения (24 %). Почти треть зарегистрированных предприятий приходится на Хатлонскую область (30 %), и четверть – на Согдийскую область (24 %).

Наименьшая доля зарегистрированных предприятий 4% приходится на Горно-Бадахшанскую автономную область по причине ее малой доли в общей численности населения и небольшого экономического потенциала [1, с. 16-23].

В соответствии с действующим законодательством Республики Таджикистан в настоящее время к частной форме собственности отнесены более 70-80 % предприятий промышленности, более 80 % предприятий строительства, более 75-85 % предприятий розничного торговли.

Оценивая перспективы сокращения приема на обучение в учебные заведения, необходимо учитывать обоснованность разработанных прогнозов развития предприятий в регионах. Необоснованность прогнозов развития отраслей и занятости в регионах следует признать основным фактором сложившихся диспропорций в подготовке кадров и появления перепроизводства кадров отдельных отраслевых групп. Движение работающих по отраслям экономики т.е. отраслям промышленности после периода 1995-1998 гг., когда соотношение между численностью принимаемых и увольняемых работников складывалось в пользу расширения доли принимаемых, практически по всем отраслям, в последние годы имеет обратную тенденцию.

По всем отраслям экономики, относимым к сфере материального производства (кроме лесного хозяйства и связи), и по всем остальным отраслям промышленности, численность уволенных значительно превышала, а численность принимаемых на работу уменьшалось. Основная численность в трудоустройстве выпускников профессионально – технического образования, в основном базировались на более крупных промышленных предприятиях.

Важнейшие параметры, которые будут определять перспективы потребности регионов в кадрах, связаны с экономическим положением предприятий и секторов экономике. Экономически несостоятельные предприятия, развивающие заинтересованность отношений с учебными заведениями сегодня, могут оказаться в иной ситуации уже в ближайшей перспективе.

Оценивая сложившееся финансовое состояние и потенциальные возможности организаций и предприятия. Секторов экономики как заказчиков по подготовки рабочих кадров следует предположить о принятии нового «Закона Республики Таджикистан о банкротстве»:

В первых стороны, приведет большие и крупные предприятия к реконструкцию;

Во вторых к появлению новых собственников предприятий (работодателей) и вероятнее всего представителей частного капитала.

Отношения профессионально – технического образования по прежние функции и взаимосвязи базового предприятия по значительном мере. При оценке степени соответствия сложившихся прием абитуриентов в учебного заведения для подготовка специалистов для сферы народного хозяйства по требование рынка труда.

При оценке степени соответствия сложившихся объемов приема в учебные заведения профессионально-технического образования и подготовки на производстве по отраслевым группам профессий.

При оценке масштабов приемов по отраслевым группам профессий транспорта, жилищно - коммунального хозяйства, промышленности, строительства и других отрасли народного хозяйства. Необходимо иметь в виду в том, что соответствии с принятым в государственной статистике учетом в числе занятых по отраслям материального производства учтены и все занятые в сфере предоставления платных услуг.

В связи с особой важностью определения место профессионально-технического образования в подготовке кадров для сферы предоставления платных услуг населению важно выделить самостоятельным разделом потребности в кадрах этой сферы. Особым срезом анализа подготовки в ПОО должны быть масштабы подготовки по профессиям, которые учтены в численности занятых в легкой промышленности (швей, портных, закройщиков, вязальщиц).

В настоящее время объем подготовки по названным профессиям достаточно высок [1, с. 51]. В течении последних двух лет профессия швеи является избыточной на рынке труда всех регионов республики. Однако, при сокращении приемов нужно иметь в виду, что значительная часть подготовки по названным профессиям ориентирована на бытовое обслуживание населения в том, числе:

- пошив и ремонт одежды;
- вязание и ремонта трикотажных изделий;

При прогнозировании приемов по названной группе профессий следует учитывать необходимость обеспечения социальных стандартов бытового обслуживания населения, особенно в сельской местности.

Контингенты обучающихся по общестроительным профессиям должны анализироваться не только с учетом массовой занятости строителей в организациях строительной отрасли и на строительных предприятиях других отраслей, в сфере услуг населению (строительстве и ремонте жилья и др.), но и на предприятиях жилищного коммунального хозяйства.

Рационализация учреждений профессионального образования обусловлена в первую очередь, необходимостью учета значительных в выпусках из базовых школ при общей тенденции их в перспективе.

Таким образом, тенденция к снижению численности выпускников базовых учебное заведений о выдвигает проблему их распределения по каналам дальнейшего обучения и трудоустройства для всех регионов республики. Решение проблемы оптимизации учебного заведения профессионального образования и обучения предлагает следующие преобразования как с учебных заведений, так в контингентах:

- сокращение подготовки по основным образовательным программам на основе базовой школы;
- открытие на базе профессионального образования, расположенных в районных центрах или других поселках городского типа и др.,
- изменение сети при реализации принципа интеграции учебных заведений профессионального образования и обучения и развития на их базе многопрофильных профессий, особенно на больших и средних городах с численностью населения от 50 тыс. чел., насыщенных учреждениями профессионального образования.

Изменение в контингентах учебных заведений должно осуществляться не только с позиций критерия удешевления профессионального образования и обучения, но с учетом интересов населения на местах – обеспечения равнодоступности учебных заведений профессионально-технического образования для граждан региона.

Разработка предложений по разрешению проблема оптимизации профессионального образования и обучения осуществляется совместными усилиями органов местного

управления и координационных комиссий региона, руководителей местных органов управления образованием, служба занятости. Разработку мер по изменению статуса учебного заведения или иные радикальные преобразования осуществляет областное управление образования по согласованию с Министерством образования и науки Республики Таджикистан.

Процедурно система работы по определению направлений совершенствования сети учреждениями профессионального образования и обучения на долгосрочную перспективу при одновременной оптимизации всей сети учебного заведения может, реализована в три этапа [1, с.43-49].

На первом этапе учреждение профессионального образования и обучения вносит ориентировочные предложения, которые включают:

- анализ сложившихся объемов подготовки и переподготовки рабочих кадров;
- определение ориентировочных показателей отраслевой структуры занятости на долгосрочную перспективу и изменения объемов подготовки рабочих кадров;
- разработку показателей по распределению выпускников школ региона по каналам дальнейшего обучения;
- планирование трудоустройства, подготовки, переподготовки и повышения квалификации инженерно-педагогических работников и руководителей в связи с изменениями в основных и дополнительных программах обучения;
- подготовку региональных документов, необходимых для разработки проекта оптимизации сети профессионального образования и обучения.

В заключении отметим, что последующие этапы выполняются в основном на уровне региональных органов управления образованием и включают на втором этапе разработку обобщенных предложений региональных органов по оптимизации сети профессионального образования и обучения и согласование на третьем этапе этих предложений с министерством, рассматривающим их с учетом общегосударственных потребностей.

Литература

1. Ашуров С.Б. Проблемы и перспективы профессионально-технического развития трудовых ресурсов Таджикистана / С.Б. Ашуров. - Душанбе: Ирфон, 2007. - 146 с.
2. Волохин И.С. Подготовка рабочих кадров – важнейшая социально-экономическая задача народного хозяйства Таджикистана: Обзорная информация. / И.С.Волохин. – Душанбе: Ирфон, 1980. - 51 с.
3. Гафурова Э. Расширяется сотрудничество // Содружество «Россия и Таджикистан». / Э.Гафурова. - Худжанд, 2010. - №11. - С. 20 - 21.
4. Закон Республики Таджикистан о государственно-частном партнерстве, г. Душанбе, 13 декабря 2012 года, № 439. - С. 18.
5. Набиев В.М. Эмомали Рахмон - Основатель мира и единства таджиков // Ученые записки. - Худжанд, 2016. -№ 2 (47). – 284 с.
6. Национальный план действий по реформированию системы начального профессионального образования и обучения в Республике Таджикистан на 2006-2015 годы. - Душанбе, 2006. - С.43 – 49.
7. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Верховного Совета Республики Таджикистан. - Душанбе: Шарки Озод, 2009. - 95 с.
8. Рахимов Ф.К., Мирзоев А.Н., Раджабов Р.О., Шарипов Т.А. Классификатор профессий рабочих, должностей служащих тарифных разрядов. - Душанбе, 2013.
9. Рынок труда и трудовой миграции в Согдийской области (Отчет). - Душанбе: Международная Организация по Миграции (МОМ), 2011. - 135 с.
10. Сабирова К.Д. Вклад международных организаций в улучшении качества образования ГБАО и ее интеграции в мировое образовательное пространство // Вестник Таджикского национального университета: серия гуманитарных наук. - Душанбе, 2014. - № 3/1(128). - С. 16 - 23.

РОҶЕЪ БА МАСЪАЛАИ ҲАМКОРИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИНТАҚАВӢ ДАР СОҲАИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ

Дар мақола масъалаи таҳсилоти касбӣ-техникӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди устувор дар иқтисодиёт ва равандрои иҷтимоӣ баррасӣ мешавад. Ин равандрои ташаккули услуби нави тафаккурест, ки ба иқтисодиёти равандрои иҷтимоӣ ва ташаккули шахсият таъсири тӯлонӣ дорад. Барои ташаккули тафаккури ба оянда нигаронидашуда равандрои таълими касбии босалоҳият аҳамияти халқунанда дорад. Дар ин саҳми эҳтимолии таҳсилоти касбӣ дар ноил шудан ба рушди устувор маҳфуз аст. Маҳз таҳсилоти касбӣ метавонад ҷиҳати ноил

шудан ба рушди устувор саҳми чашмрас дошта бошад. Вобаста ба ин ҳадаф рушди таҳсилоти касбию техникӣ, ки бо талаботи бозори меҳнат муайян шудааст, ҳамоҳанг ва дастгирӣ карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: таҳсилоти касбӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҷузъи таркибии таълим, салоҳият, шӯрои ҳамоҳангсоз, раванди таълимӣ-методӣ.

К ВОПРОСУ МЕЖДУНАРОДНОГО И РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается вопрос профессионально-технического образования как важного фактора устойчивого развития в экономике и социальных процессах. Это процесс формирования нового стиля мышления, имеющего долгосрочное воздействие на экономику, социальные процессы и развитие личности. Решающее значение для формирования мышления, ориентированного в будущее, играет процесс профессионально-технического обучения соответствующей компетентности. В этом и есть возможный вклад профессионального образования в достижение устойчивого развития. В связи с этой целью координируется и поддерживается развитие профессионально-технического образования и обучения, определяемое требованиями рынка труда.

Ключевые слова: профессионально-техническое образование, международное и региональное сотрудничество, интегральный компонент обучения, компетентность, координационный совет, учебно-методический процесс.

ON THE ISSUE OF INTERNATIONAL AND REGIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF VOCATIONAL EDUCATION

The article deals with the issue of vocational education as an important factor in sustainable development in the economy and social processes. This is the process of forming a new style of thinking that has a long-term impact on the economy, social processes and personal development. The process of vocational training in relevant competence plays a decisive role in the formation of a future-oriented mindset. This is the possible contribution of vocational education to the achievement of sustainable development. In connection with this goal, the development of vocational education and training, determined by the requirements of the labor market, is coordinated and supported.

Key words: vocational education, international and regional cooperation, integral component of education, competence, coordinating council, educational and methodological process.

Дар бораи муаллиф

Абдукадиров Абдухафиз Абдукудусович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърих ва диншиносӣ
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, 17
мкр-н., хонаи 1
Тел.: (+992) 939 50 04 55
E-mail: okt31sugd@mail.ru

Об авторе

Абдукадыров Абдухафиз Абдукудусович
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории и религиоведения
Таджикский государственный университет
права, бизнеса и политики
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
17 мкр-р., дом 1
Тел.: (+992) 939 50 04 55
E-mail: okt31sugd@mail.ru

About the author

Abdukadyrov Abdukhafiz Abdukudusovich
Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor of the Department of History and
Religious Studies
Tajik State University of Law, Business and
Politics
735700, Republic of Tajikistan, Khujand City,
17 microdistrict., home 1
Ph.: (+992) 939 50 04 55
E-mail: okt31sugd@mail.ru

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН КАК ОДИН ИЗ УЧРЕДИТЕЛЕЙ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Вохидова М. А.

*Таджикский государственный педагогический
университета имени Садриддина Айни*

Республика Таджикистан с первых дней обретения независимости является полноправным членом множества международных организаций. Вот уже более 20 лет Республика Таджикистан входит в члены Шанхайской организации сотрудничества как один из основателей этой перспективной организации. Шанхайская организация сотрудничества, постоянно действующая межправительственная международная организация, основанная 15 июня 2001 года в городе Шанхае Китайской Народной Республики [9]. Одной из основательниц данной международной организации является Республика Таджикистан, которая под руководством Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, наряду с Республикой Казахстан, Китайской Народной Республикой, Республикой Кыргызстан, Российской Федерацией и Республикой Узбекистан выступила с инициативой ее образования.

Шанхайская организация сотрудничества вначале функционировала как «Шанхайская пятерка», так как в ее состав входили пять стран – Республика Таджикистан, Российская Федерация, Китайская Народная Республика, Республика Кыргызстан, Республика Казахстан. «Шанхайская пятерка» была создана 26 апреля 1996 года в городе Шанхае Китайской Народной Республики. В результате переговоров 16 октября 1996 г. в г. Шанхае было подписано «Соглашение об укреплении доверия в военной области в районе границы», так как ее основная цель заключалась в урегулировании границ.

Известно, что исторический шаг на пути трансформации «Шанхайской пятерки» в Шанхайскую организацию сотрудничества был сделан 23 года тому назад во время Душанбинского саммита 5 июля 2000 г. В тексте «Душанбинской декларации», главы государств «пятерки» заложили основные цели, задачи, направления и определили приоритетные сферы деятельности будущей международной региональной организации. Душанбинский саммит сыграл важную роль в деле трансформации «Шанхайской пятерки» в полноценную международную организацию под названием ШОС.

Шанхайская организация сотрудничества придает приоритетное значение региональной безопасности и предпринимает все необходимые усилия для ее обеспечения. Роль ШОС в системе безопасности Центральной Азии с точки зрения национальных интересов рассматривается в научных работах известных таджикских ученых Г. Майтдиновой, М.А. Олимова, В.А. Ниятбекова, Ф.Б. Умарова, Х. Холикназарова, В.В. Дубовицкого.

А деятельность ШОС и перспектив ее развития, проанализировал Ш. Бобоев. Он отметил, что в течение нескольких лет ШОС из организации, созданной в первую очередь для обеспечения коллективной безопасности, постепенно превратилась в структуру, охватывающую все функциональные сферы государственной и общественной жизни стран региона [1, с. 23]. В течение более 20 лет своего существования Шанхайская организация сотрудничества как одна из мощных международных организаций с каждым саммитом расширяла область интересов сотрудничества, теперь кроме региональной безопасности, организация уделяет внимание вопросам экономики, культуры и т.д. Основные направления организации были определены по итогам встреч в Алма-Ате (3-4 июля 1998 г.), Бишкеке (25 августа 1999 г.) и Душанбе (5 июля 2000 г.) [10].

Шанхайская организация сотрудничества уникальна тем, что она придерживается принципа открытости. Как в тексте декларации о создании ШОС указано: «...Она выражает готовность развивать диалог, контакты и сотрудничество в любых формах с другими государствами и соответствующими международными и региональными организациями и на основе консенсуса принимать в качестве новых членов государства, которые разделяют цели

и задачи сотрудничества в рамках организации, принципы, изложенные в пункте б, а также другие положения настоящей декларации и вступление которых может способствовать осуществлению такого сотрудничества...» [11].

Необходимо отметить, что начиная с 2001 года по настоящее время, было принято более 1400 документов. Среди документов, принятых в ШОС можно отметить и те документы, которые приняты государствами-членами ШОС в Республике Таджикистан. Как известно, Таджикистан как одна из стран-основателей и активный член ШОС, председательствовала в Совете глав государств Организации в 2008, 2014 и 2020-2021 гг. В указанных периодах Организация приняла множество основополагающих документов, определивших вектор развития ШОС, а также взаимодействий государств-ее членов. Особое внимание международно-правовым аспектам развития Шанхайской организации сотрудничества, а также взаимодействию государств Среднего Востока по реализации проектов в рамках ШОС уделяет таджикский ученый Ш.Д. Бобоев, исследовавший впервые вопросы становления и развития организации [1, с. 34].

Первый центр исследования «Шанхайской пятерки» был создан при Шанхайской Академии общественных наук в 2000 году. А 15 июня 2001 года после образования Шанхайской организации сотрудничества данный центр переименовался на – «Центр по исследованию ШОС при ШАОН». Также по решению глав государств-членов ШОС в 2006 году в городе Москве был создан форум, который проводит экспертно-аналитические исследования, организует научные конференции и другие мероприятия в рамках организации. В результате во всех государствах-членах организации и Секретариате ШОС стали функционировать научно-исследовательские центры, активно занимающиеся вопросами изучения ШОС. Кроме того, в состав Форума вошли авторитетные национальные научно-исследовательские центры, по одному от каждой страны-участницы. В частности, от Республики Таджикистан в Форум ШОС входит Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан.

В монографии профессора Н.М. Мирзоева «Таджикистан — ШОС: магистраль сотрудничества» отражена идея, что становление этой организации проходило эволюционно, на основе продуманных принципов, способных обеспечить достижение эффективной системы многостороннего сотрудничества, учитывающего реалии глобализации, и продиктовано необходимостью совместного противодействия таким вызовам и угрозам современности, как терроризм, экстремизм, сепаратизм [5, с. 68].

Исследователь рассматривает динамику формирования и становления ШОС как полноценной региональной организации сотрудничества, а также структуру и принципы функционирования её составных органов. Также учёный отмечает, что активная деятельность Таджикистана как одного из основателей ШОС способствовали тому, что Таджикистан в рамках этой региональной организации частично решил и продолжает решать наиважнейшие стратегические задачи, в том числе по достижению энергетической независимости, выходу из коммуникационной изоляции и обеспечению продовольственной безопасности.

Вопросы многостороннего сотрудничества Республики Таджикистан с ШОС как международной региональной организацией исследует в своих работах известный таджикский ученый Холикназар Худоберди. В диссертации, многочисленных статьях, а также в монографиях при подведении итогов исследования деятельности ШОС, учёный приходит к выводу, что Республика Таджикистан принимала активное участие в процессе формирования и трансформации «Шанхайской пятёрки» в Шанхайскую организацию сотрудничества [8, с. 147].

Анализируя историю формирования ШОС и трансформации «Шанхайской пятерки» в ШОС - Шанхайскую организацию сотрудничества, Холикназар Худоберди дает возможность увидеть, как реализация проектов в рамках ШОС способствовала решению важнейших стратегических задач, обозначенных Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном.

Среди них особо важными являются Душанбинская декларация глав государств Республики Казахстан, Китайской Народной Республики, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Республики Таджикистан от 4 июля 2000 года, Душанбинская декларация от 28 августа 2008 года, Совместное коммюнике по итогам заседания глав

государств-членов ШОС, состоявшегося 28 августа 2008 года в городе Душанбе, Душанбинская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества от 12 сентября 2014 года и Информационное сообщение по итогам заседания совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества, которое состоялось 11-12 сентября 2014 г. в городе Душанбе и т.д.

Начиная с 2001 года Республика Таджикистан принимает активное участие на заседаниях Высшего органа в структуре Организации для принятия решений и утверждения основных ее документов. На заседаниях Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон выступал с содержательными речами по насущным проблемам межрегионального и международного масштаба, которые были актуальными для всех стран-членов ШОС, государств-наблюдателей при Организации и ее партнёров по диалогу.

В выступлениях Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на заседаниях совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества между 2002-2020 гг. прослеживается двадцатилетняя история взаимодействий Республики Таджикистан и ШОС, динамика развития многосторонних отношений нашей страны со всеми государствами-членами Организации, а также государствами-наблюдателями и партнёрами по диалогу в ее рамках.

В выступлениях Президента Республики Таджикистан рассматриваются все аспекты сотрудничества стран-членов ШОС. Особое внимание в них уделено направлениям сотрудничества в рамках Шанхайской организации сотрудничества, в том числе, укреплению политического диалога между государствами-членами, коллективному противодействию современным вызовам и угрозам, развитию и расширению отношений в сфере экономики и гуманитарных связей.

Имея ввиду вклад Республики Таджикистан в основание Шанхайской организации сотрудничества, а также ее роль в развитие этой Организации, в Послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 26 января 2021 г. отмечено: «Налаживая партнерские отношения с мировым сообществом в рамках международных и региональных организаций, мы будем продолжать развивать сотрудничество в этом направлении. В этой связи мы будем продолжать развивать сотрудничество с ООН и ее специализированными учреждениями, ШОС, ОДКБ, ОБСЕ, ОЭС и ОИС, а также с партнерами по развитию, международными и региональными финансовыми институтами. В текущем году на Таджикистан возложено председательство в авторитетных региональных организациях — ШОС и ОДКБ. В этом году исполняется 20 лет со дня образования Шанхайской Организации Сотрудничества. Таджикистан как один из учредителей ШОС с первых дней ее образования вносит достойный вклад в развитие и совершенствование этой организации» [12].

В рамках ШОС были проведены ряд мероприятий, где Республика Таджикистан выступает и как совместная страна-участница, и как совместный исполнитель мероприятий. Согласно принятым документам, в около 30 мероприятиях Республика Таджикистан выступает и как совместная страна-участница, и как совместный исполнитель мероприятий. В этот перечень входили мероприятия в области сотрудничества в сфере транспорта, в сфере топливно-энергетического комплекса, в области агропромышленного комплекса, в сфере науки и новых технологий, в области высоких информационных и телекоммуникационных технологий, в сфере природопользования и охраны окружающей среды, здравоохранения, образования, туризма и т.д.

Шанхайская организация сотрудничества молодая уникальная международная организация, которая придерживается принципа открытости. Со дня основания организация принимает в члены новых стран-участниц, а ее деятельность расширяется, наряду с этим, с новыми требованиями современного мира организация усовершенствует свои цели и задачи.

Литература

1. Бобоев Ш. *Шанхайская организация сотрудничества в геополитической структуре Среднего Востока*. - Душанбе: Контраст, 2011. - 266 с.
2. Дубовицкий В.В. *Средняя Азия в геополитическом коде Китая: вызовы и риски// Изменяющаяся Центральная Азия и региональное сотрудничество: Материалы научной региональной конференции*. - Душанбе, 2003; *Его же: ШОС и проблемы интеграции Среднего Востока: евразийские и атлантистские модели// Сотрудничество стран ШОС в сфере безопасности, экономики, водно-энергетических ресурсов, коммуникации, культуры и перспективы её расширения: материалы Пятого заседания Форума ШОС, Таджикистан, Душанбе, 13-14 мая 2010 года*. - Душанбе: Ирфон, 2011. - С. 171-186.
3. Зарифи Х. *Таджикистан-Китай: становление государственной границы. История и современность / Х.Зарифи, А. Сатторов* - Душанбе: Ирфон, 2014. - 704 с.
4. Мейтдинова Г.М. *ШОС - НАТО: проблемы и перспективы сотрудничества// Материалы Международной конференции «Региональная интеграция Центральной Азии: проблемы и перспективы»*. - Душанбе, 2006. - С. 38-45; *Её же: Фактор ШОС в системе безопасности Центральной Азии: реалии, векторы развития // Вестник Уральского государственного университета (специальный выпуск, посвященный ШОС)*. - Екатеринбург, 2010. - №3. - С. 25 - 32.
5. Мирзоев Н.М. *Таджикистан-ШОС: магистраль сотрудничества / Н.М. Мирзоев*. - Душанбе, 2014. - 178 с.
6. Назаров Т. *Современная таджикская дипломатия (на тадж. яз.) / Т. Назаров, А. Сатторзода*. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 224 с.
7. Холикназар Худоберди. *Таджикистан – ШОС: стабильность и процветание / Худоберди Холикназар*. - Душанбе: ЦСИ при Правительстве РТ, 2013. - 248 с.
8. Холикназар Х. *Деятельность Республики Таджикистан в процессе становления и развития ШОС / Х. Холикназар*. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 381 с.
9. *Шанхайская организация сотрудничества [Электронный ресурс]*. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Шанхайская_организация_сотрудничества
10. *Таджикистан и Шанхайская организация сотрудничества [Электронный ресурс]*. – URL: <https://www.mfa.tj/ru/main/view/116/tadzhikistan-i-shankhaiskaya-organizatsiya-sotrudnichestva>
11. *Декларация о создании "Шанхайской организации сотрудничества" [Электронный ресурс]*. – URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/rso/sanhajskaa-organizacia-sotrudnicestva-sos-1678030/
12. *Послания и Выступления Президента [Электронный ресурс]*. – URL: <https://www.mfa.tj/ru/main/poslaniya-i-vystupleniya-prezidenta>

ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ МУАССИСОНИ ТАШКИЛОТИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Муаллиф дар мақола нақши Чумхурии Тоҷикистонро дар ташаккули Созмони ҳамкории Шанхай таҳлил намуда, давраҳои аввали таъсисёбии созмони мазкурро таҳқиқ намуда, ҳуҷҷатҳои баимзорасидаи асосии онро омӯхтааст. Созмони ҳамкории Шанхай ба амнияти минтақа авлавият дода, барои таъмини он тамоми талашҳоро ба харҷ медиҳад, зеро ҳадафи аслии ин созмон аз ибтидо танзими марзҳо буд. Қобили зикр аст, ки СҲШ бо мурури замон доираи фаъолиятро васеъ намуда, айни замон дар баробари амнияти минтақа ба соҳаҳои иқтисод, фарҳанг, илм, тандурустӣ, сайёҳӣ ва маориф низ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд.

Калидвожаҳо: Созмони ҳамкории Шанхай, Чумхурии Тоҷикистон, дастовард, кишварҳои минтақа, иртибототи байнифарҳангӣ, сиёсат, таърих, амнияти минтақа, фарҳанг, ҳуҷҷат.

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН КАК ОДИН ИЗ УЧРЕДИТЕЛЕЙ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

В статье рассматривается роль Республики Таджикистан в становлении Шанхайской организации сотрудничества. Автор изучает первые этапы создания организации и основные ее документы. Шанхайская организация сотрудничества придает приоритетное значение региональной безопасности и предпринимает все необходимые усилия для её обеспечения, так как ее основная цель изначально заключалась в урегулировании границ. Стоит отметить, что со временем ШОС расширяла область деятельности и в настоящее время кроме региональной безопасности, организация уделяет внимание также вопросам экономики, культуры, науки, здравоохранения, туризма и образования.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, Республика Таджикистан, достижение, региональные страны, межкультурная коммуникация, политика, история, региональная безопасность, культура, документ.

THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS ONE OF THE FOUNDERS OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

The article examines the Republic of Tajikistan's contribution to the creation of the Shanghai Cooperation Organization. The organization's founding documents and early stages of development are studied by the author. Since regulating borders was the Shanghai Cooperation Organization's primary objective from the outset, it prioritizes and actively pursues regional security. It is important to note that the SCO has broadened its focus throughout time; today, in addition to focusing on regional security, the organization also considers economy, culture, research, health, tourism, and education.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, Republic of Tajikistan, achievement, regional countries, intercultural communication, politics, history, regional security, culture, document.

Дар бораи муаллиф

Воҳидова Мадина Абдухолиқовна

Докторант (PhD)-и курси якуми кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 550 70 77 00
E-mail.: vohidovamadinakhon@gmail.com

About the author

Vohidova Madina Abdukholiqovna

The first year of the Ph.D. studies at the Department of world history and International Relations
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 550 70 77 00
E-mail.: vohidovamadinakhon@gmail.com

Об авторе

Воҳидова Мадина Абдухолиқовна

Докторант (PhD) первого курса кафедры всеобщей истории и международных отношений
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 550 70 77 00
E-mail.: vohidovamadinakhon@gmail.com

ОПЕРАЦИИ «ТАЙФУН» И ЕЁ ПРОВАЛ В БИТВЕ ПРИ МОСКВЕ

Негматов Д. Н.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Для Красной Армии в конце сентября 1941 года ситуация на всех фронтах складывалась крайне неблагоприятно. Обстановка на московском направлении зависела от положения в стране в целом, а оно оставалось напряженным трудным, и сложным. К концу сентября 1941 вынужденного отхода советских частей германским войскам удалось захватить наиболее развитую в промышленном отношении территорию европейской части СССР. К концу сентября 1941 г. Советское государство лишилось донецкого угля, многих металлургических предприятий, продовольствия Украины, что привело к резкому сокращению производственных, материальных и продовольственных ресурсов. Чтобы обеспечить всем необходимым вооруженные силы, советскому народу приходилось максимально напрягать все свои силы для налаживания массового производства боевой техники и вооружения, в условиях когда значительная часть предприятий эвакуировалась на Восток [8, с. 330].

Нельзя сбрасывать со счетов и то обстоятельство, что многое в грядущей битве должно было решиться благодаря действиям конкретных сил и их руководства. В этой связи, следует отметить, что численное превосходство немецких войск, боевой опыт германских генералов, неожиданность начала операции и ошибки советского командования - сыграли роковую роль в трагедии частей Красной Армии под Вязьмой и Брянском.

Немецкое наступление на орловском направлении началось 30 сентября, а на вяземском-2 октября 1941 г.

Дивизии 47-го и 24-го моторизованных корпусов танковой группы Гудериана нанесли удар по войскам левого крыла Брянского фронта. Соединения группы генерала А.Н. Ермакова, (три стрелковые, две кавалерийские дивизии, две танковые бригады) развернутые на этом направлении оказались неподготовленными к такому развитию событий. В первый день наступления 2-я танковая группа вышла в тыл советской 13-й армии. 1 сентября соединения 47-го корпуса захватили Севск и устремились на Север. 24-й корпус, наступая на орловском направлении, к исходу дня увеличил глубину прорыва до 80 км. Немцы окружили две дивизии 13-й армии и отрезали от главных сил фронта группу Ермакова. Успех 2-й танковой группы во многом был предопределен активностью 2-го воздушного флота «люфтваффе», авиационные соединения которого поддерживали танки Гудериана. И хотя ненастная погода несколько помешала работе немецкой авиации, все же бомбежка войск Брянского фронта началась одновременно с артиллерийской канонадой. Немцы в общей сложности задействовали здесь около 300 боевых машин. Германские самолёты буквально утюжили советские оборонительные позиции, расчищая путь для механизированных колонн вермахта [7, с. 428].

Части генерала Гота (3-я танковая группа) к исходу дня прорвали советский фронт на стыке 19-й и 30-й советских армий, а группа генерала Гепнера (4-я танковая группа)-в полосе обороны 43-й армии, к югу от Варшавского шоссе. В дальнейшем 4-я танковая группа смяла советские части и нанесла удар уже по второму эшелону Резервного фронта,— по войскам 33-й армии. К сожалению, все внимание Ставки ВГК в этот момент было приковано к Орловскому и Брянскому направлениям, а также к положению в районе Харькова. Углубилась к этому времени 2-я танковая группа в полосу обороны Брянского фронта уже на 120 км. Но ситуация в районе Вязьмы не рассматривалась пока как критическая.

Советское верховное командование не смогло оперативно среагировать на изменение обстановки и предотвратить дальнейший прорыв германских моторизованных соединений. В Генштаб РККА поступали пока донесения об успешных действиях в обороне 16-й, 20-й и 24-й армий Западного и Резервного фронтов и мало кто мог поверить, чтобы немецкие танки вышли уже на шоссе Спас-Деменск-Юхнов, обходя основную группировку советских войск.

4 октября германскому военному руководству стало ясно, что советские войска не проводят планомерный отход на запасные позиции, а обороняются, оказывая различное по

силе сопротивление. Более того, командование Красной Армии продолжало удерживать участок фронта между флангами прорывов немецких соединений. Оно пока не знало, что вечером 4 октября потеряло последний шанс для отвода войск в центре, и что провести организованно отступление теперь уже не удастся. Бронированные клинья 3-й и 4-й танковых групп продолжали развивать наступление в направлении Вязьмы, охватывая силы Западного и Резервного фронтов.

Как и на брянском направлении, немецкие прорывы на Вязьму осуществлялись после соответствующих обработок советской обороны авиацией. Германские самолеты действовали большими группами, нанося массированные удары по частям Красной Армии. Только 4 октября соединения 8-го авиакорпуса произвели 152 самолето-вылета пикировщиков и 259 рейдов бомбардировщиков в треугольнике Белый – Сычевка – Вязьма [1, с. 231].

Действия же советских войск по началу даже несколько удивили германских полевых командиров. Прорыв 3-й танковой группы через Белый, Холм, р. Днепр на Вязьму развивался настолько успешно, что штаб объединения генерал-полковника Гота поначалу опасался, что противник уже заранее отошел на тыловые позиции.

Необходимо сказать, что во время проведения операции «Тайфун» (как, впрочем, и в предыдущих операциях) в немецких моторизованных и пехотных соединениях было хорошо налажено взаимодействие с авиацией. При командовании каждого объединения создавался штаб связи ВВС, принимающий от наземных частей заявки на бомбежку войск противника и передающий их в эскадрильи, осуществляющие воздушную поддержку наступления. Более того, при управлении каждого корпуса и дивизии, действующих на главном направлении находились офицеры «люфтваффе», которые держали связь непосредственно с боевыми группами самолетов в воздухе.

К исходу 4 октября острие танкового клина генерала Гота (3-я танковая группа) находилось уже в 60-ти, а Э. Гепнера (4-я танковая группа) - в 70-ти км от Вязьмы. Советские войска, удерживавшие позиции между флангами участков прорыва были удалены от города на 100-110 км. На просьбу командующего Западным фронтом И. Конева разрешить тогда отход к Ржевско-Вяземскому рубежу Верховный Главнокомандующий Сталин не ответил [10, с. 176].

Операция «Тайфун» продолжала развиваться точно по сценарию. 6 октября, когда кольцо окружения под Вязьмой было сужено до 20 км, Ставка ВГК, наконец, разрешила командующему Западным фронтом И. С. Коневу начать отход. Одновременно Ставка приняла решение об отводе в ночь на 6 октября войск Резервного и Брянского фронтов. Однако к этому времени ситуация для советских войск стала катастрофической. К сожалению, мужественное (но не всегда умелое) сопротивление воинов Красной Армии не смогло остановить объединения Г. Гота и Э. Гепнера. Многие советские дивизии Резервного и Западного фронтов комплектовались из ополченцев, которые не имели необходимого опыта и выучки. В то же время немцы по максимуму использовали свое преимущество в огневой мощи и подвижности. Еще одной причиной обусловившей тщетность попыток преградить путь танковым клиньям вермахта стал тот факт, что немцы часто знали о намерениях советского командования. Германские полевые командиры оперативно использовали в своих интересах радиоперехваты переговоров между советскими штабами и применяли радиообман.

6 октября 1941 г., в 13 час. 05 мин. пост управления радиоперехватом ГА «Центр» передал в оперотдел штаба группы фон Бока следующий приказ командования советского Западного фронта командующему 32-й армией. (32-я армия вместе с 20-й армией 5 октября была выведена из состава Резервного фронта и подчинена штабу Западного фронта). Текст приказа гласил: «С рассветом 7 октября всеми силами ударить в стену танковых войск противника, которые движутся по дороге Юхнов-Знаменка. Должны быть приняты все меры». 4-я немецкая армия фельдмаршала Клюге моментально получила ориентировку относительно действий советских частей и приняла соответствующие меры по недопущению их прорыва.

Уверенность немцев в собственном превосходстве достигла к этому моменту наивысшего предела. Пользуясь неразберихой в действиях Красной Армии германское командование стало еще шире применять радиообман. В то время, когда штаб 4-й армии

получал для ознакомления перехваченный документ противника, севернее Вязьмы (в полосе действий 3-й танковой группы) германская разведка пыталась ввести в заблуждение штаб советской 242-й стрелковой дивизии (30-й армии). Еще 5 октября части этой дивизии вышли к дороге Белый-Вязьма, имея намерение перейти ее в восточном направлении. Однако дорога была уже блокирована немецкими войсками. Командование дивизии старалось наладить связь со штабом армии и получить указания о дальнейших действиях. Когда же, наконец, рация вышла в эфир, то на первый запрос пришел странный и односложный ответ-«ждите».

Позднее выяснилось, что на волне дивизии работала радиостанция немцев, которая и передавала для штаба 242-й дивизии приказание «ждать», а также неясные шифровки и информацию с целью задержать советские подразделения на месте, а затем уничтожить их.

С 8 час. 5 октября до 12 час. 6 октября 1941 г. дивизия находилась без движения. К утру 6 октября 1941 г. стало ясно, что выход из окружения с матчастью уже невозможен, так как немцы подтянули в этот район крупные силы. Командование советского соединения, наконец, осознало, что полученные радиограммы не что иное, как дезинформация и приняло решение пробиваться на восток без тяжелого вооружения. 10 октября 1941 г. часть сил дивизии и ее штаб сумели прорваться из вражеского кольца. Две группы, общей численностью 800 чел., пробились в район расположения 29-й армии и пополнили собой соединения 220-й и 250-й стрелковых дивизий. Около 700 чел. (в основном тыловые подразделения) вышли восточнее Можайска и были обращены на формирование 2-й Московской стрелковой дивизии [3, с. 332].

7 октября 1941 г. кольцо окружения под Вязьмой замкнулось. Западнее города 7-я танковая дивизия (3-й танковой группы) соединилась с 10-й танковой дивизией (4-й танковой группы). Согласно оперативным данным, нанесенным на отчетную карту ОКХ 8 октября 1941 г. в «котел» попали части 19-й, 20-й, 24-й и 43-й советских армий в составе 23-х стрелковых дивизий и 3-х танковых дивизий, кроме того отдельные части 8-ми стрелковых и 2-х танковых дивизий. Около 6-ти стрелковых, одной танковой дивизий и одной танковой бригады вынуждены были действовать в разрозненных боевых порядках в районе деревень Медведки-Преображенское, севернее Спас-Демянск. Под Брянском окружение 3-х советских армий (50-й, 13-й, 3-й) было завершено спустя два дня, 9 октября.

Штаб ГА «Центр» издал приказ № 1870 От 7 октября 1941 продолжении операций на московском направлении. В нем говорилось: «Окруженные западнее Вязьмы армии противника находятся перед своим уничтожением. Весь фронт окружения продолжает против них наступление. Все могущие быть высвобожденными части должны немедленно приступить к преследованию избегнувших окружение частей противника с тем, чтобы не дать ему возможность создать новый фронт обороны»

Наряду с задачей уничтожения противника в «котле» под Вязьмой, которое возлагалось на дивизии 4-й и 9-й немецких армий, фон Бок поставил своим войскам следующие задачи: 2-я танковая армия (до 1 сентября 1941 г. 2-я танковая группа) - при первой возможности прорваться к Туле и продвигаться дальше на Каширу, Коломну и Серпухов; 13-й и 12-й армейские корпуса (4-й армии)-наступать с рубежа Калуга, Медынь в северо-восточном направлении; 57-й моторизованный корпус (4-й армии)-захватить переправы через р. Протва; незанятые блокированием «котла» дивизии 4-й танковой группы-продвигаться вдоль автодороги от Вязьмы на Можайск; высвобождающиеся силы 3-й танковой группы-подготовиться к дальнейшему удару в направлении Калинин, Ржев; 2-я армия-во взаимодействии с частями 2-й танковой армии уничтожить противника в районе Трубчевск, Жиздра.

У командования ГА «Центр» были все основания рассчитывать на быстрое уничтожение советских войск под Вязьмой. Теперь части РККА, которые оставались неразбитыми и держали оборону между флангами германских прорывов, начали отход со своих позиций на восток, рассчитывая с ходу пробить брешь в немецком кольце. Быстрое отступление соединений Западного и Резервного фронтов (уже после завершения окружения) было на руку командованию ГА «Центр», так как теперь у советских войск не оставалось пространства для маневра. Преследуемые с запада германскими пехотными дивизиями, части Красной Армии упирались в стальную завесу на востоке. На фронте шириной 80 км, южнее и севернее Вязьмы, немцы сосредоточили 6 танковых дивизий (2-ю, 5-ю, 6-ю, 7-ю, 10-ю и 11-ю). Непосредственно Вязьму прикрывала 10-я танковая дивизия.

Фронт советской обороны быстро сужался, а все попытки командования 19-й армии (генерал-лейтенанта Ф.М. Лукина) и 20-й армии (генерал-лейтенанта Ф.А. Ершакова) прорваться в районе деревни Богородицкое (северо-западнее Вязьмы) и в районе Панфилово-Юшково (южнее Вязьмы), предпринятые 8-12 октября 1941 г. окончились неудачей [9, с. 300].

Советская авиация не смогла оказать реальной помощи окруженным войскам. Не было налажено должного снабжения отрезанных частей, плохо работала авиаразведка. Прорывы из окружения осуществлялись не в самых подходящих районах-именно там, где были сосредоточены мощные германские заслоны. Получилось, что немцы от воздушных наблюдателей хорошо знали о всех намерениях окруженных, а те- ничего о своем противнике. У ВВС Красной Армии не имелось необходимых средств для организации «воздушного моста», лишь эпизодически войскам сбрасывалось некоторое количество боеприпасов.

Командование ГА «Центр» действуя испытанными методами, попыталось расколоть фронт окружения западнее Вязьмы на две части, чтобы было легче подавить сопротивление и волю к борьбе советских войск. 12 октября 1941 г. для этой цели 87-я пехотная дивизия, в боевом дозоре которой находился командный пункт 8-го армейского корпуса, пробилась с запада, вдоль автострады, к Вязьме. Была установлена связь с находящимися в городе частями 10-й танковой дивизии [4, с. 376].

12 октября части 8-го корпуса участвовали в тяжелейшем бою с советскими войсками, прорывавшимися через автостраду с севера на юг западнее Вязьмы (Генерал Лукин пытался вывести подчиненные ему силы на соединение с генералом Ершаковым). Лукин не знал, что в районе Селиваново, где находился Ершаков, сопротивление окруженных было уже практически подавлено. Тем не менее, немцы не смогли сдержать последнего отчаянного натиска советских солдат и в ночь с 12 на 13 октября значительная их часть, в результате тяжелых и кровопролитных боев, смогла прорваться на юг. Однако, там они попали в новое окружение -теперь 4-й немецкой армии. 13 октября местность в районе автострады Смоленск-Вязьма была очищена. Советские войска прекратили организованное сопротивление, хотя разрозненные группы продолжали сражаться в тылу у немцев еще как минимум десять дней.

Картина завершившегося сражения была поистине трагичной. Офицер из штаба 8-го армейского корпуса передал свои впечатления от увиденного им тогда в отчете, подготовленном для командования соединения. В нем говорится: «...Наступил мороз и выпал первый снег. Бесконечные потоки русских пленных шли по автостраде на запад. Полны ужаса были трупные поля у очагов последних боев. Везде стояли массы оседланных лошадей, валялось имущество, пушки, танки». Значительны были и немецкие потери. Только один 8-й армейский корпус в период 2–14 октября 1941 г. потерял 4.077 чел. (убитыми, ранеными, пропавшими без вести). Однако его части за это время пленили 51.484 советских военнослужащих, и взяли в качестве трофеев-157 танков, 444 орудия и др. имущество.

Если под Вязьмой все было уже кончено, то в районе действия 50-й, 3-й и 13-й советских армий Брянского фронта (командующий фронтом генерал-лейтенант А.И. Еременко, а с 14 октября 1941 г.-генерал-майор Г.Ф. Захаров) еще продолжались кровопролитные бои. Только 9 октября 1941 г. соединения 2-й армии генерала Вейхса смогли соединиться со 2-й танковой армией Гудериана северо-западнее Брянска, расчленив тем самым советскую группировку на две части: северную - в районе Брянск, Дятьково (50-я армия) и южную - в районе Трубчевск, Суземка, Навля (13-я и 3-я армии).

Итог «сражения на уничтожение» под Вязьмой и Брянском был тяжелейшим для советских войск. По недавно опубликованным данным за первые 2–3 недели боев под Москвой Красная Армия лишилась до одного миллиона человек, из которых (по немецким источникам) около 688 тыс. пленными.

Следует, однако, сказать, что действия окруженных под Вязьмой и Брянском советских частей сыграли важную роль в спасении столицы. Для ликвидации двух огромным котлов ГА «Центр» пришлось привлечь до 61 % своих дивизий (48 из 78) и затратить на это от 7 до 14 суток [2, с. 179].

Однако, фактически, теперь все пути на Москву были открыты, а немецкие дивизии, продолжавшие наступление на восток, имели подавляющее превосходство в силах над советскими частями, тем или иным образом сумевших избежать окружения.

Спустя всего полмесяца после поражения под Киевом, Красную Армию постигло под Вязьмой новое величайшее бедствие. В советской стратегической обороне на московском направлении образовалась брешь шириной около 500 км. Закрывать ее было нечем или почти нечем. Германское командование решило, что с Советами покончено и Москва в ближайшее время падет, но чтобы застраховать себя от неожиданностей руководство вермахта решило одновременно с продвижением к столице, сходу провести совершенно новую, незапланированную ранее операцию и разгромить советские войска, в районе Валдайской возвышенности. Территория, предназначавшаяся для наступления, простиралась практически через весь Валдай, захватывая часть Ленинградской области. Планировалось привести в движение значительные силы ГА «Север» в юго-восточном направлении, а навстречу ей бросить подвижные соединения 9-й армии и 3-й танковой группы. Такая операция как нельзя лучше увязывалась с намерениями командования ГА «Центр» и лично фон Бока. Уничтожением Северо-Западного фронта (командующий генерал-лейтенант П.А. Курочкин) устранялись последние препятствия к быстрейшему продвижению на Москву, захвату Ленинграда и создавались хорошие предпосылки к крушению всего советского государства.

14 октября 1941 г. штаб группы фон Бока издал новый приказ на продолжение операций на московском направлении. Согласно приказу, 2-я танковая армия должна была охватить Москву с юго-востока; 4-я армия (совместно с 4-й танковой группой) окружить столицу с юга, запада и севера и в дальнейшем, при возможности, наступать на Ярославль и Рыбинск. Другие оперативные объединения должны были наступать по расходящимся направлениям: 2-я армия - на Елец и Богородицк, а в дальнейшем, вероятно, и на Воронеж; 9-я и 3-я танковая группа - на Торжок и Вышний Волочек, не допуская «отвод живой силы противника стоящей перед северным флангом 9А и южным флангом 16А». 9-я армия и правый фланг 3-й танковой группы должны были также уничтожить советские части в районе Ржева, Зубцова, Старицы [5, с. 328].

Окружить Москву решение штаба ГА «Центр» выглядело вполне логичным. Подобно тому, как после завершения окружения под Минском немецкие танковые группы разошлись для того, чтобы произвести охват под Смоленском, так и теперь германские ударные клинья после уничтожения сил Красной Армии под Вязьмой собирались создать очередной «котел» для советских войск непосредственно прикрывавших Москву. Немцы вероятно, полагали, что, как и раньше, достаточно будет двух танковых объединений, чтобы замкнуть новое кольцо. Поэтому 3-й танковой группе и поручалась задача наступать на Валдай, а ее место должна была занять 4-я танковая группа. Предполагалось взять столицу в клещи: с севера силами 4-й танковой группы и с юга 2-й танковой армии. Но реальная ситуация складывалась таким образом, что закреплять успехи танковых объединений планировалось теперь пехотными соединениями только одной 4-й полевой армии фон Клюге (9-я армия развертывалась в сторону северного фланга ГА «Центр»). Однако фронт 4-й армии был и так сильно растянут и ей было крайне тяжело организовать тесное взаимодействие с танковой армией Гудериана.

Немецким генералам в середине 1941 года казалось, что дальнейшее наступление на Москву пойдет как по маслу. Они были убеждены, что основные силы Красной Армии на западнее столицы уже разбиты. Следовательно, оставалось только продвигаться вперед и добывать разрозненные советские части. Проблема с флангами могла быть решена по ходу дела. Для советских войск наиболее опасное направление в середине октября обозначилось на Можайском направлении. Именно здесь почти параллельно друг другу проходят железные и автомобильные дороги на Москву и именно здесь моторизованные части вермахта, незадействованные в уничтожении окруженных, пытались прорваться по кратчайшему маршруту ведущему к советской столице. Благодаря хорошим дорогам наступившая осенняя распутица не прервала маневр немецких частей и подброс на этот участок высвобождающихся из-под Вязьмы частей. В первом эшелоне продвигались 10-я танковая дивизия вместе с дивизией СС «Райх». Эти закаленные в боях германские соединения встречали молодые советские курсанты, собственной грудью заслонившие путь вермахта на

Москву. Они выиграли время, столь необходимое командованию РККА для переброски на это направление резервных соединений. Ожесточенность боев день ото дня все возрастала, но немецкое наступление вдоль Можайского шоссе постепенно замедляло свой ход.

Немецкое командование уже чувствовало дыхание приближающейся победы. Но именно в это время, когда сила германских танковых группировок, казалось, вновь стала всеокушающей, начали сказываться очевидные изъяны планирования операции «Тайфун», объективные факторы препятствующие ГА «Центр» достичь окончательного успеха.

Главным и основополагающим фактором замедления наступления германских войск на Москву, справедливо выделяемый как отечественными, так и большинством западных историков, является, безусловно, мужественное сопротивление бойцов и командиров Красной Армии, экстренные меры советского правительства, руководства вооруженных сил по мобилизации всех ресурсов на защиту Москвы. Но стратегическая инициатива еще находилась в руках немецкого командования.

Вскоре выяснилось, что ГА «Центр» вскоре выяснилось, не может рассчитывать и на мощное наступление 16-й армии навстречу своим войскам. Теперь фон Бок начинал понимать, что соединение двух групп армий вряд ли окажется реальным. Уже 14 октября он получил телеграмму от командующего ГА «Север». Фельдмаршал фон Лееб жаловался на труднопроходимую местность в районе предназначенном для наступления 16-й армии, на многочисленные заграждения на дорогах и их минирование. Стало ясно, что войскам фон Лееба не хватает сил, чтобы преодолеть советскую оборону. Штабу ГА «Север» вскоре была поставлена другая задача наступать в северо-восточном направлении, на Тихвин, цель двойного окружения Ленинграда и соединения с финнами вновь стала приоритетной. Отсутствие тесного взаимодействия групп армий фон Бока и фон Лееба в период проведения операции «Тайфун» привело к тому, что по мере продвижения немецких войск к Москве на северном фланге ГА «Центр» стал образовываться громадный выступ, обороняемый с советской стороны войсками Калининского фронта. Этот выступ висел подобно балкону над немецкими армиями. 23-й армейский корпус (командир генерал Шуберт), наступающий на левом фланге 9-й армии, не был в состоянии его «срезать». В то же время части советских 22-й, 29-й и 31-й армий смогли отойти на северо-восток и закрепиться на рубеже-Осташков, Торжок, район Калинина.

На южном фланге ГА «Центр», более того ко второй половине октября, выявилась невозможность продвижения части сил 2-й танковой армии в направлении на Воронеж для поддержки наступления 2-й полевой армии.

Наступление ГА «Центр» по расходящимся направлениям, предусмотренное приказом от 14 октября 1941 г., отнимало время и силы необходимые для удара непосредственно на Москву. 200-километровый фронт советских войск подчиненных генералу Коневу, нависающий с севера над ГА «Центр», отнимал девять пехотных дивизий 9-й армии, которые использовались теперь только в обороне. Соединения фон Бока оказались в такой ситуации, когда вынуждены были наступать на относительно узком участке фронта, в условиях все возрастающей угрозы своему северному флангу. Сказалась потеря драгоценного времени и снижение наступательного порыва, обусловленные расширением задач и увеличением количества направлений продвижения после приказа от 14 октября 1941 г. Можно констатировать, что гигантомания, в основе которой лежало стремление следовать «тактике блицкрига», осенью 1941 г. полностью исчерпала себя и угрожала срывом всего наступления на Москву. Основная задача - быстрое продвижение к столице после завершения боев под Вязьмой и Брянском-пока выполнялась только ограниченными силами. По кратчайшему маршруту, с запада, на Москву двигались не четыре, как вначале операции, а только два объединения: 4-я армия и 4-я танковая группа [6, с. 58].

Однако и этих двух объединений могло стать достаточно для взятия столицы, поскольку они имели огромное численное превосходство над избежавшими окружения советскими частями. Остается фактом, что, не имея перед собой значительных сил Красной Армии, 4-я армия и 4-я танковая группа так и не смогли быстро прорвать оборону советских войск перед Москвой. Немецкая разведка была недалеко от истины, отмечая, что в начале октября перед восточным флангом 4-й армии противник располагал всего четырьмя или пятью дивизиями, для непосредственной обороны Москвы - тремя дивизиями НКВД.

В октябре 1941 года «Погодный фактор» безусловно, сыграл свою роль. Полевые командиры ГА «Центр», чьи части взяли в грязи и иногда сутками стояли на одном месте, оказались не подготовленными к такому повороту событий.

Избранная командованием Западного фронта тактика прикрытия основных направлений возможного продвижения германских войск к Москве (в т.ч. главных дорог) заставляла части вермахта либо наступать на советские укрепленные позиции в лоб, либо обходить их по бездорожью. Более того, в этот период от командующих армиями в штаб ГА «Центр» стала поступать тревожная информация об ожесточенных столкновениях с русскими танками. Головной болью командующего 4-й армией генерал-фельдмаршала фон Клюге в конце октября-начале ноября 1941 г. была не размокшая почва и плохие дороги, а советская техника, контратакующая германские соединения.

Отсутствие у ГА «Центр» достаточных резервов - еще одна важнейшая причина срыва германского наступления на Москву в октябре месяце 1941 г. Уже спустя несколько дней после начала операции «Тайфун», 3 октября 1941 г., начальник штаба ГА «Центр» генерал Грайфенберг передал в подчиненные ему инстанции приказ вермахта: расформировывать в случае необходимости целые батальоны в полках и роты в батальонах и передавать личный состав для укомплектования незанятых штатных должностей. Это было вызвано тем обстоятельством, что в ближайшее время не предусматривалось прибытия сколько-нибудь значительного пополнения. Численность аппарата снабжения подразделений стала приходиться в несоответствие с их боевым составом; часто снабженцев оставалось больше, чем солдат на передовой.

Литература

1. Горьков Ю.А. Кремль. Ставка. Генштаб. - Тверь, 1995. – 381 с.
2. Безыменский Л. Битва за Москву. - М., 2006. – 384 с.
3. Исаев А.В. Котлы 41-го: История ВОВ, которую мы не знали. - М., 2011. – 430 с.
4. Гореев М.А. Жуков и его соратники во второй мировой войне. – М., 2012. - 576 с.
5. Анфилов В.А. Незабываемый сорок первый. - М., 1982. – 368 с.
6. Кондратьев О.А. Ржевская битва: полвека умолчания. - Ржев, 1998. – 64 с.
7. Самсонов В.А. Вторая мировая война. – М., 1985. – 584 с.
8. Самсонов В.А. Вермахт под Москвой. – М., 1981. – 336 с.
9. Муриев Д.З. Провал операции «Тайфун». - М.: Воениздат, 1972. – 368 с.
10. Мягков М. Ю. Вермахт у ворот Москвы, 1941-1942. - М., 1999. – 303 с.

АМАЛИЁТИ «ТАЙФУН» ВА НОКОМИИ ОН ДАР МУҲОРИБАИ МОСКВА

Дар мақолаи мазкур оид ба амалиёти “Тайфун” ва нокомии он дар муҳорибаи Москва сухан рафта, муаллиф бо таҳлилҳо ва таҳқиқоти дақиқ ба ин масъала таваҷҷуҳ намудааст. Зеро дар амалиёт ба ихота гирифтани ва зеро ба қардани Москва, забт ва харобкунии шаҳр, ба асорат гирифтани аъзои ҳукумат ва нест қардани истиқоматкунандагони пойтахтро пешбинӣ қарда буд. Фашистон дар ихота гирифтани қувваҳои асосии артиши моро дар ноҳияҳои Брянск ва Вязма ба нақша гирифта буданд. Ва баъд Москва аз Шимол ва Ҷануб гирдогирд гашта, онро ба ихота гиранд. Барои амалӣ гардонидани нақшаи худ немисҳо 64 дивизия, ки дар ҳайати онҳо 16 дивизияи танкӣ, 6-то моторизонидашуда, ду миллион аскар, 14 ҳазор аслиҳа ва миномётҳо, 1700 танк ва 1400 самолёт истифода бурданд. Чунин миқдори қўшун дар як самти стратегӣ аввалин бор ҳам қарда шуда буд. Дар муқобили қўшунҳои немис бояд дивизияҳои Брянски Фарбӣ ва фронтҳои захиравӣ, ки аз 1 миллиону 250 ҳазор нафар буд, муқобилият нишон медоданд. Аз ҷиҳати шумораи танк, тўп ва ҳавопаймоҳои ҷангӣ Армияи Сурх аз Вермахт камтар буд. Дар аввал ҳучуми немисҳо бомуваффақият амалӣ мегардид. Ба немисҳо муясар шуд, ки армияи советиро дар наздикии Брянск ва Вязма шикаст диҳанд ва ба самти ҳучуми асосии Москва бароянд. “Дар рӯзи ҳавои мусоид бо дурбин манораи Кремли Москва ро дидан мумкин аст”, менавиштанд афсарҳои немис ба ҳонаҳои онҳо. Аз рӯзҳои аввали моҳи октябр дар пойтахт даъват ба сафи қўшун оғоз ёфт. Дивизияҳои лашкари ихтиёрӣ ташкил шуданд, эвакуатсияи корхонаҳои ба Урал ва Поволже, минахобонии объектҳои стратегӣ муҳим- ба монанди стансияҳои барқӣ, пулҳо, заводҳо, метрополитен сар шуд.

Калидвожаҳо: Армияи Сурх, Брянск, Серпухов, фронт, пардаи пўлодин, Селиваново, Захаров, Днепр, Сталин, Шимол, Фелдмаршал, Тайфун.

ОПЕРАЦИИ «ТАЙФУН» И ЕЁ ПРОВАЛ В БИТВЕ ПРИ МОСКВЕ

В данной статье идёт речь о операции «Тайфун» и её провал в битве при Москве, где автор подробно и всесторонне анализирует и изучает данную тему. Необходимо сказать, что во время проведения операции «Тайфун» (как, впрочем, и в предыдущих операциях) в немецких моторизованных и пехотных соединениях было хорошо налажено взаимодействие с авиацией. При командовании каждого объединения создавался штаб связи ВВС, принимающий от наземных частей заявки на бомбежку войск противника и передающий их в эскадрильи, осуществляющие воздушную поддержку наступления. Операция «Тайфун» продолжала

развиваться точно по сценарию. 6 октября, когда кольцо окружения под Вязьмой было сужено до 20 км, Ставка ВГК, наконец, разрешила командующему Западным фронтом И. С. Коневу начать отход. Одновременно Ставка приняла решение об отводе в ночь на 6 октября войск Резервного и Брянского фронтов. Однако к этому времени ситуация для советских войск стала катастрофической. К сожалению, мужественное (но не всегда умелое) сопротивление воинов Красной Армии не смогло остановить объединения Г.Гота и Э.Гепнера. Многие советские дивизии Резервного и Западного фронтов комплектовались из ополченцев, которые не имели необходимого опыта и выучки. В то же время немцы по максимуму использовали свое преимущество в огневой мощи и подвижности. Еще одной причиной обусловившей тщетность попыток преградить путь танковым клиньям вермахта стал тот факт, что немцы часто знали о намерениях советского командования. Германские полевые командиры оперативно использовали в своих интересах радиоперехваты переговоров между советскими штабами и применяли радиообман.

Ключевые слова: Красная Армия, Брянск, Серпухов, фронт, стальная завеса, Селиванова, Захаров, Днепр, Сталин, Север, Фельдмаршал, Тайфун.

OPERATION “TYPHOON” AND ITS FAILURE AT THE BATTLE OF MOSCOW

The operation provided for the encirclement and flooding and flooding of Moscow, then the capture and destruction of the city, the capture of members of the government and the destruction of the inhabitants of the capital. The Nazis planned to encircle the main forces of our army in the region of Bryansk and Vyazma. And then, bypassing Moscow from the North and South, take it in pincers. The Germans sent 64 divisions to implement their plans, including 16 tank and 6 motorized divisions – about two million soldiers, 14 thousand guns and mortars, 1700 tanks and 1400 aircraft. This was the first time such a number of troops had been assembled in one strategic direction. The divisions of the Western, Bryansk and Reserve fronts, numbering 1 million 250 thousand people, were supposed to resist the German horde. In terms of tanks, artillery and aircraft, the Red Army was significantly inferior to the Wehrmacht. At first, the German offensive developed successfully. The Germans managed to defeat the Soviet armies near Bryansk and Vyazma and reach the frontiers of the decisive thrust towards Moscow. “On a clear day, you can see the towers of the Moscow Kremlin through binoculars,” German officers wrote home. From the first days of October, mobilization began in the capital. The divisions of the people’s militia began to form, the evacuation of enterprises to the Urals and the Volga region began, the mining of strategically important objects-power plants, bridges, factories. Subways.

Keywords: Red Army, Bryansk, Serpukhov, front, steel curtain, Selivanovo. Zakharov, Dnieper, Stalin, North, Field Marshal, Typhon.

Дар бораи муаллиф

Негматов Давлатшо Нурulloевич

Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 423 79 85

Об авторе

Негматов Давлатшо Нурulloевич

Кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории и международных отношений
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 423 79 85

About the author

Negmatov Davlatsho Nurulloevich

Candidate of historical science, Associate Professor of the Department of General History and International Relations
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 423 79 85

ЗАМИНАИ СОЗИШНОМАВИЮ ҲУҚУҚИИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ВА ПОКИСТОН (с. 1992-2004)

Турсунов Т. Х., Сафаров У. Ш.
Институти омӯзиши масъалаҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ

Муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ (IER) муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳо, гурӯҳҳо, корпоратсияҳои трансмиллӣ ва дигар субъектҳои иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад ва ба он муносибатҳои пулӣ, молиявӣ, савдо, истеҳсоли, меҳнатӣ ва ғайра дохил мешавад. Шакли пешбари муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ муносибатҳои пулию молӣ мебошанд. Дар ҷаҳони муосир ҷаҳонишавӣ ва минтақавишавии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ махсусан муҳим аст. Дар байни масъалаҳои мубрами муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ масъалаи ҳамкориҳои иқтисодии байнидавлатӣ мақоми махсус дорад. Ҳамкориҳои иқтисодӣ ба рушди иқтисоди ҳар як кишвар мусоидат мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиклолияти миллӣ ҳамкориҳои иқтисодии худро бо кишварҳои ҷаҳон дар заминаи созишномаҳои байнидавлатӣ ба роҳ монд ва яке аз ин кишварҳо Ҷумҳурии Ислонии Покистон буд. Дар аввали соли 1990 масъалаи муносибатҳои иқтисодиву тичоратӣ миёни Тоҷикистон ва Покистон мавриди баррасӣ қарор гирифт ва дар рушди муносибатҳои иқтисодиву тичоратӣ ҳузури ҳайати намояндагони ҳукумати Покистон дар таърихи 2 декабри соли 1991 бо сарвари вазирӣ иқтисоди Покистон О. А. Сардор ва 28 марти соли 1992 ташрифи ҳайати намояндагии ҳукумати Покистон бо сарвари вазирӣ молия ва алоқаҳои иқтисодӣ Сартоҷ Азиз тақони нав бахшид [3, с. 10].

1 июни соли 1992 дар шаҳри Иломобод бо дарназардошти унсури муҳим ва зарури будани робитаҳои иқтисодӣ миёни Покистон ва Тоҷикистон аз тарафи Тоҷикистон И. Давлатов ва тарафи Покистон М. М. Наим Хон мувофиқатнома дар бораи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ ба муддати 10 сол ба имзо расониданд, ки аз 11 модда иборат буд [1]. Тибқи моддаи якуми ин мувофиқатнома тарафҳо уҳдадор шуданд, ки барои инкишофи ҳамкориҳои дарозмуддат ва устувори тичоративу иқтисодӣ миёни ду кишвар чора андешида, шароити лозимии мусоидро фароҳам меоранд. Дар асоси талаботи моддаи 3-юми мувофиқатнома тарафҳо шароитҳои лозимаро барои сармоягузорӣ дар иқтисод фароҳам оварданд. Пас аз имзои ин мувофиқатнома молрасонӣ ва хизматрасонии мутақобила дар асоси қарордодҳои байни субъектҳои хоҷагии тоҷикистонӣ ва покистонӣ мувофиқи қонунҳои амалкунандаи кишварҳо ба ҷараён даромад. Дар заминаи ин мувофиқатнома бо мақсади густариши равобити тичоративу иқтисодии байни ду кишвар ярмаркаҳо, намоишгоҳҳо, симпозиумҳои муштаркаи техникиву иқтисодӣ ташкил карда шуданд.

Тибқи моддаи 7-уми мувофиқатномаи мазкур ва тибқи қонунгузориҳои ду кишвар барои таъсиси намояндагии доимии ширкатҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳо, ки ба фаъолияти тичоративу иқтисодӣ миёни ду кишвар машғуланд, барои фароҳам овардани шароити мусоиди корӣ ҳар ду кишвар муаззаф шуданд. Молҳои аз Тоҷикистон ва Покистон содиршаванда бояд тамғаи истеҳсоли дошта, барои истифода дар Тоҷикистон ва Покистон бошад. Дар ҳолати рэкспорт ба кишвари дигар иҷозатномаи молистеҳсолкунанда зарур аст.

Барои инкишофи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ ва аҳамияти коммуникатсия сохтмони роҳҳои заминии пайвандгари ду кишвар ва масоили инкишофи алоқаи мобилӣ ва телексӣ дар моддаи 10-уми мувофиқатнома уҳдадорихо дарҷ гардида буд.

Пас аз барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ аз таърихи 6 июни соли 1992 муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ ба марҳилаи нави инкишоф ворид шуд ва моҳи июли соли 1992 миёни ду кишвар Созишномаи савдо ва ҳамкориҳои иқтисодӣ ба имзо расид [20]. Аммо вазъи сиёсии мураккаби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди равобити тичоративу иқтисодӣ монеа эҷод мекард.

Баъди каме ба эътидол омадани вазъи сиёсии кишвар аз соли 1995 дар иқтисодиёти кишвар равандҳои оғоз гардиданд, ки умедро ба оянда қавитар сохтанд. Ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Покистон баъди ба СҲИ ворид гардидани Тоҷикистон дар соли 1996 рӯ ба инкишоф овард.

14 май соли 1996 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар мулоқоти 4-уми сарони давлатҳои аъзои СҶИ дар шаҳри Ашқобод иштирок ва суҳанронӣ карданд. Дар мулоқоти чор роҳбари мамлакатҳои аъзои СҶИ Эълумияи мулоқоти сарони чор давлати аъзои СҶИ дар Ашқобод ва меморандуми хусни тафохум дар масъалаи таҷдид ва бозсозии СҶИ қабул гардид [21, с. 33].

Дар заминаи равобити ҳасана 2 феввали соли 1993 ҳайати намоёндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Вазирӣ алоқаҳои иқтисодии хоричӣ Иззатулло Ҳаёев ба Ҷумҳурии Исломии Покистон сафар карданд [3, с. 22]. Ҳайати намоёндагон дар кори ҷаласаи Шӯрои вазирони СҶИ, ки дар маркази музофоти Баллучистон - шаҳри Кветта доир гардид, ширкат карданд [14, с. 81]. Аз рӯи ақидаи иштирокчиёни вохӯрии Кветта ин вохӯрӣ хело самарабахш буд ва нақшаи фаъолияти СҶИ тарҳрезӣ карда шуд. Кишварҳои иштирокчиӣ ҷаласа дар хусуси нақлиёт, коммуникатсия, хоҷагии кишлоқ саноат истифодаи сарватҳои табиӣ ва масъалаҳои молиявӣ-бонкӣ ба мувофиқа расиданд.

Нахустин созишномаи тичоратӣ пас аз сафари расмӣ собиқ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Р. Набиев аз таърихи 30 июн то 2 июли соли 1993 ба шаҳрҳои Исломобод ва Лоҳури Покистон дар қатори панҷ ҳуҷҷати муҳими дигар ба имзо расид [4, с. 60].

4 июли соли 1993 сафари расмӣ Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон барои вохӯрӣ бо намоёндагони кишварҳои аъзои СҶИ ба Ҷумҳурии Туркия сурат гирифт. Дар ин вохӯрӣ Вазирӣ қорҳои хоричии Ҷумҳурии Тоҷикистон Рашид Олимов низ ширкат дошт ва 5 июл Рашид Олимов бо вазирӣ қорҳои хоричии Покистон Муҳаммад Сиддиқхон Канҷу вохӯрӣ анҷом дода, масъалаҳои марбут ба тичорат ва иқтисоди байни кишварҳо баррасӣ намуданд.

6 июли соли 1993 дар меҳмонхонаи «Конрад»-и Истамбул вохӯрии Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва сарвазирӣ Покистон Муҳаммад Навоз Шариф доир гардида, дар он масъалаҳои васеӣ ҳамкорӣҳои давлатҳои аъзои СҶИ муҳокима шуд. Тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки пас аз омӯзиши имкониятҳои потенсиалӣ дар лаҳзаҳои наздиктарин лоиҳаҳои конкретӣ дар соҳаҳои саноати иқтишофӣ, насочӣ ҳамкорӣҳои судбахш хоҳанд кард.

Рӯзҳои 29 март – 1 апрели соли 1994 ҳайати намоёндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Раиси Шӯрои Оли Э. Раҳмон расман ба Ҷумҳурии Покистон сафар карданд ва бо Президенти Покистон Фарук Аҳмадхон Легари ва сарвазир Беназир Бхутто вохӯрӣ ва як қатор ҳуҷҷатҳои муҳими хусусияти иҷтимоӣ-иқтисодидошта ба имзо расониданд [4, с.76]. Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон дар хусуси ҳимояи маблағгузориҳо ва созишнома дар бораи қарз ба миқдори 20 млн. доллар аз зумраи муҳтарини онҳо буд.

14-15 марти соли 1995 вохӯрии сарони кишварҳои аъзои СҶИ дар Исломобод доир гардид ва Президенти кишвар Э. Раҳмон бо роҳбарияти Покистон дар хусуси равобити ҳасанаи судманд гуфтушунид анҷом доданд, ки масъалаҳои равобити тичоративу иқтисодӣ мадди назар набуд [19, с. 13].

Ба густариши равобити иқтисодиву тичоратӣ бо Тоҷикистон Покистон ҳавасмандӣ дорад. Соли 1996 дар хусуси сохтмони шоҳроҳи автомобилгарди Тоҷикистон-Афғонистон-Покистон гуфтушунид низ сурат гирифта буд. Аммо вазъи ноороми Афғонистон ба ин тарҳ монеа эҷод кард.

Моҳи августи соли 1996 ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси кушодани намоёндагии тичоратӣ дар Покистон қарор қабул намуд ва намоёндагии тичоратии Тоҷикистон дар Покистон ба фаъолият шуруъ кард.

23 марти соли 1997 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар қараёни сафар ба Исломобод бо Президенти Ҷумҳурии Исломии Покистон Сардор Форук Аҳмадхони Лағорӣ мулоқот ва дурнамои равобити дутарафа дар асоси амалӣ сохтани лоиҳаҳои барномаи рушди иқтисодӣ бо иштироки Покистон дар сохтмони роҳи автомобилгарди байни ду кишварро муҳокима намуданд. Э. Раҳмон сулҳу амнияти Тоҷикистонро омилӣ имконовари ҳамкорӣҳои самарабахши иқтисодӣ байни ду кишвар донистанд [21, с. 96].

13 май соли 1997 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар пойтахти Туркманистон шаҳри Ашқобод, дар мулоқоти ғайринавбатии сарони давлатҳои узви СҶИ ширкат намуданд ва масоили инкишоф ва тараққиёти шабақаҳои нақлиётӣ, алоқа ва хатҳои кубургузар дар қаламрави кишварҳои аъзои созмон муҳокима шуда, эълумия қабул гардид,

ки дар он аз ҷумла омадааст: «Ҳукуматҳои мамлакатҳои узви созмон барои анҷоми сохтмони роҳҳои мошингард ва роҳи оҳан дар минтақа тадбирҳои зарурӣ андешида метавонанд, ки Афғонистону Озарбойҷон, Қазокистону Қирғизистон, Тоҷикистону Туркменистон ва Узбекистонро ба бандарҳои Эрону Покистон ва Туркия пайванд намоянд. Дар ин маврид ба роҳҳои аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад, ки Қирғизистону Тоҷикистон ва Туркменистону ӯзбекистонро бо розигии ҳукуматҳои тарафайн ба воситаи қаламрави Афғонистон ба бандарҳои Қарочӣ ва Гвадар пайваस्त намояд» [21, с. 119].

Дар самти робитаҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Покистон мушкилот дар масъалаи қарзи гирифтаи Тоҷикистон аз Покистон меистод. Дар ин давра масъалаи пардохти қарзи давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҳукумати Ҷумҳурии Покистон ба рушди робитаҳо ба таври ҷиддӣ таъсири манфӣ расонд. Ҷониби Покистон посухи худро ба пешниҳоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба барқарорсозии ин қарз, ки моҳи сентябри соли 1997 ба он фиристода буд, ба таъхир гузошт [18, с. 36].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар таърихи 20 июни соли 1997 бо вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Покистон Гавҳар Аюбхон вохӯрӣ намуда, барномаҳои муштарак, аз ҷумла, доир ба анҷоми сохтмони нерӯгоҳҳои обии барқи Сангтуда ва Роғун машварат карданд. Вазири корҳои хориҷии Покистон роҳи пешгирифтаи роҳбарияти Тоҷикистонро мусбат арзёбӣ намуда, гуфт, ки вазъи муътадили ҷумҳурӣ ба густариши ҳамкориҳои иқтисодии ҳарду мамлакат роҳи васеъ мекушояд [21, с. 135].

Моҳи октябри соли 2002 комиссияи байниҳукумати Тоҷикистон ва Покистон оид ба ҳамкориҳои тичоратӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ ташкил ва нахустин ҷаласаи он дар Исломобод баргузор шуд.

12 апрели соли 2002 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Покистон Абдул Саттор мулоқот карда, вазъияти кунунии минтақаро барои тақвият ва густариши ҳамкорӣ дар соҳаи иқтисод ва тичорат байни ду кишвар созгор хонданд [22, с. 178]. Дар робита зарурати ҷоннок намудани фаъолияти Комиссияи байниҳукумати муштарак таъкид карда шуд.

14 октябри соли 2002 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар Истамбул, дар Мулоқоти ҳафтуми сарони давлатҳои СҲИ, дар ҷараёни мулоқотҳои алоҳида бо роҳбарияти Покистон дар доираи дучониба ва бисёрҷониба масъалаи ҳамкории иқтисодиро муҳокима намуданд.

4 апрели соли 2003 дар Паёми соланаи худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишофи муносибатҳо бо кишварҳои Осиё, бахусус бо Покистонро вазифаҳои рӯзмарраи сиёсати хориҷии Тоҷикистон доништа, қайд карданд, ки «махсусан ҳамкориҳо бо ин кишварҳо дар соҳаҳои иқтисоду тичорат назари навро металабанд. Мавқеи мо дар ин бобат аз он иборат аст, ки ҳамкориҳои ҷавобгӯи талаботи замони ҳозира бошанд, зеро дар айёми глобализатсия маҳз пешравии иқтисодӣ, чи дар минтақа ва чи дар кишварҳои алоҳида, кафили сулҳу субот шуда метавонад» [16].

Дар рафти вохӯрии намояндагони вазорати молияи Покистон 18 сентябри соли 2003 созишнома дар бораи таҷдиди сохтори қарзи давлатӣ дар ҳаҷми 13 млн. доллар ба имзо расид.

Дар соли 2003 матбуоти Покистон бунёди маҷмааи васеи наздики бандаргоҳи Гвадар дар соҳили баҳри Арабро зиёд муҳокима кард. Гуфта мешуд, ки дар ин минтақа зонаи саноатӣ, коркарди маҳсулот барои содирот, меҳмонхона, майдони истиқоматӣ ва фурудгоҳ бунёд карда мешавад. Дар татбиқи лоиҳа сармояи Чин, Бонки Осиёи Рушд, ки фаъолияти худро бо ҳукуматҳои Туркменистон, Тоҷикистон, ӯзбекистон ва Афғонистон ҳамроҳанг хоҳад кард, ҷалб карда мешавад.

Ширкати чинӣ дар бунёди як марҳилаи хизматрасонии бандарҳо ба маблағи 250 миллион доллари амрикоӣ фаъолона ҳамроҳ шуд, ки аз ҷониби Чин 198 миллион нафар ҷудо карда шуд. Марҳалаи дуввум, маблағи 500 миллион доллари ИМА барои оғози соли 2005 ба нақша гирифта шудааст. Ҳукумати Уммон дар ташкили бандаргоҳи нав иштирок мекунад, ки дар он аз 100 миллион доллари ИМА беш аз 5 сол ҷудо карда шуд. Рушди минбаъдаи вилояти Балучистон бо таъсиси пойгоҳи Гвадар, минтақаи коркарди саноатӣ содиротӣ ва ғайра алоқаманд аст [5, с. 230-231].

26 март соли 2004 дар ҷаласаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор карда шуд, ки дар шаҳри Исломободи Ҷумҳурии Покистон консулхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон кушода

шавад [7]. Кушодани консулхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Исломобод ба рушди равобититичоративу иқтисодӣ таккони нав бахшид.

30 апрели соли 2004 дар Паёми навбатии худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карданд, ки «дар сиёсати хориҷии мо бо дарназардошти афзалиятҳои миллии Тоҷикистон таҳкими муносибатҳо бо Покистон мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Дар моҳи майи соли қорӣ ба истифода додани гузаргоҳи марзии Кулма ба рушди босуръати ҳамкориҳои мо бо Покистон мусоидат хоҳад кард» [17].

12 майи соли 2004 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба шаҳри Исломобод нахустин сафари давлатӣ анҷом доданд. Сарвари давлатро дар қатори дигарон вазири иқтисод ва савдо Ҳаким Солиев, вазири молия Сафаралӣ Начмиддинов ҳамроҳӣ намуданд [15]. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Исломии Покистон П. Мушарраф мулоқот намуда, изҳор доштанд, ки сатҳ ва мазмуни равобит дар ҷаҳони имрӯз аз ҷаҳорҷӯба ва мундариҷаи муносибатҳои иқтисодӣ, тичоратӣ, илмӣ, техникӣ вобастагии зиҷ дорад, ки заминаи мусоиди рушди онҳо фароҳам гардидааст. Қайд гардид, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи созандагиро муваффақона амалӣ сохта, инкишофи босуръати соҳаҳои асосии иқтисоди миллиро таъмин менамояд, бозори хуби фуруши молҳои Покистон аст ва молҳои зиёди содиротӣ низ дорад, ки талабот ба онҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва минтақа зиёд мебошад. Ҳамзамон кушодашавии гузаргоҳи Кулма ва ба шохроҳи Қароқурум пайвастан ба ҳамкориҳои тичоратии ду кишвар фаъолона мусоидат менамояд.

Дар мулоқоти Э. Раҳмон ва раиси Сенати Ҷумҳурии Исломии Покистон Миян Муҳаммад Сумру дар таърихи 12 майи соли 2004 бунёди иншооти бузург ва ғоидаовари иқтисодӣ, корхонаҳои муштарақ, сохтмони роҳҳо ва иншооти дигари инфраструктурӣ самтҳои афзалиятнок ҳисобида шуданд [12]. Изҳори назар шуд, ки маҷлисиҳои болоии парламентҳои ду кишвар ба ҳамкориҳои иқтисодӣ дар сатҳи минтақа низ мусоидат карда метавонанд. Ба назари тарафҳо бояд нақши СҲИ дар ҳамкориҳои иқтисодӣ, тичоратӣ, илмӣ-техникӣ ва инфраструктурӣ боло бурда мешуд.

13 майи соли 2004 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар қароргоҳи муваққатии худ дар Исломобод бо вазири молияи Покистон Шавкат Азиз мулоқот карданд [9]. Э. Раҳмон дар оғози суҳбат ёдовар шуданд, ки Президенти Ҷумҳурии Исломии Покистон Парвиз Мушарраф бо назардошти робитаҳои дӯстона ва мушкilotи мавҷудаи кишвари мо қарзи қаблан гирифта ва истифоданамударо ба маблағи 13 миллион доллар ба грант мубаддал карданд, ки мо аз ин иқдоми дӯстонаи эшон ва Ҳукумати Покистон сипосгузорем. Тарафҳо равобитаи ду кишварро дар бунёди корхонаҳои муштарақ дар Тоҷикистон муҳим ва аз нигоҳи иқтисодӣ ғоидаовар доништа, сармоягузорӣ, таҳия ва татбиқи барномаҳои инвестиционӣ, ҳалли масоили арзӣ, пардохтӣ ва масоили дигари молиявиро ба ҳар ду кишвар муфид маънидод намуданд.

13 майи соли 2004 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Исломии Покистон Миян Хуршед Маҳдуд Касури зикр шуд, ки кишвари Покистон дар соҳаи саноати сабук, баҳусус, истехсоли матоъҳо ва масолеҳи пахтагин, маснуоти қармин таҷрибаи бой ва тӯлонӣ дорад ва таъсиси қорхонаҳои муштарақ дар ин соҳаҳо манфиатбор хоҳад буд [8]. Ҳамзамон дар мулоқот ба тақвият ва тавсеаи муносибатҳои иқтисодӣ ва тичоратӣ тавачҷух зоҳир шуд.

Дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Сарвазири Покистон Мир Зафаруллоҳон Ҷамолӣ дар таърихи 13 майи соли 2004 масъалаҳои гуногунитичоративу иқтисодӣ баррасӣ гардид. Аз ҷумла, қайд шуд, ки дар гузашта монеаи асосӣ авзон Афғонистон буд ва хушбахтона ин монеа то ҷойе рафъ шудааст. Зикр шуд, ки дар солҳои охир бо ташаббуси Тоҷикистон тадбирҳои амалӣ шуданд, ки ба тавсеаи босуръати ҳамкориҳои дучонибаи иқтисодӣ мусоидат намуданд [15]. Дар идомаи суҳбат рафти сохтмони пули стратегӣ байни Тоҷикистон ва Афғонистон ва пулҳои дигар, ки ба густариши равобити иқтисодиву тичоратӣ таккон мебахшанд, қайд шуд. Сохтмони шохроҳи Душанбе – Кӯлоб–Хоруғ–Кулма–Қароқурум, ки шохроҳи муҳим ва стратегияи байналмилалӣ бояд шавад, дорой аҳамияти муҳими иқтисодӣ ва тичоратӣ байни кишварҳои минтақа маънидод шуд. Бунёди ҷунин шохроҳҳо имкон медиҳад, ки Покистон бо роҳи кӯтоҳ ва бо арзиши кам молҳои худро ба Тоҷикистон интиқол диҳад. Фаъолияти роҳи автомобилӣ ба инкишофи тичорати минтақавӣ мусоидат намуд. Тоҷикистон ва ҳамсоягон имкони амалӣ пайдо

намуданд на фақат ба бозорҳои Хитой, балки Покистон ва бандарҳои уқёнуси ҷаҳонӣ роҳ ёбанд [24, с. 34-35].

Ба андешаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Сарвазири Покистон Мир Зафаруллоҳон Ҷамолӣ Тоҷикистон ва минтақаи шимолӣ ва шимолу ғарбии Покистон таърихан муносибатҳои тичоратӣ доштанд ва имрӯз имконияти лозимии ҳамкориҳои иқтисодӣ ба вуҷуд омадааст.

Пас аз анҷоми вохӯрӣ дар баробари созишномаҳои дорои хусусияти сиёсӣ-минтақавӣ, байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон созишномаҳои зеринитичоративу иқтисодӣ: созишнома оид ба ташвиқ ва ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо, созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи туризм, созишнома оид ба канорагирӣ аз андозбандии дукарата ва пешгирӣ намудани саркашӣ аз супоридани андозҳо аз даромад ба имзо расиданд.

Масалан, созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи туризм бо назардошти аҳаммияти инкишофи минбаъдаи муносибатҳои дӯстонаи дучониба, ки ба ҳамдигарфаҳмии байни халқҳои ду кишвар ва густариши ҳамкориҳои дучониба дар соҳаи туризм дар асоси баробарҳуқуқӣ ва манфиати мутақобила мусоидат менамояд, 13 майи соли 2004 дар шаҳри Исломобод, дар 14 модда ба имзо расонида шуд [1].

Тоҷикистон ва Покистон кӯшиш менамоянд, ки туризм байни ҳарду кишвар густариш ёбад ва ҳамкориро байни мақомоти туристии миллӣ, корхонаҳои дахлдор, ассотсиетсияҳо, ташкилотҳо, туроператорҳо, ошонҳои туристӣ, силсилаи меҳмонхонаҳо ва муассисаҳои соҳаи туризми ду кишвар ба роҳ мемонанд.

Тарафҳо имконияти мубодилаи мутахассисонро барои ташкили тайёр намудани кадрҳои соҳаи туризм, байни ташкилот ва муассисаҳои дахлдори ду кишвар дида мебароянд. Онҳо ҳамчунин мубодилаи нақшаҳои таълимӣ, гузаронидани тадқиқотро барои беҳтар намудани тайёрии техникӣ ва маҳсули ҳайъати кормандон пешбинӣ менамоянд.

Тарафҳо ба ҷалб намудани сармоягузорӣ ба соҳаи туризм, мувофиқи қонунгузориҳои дохилӣ, мусоидат менамоянд ва ба осон намудани расмиятҳои туристӣ, мувофиқи қонунгузорӣ ва қоидаҳои амалкунандаи ҳарду кишвар, ки ба рушди минбаъдаи мубодилаи туристии байни ду давлат равона гардидаанд, кӯшиш менамоянд.

Тарафҳо ба осон намудани воридот ва содироти масолеҳ ва ҳуҷҷатҳо, ки барои дар оянда ҷоп намудан, ҳамчунин маҳсулоти туристӣ табииро, филмҳо, масолеҳи намоишгоҳӣ мусоидат менамояд ва аз пардохти гумрукӣ, дар ҳади бо қонунгузориҳои дохилии кишвар пешбинӣ шуда, ки ба он масолеҳи дар боло зикршуда содир мешавад, озод менамоянд ва ба яқдигар маълумотро оид ба ноу-хау ва таҷрибаи доштаи захираҳои туристӣ, идоракунии меҳмонхонаҳо, дигар таҷҳизоти ҷобачокунӣ, қоидаҳо ва қонунгузорӣ дар соҳаи фаъолияти туристӣ, лоиҳаҳои асосии туристӣ, ҳамчунин масъалаҳои муҳофизат ва нигоҳдории муҳити зист, боигариҳои фарҳангӣ, ки ҳамчун ҷойҳои диққатангези туристӣ ба ҳисоб мераванд, мубодила менамоянд.

Тарафҳо мувофиқат намуданд, ки меъёрҳои аз тарафи Созмони Туристии Умумиҷаҳонӣ оид ба ҷамъ ва пешниҳод намудани маълумоти оморӣ, дар бораи ҳолати туризми дохилӣ ва байналмилалӣ, бояд ҳангоми мубодилаи ин маълумот истифода шаванд.

Тарафҳо ба мубодилаи таҷриба, ноу-хау ва маълумот оиди рушд, идоракунии ва пешбарии тамоми намудҳои туризм, аз он ҷумла «пурмочароӣ ва роҳи оҳанӣ» дар кишварҳои худ ба манфиати ду кишвар, мусоидат менамоянд.

13 майи соли 2004 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар шаҳри Лоҳур бо Нахуствазири музофоти Панҷоб Парвиз Илоҳӣ вохӯрданд [10]. Панҷоб музофоти бузург ва пешрафтаи Покистон буда, дар тавсеа ва таққими ҳамкориҳои ду кишвар мавқеи намоён дорад. Дар Панҷоб захираҳо, инчунин имкониятҳои густурдаи ҳамкорӣ дар соҳаи саноат, инфраструктура ва кишоварзӣ мавҷуд аст. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои судманд бо музофоти Панҷоб барои ду кишвар дорои аҳаммияти муҳимми иқтисодиву тичоратӣ мебошад.

14 майи соли 2004 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва роҳбарияти Палатаи тичоративу саноатии Лоҳур оид ба маҳсулоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қабилы алюминий, трансформаторҳо, нуриҳои маъданӣ тавачҷуҳ зоҳир гардида, бунёди корхонаҳои муштараки маводи алюминӣ, истехсоли намак, шакар, шарбатҳо ва обҳои мева ва маъданӣ, ки фоидаи бузурги иқтисодӣ доранд, зарур доништа шуд. Дар ҷараёни суҳбат тақмили механизми таъмини ҳамкориҳои ду кишвар ва ҳислати муназзам

касб кардан ва босамар амалӣ гаштани фаъолияти комиссияи муштаракӣ ҳамкорӣ зарур доништа шуд. Ҳамчунин, рушди бештар касб намудани ҳамкориҳо ва робитаҳои палатаҳои савдо ва саноати ду кишвар муҳим арзёбӣ гарид.

7 сентябри соли 2004 дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Сафири Фавкуллода ва Мухтори Ҷумҳурии Исломии Покистон Икромуллоҳи Мақсуд зикр гардид, ки ду маротиба афзудани ҳаҷми муомилоти тичоратӣ миёни ду кишвар дар муқосиса бо ҳамин давраи соли 2003, сафарҳои ҳайатҳои иқтисодӣ ва ташкили намоиши молҳои Покистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омили пешрафти ҳамкориҳои судманд аст. Ба андешаи Э. Раҳмон дар ин минтақа ва бозори ҷаҳонӣ ба маҳсулоти Тоҷикистон талабот зиёд аст. Изҳори назар шуд, ки барои воридшавии Покистон ба бозори Осиёи Марказӣ ва барои бунёди корхонаҳои муштарак дар соҳаи саноати сабук имконият ва шароити мусоид фароҳам омадааст. Атрофи омодагӣ ба воҳурии навбатии роҳбарияти кишварҳои СҲИ суҳбати судманд доир шуд.

13 сентябри соли 2004 дар шаҳри Душанбе Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Сарвазирӣ Ҷумҳурии Исломии Покистон Шавкат Азиз воҳурӣ анҷом дода, дар қатори дигар масъалаҳо маҷмуи васеи ҳамкориҳои иқтисодию тичоратӣ, бунёди роҳи мошингард байни Тоҷикистон ва Покистон ба воситаи дараи Ваҳонро баррасӣ намуданд [2]. Аз густариши ҳамкориҳои иқтисодию техникӣ дар сатҳи минтақавӣ ва ба манфиати ҳамаи кишварҳои ҳамсоя будани он андеша иброз шуд. Бунёди роҳи мошингарди Ишқошим-Читрол ба воситаи долони Ваҳон рафтуомади тоҷирони тоҷику покистонӣ осон мгарднад, аммо амалишавии ин лоиҳа маблағи зиёд талаб мекунад.

14 сентябри соли 2004 дар шаҳри Душанбе воҳурии ҳаштуми сарони кишварҳои аъзои СҲИ таҳти раёсати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва бо иштироки роҳбарияти як қатор кишварҳо, аз ҷумла сарвазирӣ Ҷумҳурии Исломии Покистон Шавкат Азиз баргузор гардид [6]. Андешаҳои Э. Раҳмон дар хусуси роҳсозиро тақвият бахшида, Шавкат Азиз иброз намуд, ки бояд роҳсозӣ яке аз се самти муҳимми ҳамкориҳои минтақавии СҲИ бошад. Дар Эълумияи Душанбе, ки аз тарафи роҳбарияти кишварҳои аъзои СҲИ қабул шуд, дурнамои фаъолияти СҲИ, инкишофи тичорат, рушди шабакаҳои нафт ва газ, афзун гардонидани маҳсулнокии истеҳсолот, тартиб додани стратегияи мақсадноки саноатӣ ва ҷалб намудани сармоя тариқи муассисаҳои байналхалқии молиявӣ муайян карда шуд.

14 сентябри соли 2004 дар шаҳри Душанбе Сарвари давлати Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Сарвазирӣ Покистон Шавкат Азиз воҳурда, масоили васеи ҳамкориҳои иқтисодиву тичоратии байни Тоҷикистон ва Покистонро матраҳ намуданд [13]. Дар воҳурӣ дар баробари мавзӯҳои муҳими ҳамкориҳо бунёди роҳи мошингард байни Тоҷикистон ва Покистон ҳамчун ҳадафи марказии сарони кишварҳо зарур доништа шуд.

5 ноябри соли 2004 дар шаҳри Душанбе дар мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ва Ноиби Президенти Бонки Ҷаҳонӣ Шигео Катсу иброз шуд, ки дар натиҷаи ислоҳоти бобарори иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва хизматрасонӣ дар муқоиса бо солҳои пешин боло рафтааст ва дар доираи татбиқи Стратегияи идораи қарзҳои берунӣ ва имзои созишномаҳо бо чанд кишвар, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Исломии Покистон қарзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 330 миллион доллар кам гардидааст [11]. Дастовардҳои иқтисодиро натиҷаи муфиди робитаҳо бо тамоми созмонҳои молиявии байналмилалӣ ва давлатҳои сармоядор ба иқтисодиёти Тоҷикистон доништа, доир ба инкишофи соҳаҳои иҷтимоии Тоҷикистон ва тавсеаи ислоҳоти иқтисодӣ таваҷҷӯҳ зоҳир шуд.

Дар маҷмуъ, метавон чунин хулоса кард, ки дар марҳилаи мавриди назар заминаҳои аҳдномавию ҳуқуқии ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Покистон пас аз истиклолияти миллии Тоҷикистон шакл гирифта, дар асоси созишномаҳои баимзорасида ба марҳилаи нави ташаккули худ ворид шуданд ва боис ба он гардиданд, ки дар шароити имрӯз Покистон ба қатори даҳ шарикӣ асосии тичоратии Тоҷикистон шомил гардидааст.

Муносибатҳои Тоҷикистону Покистон имрӯз ба қадри кофӣ устувор буда, барои рушд иқтисодии назаррас доранд. Дар ҳоли ҳозир ҳузури Покистон дар Тоҷикистон дар қиёс бо Чин, Русия ва ҳатто бо Эрону Туркия ба маротиб камтар аст, аммо ин кишвар дар рушди иқтисодӣ тамоюли мусбат нишон медиҳад ва имкони рушди пайвастаи шарикӣ иқтисодиву тичорӣ бо Тоҷикистонро дорад.

Адабиёт

1. Бойгонии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Раёсати шартномавӣ-ҳуқуқӣ. Папкаи Покистон, №35.
2. Воҳӯриҳои Эмомалӣ Раҳмонов // Ҷумҳурият. -2004. -16 сентябр.-№ 105 (20 871).
3. Дипломатия Таджикистана (к 50-летию создания Министерства иностранных дел Республики Таджикистан). - Душанбе, 1994. - 28 с.
4. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Том 1. (Под общей редакцией Хамрохона Зарифи). Серия: Внешняя политика Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2009.
5. Жмуйда И.В. Значение промышленных и экспортных зон в экономике Пакистана // Пакистан в современном мире. Сборник статей. Колл. авторов. Институт востоковедения РАН. - М.: Научная книга, 2005. - 360 с.
6. Иштирок дар мулоқоти ҳаштуми сарони давлат ва ҳукуматҳои кишварҳои узви Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ дар шаҳри Душанбе [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj> (Санаи истифодабарӣ: 11.02.2019)
7. Маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 6.04.2019).
8. Мулоқот бо Вазирӣ корҳои хориҷии Ҷумҳурии Исломии Покистон Миян Хуршед Маҳдуд Касури [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 2.05.2023).
9. Мулоқот бо вазирӣ молияи Ҷумҳурии Исломии Покистон Шавкат Азиз [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 2.04.2023).
10. Мулоқот бо Нахуствазирӣ музофоти Панҷоби Ҷумҳурии Исломии Покистон Парвиз Илоҳӣ [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (3.03.2019).
11. Мулоқот бо Ноиби Президенти Бонки Ҷаҳонӣ Шигео Катсу [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 13.02.2019)
12. Мулоқот бо раиси Сенати Ҷумҳурии Исломии Покистон Миян Муҳаммад Сумру [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 11.02.2019).
13. Мулоқоти сеҷонибаи Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (санаи истифодабарӣ: 12.02.2019)
14. Назриев Д., Сатторов И. Республика Таджикистан: история независимости (хроника событий). Год 1993-й. Том III.-Душанбе: Ирфон,2006.
15. Ҳамкории Тоҷикистон ва Покистон гузариши меъбад //Ҷумҳурият. -2004. -15 май. -№52 (20 818).
16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (Санаи истифодабарӣ: 4.04.2019).
17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj> (Санаи истифодабарӣ: 7.07.2016).
18. Саидов З.С. Основные внешнеполитические интересы Таджикистана на рубеже веков. Душанбе, 2011.
19. Сайидзода З. Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004). Монография. Душанбе, 2010.
20. Суруди миллии Покистон форсикст // Ҷумҳурият. - 2012. - 14 август. - №107 (22 088).
21. Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмон – поягузори Сулҳ ва Ваҳдати миллӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1996-1999). - Душанбе, 2006.
22. Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмонов: Оғози марҳалаи созандагӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 2000-2003). - Китоби 3. - Душанбе: "Деваитич", 2006. - 331 с.
23. Шарипов А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмон–поягузори Сулҳ ва Ваҳдати миллӣ (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1996-1999). - Душанбе: «Деваитич», 2006.
24. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди ҳафтум. – Душанбе: Ирфон, 2007.

ЗАМИНАИ СОЗИШНОМАВИЮ ҲУҚУҚИИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН ВА ПОКИСТОН (с. 1992-2004)

Дар ҷаҳони муосир ҷаҳонишавӣ ва минтақаишавии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ махсусан муҳим аст. Дар байни масъалаҳои мубрами муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ масъалаи ҳамкории иқтисодии байнидавлатӣ мақоми махсус дорад. Ҳамкории иқтисодӣ ба рушди иқтисоди ҳар як кишвар мусоидат мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз истиқлолияти миллӣ ҳамкории иқтисодии худро бо кишварҳои ҷаҳон дар заминаи созишномаҳои байнидавлатӣ ба роҳ монд ва яке аз ин кишварҳои Ҷумҳурии Иломии Покистон буд. Муносибатҳои Тоҷикистону Покистон имрӯз ба кадри кофӣ устувор буда, барои рушди иқтисодии назаррас доранд. Дар ҳоли ҳозир ҳузури Покистон дар Тоҷикистон дар қиёс бо Чин, Русия ва ҳатто бо Эрон Туркия ба маротиб камтар аст, аммо ин кишвар дар рушди иқтисодӣ тамоюли мусбат нишон медиҳад ва имкони рушди пайвастаи шарикӣ иқтисодиву тичорӣ бо Тоҷикистонро дорад. Қайди ин нукта муҳим аст, ки дар доираи як мақолаи илмӣ наметавон ҳама ҷузъиёти заминаҳои созишномавию ҳуқуқии ҳамкории иқтисодии ду кишварро таҳлил намуд. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур ҳамкории дучониба аз барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ то соли 2004 баррасӣ ва хулоса шудааст. Идомаи мантиқии он дар мақолаҳои баъдӣ мавриди таҳлил қарор хоҳад гирифт.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, созишнома, ҳамкории дучониба, сармоягузорӣ, барномаҳои рушд, тичорат.

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И ПАКИСТАНА (1992-2004 гг.)

Глобализация и регионализация международных экономических отношений особенно важны в современном мире. Среди важнейших вопросов международных экономических отношений особый статус имеет вопрос межгосударственного экономического сотрудничества. Экономическое сотрудничество способствует развитию экономики каждой страны. После обретения государственной независимости Республика Таджикистан наладила свое экономическое сотрудничество со странами мира на основе межгосударственных договоров, и одной из таких стран была Исламская Республика Пакистан. Отношения между Таджикистаном и Пакистаном сегодня достаточно стабильны и имеют значительный потенциал для развития. На данный момент присутствие Пакистана в Таджикистане намного меньше по сравнению с Китаем, Россией и даже Ираном и Турцией, но эта страна показывает положительную динамику экономического развития и имеет возможность постоянного развития торгово-экономического партнерства с Таджикистаном. Важно отметить этот момент, что проанализировать все детали договорно-правовой базы экономического сотрудничества двух стран в рамках научной статьи не представляется возможным. Поэтому в этой статье обсуждается и завершается двустороннее сотрудничество с момента восстановления дипломатических отношений до 2004 года. Его логическое продолжение будет проанализировано в последующих статьях.

Ключевые слова: глобализация, соглашение, двустороннее сотрудничество, инвестиции, программы развития, торговля.

CONTRACTUAL AND LEGAL BASIS FOR ECONOMIC COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND PAKISTAN (1992-2004)

Globalization and regionalization of international economic relations are especially important in the modern world. Among the most important issues of international economic relations, the issue of interstate economic cooperation has a special status. Economic cooperation contributes to the development of the economy of each country. After gaining state independence, the Republic of Tajikistan established its economic cooperation with the countries of the world on the basis of interstate agreements, and one of these countries was the Islamic Republic of Pakistan. Relations between Tajikistan and Pakistan today are quite stable and have significant potential for development. At the moment, the presence of Pakistan in Tajikistan is much smaller compared to China, Russia and even Iran and Turkey, but this country shows a positive trend in economic development and has the opportunity to constantly develop trade and economic partnership with Tajikistan. It is important to note this point that it is not possible to analyze all the details of the legal framework for economic cooperation between the two countries within the framework of a scientific article. Therefore, this article discusses and concludes bilateral cooperation since the restoration of diplomatic relations until 2004. Its logical continuation will be analyzed in subsequent articles.

Keywords: globalization, agreement, bilateral cooperation, investments, development programs, trade.

Дар бораи муаллифон

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
Доктори илмҳои таърих, дотсент, сарҳодим
Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва
Аврупои АМИТ
Тел.: (+992) 100 40 40 00
Email: tursunov-murod@mail.ru

Сафаров Усмон Шаҳобиддинович
Унвонҷӯ
Институти омӯзиши масъалаҳои Осиё ва
Аврупои АМИТ
Тел.: (+992) 93 406 70 77
E-mail: safarov_usmon19@mail.ru

Об авторах

Турсунов Турсунмурод Худоймуродович
Доктор исторических наук, доцент, старший
сотрудник
Институт изучения проблем стран Азии и
Европы НАНТ
Тел.: (+992) 100 40 40 00
Email: tursunov-murod@mail.ru

Сафаров Усмон Шаҳобиддинович
Соискатель
Институт изучения проблем стран Азии и
Европы НАНТ
Тел.: (+992) 93 406 70 77
E-mail: safarov_usmon19@mail.ru

About the authors

Tursunov Tursunmurod Khudoymurodovich
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Senior Fellow
Institute of Asian and European Studies NAST
Ph.: (+992) 100 40 40 00
Email: tursunov-murod@mail.ru

Safarov Usmon Shakhobiddinovich
Applicant
Institute of Asian and European Studies NAST
Ph.: (+992) 93 406 70 77
E-mail: safarov_usmon19@mail.ru

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ТИМУРИДСКОГО ДВОРА С ДИНАСТИИ МИН

Умаров А. К., Ходжаев М. П.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни
Таджикский национальный университет*

Государства Тимуридов и Минский Китай, хотя и не были соседними государствами, составляют предмет настоящей статьи. Причина выбора двух государств, имеющих мало общего в культурном отношении, в качестве предмета настоящего исследования восходит как минимум к двум фактам.

Одна из них состоит в том, что оба государства зародились почти одновременно во второй половине XIV века - на руинах бывшей империи Чингизидов. Как следствие, перед двумя государствами стояли схожие проблемы: легитимность власти как при Чингизидах, так и против них, хотя и по-разному.

Другая причина совместного изучения этих двух государств заключается в том факте, что их исторические процессы обнаруживают поразительное сходство во времени периодов их процветания и упадка, создавая впечатление, как будто их истории развивались рука об руку. В результате два государства одновременно стали решающими факторами в двух регионах Центральной и Восточной Азии, и начали ослабевать примерно с середины пятнадцатого века, хотя минскому Китаю удалось пережить династию Тимуридов в Центральной Азии около века.

Наряду с этими тремя пунктами выше, государство Тимуридов с активной, но все же слабой политикой в отношении Китая и Минский Китай с изменчивой, но сильной внешней политикой представляют собой очень интересное поле для исследований для историков как Центральной, так и Восточной Азии. Как будет показано далее, отношения между двумя государствами занимают уникальное место в истории китайско-центральноазиатских отношений.

Более того, что изучение взаимоотношений Китая и Центральной Азии шестисотлетней давности может быть важным не только для историков, но и для исследователей нынешних условий. Причина этого кроется в том, что в последние годы внимание Китая вновь обращено на Центральную Азию, пытаясь установить дружественные отношения с находящимися там странами. Этот активный политический интерес современного Китая к Центральной Азии, по-видимому, способствовал современным китайским исследованиям китайско-центральноазиатских условий пятнадцатого века, тем самым возвращаясь к истокам традиционно дружественных отношений между двумя регионами.

Первоисточники по этому вопросу состоят из материалов, написанных в основном на классических персидском и китайском языках в течение XIV-XV вв., при этом подавляющее большинство источников китайские. Современные исследователи, изучающие взаимоотношения двух государств, обычно дают описания имеющихся в их исследованиях материалов, таких как Джозеф Флетчер, Моррис Россаби, Ральф Кауз, Чжан Венде и др.

Среди персидских источников, касающихся Китая, на первом месте стоит «Зубдат аттаварих» Мавланы Шихаб ад-дина Абдаллы Бихдадини, он же Хафизы Аbru (умер в 1430 г.). Хафизы Аbru использовал многочисленные исторические труды при составлении истории Тимуридов (с момента рождения Тимура в 1336 г. до 1427 г.), которой он добавил свой личный опыт. Значение работы Хафизы Аbru заключается в том, что в ней записаны посольства из Китая к Тимуридам и наоборот. Однако, к сожалению, многие миссии Тимуридов не включены в работу Хафизы Аbru.

Труд «Матла-и садайн ва маджма-и бахрайн» [1] Камаладдина Абдураззака Самарканди охватывает более длительный период времени, чем у Хафизы Аbru: с 1304 по 1470 гг. труд можно рассматривать как основной источник периода между 1427 и 1470 годами, и тем самым он является своего рода продолжением труда Хафизы Аbru, почему-то он прекращает писать о тимуридско-китайских посольствах после 1427 года, в то время как сведения о Тимуридско-китайских посольствах в его работе относительно времени до 1427 г. в основном такие же, как и у Хафизы Аbru.

Другим важным персидским источником для исследования двух государств является отчет Гиясиддина Наккаша о его путешествии в Китай между 1420 и 1421 годами. Эта работа дает гораздо более яркую и обильную информацию о Минском Китае, чем любые другие персидские материалы. Хотя первоначальный отчет Гиясиддина не сохранился, он был включен в произведения как Хафиз Аbru, так и Самарканди, среди прочих.

Что касается китайских источников, то существует работа написанная недавно Чжаном Венде, в которой перечислены, обобщены и описаны все важные работы, касающиеся взаимоотношений династии Тимуридов и Мин. Чжан Венде составил список и некитайских материалов, повторение которых кажется здесь излишним, так как большинство из них такие же, как упомянутые выше.

Кроме китайских источников, есть еще два источника на европейских языках. Один из них принадлежит Руи Гонсалесу де Клавихо, другой — Иоганну Шилтбергеру. Первый был испанским посланником, посланным к Тимуру в Самарканд, где он провел три года между 1403 и 1406 годами. Его отчет особенно важен для нас, так как он описывает невежливое обращение Тимура с посланниками из Китая. Шильтбергер был рабом при дворе Тимуридов между 1396 и 1425 годами.

Наконец, в переломный момент пятнадцатого-шестнадцатого века, был среднеазиатский купец Али Акбар Хатаи, который написал отчет о Китае, который он посвятил османскому правителю султану Сулейману I.

Али Акбар провел много лет в Пекине. Позже он поселился в Стамбуле, где в 1516 году написал отчет о своем опыте в Китае. Ильдико Беллер-Ханн обращает внимание на тот факт, что, хотя отчет Али Акбара был написан на столетие позже рассказа Гиясиддина Наккаша, между двумя рассказами есть некоторое сходство как в предмете, так и в литературном жанре. Более того, как и в случае с Наккашем, первоначальный отчет был написан на персидском языке, а турецкий перевод был сделан позже, в 1582 году. Эти сходства привели к некоторой путанице в более поздние времена. Тем не менее Беллер-Ханн также утверждает, что эти два рассказа очень хорошо дополняют друг друга, поскольку Гиясиддин как посланник и Али Акбар как торговец испытали разные аспекты Китая.

Тимуриды и династия Мин на протяжении всей истории имели обширное общение, продолжительность этого общения, возможно, так же стара, как и две страны. Это сообщение через Шелковый путь имело богатый культурный и экономический характер для обеих стран. Шелковый путь был первым и наиболее естественным путем для общения между культурами, без которого экономический и культурный обмен был бы невозможен. С другой стороны, Шелковый путь также был основой многих сделок из-за его исторического происхождения. Путь торговли шелком Китая с Византией и Римом начинался из Средней Азии, проходя из Хорасана, и доходя до владений Восточной Римской империи. Помимо экономических ресурсов, этому историческому пути придает важную роль, которую оно сыграла в человеческой цивилизации, и это было средством смешения культур народов из разных частей Восточной Азии и Западной Европы. На стыке дорог и торговых городов различные идеи и цивилизации искали спокойного пристанища, пересекая бескрайние равнины и разные города иногда свободно, а иногда насильно. Разделение выгод привело к экономическому буму доков и городов по пути, но то, что происходило на этих маршрутах, помимо процветания и экономических отношений, было обменом и общением с обычными людьми рынка.

Шелковый путь показывает нам не только восемь тысяч километров дорог, гор, рек, гор и т.д., но и своеобразную культуру и историю. Шелковый путь отражает многотысячелетнюю историю, в течение которой формировалось, жило и разрушалось множество различных цивилизаций. Протяженность пути не ограничивались материальными, но и создали самые масштабные и обширные процессы культурного распространения. Коммутация и взаимный политический, культурный и коммерческий обмен вдоль дороги привели к формированию особых и удивительных культур и цивилизаций.

Шелковый путь считался одним из величайших путей торговли и коммерции мира, которым пользовались не только бизнесмены, но и обычные люди, миссионеры и особенно послы для обмена идеями и общения. Дорога имеет негостеприимную почву и географически высохшую тропу, так что расстояние между ее оазисами и деревнями

достигало сотен километров. Единственное, что держит путь открытым на протяжении тысячелетий, — это его коммуникативное значение как для Востока, так и для Запада. Шелковый путь был не только деловым путем, но и знаком культурных связей между Средней Азией и Китаем, иногда культура и верования великих ученых Мавераннахра и Хорасана переносились в Китай. Дорога принимала множество послов и вестников мира, которые проходили по ее каменистым участкам, намереваясь сохранить мир, и в большинстве случаев им это удавалось.

Многочисленные набеги Тимура на Мавераннахр и Хорасан сильно повредили Шелковому пути, однако привели к его разрыву. В период Тимура короли династии Мин правили Китаем. Ухудшение отношений Тимура и китайского правительства дошло до того, что Тимур решил провести поход в Китай, чтобы завоевать и подчинить его, но умер, не успев начать поход. Тимур был крайне возмущен тем, что приказал казнить всех китайских послов. Но, по данным источников, Тимур отпустил их после затяжных переговоров, а мысль о завоевании Китая осталась, хотя и не реализовалась. Когда Тимур умер, правитель Китая отправил послов, чтобы выразить соболезнования и понаблюдать за состоянием Тимуридов. Они встретились с Шахрухом в Герате, и он принял их гостеприимно. Преемники Тимура не были авантюристами и предпочитали прочные отношения, основанные на мире, отношениям войны; возвращая послов, Шахрух также отправил своих послов с китайскими в Китай, чтобы продемонстрировать свою добрую волю.

По словам Испанского посла Клавихо Тимур был недоволен прибытием к его двору китайских послов, нагло требовавших выплатить дань Китаю. Во время церемонии приема испанского посольства во главе Клавихо, состоявшемся во дворе Дилкушо 8 сентября 1404 г., «мирасы, которые вели их под руки, посадили их ниже посла, присланного к Тимурбеку императором Чайсканом, правителем Китая, которого он прислал требовать ранее уплачиваемую дань. Когда сеньор (Тимур увидел, что испанские) посланники сидят ниже посла китайского сеньора, он приказал, чтобы они (сели) выше, а тот ниже их. И как только их рассадили, появился один из царских мирасс и сказал китайскому послу, что сеньор приказал, чтобы послы короля Испании, его сына и прочие сидели выше его. А он, посланник разбойника, бесчестного человека и врага, чтобы сидел ниже их, что если Богу будет угодно, он скоро его (китайского императора) повесит, чтобы в будущем не смел объявляться с таким (намерением). С этих пор (всегда) на всех празднествах и пирах, какие устраивал сеньор (Тимур) их сажали в таком порядке».[9, с.111]

Тимурид Шахрух (1337-1447 гг.) пытался установить широкие отношения с Китаем и считал, что обмен политическими и культурными представителями, торговля приведут к развитию этих отношений. Все послы, отправленные в Китай, имели письма на фарси. Такие отношения во времена преемников Шахруха, которыми являются Улугбек и другие члены его семьи, такие как Ала уд-Даула Мирза Байсонкур (1417—1460), продолжались. Они писали письма на фарси для Китая и призывали к добрым и взаимным отношениям и компромиссам. Шахрух и его преемники изо всех сил пытались установить прочные отношения с Китаем посредством переговоров и добрососедства, но чем больше времени проходило, тем меньше китайцы были прямым соседом, потому что среди них были некоторые большие и малые монгольские правительства, и они выжидали, чтобы злоупотребить ситуацией. После смерти Тимура (1405), и они даже поднялись, чтобы отомстить, когда услышали известие о смерти Тимура, переданное Арабшахом. [7, с. 102-119]

Несмотря на все трудности и торговые отношения, как уже упоминалось, политические отношения сохранялись, и караванам разрешалось въезжать в Китай. При преемниках Тимура несколько послов ездили из Хорасана в Китай для поддержания политических и даже экономических интересов, а некоторые послы также приезжали из Китая в Хорасан. Преемники Тимура, в отличие от него, не хотели воевать и вести походы на Китай и пытались установить политические и деловые отношения с Китаем. Поэтому тот, кто занял трон, отправил послов в Китай не только для того, чтобы сообщить придворному Китаю о своем решении, но и для изучения ситуации и предоставления оснований для сотрудничества.

Правительство Тимуридов в Герате все еще зависело от сухопутных дорог и пренебрегало морем. Эта ассоциация привела к тому, что они сделали все возможное, чтобы

общаться с Китаем. Тимуриды нуждались в присутствии китайских торговцев в своей стране для улучшения своей экономики. Преемники Тимура пытались поддерживать свои отношения с Китаем путем постоянной переписки, но эти усилия не были эффективными из-за рецессии Шелкового пути в более поздние периоды.

Первая четверть XV в. для Китая характеризуется относительным ростом производительных сил и развитием внешнеэкономических связей. В частности, был проведен ряд мероприятий, направленных на развитие как внутренней, так и внешней торговли, сняты некоторые ограничения, касавшиеся различных налогов и пошлин. Это способствовало развитию торгово-экономических и культурных связей Китая с другими странами, в том числе Средней Азии. Например, известно об отправке в то время послов из Китая в Индию, Среднюю Азию и другие страны. Торгово-посольские связи Китая с западными странами, в том числе со Средней Азией и Хорасаном, зафиксированы и в китайских династийных хрониках, содержащих подробную информацию о принятых императорским двором зарубежных послах и привезенных ими подарках.

Как отмечал В.В.Бартольд, в рассматриваемый период «сухопутная торговля между Средней Азией и Китаем получила такое развитие, какого никогда не достигала ни раньше и ни после».[4, с. 417-423]

Можно отметить, что Средняя Азия выступала не только самостоятельным торговым партнером Китая, но и главным посредником в его торговых сношениях с европейскими странами.

Для изучения истории тимуридско-китайских посольских и торговых отношений в начале XV в. особенно важны сочинения гератского историка ал-Хавафи, более известного как Хафиз Абу. Ценные сведения об этом имеются в его историко-географическом и историческом сочинениях [13, с.123-129].

Из сообщений Хафиза Абу видно, что посольские связи между государством Тимуридов и Китаем установились с 1409 г. с прибытием послов из Китая в Герат для выражения соболезнования по случаю смерти Тимура. Послам были оказаны соответствующие почести и дано разрешения к возвращению. В дальнейшем эти связи между обоими государствами имели уже постоянный характер. В ответ на каждое прибывшие в Самарканд и Герат китайское посольство при их возвращении вместе с ними следовали послы из Мавераннахра и Хорасана. В двусторонних переписках через послов особо подчеркивается необходимость дальнейшего развития торговых отношений и создания условий для безопасного следования купцов по территории обеих стран. [13, с.358]

Наиболее характерным было прибытие китайского посольства в государство Тимуридов в 1419 г., что сперва оно остановилось в Самарканде, затем прибыло в Герат. Здесь оно разбилось на несколько групп, и каждая посетила отдельную область государства Тимуридов. Так одна группа ездил в Шираз, к сыну Шахруха, мирзе Ибрахим султану (1394-1435), другая в Хорезм, к эмиру Шахмалику.

Ответное посольство Тимуридов в Китай было составлено из представителей правителей подчиненных Шахруху областей. Группу из Герата возглавляли эмир Шади ходжа и Кукча послы Шахруха, Султан Ахмад и ходжа Гиясиддин Наккаш представляли Байсунгура, эмир Хасан - мирзу Ибрахима султана из Шираза, пахлаван Джамал- мирзу Рустама из Исфахана. В Самарканде к ним присоединились и послы из других областей: Ургудак из правителя Кабула и Газни Суйургатмышша, Урдуван от правителя Хорезма Шахмалика, ходжа Таджиддин от шаха Бадахшана. Послы Улугбека (1409-1449), возглавляемые Султан-шахом и Мухаммадом-бахши были отправлены из Самарканда на два месяца раньше и соединились с послами Шахруха уже в Ханбалыке (Пекин). Послы Ибрахим-султана и мирзы Рустама были отправлены позже. Гиясиддин пишет, что они встретились с остальными участниками посольства только на обратном пути. Тимуридское посольство в составе 530 человек возглавлял посол Шахруха эмир Шади-ходжа. Поездка в общей сложности заняла около трех лет с 24 ноября 1419 г. до 29 августа 1422 г. [17, с.17-27]

Как видно из источников, Гиясиддин Наккаш был включен в состав посольства с определенной целью, ему было поручено со дня выхода посольства из Герата до его возвращения записывать в виде дневника все, что он видел воочию, без пристрастия и предубеждения. В дневнике встречаем множество географических сведений, что характеризует Гиясиддина и как географа.

Это 1449 год, когда обе династии были вынуждены столкнуться с серьезным испытанием в своем историческом существовании, хотя и по совершенно разным причинам. В случае государства Тимуридов из-за неопределенности порядка наследования смерть Улугбека (1449) повлекла за собой серию убийств, пока Абу Саиду не удалось окончательно захватить власть. Удача Тимуридов в том, что шейбаниды не воспользовались прекрасной возможностью того времени, чтобы в конечном итоге уничтожить власть Тимуридов и захватить их земли. Это продлило время присутствия Тимуридов в Средней Азии еще на пятьдесят лет или около того. Однако в минском Китае за беспорядками, вызванными нападением Эсэн тайши (1407-1454 гг.), не последовали внутренние волнения в Китае.

Эсэн мог стать временно успешным только потому, что эффективность китайской обороны в приграничной зоне стала намного ниже после смерти Юнлэ (1424 г.), но и армия Эсэн не была достаточно сильна, чтобы завоевать весь Китай, да и он не собирался этого делать, поэтому он решил уйти от Китайской территории после разграбления приграничной зоны. Само собой разумеется, что Эсэн мог бы стать проклятием жизни китайского двора в Пекине, если бы он решил продолжить с нежелательно захваченным императором и напасть на китайскую столицу. В конце концов, обе династии преодолели эти перерывы 1449 г., и государства Тимуридов в Центральной Азии вступила во второй золотой век, отмеченный правлением султана Хусейна Байкары в Хорасане, в то время как Китай, извлекая уроки из вызванного инцидентом в Туму, стал очень осторожен с варварами: он реорганизовал свои войска и укрепил оборону вдоль границы.

Чтобы понять дипломатические рамки, в которых Китай занимался иностранными делами, необходимо наметить типы его внешних отношений. В китайской истории сложились четыре вида отношений между Китаем и другими государствами. Первый относился к своего рода системе назначений (цефэн тижжи), при которой иностранное государство переходило в подчиненное положение по отношению к Китаю, принимая титул (вайчэнь), данный китайским правителем. Второй относился к своего рода системе союзников (хуймэн тижжи), что означало союзников, основанных на браках между китайским двором и иностранными династиями. Хотя эти союзники могли привести к стабильным отношениям, они не были доминирующими на протяжении всей истории Китая. [17, с.17-27]

Третий относился к отношениям (чаогун тижжи), при которых иностранные государства регулярно платили дань китайскому двору. Это означало своего рода официальные дипломатические отношения, однако правители таких государств не считались вассалами Китая - по крайней мере, это не подчеркивалось в такого рода отношениях, хотя верховенство китайского императора негласно не имело значения дебатов. Четвертый вид отношений (тоншан гуаньси) относился к простым торговым отношениям, которые не приводили к регулярным дипломатическим отношениям, в отличие от третьего, описанного выше. [17, с. 19]

В попытке упорядочить отношения династии Тимуридов и Минского Китая в рамках четырех вышеперечисленных типов можно было бы нерешительно отнести их ни к третьему, ни к четвертому типу. Эта двусмысленность восходит к тому факту, что третий тип отношений проливает свет на политические аспекты, а четвертый указывает, проще говоря, на коммерческие. Отношения с династией Тимуридов в итоге имели оба аспекта, то есть были и политическими, и коммерческими, но их доминирование было разным в разные периоды времени. Однако можно уяснить следующий факт: тимуридские правители никогда не становились вассалами Китайской империи, как это описано в первом и втором типе.

Тимуридское посольство завершилось благополучно, и дневник Гиясиддина был помещен Хафизу Абру в его «Зубдат ат-таварих» [13] при изложении событий 1422 г., что совпадает со временем возвращения тимуридского посольства из Китая в Герат.

Ознакомление с материалами дневника показывает, что он содержит важные сведения как по истории и культуре Средней Азии, Хорасана, Китая, так и по взаимоотношениям между этими странами. Здесь характеризуется политическая обстановка в государстве Тимуридов и Минском Китае в начале XV в. и социально-экономическое положение этих государств.

Действительно, труд Гиясиддина Наккаша являлся в средние века наиболее детальным и интересным произведением о Китае эпохи правления Минской династии во всей мусульманской историографии и пользовался неизменной популярностью в мусульманской среде. Об этом свидетельствуют многочисленные ссылки на данный труд, а также переводы, которые были осуществлены как при жизни, так и спустя десятилетия после кончины автора.

Литература

1. Абураззоқ Самаркандӣ. *Матлаи саъдайн ва маҷмаи Баҳрайн*. - Тошкент: Фан, 1969. - 575 с.
2. Ахмедов Б.А. *Улугбек и политическая жизнь Мавераннахра первой половины XV в. //Из истории эпохи Улугбека*. - Тошкент: Фан, 1965. - С.5-66.
3. Бартольд В.В. *Улугбек и его время // Соч. Т.11. 4.2*. - М., 1964. - С. 25-178.
4. Бартольд В. В. *Иран. Исторический обзор / Соч. Т.VII*. - М., 1971. - С. 417-438.
5. Гафуров Б.Г. *Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история*. - М., 1972. - С. 482.
6. Гиясиддин Али. *Дневник похода Тимура в Индию. Перевод, предисловия и примечания А.А. Семенова*. - М.: Изд. Востмед, 1958. - 206 с.
7. Ибн Арабшах. *История Амира Тимура. Ачонб ал-макдур фи таврихи Таймур*. /Автор перевода Хайдарбек Бобобеков. 3-е издание. - Тошкент, 2008. - 239 с.
8. Каримов М. *Из истории международных связей и дипломатии Центральной Азии во второй половине XV - начале XVI вв.: дис. ... канд. истор. наук*. - Худжанд. - 155 с.
9. Клавихо Г. *Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)*. - М., 1990. - С. 230.
10. Россabi М. *Золотой век империи монголов.// Пер. с англ. С. В. Иванова*. – СПб.: Евразия, 2009. – 479 с.
11. Шарафиддин Али Язди. *Зафарнома. /Тахия ва танзими У.Урунбоев*. - Тошкент: Фан, 1972. – 1280 с.
12. Фасих Ахмал ибн Джалал-ад Дин Мухаммад ал Ховафи. *Муджмали Фасихи (Фасихов свод) /Перевод. предисловие, примечания и указатели Д.Ю. Юсуповой*. - Тошкент: Фан, 1980. - С.33-24.
13. Хофиз Абру. *Зубдат ат-таворих.// Мукалдима, тасхех ва таликоти Саидкамол Хон Саидчаводи*. - Тухрон. - 1372. - 1202 с.
14. Якубовский А.Ю. *Тимур, его держава и военные походы. //Очерки истории СССР. Период феодализма IX-XV вв. Ч.11*. - М., 1953. - С.654-676
15. Bartold W. *Turkestan Down to the Mongol Invasion / H. A. R. Gibb. — Second ed. — L.: Luzac & Co., 1928. — 514 p.*
16. Rossabi M. *Ming China and Turfan, 1406–1517.// From Yuan to modern China and Mongolia.V.6.-pp.39-58*
17. Wang Jiguang (Chen Cheng's missions to the West, as well as the Chinese-Timurid relationship during the reigns of Hongwu and Yongle).- pp. 17-27.
18. *Что не поделил Тимур с китайским императором? [Электронный ресурс]*. – URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5534> (Дата обращения 14.04.2023).

РАВОВИТИ ДИПЛОМАТИИ ДАРБОРИ ТЕМУРИЁН БО СУЛОЛАИ МИН

Дар мақола равобити дипломатии давлати Темуриён бо Чин баррасӣ мешавад. Аввалин сафоратхона аз Чин ба Темур соли 1395 омад. Пас аз марги Темур муносибати Чину Осиеи Марказӣ устувор шуданд. Масалан, ханӯз 12 октябри соли 1405 дарбори Чин ба дипломати чинӣ бо номи Чен-Чен дастур дод, ки ба Ҳирот ба дарбори Шохрух сафар кунад. Ба ин сафорат сафирони Шохрух низ, ки аз Чин ба ватан бармегаштанд, инчунин намояндагони Ҳироту Самарқанд, Шероз, Андичон, Турфон, Кошғар, ки қаблан ба шаҳри Нанкин сафар карда буданд, шомил буданд. Соли 1415 аз Ҳирот ва Самарқанд сафорати нав баромад. Ба ҳайати он намояндаи шаҳри Шероз низ шомил буд. Хамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ворисони Темур –Шохрух ва Улугбек бо Чин муносибати тижоратю дипломатии ошошта доштанд. Дар ин мақола аҳамияти аз Чин ба дарбори Темуриён омадани сафоратхонаҳо таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: Темур, Шохрух, дипломатия, муносибатҳо, Чин, Чен Чен, Ҳофиз Абру, Гиёсиддин, Мин.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ТИМУРИДСКОГО ДВОРА С ДИНАСТИИ МИН

В статье рассматриваются об дипломатических отношениях государства Тимуридов с Китаем. Первое посольство из Китая к Тимуру прибыло в 1395 г. После смерти Тимура китайско-среднеазиатские отношения стабилизировались. Например, китайский двор еще 12 октября 1405 г. поручил китайскому дипломату Чэнь-Чену совершить поездку в Герат ко двору Шахруха. В состав этого посольства вошли также и послы Шахруха, возвращавшиеся из Китая на родину, а также представители Герата, Самарканда, Шираза, Андичана, Турфана, Кашгара, которые ранее гостили в городе Нанкине. В 1415 г. из Герата и Самарканда отправилась новое посольство. В его состав был включен и представитель города Шираза. Все это свидетельствует о том, что наследники Тимура - Шахрух и Улугбек - поддерживали мирные торговые и дипломатические отношения с Китаем. В данной статье проанализировано значение прибытия посольств из Китая ко двору Тимуридов.

Ключевые слова: Тимур, Шахрух, дипломатия, отношения, Китай, Чэнь Чен, Хафиз Абру, Гиясиддин, Мин.

DIPLOMATIC RELATIONS OF THE TIMURID COURT FROM THE MING DYNASTY

The article discusses the diplomatic relations of the Timurid state with China. The first embassy from China to Timur arrived in 1395. After Timur's death, Chinese-Central Asian relations stabilized. For example, as early as October 12, 1405, the Chinese court instructed the Chinese diplomat Chen-Chen to make a trip to Herat to the court of

Shahrukh. This embassy also included the ambassadors of Shahrukh, who were returning from China to their homeland, as well as representatives of Herat, Samarkand, Shiraz, Andichan, Turfan, Kashgar, who had previously visited the city of Nanjing. In 1415 a new embassy departed from Herat and Samarkand. A representative of the city of Shiraz was also included in its composition. All this indicates that Timur's heirs - Shahrukh and Ulugbek - maintained peaceful trade and diplomatic relations with China. This article analyzes the significance of the arrival of embassies from China to the Timurid court.

Keywords: Timur, Shahrukh, diplomacy, relations, China, Chen Chen, Hafiz Abru, Giyasiddin, Min.

Дар бораи муаллифон

Умаров Абдулохоча Курбонхочаевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 981 05 98 89
E-mail: abdullo1189@mail.ru

Хочаев Меҳровар Пардалиевич
Номзади илмҳои таърих, дотсент, докторанти
кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна
ва бостоншиносӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 918 47 11 67
E-mail: mehrovar_kh@mail.ru

Об авторах

Умаров Абдулоходжа Курбонходжаевич
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 981 05 98 89
E-mail: abdullo1189@mail.ru

Ходжаев Меҳровар Пардалиевич
Кандидат исторических наук, доцент,
докторант кафедры истории древнего мира,
средневековья и археологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 918 47 11 67
E-mail: mehrovar_kh@mail.ru

About the authors

Umarov Abdulokhoja Kurbankhojaevich
Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor of the Department of the History of the
Tajik people
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 981 05 98 89
E-mail: abdullo1189@mail.ru

Khojaev Mehrovar Pardalievich
Candidate of Historical Sciences, docent, post-
doctoral of the Department of History of the
ancient world, middle ages and archeology
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 918 47 11 67
E-mail: mehrovar_kh@mail.ru

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузори карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2023, № 3 (104)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С.Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 24.06.2023 г. Заказ № 160
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни